

અતિથિ સત્કાર.

સંગીત લીલાવતી નાટક—રચનાર, અધ્યાપક કેશવલાલ શિખ.

વરામ મૂલ્ય રૂ-૦-૩-૦ આ પુસ્તક તેના કર્તા તરફથી આગારા અભિપ્રાય માટે મોકલવામાં આવ્યું છે. તેને આદરપૂર્વક સ્વીકાર કરતાં આગારો તરફ પૂર્વક અભિપ્રાય નીચે પ્રમાણે દર્શાવીએ છીએ.

આ નાટકનો વિષય લોકવિદિત અને સુનીતિબોધક છે. કર્તાનું અંતઃકરમ કવિત્વનાં ધીર ધરાવે છે એ વાતની સાબીતિ આ પુસ્તકમાં ઘણે સ્થળે જાણી આવે છે. નકામો ફાદર કરનાર નાટકના વર્ણનના સમયમાં આને અમે કાઈવાર યતી અંદન દૃષ્ટિનો આ નાટકનો સમગ્ર અગત્યનો એક છાંદો ગણીએ છીએ. પુણ્યવતી સતી લીલાવતીની પતિ સુધારક સુક્તિમાંજ રહેશે છે. નાટકનાં સાહિત્યશાસ્ત્રીના કેટલાંક લક્ષણ રચનારની સ્વાભાવિકી સક્તિના પ્રભાવથી સ્વતઃચાલી રાખાં છે. શું જ કરતાં હોય એવો હોવાથી આ નાટકને અમે પ્રશંસાવાન ગણીએ છીએ. જૈન લોકોને તો આ એક વ્યાખ્યાનના જેવોજ લાભ આપનાર છે; અન્યદર્શિને પ્રગતે પાંચ રસોપતિપૂર્વક સંતોષાન્ય સુનીતિનો ઉપદેશ આપવામાંથી જન્ય તેમ નથી. અપેક્ષા પત્રિકાપિયે અભિપ્રાય આપવાની આગર જરૂર ના હોવાથી અમે જાન અહીંએ છીએ.

“એંગ્લો વનોક્યુલર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.”

ઉપરના નામનું હાથખાતું ચોટી મુદત પેમાં અમેએ અમદાવાદમાં પાનકેરને નાકે પાંચીની વાડીમાં ઉધાર્યું છે. સાંચા, ટાઈપ, પ્રિંગર તદન અરે સામન નુવેજ છે. અંગારા પ્રેસમાં લેટ્રેટ, ગુવર્નમેંટ, બાળબોધી, પ્રિંગર મધ્યકામ થાય છે. તમા પક્ષીજ સારી રીતે અને કીશમતથી તેગજ માગેલી મુદતમાં કરી આપીએ છીએ. માટે જે સાહેબોને કાંઈ હાથખાતું હોય તેમણે નીચે સહી કરનારને ગળતું અથવા પત્ર લખવે.

અમદાવાદ.

પાનકેરને નાકે પાંચીની વાડી.

નથુલાલ રતનચંદ માસ્કેનીઆ
એંગ્લો વનોક્યુલર પ્રિન્ટિંગ
પ્રેસના માલિક.

શ્રી મહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) - ૨, - વૈશાખ કૃષ્ણ ૧૪ સં. ૧૯૪૬ દર્શન (અંક) ૭.

સાધકની ઇષ્ટપ્રતિ પ્રાર્થના.

પદ. ગરબી.

નમી સદ્ગુરુ રાપ, પાપુ સુખઃ શરણમાં હાવાં લીજે,
દુઃખના સમુદાય, આવી પીડે, આપ વિના ક્યાં કહીજે.
દુઃખનો મૂળ દુષ્ટોનાં જાણ્યાં, સુખકારણ સત્કર્મો નાણ્યાં,
(તદપિ) પાપથી મન પાછાં ના તાણ્યાં, નમી૦
દુઃખરૂપ આ દુષ્ટ વિચાર્યું છે, અનુભવથી ઉર ઉતાર્યું છે,
સુખરૂપ ગણી તોય સ્વીકાર્યું છે, નમી૦
આસક્તિમાં દુઃખ દેખાયું, તદપિ ન મનત્યથી છુટાયું,
મેહાનિદ્રામાંથી ન ઉઠાયું, નમી૦
બહુ જ્ઞાન વધું આવી ચાલી, વિષયેચ્છા પણ અંતર બાવી,
સાચી સમજણ હજી ના આવી, નમી૦
આતું કારણ પણ મન સમજે, સમજીને પણ ઉરથી ન સજે,
ઉત્કૃષ્ટ એને નિશ્ચિન ભજે, નમી૦
દુઃખ અગણિત પણ છે ગર્વ ધણો, દીનતાનો દંભ વળી બગણો,
સમજણનો કાંઈ તથા ગમણો, નમી૦
પ્રભુ પદ પ્રતિ પ્રેમ નથી જાણ્યો, ઉર વાસ્તવ રંગ નથી લાગ્યો,
સાચો સોટો હજી નથી વાગ્યો, નમી૦
કારણ પ્રભુ ભક્તિ નથી કાંધી, કાંધી, મિથ્યાનૃતિ ધરી લીધી,
વળી ઉચ્છેદી મનથી સિદ્ધિ નિધિ, નમી૦
તોંપણુ પ્રભુને જ સંતાપે, નિજ દોષ પ્રભુને શિર સ્થાપે,

સગળને સુધરે ના આપે, નમી૦
 પણ સુધરવું. પ્રભુ નથી સહેતું, ક્યો મન ન જવતું કીધેતું,
 (જો) કરજાજાજીની ન દોયે પોણેલું, નમી૦
 પ્રભુ આપ બને સધળું થાયે, આશ્રય વિણ વ્યર્થ સકળ જાયે,
 સત્ય શરણ દીજે નમું હું પામે, નમી૦

પદ. રાગ પૂર્વોક્ત.

સાધકના વિરાગ, આપ પ્રભુપદ કમળે પ્રીતે વંદું,
 સ્મરી મંગળ નામ, દુઃખમાં છતાં પણ અંતર હું આનંદું.
 આધિનાં દુઃખ પ્રભુ ભારે, વ્યાધિનાં પણ ન્યુન ના ક્યારે,
 પ્રભુ સ્મરણે પડજો વિસારે, સાધકના૦
 વળી વળી વૃત્તિ વિષયો ભાળી, ધાતી તે પ્રતિ ના રહે વાળી,
 જપમાં દેજો પ્રભુ એ ગાળી, સાધકના૦
 સાધન અગણિત સુખ દેનારાં, પણ જાપ ન અંતર દેા ધાસ્યાં;
 ચલવો પ્રભુ એમાં મનધારા. સાધકના૦
 નિશ્ચય જાઝા વૃત્તિ કરતી, આજે કરીને કાલે દરતી,
 પ્રભુ ધાક વિના હજી નથી દરતી, સાધકના૦
 અંતરમાં આપ પ્રભુ રાજે, ઈચ્છો તો દુઃખ સધળાં ભાજે,
 વિનિતિ શુણી પ્રકટ હૃદય થાજે, સાધકના૦

પદ.

ઉપજી અમો દુઃખ શું વણું, જે તમ મિત્રે દીધું, એ રાજો.
 વિષય સુખોની સુદૃઢ વાસના, આ અંતરથી બાજોરે ટેક.
 આપ વિષે વૃત્તિ સ્થાપેલી, ઘડિ ઘડિ દેતી બહિર એ ઠેલી,
 વિષય પંચ વિષયમાં બેળી, દુઃખની પ્રકટે જ્યાંજોરે, વિષય
 સ્પર્શે વિષે લક્ષમાં સુખ દાખે, લક્ષમાં સુખ લહે પડસ આપ્યો,
 વિવૃત મનને નિશ દિન રાખે, નાચ નયનથી ન્યાજોરે, વિષય
 ઈશ્વરી* ઉત્પાને એ સત્વર, મૃત્યુ યતી વદતા કંપિ મુનિવર,
 માયું, કરજાજી કરી દો એ વર, થાય જુગંગી* જીજોરે, વિષય૦

* કુંડલિની શક્તિનાં ઈશ્વરી, જુગંગી, કુંડિલાંગિ આદિ નામ છે.

મજન ભાગીરથી.

(જુદાં જુદાં લજનનો સંગ્રહ.)

(સાંધણ પાને ૧૨૨.મેથી)

લક્ષ્મિ અને લક્ષ્મીની લડાઈ.

પદ ૯ મું.

(એક સમે હનુમાન ગરડ બે એક સ્થળ મળિયા:—એરાગ)

વિશ્વરૂપી ધરમાંડી પોતે બેઠા અવિનાશી;

લક્ષ્મી ભક્તી તારી બે વરિયા છે સુખરાક્ષી. ૧

ગાજતા રત્નાકરની પુત્રી લક્ષ્મી દેવી;

ટેક અને દિનતાની દિકરી ભક્તી પણ તેવી. ૨

આખા ધરનો કારભાર લક્ષ્મીએ સર્થ લીધો;

કારભારમાં ભક્તીને પગ ધરવા ના દીધો. ૩

ધરધણિયાણી યઈને ધૂમે અતુરઈ બહુ અણુતી;

ભક્તિ શોધ્યને લક્ષ્મી કંઈ લેખામાં નવ ગણુતી. ૪

કારભાર કરતાં લક્ષ્મીનો કાર વધ્યો ભારી;

એને પૂછી કામ કરે સહ જગમાં નરનારી. ૫

હા કે' તો તે કામ પાપ ના કે' તો નવ પાપે;

એ રીતે લક્ષ્મીની સત્તા જામી જગમાંયે. ૬

ભક્તીનો તણમાત્ર વિશ્વમાં ભાગ ન પૂજાયે;

કારભારમાં જે જગજ' તે જગમાં પૂજાયે. ૭

કારભાર આ વિશ્વતણે નિશદિન લક્ષ્મી કરતી;

હરિ સેવા કરવાને કાણુ પણ નવરી ના પડતી. ૮

કામકાજમાં કાર ન જેનો તે ભક્તી દેવી;

સદા ગાળતી કાળ નિરન્તર નિજપતિને સેવી. ૯

જાગે પ્રભુ તવ અણુ તણાસે ને પાપો કરતી;

હાથે હરિ તવ વદન વિલોકે પ્રેમ આંસુ ગણુતી. ૧૦

પણ પોતે તો નિદ્રા નવ લે હાજર નિત્ય રેતી;

પતિને પૂછ પામે લાગી દીન વચન કે'તી:— ૧૧

અંતર પદ ૨.

(કારતક માસ ક્રેડામળો સાંભળ સદિયર વાત,
 દારકાગં શ્રીકૃષ્ણ જઈ વસ્ત્રા શોળસેં માપીને નાથ. એ રાગ)
 નાથ અનાયના આપ હો પ્રીતમ પ્રાણુ-આધાર,
 દાસીના દોષ ક્ષમા કરો વિનયું વારંવાર. ૧
 અખળા હું મતિ મુજ પાનિયે જાણું ન પૂજન પેર;
 અવળસવળ પૂજું આપને તો પણ રાખો મ્હેર. ૨
 અન્ય તણો નથી આશરો, એકજ આપની આશ;
 સેવા કરી એક આપની, અંતર પામું ઉલાસ. ૩
 દેક તીજો મુજ તાત છે, જનની દીનતા દીન;
 તે જોઈએ સોંપી આપને, હું અખળા બળ દીન. ૪
 તારો મારો કરો મ્હાય તે, હું તો હું તમ આધીન;
 રંક દાસી હું હું તમ તણી, તમ પદ જળનું મીન. ૫

રાગ મુળનો.

વિનતી મુણિ વનમાળી પોને પ્રસન્ન ચિત્ત યથા;
 દીન બકિત રાણીના કુપર આવી અધિક દર્થા. ૧૨
 અંતરમાં અપિનાશી ચિત્તારે બકિત મુને પરણી,
 પણ તેનું ધરમાં નવ આસે તીખી લક્ષિમ તરણી. ૧૩
 એક સમે જવ લક્ષિમ આવી એડી હરી જોળે;
 બક્તી બાવ ધરી તવ હરિને ઉભી વાસુ ઢોળે. ૧૪
 હરિ હસિને લક્ષ્મીજી શું ક' અમ તમને રાજે;
 યાદી જ્વતાં હસો તમે પરકામતજો જોળે. ૧૫
 મુજ ત્રિશુવન ધર-તણો દીસે વ્યવહાર ધણો મોટો,
 દાડી મેલવી પડે તમારે કાર્ય વિશે દોટો. ૧૬
 પણ ન મળે નવસસ જોસવા કાળે પમવાળી;
 કમલા કેમળ તમે કાવ નિજ નયિ કરતાં વ્હાલી. ૧૭
 કારનાર ચોરુક કાંઈ બકિને કર દિજે;
 આખો દિવ આપકામણ તથા પળ શાન્તિ નિલ-લીજે. ૧૮
 સાગર-કન્યા! એથી બાકની પણ માલ્યર થાશે;

ધીમે ધીમે તમપરથી સહ બાર ઉતરી જાશે. ૧૯
એ વાણી સુણિને પટરાણી રામ દિને આણી;
ખોળથી હડી ખોલી સુણિને સારંગપાણી. ૨૦

આંતર પદ. ૨ બ્લું.

(જાઓ જાઓને જીવણ જુદા શું ચાપ છોરેજો:—એ રાગ)

સમજી સમજી સ્વામિ શાશ્વપણું આપતું જો,
મુખે મધ દૂધ ને -દદ્ય બધું પાપતું જો. સમજી ૧

હુતો જીવુતી જે જીવન ધણા બોળિયા જો;
જોતાં ખાંડને જમ્મે તો રતિ-કાળિયા જો. સમજી ૨

અવિશ્વાસ હોય શીદ તે છુપાવિએ જો,
આખો કારભાર બક્તિને અપાવિએ જો. સમજી ૩

મને કોડ કારભાર નથી રહ્યા જો;
ખોસ મર્મ બધો આજ નાપજી કહ્યા જો. સમજી ૪

હોય બક્તિનો બરોસો કદી આપને જો;
સોપો એને કારભાર દુખ નથી મને જો. સમજી ૫

મને મારી તે પ્રતીત નથી હે પતિ જો;
પણ નથીજ એવું દોષ્યું મેં કદી રતિ જો. સમજી ૬

નયિ પિયર મારે ખોટ કરી જાણુજો જો;
મારો તાત રત્ન-ખાણુ છે પ્રમાણુજો જો. સમજી ૭

પણ એતો છે બિખારિ કરી દીકરી જો;
પૂરો કારભાર આપશે એતો કરી જો. સમજી ૮

ટેકા ટેક તાત ઘેર જે કપો દશે જો;
તેવે કારભાર તેદથી અહો યશે જો. સમજી ૯

જો જો નાપ એ છે દીનતાની દીકરી જો.
એને હાથ કારભાર સોંપી વો હરિ જો. સમજી ૧૦ જા.

રાગ મુળનો.

જાના રક્ષણુનું

અધિકારે આ-

કરી પોતાના પિ-

કર્તુનને શોભાવનાર

રમા રિસાતી નેઈ રમાપતિ સમગ્રની ખોલે

આગ વદી રીસઈ જવાને લક્ષ્મીજી લાગ્યાં;

વાંકાં વેણું વંચાં તે બક્તિના ઉરમાં વાગ્યાં.

રમા રિસાતી નેઈ રમાપતિ સમગ્રની ખોલે

કાર્દનો કારણથી અભેદ.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૧૪૪ થી.)

પટ તંત્રથી જિન વસ્તુ હોય તો પટ તથા તંત્ર બંનેના મેલનથી ગુરુત્વ વધતું જોઈએ. જ્યાં પટ છે સાં પટ તથા તંત્ર બંને છે તેથી એ બેનું ગુરુત્વ તંત્રના ગુરુત્વ કરતાં અધિક હોવું જોઈએ, પણ તેમ તો છે નહિ. તંત્રનું જોટલું ગુરુત્વ થાય છે તેટલુંજ ગુરુત્વ પટનું પણ હોય છે તેથી પટ સ્વતંત્ર સત્તા રહિત છે અર્થાત્ સ્વરૂપે મિથ્યા છે કંઈજ વસ્તુ નથી, કારણ માત્રજ વસ્તુ છે.

જો પટને તંત્રનો ધર્મ કહો તો તો સ્પષ્ટ રીતે અભેદ છે. કારણ કે ધર્મથી સ્વતંત્ર સત્તા ધર્મની કદાપિ નથી. ધર્મી રૂપજ ધર્મ છે જોમ પ્રકાશકપણું, તાપ આપવા પણું, અન્ય પદાર્થોને પોતાના તરફ આકર્ષણ કરવાપણું ઈત્યાદિ સૂચના ધર્મ છે તે સૂચરૂપજ છે તેમ તંત્રના ધર્મરૂપ પટ પણ તંત્રરૂપજ હોવું જોઈએ. 'ધર્મ' વિના જોમ ધર્મ રહેતા નથી તેમ ધર્મ વિના પણ ધર્મી નથી, તેથી જોમ ધર્મથી અતિરિક્ત સત્તા ધર્મની નથી તેમ ધર્મથી અતિ રિક્ત સત્તા ધર્મની પણ નથી તો પછી કાર્યને સ્વરૂપે મિથ્યા માનવું તેને બદલે કારણને સ્વરૂપે મિથ્યા માની કાર્યને સત્ય માનવું જોમ કેમ નહિ થયે? એ શંકા અત ક્રમથી ધટતી નથી. કેમકે ધર્મ વિના ધર્મી નથી રહેતો એ વાત અસસ છે. ધર્મ જ્યાં સુધી નહિ હોય સાં સુધી તેને ધર્મી સંજ્ઞા નહિ આપાય એ ખરું પણ ધર્મરૂપ જો વસ્તુ તે વસ્તુ ધર્મ વિના પણ રહી શકે છે એ સ્પષ્ટ રીતે માલમ પડે છે. શુદ્ધ ચૈતન્ય ધર્મ (ગુણો) માનથી રહિત છે. તેમજ નૈયાયિકોનો એ સિદ્ધાન્ત છે કે હૃત્પત્ર થયેલું કાર્ય પ્રથમ ક્ષણે ધર્મથી રહિત રહે છે. ઘટ વિના મૃત્તિકાની સ્થિતિ સ્પષ્ટ દેખાય છે પણ મૃત્તિકા વિના ઘટની સ્થિતિ કદાપિ દૃષ્ટ નથી. મૃત્તિકાનો સ્વામત્વરૂપ ધર્મ જતો રહે છે તોપણ મૃત્તિકાની સત્તા સ્પષ્ટ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. પણ મૃત્તિકા વિના તદ્દગત સ્વામત્વ સત્તા રહિત છે. તેથી ધર્મ વિના ધર્મની સત્તા નથી. પણ ધર્મ વિના ધર્મરૂપ વસ્તુની સત્તા સુસિદ્ધ છે. તેથી કાર્યજ સ્વરૂપે મિથ્યા છે અને કારણ સદા સત્ છે.

જો જો વસ્તુઓનો ભેદ હોય છે તેઓમાં સંયોગની પ્રાપ્તિ હોય તો તે સંયુક્ત ઘટ શકે છે, જોતરે ક્યાં તો તે વસ્તુઓ અચક્ષણ આદિ, ધર્મવાળા હોવાથી તેમાં સંયોગની પ્રાપ્તિજ આવતી નથી, અને સંયોગની

પણ જે માળાપ પોતાનાં જાળકને પોતાના કરતાં સારાં બનાવવાને પ્રયત્ન નથી કરતાં તે પરમેશ્વરના અપરાધી થાય છે, કેમકે પરમેશ્વરે મનુષ્ય પ્રાણિને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરી સંસાર શોભાનો વધારો કરવાનું જે અતિ ઉત્તમ કાર્ય સોંપ્યું છે તેમાં તેઓ (માળાપ) મોટી ચૂક કરે છે.

અનુકરણદ્વારા યતી સંતાનની ખરાબીને માટે એક ખીજ સાવધતા રાખવાની છે: આપણે જોઈએ છીએ કે હમેશાં નાનાં નાનાં છોકરાં બેગાં રમે છે. સાધારણ સમજ એવી ચાલે છે કે નાનાં છોકરાં એતો પરમેશ્વરનું રૂપ છે તેઓમાં હજિયુગ નથી હોતો. પણ આ સમજણ હમેશાં ખરી નથી હોતી. બાળકોએ પણ અનેક કારણદ્વારા દુઃસંસ્કાર પ્રાપ્ત કરેલા હોય છે. અને એ દુઃસંસ્કાર જન્ય વર્તન અને સંભાષણની અસર અનુકરણદ્વારાં અથવા અન્ય રીતે ખીજ જાળક ઉપર થયા વિના રહેતી નથી. જેમાં દુરાચરણનાં ખીજ રહેલાં છે અથવા જેમાં દુર્વાસનાનાં સ્ફૂર્ણ થવાનો સંભવ છે એવાં આચરણમાં રગતમાં પ્રવેશ કરે છે. આ અસર વ્યોષ્ટિ થતાં દૃઢ થતી જાય છે અને કોમળસ્થિતિમાં એક પ્રકારે વળેલું ઝાડ પ્રવૃદ્ધ થયે ખીજે પ્રકારે વાળી શકાયું નથી. એક અનુભવી અન્યકાર કહે છે કે 'મનુષ્ય પ્રાણિ જેટલું પાંચ વર્ષની ઉમ્મરમાં શીખે છે તેટલું તો આખી જીંદગીમાં પણ શીખતું નથી.' પછી તે શીખવાની વસ્તું સદૃશ્ય હો કે દુર્શ્ય હો, સદાચરણ હો કે દુરાચરણ હો. હાલ આપણે જે પાપાચરણી મનુષ્યો જોઈએ છીએ તેમાંના ઘણાખરાના પાપસંસ્કાર એજ ઉમ્મરમાં પડેલા હોય છે. હાલ આપણે જે સદાચરણી મદાજનો જોઈએ છીએ તેમાંના ઘણાખરાનાં પુણ્યસંસ્કારનું ખીજ પણ એજ ઉમ્મરે રોપાયેલું હોય છે—આચરણનાં પરાવર્તનની જાળતો એક કોરાણું રહેલાં દેઈએ છીએ. તાત્પર્ય એ છે એક જાળકની અજ્ઞાનમય રગત પણ ખીજ જાળકનાં હૃદયને સમાપ્ત વાસના યુક્ત કરવામાં ઘણીવાર કારણભૂત થઈ પડે છે, માટે માતાપિતાએ છોકરાંની રગત અને રગતનાં સંપર્કને વિષે ધ્યાન સાવધતા રાખવી જોઈ છે. આ પ્રમાણે કરવામાં આવે તોજ જાળકદ્વારાં કુટુંબ, ગ્રામ, દેસ અને વિશ્વની ઉત્તમ સ્થિતિ થવાનો સંભવ રહે—કાંઈ નહીં તો પ્રજા મર્મદાની સ્થિતિ પણ રહે.

કાર્યનો કારણથી અભેદ.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૧૪૪ થી.)

પર તંતુથી બિન્ન વસ્તુ હોય તો પર તથા તંતુ બંનેના મેલનથી ગુરુત્વ વધતું જોઈએ. જ્યાં પર છે સ્થાં પર તથા તંતુ બંને છે તેથી એ બે-તું ગુરુત્વ તંતુના ગુરુત્વ કરતાં અધિક હોવું જોઈએ. પણ તેમ તો છે નહિ. તંતુનું જોડણું ગુરુત્વ થાય છે તેટલુંજ ગુરુત્વ પરનું પણ હોય છે તેથી પર સ્વતંત્ર સત્તા રહિત છે અર્થાત્ સ્વરૂપે મિથ્યા છે કંઈજ વસ્તુ નથી. કારણ માન્ય વસ્તુ છે.

જો પરને તંતુનો ધર્મ કહો તો તો સ્પષ્ટ રીતે અભેદ છે. કારણ કે ધર્મથી સ્વતંત્ર સત્તા ધર્મની કદાપિ નથી. ધર્મો રૂપજ ધર્મ છે જેમ પ્ર. કાશકપણું, તાપ આપવા પણું, અન્ય પદાર્થોને મોતાના તરફ આકર્ષણ કરવાપણું ઈલાદિ સૂર્યના ધર્મો છે તે સૂર્યરૂપજ છે તેમ તંતુના ધર્મરૂપ પર પણ તંતુરૂપજ હોવું જોઈએ. 'ધર્મો' વિના જેમ ધર્મ રહેતા નથી તેમ ધર્મ વિના પણ ધર્મો નથી, તેથી જેમ ધર્મથી અતિરિક્ત સત્તા ધર્મની નથી તેમ ધર્મથી અતિ રિક્ત સત્તા ધર્મની પણ નથી તો પ્રજ્ઞા કાર્યને સ્વરૂપે મિથ્યા માનવું તેને બદલે કારણને સ્વરૂપે મિથ્યા માની કાર્યને સત્ય માનવું એમ કેમ નહિ વટે? એ શંકા અત્યંત કઠિની ધટતી નથી. કેમકે ધર્મ વિના ધર્મો નથી રહેતો એ વાત અસત્ય છે. ધર્મ જ્યાં સુધી નહિ હોય સ્થાં સુધી તેને ધર્મો સંજ્ઞા નહિ આપાય એ ખરું પણ ધર્મરૂપ જે વસ્તુ તે વસ્તુ ધર્મ વિના પણ રહી શકે છે એ સ્પષ્ટ રીતે બાહ્ય પડે છે. ગુરુત્વ ચેતન્ય ધર્મ (ગુણો) માન્ય રહિત છે. તેમજ નૈવાયિકનો એ સિદ્ધાન્ત છે કે કલ્પજ ધર્મો કાર્ય પ્રપન્ન કારણે ધર્મથી રહિત રહે છે. ઘટ વિના મૃત્તિકાની સ્થિતિ સ્પષ્ટ દેખાય છે પણ મૃત્તિકા વિના ઘટની સ્થિતિ કદાપિ દૃશ્ય નથી. મૃત્તિકાનો સ્વામત્વરૂપ ધર્મ જતો રહે છે તોપણ મૃત્તિકાની સત્તા સ્પષ્ટ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. પણ મૃત્તિકા વિના તદ્દગત સ્વામત્વ સત્તારહિત છે. તેથી ધર્મો વિના ધર્મની સત્તા નથી પણ ધર્મ વિના ધર્મરૂપ વસ્તુની સત્તા સ્પષ્ટ છે. તેથી કાર્યજ સ્વરૂપે મિથ્યા છે અને કારણ સત્ય છે.

જે જે વસ્તુઓનો બેદ હોય છે તેઓમાં સંયોગની પ્રાપ્તિ હોય તો તે સંયુક્ત મર્ડ સહે છે, એટલે ક્યાં તો તે વસ્તુઓ અચક્ષણ આદિ, ધર્મમાત્રી હોવાથી તેમાં સંયોગની પ્રાપ્તિ આવતી નથી, અને સંયોગની

પ્રાપ્તિ આવે છે તો તેઓ સંયુક્ત થઈ શકે છે. હિમાલય તથા વિંધ્ય એ અચલ હોવાથી એમાં સંયોગની પ્રાપ્તિ આવતી નથી તંતુ તથા પટ એમાં સંયોગની અપ્રાપ્તિનો અભાવ છે. તેથી જો એ જો બિન્ન વસ્તુઓ હોય તો એમનો સંયોગ થઈ શકે. આ સ્થળે એ યાદ રાખવું કે જે જે વસ્તુઓ સંયુક્ત થઈ શકે છે તે તે વસ્તુઓ સંયોગ થતા પૂર્વે વિયુક્ત હોય છે. કાર્ય અને કારણ—પટ અને તંતુ—કદાપિ વિયુક્ત રહેતા નથી એટલે પટરૂપ કાર્ય કારણથી વિયુક્ત દશામાં રહેવું નથી તેથી પટ તંતુ સાથે સંયોગની પ્રાપ્તિ છતાં સંયોગને પામવું નથી. અને બિન્ન વસ્તુ હોય તો સંયોગને પામવું જોઈએ. તેથી પટ તથા તંતુ અથવા કાર્ય અને કારણ બિન્ન વસ્તુઓ નથી.

આ વજેરે અનેક પ્રમાણથી કાર્ય કારણથી વસ્તુતઃ અભિન્ન છે એ નિર્નિવાદ સિદ્ધ થાય છે. કારણજ એક આકૃતિ યુક્ત હોય છે એટલે એકરૂપે પ્રતીત થાય છે સારે તેને કારણ કહેવાય છે અને અન્યરૂપે પ્રતીત થાય છે સારે તેજ વસ્તુ કાર્ય કહેવાય છે જેમ એક નટ એક પાત્રનો વેપ કારણ કરે છે. સારે તેને એક સંગ્રા આપવામાં આવે છે અને બીજારે તેજ નટ અન્ય વેપ કારણ કરે છે સારે તેનેજ અન્ય સંગ્રા આપવામાં આવે છે, અર્થાત્ જેમ એકજ નટ નાના વેપ કારણ કરી નાના સ્વરૂપે પ્રતીત થાય છે પણ વસ્તુભેદ પામતો નથી. તેજ એકજ કારણ નાના રૂપે ગામાના અમલકારથી પ્રતીત થાય છે પણ વસ્તુભેદ પામવું નથી—એકજ સુવર્ણ શોકળાં, હીરાકડી બંગડી આદિ રૂપે પ્રતીત થાય છે, એકજ શ્રુતિકાષ્ઠ, કાઠીઆ, ચુલા આદિ આકારે પ્રતીત થાય છે પણ કાષ્ઠ વસ્તુભેદ પામવું નથી.

કાર્ય સ્વરૂપે મિથ્યા છે અર્થાત્ સ્વતંત્ર સત્તા શૂન્ય છે અને કારણથી વસ્તુતઃ કેવળ અભિન્ન છે. એજ આપે હરિરેવ જગદ્ જગદેવ હરિઃ 'જગત્સ્વરૂપ કાર્ય પોતાનું કારણ ને બ્રહ્મ તે સ્વપ્ન છે અને બ્રહ્મસ્વરૂપ કારણજ અધરિતને ધરાવવામાં અતિ ચતુર એવી ને અનિદ્રા તેના યોગથી જગત્સ્વરૂપે મિથ્યા બાંધે છે' એ વાક્ય, તથા સંદેવ સૌમ્યેદમગ્રાસીત્ 'હે સૌમ્ય ઉત્પત્તિ પૂર્વે આ જગત્ પોતાનું કારણ ને સદૃષ બ્રહ્મ તે સ્વપ્ન હતું' એ શ્રુતિ ગોચન કરે છે.

આ પ્રમાણે કાર્ય આજ પોતાના કારણથી વસ્તુતઃ અભિન્ન છે તથા સ્વરૂપે મિથ્યા છે. તેથી સુવર્ણના સમય વિકારો સુવર્ણસ્વપ્ન છે; સુવર્ણ જાને આદિ કારણ નથી પણ અન્ય વસ્તુઓનું કાર્ય છે. તે વસ્તુઓ પાર્થિવ તથા તૈજસ આણ્ડ્ર્યો છે તેથી પાર્થિવ તથા તૈજસ આણ્ડ્ર્યો શિવાય સુવર્ણમાં કાંઈ નથી. આથી કરીને સુવર્ણના વિકારો સુવર્ણસ્વપ્ન અને સુવર્ણપાંચ મહાભૂતનાં આણ્ડ્ર્ય છે, તેથી સુવર્ણ તથા તેના વિકારો માત્ર આણ્ડ્ર્ય છે. એજ પ્રમાણે સંપૂર્ણ નિશ્ચ પ્રતિ દષ્ટિ નાંખતાં એ સ્પષ્ટ

માલગ પડે છે. એ વિશ્વ પાંચ ભૂતના અણુઓથી રચાયેલું છે, એ અણુરૂપ છે, તેથી કોઈ બિન્ન વસ્તુ નથી. એ પાંચ અણુઓ પણ જનને સંયોગી છે એ પણ અધિક અનુભવથી સિદ્ધ થાય છે. જળના વિભાગ કર્યા કરીએ તો અંતે જલના અણુઓ માત્ર વસ્તુ હરે છે. એ અણુઓ પણ નિત્ય તથા અવિકારી નથી પણ વાયુના અણુના વિકારરૂપ છે એ રસાયણ શાસ્ત્રમાં પ્રતીત્ય લોકોને હસ્તામલકવત્ દેખાય છે. તેથી પાંચ મહાભૂત આદિ કારણ નથી. પણ તેમાં પાર્થિવ અણુઓ જલના અણુઓના વિકારરૂપ છે, જલના અણુઓ તૈજસ અણુઓના વિકારરૂપ છે, તૈજસ અણુઓ વાયુના અણુઓના વિકારરૂપ છે, વાયુના અણુઓ આકાશના અણુઓના વિકારરૂપ છે. તેથી કાર્ય કારણનો અભેદ લેતાં સંપૂર્ણ વિશ્વચક્ર આકાશના અણુરૂપ હરે છે. એ અણુઓ પણ બ્રહ્માના વિકાર છે તેથી બ્રહ્મારૂપજ છે. બ્રહ્મા વિશ્વીળના વિકારરૂપ હોવાથી વિશ્વરૂપ છે. વિશ્વ શ્રી રૂદ્ર ભગવાનનો વિકાર હોવાથી તે રૂપ છે તથા શ્રી:૬ પણ પ્રકૃતિનો વિકાર હોવાથી પ્રકૃતિરૂપ છે. આથી કરીને સંપૂર્ણ જગત્ સત્, રજસ તથા તમસ એ ત્રણ પ્રકારના દ્રવ્યરૂપજ ને પ્રકૃતિ તે રૂપજ છે. એ પ્રકૃતિ પણ શ્રી સમગ્ર ભગવાન રૂપ છે અને શ્રી સમગ્ર ભગવાન પણ શુદ્ધ ચેતનરૂપ છે તેથી સમગ્ર વિશ્વ પ્રપંચ શુદ્ધ ચિતિશક્તિરૂપ છે તેથી અન્ય કોઈ વસ્તુ નથી. આ પ્રકારનો અનુભવ કરવો એજ સંપૂર્ણ કર્તવ્યનું જોખર છે; એ અનુભવ કર્યા પછી કોઈ પણ કર્તવ્ય બાકી રહેતું નથી, પણ તે માણસ કૃતકૃત્ય થઈ આનંદોદયિમાં લીન થાય છે. પણ એ અનુભવ એક કાળે થતો નથી. તેથી જ્યાં સુધી એ અપરોક્ષ જ્ઞાન નહિ થાય ત્યાં સુધી એ ધ્યાન (ભાવના) કરવું ઉચિત છે ધ્યેય પદાર્થ અભ્યાસથી જ્ઞેયરૂપ થાય છે, એ સર્વ વિદ્યાનેને સંગત નિયમ છે. ધ્યાનની વિશેષ પ્રતિષ્ઠા દરેકે પોત પોતાના આચાર્યશ્રીના મુખ કમલથી શ્રવણ કરવી આવશ્યક છે તેથી અત્ર ન લખતાં માત્ર સામાન્ય પ્રકાર દર્શાવીએ છઈએ. છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં આ પ્રમાણે કહે છે કે સર્વં સત્ત્વિદં બ્રહ્મ તજ્જલાનિ-તિ શાન્ત ઉપાસતિ આ સંપૂર્ણ વિશ્વ બ્રહ્મમાંથીજ ઉત્પન્ન થયું છે, બ્રહ્મમાંજ ચેષ્ટા કરે છે અને લય પામી બ્રહ્મરૂપજ થાય છે તેથી શાંત ચિત્તથી આ સંપૂર્ણ જગત્ શુદ્ધ ચેતનરૂપ છે એવી ભાવના (ઉપાસના) કરવી. અન્ય શ્રુતિ કહે છે કે બ્રહ્મવેદમમૃતં પુરસ્તાદ્ બ્રહ્મ પશ્ચાદ્ બ્રહ્મ દક્ષિણતશ્ચો-ત્તરેણ આ દૃષ્ય જગત્ અમૃતરૂપ બ્રહ્મજ છે. આગળ, પાછળ જમણી તરફ, ડાબીતરફ, ઉર્ધ્વ, અધઃ તથા સર્વ સ્થળે એક શુદ્ધ ચેતનજ બાધું છે! આ પ્રમાણે તત્ત્વા વ્યાસ છવનમુક્તિનું એક સમગ્ર સાધન સિદ્ધ થાય છે, માટે મુમુક્ષુઓએ પોતાના સદ્ગુરુ શ્રીની આજ્ઞાનુસાર અવશ્ય આદરણીય છે.

* આકાશ કેવળ પોતાણરૂપ અભાર પદાર્થ નથી. પણ વાયુના ઉપાદાન કારણરૂપ કોઈ બાજુ પદાર્થ છે, તથા નિરલય નથી પણ સાવચલ છે.

INDIAN NIGHTS

ઈન્ડિયન નાઈટ્સ.

અથવા

આયે - રજની.

(વાતો)

(સાંધેણુ પુસ્તક ૨ જાને પૃષ્ઠ ૨૪ થી)

.. પીરકૈયટ કહે, એ વૃદ્ધ કવિરાગને તરહી આપવા કરતાં તારે પોતે પ્ર-
ક્ષ્ણદ્વપુર જતું એ વધારે સારું છે. વળી વિદ્યા શીખવાને માટે શીખનારે
સામે પગથે જતું એ ઉત્તમ નીતિ છે. અહીં રહીને વિદ્યા શીખતા જટલી
વાર લાગે તેથી જોઈની વારમાં પરદેશમાં વિદ્યા ભણી શકાય. સ્વદેશમાં
વ્યવહારને લીધે બહુનારતું મન એકલા અભ્યાસમાં રહેતું નથી. પરદેશમાં
બહુવા શિવાય ખીજ કરી જન્મજ નથી હતી.

અધીરો યર્ષને રસાયુધેવ જોડ્યો કે, પિતાજી, આપનું કહેવું મથાયું
છે. કહો ત્યારે, હવે મને પ્રક્ષ્ણદ્વપુર મોકલવાની તૈયારી ક્યારે કરાવશો?

પીરકૈયટ કહે, ખેટા રજપૂત પીરને તૈયારી શી કરવી હતી? ક્ષત્રિ-
યના દીકરાને તૈયારીમાં એક તથ્યવારજ. તે તો હું રોજ પાસે રાખેજ. મર-
જમાં આવે તો આવની કાલેજ નીકળ; કમકે કાલે ધણું સારું મુક્ત છે.

રસાયુધ જોડ્યો, વહાલા પિતાજી આપની જે મારી તરફ પ્રીતિ
તથા નીતિ છે તેથી હું મને મોટામાં મોટો ગામ્વશાળી માનું છું. આપના
જેવા પિતા મોટા ભાઈ અને હું એ જાને શિવાય આખા જગતમાં કા-
ઈને પણ નહીં હોય.

આ પ્રમાણે રસાયુધને પ્રક્ષ્ણદ્વપુર જવાની પરવાનગી મળી. પણ તે
આખો દિવસ તેને તેના પિતાએ પોતાની આગળથી ખસવા દીધો નહીં.
આખો દિવસ જાપ દિકરાએ પ્રક્ષ્ણદ્વપુરના રસ્તાવિશે તમા માર્ગમાં જે જે
રામ્વજોની સરહદ આવતી હતી તે તે રામ્વજો અને તેમનાં રામ્વજોવિષે
તથા તે રામ્વજો સાથે પોતાના રામ્વજો કેવા પ્રકારનો સંબંધ છે તે
વિશે વાતચીત કરી. આ વાતચીત ચાલતી હતી તે દરમિયાનમાં પોતાનાથી
ખીજે દિવસે છુટા પડનાર પુત્રનું મુખ મહારાજ પીરકૈયટજવારંવાર ખદે-
ખસ આપના હૃદયની નિહાળતો હતો; પુત્રના વિદ્યાના જાણથી તે આનંદ

પામતો હતો; પ્રવાસ કરવાથી પોતાના પુત્રને ધણો કીમતી અનુભવ મળશે એમ જાણી ખુશી થતો હતો; તેમજ પુત્રથી વિખુટા પડવાથી જે ઉદાસી આવે છે તેનું જાન પણ સ્વાભાવિક રીતે તેને થતું હતું, પણ એ ઉદાસી કાઈપણ રીતે તેના અરેખરા ક્ષત્રિયપણાવાળા હૃદયને જોળી ન દેતાં વર્ષાઋતુની શોભાવાળું કરતી હતી. રાત્રીએ પણ પિતાએ રસાયુધને પોતાની પાસેજ સુઈ રહેવાની આજ્ઞા કરી અને મોટા ચંડગણદેવે પણ પિતા અને નાના ભાઈની સાથેજ સુઈ રહેવાની રજા પોતાના પૂજ્ય પિતા પાસે માગી. અને કૈયટે તેમ કરવાની રજા પોતાના ખુશી સાથે ચંડગણદેવને આપી. જે દીકરા અને ત્રીજો બાપ મોડી રાત લગી એક બીજાની સાથે અતિ સ્નેહ પૂર્વક વાતો કરતાં જાગ્યા. પછી કૈયટે રસાયુધને સૂચના કરી કે, બેઠા, તારે કાલે આખો દિવસ પ્રવાસમાં કાઢવાનો છે અને તે પ્રવાસ આસરે સાનેક દિવસ લગી ચાલશે, માટે હવે થોડીક ઉંઘ લેવાય તો ઠીક. આ સૂચના ઉપરથી સર્વેએ વાતો બંધ કરી એટલે નિદ્રા પણ થોડાક વખતમાં આવી ગઈ.

રાત્રીએ ધણો મોડો ઉથેલો હતો તે છતાં કુમાર રસાયુધ પોતાના દાંડતાં પહેલાં ઉઠ્યો અને ક્ષત્રિય પાણી તથા સ્નાન વગેરે કરીને નિલ કર્મ કરવા બેઠો; અને ઉદય થતા ભગવાન સૂર્ય નારાયણને અર્ચદાન આપી પોતાના નિલ કર્મની સમાપ્તિ કરી. તેના ઉઠ્યા પછી થોડીકવારે ઉઠેલો તેનો પિતા પણ આ વખતે સ્નાન કરી રહ્યો હતો. પ્રહ્લાદપુર જવાને તૈયાર થયેલો કુવર રસાયુધ તેને પગે લાગ્યો એટલે તેણે તેને ગાયે હાથ મૂકી 'ચિરંજીવ' કહી આશીર્વાદ દીધો તથા સ્વહસ્તે કુંવરના કપાળે કુંકુમ તિલક કરી અમૃતચોટ્યા અને કાંકરી ગોલ લેઈને કુંવરના હાથમાં આપ્યો. કુંવરે પિતાને નમન કરી સર્વ ગંગલકર સી ગણ્યપતિનું નામ દેઈ તે ગોળ પોતાના મુખમાં મુક્યો હવે મહારાજા વીરકૈયટે પોતાના અંગ રક્ષક ચોદાઓના સરદારને જોડાની દુકમ આપ્યો કે બન્ને અંગ રક્ષક ચોદાઓ લેઈ કુંવર રસાયુધ સાથે પ્રહ્લાદપુર જવાને તત્કાળ સજ્જ થાવ. સરદાર તરતજ ૨૦૦ અશ્વારૂઢ ચોદાઓ લેઈને ફરી હાજર થયો. રસાયુધ પણ અશ્વારૂઢ થયો. તેનો મોટો ભાઈ ચંડમણદેવ નડાયા વિનાજ તૈયાર થઈ પોતાના ભાઈને વળાવવા જતા તૈયાર થયો. રસાયુધે પિતાને હાથ જોડી પ્રજ્ઞામ કંપા. પિતાએ આશીર્વાદ મુદ્રા કરી કહ્યું પુત્ર! સિંધારો, વહેલા

આપજો. તરતજ સર્વેએ પોતાના ઘોડાની લુગામો ખેંચી એક મારીચાને પ્રજ્ઞાદપુર જવા પ્રયાણ શરૂ થયું. રસાયુધ નીકળ્યો તેની સાથેજ પ્રજ્ઞાદપુર જવાને એક જાસુસ મોકલ્યો હતો; રસાયુધ રસ્તામાં મુકામ કરતાં કરતાં જવાનો હતો, અને પેલો જાસુસ દડગજલ પ્રજ્ઞાદપુર નીકળ્યાના ગઢારાજ શ્રી અતિશ્ઠિાદને વીરકૈયટનો પત્ર આપવાનો હતો. એ પત્રમાં રસાયુધ કુંવરની સોંપણ કરેલી હતી.

પાંચ કોંશ લગી પોતાના ગાંઠને વળાવીને પાછો ફરેલ અંગમક્ષદેવ પોતાના પિતા પાસે આવ્યો અને કહ્યું કે રસાયુધે આપને તેને માટે નિશ્ચિન્ત રહેવા વિનંત્યું છે અને આપને ભક્તિપૂર્વક પ્રણામ કલા છે.

હવે કુંવર રસાયુધ માર્ગમાં વિવિધ નગર તથા વન વગેરે જોતો, પોતાના પિતાના આશ્રિત રાજાઓનું માન સ્વીકારતો, પોતાના પિતાના મિત્ર રાજાઓના રહેઠાણે અનુભવતો મુસાફરીના ધાકને તેમજ આનંદને અનુભવતો પોતાનો પ્રવાસ બાર દિવસ લગી ચલાવતો હતો. સાત દિવસના રસ્તામાં બાર દિવસ લાગવાનું કારણ વીરકૈયટના મિત્ર અને આશ્રિત રાજાઓ તરફથી થતો આત્મહન હતો. તેરમે દિવસે રસાયુધદેવ પ્રજ્ઞાદપુરથી પાંચ ગાઉ ઉપર આવી પહોંચ્યો. સાં જોયું તો રસાયુધના આવવાની ખબર પેલા જાસુસે આપેલા પત્રદ્વારા પડવાથી પ્રજ્ઞાદપુરનો મહારાજ અતિશ્ઠિાદ પોતાની સમગ્ર સેના લેઈ પોતાને સંકટમાં સહાય થનાર મિત્રના પુત્રને માન આપી પોતાના નગરમાં વાજતે ગાજતે તેડી જવાને સામે આવ્યો હતો.

પોતાના પિતાના મિત્ર અતિશ્ઠિાદ મહારાજને કુંવર રસાયુધે પ્રણામ કર્યો અને અતિશ્ઠિાદવર્માએ પોતાના પુત્ર દુલ્લભ ગણી રસાયુધ કુંવરને આશીર્વાદ દીધો. આપણે આગળ કહી ગયા છીએ કે રસાયુધની આકૃતિ તથા નીતિ, હરેક જનનું મન હરણ કરી લે તેવાં હતાં. અતિશ્ઠિાદને આથી પ્રયત્ન મુલાકાતેજ રસાયુધ ઉપર પ્રેમ બાવ ઉત્પન્ન થયો. અતિશ્ઠિાદવર્મા વાજતો ગાજતો પોતાના નગરમાં કુંવર રસાયુધને તેડી લાવ્યો; અને અવિચલ કવિરાજને ખોજાવી હર્ષ સાથે કહ્યું કે ‘કવિમહારાજ વીરકૈયટ જે મારા પરમ હિતસ્થી મિત્ર થાય છે, તેમનો આ નાનો પુત્ર રસાયુધ કુંભાર આપની કૃતિ સાંમળી આપની પાસે અક્ષંશર શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા પોતાનાં પિત્રાની આજ્ઞા લેઈને આવ્યો છે. આ કુંવરને હું આપને સોંપું છું.’

સારી રીતે અભ્યાસ કરી શકીશ; અને અભ્યાસનો વખત નહીં હોય તે સમયે 'પણુ આપની સાથે જાતુ સમાગમથી મને અનુભવનો જે લાભ મળશે તેતો અમૂલ્યમ્; માટે મારું મન અને જે કાર્યને માટે હું' અને આવ્યો છું તે તો મને એમ કહે છે કે, કવિરાજ, આપને ઘેરજ રહેવું વધારે સારું છે; કાકાના દર્શન માટે વારંવાર આપની સાથે આવતો રહીશ.'

રસાયુધનું આ પ્રમાણે જોતલું સાંભળી મહારાજ અતિશ્ચિદ થોડીક વાર વિચાર કરી જોલ્યો કે 'જાઈ રસાયુધ, તમને જેમ અનુદત્ત લાગે તે પ્રમાણે કરવામાં મને કાંઈ હરકત નથી; તમારું જોતલું' મને પણ કેટલેક આંશે ખરું લાગે છે; પોતાના શિક્ષકની પાસેજ રહેવાથી બહુનારને ધણો અનુભવ મળે છે એ વાત મને અક્ષરશઃ ખરી લાગે છે, અને તેથીજ આપણાં શાસ્ત્રોમાં લખેલું છે કે વિદ્યાર્થીએ ગુરુકુલમાં નિવાસ કરીને અભ્યાસ આદરવો' રાગનું જોતલું પુરું થયું કે બારોડજી જોલ્યા, 'અનદાતા અને હું' મારા પ્રાણુ કરતાં પણ આ કુંવરની વધારે બાકાશ રાખીશ. આપ જાણો છો કે મારા પેટમાં પણ આપનોજ રગ છે; કોઈ પણ પ્રકારે કુંવરને અડચણ પડવા દેઈશ નહીં.' રાગ જોલ્યો, 'બારોડજી, જો કોઈ પ્રકારે કારે અધિક જરૂર પડે તો મને કહેજો, એ સધળી વાતે તરત બદલાવત કરાવી આપીશ.' બારોડજી કહે, 'કાંઈ ફિકર નહીં, મહારાજ, આપને પ્રતાપે મારે મોજ છે.'

આ વાતચિત ઉપરથી વાંચનાર સમજશેજ કે રસાયુધ કુંવરને રાગકવિ શ્રીઅવિચક્ષ બારોડને ઘેરજ રહેવાનું હતું. મહારાજ વીરકૈયટની આજ્ઞા પ્રમાણે રસાયુધને પ્રજ્ઞાદપુર પહોંચાડી ત્રણ દિવસ પ્રજ્ઞાદપુરની શોબા જોઈ પેલા જસે અંમ રક્ષકોને લેઈ તેમનો સરદાર પાછો મહારાજપુર ગયો.

રાગકવિના કુટુંબમાં રસાયુધ જે વખતે રહેવા ગયો તે વખતે તે પ્રખ્યાત ગદ્યકવિને લાંબાટ આરણુ બ્રાહ્મણ વગેરે માતના અનેક વિદ્યાર્થીઓ કાવ્યશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાને માટે આવતા હતા; પણ તેના જોગ તેના ઘરમાં રહીને કાવ્યશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરનાર તો રસાયુધ સુદ્ધાં આજ્ઞા વિદ્યાર્થીઓ હતા, અને નવમી એ રાગકવિને જોલે લીધેલી દીકરી પરિમલા હતી; આ કન્યાને તેર વર્ષ પૂરાં થયાં હતાં, અને ચૌદમું વર્ષ અંડ્યું ચાલ્યું ગયું હતું આદિથી ઉમ્મર છતાં પણ તે રસમય કવિતા એવી તો 'સારી' કરતી હતી કે એની બહેનરી અવિચક્ષ બારોડનો વડો શિષ્ય ચતુરસિંહ પણ કરી

શકતો નહોતો. ચતુરસિંહ બારોડને મોઢેજ આપણે આ પરિમળાનાં વ-
ખાણુ આગળ સાંભળી ગયા છીએ, એટલે પરિમળાવિષે અત્રે કાંઈ વ-
ધારે કહેવાની જરૂર નથી.

રસાયુધે આશરે છ ગાસ અભ્યાસ ક્યો એટલામાં તે અત્રંકાર
શાસ્ત્રમાં એવો નિપુણ થયો કે રાજકવિએ પોતાના મુખેથી એકવાર
પ્રસન્ન થઈ એવું કહ્યું કે, ‘પ્રથમ તો રસ અને અત્રંકાર બંનેમાં મારું
છતું રાખે એવો એકે શિષ્ય મારી પાસે નહોતો પણ હવે મને મારા ધ-
રપણુમાં સંતોષ થયો કે રસાયુધ કુંવર રસ અને અત્રંકાર બંનેમાં
મારું નામ રાખશે. બાપી એકલા રસમાંતો મારી પરિમલા પણ મારું
છતું રાખે એવી છે, અને મારો ચતુરો એક અત્રંકાર શાસ્ત્રમાં હીરો ની
વડ્યો છે. પ્રભુ તમને ત્રણને લાંબુ આયુષ્ય આપી સુખી કરે.’ કુંવર રસાયુધ
ખોલ્યો, ‘કવીશ્વર કવિ ચતુરસિંહને હું મહારાજપુરમાં મળ્યો હતો, તેમણે
મને આપના સજાંધી સઘળી હકીકત કહી હતી, અને તેથીજ મને આ-
પતી પાસે અભ્યાસ કરવા આવવાની ઈચ્છા યઈ હતી; આજે મારા મ-
નોરથ સફળ થયા એમ હું માનું છું. આપની પ્રસન્નતાથી હું મને કૃતાર્થ ગ-
ણું છું.’ રાજકવિ હમલકાથી ખોલ્યા, ‘હા મારો ચતુરો અહીં આવ્યો ત્યારે
તે કહેતો હતો કે હું મહારાજપુરના ધણી પાસેથી પણ ઈનામ લેઈ આ-
વ્યો; પણ તમારી સાથે થયેલી વાતચિત્તવિષે મને એ છોકરાએ કાંઈ કહ્યું
નહોતું.’ કુંવર ખોલ્યો, ‘શુદ્ધ મારા અહીં આવ્યા પછી ચતુરસિંહ બા-
રોડ સમૂળમાં ક્યમ દેખાતા નથી? વારું બારોડજીએ કહ્યું, ‘તમે આવ્યા
તેના ચાર પાંચ દિવસ પહેલે તે આવ્યો હતો, અને તે આવ્યો તેને બી
જેજ દિવસે તેને તેડવાને માટે સિંહપુરના રાજાએ માણસો મોક-
લ્યાં હતાં, ને તમે અત્રે આવ્યા તેને પહેલેજ દહાડે એ તહીં જવા ઉપડી
ચૂક્યો હતો; હાલ તો તે લાં પરમેશ્વરની કૃપાથી રાજકેવિની પદવીએ ચ-
લ્યો છે; જાણ, આપણે એની ચંદતી જોઈ આનંદ પામીએ છીએ.’

અમારા વાંચનાર મિત્રોમાંના જેઓનો સ્વભાવ પોતાનું કાર્ય સાધી
તરતજ પોતાના ઘર તરફ વળી જવાનો હશે, તેઓના મનમાં સ્વાભાવિક
રીતે એમ આવશે કે રસાયુધને રાજકવિ પોતે વખાણે એવો હુડીવાર
થયા પછી પણ તે પોતાને દેશ જવાને કેમ આતુર નહીં થતો હોય? આ
બ્યાસનું કાર્ય સિદ્ધ થયા પછી જરૂર વિના પરદેશમાં એણે શા માટે પડી
રહેવું જોઈએ? પોતાના ઉપર અત્રેકિક હેતુ રાખનાર પિતાનું દર્શન
કરવાને એનાં નેત્ર કેમ અંધીરાં નહીં થતાં હોય? પોતાના માના જ્વળ્યા

મહાકાબાઈને કોટવાને એવું આંતર કેમ લાગ્યો નહિ મારતું હોય? પણ વાંચનાર મિત્ર હવે અમારે તમને કહેવું જોઈએ કે અક્ષરશાસ્ત્ર શિવાય એક ખીજ અભારી વિદ્યા આપણે રસાયુધ બધેયો હતો. અને જેમ પોતાના શિક્ષક રાજકવિ અનિચ્છદાસના મુખ પાસે પોતાની કુશળતાનાં વખાણ કરાવ્યા હતાં. તેમ એક ખીજ મનુષ્યના મન પાસે પણ પોતાનાં વખાણ કરાવ્યાં હતાં. એ અભારી વિદ્યા તે ગ્રેમ હતો, અને જે મનુષ્ય તેને પોતાના મનથી વખાણતું હતું તે રાજકવિની દત્તક લીધેલી દીકરી પરિમલાજી હતી. વાંચનારે આથી એમ ન સમજવું કે રસાયુધ અને પરિમલા બન્ને એક ખીજ સાથે ગ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયાં હતાં અને તેથી પરસ્પરનો આનંદ છોડી રસાયુધને સ્વદેશ જવું મગતું નહોતું. હા, એ વાત તો સાચી છે, કે રસાયુધ પરિમલાને પ્રથમ તો સાધરણ દૃષ્ટિથી જોતો હતો; પ્રથમ ફક્ત તેને એટલી અસર થઈ હતી કે અહો આ સ્ત્રીનું રૂપ અને લાવણ્ય અઢોઢિક છે. પ્રથમ તેના વિશે રસાયુધના મનમાં કાંઈ ગ્રેમના અસ્તિત્વનું જાન થયું નહોતું. પછીથી ધીમે ધીમે તેના સંબંધમાં આવવાથી, સાથે બણવાથી, કાંઈ કાંઈ પ્રસંગે વાત કરવાથી રાજકવિનો એકન્યા વિશે અતિ-ઉંચો અભિપ્રાય સાંભળવાથી, એની કવિતામાં રસ ચાતુરી જોવાથી, કાંઈ વાર તે કન્યાએ પોતે રચેલ કવિતાનું જાન કરતી તેને સાંભળવાથી, અને એવાં અનેક કારણોથી રસાયુધને એ બાલા કાંઈ અન્ય પ્રકારે દેખાઈ. અન્ય પ્રકારે એટલે શું? એવું કુખ નિષ્કલંક ચંદ્રમાં જેવું તો પ્રથમથીજ હતું, પ્રથમ તે રસાયુધના નેત્રને આનંદ આપતું અને હવે તો તેના મનને આનંદ આપવા લાગ્યું. ન્યારથી જ્યાંએ પરિમલાને ધડી ત્યારથીજ તેનું કપાલ સૌન્દર્યના દર્પણ જેવું હતું, તેમ ખંજન પક્ષીના જેવાં હતાં અને વિતા અંજને પણ મનરંજન કરે એવાં હતાં, કાન કૂણુને ત્યાં ફરીને જન્મેલા કામદેવનો પરિતાપ સમાવવાને ગળથુલી પાવાની રફરીકની છીપો જેવા હતા, એની નાસિકા ગ્રેમના પરમ ઉગ્ગવલ દીપકની શગ જેવી હતી, તેના એકંપરવાળા જેવા અને દાંત મોતીના ઘણાં જેવા હતા, એનું આ છું દસવું પ્રભાતના સમય જેવું હતું, તેના શાક યુવાનના દુઃખ જેવા હતા, એની એક સુંદર હુંદણવાલી હબચી શિવનેત્રના અગ્નિથી બળી ગયેલા કામદેવના શ્રાદ્ધને માટે પોતાને કામળ હામે રૂતિએ બનાવેલી અને જેના ઉપર એક તિલ ચોંટ્યો હોય એવી નાણુક નવનીતની પિંડી જેવી હતી, એનો કંઈ સંજ્ઞાકાર, હાથ શુગકાર, હથેલીઓ કનળ જેવી, સ્તન મરનપૂજનમાં મોજવા મોઝ પૂમીફલ (સોપારી) જેવા, ગંભીર નાભિસ

ह्रीं महाकाल.

(भासिक.)

रूप(पुस्तक) २. जेठकृष्ण. १४ सं. १९४६ दर्शन (अंक) ८

ॐ अघोरैर्म्योयघोरैर्म्योयघोरतरेम्यः ॥

सर्वैर्म्यःसर्वैर्म्योनमोस्तुरुद्ररूपैर्म्यः ॥

अतिष्ठा करनार.

उपाधिवाधकवर्ग.

राजनगर (अमलावाह.)

"मे'ग्लो पर्वतधुलर प्रिडिंग प्रेस" भा' लापी प्रसिद्ध करनार

नधुलाध रतनचंद भारद्वाजीया.

संवत् १९४५. पोष्टेन भा. सने १९४०.

वायिक छपहार. ३. २ अंगुलिथीन.

पर्य अन्ते ३. २-८-०

हरेक छुटी नकः

लने ३ ०८.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

સાવકની 'ઈષ્ટ' પ્રતિ પાઠના.....	૧૬૯
શ્રી પંચગરત વૃત્તાન્ત.....	૧૭૦
પ્રવાહોદ્દેશ.....	૧૭૧
ભક્તિ અથવા પ્રેમ.....	૧૮૫

જાહેર ખબર.

આ મહાકાલના ઉપાસક યવાની ખાસ વિરસિ કાર્જને દરવામાં ન
લિખ આવે, મારે જોને એના ઉપાસક યવાની ઈચ્છા હોય, તેણે પત્રદાસ
મહાકાલના મેનેજરને જોતાની ઈચ્છા જણાવવી.

સુચના.

મહાકાલના જે ઉપાસકને પ્રત્યેક માસની રૂપિય ચતુર્દશી પછી
પંદર દિવસમાં શ્રી મહાકાલના દર્શન ન થાય તેઓએ મહાકાલના (મે-
નેજરને) નિવામકને ખબર આપવી. યજ્ઞી મોડી ખબર આપનારના પત્ર
ઉપર ધ્યાન દેવામાં નહીં આવે.

મેનેજર 'મહાકાલ'
C/o. N.P. Sangavi,
Sankadi Sheri,
Lalavasa pol
Ahmedabad.

શ્રી મહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨, —જેટ કૃષ્ણ ૧૪ સં. ૧૯૪૬ દર્શન (અંક) ૮.

સાધકની હૃદ્ય પ્રતિ પ્રાર્થના.

(ધારણાદિ પ્રયોગની અસિદ્ધિ સમયના ઉદ્ગાર.)

પદ. રાગ બિરહુ ખારમારી અથવા નિશ દિન
યાતુ હરે દુઃખ, દાતા? એ રાહ.

ક્યાં લગી ન્યાસ નાંધ રહેશો, રંડને શું હજી રીખાવોરે;
નિશ દિન સ્મરતાં છતાં આ નયને, દર્શનનો ન લીધો હોવોરે. ક્યાં.
નેત્ર આકર્ષાને સ્વરૂપ નીરખવા, વાત ન ન્યુન પ્રભુ છે કીધારે;
તદપિ ન પ્રભુ મન હજી સ્વરૂપ રીઝે, કશું પણ દર્શન ના લીધારે. ક્યાં.
અભ્યંતરે પ્રભુ શુભ રહ્યા હો, શાસ્ત્ર શરૂની લહીએ વાણીરે;
વળિં વળિં દૃષ્ટિને અંતરયાણી, પણ સ્થિતિની ન લહી અંધાણીરે. ક્યાં.
કહી કહી અંતર જઈ ખેંચું તન, યામે વિધ વિધ ભજ્યું કરારે;
એ પ્રકૃતિ પ્રિયતમ પ્રભુ સાચા, ખચિત દીસે આ અગ્રકારે. ક્યાં.
અન્ય ક્ષણે પણ વળિં અંધારું, ભાણી દુઃખી થઈ વૃત્તિરે;
દિગ્વિષ્ણુ બળે જોવાને ધસતા, મુરતી વિવિધ વિધિ સંસારે. ક્યાં.
આપને, અર્થ રમેમે ગદિર, ચોરની ધાડ પડે વળતારે;
શાંતિમાં સધળે અશાંતિ પ્રસારી, સળગાવે દુઃખનાં બળતારે. ક્યાં.
અકળાર્થ જાઉં પ્રભુ આ ન્યાણી, અંતર લઈ હું બહિર આવું રે;
ત્યાં પણ પ્રભુ મુખને ન વિશેષી, અશ્રુથી નયનો નવરાવું રે. ક્યાં.
નામ જાપી જાપી કહી પ્રિય તમને, મળવાને હું જોલાવું રે;
શ્રવણ વિનાના તમે શ્રવણે ન ધરના, લહી શોધી તમને તણું રે. ક્યાં.
બક્તિ વિના ન તમે જોડા શુભું તન, બક્તિની વૃત્તિ કલ્પ કરારે;

યત્ન કર્યાં જે જે તાય જાન્યાં પણ, પાત્રતા આવી ન પ્રભુ પરવારે. ક્યાં.
 શો અપરાધ પ્રભુ તપને નિહાળી, આપતું મન હજી ના માન્યુંરે;
 સત્તર કહેજો કૃપાનિધિ સાચું, શીઠ રહો રાખીને છાતુંરે. ક્યાં.
 પ્રેમ કસોટી કરતાં પ્રીતિ, પીતળ બાળી કદી કહેશેરે;
 સત્તર એ, તદ્દપિ એ દોષ નિવારક, યત્ન કરે હર તે લહેશેરે. ક્યાં.
 આપ હૃદય દયાલુ પ્રભુ છો, લહીએ આ વિનતિ કીધીરે;
 પુનઃ નહય, ધસી મળવા આવું, ગુપ્ત યશો ના કરજીનિધિરે. ક્યાં.

શ્રી પંચવરદ વૃત્તાન્ત.

(અનુસધાન પૃષ્ઠ ૭૫ થી.)

આ પ્રકારે વિચાર કરીને તરત ત્યાંથી એક જાણુ ચાલવા લાગ્યો. કેટલેક
 દૂર નીકળી ગયો ત્યારે મને જેમ સુપ્રતિ તથા સ્વપ્નથી જાગૃત થતા હો-
 ઈએ, એવું ખાતર થવા લાગ્યું. હું પુનઃ મારો પૂર્વ નિશ્ચયના જાગૃત્તર વે-
 ગને અંતરમાંથી આવતો અનુભવવા લાગ્યો, નિર્ભયતાનો આવિર્ભાવ થવા
 લાગ્યો, ઇદ્રિયો તથા અંતઃકરણ સામધાન થતાં જણાયાં, પાછલા સ્ત્રીદર્શ-
 નના પ્રસંગનું સ્વપ્નગત પદાર્થની પેઠે અસ્પષ્ટપણું પ્રતીત થવા લાગ્યું, આ-
 શ્ચર્ય પામતો હોઉં, તેની પેઠે હું પોતે મનેજ હસવા લાગ્યો, અને વિચા-
 રવા લાગ્યો કે આહા ! આ માયા જે વસ્તુતઃ પદાર્થ નથી, પણ દેખવા
 માત્ર છે, એમ સાત્ત્વ કહે છે, તથાપિ એવું ન કળી શકાય એવું બળ છે,
 એ આ મારા સરખાને આવડ પ્રસંગના અનુભવ વિના શી રીતે જાણવામાં
 આવે ? અરેરે ! બિચારા કુવળ વેદાંત સાત્ત્વનાજ વાંચનારા જેમને શબ્દ-
 દ્વારાજ સ્વરૂપ સાક્ષાત્કાર સિદ્ધ હોય છે, એવાને આ માયા રમતમાંજ પો-
 તાના પશુ જનાલી તગડે છે, એમાં શી નવાઈ છે ? તેમને મારી પેઠે નિ-
 સ્થાનિય વિવેકદ્વારા વિરાગનો હૃદય તો અંતઃકરણમાં યથેશે હોતોજ નથી.
 મત્રિદિવસ નાના વિચારના અંતરંગપરંપરું, તેમની પ્રીતિ, પદાર્થ નિશ્ચયવિના
 આ સંપૂર્ણ પ્રપંચને દુઃખરૂપ કેમજ અનુભવે ? જ્યારે નિવૃત્તિમાં રહ્યા
 યથા સાત્ત્વવેદાંતના વિચારનાર પણ, માત્ર શબ્દસાધની પરમાત્મતરવાકાર
 પરિણામ ગતિતાળા યદ્ય સુખસ્વરૂપ રહ્યા હોતા નથી, અને વિવિધ અનુ-

કૃત્ત પ્રતિકૃત પ્રસંગે અંતઃકરણની વિષયતાદ્વારા પ્રતીત થતા શોકમોહાદિ ધર્મને વચ્ચાપ છે, તો કેવળ વિષયપ્રાપ્ત્યર્થે જનસમૂહમાં વક્તામાત્ર યઈ બેસનાર વિષયાસક્ત વેદાંતી તો ગાયાના મચ્છુર બની ક્લેશનેજ માત્ર વહન કર્યા કરે એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? વિવેકવિરાગ પ્રાપ્ત થયા પશ્ચાત્ દૃઢ દેહાધ્યાસને સિધિસ થયેલો જણાવનાર પદ્મસપતિ, જ્યાં પર્યંત પ્રકટ યઈને કૃવળ મોહેચ્છાને પ્રકટાવતી નથી, ત્યાં પર્યંત મિથ્યા શ્રવણ કરેલાં તથા વાંચેલાં મહાવાક્ય કે અર્વાંતર વાક્ય આ અનધિકારિને કિચિત્ પણ જાણવા યોગ્ય લાગ કરે છે, એમ કહી શકાતું નથી. કદાચિત્ અનુકૂલ અંતઃકરણવાળાને યોગ્ય વિચારથી ઉત્તરોત્તર અધિકાર પ્રાપ્ત કરવામાં એ અચાવસોકન સદાય થાય છે, પણ પ્રતિકૃત અંતઃકરણવાળાને તો અયોગ્ય વિચારદ્વારા મહા અનર્થનીજ પ્રાપ્તિ કરનાર યઈ પડે છે. અરે ! હું કે જેણે શુરદ્વારા સત્સાચ્ચ શ્રવણનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરીને શ્રવણ કર્યું છે, પુનઃ તેવું સાધક બાધક મુક્તિના ઉપયોગ સહિત મનન કર્યું છે, તથા તે નિશ્ચયનોજ તૈલધારાવત્ પ્રવાહ અસાવવારૂપ નિદિધ્યાસ સાધ્યો છે, તેમજ ભારપછી પ્રારણા, ધ્યાન, સમાધિરૂપ સંયમ સૂક્ષ્મ વાસનાના લય નિમિત્ત સાધ્યો છે, વળી મધ્યે યોગ્ય ગ્રાણ્યયામાદિ અર્વાંતર સાધનને પણ આવશ્યકતાના પ્રમાણમાં સિદ્ધ કર્યાં છે, અને સંક્ષેપમાં કહીએ તો સિદ્ધદશામાં પ્રવેશ કરવા પર્યંતનાં સંપૂર્ણ સાધનોનો અભ્યાસ કર્યો છે, તથા એ અભ્યાસ તથા વૈરાગ્યના બંધી આ ત્રિસોકના વિભવને તુચ્છવત્ લેખવ્યો છે, તે મેં આ શરીર કે જેની આસક્તિ વિદ્વાન્તે પણ હુટપી અત્યંત કઠિણ છે, તેને પણ આ અરણ્યમાં પ્રવેશ કરતાં નિર્મૂળ થયા સરખી અનુભવી હતી. આટલું છતાં પણ જ્યારે યથાર્થ પ્રસંગ આવે છે ત્યારે જેમ ભય પામેલો વિપદર વા નાગણી દરમાંથી મુખ ઉચું કરી બહારના સજીસારને લંકામાં રાખી લાગ સાધી બહાર નીકળી આવે છે, તેમ આ પ્રજા સૂક્ષ્મ વાસના અંતઃકરણમાંથી ખરા પ્રસંગે મુખ કાઢતી જણાય છે, અને બહાર નિકળવા યાન કરે છે, પણ જેમ સર્પસર્પીણીનાં પકડનાર વાદી સાવધાન ઉભા હોય છે, ત્યાં પર્યંત તે બહાર નીકળી શકતાં નથી, તેમ હું સાવધાનપણે સ્થિત છું તેથી આ સંસ્કાર વાસના પણ બહાર પ્રકટ થઈ કશું કરેલા સમર્થ થતાં નથી. આહોહો! મારા સરખા સાધન માત્રની સીમા ઉપર જઈ બેઠેલાને પણ આગ છે, તો અન્ય વિચાર વાચક માનીની તો આ અસાનવાસનાસંસ્કાર

કેવી દુર્દશા કરતી હશે એ કળવું પણ કહિયું છે. આ વિગેરે અનેક પ્ર-
કારના વિચારનો સાતા, દષ્ટા, તથા પ્રસંગે કર્તારૂપ જણાતો હું થોડા સ-
મયમાં કેટલેક દૂર નીકળી ગયો. ત્યાં ઘણે આગળ જતાં જેમ પ્રાતઃકાળમાં
ઉદય થતો સૂર્ય નીકળતો જણાય છે, તેમ હું એ મુહૂર્તી બહાર નીકળ્યો.
ત્યારે તો મને સૂર્યનું દર્શન થયું, અને શાંત તથા શોભિતું અરણ્ય દેખા-
વા લાગ્યું. કોઈ મનુષ્ય જાત તો મારા જોવામાં આવતીજ નહોતી કોઈ
સાથે વાર્તા કરી નહયને બાર રહિત કરવાનું સ્થાન પણ ત્યાં પર્વત જ-
ડ્યું નહોતું. જેમ કોઈ વિકળ થયેલો પુરુષ પ્રયોજનવિના ગમે તેગ બ-
મણ કરે છે, તેમ હું વળી આગળ માર્ગ દોડો તેમ ચાલવા માગ્યો.
ચાલતાં ચાલતાં મેં અંતઃકરણ પ્રતિ લક્ષ કરી જોયું, તો મને પાછી અ-
વ્યવસ્થા જણાવા લાગી. તે અવ્યવસ્થાનું સ્વરૂપ એવું હતું કે આ અર-
ણ્યમાં મેં નિષ્કૂળ અવિચારથી પ્રવેશ કર્યો છે. આ પ્રકારનું આદિ રુદ્રણ
યતાંજ આ પ્રકારે વિચાર વધવા લાગ્યા. અહો ! મોટું આશ્ચર્ય છે કે હું જે-
ને ત્રિશોકમાં પણ કંઈ આસક્તિ પૂર્વક જોવાનું અવશેષ નહોતું, તે મેં
આ અરણ્યમાં જ્યાં પદાર્થની આસક્તિથી પ્રવેશ કર્યો છે, એ કંઈ સમ-
જાતું નથી. મને આ વિલક્ષણ બ્રમ કોની સત્તાથી થયો ? મેં સંપૂર્ણ સં-
શયોના હેતુપૂર્વક બ્રહ્મચર્યા, વિષ્ણુચર્યા, તથા શિવચર્યા એવી જીવ મા-
ને. મોહ પમાડનાર ત્રણ ચર્યાઓ છે, તેમનું રૂડે પ્રકારે બેદન કર્યું છે,
તેમ છતાં પણ જાણે અજ્ઞાનચર્યા જેમની તેમ હોય એવી આ પામર
જીવની સ્થિતિમાં મને લાગી બ્રાંતવત્ કરી નાંખનાર કોણ છે એની મને
આ ક્ષણે સમજ પડતી નથી, એ શું છે? હું જાણે આ કોઈ બીજી સદ્ધિ
મહાદેવમાં પ્રવેશ્યો હોઈ એમ બાસે છે, એ સાચું કે સ્વપ્ન હશે ? જેમ
આ જીવને એકજ જન્મમાં કુટેલા સવળા વ્યવહારોનું, મરણનાંતર ધારણ,
કુટેલા બીજા શરીરમાં વિવિધ આગરજોના મોગે કૃપણ વિરગરણ થાય છે,
તેમ મારા પૂર્વભોગ બર્ગથી મને બ્રહ્મ થયેલો પ્રતીત કરાવનાર આત્મે વિલ-
ક્ષણ આધરાયુક્ત મારો અન્ય જન્મ છે કે શું ? જીવેને તો જન્મમાંતરમાં શરીર
બીજું હોય છે, પણ આ મારું શરીરતો એવું એજ છે, જ્યાં જન્મમાંતર નથી
એ તો સ્પષ્ટજ છે; હયાપિ સ્થાનાંતરથી આ વિલક્ષણતા જણાય છે, માટે
સ્થાનમાહાત્મ્ય તો હોવુંજ ઘટે છે. અરે ! આ લોકમાં, જેમ કોઈ કોઈનાં
શરીરમાં કોષને પામેલો વાયુ બ્રમની ઉત્પત્તિ કરે છે, જેથી તે યોગ્ય બર્ગ

તથા સ્મૃતિથી જાણ થાય છે, તેમ આ મારા શરીરમાં કોઈ વાતપ્રકાશવડે
મારા શુદ્ધ બળ તથા સ્મૃતિનો વિનાશ થયો છે કે શું ? આ વિગેરે અ-
નેક પ્રકારના વિચારને કરતો હું વાચુવશ વહેતાં તુલુની પેઠે વહો જતો
હતો, એટલામાં મારે કાતે એવો શબ્દ પડ્યો કે 'ઘેરે ધર, હવે શુભ છે.'
શબ્દ સાંભળતાંજ હું અચકચકને ઉઠ્યો. આજુબાજુ સમજે જોયું, પણ કો-
ઈ દષ્ટિએ ન ચઢવાથી વળી આગળ આલ્યો, એટલે પુનઃ શબ્દ થયો, 'દ-
ક્ષિણ માર્ગે પ્રયાણ કરવામાં શુભ સમીપ છે' આ શબ્દો સાંભળીને પણ
હું આસપાસ જોવા લાગ્યો, પણ કોઈ ન જણાયાથી દક્ષિણ માર્ગે ચાલવા
લાગ્યો. આ શબ્દો ક્યાંથી આજ્યા એનો વિચાર કરતો આશ્ચર્ય માનતો
ચાલતો હતો, એટલામાં પુનઃ શબ્દ થયો, 'અંતે તારો નય છે, નિર્ભય
યા.' આ સાંભળીને મહદાશ્ચર્યથી ચિત્તની પ્રસન્નતા વધવા લાગી, અને આ-
સપાસ જોતો ઉઠ્યો રહ્યો, પણ કોણ વારંવાર શુભદ શબ્દો બોલે છે, એ
કંઈજ સમજાયું નહિ, ભારે મેં આ પ્રકારે વિચાર કર્યો કે અરે ! આ તે
કોઈ દેવ, યક્ષ, રાક્ષસ, પિશાચ કે મનુષ્ય હશે ? દર્શન દીધા વિના, પ-
રિચયવિના મને આ આપત્તિસરખા સમયમાં ધૈર્ય આપનાર શબ્દો સંભ-
ળાવે છે ! સ્વાર્થ પ્રયોજન વિના જીવ માત્રની કોઈ પણ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ
થતી નથી, એવો નિયમ છતાં આ બોક્ષનારને મારા સાથે સંબંધવિના શુ
સ્વાર્થ પ્રયોજન હશે એ અનુમાન પણ કરાતું નથી. જેથી કેવળ પરાધર્મ પ્રયો-
જનજ આ પ્રવૃત્તિમાં હેતુરૂપ ગણાય એમ છે. તો એવું પ્રયોજન કોઈ
પરોપકારી પુરૂષમાં પ્રકટવું સંભવે છે. તો તેવા દયાવાન પુરૂષને દર્શન
આપવામાં શો વિરોધ હશે, એ પણ મને વિચારથી જાણ્યું જતું નથી.
હશે, ઈશ્વરને જે યોગ્ય જણાતું હશે તે યાજ્યો, પણ એક વાર નિષ્કાંત
થવા અર્થે સંપૂર્ણ વિશ્વપ્રપંચની દેવી તથા આસુરી પ્રજા સત્તાને પ્રાર્થી
જોઈ. હવે મારે આ સમયમાં યોગ્યયોગ્ય પ્રવૃત્તિ પ્રતિ લક્ષ કરવાનું રહ્યું ન-
થી, અને એમ હોય તોપણ પ્રજા સત્તાની સ્તુતિ કરવામાં કોઈ પ્રકારની
ખણ રહી નથી. આ વિગેરે વિચારને કરતો એક વૃક્ષ સમીપ શિયિત્ર ય-
ઈને બેઠો, અને કાર્યકારણભાવથી સહિત પ્રેરમાત્માથી તે છેક કાર્ય પર-
પરામાં છેલ્લા પ્રજા કાર્ય પૂર્વતની આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો.

‘હે પ્રેરમાત્મનું આપ આ હું તું આદિ શબ્દોવડે ધ્યનહાર કરાતા
દમ્ય પ્રપંચમાં છો, અથવા એ પ્રપંચ આપનો વિગે છે, એમ કહી શકા-

તું નથી. આપને આપથી બિન્ન નામરૂપાત્મક જગત્પતી રચના કે અરચના નથી. તેમજ આ જગત્પતી જ્ઞાન કે અજ્ઞાન આપને છે એમ પણ કહી શકાતું નથી. કેવળ સ્વરૂપ હોવાથી આપ આ પ્રતીત થતી ઉપાધિથી બિન્ન વા અબિન્નચણું કહેવાતા નથી, તથાપિ ભેદભાવનાને પ્રાપ્ત અમે કે જોઓ મિથ્યા જ્યત્તવાળા મનાયા છીએ તેમને યથાર્થ વિચારથી 'જો છો તે આપજ છો' એમ જણાયા છતાં પણ આપને બિન્નાબિન્ન રહિતપણે પ્રાર્થના કરવા વૃત્તિ થાય છે. આપની પ્રાર્થના કરતાં આપના સ્વરૂપથી મિથ્યા ભેદને પ્રાપ્ત પ્રતીત થતું આ અંતઃકરણ તે સંપૂર્ણ પ્રતીતિના કારણભૂત દોષોથી રહિત યદ્ય આપરૂપેજ રહેવા યોગ્ય થઈ છે. માટે હે સર્વ છતાં સર્વાતીત ! જો આપજ આ શબ્દ યથામાં કારણરૂપ હો તો મને દર્શન આપો, અથવા જેમ હોય તેમ જણવા યોગ્ય કરો.

‘હે સખા શ્વહ ! આપ પ્રકૃતિના ગુણદોષથી અક્ષિપ્ત છતાં પ્રકૃતિમાં વ્યાપી રહ્યા છો. આપ જગતના સદા નહિ છતાં પણ આપની વ્યાપક સત્તાના બળે પ્રકૃતિવડે આ જગત સજાય છે. હે વિગો ! આપ પ્રાકૃત નામ રૂપાદિથી રહિત છતાં પણ આપથી અભેદ સરખી રહેતી પ્રકૃતિમાં આપના સત્તાબળવડેજ આ અનેક દિવ્યાદિવ્ય નામરૂપ પ્રકટ થયેલાં પ્રતીત થાય છે. આપ નિર્વિકાર એક રસ છતાં પણ પ્રકૃતિમાં રહેલી આપની સત્તા, પ્રકૃતિના ગુણદોષાનુસાર કાર્યપ્રધાનને ગુણદોષરૂપ પ્રતીત કરાવે છે. આપ સદા કર્તૃત્વ ધર્મથી રહિત છતાં પ્રકૃતિદ્વારા કર્તૃત્વ ધર્મવાળા ગણાવા યોગ્ય દેખ્યા છો; તો હે નિર્ગુણ છતાં પ્રકૃતિ સંબંધે સચુણ સમ મનાતા સર્વશ્વરો આપજ જો આ શબ્દમાં કારણરૂપ હો તો મને દર્શન આપી નિર્જાંત કરો, અથવા યથાવત્ જણવા યોગ્ય કરો.

‘હે સર્વ પ્રધંચારમક રૂદ્ર ભગવન્ ! આપ અનુકૂલ પ્રતિકૂલ ભાવનાવડે હૃત્પત્ર થતા રાગદ્વેષાદિ સંપૂર્ણ દોષોથી રહિત છતાં આ વિષમ જગતના પ્રવર્તકરૂપ મનાયાથી, વિષમતા આદિ દોષવાન્, અયથાર્થ દર્શા પુરોહવડે મનાવા યોગ્ય ગણાયા છો. આપ કેવળ સ્વાર્થ પ્રયોજન રહિત છતાં પ્રલયાદિ વ્યાપારના કર્તા મનાયા છો. આપ પ્રાકૃતનામ રૂપાદિથી રહિત છતાં દિવ્યાદિવ્ય લીલા તનુઓને પરાય પ્રયોજને ધારણ કરનાર ગણાયા છો. આપ સંપૂર્ણ સ્પૃહાથી નિલ્પ મુક્ત છતાં પણ ઉપાસનાન્તા પરિપાક સમયે ઉપાસકને યથેચ્છરૂપે દર્શન આપતા જણાયા છો આપજ

સર્વ સ્થલનિવાસી વિષુ છતાં પણ રૂદ્રાદિ સંશ્યાને પ્રાપ્ત લોકમર્પાદાગાં નિવાસ કરનાર મનાયા છે. આપજ નિષ્કર્મ છતાં સંપૂર્ણ કર્મ સત્તાને પ્રવર્તાવનાર ગણાયા છે. તે હે કર્મફલપ્રદાતા ! આપજ જે આ શબ્દમાં કારણરૂપ હો તેમ મને દર્શન આપો, અથવા આ ભ્રમથી મુક્ત કરી જેમ હોય એમ જાણવા યોગ્ય કરો. આપજ ત્રણ ગુણ તથા તેથી પ્રકટ થતા સંપૂર્ણ દોષોના પ્રલયના અવધિ સ્થાનરૂપ છો.

‘હે સર્વ પ્રપંચના પાત્રક વિષ્ણુ ભગવન ! આપ પણ સંપૂર્ણ કર્મજ રાગદ્વેષાદિ દંઢુ કર્મથી રહિત છતાં ન્યૂનાધિક બળ સંપત્તિ આદિથી યુક્ત જગતના પાલન કરતા ગણાયા છે, જેથી અવધિયોદ્ધર્ષી જીવોવડે વિષ-ગતા આદિ દોષોથી યુક્ત મનાવા યોગ્ય દેસા છે. સ્વાર્થ પ્રયોગન વિર-હિત નિષ્કર્મ છતાં કર્મ સત્તાના પાત્રક હોવાથી સંપૂર્ણ શુભાશુભ કર્મના કરાવનાર આપજ છો, એવા આરોપિત કર્મયુક્ત ગણાતા આપ સંપૂર્ણ પ્રાણી પદાર્થમાં વ્યાપક છતાં પણ દિવ્ય તથા ભૌતિક તત્ત્વોને પ્રસંગવ-શાંત ધારણ કરનાર તથા વિષ્ણુ લોકાદિ અમુક સ્થાનમાં નિવાસ કરનાર મનાયા છે. ઉપાસકોને ઉપાસનાના અંતમાં ઉપાસકની ઈચ્છાનુસાર વર આપવા માટે આપ નાના રૂપ ધરનાર તથા નાના કૃતિ કરનાર જણાયા છે. તેથી હે સર્વજ, સર્વ શક્તિમાન ! આપજ જે આ શબ્દ થવામાં કારણરૂપ હો તેમ મને દર્શન આપી અથવા યથાવત્ જ્ઞાન કરી શાંત કરો.

‘હે દિવા શક્તિવડે સંપૂર્ણ નામરૂપાત્મક જગતના સૃજનાર મનાતા બ્રહ્માગંગવન ! આપજ કેવળ શુદ્ધાંશ જતાં અવરોધ રહેતા લિંગગુણય દ્ર-વ્યવડે આ ભૂગોલાદિ અનેક ગોલોના રચનાર તથા સૃષ્ટિલોકાદિ અનેક લો-કોના સ્થાપનાર મનાયા છે. આપજ પ્રાણીપદાર્થને સંસારબંધારમાં જી-વનયુક્ત જણાવા દિવાવાન કરનાર મનાયા છે. સ્વાર્થ પ્રયોગનના અભાવવાળા છતાં પણ કર્મ સત્તાના પ્રેરકરૂપ હોવાથી જીવ માત્રને જીવનની અવધિપર્યંત શારીરિક વા માનસિક ક્રિયામાં જેડી રાખનાર આપજ ગણાયા છે. હે સર્વજ વ્યાપક સત્તાધિશ ! આપજ દિગ્ગોલાદિ ગણોને આપઆપણા બ્યવહારમાં સાવધાનપણે દિવા કરવા જાયત રાખનાર જણાયાથી કૃતાપદનેપ્રાપ્ત થયા મનાયા છે. આપ સત્તાવડે સર્વજ છતાં બ્રહ્મલોકાદિ સ્થાનના નિવાસી ગણાયા છે, તથાપિ સર્વ સ્થળે ઉપાસકને વર આપવા પ્રકટ થાઓ છે, જેથી આ શબ્દમાં જે આપજ કારણરૂપ હોતો, કૃપાવડે મને દર્શન આપો, અથવા યથાર્થ જ્ઞાનવડે સમાધાન પમાડી આ ગિરિયા દિવાથી મુક્ત કરો.

માં ગતિ કરવા યોગ્ય પ્રાણીને મળી કરાવવામાં પણ તમેજ કારણરૂપ છો. કેવળ તામસી તથા રાજસગિમિત્ર તથા કરનાર અંતઃકરણના રહેવા સંસ્કારને વેગ આપનાર સત્તારૂપ તમે સર્વથા પ્રયોજ્ય નાના નાના નિરંતર સંપૂર્ણ જીવોના કર્માણ્યમાં રહ્યા રહ્યા બાત જો કહે છે તો આ શબ્દ યવંમાં અથવા એવું બાત મને કરાવવામાં તનંજ જો કારણરૂપ છો તો મને પ્રત્યક્ષ થાઓ, અથવા તામસ તથા રાજસગિમિત્ર સ્વભાવથી પ્રકટ થવેલા આ મારા અંતઃકરણના ભ્રમ, ભ્રમ, તપા મોહાદિને શાંત કરો.

(અપૂર્ણ.)

॥ ૐ શ્રી ॥

પ્રવાહોદ્દેશ.

“ પરંતુ હું બગવાના મને તો એમ નિશ્ચય જણાય છે કે જેમ પોતપોતાના શ્રેણ્યકર્મણી ગર્ભાદાતા પ્રમાણમાં દરેક પદાર્થ અન્યને પોતાના તરફ આકર્ષી લેછે તેમ જો મહા ઐશ્વર્યવાળા કાળ બગવાના પણ આ સંસ્થિમાંહેલા સૂર્ય, ચંદ્ર પૃથ્વીઆદિ મહાન્ પદાર્થોને તથા તે મહાન્તા આશ્રમમાં રહેનાર સંપૂર્ણ પરમાણુજન્ય પદાર્થોને આપની શ્રેણ્યરૂપ સત્તાવડે નિરંતર આકર્ષ્યાજ કરે છે; અને પરિણામમાં તે સંપૂર્ણ આકર્ષ્યતા પદાર્થો તે કાળ બગવાનાના સ્વરૂપમાં લયનેજ પામનાર છે; તો આપણે આદિ, ક્ષણે ક્ષણે મૃત્યુની સમીપતાને પામનારાં પ્રાણીએ કાળનો ભય રાખવો તથા આપણા રક્ષણને માટે અનેક ઉપાયરૂપ યુક્તિઓને રચવા વિચારતા રહેવું જો કેવી મૂઢતા છે.”

પરમાત્મસ્વરૂપ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી પ્રણીત શ્રી સિદ્ધાન્ત

સિંધુ પ્રથમ રત્ન પૃષ્ઠ ૧૧૮.

આ સ્થળે આ સંપૂર્ણ જગત્ શાથી તથા કેવી રીતે પ્રવાહરૂપે છે, જો જગત્ પ્રવાહ કયા હૃદયને લઈને વસેો બધ છે, જો વિષય છે. જો વિષયના યાનથી શોક નિરૂપિતરૂપ દુઃખ કેવી રીતે થાય છે એ પણ દુઃખરૂપે વિષયજ છે.

કેટલાંક એવું સમજે છે તથા કહે છે કે શ્રી મહાકાળ બગવાના આ રંભમાં એકલા હતા અને એકલા રહેવું તેમને ગમ્યું નહિ તેથી આ જગતને ઉત્પન્ન કર્યું છે. એટલે આ સૃષ્ટિ થવાનું કારણ પરમેશ્વરનો તરંગ

માત્ર છે. પણ એ માનવું યોગ્ય નથી, કેમકે આ સૃષ્ટિ દેખાય છે છતાં એ થી મહાકાળ તો હાલ પણ એકધાન છે એ ઉપનિષદોનો સિદ્ધાન્ત છે. વળી પરમેશ્વરને જો જગત્ થયા પૂર્વે ન ગમે એવું હોય અને આ જગત્ સ્વજવાથી ગમતું હોય તો જેમ હવના આનંદમાં તારતમ્ય દેખાય છે તેમ પરમેશ્વરના આનંદમાં પણ તારતમ્ય સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય; અને તારતમ્ય નિરતિશય આનંદરૂપ પરમેશ્વરમાં ઘટેજ નહિ. તો તેથી પણ રમતમાટે સૃષ્ટિનો ઉદ્ભવ કલ્પવો અયોગ્ય છે. જે કેવલ્યમાં સુખ છે તે ઉપાધિમાં નથી એ અનેક મહાત્માઓને અને ઈશ્વરરૂપ પયેલા હવન્યુક્ત પુરુષોનો અનુભવ સિદ્ધસિદ્ધાન્ત છે, અને તેથી તેઓ સદા કેવલ્યને ઉદ્દેશીને પ્રયત્ન કરતા સ્વઆધિનને પુનઃ પુનઃ મોઘે છે. તેથી ઉપાધિમાં સુખ માનનાર પરમેશ્વર જ્ઞાંત કરે અર્થાત્ નિત્ય બોધરૂપ પરમેશ્વર પરમેશ્વરપણાથીજ આમ માનવાથી નિવૃત્ત થાય છે. જે કેવળ રમત માટેજ સર્ગેતો ઉદ્ભવ પરમાત્માએ કર્યો હોય તો એ સર્ગમાં દેખાતાં દુઃખો છોડેને આપવાથી પરમેશ્વર નિર્દય કરે તો તેથી પણ ઉક્ત માનવું અયોગ્ય છે. વળી એ પ્રમાણે માનવાથી કોઈ પણ કાળે સર્ગનો આત્મતા ભાવ માનવો જોઈએ, અને તેમ માનવાથી મન્યાદિ ઋણિઓ જેમને માટે ચદન્મનુષોર્વૈત્તત્તજ્ઞેષજમ્ જે જે મનુષ્યે કહ્યું છે તે કેવળ માયુ છે શ્રૃણાદિ વચનોથી શ્રુતિઓ આ પૃત્વનો જોત્પ કરે છે તેમજો ધાતા વયાપૂર્વકલ્પયત્ શ્રી બ્રહ્મા બગવાને આ સૃષ્ટિને પૂર્વ કર્માનુસાર પૂર્વવત્ રચે છે ઈલાદિ વચનોથી પ્રતિપાદન કરેલા અર્થ અસંગત કરે છે. તેમજ શ્રી આનં બગવાને પોતાનાં પુરાણોમાં તથા બ્રહ્મસુત્રોમાં સૃષ્ટિને આનાદિ કહી છે તે પણ ગિત્યા કરે છે. તેથી શ્રુતિસ્મૃતિ પુરાણ તથા યુક્તિથી વિરૂદ્ધ મેળાથી આ મત વિચારવાને લાયક છે. એવું બ્રહ્મ જોતાં લોકવક્તૃ લૌલૌકિકવલ્લયમ્ એ સૂત્રનો ગમે તેવો કરેલો અર્થ હોય એમ માનવું અધારણ્ય નથી, એ સૂત્રમાં માત્ર એજ કહ્યું છે કે આ સંપૂર્ણ જગત્ને સ્વજવારૂપ શ્રી પરમેશ્વરની પ્રવૃત્તિ સ્વાર્થેને માટે નથી, પણ જેમ રાગવિગેરે લોકો દ્વરેલા દ્વરવારૂપ ક્રેશીક ક્રોડા સ્વાર્થે વિના કરે છે તેમ આ પરાયે માટે યતી પ્રવૃત્તિ લીતારૂપ છે ખરું જોતાં આ જગત્ સ્વજવામાં સર્વકર્મકલ્પદાતા તથા જગત્તા નિર્ધારક શ્રી મહાકાળ બગવાને પરાયેજ પ્રયોજન છે. તે એકે છોડેને સ્વસ્વ કર્માનુસાર મોગ આપેલ. કલ્પાને લીન પામેલાં કર્મો પકડ થઈ જાય

આપનાં તૈયાર થાય છે સારે તે સર્વ ક્રમોનાં દ્રશ્ય આપના સારં થી જા-
ગત નિવંતાની સત્કાર્ય થી મદામાયાસક્તિ હોમને પામે છે. સાર પછી
વિવિધ સંગોગી કરણ તથા પુષ્કરણ થઈ (આર્યશાસ્ત્રના શબ્દો વાપરી
બોધતાં) પૃથિવ્યાદિ પાંચ મહાભૂતોનાં સૂક્ષ્મ રૂપોરૂપ ગ્રંથાદિ લન્ધાના ત-
થા સ્થૂળ રૂપોરૂપ પંચવિધ પરમાણુઓ રચાય છે, (અને હાલના રસના-
દીના શબ્દ વાપરી બોધતા) ઈશ્વર, તથા ૬૪ તત્ત્વોના (આપના સોડપર
નામના માણુમની નંબીન શોધથી માત્ર દર્શકોજ્જ્વલતા). આણુંઓ રચાય છે.
એ આણુંઓમાં આદિકાળથીજ કેટલાક સંસ્કારો રહેલા હોય છે અને તેના
પ્રભાવમાં તે સત્તાના મધ્યામ છે અર્થે નેટ્રુ મત્ત એ પરમાણુઓમાં
મુક્યામાં આવે છે એ સત્ત્વ હોય છે સા પર્વત ને આણુંઓ આણું સ્વરૂપે
વિવિધાન રહે છે, અને તે ખાલી જા છે એટલે સ્વરૂપે રૂક્ષ થઈ જઈ સ્વ-
કારણ રૂપે સ્થિતિને પામે છે. એવા નિવર્તિન સત્તાળ્યા આણુંઓ રચાયા
હોય છે તોપણ નેટ્રુમાંથી જીવને બોગ મળી શકતો નથી જેમ થી સર્વ
ભગવાન લઈએ તો સૂર્યની પેતાની પાસેના મહો નેયમોન કાર્ય કરે છે,
જીવને ઉજાના આપય છે, તેમના ભોગવાને નાનાવેધ વનસ્પતિ, આન
વિગેરે પદાર્થો પાપ છે, જીવને દુઃખ કલ્પન કરનાર વિરોધી આણુંઓ દૂર
કરાય છે વિગેરે જાનાના ભોગ અપાય છે, એ ભોગો કેવળ પરમાણુરૂપે
આપી શકાય એમ નથી. પરમાણુ પ્રથમ તો કટ્ટીની પ્રલસા કરી શકાય
છે તો પછી તે પુષ્ક રહી વક્ત્ત ભોગોને ન આપી શકે એ સ્પષ્ટ છે. અ-
ન્ય દક્ષાન્તરૂપ શુદ્ધ લઈએ તો એ શુદ્ધ છે, છંદ તથા લાકડાં વિગેરેમાં ર-
હેલું છે, અર્થાત્ છે. આદિ પદાર્થોનો એક સંગોગી પદાર્થ શુદ્ધ કહેવાય છે.

જોડામાં 'શુદ્ધમાં છે, છંદ તથા લાકડાં વિગેરે છે, એનો વ્યવહાર
કરવામાં આવે છે પણ તે ચોગ્ય નથી. કેમકે દરેક માણુએ એનો અંગીકાર
કરવું જ જોઈએ કે ગુણો દ્રવ્યમાં રહે છે, અર્થાત્ આકૃતિ આપવા રચના
પણ દ્રવ્યમાં રહે છે. તો શુદ્ધ શબ્દનો અર્થ દ્રવ્ય નથી પણ આકૃતિ છે,
શુદ્ધ જોડા છે. છંદ, લાકડાં વિગેરેની અમુક પ્રકારની રચના. એ રચના
છે આદિ પદાર્થનિષ્ઠ છે તેથી શુદ્ધ છે આદિમાં છે, પણ છે આદિ શુદ્ધમાં
રહેવા અસંભવ છે. એવા ખોટા વ્યવહાર અન્ય પણ અનેક છે જેવા કે
દક્ષાન સાખા, કાર્યમાં કારણ વિગેરે વિચારતાં સાખામાં જુદા, કારણમાં
કાર્ય એ વ્યવહારોજ ગોચર છે, તોપણ સામાન્ય થઈ ગયેલો એ વ્યવ-

એ ઈંટ તથા હો પથ્થુ પૃથિવીનીજ બનેલી છે તેથી એ પદાર્થોમાં મુખ્ય પાર્થિવ અણુઓ તથા ગૌણપણે અન્ય ચાર જૂતોના અણુઓ રહેલા હોય છે. તેમજ લાકડાં વૃક્ષરૂપ છે અને વૃક્ષ પાર્થિવપરમાણુપ્રધાન પોતાના ખીજ રૂપ છે તેથી લાકડાં પણ પાર્થિવાદિ પંચવિધ અણુઓનો સંયોગી છે. આ પ્રમાણે જોતાં ગૃહ ઉક્ત પંચવિધ પરમાણુનોજ સંયોગી છે તોપણ જ ને જો અર્થ એ સંયોગી પદાર્થથી સરે છે અર્થાત્ એ સંયોગી જ ને જો જોગો આપી શકે છે તે તે જોગો ઉક્ત પંચવિધ પરમાણુઓ પૃથક્ રહી આપી શકતા નથી. જેમ કે એ પરમાણુની અંદર કોઈ માણુસથી રહેવા-તું નથી, એથી કોઈનાં શીત તાપની નિવૃત્તિ થઈ શકતી નથી વિગેરે. અને એ બધી ક્રિયાઓ જ્યારે એ પરમાણુઓ ગૃહ નામથી ઓળખાતી આકૃતિ-વાળારૂપે સંયોગી થાય છે ત્યારે કરી શકે છે. તેથી શ્રી મહાકાલ જગવાન્ પરમાણુ પર્યંતજ સર્ગન કરતાં સમગ્ર સંસ્કારોના જાણનાર હોવાથી એ પરમાણુના પશુ પૃથ્વી, ચંદ્ર, સૂર્ય, વિગેરે સંયોગીઓ રહે છે, એટલે એ અણુના પશુ વિવિધ સંયોગીઓ જોગાર્થે નિયમાનુસાર યથાકરે એવી રચના કરી છે તોપણ એવાદ રાખવું કે એ સંયોગીઓ જોગાર્થેજ થાય છે. એ સંયોગીઓમાં પશુ જોગના કેટલાક સંસ્કારો રહેલા હોય છે અને તે સંસ્કારોના પ્રમાણમાં વ્યવહાર નીભાવનારી સત્તાઓ તથા તેમના અગિમાનીઓ દ્વારા શ્રીમહાકાળ જગવાન્ કેટલુંક સત્ત્વ મુકે છે. એ સત્ત્વ ખપી જતાં તે સંયોગી પોતાના સંયોગી સ્વરૂપથી નિવૃત્ત થાય છે.

એક એવો નિયમ છે કે કાર્ય કરતાં કારણમાં સત્ત્વ વધારે છે, અને તેથી કાર્યની અપેક્ષાથી કારણ વિશેષ નિત્ય ગણાય — વિશેષ કાળ રહેનાર છે. જેમ અલંકાર તથા સુવર્ણ એ જોમાં કાર્ય કારણ સંબંધ છે; તો એમાં જ્યાં સુધી અલંકાર અલંકાર રૂપે વિદ્યમાન હોય છે ત્યારે પણ સુવર્ણની પ્રતીતિ તથા સ્થિતિ છે. અને જ્યારે અલંકાર અલંકાર રૂપથી નિવૃત્ત થાય છે ત્યારે પણ સંબંધ એક જો પતીત નથી નિવૃત્ત થાય છે તેમ

તેમજ અંધ એ અંધપાનાંમાં રહેલો હોય છે. તેમાં જ્યાં પર્યન્ત અંધની સ્થિતિ હોય છે ત્યાં પર્યન્ત પાનાંની સ્થિતિ પણ હોય છે, અને જ્યારે એ અંધનાં પાનાં છૂટાં પડી જાય છે ત્યારે અંધની સ્થિતિ વિરામે છે, તોપણ પાનાંની સ્થિતિ સુસિદ્ધ છે. આ વિગેરે વિવિધ રથોએ જોતાં એનિયમ સ્પષ્ટ સમજાય એમ છે. અને એ સ્વાભાવિક પણ છે. અંધ એટલે અમુક નિ-યમાનુસાર ગોઠવાયેલાં પાનાં; તેમજ અલંકાર એટલે અમુક રચનામાં ર-હેલું સુવર્ણ. તેથી અંધની સ્થિતિ હોવા માટે અમુક નિયમાનુસાર યથેલી ગોઠવણ તથા પાનાં એ ઉભયની જરૂર છે. તેમાંથી પ્રથમની ગોઠવણ જતી રહે છે એટલે પાનાં તો રહે છે પણ અંધની સ્થિતિ વિરામે છે. અંધની સ્થિતિમાં પૃથ્વીની સ્થિતિના સંસ્કાર અને તે પૂકના અમુક આકૃતિમાં સં-યોગીરૂપે રહેવાના સંસ્કાર એમ બે પ્રકારના સંસ્કાર કારણરૂપ છે. તેમાં એકની પણ નિવૃત્તિથી વિશિષ્ટની નિવૃત્તિ થાય છે. તેથી એ સુસિદ્ધ છે કે કાર્ય કરતાં કારણ અધિક સંસ્કારવાળું, અધિક સત્વવાળું તથા અધિક રૂપાય છે.

આ નિયમ ઉપરના સંયોગીએને લગાડવાથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે સંયોગીઓની પોતાના સ્વરૂપે અપ્રતીતિ થાય છે, ત્યારે તે સંયોગીઓ જો-માં છે એવા પરમાણુઓની સ્થિતિ રહે છે. એ પરમાણુઓ સંયોગીના સર્વના નહિવત્ થયા છતાં પણ સર્વવાળા આપાત સંસ્કારવાળા હોય છે, તેથી તેઓ અન્ય સંયોગીરૂપે સ્વસંસ્કારાનુસાર પરિણત થાય છે. એ પર-માણુઓ પણ જ્યારે સ્વરૂપે સ્થિતિને પામવાના સંસ્કારથી રહિત થાય છે ત્યારે પોતાના કારણરૂપે સ્થિતિને પામે છે. જેમકે પરમાણુઓ તન્માત્રામાં લીન થાય છે. અને એ તન્માત્રા અધિક સંસ્કારવાળા હોવાથી જ્યારે સં-સ્કાર સ્ફુરે ત્યારે પ્રુતઃ વિવિધ સંસ્કારવાળા પરમાણુરૂપે પરિણામ પામે છે. એ તન્માત્રા પણ સ્વરૂપે સ્થિતિ પામવાના સંસ્કારથી રહિત થાય છે, ત્યારે પોતાના કારણરૂપે વિવિધ અલંકારદ્વારા શ્રી મહામાયામાં લીન થાય છે. એ માયાશક્તિ પણ આરંભમાં કલ્પા પ્રમાણે સંસ્કારના પ્રમાણમાં નિ-યમાનુસાર અનેક સંયોગીરૂપો પ્રકટાવે છે. આથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે માયાથી માંડી ૫૮, ૫૮ પર્યન્ત આવતાં અનેક સંયોગીઓ થાય છે, એટલે ૫૮ આદિ પદાર્થો આદ્ય સંયોગી નથી, અનન્ત સંયોગીના સંયોગી છે, સંયો-ગીની પરંપરામાં કોઈક દૂર રથાને આવતા સંયોગી છે; તેમજ શ્રી માયા

શક્તિના આદ્ય સંયોગીરૂપ શ્રી રૂદ્ર જગત્પાત્રી સર્જને તે અત્યાવયવિરૂપ સૂર્ય, ચંદ્ર, ઘટ, ટેમ્બલ. આદિ સમગ્ર પદાર્થો સંયોગી છે, એ પણ સ્પષ્ટ છે.

એ સંયોગીઓની સૃષ્ટિ બોગાર્થે સ્પષ્ટ છે એમ કહ્યું તેમાં, કાષ્ઠને શંકા થાય એમ છે કે સહારના રેતીના મેદાનમાં ધૂળના અણુઓનો એક પક્ષમાં મોટો ડુંગરો યઈ જાય છે તથા અન્ય પક્ષમાં એ ડુંગરો વિસર્જિત જાય છે તો એ ડુંગરો કેના બોગાર્થે યાય છે. એ શંકાનું સમાધાન એ કે આદિ બોગનો અર્થ જ્યતાદિ અવસ્થાના સાક્ષી તથા હસનચલનયુક્ત ક્રિયાના પ્રેરક જીવોને અપાતાં મુખ દુઃખ એજ માત્ર નથી પણ જીવોના સ્વ સંસ્કારાનુસાર યતી સ્થિતિઓ છે તેથી જે જે જીવોના સંસ્કાર ધન સુપ્ત અવસ્થામાં રહેવાના હોય છે તેઓ પદ્મર, કાગળ છંદ, વિગેરે જડ પદાર્થરૂપે પ્રતીત યતી સ્થિતિમાં મુકાય છે; જેઓના સંસ્કાર ગાંધર્વરૂપ અવસ્થામાં મુકાયા યોગ્ય હોય છે તેઓ વૃક્ષ, વર્ત્તસ્પતિ, વિગેરે વસ્તુમાં રહેલા પરમાણુરૂપ જીવોની સ્થિતિમાં મુકાયેલા જીવોમાં આવે છે; તથા જે જીવોના જન્યત આદિ અવસ્થા બોગવત્ત યોગ્ય સંસ્કાર હોય છે તેઓ કુતરા, ગિલાણ, ગાયુસ, દેવ, રાક્ષસ આદિ શરીરોમાં મુકાય છે. આ પ્રમાણે ધૂળના પરમાણુઓ જેઓ જડરૂપ દેખાય છે તેઓ પણ પનસુપ્ત અવસ્થાને બોગવત્ત યોગ્ય સંસ્કારવાળા જીવો છે. એ જડરૂપ પ્રતીત યતા જીવોમાં અર્થાત્ ધૂળના પરમાણુમાં જે જે જીવોનો પરસ્પર સંયોગ થયા સંસ્કાર હોય છે તેઓને તે સંસ્કારનો બોગ શ્રી મહાકાળ જગત્પાત્ર પોતાનાં અદૃશ્યવિશેષરૂપ વાયુઆદિ દેવતાઓ તથા તેમની સ્વાધિકારસ્થાનમાં અપ્રતિગ્રહપણે પ્રસરતી સત્તાઓદ્ધારા યતા વટોળ આદિ નિમિત્તથી આવે છે. તેથી જે જે પરમાણુઓનો ડુંગરો થાય છે તે પરમાણુરૂપ જીવના સંયોગ થવારૂપ સંસ્કારનો બોગ છે. એ સંયોગ થવારૂપ સંસ્કાર એક પક્ષ સુધીજ બોગ આપવા સમર્થ હોય છે તો તે ડુંગરો એક પક્ષ સુધી રહે છે અને તે સંસ્કાર તથા તે સંસ્કાર પ્રમાણે મળેલું તે સંયોગીનું સત્ત્વ ખૂબી જાય છે ત્યારે પુનઃ તે તે પરમાણુરૂપ જીવોના અન્ય સંસ્કાર પ્રમાણે

‡ અત્યાવયવિ એટલે જેનું નવું નવું સંયોગીકરણ થતું નથી. જેમ પરમાણુ જાને સંયોગી છતાં તે પરમાણુના ક્યણુક આદિ નવા સંયોગી યાય છે તેમ ઘટ આદિનો નવો સંયોગી થતો નથી. 'એ અત્યાવયવિરૂપ સંયોગીઓનું માત્ર પૃથક્કરણ યઈ શકે છે.

એજ શ્રી મહાકાળ જગન્નાથ પોતાના અધિકારીઓદ્વારા યોગ્ય સ્થિતિને તે જીવેને પમાડે છે. તેથી ભોગાર્પણ સૃષ્ટિ છે એ આસંદ્ધિ છે.

મર્યાદાવાળા છતાં અસંખ્યવત્ હોવાથી અનંત આ કસ્ટમાં ફળનારા સંસ્કારવાળા એ સમગ્ર સંયોગીરૂપ સૃષ્ટિ એક પ્રવાહરૂપ છે તથા એ પ્રવાહ પતિત સમગ્ર સંયોગીઓ પોતાના નાશરૂપ ઉદ્દેશને લઈનેજ પ્રવાહમાં કેવી રીતે વહેતા આજ્ઞા જાપ છે એનું સ્વરૂપ બતાવવાનોજ આ વિષય લખનારનો ઉદ્દેશ છે.

ત્યાં પ્રથમ પ્રવાહ એટલે શું? પ્રવાહ શબ્દ નદી માટે વપરાય છે એ સૌ કોઈને વિદિત છે. નદીમાં જળ નિરંતર વહ્યા કરે છે એટલે આ ક્ષણે જે જળ એક સ્થાને હોય છે તેજ જળ દ્વિતીય ક્ષણે અન્ય સ્થાન સાથે સંયુક્ત દેખાય છે. તે જળ એ દ્વિતીય સ્થાનમાં પણ સ્થિતિ કરીને રહેતું નથી પણ એક ક્ષણમાં તો વળી તે સ્થાન છોડી અન્ય સ્થાનાવધિગત હોય છે. ત્યાં પણ સ્થિતિ કરીને ન રહેતાં વળી એ સ્થાનને છોડી અન્ય સ્થાને આશુ જાપ છે. એમ એક કક્ષાકમાં તો એ જળ અનેક સ્થાનોના સંયોગ વિયોગ અનુભવતું ક્યાંતું ક્યાં જઈ રહે છે. આ પ્રગણે એ જળ નિરંતર વહ્યાજ કરે છે, પણ કોઈ એક સ્થળે સ્થિતિ કરીને સદાકાળ રહેતુંજ નથી. એ જળના પ્રવાહમાં કોઈ પુલ વિગેરે નાંખ્યું હોય છે તો એ પુલ પણ જળની સાથેજ એ જળની ગાદક નિરંતર પ્રતિક્ષણે અનેક સ્થાન સાથે સંયોગ વિયોગને અનુભવતું વહ્યું જાપ છે. એ પુલ પ્રવાહ પતિત કહેવાય છે. તેથી કોઈ પણ સ્થાને જે પદાર્થ સ્થાયિ રહેતો નથી પણ નિરંતર સ્થાન બેદને અનુભવતો આશ્યો જાપ છે તે પદાર્થ પ્રવાહપતિત કહેવાય છે; અને એવા પદાર્થનું એક સ્થાને સ્થાયિ રહેવાપણના અભાવ સહિતનું જે નિરંતર સ્થાન બેદને પામ્યા કરવું અર્થાત્ત વિવિધ સંયોગવિભાગને અનુભવતા આશ્યો કરવું તે પ્રવાહ કહેવાય છે; અર્થાત્ત નિરંતર કરાતો સ્થાન-બેદ એજ પ્રવાહ છે. આ અર્થમાં પ્રવાહ તથા પ્રવાસ બંને એકજ થાય છે. એક માણસ એક ગામથી બીજા ગામ જાય છે, તે બીજા ગામમાં કેટલોક કાળ સ્થિતિ કરે છે, પછી ત્યાંથી ત્રીજા ગામ ગામ જાય છે, ત્યાં અલ્પકાળ સ્થિતિકરી ચોથા ગામ જાય છે, એમ વિવિધ ગામોનો સંયોગ વિભાગ અનુભવતો આશ્યો જતો માણસ પ્રવાસી કહેવાય છે તથા વિવિધ સ્થાનોના સંયોગવિભાગને અનુભવતા આજ્ઞા જતું એ પ્રવાસ છે. આ

પ્રમાણે પ્રવાહથી પ્રવાસ જુરો નથી. તોપણ આ પ્રવાહ શબ્દજો કરીને માત્ર સ્થાનભેદ અનુભવતા વહાનુષ્ઠુ' જોઈ અર્થનું મહત્ત્વ નથી કરવું. પણ રૂપભેદ પણ સંમાદ્ય અર્થો છે. પ્રવાસી એકાકારપ્રતીતિ કરાવનારી સ્થિતિ-માં રહી વિવિધ સ્થાનભેદ અનુભવે છે પણ બિન્ન રૂપ પરંપરાને સ્વીકારી વદો જતો નથી ગણાયો. અને ઉક્ત પ્રવાહમાં રૂપભેદ પણ લીધો છે તેથી એક રૂપ છોડી અન્ય રૂપને પામવું, તે રૂપમાં કેટલોક કાળવ્યય અનુભવી રૂપાંતરને પામવું, એ નવા રૂપનો પણ કેટલોક કાળ અનુભવ કરી અર્થાત્ એ નવા રૂપમાં પણ કેટલોક પ્રવાસ કરી અન્ય રૂપમાં મુકવું, એમ નિરંતર એક નામરૂપનો લાગ તથા અન્ય નામ રૂપનું મહત્ત્વ કરતાં જમ્યા કરવું એ પણ પ્રવાહના પ્રવાસરૂપ અર્થને સમાન હોવાથી આ પ્રવાહશબ્દ બોધિત અર્થમાં સમદ્રવ્ય યોગ્ય અર્થો છે, તેથી પરિણામે પ્રવાહ-શબ્દનો એ અર્થ ઠરશે કે નિરંતર્યથી યતો સ્થાનભેદ-તથા રૂપભેદ.

આ પ્રકારનો પ્રવાહ આ સૃષ્ટિમાં એક નથી પણ એવા તો અનંત પ્રવાહ વહેતા જણાય છે, કેમકે જેટલી વસ્તુઓ આ જગતમાં હાલ વિદ્યમાન છે તે પ્રત્યેક વસ્તુનો. એકે પ્રવાસરૂપ પ્રવાહ ચાલતો લઈએ તોપણ એ વસ્તુઓ અનંત છે તેથી અનંત પ્રવાહ ચાલે છે એ સ્પષ્ટ છે. એટલુંજ નહિ પણ પ્રત્યેક દૃષ્ટિગોચર યતી વસ્તુમાં અનંત પ્રવાહજોડાયા છે. શ્રી માયાશક્તિમાં ત્યારે ક્ષોભ થાય છે. ત્યારે અસંત સૂક્ષ્મ અનંત આણુઓ યઈ જાય છે તેજ ક્ષણથી તે પાછાં એ સમગ્ર આણુઓ શ્રી માયાશક્તિમાં લીન થઈ સામ્યાવસ્થાને પામી જાય છે (અને ત્યારેજ તેમનો પ્રવાહ વિરામે છે) ત્યાં સુધી એ અનંત આણુઓમાંના પ્રત્યેકનો એક પ્રવાહ વહેવામાં છે એવા બે આણુઓ ત્યારે સંયોગી થાય છે ત્યારે એ બે આણુના વહેતા બે પ્રવાહ સાથે એ સંયોગીનો ત્રીજો પ્રવાહ જોડાય છે. એ બે સંયોગીઓ ત્યારે જોડાઈને અન્ય સંયોગીરૂપધારણ કરે છે ત્યારે એ ત્રણ સંયોગી જ બે સંયોગીમાં રહેલો હોય છે તે બેના બે પ્રવાહ સાથે પોતાના નવા પ્રવાહને ઉમેરે છે, અને બે સંયોગીના બે પ્રવાહ સાથે વહેતા એ બે સંયોગીના મૂળરૂપ બન્ને આણુઓના બન્ને પ્રવાહ તો વિદ્યમાનજ હોય છે. તેથી નવા સંયોગીના પ્રવાહની સાથે જીજ્ઞા છે પ્રવાહ વહે છે, અને તેમાં એ ત્રણ સંયોગી પોતાનો સાતમો પ્રવાહ સાંધીદે છે. એવા બે સંયોગીઓ ત્યારે પુનઃ સંયોગીકરણ પામી અન્ય સંયોગીરૂપ ધ-

૨ છે ત્યારે એ નવા સંયોગીના પ્રવાહસાથે એ નવા સંયોગીમાં ખીખ ૧૪ પ્રવાહ વહેતા હોય છે. તેમજ આઠ અણુઓમાંથી બ્યારે ત્રણ અણુ સં-યુક્ત થાય છે ત્યારે એ સંયોગીના પ્રવાહ સાથે એ સંયોગીમાં ખીખ ત્રણ પ્રવાહ વહેતા આવ્યા જાય છે. એવા પાંચ સંયોગીઓ બ્યારે, સંયુક્ત થાય છે ત્યારે એથી ચયેક્ષા સંયોગીના પ્રવાહ સાથે ખીખ વીસ પ્રવાહ વહેતા આવ્યા જતા હોય છે. એવા ૨૨ પ્રવાહવાળા ૧૦ સંયોગીઓ સંયુક્ત થાય છે ત્યારે નવા ચયેક્ષા સંયોગીમાં ૨૨૧ પ્રવાહ વહેતા વિદ્યમાન રહે છે. એમ વધતા વધતા છેક પચ્ચીકૃત પરમાણુ પર્યંત આવતાં તો એ દરેક પરમાણુમાં અગણિત પ્રવાહ વહેતા હોય છે. અને એવા પરમાણુઓ પણ અસંખ્ય મળવાથી ધટ, પટ, સુવર્ણ આદિ પદાર્થો બનેલા હોય છે તેથી એ-ધટાદિ પદાર્થોમાં તો અપાર પ્રવાહની પરંપરા વહી જતી હોય છે. આ પ્ર-ગણિ હોવાથી, એક પણ દૃષ્ટિગોચર થતા સંયોગીના પ્રવાહ સાથે વહેતા પ્રવાહ ચચાર્ય રીતે બતાવી શકાય એમ નથી, તોપણ તે સંયોગીનો પોતાનો એક સ્વતંત્ર વહેતો પ્રવાહ હોય છે તેવું નંદદમમાં બાન થવા મોટા મોટા અંતરે આવતાં સંયોગવિભાગનાં સ્થાન લઈ વર્ણન કરી શકવું અશક્ય નથી, તેમજ પ્રસંગે પ્રસંગે તે સંયોગીના પ્રવાહની સાથે વહેતા પ્રવાહ-માંના કોઈ કોઈ તથા કેટલા કેટલા તરફ લક્ષ કરાવવો અશક્ય નથી. તે-થી બ્યવહારમાં સર્વના અનુભવમાં આવતા કેટલાક પદાર્થોને દૃષ્ટાન્તરૂપ લઈ તેમનો પ્રવાહ બતાવવાનો વિષય યોગ્ય છે. અપૂર્ણ.

॥ ૐ શ્રી ॥

બકિત અથવા પ્રેમ.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના પૃષ્ઠ ૧૧૧ થી.)

જો અવશુદ્ધિથી પ્રેમ વૃદ્ધિને નહિ પામતો હોત અથવા ઉત્પન્ન નહિ થતો હોત તો યોગના અંગભૂત અષ્ટાંગ બ્રહ્મચર્યમાં એ અવશુદ્ધિનો નિષેધ નહિ કરત. પણ તેમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે બ્રહ્મચારીએ સ્ત્રી સંબંધી સ્મરણ, કીર્તન, કીડા, પ્રેશણ, ગુહ્યમાયણ વિગેરે ન કરવાં. સંન્યાસીએ સ્ત્રીનું દર્શન ન કરવું (અર્થાત્ બ્રહ્મચર્યનાં આઠે અંગ પાળવાં) તેમજ કાશંદિની સ્ત્રી પ્રતિગાને પણ દૃષ્ટિ ઝાંડી ન અવશોક્તી એ શાસ્ત્રનો સિદ્ધાન્ત છે. તેથી સર્વના અનુભવથી એ સિદ્ધ થાય છે કે અવશુદ્ધિદિશાએ બકિતના હેતુરૂપ છે.

અને એ સ્વભાવિકજ છે. પ્રેમના ઉદયમાં મહાત્મ્યજ્ઞાન હેતુ છે એ તો હવડેજ બતાવી ગયા છીએ. જ્ઞાનથી પ્રેમનો ઉદય થાય છે કે તરતજ હૃદીપન વિભાવો તેને પ્રદીપ્ત કરે છે, અને તે ઉપરથી દૃઢલાક અનુભાવો થાય છે. એ અનુભાવો સ્વસત્તાદ્વારા તે પ્રેમને બળવાન કરે છે. જેમ સંસ્કારથી સ્મૃતિ થાય છે અને સ્મૃતિથી તે મૂળનો સંસ્કાર બળ પામે છે, તેમ પ્રેમથી અનુભાવો થાય છે અને તે અનુભાવો પ્રેમને વિદ્ય કરે છે. પ્રેમ પ્રયુક્ત કાર્યો કરવાથી તે પ્રેમ જે અનુદ્ભૂત દેશમાં રહેતો હોય છે તે ઉદ્ભૂત થાય છે અને જોટલી વાર ઉદ્ભૂત થાય છે તેટલી વાર તે અધિક અધિક બળવાન થતો જાય છે. અર્થાત્ અનુભાવો પ્રેમને ઉદ્ભૂત કરનાર હોવાથી પણ પોષક છે.

અફે જોતાં તો શ્રવણાદિમાં પ્રવૃત્તિનો હેતુ પ્રેમ છે, અને શ્રવણાદિ ક્રિયાઓ જાતે પ્રેમનો હેતુ છે એમાં કશો વિરોધ નથી. શ્રવણાદિમાં પ્રવૃત્તિ પ્રેમ હોય તોજ યાય એમ પણ નથી કેમકે પ્રેમ વધારવાના આશયથી પણ પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેથી પરિણામે એજ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે કે શ્રવણ, કીર્તન, અર્ચન* વિગેરે બકિત વધારનાર છે અર્થાત્ દરેક મુમુક્ષુ સાંધકને અવશ્ય ઉપાદેય છે.

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે પ્રેમથી થતી ક્રિયાઓ પણ પ્રેમને પોષનાર છે, તેથી પ્રેમની પરિશુદ્ધિનાં જે ચિન્હો આગળ પ્રસંગવશાત્ સંક્ષેપમાં કથન કર્યાં છે તે પણ પ્રેમને પોષનાર હોવાથી સાધકે પ્રયત્ન કરી સિદ્ધ કરવા જોગ્ય છે. જેમ વિરાગથી પદ સંપત્તિઓ થાય છે અર્થાત્ જેમ વિરાગના ક્ષણે પદ સંપત્તિઓ છે તોપણ વિરાગની વધાર્ય સિદ્ધિ પૂર્વે એ પદ સંપત્તિઓ પણ વિરાગને વધારનાર છે, તેમ પરિશુદ્ધિનાં ચિન્હો પણ પ્રગાઢ પ્રેમના ક્ષણે છે, છતાં તેવો પ્રેમ થતા પૂર્વે પ્રેમને વધારનાર છે એ સ્પષ્ટ છે. તે ચિન્હોમાંનાં દૃઢલાક જે આગળ સંક્ષેપમાં કર્યાં છે તેનું વિશેષ ઉપયોગી સ્થળ આ હોવાથી અત્ર વિસ્તાર કરી બતાવીએ છીએ:—

* આથી કરીને એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે જે લોકો સાધકને પુછે છે કે 'તમે તમારા ઈષ્ટનું અર્ચન, કીર્તન વિગેરે કેમ કરો છો' તેઓ અજ્ઞાન છે. અને વળી અર્ચન આદિ કરનાર મહાત્મા સાધકપર દેવ કરનાર તથા પ્રીતિથી ન જોનાર જનો ગાઢ અધિકારથી આવેલિત 'યથેક્ષા તામસી' અતઃકરણ્યાગા મૂઢ જાતુઓ છે, એ પણ સ્પષ્ટ છે.

સંમાન:—એટલે રૂડે પ્રકારે અપાત્ર માન. ઈશ્વનાં દર્શન થાય કે ત-
લાળ પગરખાં વિગેરે દૂરથી ઉતારી કેટલેક અંતરેથી સાધોંગ કરતાં કરતાં
સંયુખ જવું, તેમનું આગમન થાય કે તરત પ્રત્યુત્થાન કરવું, તેમને પો-
તાને ધેર પધરાવવામાં આવે સારે મોટાં મોટાં મહોત્સવનાં ચિન્હો—જેવાં
કે ફૂલવડે ઢાર ધોવાં, પુલ વિગેરેનાં તોરણો બાંધવાં, ઘર આગળ ગંગા-
મય શબ્દોવાળા અથવા ઈશ્વના નામવાળા વાવટા ઉડાવવા, ઘર બહાર ત-
થા ઘરમાં સર્વ દીપકોમાં શ્રેષ્ઠ ધૂતના દીપકો તથા અન્ય પશુ મહોત્સવ
માં કરવામાં આવતા વિવિધ પ્રકારના દીપકો કરવા, ઈશ્વને વિરાજવાને શ્રેષ્ઠ
સિંહાસન આદિ સ્થાનો રચવાં, ઈશ્વને માટે સુશય્યા, સુભોજન વિગેરે તૈ-
યાર કરાવવાં, પોતે પશુ તે તથા તેટલા દિવસો સુવસ્ત્રાદિ મહોત્સવનાં ચિ-
ન્હોપુજા વિચરવું, ઘર આગળ ગંગાગય ધ્વનિઓ કરાવવા, ઈશ્વનું અ-
લંકાર પ્રીતિથી નિલ નિયમથી ધૂપ, ચંદન આદિ શ્રેષ્ઠ પદાર્થોથી પૂજન ક-
રવું, ઈશ્વને પ્રીતિથી વારંવાર સાધોંગ કરવા, તૈનાદિ પદાર્થવડે અભ્યંગ ક-
રાવવું વિગેરે, યથાશક્તિ કરવાં એ સર્વ સમાનમાંજ ગણ્યા છે. એ પ્રકાર-
નું સંમાન પ્રેમને વધારનાર છે એટલુંજ નહિ પણ પ્રસંગ આવે શક્તિ
છતાં એ નહિ કરવાથી ઉલટો પ્રેમ ધટે છે તેથી એ સંમાનની બાબતમાં
દરેક સાધકે અલંકાર સાવધાન રહેવું જોઈએ છીએ. એ પ્રમાણે નહિ ક-
રવાથી આશ્વસ્ય પ્રમાદ આદિ વધે છે એટલુંજ નહિ પણ જ્ઞાતિ ઈશ્વરી વિ-
શુભ થતી જાય છે અને જો એક વાર જ્ઞાતિને એ પ્રમાણે વિશુભ થવા
દેજામાં આવે છે તો બીજો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં તે વેગ કરી રુદુરે છે. જો
સાધક તેની એ વખતે પણ ઉપેક્ષા કરે છે તો તે જ્ઞાતિ ત્રીજી વખત બ્યા-
રે ઉદય પામે છે ત્યારે અત્યંત બળવાળી થઈને ઉભી રહે છે. અને એમ
ક્રમે ક્રમે તે જ્ઞાતિ વિશેષ બઢવતી પતી જાય છે તેથી પરિણામે તે સાધકને
બકિતથી બ્રહ્મ કરે છે. તેમજ પ્રથમ વખત આશ્વસ્યાદિના બઢથી જ્યારે એ
ઉપેક્ષાજ્ઞાતિ જન્મ પામે છે ત્યારે તેનું આજીવન સામર્થ્ય હોય છે તેથી જો
સાધક રોજી રહે એજ હોય છે તો તે પ્રથમ સંયુખ વખતેજ રહેવાથી
રોજી રહે છે અને જો તે વખતે તેનાથી રોજાતી નથી તો પછી દ્વિતીય
ત્રીતીય વખતે તેનાથી તે રોજાવતો આજીવન સંભવ હોય છે. અને ક્રમે ક-
રતે બ્રહ્મ પ્રાપ્તી ચાલી જાય છે તો કેટલીક વાર અસાધ્ય પરિણામે થઈ
પડે છે. તેથી પ્રતિબંધને લીધે એ ઉપેક્ષાજ્ઞાતિનો ઉદય સાધકનું અંતઃક-

રણ કોઈ પણ કારણથી જ્યારે અનુભવે ત્યારે તત્કાલે તેને રોકી દેવી જોઈએ, અર્થાત્ સાધકે જોવા પ્રસંગે ખાસ સાવધાન રહી વર્તવાનું છે. અર્જુનની શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પ્રતિની પ્રવૃત્તિમાં કહ્યું છે કે “શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું પ્રત્યુત્થાન વિગેરે અર્જુન સર્વદા સર્વાવસ્થામાં પ્રીતિપૂર્વક સખ્યસનરહિતપણે કરતા હતા.” એટલે ગમે તે વાતમાં હોય, ગમે તેવા અગત્યના કાર્યમાં રોકાયા હોય, શરીર સંપત્તિ કુશળ હોય કે અકુશળ હોય, આસપાસ (અર્થાત્ સાધંગ કરવાની જગ્યાએ) સારાં વસ્ત્ર પાંચસાં હોય કે તે ધૂળવાળી જગા હોય, ઈષ્ટનાં ચરણક્રમલ સ્વચ્છ હોય કે અન્ય સામાન્ય બુદ્ધિ માણસને અસ્વચ્છ લાગે એવાં હોય, વિગેરે સર્વાવસ્થામાં તથા સર્વ કાળમાં અર્જુન એ ક્રિયા અસ્ખલિતપણે કરતા હતા. અર્જુનમાં શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિનો પ્રગાઢ પ્રેમ હતો તેથી શ્રીકૃષ્ણનું સાંમુખ્ય થયું કે તે જાતે કુશળ છે કે અકુશળ, પોતે સારાં વસ્ત્ર પહેર્યાં છે કે હલકાં, તથા તે સાધંગ કરવાની જગ્યામાં. બગડવાં સંભવે છે કે નહિ ઈલાદિ સર્વ વાતનું તેમને કેવળ અજ્ઞાન થતું હતું. જે સાધકને તેટલો પ્રેમ નહિ થયેતો હોય તે સાધકને આરંભમાં પ્રેમની ન્યૂનતાના પ્રમાણમાં લક્ષ રહે, એ સંભવે છે. તોપણ તે સાધક ઉપર પ્રમાણે સંમાન કરવાના અભ્યાસવાળો યવાથી તેનો પ્રેમ પ્રકૃષ્ટ દશાને પામે છે અને અતિ તેનો પણ એવી વાતેપરથી અર્જુનની માફક લક્ષ જતો રહે છે. તેથી સંમાન પણ ભક્તિનું બારે સાધન ગણી દરેક સાધકે સિદ્ધ કરવું આવશ્યક છે.*

* આ રથને હાલના અગ્રેષ્ઠ ભણેલા પણ્ડિતમન્ય પણ વાંસતવ વિચારથી રહિત માણસોને એવું લાગવું સંભવે છે કે આ લખનારનો ઉદ્દેશ લોકોને વિવેકરહિત બનાવી દેવાનો છે, કેમકે દરેક વિવેકી માણસે ધૂળવાળી જગા કરતાં સ્વચ્છ જગોને વધારે પ્રસન્ન કરવી જોઈએ, ઈષ્ટનાં ચરણમાં પગે લાગવું હોય તોપણ તેને સ્વચ્છ કરી પગે લાગવું એ નીતિ વિશેષ યોગ્ય છે. એમ નહિ કરનાર માણસ વિવેકી નથી. અને વિવેકથી વર્તવું એજ સારું છે. આ માનવું કેવળ હાસ્યજનક છે. વિવેકથી દરેક માણસે વર્તવું એ જી જગત્ નિવર્તાનો આદિ નિયમ છે અને તેમ નિયમ ઉપર લખ્યો છે. પ્રેમની વૃદ્ધિ માટે વાદિએ કહેલી બેદુરુદ્ધિ દૂષિત છે કેમકે તેથી પ્રેમ ઉદ્ભવે ધટે છે એ સર્વને પોતાના અનુભવથી સ્પષ્ટ છે. તેથી પોતાના આશયના ઉત્તેજનક દરેક સાધનને આગ્રહથી ગ્રહણ કરવું

બહુમાન:—એટલે ઈષ્ટ સંજ્ઞાની પદાર્થોમાં પક્ષપાત અથવા વિશેષ બુદ્ધિ. જેમકે શ્રી સદ્ગુરુના ઈતર ઉપાસકો, તેમની શ્રી પાદુકા, તેમનાં વસ્ત્ર, તેમનાં ચરણસરોજ ફરેલી ભૂમિકા વિગેરે સાં અન્ય ઉપાસ્યપ્રતિના પ્રેમના સાધનભૂત બહુમાનના વિષયોમાં અને શ્રી સદ્ગુરુના પ્રતિની બકિતના સાધનભૂત બહુમાનના વિષયોમાં કેટલોક ફેર છે. પતિપર પ્રેમવાળી સ્ત્રી પણ પતિ તરફથી અપાયેલી વસ્તુઓમાં વિશેષ બુદ્ધિ કરે છે જેમકે પતિ તરફથી કેટલાક દેશોમાં આપવામાં આવતી વીંટીમાં પણ તે વીંટી વિગેરે પદાર્થોપર વિશેષતા બુદ્ધિ પ્રેમના આવેશથીજ કરવામાં આવે છે, અર્થાત્ તે વીંટીમાં ભારે વિશેષતા હોતી નથી છતાં કરવામાં આવે છે.

અને તેથી વિરોધી સાધનને દૂર લાગવું એજ વિવેક છે. તો તે વિવેક તો ઉપર સખ્યા પ્રમાણે સ્વચ્છાસ્વચ્છનો બેઠ નહિ ગણનારમાં સિદ્ધ છે અને ગણનાર માણસ અવિવેકી છે; તેથી ઉપરનું સખાણુ યોગ્ય છે. વળી સામાન્ય માણસોને નમસ્કાર કરવા હોય ત્યારે સ્વચ્છાસ્વચ્છનો બેઠ રાખી વર્તવું અને પરમ પ્રેમના વિષય શ્રી સદ્ગુરુને સાદાંગ કરવા હોય ત્યારે પણ (અર્થાત્ નમસ્કાર્યમાં મહદ્ વૈશલ્યપય છતાં પણ) તેનીજ પ્રવૃત્તિ કરવી એ વિવેકની કે અવિવેકની ટાય કહેવાય? નિઃસંશય એજ અવિવેકનું 'શિખર' છે. અધિક આશ્ચર્યકારક એ છે કે આવા માણસોને આ સ્થળે આ પ્રવૃત્તિ દૂષિત લાગે છે. પણ રિપન સાહેબ વખતે યેએલી તથા નેશન-નકોઝિસ વિગેરે માટે થતી એવીજ પ્રવૃત્તિ લેશ-માત્ર પણ દૂષિત લાગી નહિ હશે, પણ તે વખતે એ પ્રવૃત્તિ કરનાર માણસોને અનેક પ્રકારના ધન્યવાદ એ લોકોએ કલા હશે. લોર્ડ રિપન વખતે પેપરદ્વારા અથવા અન્ય સાધનથી પણ સર્વના જાણવામાં આવ્યું હશે કે રિપનસાહેબની ધોડા-ગાડી ખેંચવાને વારતે, એક બે ના નહિ પણ આખા હિંદુસ્થાન દેશના કાલ્યાણના સ્વભવતઃ ધર્મ-વિચરતા, ગંડસ્યસ ઉપર અંગુલિ મુખી વિચારમાં ગઈ ધર્મ ગણા હોય એમ વર્તતા મોટા મોટા ગ્રેન્યુએટા ધોડાવાળાની સ્થિતિને સ્ત્રીકારણ હિસાબવાળા ધણા હતા; ગાંડીની આગળ મસાલ પાકુ એવાજ લોકો ધરી આજ્યા હતા; વેપારી લોકોએ પણ પોતાનાં શ્રેષ્ઠ વેશ્મી, કસળી વિગેરે વસ્ત્રોના વાવટા પોતાને ઘેર ઉડાવ્યા હતા, પુત્રો વિગેરેને પણ તુચ્છ ગણી મોતીનાં તોરણ દાંખ્યાં હતાં; ભૂલેશ્વરના બાહ્યોર, જેમના પૂર્વજોને આજુ વિશ્વ વંદન કરવું હતું, તેઓએ પણ રૂપાની તાસકમાં

અને અન્યથિ યોગ સત્વગુણા શ્રીસદ્ગુરની પ્રાદુષા વિગેરે તો તેમનાં ચ-
રણ ક્રમસ આદિના શુદ્ધ સંસ્કારવાળાં છે. તેથી તે પદાર્થોમાં વિશેષતા
વિદ્યમાનજ હોય છે અને તે વિશેષતાના યાનથી તે પદાર્થોમાં પક્ષપાત
સ્વાભાવિક રીતે યપાજ કરે એ ચોખ્ખું છે. પણ કેટલાક પદાર્થો એવા પણ
હોય છે કે જેમાં એ યોગસત્વના સંસ્કારોનું યાન તે બક્ષતને નથી હોતું.
જેમકે શ્રીસદ્ગુરના કોઈ ઉપાસકમાં ભારે શુભ સંસ્કાર પ્રતીત થતા નથી
હોતા. તેમ છતાં પણ બક્ષતને તે ઈતર બક્ષતવિષે જે શ્રીસદ્ગુરના સંબંધ
માત્રથી વિશેષતા સુદ્ધિ થાય છે તે કેવળ પ્રેમનું કાર્ય છે. તેમજ શ્રીસદ્-
ગુર પણ શિષ્ટ સંપ્રદાય લોકોને શીખવવા માટે કોઈ ગુર કર્યા જેવું કરે

કુંકુમાદિ લેઈ એ સાહેબની પૂજા કરી હતી; દેશ વિદેશથી આરંભીઆતું
દેવું આર વર્ષમાં પણ નહિ વાળી ચક્રનાર લોકો આમગાડી વિગેરેના બાહ્ય
વિગેરેનો ભારે વ્યય કરી માનપત્રિકા લઈ આજ્યા હતા વિગેરે. નેશનલકોંગ્રેસ
એસ માટે તથા તેના સ્થાપનાર હુમ સાહેબ માટે પણ જે પ્રવૃત્તિઓ હાલ
થાય છે તે સર્વને સહજ વિદિત છે. જે વિવેક (ભેદબુદ્ધિ)નો અભાવ શ્રી
સદ્ગુર પ્રતિ દ્રવિત ગણી કાઢવા વાદિ તૈયાર થાય તો આ વિગેરે સ્થળે
યોગેથી પ્રવૃત્તિ કેમ દ્રવિત ન ગણાય? ખરૂં જોતાં એ પ્રવૃત્તિઓ પ્રેમનાં ચિ-
ન્દરૂપે સ્વાભાવિક હોવાથી અદ્રવિતજ છે, અર્થાત્ રિપનસાહેબ વખતે ય-
ોગેથી તથા નેશનલકોંગ્રેસ વિગેરે માટે થતી એવી પ્રવૃત્તિઓ પ્રેમી માણુ-
સ માટે સર્વથા અદ્રવિત છે. તેમજ જે લોકોને આરંભે એ પદાર્થ પ્રતિ
પ્રેમ નથી હોતો તેવા માણુસો (જેવા કે હાલના જાહેરમાં આવવાને રાત્રિ
દિવસ ઉઘમ તથા ચિંતા કરનાર ગ્રેન્ડુએટો) એ પ્રવૃત્તિ પ્રેમના સાધનરૂપે
કરે તો તે પણ અદ્રવિતજ છે, કેમકે આરંભમાં એવી પ્રવૃત્તિ કરનાર ઉ-
પરના માણુસો આગળ જતાં તે તે પદાર્થના ખરા બક્ષ એ પ્રવૃત્તિથી યઈ
તેને માટે ગ્રાણુ આપવાના હસાહવાળા જેવા યથેચ્છા દેખાય છે. તેથી એ
પ્રવૃત્તિ સર્વથા ચોખ્ખું છે એટલુંજ નહિ પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પ્રેમના
સાધનરૂપ હોવાથી બક્ષતને આવશ્ય ઉપદેશ છે—જેની ઉપેક્ષા કરવાથીજ
તે મૂંઝે તથા અપિવેશી ઠેર છે. નેશનલકોંગ્રેસ આદિ પદાર્થો ઉપર તરિક્ક
ચોખ્ખું છે કે નહિ તે ખ્યા સ્થળે પ્રસ્તુત નથી અર્થાત્ તે અયોગ્ય હોય તો
બચે હો તોપણ તેને માટે પ્રેમથી થતી પ્રવૃત્તિ તથા પ્રેમ વધારનારી પ્ર-
વૃત્તિનું અનુદાન તેને પ્રેમના ચિંતનમૂલ લઈને સર્વથા ચોખ્ખું છે.

છે તે શુર તેમનાથી ઉતરતાં જ્ઞાન શક્તિવાળા બક્તને પ્રસંગે પ્રતીત થાય છે (જેમકે શ્રીકૃષ્ણ બગવાનના શુર સંદીપની શ્રીકૃષ્ણ કરતાં અધિક અથવા તેમની સમાન પણ જ્ઞાન શક્તિવાળા નહોતા, તેમજ સંદીપનીનાં પત્ની પણ સંદીપની માફક ભારે વિરાગવાન પ્રતીત નહોતાં થતાં) તોપણ તે શુર આદિવિશે પણ વિશેષતા બુદ્ધિ કરવી એ બહુમાનમાં જ ગણાય છે. આ પ્રમાણે થતું બહુમાન પ્રેમથી થાય છે એ તો સ્પષ્ટ છે. પણ એ બહુમાન સ્વાભાવિક રીતે થાય એવો પ્રેમ ન થયો હોય ત્યાં સુધી એ બહુમાન પણ સાધ્ય કરવું પ્રેમના ઉપાયરૂપ છે. તેમાં પણ શ્રીસદ્ગુરની પાહુકા વિગેરે પદાર્થોપર કરવાને કહેવામાં આવતું બહુમાન તો સૃષ્ટિના નિયમોના જ્ઞાનથી અર્થાત્ પધાર્થ વિચારથી સહજ થાય એમ છે. નિકૃષ્ટરૂપે પ્રતીત થતા પદાર્થોપર બહુમાન કરવું એજ કઠિન છે તોપણ ત્યાંએ એ બહુમાન પ્રયુક્ત ક્રિયાઓ—જેમાંની કેટલીક સમાનમાં આવી ગઈ છે તે—કરવાથી એની સિદ્ધિ થઈ શકે છે એમાં લેશ માત્ર પણ સંદેહ નથી. અહો પ્રેમ અનિર્વચનીય કહ્યો છે તે સત્યજ છે. અસંત વૃદ્ધિગત યથેચ્છા પ્રેમથી એ બહુમાનના વિષયો લોકોને આશ્ચર્ય પમાડે એવા પણ થાય છે. ઈશ્વાકુની પ્રવૃત્તિ માટે એમ કહ્યું છે કે એ રાજા પોતાના ઈશ્વરના નામવાળા મુગમાં, તેમનાં ચરણ તથા મુખ સદૃશ કમલમાં, તથા તેમના સમાન વર્ણવાળા મેઘમાં બહુમાનથી જોતો હતો. આ પ્રવૃત્તિ ઉપરથી સહજ સમજાશે કે બહુમાનના વિષયોનો શ્રીસદ્ગુર સાથે કેટલો ઓછો સંબંધ પણ વૃત્તિ મંદ થયું કરી શકે છે. ઈશ્વાકુ રાજા સારી રીતે જાણતો હતો કે કૃષ્ણ વિગેરે તામો કેવળ આરોપિત છે અને તેથી અસલ છે છતાં અમુક નામ એના શ્રીસદ્ગુરનું છે એથીજ તે નામવાળા મુગમાં વિશેષતા જોતો હતો. એવું બહુમાન તો થવું ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કઠિનજ, છે તોપણ તેની અથવા તેના સમાન વૃત્તિની સિદ્ધિ માટે પ્રયત્નવાન થવું એ દરેક બક્તનું કર્તવ્ય છે. સમાનનું નિરૂપણ કરતી વખતે જ કહ્યું છે કે એ સમાન ન કરવાથી પ્રેમ-ઉદ્ગટા ધટે છે તે આ સ્થળે પણ સમજાવેલું. પ્રસંગ આવ્યે બહુમાન પ્રયુક્ત ક્રિયામાં ખામી કરવી એ બક્તને બક્ત તરીકે ઘટવું નથી.

તદર્થપ્રાણુરિયતિ:—એટલે ઈશ્વરે આપેલ પ્રાણુ ધારણ કરવા તે. જેમ નારદ આદિ મુનિઓ કૃતકૃલ યથા છતાં પણ પોતાના ઈષ્ટે સોંપેલા અધિકારના પાલન માટેજ પ્રાણુ ધારણ કરી વિચરે છે તેમ ઈશ્વરી

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

ભજન ભાગીરથી.....	૧૮૩
ગૃહસ્થાશ્રમ.....	૧૮૬
શ્રી પચવરદ દત્તાત્રી.....	૨૦૩
માતૃપી તથા આમાતૃપી શક્તિ	૨૧૧

અંદર ખબર.

આ મહાકાવ્યના ઉપાસક થવાની ખાસ વિચિત્ર કોઈને કરનાર્તા હિજ આવે, માટે જેને એના ઉપાસક થવાની ઈચ્છા હોય, તેણે પદ્મા મહાકાવ્યના મેનેજરને પોતાની ઇચ્છા જણાવવી.

સુચના.

મહાકાવ્યના જે ઉપાસકોને પ્રત્યેક માસની કૃષ્ણ ચતુર્દશી ૫૪ ૫૮ દિવસમા શ્રી મહાકાવ્યના દર્શન ન થાય તેઓએ મહાકાવ્યના (મેનેજરને) નિયામકને ખબર આપવી. ઘણી મોડી ખબર આપનારના પ ઉપર ધ્યાન દેવામાં નહી આવે.

મેનેજર 'મહાકાવ્ય.

C/o N. P. Sangani
Sankadi Sheri
Lalavasa pol
Ahmedabad

શ્રી મહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨, - આપાદ કૃષ્ણ ૧૪ સં. ૧૯૪૬ દર્શન (અંક) ૯.

ભજન ભાગીરથી.

(ધુટાં ધુટાં ભજનનો સંગ્રહ.)

(સાંધણુ ૭ મા અંકને પાને મેથી).

શિષ્યે ગુરને કહાવેલો પ્રણામ.

પદ ૧૦ મું.

રાગ જોગીઆ અસાવરી.

ગુરજીને કહેજોરે કોઈ-મહારો પ્રણામ,
મહારો પ્રણામ કે'જો મારો પ્રણામરે— ગુરજીને ૦ ટેક.

હો કરણાનિધિ નિજ જન પાલક;

મુજ મનના વિશ્રામ.

ગુરજીને ૦ ૧

શત્રુદ્ધત સમુખ હોયો છું,

આપ બળે ધરી હામ.

ગુરજીને ૦ ૨

પ્રલય સમય સમ ઉછળી રહ્યો છે,

આ ભવરણસંગ્રામ.

ગુરજીને ૦ ૩

આપ ચરણ રંગ કવચ ધર્યું તન,

ખડ્ગે અણુ તમ નામ.

ગદ્યલત.

મુખ દુઃખ આશ તણ હોયો છું,

જાવાને નિજ ધામ.

ગદ્યલત

કેસરિયાં કરિ કમર કરી હંસ, આતો કાગડા.

તૃષ્ણા તોડી તમજ, હાકમ નથી, હેરાન છે,

મરણ દેવ રાન છે, નયિ અકિત પણ છે રાગડા. ગદ્યલત

માટે કદાપું પ્રણામ.

શુરજીને૦ ૭

બંને-- તણા વિધિ યાગે,

અનુકુલ અથવા વામ.

શુરજીને૦ ૮

મન માલી વિશે.

પદ ૧૧ મું.

રાગ ગરબી.

હરિ વાજન વિના - દુઃખદરિયા સંસારનો પાર ન આવે;-એ રાગ.

મન માલીડા, લાગ ચિચારી બાગ રચ્યો તેં કેવો;

જેમાં કીડા, કરવા તણસે દાનવ માનવ દેવો. ટેક.

અતિ અદ્ભુત કામ દિસે તારાં,

આકાશે તું કરતો કપારા,

જોઈ શુધ્ધ બૂલે જોનારા.

મન માલીડા૦ ૧.

મહીં પવન તણું ખાતર પૂરે,

સિંચે મૃગ તૃપ્ત્યા જળ પૂરે,

બીજ નાખ્યા પછિ બાકીજ શું રે?

મન માલીડા૦ ૨

બહુ વિષયેઝાનિ વધી વેલી,

અપહર્ષ વિષે રહી ને રેલી,

કુલ કાલથી દીસે કાલેલી.

મન માલીડા૦ ૩

સંકલ્પ વિઠ્ઠલ કુમુદ કેવાં,

પલ પલ રંગો બદલે એવાં.

પત્રગતાં ચિત્ત પશુ ત્યાં ગ્રેયા.	મન માલીડાં ૭
દાનવ દિલસ લેખાયાં,	
પશુપક્ષી પશુ તે પ્રતિ ધાયાં,	
માળામાં મોહન દેખાયાં.	મન માલીડાં ૮
તુમ બામ ફૂલની જલિહારી,	
ધન્ય શુધનારીની દુઃસિવારી,	
મંછા માલતી બદ્ધગારી,	મન માલીડાં ૯
ત્રિભુવન માલે લીધું બાંધી,	
લક્ષ્મી નામ પાશ વિદ્યા સાધી,	
તુજને પશુ લીધો છે લાધી.	મન માલીડાં ૧૦
ગરુડાશ્વ સુરવર બે આપે,	
તો પુષ્પ-માલ બંધન કાપે,	
પછિ ——— મુક્ત બને આપે.	મન માલીડાં ૧૧

ચેતવણી.

પદ ૧૨ શું

રાગ ગજલ ઝંકરની.

(હને ઈશ્કમેં સિર ના દિયા:—

એ રાગ)

ગદ્ગત ન તું કેર ઘેલડા,

છક છાજશે નહિ છેલડા;

૨૬.

તન તો હવાતું વૂત છે, મન તો બમેલું ભૂત છે,

ધન તો ખરે એક ધૂત છે, એને ન જાણિય આપડાં.

ગદ્ગત. ૧

આ ખલક નથી, ખેદાન છે, આ મુલક નથી, મેદાન છે,

કે નર-નથી, નાદાન છે, પૃથ્વી નથી, છે પોપડાં.

ગદ્ગત. ૨

વૈભવ નથી, બવદૂપ છે, છે તેલ સૌ, ક્યાં વૂપ છે,

બીખારી સૌ, ક્યાં ભૂપ છે? મેહે તણાયાં મોકડાં.

ગદ્ગત ૩

ક્યાં મર્મ છે? રે દોંગ છે, ક્યાં દર્મ છે? રે રવાંગ છે,

નયિ શાસ આ તો લાંગ છે, નયિ હંસ, આતો કાગડા.

ગદ્ગત. ૪

નયિ દોસ્ત, આ-ફુરમાન છે, દાકમ નથી, હેવાન છે,

નયિ નગર, પશુ આ રાન છે, નયિ બકિત પશુ છે રાગડા, ગદ્ગત ૫

શાસ્ત્રમાં ક્યાં વિદ્યાન છે, હડકાયણો આ જ્ઞાન છે,
 ચારે દિશે અજ્ઞાન છે, આવ્યા સમય છે સાંકડા. ગદ્યલત. ૬
 જન જેહ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, કૃતિ નેષ્ટ તેહધિ થાય છે,
 અગાનિને તે વહાય છે, બરમાય છે જન જાપડાં. ગદ્યલત. ૭
 જ્યાં ઠાઠે લાંજ કંગાઈ છે, ક્યાં સસ કરી કંગાઈ છે?
 સહ સ્વાયંતીજ સગાઈ છે, ખડક્યાં હવામાં ખોરડાં. ગદ્યલત. ૮
 હું વિવેક પંથે ચાલજે, નવ કાઈને દિલ ચાલજે,
 હું ———નિજપર ટાલજે, ગુરુચ બજ સહ પહેમડા. ગદ્યલત. ૯

ગૃહસ્થાશ્રમ

(સાધન આ વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૫૭માથી)

જાળકોમાં કુલક્ષણનો પ્રવેશ ન થાય તેટલા માટે જાળકોની સેવા-
 જ માતાપિતાએ જાતેજ લેવી. અને ચાલતા સુધી જાળકોને ઈતર મા-
 જુસોને સોંપવાં નહીં. જાળકના મન અને શરીર વિષેની કાળજી તેમના
 માતાપિતા શિવાય અન્ય કાઈ માણસ જોઈએ તેવી સારી રીતે રાખે
 નહીં એવો સ્વાભાવિકજ છે. અમારા આ કથનનું સ્વરૂપ એ લેઈ લક્ષમાં
 આવે એવું નથી, પણ વ્યવહારમાં એ કથનનું સમર્થન પોતાના કાર્યદ્વારા
 સત્વર લક્ષમાં આવ્યા વિના રહે તેમ નથી. જુઓ, જ્ઞાનદાન અથવા શ્રી-
 મંત માણુસોનાં છોકરાં ધણુંકરીને આકર લોકોની પાસેજ રહે છે. આકર લોકો
 ધણું કરીને પોતાની ચેતનતા પ્રમાણેજ સહયુજ અને સહવર્તનવાળા હોય છે.
 એ લોકોની રમાડવાની રીતિજ એવી ખરાબ હોય છે કે જાળકમાં
 કુલક્ષણ આવ્યા વિના રહેજ નહીં. આ વિષય લખનારને આ વાતોનો
 સાક્ષાત્ અનુભવ એક ઉત્તમસાક્ષિના શ્રીમંત ગૃહસ્થના ત્રણેક-
 વર્ષના છોકરાને જોવાથી થયો છે. તે ગૃહસ્થનો ગાડીવાન એ, છોકરાને
 પાસે રાખે છે અને રમાડે છે; કેમકે તે ગૃહસ્થ અને તેની સ્ત્રીએ એ છોકરાને
 એ ગાડીવાનનેજ રમાડવા ખેલાડવા સોંપી દીધા છે. તે ગાડીવાને એ છોકરાને
 દુરાચરણનાં સધળાં મૂલતત્વ શીખવીને પોપટ જેવો કર્યો છે. ત્રણ વર્ષનો
 છોકરો હરેક માણુસની આગળ એ નોકર કહે છે એટલે ખરાબર એક પણ
 જૂલજૂક કંઈ વિના કુનીતિનાં મૂળતત્વની પરીક્ષા આપે છે. આ સંસ્કાર
 એ છોકરાના અંતઃકરણમાં આગળ જતાં કેવું રૂપ ધારણ કરશે એ સદજ

વિચારથી પણ સમજારો. જેમણે એકવાર અનેક શુભ કર્મપદે ખ્યાતિ મેળવેલી એવા મોટા માણસોના છોકરા વ્યભિચારાદિ અનેક કુકર્મ કરી માની કુખ અને બાપવું નામ વગેરે છે તેનો મૂળ હેતુ ઉપર જણાવી તેવી બાબતોમાં રહેલો છે.

નોકર ચાકરો છોકરાંને ઝાનીતિ બીજક શિક્ષણ આપે છે તે દ્વારા છોકરાંનું વર્તન જગડે છે એટલું જ નહીં પણ નોકરચાકરના વર્તનનું અનુકરણ છોકરાં પોતે પણ સ્વાભાવિક રીતે કરે છે, અને દુઃસંસ્કારની પ્રાપ્તિ કરે છે. છોકરાંઓને તેડીને નોકર ચાકર બ્યારે રમાડવા તેડી જાય છે તે વખતે 'છોકરાં તો કાંઈ સમજતાં નથી,' એમ જાણી તેઓ મરજી પ્રમાણે પૂર્વે છે પણ તેમનાં આચરણ જેઈ તથા તેમની પાતો સાંજળી છોકરાંના અંતઃકરણમાં સંસ્કારજનન ચણાવું જોય છે, એમાં કાંઈ પ્રકારે સંદેહ જોવું નથી.

પ્રજાની વ્યવસ્થાના સંબંધમાં એક અતિ ઉપયોગી સૂચના એ છે કે પોતાના પુત્રને મોંતાપિતાએ એવાં સાધન આપવાં જેઈએ કે તે કાંઈને ભારરૂપ ન થઈ પડતાં પોતાનો નિર્વાહ સ્વતંત્ર ઉઘમદ્વારા ચલાવી શકે. સ્વતંત્ર નિર્વાહ કરવાની શક્તિ એ સર્વ પ્રકારના પ્રાપ્ત કરેલા સદ્ગુણને નિભાવી રાખવાનું એક સર્વોત્તમ સાધન છે. જે માણસમાં એ શક્તિ નથી હોતી તે માણસને કેવળ અન્યને આશ્રયે રહેવું પડે છે. આથી તે માણસ સર્વદા અન્યનો આશ્રિયાળો રહે છે. તેથી તેને પોતાના આશ્રયદાતાના નીતિવિરુદ્ધ આદેશને પણ માન આપવું પડે છે. પોતામાં સ્વતંત્ર ઉઘમથી આજીવિકા પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિના અભાવે આશ્રયદાતા આગળ માણસ સ્વતંત્ર વિચાર તથા આચાર કરી શકતો નથી અને હુમુસિતો કિંન કરોતિ પાપમ્ એ વાક્યની સત્તા ઉપરિચિત થાય છે.

ઉપર દર્શાવ્યાં પ્રમાણે સ્વતંત્ર નિર્વાહનાં સાધન વિદ્યા તથા કળા છે. વિદ્યા તથા કળા એ ઉમયની પ્રાપ્તિથી જ વાસ્તવ સ્વતંત્ર નિર્વાહ તથા સદ્ગુણ સદ્ગુણ સંરક્ષણ થાય છે. કેટલાકને અભિપ્રાય એવો છે કે એ બેમાંથી એકની પ્રાપ્તિ જ બસ છે. પણ અમારું અધીન મત એવું છે કે એ અભિપ્રાય એક અંશે જ સ્વીકાર્ય છે, સર્વ અંશે નહીં. વિદ્યા તથા કળા એ ઉમયની પ્રાપ્તિના ક્રમમાં અમો વિદ્યાને પ્રથમ ગણીએ છીએ. પુત્રને પ્રથમ વિદ્યાવ્યાસ અતિ ઉપયોગનો એ લોકમાન્ય સિદ્ધાન્ત અનુ ઉપરિચિત થાય છે.

વ્યવહારમાં આપણે જોઈએ છીએ તો સર્વ કંઈ પોતાના પુત્રને વિ-
દ્યાપ્રાપ્તિ કરાવવા માટે - યયાશક્તિ યત્ન કરેછે, પણ ઉક્ત વિદ્યાપ્રાપ્તિ
કરવાવાનો જે માર્ગ લોકમાં પ્રચલિત છે તેના સંબંધમાં અમારે કટક્તીક
સૂક્ષ્મ સૂચનાઓ કરવાની છે. વિદ્યા પ્રાપ્તિનું મુખ્ય સાધન શિક્ષક છે એ
વાર્તા કોઈને અજ્ઞાણી નથી. કટલાંક માતાપિતા શિક્ષકની નીતિ સંબંધી
વર્તણૂક કરતાં તેની માન સંબંધી શક્તિ ઉપર વધારે લક્ષ આપેછે. પણ
આ સ્થળે તેઓ મોટામાં મોટી ભૂલ કરેછે. શિક્ષકનાં આચરણની અસર
શિષ્યઉપર ઘણીજ પ્રબલપણે વર્તેછે તે અનુભવ સિદ્ધ છે. હાલના સમ-
યમાં યુવાન વર્ગમાં જે દુર્ગુણ કેવા સદ્ગુણ જણાય છે તે તેઓના શિ-
ક્ષક પરંપરાના અનુકરણનાં પરિણામ છે. એકરો ન્યારે નિશાળમાં જાયછે
સારે શિક્ષકને એ આખી પૃથ્વીમાં સુચતા, પ્રચતા આદિ ગુણોનો સર્વોત્તમ
નમુનો સમજે છે. પોતાના શિક્ષકનું શિષ્યોદી સ્વાભાવિક રી-
તે એટલું તો અનુકરણ યઈ જાય છે. કે તેઓ પોતાના શિક્ષકના જેવી
વસ્ત્ર પહેરવાની રીતિ, ખેલવાની રીતિ, આલવાની રીતિ, લખવાની રીતિ,
હસવાની રીતિ, વગેરે વિના શીખવે શીખી જાયછે. ગાસ્તર જે મોઢામાં પે
નિરાશ પકડીને બેસે છે તો છોકરાઓ પણ તેમ કરતાં શીખે છે. માસ્તર
જે આકાઈ ફકાઈમાં રહે છે તો છોકરાઓ પણ તેમજ રહે છે, એ સં-
બંધી વાર્તા જોઓએ સાવધાન અવગોઠન કર્યું હશે તેમના સમજવામાં
સદજ આવશે. વળી મહેતાજીના સહવાસથી છોકરાઓના મન ઉપર પણ
અસર થાય છે એ વાર્તાની સંપૂર્ણ સમજને માટે મહાકાવ્યના પ્રથમ પુ-
સ્તકના બીજા અંકમાં આવેલો સહવાસનો વિષય જુઓ.

પ્રથમ જગ માતા પિતાના આચાર વિચારની અસર જાલકના અં-
તઃકરણ ઉપર થાય છે તેવીજ સત્યે માસ્તરના આચાર વિચારની અસર
પણ થાય છે. જે શિક્ષક સારા આચાર વિચારવાળો હોય છે તો, માતાપિ-
તાનાં અનુકરણ દ્વારા થયેલ જોડી અસરને નિર્મૂલક યવાનો સંભવ રહે છે
અને જે શિક્ષકના આચાર વિચાર નદાર હોય છે તો તેનાથી માતાપિતાના
અનુકરણ દ્વારા થયેલ સારી અસર પણ નિર્મૂલક યજી જવાનો સંભવ રહે છે,

‘સારા મહેતાનાં સંગથી બ્રાહ્મશાળિ વિદ્યા બણે.’ એ પ્રમાણે ગુ-
ર્જર કવીશ્વર શ્રી દલપતરામના કવનનો હેતુ ઉપર, દર્શાવેલો તેવોજ છે.
માટે માતાપિતાએ પોતાના પુત્રને માટે શિક્ષક શોધવો તેમાં પ્રથમ તો

શિક્ષકના સારા આચાર તથા વિચાર ઉપર લક્ષ રાખવો. ત્યારપછી અન્ય યોગ્યતા ઉપર ધ્યાન આપવું. આમ કરવામાં પુત્રના અંતઃકરણના બંધા રણના સંબંધમાં એક અન્યલાભ રહેશે છે. નિશાળમાં સહાધ્યાયી બાળકો જોડે બાણુવા જતારને સંબંધ થાય છે; અને તેની પણ અંતઃકરણ ઉપર અસર થવા વિના રહેતી નથી. નિશાળનો શિક્ષક સારા આચાર વિચારનો હોય છે તો પ્રાયશઃ તે નિશાળના વિદ્યાર્થીઓ પણ તેવાજ હોય છે; આથી એવી શાળામાં પુત્રને વિદ્યાને અર્થે મુકવાથી એક પ્રકારે દુર્ગુણનું દાર બંધ થવાનો સંભવ રહે છે.

બીજું પુત્રના માતાપિતાએ પોતાના પુત્રને કેવા પ્રકારના મિત્રો છે તે ઉપર ધ્યાન આપવું અવશ્યનું છે. પ્રથમ બ્યારે મિત્રો થવા માંડે છે ત્યારે પુત્રને સંસારનો યથાર્થ અનુભવ સ્વભાવિક રીતેજ નથી હતો તેથી તે મિત્રપરીક્ષા કરી શકતો નથી. માટે આ વિષયમાં અમોએ માતાપિતાનું લક્ષ બેંચવાનું ધાર્યું છે. કેટલાંક માતાપિતા પોતાના પુત્રને કેવા મિત્રો છે તે સંબંધે એટલાંતો બેદરકાર હોય છે કે બ્યારે કેમિત્રો દ્વારા સંપૂર્ણ કુલક્ષણના કટકા જોવો પોતાનો પુત્ર યદ્ય જાય છે ત્યારેજ તેઓ જાણે ઉદ્ધમાંથી હવણાંજ ઉઠતાં હોય એમ ઉદ્ધગાર કાઢવા મચી જાય છે. તેઓ કહે છે કે હોકરો તો અમારો લાખેણો હતો પણ કુસંગે જમડી ગયો, આપણને શી ખબર કે એને કુસંગ થયો છે. પણ ખરું જોતાં આમાં પણ એક રીતે માતા પિતાની બેદરકારીનોજ વાંક છે. આપણે નાણાની રકમ ધીરતાં પહેલાં જો માંડનાર આશાથી વિશે કેટલી તપાસ કરીએ છીએ તથા ધીરતા પછી પણ તેના વ્યવહાર વિશે કેટલી ખબરઅંતર રાખતા રહીએ છીએ? પણ ખરેખરી દિલ્લગીરીની વાત તો એ છે કે પોતાનું ખરેખરું ધન જે પુત્ર તેને કેવા સોજાતીઓ છે તે વિશે આપણે કાંઈપણ દરકાર રાખતા નથી. આપણું સંચય કરેલું ધન આગળ જતાં સારા કે ખોટા માર્ગમાં વપરાવાનો આધાર જે પુત્રપીએતન ધન ઉપર રહેલો છે તેની આશંકા કેવા પ્રકારનાં માણસો છે તે વિષયનો આપણે વેળાસર વિચાર કરવાની કાળજી રાખતા નથી.

આ સપણું પુત્રના અંતઃકરણ સંબંધી વ્યવસ્થા વિશે કહ્યું, પણ તેના શરીર સંબંધી વ્યવસ્થા પણ વિચારી દેવો યોગ્ય નથી. શરીરની સ્વચ્છતા વગેરે ઉપર અંતઃકરણના સ્વાસ્થ્ય વગરનો આધાર રહેલો છે એ વિ-

ચાર જુના તેમજ નવા વિદ્યાનોને અભિમત છે. આ દેશની સ્થિતિ વગેરેનો વિચાર કરતાં તથા આસપ્થ વિદ્યા વગેરેનો વિચાર કરતાં તથા વિદ્યા પ્રાપ્ત કર્યા પછી વિદ્યાર્થીના કર્તવ્ય વગેરેનો વિચાર કરતાં આર્યશાસ્ત્રોમાં પુત્રને માટે ઉપનયનના જે કાળ કહ્યા છે તે પહેલાં વિદ્યાભ્યાસનો આરંભ કરાવવાથી શરીરસંપત્તિને હાનિ થાય છે એમાં કશો સંશય નથી. દૂધી નજરવાળાં, દૂધી બુદ્ધિઓવાળાં અને કેવળ સત્યહીન યુવાવસ્થામાં જરૂર જેવાં હડપિંજર જે આપણે હાલ જોઈએ છીએ તે માના પેટમાંથી પડિત બનાવવાની દુરાશાનાં જંગમ જાહેરનામાં છે.

પુત્ર એ પુરુષ પ્રજા છે અને તેને પુરુષને હાજો એવું માનસિક તેમજ શારીરિક બલપ્રાપ્ત કરાવવું એ માતાપિતાનો મુખ્ય ધર્મ છે. પુત્ર એ ઘૃહ પશુમાં માતાપિતાની દાસ છે એટલુંજ નહીં પણ સ્વદેશને સંકટના સમયમાં બચાવનાર છે. આ વિચાર આગળના આર્યોના અંતઃકરણમાં જેવો પ્રદીપ હતો તેવો હાલના હિંદુઓના અંતઃકરણમાં નથી. હાલનો માતાપિતાપુત્રને ઘૃહ-ભૂપશુ જેવો બનાવવાનેજ ઈચ્છે છે. સ્વદેશવતસક્તતા અને વીરત્વ આગ્રહાલ આપણાથી જુદાં પડ્યાં છે. કારણકે પ્રજા બ્યવસ્થામાં હાલ ધણી વિધિ ઘઈ ગઈ છે અને પુરુષને યોગ્ય મુખ્યસંપાદન કરવાને તથા પુરુષને હાજો તેવું શરીરબળ પ્રાપ્ત કરવાને માટે શાસ્ત્રે અદ્યત્વની જે સમયમર્યાદા બાંધેલી છે તે ઉપર કેવલ અસક્ત કરવામાં આવે છે.

માતાપિતાએ પુત્રના વિવાહના સંબંધમાં નીચેની સૂચનાઓ ધ્યાનમાં આવશ્ય રાખવી. આ સમયનો વિચાર કરતાં પણ અદાર વર્ષની ઉમ્મર પહેલાં પુત્ર પ્રજાતું લગ્ન કરવું નહીં. તે પહેલાં લગ્ન કરવાથી કોઈ પણ પ્રકારના લાભને બદલે સર્વ પ્રકારની હાનિજ છે. શાસ્ત્ર પણ એ ઉમ્મર પહેલાં આલણ વર્ણને પણ લગ્ન કરવાનો અધિકાર નથી આપતું તો રજ્ય-કર્મ અને કૃષિકર્મ જેવાં બલપ્રધાન કર્મ કરનાર પ્રજાને એ વય પહેલાં લગ્ન કરવાનો અધિકાર હોયજ ક્યાંથી? કેટલાક લોકો એવી શંકા કરે છે કે અદાર વર્ષની ઉમ્મર પહેલાંજ પ્રજા કેવાં અનિષ્ટ આચરણ શીજે છે, તો એટલી ઉમ્મર પછી લગ્ન કરાવવાથી પ્રજામાં સુનીતિવિશ્લેષ થવાનો સંભવ રહે છે; માટે એટલી ઉમ્મર સગી પુત્રને કુંવારો કેમ રખાય? પણ આ શંકાનો આ વિષય પ્રેયમથી તે અંતસગી વાંચી જોતાં અવકાશજ રહે તેજ નથી. ક્રમોત્પત્તિ સ્વાભાવિક રીતે થાય છે એ

વાર્તાને અમો માન્ય કરીએ છીએ; પણ સ્વાભાવિક રીતે જે કામોત્પત્તિ થાય છે તે સહવાસાદિ કારણથી થતી કામોત્પત્તિ કરતાં ઘણીજ મોટી થાય છે એમ મનુષ્ય જીવનના અનુભવી અવલોકન કરનાર તો માન્ય કરવા વિના રહેશે નહીં. પ્રજાની નાનપણથીજ હાલના સમયમાં જે વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે તે અપેક્ષા છે એ અમો આગળ કહી ગયા છીએ. નાનપણથી માતાપિતાનાંજ કેટલાંક આચરણુ જોઈ તથા બાપણુ 'સાંભળી બાળકનું' અંતઃકરણ કામવાસનાના અંકુરવાણું થાય છે—આ કાર્ષ્ણિક નથી; આના ઉદાહરણુ અમો એવ્યવહારમાં જોયાં છે. બીજું રમતના સોજાતિયોનાં, ઉછેરનાંરનાં, શિક્ષકનાં, આરોગ્યીયારોગીનાં વગેરે અનેક સહવાસિ જનોનાં આચરણુ અને બાપણુના સંસ્કારરૂપ ખાતરથી અંતઃકરણમાં ઉપજવાથી મનો-જ કહેવાતો વેદો યોગજ સમયમાં અર્થાત્ અતિ સત્વર ફાલી ફૂલી આવે છે. અમો આગળજ સૂચના કરી ગયા છીએ કે જોરા સંસ્કારથી બાળકને જ-આવી 'લેવામાં' પણ માતાપિતાએ સાવધાન પુરૂષાર્થ કરવું જોઈએ. કોઈ એમ કહેશે કે બાઈ, 'એટલી બધી કાળજી છોકરાંના સંબંધમાં શી રીતે રખાય? જોવાતો તો અસંભવિત છે. પણ અમોએ ઘણું દેકણું જોયું છે કે એવી સંભાળ રાખવી એ કાંઈ અસંભવિત નથી. જ્યાં એવી સંભાળ રાખવામાં આવી છે ત્યાં તેનાં ફળ પણ તેવાંજ ઉત્પન્ન થયાં છે. એ સ્થળે અમે કેવળ નિર્દોષ બાળકો જોયાં છે. ખરું જોતાં તો આ વિષયમાં ચંકા કરનાર લોકો પ્રમાદી છે. માતાપિતાનીજ પ્રથમ ભૂલ છે કે જેથી અત્યુભ સંસ્કારનો અ-સંભવ રહે એવીજ રીતિથી પોતાના બાળકને ઉછેરતાં નથી. પ્રથમ આ-પ્રમાણે ભૂલકરીને તે ભૂલને સુધારવાને માટે બીજી વધારે હાનિકારક ભૂલ કરવામાં અર્થાત્ શાસ્ત્રો ક્તવ્ય પહેલાં પુત્રને લગ્ન કરાવવામાં મોટું ઉદાપણુ સમજે છે. પણ એજ ઉદાપણુ એ મૂર્ખતાનો મહોદધિ છે શાસ્ત્રો બાંધનાર નક્ષિયે કરતાં મૂર્ખતાની મરેલીઓ અને આત્મનાં કુમેલી સ્ત્રીઓ તથા તેવાજ પ્રકારના મૂર્ખા પુરૂષો શું વધારે સમજે છે કે તેઓના સારા કે ખોટા અભિપ્રાયથી ડરી શાસ્ત્રનિમુખ આચરણુ કરવું? આ વિષયના સંબંધમાં જો પ્રસંગે દર્શો અને અવકાશ દર્શો તો બીજા કોઈ સંમયે સવિસ્તર લખવામાં આવશે. અત્રે તો સંક્ષેપ કરવો ઉચિત હોવાથી અમો તેમ કરીએ છીએ; પણ અંકાને લગ્ન થવાથી પુરૂષના સરીરનો રાજ્ય વીર્યનામા ધાતુ વિકૃતિ તથા ક્ષયને પામે છે, તેથી શારીરક તથા મનસિક જીવનારા પામે છે. પુરૂષો શર, ધીર તથા

દૃઢ શરીરના આકાંક્ષે લગ્ન કરનાર જાતિયોમાં ઓછાજ જોવામાં આવે છે. બીજું આપણા લોકોની પ્રવાસ વિમુખતા તથા તત્કાલિન અનુભવહીનતા અને નિર્ધન તારું મૂળપણ આ આકાંક્ષા લગ્નમાંજ રહેલું છે. આ પ્રમાણે આકાંક્ષા લગ્ન કરાવનાર માતાપિતા પુત્રનાં ચતુરૂપ છે. આકાંક્ષા લગ્ન એ આકાંક્ષામરણનું રૂપાન્તરજ છે. પ્રમત્તવ્યવસ્થામાં માતાપિતાએ એનાથી પુત્રને દૂર રાખવો જાઈએ.

પ્રમત્તવ્યવસ્થાના સંબંધમાં પુત્રની વ્યવસ્થાના વિષયમાં વર્તમાન દેશ-કાલની રિથિતિ જોઈને હવે માત્ર એકજ સૂચના કરવાની છે:- પુત્રમાં વિવેકાદિ સદ્ગુણોનો પ્રાદુર્ભાવ કરતાં તેની સાથે શૈથિલ્ય, નિર્ભયતા આદિ સ્વદેશોપયોગી ગુણો દબાઈ જાય એવું કાંઈપણ શિક્ષણ કેંવા આપણું કરવું નહીં. વિવેકની સાથે રહેલાં સ્વદેશવત્સલતા તથાતદનુયાયિ ગુણો કાંઈપણ પ્રકારનો અનર્થ ઉપજાવે એવો કદીપણ સંભવ નથી. આ સૂચના જે દેશમાં ધ્યાનમાં લેવાતી નથી તે દેશનો કદીપણ ઉદય યતોજ નથી. પણ પૂર્વોક્ત સઘળી સૂચનાઓ પ્રમાણે જો માતાપિતા પુત્રના સંબંધમાં વ્યવસ્થા કરે તો આ છેલ્લી સૂચના પણ અનાયાસે તે વ્યવસ્થાના પરિણામ તરીકે ઉપરિચિત થયા વિના રહે તેમ નથી.

પુત્રરૂપ પ્રજાની આ પ્રમાણે સંક્ષેપમાં વ્યવસ્થાવિધિ દર્શાવ્યા પછી પુત્રીરૂપ પ્રજાની વ્યવસ્થાના સંબંધમાં પણ જે કાંઈ વિશેષ છે તે અત્રે સંક્ષેપમાં દર્શાવીએ છીએ.

ઉપર પુત્રના સંબંધમાં જે સૂચનાઓ કરી ગયા તેમાંની કેટલીક સામાન્ય રીતે સંતાન માત્રને અર્થાત્ પુત્ર કેંવા પુત્રીને લાગુ પાડી શકાય તે સૂચનાઓ પુત્રીની વ્યવસ્થા કરવામાં પણ ધ્યાનમાં રાખવી. વિદ્યા, સદવાસ વગેરેના સંબંધમાં જે સૂચનાઓ પુત્ર વ્યવસ્થાવિધિ લખતાં કરવામાં આપી છે તે આના પ્રકારની સામાન્ય સૂચનાઓ છે.

પુત્રીના સંબંધમાં માતાએ પિતા કરતાં કાંઈકે અધિક જાણે કાળજી રાખવાની છે, એ વાત્તા પુત્રી વ્યવસ્થાની પ્રસ્તાવના તરીકે અમે અત્રે લખીએ છીએ. પુત્રમાં પિતાના અધિક અંશ છે તથા પુત્રીમાં માતાના અધિક અંશ છે એ વાત્તા પ્રયમતો પુત્ર તથા પુત્રીની શરીર રચના ઉપરથીજ સિદ્ધ થાય છે. માનસિક સ્વભાવના સંબંધમાં પણ એજ સિદ્ધાન્ત ઉપરિચિત થાય છે એમ અનેક માનસિક શાસ્ત્રના અધ્યાના અવલોકન ઉપરથી નિર્ણય થાય છે.

પુત્રીને રમવાને છુટ આપવીજ નહિ એવો અમારો અભિપ્રાય નથી; પણ છોકરાઓ સાથે કિંવા દુઃસંસ્કાર પામેલી છોકરીઓ સાથે કદીપણ રમવા દેવી નહીં. અમારી આ સૂચનાવિરૂદ્ધ વર્તનથી થયેલાં અતિ શોચનીય પરિણામ અમેાએ નગરે જોયેલાં છે. માટેજ આ સ્થળે એ સૂચના કરવી ઉપયોગની ધારી છે.

શ્રી પંચવરદ વૃત્તાન્ત.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૭૭ થી.)

હે સૂર્યોદિ સંપૂર્ણ અંક દેવતાઓ! તમારી દેવ સમૂહમાં પ્રાર્થના કરતાં છતાં પણ અહોધિપતિ રૂપે પુનઃ પ્રાર્થના કરું છું કે તમે બિન્ન બિન્ને સ્વભાવયુક્ત દ્રવ્યોને આપણી પ્રાપ્તસક્ષાથી પોળો છો તથા શોષો છો. તમેજ સંપૂર્ણ દ્રવ્યની એક સ્થળથી બીજે સ્થળે ગતિ આગતિ કરવામાં કારણરૂપ છો, તથા અનન્યલાદિદ્વારા તમેજ આ વૈજ્ઞાનિક શરીર માંહેલાં સંપૂર્ણ ધાતુ આદિ પદાર્થોના પિતા છો. વૈજ્ઞાનિક પરમાણુ માત્રમાં તમારી સત્તાવડેજ સધળા વિશેષ વ્યાપાર થાય છે. એ વ્યાપારોવડે જીવ માનના શરીરોમાં આધિવ્યાધિઆદિક નિમિત્ત ઉપજીને મોટા ફેરફાર થાય છે. જેથી જીવોને પ્રતીત થતા સુખદુઃખોદિ ધર્મમાં તમે પણ કારણરૂપ છો. બ્રહ્મત્વ, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, ગ્રાહ સુષુપ્તિ, તથા ધન સુષુપ્તિ આદિ સમગ્ર અવસ્થાયુક્ત પ્રાણિપદાર્થમાં તમારી સત્તા સદા વ્યાપાર કરતી રહે છે. જેથી આ મારા અંતઃકરણમાં યથેલા વિપ્રમયણમાં તમારો જાણ સખ્દ સાથે થયેલા મારા ઈન્દ્રિય સંબંધ વડે ઉપજેલા ભ્રમમાં તમે પણ કારણરૂપ છો. તો કૃપાવડે યથાર્થ કારણતુ જ્ઞાન કરાવો, અથવા પ્રસક્ત થઈ બ્રહ્મદિદોષ મુક્ત કરો.

હે સ્વતંત્ર સ્વભાવયુક્ત સિદ્ધ પુરુષો! તમે સહજ ન નિવારણ કરી શકાય એવા કર્મના બંધનને આપણા ઉચ્ચ પુરુષ પ્રયત્નવડે શિથિલ કરી કદી નાંખી નિત્ય મુક્ત રહેનાર છો. તમે પ્રવૃત્તિમાં સ્વાર્થ પ્રયોજનથી રહિત છો. ઈશ્વરના સમાન સામર્થ્યવાળા છતાં ખાસ પરાર્થ પ્રયોજન વિના કિંમિત પણ પ્રવૃત્તિ કરનાર નથી, એવા તમે જ્ઞાતાંકમાં જ્યાં લાં સંપૂર્ણ

પ્રતિજ્ઞાથી રહિતપણે વિચરનાર હો. પ્રાણીઓના સત્કર્મના પ્રભાવે મળનારાં સત્કર્મોના અનુકૂલ સમયે તે તે પ્રાણિને યોગ્ય ફલની પ્રાપ્તિમાં પ્રસંગે નિમિત્તરૂપ થનાર હો. તથા કોઈ કોઈ પ્રસંગે નિસ્વાર્થપણાને પ્રાપ્ત છતાં પણ વિવિધ નિમિત્તના સંબંધે નાના લૌકિક તથા અલૌકિક મન, શરીર તથા વાણીની ચેષ્ટા કરનાર હો; જેથી આ પ્રસંગે આ નાના પ્રકારની પ્રતીતિ થતી વિષય ચેષ્ટાને જો તમેજ કરનાર હો તો મને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપી નિઃશંક કરો, અથવા આપણા અલૌકિક સામર્થ્ય વડે મારા અંતરમાં યથાર્થ જ્ઞાનને કૃપાવડે પ્રકટ કરી શાંત કરો.

હે સંપૂર્ણ ઐશ્વર્યસંપન્ન યોગી મહાત્માઓ! તમે આપ્તકામ હોવાથી સ્વાર્થ પ્રયોજનથી કોઈ પણ ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થતા નથી, તથા પરાધર્મના જાણનારા છતાં પણ પરાધર્મ ખાસ નિમિત્ત વિના પ્રવૃત્ત થતા નથી તોપણ જે જે ક્રિયા યથાર્થમાં તમેજ નિમિત્તરૂપ કર્મ સત્તાથી નિશ્ચય હોય છે, તેટલી ક્રિયા તમારા દ્વારા અવરૂપ થાય છે, તેથી તમેજ તમને પ્રાપ્ત શુદ્ધ સ્વભાવ સત્તાથી જેના ઉપર અનુમત્ત કરવા આદિ નીતિનિયમથી તમે સત્તાવાન હો તેથી વા ત્રિકાળજી હોવાથી ભાવીમાં આવેલે પ્રાપ્ત થનાર ફળને તથા તન્નિમિત્ત ઈષ્ટ સંકેતને જાણનાર હો, તેથી આ મારા પ્રતિ વ્યતીત યથેચ્છા વૃત્તાન્તના તમે નિર્વિવાદ જ્ઞાતા હો; અને આ પ્રકારના સંજ્ઞામાંથી કોઈ સંજ્ઞાવડે આ વ્યતીત સર્વ વૃત્તાન્તમાં તમેજ કારણરૂપ હો તો મને પ્રત્યક્ષ થઈને અથવા પરાક્ષ રહીને ઈચ્છિત શાંતિ આપો.

હે અતીત, અનાગત, તથા વર્તમાન વૃત્તાન્તને જાણવાના સામર્થ્ય યુક્ત દેવી, આસુરી કે મિશ્ર પ્રજા તમે સ્વપુરુષાર્થથી તથા શુદ્ધ સ્વભાવથી પ્રાપ્તિસત્તા યંત્રવડે સર્વજ્ઞ પણાને પ્રાપ્ત હો, છતાં તમે આદિ નીતિને ઉત્ત્રંધન કરવા સમર્થ નથી, તેથી કરવા યોગ્ય વા યથા યોગ્ય વાતોનેજ યથેચ્છા જાણો છો, તથા વિવિધ નિમિત્તથી જ્ઞાપ્યેજ્ઞા સંજ્ઞાવડે અન્યને બુણ્ણાવે છો. તમે સ્વતંત્ર ન હોવાથી કોઈ ન્યૂનાધિક નવિન કરી શકતાં નથી, પરંતુ ન્યૂનાધિક થવાના સંભવને તથા નિમિત્તરૂપદ્વારને જાણો છો, જેથી આ મારા પ્રતિ વ્યતીત થતા તથા યથેચ્છા વૃત્તાંતને તમે જાણતા હો, અને તેમાં તમે કોઈ પણ નિમિત્તરૂપ હો તો મારી આતુર ઈચ્છાને જાણીને પ્રત્યક્ષ થઈને અથવા અન્ય પ્રકારે મને યથાવત્ જાણના યોગ્ય કરો. અનુકૂળ પાસપાસકાદિ વિશેષ સંજ્ઞા તમારે મારે નથી, તોપણ અન્યાદૃત ક-

દુંગમાં તમારે મારે બ્રાહ્મણ સખ છે, મટે યોગ્ય જણાયા તો મને શાંત કરો.

હે ક્ષિતિપતિ! આ પ્રકારે મેં સર્વના પ્રતિ વૃત્તિનો વેગ નાંખી વિનય વચન કહ્યાં. પશ્ચાત્ત સાવધાન થઈને એ સ્થાનથી ઉઠીને જવો આગળ આશું છું. તેવોજ પાછળ શબ્દ થયો કે 'હે સાધો! ઉભો રહે તું કોણ છે? ક્યાંથી આવ્યો છે ને ક્યાં જવા છાછે છે?' મેં તત્કાળ પાછું ફરીને જોયું. તો તેજના પુંજસરણો દિવ્ય દેહવાળો, અવર્ણનીય સુંદર કોતિવાળો, વૃક્ષની છાંત્રની દૈર્ઘ્યની માત્ર ધરનાર તથા મસ્તકે જટાવાળો, મંદમંદ હસતા મુખવાળો પુરુષ દૃષ્ટિએ પડ્યો; તે સમયે જેમ જન્મોદયને નેત્ર આવવાથી તથા વંઝા સરખી માનેલી પત્નીને પતિની વૃદ્ધાવસ્થામાં, તથા સ્ત્રીની મધ્યમાવસ્થાના મધ્યમાં જેમ પુત્રનો પ્રસવ થવાથી, તથા આત્મંત નિર્ધન પુરુષને એક એક વસ્તુમાં આશુર્ય ધનનો ભંડાર ગળવાથી, તથા વૃદ્ધાવસ્થાના અંતને પહોંચેલા, અનેક દુષ્ટ બાધિના જળે મરણની આબુ ઉપર આવી રહેલા જીવવાની આશાવાળા પુરુષને કોઈ દેવી-ઐશ્વર્યવટે નિરોગ યુવાવસ્થાપુક્ત આત્મંત રૂપવાન દેહની પ્રાપ્તિ થવાથી, તથા પતિ આદિ વડિલ સ્વજનોના અમાયવાળી એકજ પુત્રની, વૃદ્ધ માતાને મરણની શય્યામાં સુતેલા પોતાના પુત્રના નિરોગ થઈ ઉઠવાથી, જેવો, અનગધિ આનંદ થાય તેવો આનંદ મને આ પુરુષને જોતાંજ થયો. મારા નેત્રમાં હર્ષના અશ્રુની ધારાઓ આસવા લાગી, હૃદય ભરાવાથી તેને ઉત્તર આપવા શબ્દ પણ નીકળી શક્યો નહિ, હું તત્કાળ પાછો ફરીને દંડવત ભૂમિપર પડીને મારાં નેત્રનું જળ તે પુરુષનાં ચરણઉપર પાડી મને કૃતાર્ય માનવા લાગ્યો. તે પરમાર્થી પુરુષે મારી પીઠ ઠોકાને મને ધન્ય ધન્ય કહીને મારો હસ્ત ઝાલીને મને ઉઠાડ્યો, અને પોતાના દિવ્ય સરખા દેહથી મને આલિંગન દીધું. એ ક્ષણે મારા અંતર સંતાપથી તપ્તિ સરીરને ચંદનના લેપનથી પણ ન ઉપજે એવી શીતળતા તથા શાંતિ પ્રતીત થઈ. આલિંગન લીધા પછી તેમના સંમુખ દૃષ્ટિમાં ડીને જેમ કોઈ દીર્ઘકાળની તપશ્ચર્યાના અંતમાં સાધકને ઉપાસ્ય દેવતાનો સાક્ષાત્કાર થાય, અને તે જેમ પોતાના ઈશ્વરે નિર્નિમેષ નીરજે તેમ હું આ પુરુષને અચ્છ દૃષ્ટિથી નીરખવા લાગ્યો. ક્રમે કરીને હું સાવધાન થતો ગયો ત્યારે પુનઃતે પુરુષે પૂછ્યું કે 'હવે શી ઈચ્છા છે?'

મેં સંનિવન ઉત્તર આપ્યું કે જેમ છે તેમ ચર્ચાર્ય રૂપે આ ચિત્રારણ્યમાં
 અનુભવેલા પ્રસંગને જાણવા ઈચ્છું છું, તથા ન અનુભવેલા એવા પણ
 આ ચરણના સંબંધે સંપૂર્ણ પ્રસંગને જાણવા ઈચ્છું છું, તથા આપના
 સંપૂર્ણ જ્ઞાતાંતરે જાણવા ઈચ્છું છું, સર્વ જાણના છતાં આ મારી વિષમ-
 વસ્થાની નિવૃત્તિને તથા મારી મૂળ સ્થિતિને પામવા ઈચ્છું છું, અને એથી
 વિશેષ ઈચ્છા એ છે કે મારી આ ચરણમાં પ્રવેશ, કયા પૂર્વની જે મૂ-
 લ સ્થિતિ તે જે આપ્યું હોય તે પૂર્ણપણાને પ્રાપ્ત કરે. જેથી અવશેષ
 કાંઈ પણ ઈચ્છા રહે નહિ આ પ્રકારનાં મારાં વચનો શ્રવણ કરીને તે
 પુરૂષે મારો હાથ ઝાલ્યો, અને કાંઈ બોલ્યા વિના ગમે. સોયે કોઈ ચામડા
 માંડ્યું. ચામડાં ચામડાં એક ગુદાના દાર સરખું આપ્યું, સારે તેમણે ક-
 હું કે આ ગુદામાં પ્રવેશ કર. એટલે સંપૂર્ણ ઈચ્છા પૂરી થશે. મેં કહ્યું
 કે આપ મને પુનઃ બ્રમણ્યકમાં કેમ છોડો છો? મારો હસ્ત મહણ કર્યો
 છે તે હવે મને આપજ નિઃસંદેહ કરીને છોડો. તે પુરૂષે કહ્યું જેમ થના-
 ર છે તેમજ થશે જે દારે તારે નિઃસંદેહ થવાનું છે તેમ દારે થવાશે. હ-
 વે બ્રમણ્યક તારે નથી. તું નિર્ભય થઈ આ સ્થાનમાં પ્રવેશ કર. આ
 પ્રમાણે બોલી મારો હાથ આગળ કરી તે દાર તરફ છોડી એ પુરૂષ પાછા
 હટ્યા. હું ચાર પગલાં આગળ ભરી પાછળ જોઉં છું તે તે પુરૂષ મારી
 દૃષ્ટિએ પડ્યા નહિ. મારા મનમાં પૂર્વના સર્વ પ્રસંગને યથાવત્ જાણવાની
 જેની આતુર ઈચ્છા હતી તેથી પણ અધિક ઈચ્છા આ પુરૂષ દ્વારા હતા
 એ જાણવાની રહી. પછી નિરૂપાય થઈ નિર્ભયપણે મેં તે ગુદાસરખા
 સ્થાનમાં પ્રવેશ કર્યો. આ ચિત્રારણ્યમાં પ્રવેશ કર્યો સારથી જે જે સ્થાનો-
 એ હું વિચર્યો તે તે સંપૂર્ણ સ્થાન કરતાં આ સ્થાન મનને અધિક
 આનંદ આપનાર જણાયું, અર્થાત્ મારા અંતઃકરણમાં બીજાં સર્વ સ્થાનો
 ના સંબંધથી જે જે વિષમતા થતી જણાતી તે સર્વની આ સ્થાનનો સ-
 બંધ થતાંજ સામ્યોપસ્થા થતી જણાઈ. તેમાં પ્રથમ જ્યારે આ મારી
 દેખાડનાર મહામાનાં મને દર્શન થયું સારથીજ આ અંતઃકરણમાં મોટો
 સારો અંતર જણાયો. મોટા પુરૂષના દર્શનથી મોક્ષમાર્ગમાં પ્રતિબંધક
 હુદ્દ પાપરૂપ મળી હોય છે તેનો અવસ્થ નાશ થાય છે. એમ પૂર્વ પુરૂષેણું
 કહેવું આજ પણ મને અનુભવસિદ્ધ માન્ય થયું. એ પુરૂષનો શબ્દ શ્રોત-
 દ્વારા મારા અંતઃકરણને સંબંધ કરતાંજ સુખનું બાન કરાવનાર પ્રતીત

યથો. એમના સંયુજ્ય જોતાં મારા અંતરમાં વ્યાપેલું દોષોનું પ્રગળ લક્ષ-
 ણ અજપાદ ગયું. જમ તથા દાણે દાણે ચતુ બચ સાંત થયેલ જણાયાં
 પશ્ચાત્ આ સ્થાનમાં પ્રવેશ કર્યો સારે મને જે પ્રસન્નતા જણાઈ તે તે
 મની. દૃષ્ટિ તથા શરીરદ્વારા મને પ્રાપ્ત થયેલ અમૃતરૂપ શુદ્ધ સા-
 ત્વિક કરણના પ્રભાવેજ હેલી જોઈએ, એમાં કાંઈ શંકા ન હતી.
 સાર પછી ઉત્તરોત્તર મને આનંદનો પ્રસાદ પ્રાપ્ત થયો જણાયો હ-
 તો, તે તેમની સત્તાના અનુકૂળ આ સ્થાનના માહાત્મ્ય વડે હશે
 એમ મારયું હતું. કારણ કે એ સ્થાન મંભીર, સાંત, નેત્રને તથા મનને
 પ્રિય લાગે એવું, ત્રિવિધ પ્રાણીઓના દોષાસથી વસ્તીવાળું જણાતું, શુદ્ધ-
 સરખું છતાં પણ જાણે નંદન વનથી અમિક શોભાવાળું, અધકાર વિનાનું,
 દોષ દિવ્ય તેજવડે પ્રકાશને પામેલું હોય એવું, શુદ્ધ સાત્વિક સામર્થ્યવાળું,
 સિદ્ધ પુરુષોએ સેવેલું, તથા સાધકોએ સેવવા યોગ્ય હતું. આસતાં આસતાં
 વિચાર કરતો કે મને અભય વચન આપી આ ઉમ્મ પુણ્યજન-વિના ન
 પામી શકાય એવા સ્થાનનો માર્ગ દેખાડી મારો પ્રવેશ કરાવ્યો છે, તો
 હવે જોઈ આગળ શું થાય છે? અહો! આ સંસારમાં માત્ર તુચ્છ વિષ-
 યોને જોગવતાં વા જોગવતાં આયુષનો ક્ષય કરી મરે છે, એવા અશુભ જ-
 નોનો જન્મ વ્યર્થજ છે, એમાં સંશય નથી. કાળની જાળમાં પ્રવેશી તેના
 શાસરૂપ થવાની સંધિમાં પડેલા ધણા પ્રાણીઓ જાણે આપણે મરણ આ-
 વનાર નથી એમ ગણીને રાત્રે દિવસ સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ક્ષેત્ર, આદિ અનેક
 વિષયોના સેવનતત્પર રહે છે, અને તે વિષયોજ જાણે તે પુરુષોનું પરમ
 ઐશ્વર્ય હોય, એમ તેઓ ગણે છે. જેથી તે વિષયોથી વિમુખ થઈ આ
 સંસાર ચક્રમાં આપણે કોણ, ક્યાંથી શા નિમિત્તે પડ્યા છીએ, તથા અંતમાં
 આપણે શે રૂપે, ક્યાં અને કેવી સ્થિતિમાં પડનાર છીએ, તેમજ આ સ્થાને
 આપણે શું જોવા જણાવા તથા કરવા યોગ્ય છે, એ આદિ કાંઈજ જણાતા
 નથી, તથા જણાવા થત પણ કરતા નથી, એવા પ્રાણીયોને આ પ્રપંચના
 સ્વરૂપનું કિંમિત્ માત્ર પણ ખરે રૂપે જ્ઞાન થતું નથી. જોગ દુવાની જો-
 ખડમાં આપવા નહી કે સરોવર કે સમુદ્રના કોઈ દ્રદમાં પડેલા પ્રાણીને
 અન્ય દેશ, પદાર્થ કે સુખનું લગાર પણ જ્ઞાન થતું નથી, તેમ આ જોવા
 પણ જોતાના મિથ્યા માનેલા મૃદરૂપ દ્રદમાં આયુષ્યવ્યતીત કરે છે, તેથી
 તેમને કાળના મુખમાં હેતા ન હતા થઈ જતા પર્વત પણ અન્ય જણાવા
 યોગ્ય જણાતું નથી, અને મરણ પછી તો જણાયજ શું? કેટલાક પ્રાણી

તો પોતાને મરણ ન આવે એવી સંજ્ઞા જોવામાં નથી ધીરે ધીરે મરણના
 મુખમાં જઈ પડે છે. કોઈ તો મરણથી બચ પાગતો એકનાં એક
 સ્થળમાં રહીને જીવવાના ચત્રને જોડી રાખે છે, તથા 'અરે મરણ આવશે,
 આવશે, એવા બચમાં ને બચમાં કાંઈ પણ કરવાં થોડાં ન કરીને મરણ
 પામે છે. કોઈ તો અસંત પ્રીતિપડે પંદરોનાં સેવન કરે છે, પણ તેજ
 પદાર્થ સેવનથી આપણું મરણ છે તે જાણતા નથી. આ વગેરે અનેક પ્રકારે
 જીવ માત્ર પોતપોતાની બાંધેલી મર્યાદામાં જમી જમીને અજ્ઞાનપશુમાં ન
 મરે છે, તે પ્રકારની આપત્તિમાંથી હું મુક્ત થઈ નીકળ્યો છું; તે આજે
 આ અલૌકિક સરખા સ્થાનને તથા નૃકળ શક્ય એવા ચમત્કારને જો-
 ઉં છું. મારા કોઈ ઉચ્ચ પુણ્યસંસ્કારવિના આ સ્થાને મને આણુના કોઈ
 સમર્થ થાત નહિ. મારું જન્મવું પણ સાર્યક છે, કે મેં આ જગતનાં
 નાના પ્રકારનાં બંધોને તોડીને આ સ્વતંત્રતા મેળવી છે. આ વગેરે
 વિચાર કરતો હું આગળ ચાલ્યો જઈ છું એટલામાં મારા માર્ગથી દક્ષિ-
 નમાં એક રમણીય મહિરસરખું સ્થાન જણાયું. તે તરફ હું વળ્યો.
 સમીપમાં જઈને જોતાં તો એક મહા પુરુષ સુનેલા છે તથા બે શિષ્ય
 સરખા સાધક પુરુષો તેમનાં ચરણસેવન કરે છે. હું સમીપ જતાં સાંધાં
 ન કરી નચ્યો, તથા હાથ જોડી ઉભો રહ્યો, પણ મારા સંમુખ તે જ-
 નમાંથી કોઈએ જોયું નહિ. બ્યારે મેં સ્તુતિ કરવા નિમિત્તે 'હે ભગવન્' એ
 એટલું બોલી આગળ બોલવા આરંભ કરવા માંડ્યો કે તત્કાળ તે મહા-
 પુરુષે મારા પ્રતિ દૃષ્ટિ ફેરવી, મંદમંદ હસતાં પોતાના એક શિષ્યને આ-
 ઘા કરી 'રે આને શાપિત સિદ્ધેશ્વરના સ્થાનને માર્ગે વિદાય કર'. તત્કાળ
 તે શિષ્ય ઉઠ્યો, અને મારો હાથ પકડીને મને માર્ગે પાડવા-તેડી ચાલ્યો.
 મેં તેને તે મહાત્મા કોણ છે, વગેરે વધુ પ્રશ્નો કરવા તથાપિ એક અ-
 ક્ષર પણ તે મારા પ્રતિ ઉત્તરમાં બોલ્યો નહિ. થોડે ગપા પછી એક સુપ્ત
 માર્ગનું દ્વાર ઉઘાડીને મને કહ્યું 'આ માર્ગે ચાલ્યા જાઓ'. મને દ્વારમાં પ્રવેશ કરા-
 વી પુરુષ દ્વાર બંધ કરી તે ચાલ્યો ગયો. આગળ ચાલતાં મને અંતરમાં અ-
 ધિક આનંદ બાસવા લાગ્યો. આ ચિત્તારણમાં પ્રવેશ કર્યા પછી જે
 આવરણે આવીતે મારા અંતઃકરણને આચ્છન્ન કરી લીધું હતું, તે આ-
 વરણ બણે ધીરે ધીરે છુટી જઈ હોય એમ બાસવા લાગ્યું ચિત્તની વિ-
 કળતા હલતા લાગી, અને સ્વર્ગના સદ્ભાવે સાંતંતા પ્રતીત થવા લાગી.

જાણે અંશ પણ જાણે નાથ થયો પાછળ જોજે ત્રા પ્રસંગોથી જે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયેલું, તથા તે આશ્ચર્યને તેને વધાવત જાણનારી ઉકટ ઈન્જાના પ્રાદુર્ભાવે, 'એ શું હશે?' 'એ તે સાચું હશે કે રસ?' વગેરે અનેક કલ્પનાઓ તેના સંબંધમાં ઉડ્યા કરતી હતી, તે કલ્પનાઓ વિચિત્ર પ્રવાહ બંધ થયો જણાયો. આ અરણ્યમાં પ્રવેશ કરવામાં મેં ભૂત કરી છે વગેરે પ્રજ્ઞાતાપના ઉદ્ગારો પાછા પડી ગયા, અને આ પ્રવેશ કર્યો છે, એજ વ્યર્થ કશું છે, એમ ભાસ થઈ સંતોષ જણાવવા લાગ્યો. આમંજ ઉપર શું આવશે તથા હું હવે ક્યાં જઈશ, વગેરે ભવિષ્યના વિચાર કરવારૂપ ભાવિ પ્રતિબંધ પણ યુક્ત થઈ ગયો. આ પ્રકારે સઘળી અવ્યવસ્થા બંધ પડતાં આ અરણ્યમાં પ્રવેશ કરવાના સમયની પેઠે મદોન્મત મદમગ્નિત હસ્તિની પેઠે મરતીનાં પાછો નિઃસંકપ્તે માર્ગ કાપવા લાગ્યો. તોપણ માર શુદ્ધ સાત્તિક યોગજન જે તે ક્ષણે વિદ્યમાન પ્રતીત થતું, તે આ ક્ષણે તેનું સ્પષ્ટ ભાસતું નહોતું, તથાપિ તે સંબંધે મને બર્બરાંકા પ્રાપ્ત થતી નહોતી. આ પ્રકારે હું જેમ જેમ આગળ વધવા લાગ્યો તેમ તેમ હું જાણે બહાલોકમાં પ્રવેશ કરતાં લાંબા અદ્વિતીય આનંદને અનુભવતો હોઉં એમ ભાસ થતો ગયો. આ સમયે મને દૃઢ નિશ્ચય થયો કે આપત્તિ કાળમાં સ્થિર જેના અંતઃકરણમાંથી હકતું નથી તેજ પુરૂષ કૃતકૃત થયો છે. સારા સુખનું જ્ઞાન થવાના સમયે તો કવળ શબ્દ જ્ઞાનવાળા પુરૂષને પણ જ્ઞાનના ઉપસક્ક હેતુઓ સેવે છે, પણ વિપત્તિના સમયમાં તે સંપૂર્ણ જ્ઞાનસૂચક હેતુઓ જેને લઈ જતા નથી, તે જ પુરૂષને શરૂ તથા ઈશ્વરનો સાચો અનુચિત થયો છે એમ જાણવું. આ શરીરમાં આત્મજ્ઞાનના જેને દૃઢ છે તે પુરૂષ વાં જીને તો કિંચિત પણ કષ્ટ આવે છે ત્યારે તે કષ્ટ તેને નિશ્ચયથી ભ્રષ્ટ થયેલ જણાવે છે, જેને તે દેહાત્મજ્ઞાનના સિદ્ધિ થઈ છે, એવાને તો અધિક કષ્ટના સમયે વિકળ કરે છે, અને દેહાત્મસુદ્ધિના અભાવવાળાને તો અતિકષ્ટે પણ અંતરથી તે અનુભવજન્ય સુખ હકતું નથી. જહારથી કષ્ટયુક્ત પ્રતીત થતો હતો પણ તે ધીર મુક્તપુરૂષ અંતરથી અધિકજન્ય સુખાનુભવ કરતોજ રહે છે. એ સમય માટેજ આ જગતમાં શરૂ ઈશ્વરની ઉપાસના તથા સદ્વિચાર, પ્રાપ્તિમેક પુરૂષો ધારણ કરે છે.

આ વગેરે અનેક વિચારને કરતો પ્રસન્ન ચિત્તથી હું આગળ ચાલ્યો. વધારે આગળ જતાં મને છેટી એક દિવ્ય સ્થળ જણાવ

લાગ્યું. તે જોઈને તે તરફ ઉમંગથી હું ચાલ્યો. જ્યારે હું તે દિગ્ધ સર-
ખા સ્થાન સમીપ આજ્યો, ત્યારે થોડે થોડે અંતરે પોત પોતાનાં આસન
રચીને જાણે સમાધિમાં બેસા હોય એવા ઘણા પુરુષો આજુબાજુ દૃષ્ટિએ
પડ્યા લાગ્યા. તે દરેક સમાધિસ્થ પુરુષની પાસે એક એક શિષ્ય સરખા
અન્ય તેટલાજ પુરુષો જણાયા. સ્ત્રી હું તો એક જાણુથી દરેક પુરુષના
સમીપ થઈ જોતો ચાલવા લાગ્યો. તેમાં દરેક સિદ્ધની સેવામાં રહેલા સા-
ધકને મેં વિવિધ પ્રશ્નો પુછ્યા, પણ તે સાધકોમાંની કોઈપણ મારી સાથે
બોલ્યો નહિ. પરિણામે એક જાણુએ માર્ગ જણાવ્યો. સ્ત્રી આગળ
ચાલ્યો, તો પૃથ્વીતલમાં ઉતરવાની સીડી જોવામાં આવી. સ્ત્રી હું નિર્ભય
પણે ઉતર્યો. ઉતરીને જોવો હું આગળ ચાલું છું તેવોજ એક તેજસ્વી
પુરુષ આજુમાંથી આવી મારો હાથ ઝાલી ઉભો રાખ્યો અને કહ્યું 'રે
આચારિના ક્યાં જાય છે?' મેં તેના મુખ ઉપર સાત્ત્વિક ક્રોધનાં ચિહ્ન
જોયાં, તેથી વિનયપૂર્વક મેં કહ્યું, હે દયાળુ હું પ્રવાસી છું. મને આ અ-
રણ્યના લોભિયાએ આ માર્ગ મોકળો છે. મને મારી શુદ્ધ સ્થિતિનું જ્ઞાન
આ અરણ્યે જૂલાયું છે, તેમજ હજી આ ક્ષણે હું પુરું કરતાં સાધકનાં
છું. મને એક મહાત્માએ પોતાના શિષ્યદ્વારા આ સ્થાનનો માર્ગ ઉઘડાવી
આપ્યો છે. આપ સર્વ સરખા જાસો છો માટે ઇષ્ટ સંકેતને જાણીને હવે
મને જોગ કરવું હોય તેમ કરો મારે ક્યાં જવું છે, એ પણ આ ક્ષણે
હું કહેવા સમર્થ નથી. કોની આજ્ઞા આ સ્થળે પ્રવર્તે છે, તે હું જા-
ણુંતો નથી. માટે આપ જે જાણતા હો તે પ્રમાણે મને આજ્ઞા કરો, અ-
થવા અન્ય કોઈ સત્તાધીશ હોય તો તેમની આજ્ઞા મને કૃપા કરી મેળવી
આવો. જે પ્રકારે મારૂં ઇષ્ટ થવા સંભવ હોય તે પ્રકારે આપ કરો. અ-
જ્ઞાનીનું જ્ઞાતાએ અનેક પ્રકારે રક્ષણ કરવું ઉચિત છે, તે નીતિ આપને
અજાત નથી.

આ પ્રકારનાં મારા વચનોને શ્રવણ કરી તે પુરુષ મંદમંદ હસતા
લાગ્યો, અને મારો હાથ છોડી મને સ્વાંજ ઉભો રહેવા આજ્ઞા કરી એક
જાણુ દાર ઉઘાડી પ્રવેશ કર્યો. મોડીવારે જાંદાર આવી મને હાથ ઝાલી,
અંદર તેડી ગયો. મણિમય દિગ્ધ સુવર્ન સરખું આ સ્થાન તે વિષ્ણુપુરી,
બ્રહ્મપુરી, કે શિવપુરી છે એમ સંદેહમુક્ત વિચાર કરતો, આસપાસ ચોબા
જોતો તે પુરુષની સાથે ચાલતાં આગળ આજ્યો, તો મોટા મંડપમાં જોમ

દેવતાઓને તથા મહર્ષિઓને મોટો સમાજ બરાબો હોય તેમ મોટી સભા દિવ્યસૂરખાં શરીરવાળા પુરુષોની બરેલી જે દોડી, અને એક હયા સિંહાસન ઉપર જેમ દેવતાઓના રાગ દરે એક હોય, એવા એકમુખનના ઈશ્વરસરખા પુરુષ બોડેલા બેયા. જે તો સમાજસમીપ આવતાં વારંવાર દંડવત નમસ્કાર કરેલા, અને હું પશ્ચાત્ હાય બોડીને તે પુરુષોત્તમના સંમુખ દૃષ્ટિ સ્થાપી ઉભો રહ્યા. તેમણે મારા સંમુખ બોધને મંદ હાસ્ય ક-ચું. તે દાણે જાણે સર્વ બોડેલા પુરુષો એક દાણમાં ક્યાંએ જતા રહ્યા તે હું જાણી શક્યો નહિ માત્ર હું અને તેજ પુરુષ બેગ રહ્યા, સારે તેમણે મને પોતાના સમીપ આવી એક આસને બેસવા આજ્ઞા કરી. તે પ્રમાણે નમસ્કાર કરીને હું જઈને બેઠો. સારે તેમણે મને મનોહર મધુરવાણીવડે કહ્યું 'શી ઇચ્છા છે?' સારે મેં કહ્યું, 'અંતમાં ઈશ્વરદિત થવા ઈચ્છા છે, અને અન્ય અવાંતર ઇચ્છાઓ, જેને વશ થઈ હું આપનાં ચરણસમીપ આભ્યો છું, તે સર્વ આપ જાણો છો, માટે જેમ આપને યોગ્ય લાગે તેમ થવા યોગ્ય હોય તે કરો. આપ સ્વતંત્ર છો, હું આપને શરણુ છું, શરણાગતના મનોરથ પૂર્ણ કરવા આપ સમર્થ છો.' આટલું બોલી હું અંધ રહ્યો. સારે તેમણે મારા મસ્તક ઉપર પ્રીતિવડે હસ્ત મુક્યો. પછી મને કહ્યું, 'હવે જે જાણાય તે અને કહી સબળાવો.' મારા મસ્તક ઉપર હાય મુકતાંજ મને જાણે સર્વગ્રમણું તથા સ્વતંત્રગ્રમણું પ્રાપ્ત થયું હોય એમ બા-રકુ, મારું અંતઃકરણ સર્વ દોષથી રહિત થયેલું જાણાયું, અને જેમ કોઈ જન્મમાંથી દિવ્ય દૃષ્ટિ આપે, અને તે ત્રિલોકમાં દૃષ્ટિ ફેરવી વળે, અને હ આમલકવત્ લોકલોકાંતરમાં રહેલા પદાર્થનું વર્ણન કરે, તેમ હું સર્વ વાર્તા-ને જાણી વર્ણન કરવા લાગ્યો. કોઈ પ્રજાજ રાજા જેમ આ પ્રાણિપદાર્થને વેગ આપે છે, તેમ મારા અંતરમાંથી કોઈ સત્તાએ વાણીના પ્રવાહને વે-ગ આપ્યો એટલે હું આ પ્રકારે બોલવા લાગ્યો. (આપૂર્ણ)

॥ ૐ શ્રી ॥

॥ સર્વગુરુભ્યોનમઃ ॥

માનુષી તથા અમાનુષી શક્તિ.

આ લોકમાં મનુષ્યની શક્તિકેટલી છે, મનુષ્ય વધારેમાં વધારે શું કરી શકે,

અને શું ન જ કરી શકે, એ વિશે અવિદ્યાનુતેમજ વિદ્યાનુ પ્રજ્ઞામાં મતભેદ છે આ આર્યભૂમિમાં તમા આ ભૂલોકના ખીજા ખંડોમાં પ્રજ્ઞાનો ધણો ભાગ તો પોતપોતાના વ્યવહારમાં એટલો ગંધો અસ્ત છે કે તેને તે વ્યવહાર વ્યતિરિક્ત અન્ય વિષયોપર કંઈક સપ્રમાણુ વિચાર કરવા અવકાશ ભાગ્યેજ મળતો હશે. એ શિવાય જે થોડો ભાગ છે તે આવા વિષયોપર યથામતિ તર્ક કરે છે તેથી તેમાંના કયા પુરુષોના કેવા મત છે તે અત્ર જોઈશું. આ દેશમાં પાશ્ચિમાલ આંગલભૈરવપ્રજ્ઞની રાજા ધણા વર્ષથી જનમેલી હોવાથી આ દેશની વિદ્યાનુ પ્રજ્ઞના તેમના વિચાર પ્રમાણે જે મુખ્ય વર્ગ પાડી શકાય છે. એક તો આર્યશાસ્ત્રાનુકૂલ તર્ક કરનાર અને ખીજો પાશ્ચિમાલ શાસ્ત્રાનુકૂલ તર્ક કરનાર. અવિદ્યાનુ પ્રજ્ઞના વિચાર ધણુંકરીને વિદ્યાનુ પ્રજ્ઞના વિચારના પ્રતિષ્ઠિબંધ હોય છે, તેથી તેમના વિચારનો પોતપોતાને અનુકૂલ તર્ક કરનારી વિદ્યાનુ પ્રજ્ઞના વિચારમાં અંતર્ભાવ થાય છે. ખીજા વર્ગના વિદ્યાનોના વિચાર ધણુંકરીને ઇગ્ગંડ, ક્રાંસ, જર્મની તથા અમેરિકા વગેરે વર્તમાનકાળમાં ચલતી કળાને પામતા દેશોના વિદ્યાનોને અનુસરતા છે.

આ દેશનાં પ્રાચીન શાસ્ત્રો તથા ખીજા પણ આસપ્પ્ય ઐતિહાસિક પ્રમાણોનો જે પુરુષોએ સ્વસ્થ ઉદાસીન વૃત્તિથી અભ્યાસ કર્યો હશે તેમને તો સહજ જણાશે કે આ દેશ પણ એક વખતે વિદ્યા, કળા તથા લૌકિક અને પારમાર્થિક ઉત્તતિની પૂર્ણકળાને પામેલો હતો. સારપછી જગતના સ્વભાવ પ્રમાણે જેમ મધ્યાન્હના સૂર્ય અસ્તના ક્રમમાં પ્રતીત થાય છે તેમ, ક્રમેકરીને ઉતરતાં હાલ ઉતરતી કળામાં છે. આ પ્રમાણે છે તોપણ આ પણા સર્વેસ આર્ય શાસ્ત્રકારોની શાસ્ત્રરક્ષણની અનુસંગ નીતિને લીધે, આ દેશના ઉપર અનેક આપદો આવી ગયેલી છતાં તથા વિરોધી રાજસત્તા દ્વારા વિદ્યાકળા પ્રતિબદ્ધક આસપ્પ્ય અથોનો તથા વિદ્યાકળાનો “અપ્રતીતિશીલ” નાશ થયા છતાં, હાલપણ સર્વે મુખ્ય શાસ્ત્ર પ્રતિપાદક અથો એટલા છે કે પૂર્વોક્ત દેશોના હાલ ગણાતા સમર્થ તત્વશોધકો * (philosophers) ના લખેલા અનેક અથોવડે પ્રતિપાદન કરાયેલી વિદ્યા

* Philosopher (એટલે તત્ત્વવિત નહિ પણ તત્ત્વશોધક) ગુજરાતી ભાષાને અંગ્રેજી ભાષા સાથે જ્યારથી સંબંધ થયો છે ત્યારથી શી લોસોફર શબ્દ માટે “તત્ત્વવિત” શબ્દ ગુજરાતીમાં વપરાતો જણાય છે.

પણ વેદ, વેદાંગાદિ સત્ શાસ્ત્રોપરે પ્રતિપાદન કરાયેલી વિદ્યાના એક અસંત સૂક્ષ્મ અંશરૂપજ છે એમ સિદ્ધ કરી આપે છે. આ એક વિવાદનો વિ-
ષય છે. એ વિવાદનો અંત સદજ્ઞ શ્રમ તથા કાળથી આવે એમ નથી
તથા તત્સંબંધી વિચેચન અત્રપ્રસ્તુત નથી માટે નિશ્ચય માત્ર દર્શાવી વિ-
રમણુ યોગ્ય છે. અત્ર વિવક્ષિત અર્થ માત્ર એટલેજ છે કે પ્રથમ વર્ગના
વિદ્વાનોના વિચાર પૂર્વોક્ત સત્શાસ્ત્રો તથા તેમના પ્રવર્તક સર્વજ્ઞ મૂલ પુ-
રૂષોના વિચારને અનુસરતા છે.

માનુષીશક્તિ અને અમાનુષીશક્તિ એટલે શું? માનુષીશક્તિ એટલે
માણુસની શક્તિ અને અમાનુષી એટલે માણુસની શક્તિથી બહારની શક્તિ
એવો અર્થ લઇએ તો એ અર્થનો ઘટતોજ નથી. કેમકે શક્તિમાત્ર થી મ-
હામાયા શક્તિના અંશ છે અને તે તો એક શ્રી સબ્રહ્મણ્યમગવાનનેજ
અર્ધીન છે. સર્વ માણુસો અને જીવો તો હૃદય તે શક્તિને અર્ધીન છે. મા-
ણુસની પોતાની કંઈ જુદી શક્તિ છેજ નહીં. માણુસનું પોતાનુંજ શ્રી સ-
બ્રહ્મણ્યમગવાનથી સ્વતંત્ર ગિત્ત અસ્તિત્વ વસ્તુતઃપટ્ટું નથી, તો તેની
જુદી સ્વતંત્ર શક્તિતો હોયજ શી રીતે, જેથી બીજો અર્થ આ પ્રમાણે
લઈ શકાય. મનુષ્ય એટલે જીવ અને શરીર સંયુક્ત પદાર્થ, અથવા પાશ્વિ-

પરંતુ તે વ્યવહાર ખોટો છે. “તત્ત્વવિત્” એ શબ્દ બ્રહ્મવિદ્યાનો પારિભા-
ષક શબ્દ છે. તત્ત્વવિત્ એટલે આદૃશ્ય જગત્તા સંપૂર્ણ પદાર્થ(phenomena)
ના તત્ત્વ (Noumenon) એટલે વાસ્તવ સ્વરૂપને હસ્તામલક્યત્ નિઃસંશય
અનુભવનાર. જે પુરૂષો એ તત્ત્વ જાણતા નથી તેઓ તત્ત્વવિદ્ સં-
જાને યોગ્ય નથી. આ દેશમાં પણ એવા તત્ત્વને ન જાણનાર પુરૂષોને એ
શબ્દ સંજોધતો હોય તો તે શબ્દપ્રયોગ પણ ખોટોજ કહેવાય. પાશ્વિ-
માત્ર દેશો આરંભક સ્થિતિમાંથી સ્વપરિજ્ઞમે હાલ હૃદયસ્થિતિને પામ્યા
છે એ વાત સત્ય છે, તથાપિ હાલ સ્થિતિને પામવાનું હજુ તેમને બાકી
છે. એમનું જ્ઞાન હજુ વૃદ્ધિપ્રકરમાં છે. પદાર્થોના સ્વરૂપ વિષે હજુ મ-
તભેદ છે. તથા વિદ્યાની પ્રત્યેક શાખામાં અધ્યમાદીપણે શોધ કરતાં છતાં
તેમનાં મૂલ તત્ત્વનાં જ્ઞાન મુખી તેઓ પહોંચ્યા નથી એમ તે તે શાખાના
અધ્યાના લખનાર. પ્રત્યેક વિદ્વાન નિરભિમાનપણે કણ્ઠ્ય કરે છે. Noumenon
છે કે નહિ એ વિષેજ હજુ શંકા છે તો તેનું ચર્ચાર્થ નિઃસંશયજ્ઞાન તો ક્યાં-
થી? જેથી તેઓ પુરૂષાર્થ તત્ત્વ શોધક છે, “તત્ત્વવિદ્” નથી.

માલ વિચાર પ્રમાણે મન તથા શરીર ત્યાં જો બેમાં ગળીને વધારેમાં વધારે નેટલી શક્તિ પ્રતીત થઈ શકે અથવા જો બે ગળા મોટામાં મોટા ને, શક્તિનાં કાર્ય થઈ શકે, તેને માનુષીશક્તિ કહેવી. અને તે વ્યતિરિક્ત પ્રતીત થતી શક્તિને અમાનુષી કહેવી. અથવા આબૂલોક્તા મનુષ્યમાં ને વધારેમાં વધારે સત્તા હોઈ શકે તે માનુષીશક્તિ, અને ને સત્તા આબૂલોક્તાં મનુષ્યની સત્તાથી વધારે છે, ને સત્તા આ લોકમાં નથી પરંતુ દેવ ગાંધર્વાદિ અન્ય ઉચ્ચ લોકોમાં છે તેને અમાનુષી કહેવી. પરંતુ આબૂલોક્ત વધારેમાં વધારે કેટલી સત્તા હોઈ શકે અર્થાત્ માનુષીશક્તિ કેટલી છે તેની ગર્વાદાનો નિર્ણય જ્યાં સુધી થયો નથી ત્યાં સુધી અમાનુષીશક્તિનું સ્વરૂપ સિદ્ધ થવાનું નથી. અને કદાચ એમજ માત્રમ પડે કે આ બૂલોક્ત્ય મનુષ્ય સર્વ શક્ત થઈ શકે તો તો અમાનુષી શક્તિ એવા રાખ્દની પ્રવૃત્તિ થઈતી નથી. ત્રીજો અર્થ આવો લઈ જોઈએ. સાધારણ ધણા ભાગના મનુષ્યોમાં ને વધારેમાં વધારે શક્તિ જોવામાં આવે તેને માનુષી શક્તિ કહેવી; આથી ધણાજ યોગી માણસમાં ને શક્તિ જોવામાં આવે તેને અનુમાણી કહેવી. તો કરોડ કરોડ સુધીની રકમોનાં મોઢે ગુણાકાર કરનારની, તથા ધનમૂળ કાઢનારની, દોરડાપર ચાલવાની તથા અતંત મનોહર રીતે અને લાંબા વયત સુધી ભાગ્યે કરવાની શક્તિ યોગમાંજ હોય છે, પરંતુ તે શક્તિઓ અનુમાણી ગણાતી નથી. એજ પ્રમાણે શક્તિ જેમ જેમ વધારે ઉંચી તેમ તેમ તે ધણાજ યોગી મનુષ્યમાં હોય એવો સ્પષ્ટ છે, તેથી વધારેમાં વધારે શક્તિતો આખા ભૂગોળપર કદાચ એક બે અથવા એનીજ જુના સંખ્યાના મનુષ્યમાં હોય. (આખા મુંબઈઈલાકામાં પાસ થયલા એડવોકેટ, Advocate માત્ર બે ત્રણજ હશે તથા મુંબઈની M D ની ફીમી પ્રાપ્ત પુરૂષો પણ ચાર પાંચજ હશે) તો એવા એક પણ પુરૂષ આ ભૂગોળપર રહીને વધારેમાં વધારે ને શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે તેની પણ માનુષી શક્તિમાં ગણના કરતાં અમાનુષી એવી કોઈ શક્તિવિશેષ રહેતીજ નથી. તેમજ તે આ ભૂગોળપર સર્વેજ શક્તિપ્રાપ્તમનુષ્ય અથવા મનુષ્યોનો અનુભવ થયો નથી, ત્યાં સુધી માનુષી શક્તિ આટલીજ છે એમ મર્વાદા પણ શી રીતે બાંધી શકાય? તેમજ આ ભૂગોળના પ્રત્યેક મનુષ્યને જોવા વિના અને તે પ્રત્યેકની શક્તિની પરીક્ષા કર્યાવિના અંમુક શક્તિ પ્રાપ્તમનુષ્ય આ લોકમાં નથીજ અથવા હોયજ નહિ એમ પણ કેમ કહી શકાય

આ સર્વથી લોકો આ બે શબ્દોના સ્પષ્ટ અર્થમાં વ્યવહાર કરતા નથી એમ જણાય છે. તેથી શબ્દોના શુદ્ધ શુદ્ધ “અનિશ્ચિત” અર્થો લેવાથી થતા વિવાદની નિવૃત્તિ માટે આ વિષયને માટે એ શબ્દોના નીચે પ્રમાણે અર્થ લેવા યોગ્ય જણાય છે.

શ્રી સદૃશુરના આશ્રયની અપેક્ષા ન માનનાર, પરમેશ્વરના અસ્તિત્વને ન માનનાર અંતર્મુખ અથવા એકાગ્ર યોગેલી વૃત્તિના, ઈન્દ્રિય નિગ્રહ ના તથા સિદ્ધમંત્રના સાગર્ય વિશેષના અસ્તિત્વને ન માનનાર કેવળ બહિર્મુખ વૃત્તિથીજ ચલન કરનાર મનુષ્ય, મન તથા શરીરની વધારેમાં વધારે જે શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે તેની માનુષી શક્તિમાં ગણના કરવી. જે શક્તિ ઉપરના વર્ગના મનુષ્યો કદાપિ ન મેળવી શકે અર્થાત્ જે શક્તિ શ્રીસદૃશુર અથવા મંત્રશાસ્ત્રવિદ્ શુરના આશ્રયવિના પરમેશ્વરનું અસ્તિત્વ માન્યાવિના, તથા અંતર્મુખ અને એકાગ્રવૃત્તિ થવા વિના, તથા આવશ્યક ઈન્દ્રિયનિગ્રહવિના, કદાપિ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી તેવી નાની મોટી સર્વ શક્તિઓની અમાનુષી શક્તિમાં ગણના કરવી. પછી તે શક્તિ માલ ગાંધર્વનામાદિ ઉચ્ચ લોકોમાંજ હોય અથવા આ લોકમાં પણ દાર્ઠક વિરલ પુરુષ પાસે હોય.

હવે આબ્યાખ્યાઓ પ્રમાણે મનુષ્ય અમાનુષી શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે કે નહીં અથવા પૂર્વની વ્યાખ્યાઓ પ્રમાણે મનુષ્ય વધારેમાં વધારે કેટલી શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે તે વિશે ઉપર વર્ણવેલા બે વર્ગના વિદ્વાનોના કેવા વિચાર છે તે જોઈએ છીએ. એ વિચાર પ્રથમ સંક્ષેપમાં નીચે પ્રમાણે છે.

આર્ય વિદ્વાનોનું મત—

૧. તત્ત્વવિદ્વરિષ્ઠ શ્રી સદૃશુરના આશ્રયે રહી પુરુષપ્રયત્ન કરનાર નર સર્વેષ્ઠ ઇશ્વર સમાન થઈ શકે. તો આન્ય શું ન કરી શકે. શુદ્ધસાત્વિકનિષ્કામ ઉપાસનાનું પણ એજ અવિનાશી અભયોદ્દેશ છે. (એવા પુરુષાર્થી મહાત્મા વિરલજન. મનુષ્યાણામ્ સદૃશુરેષુ ઈત્યાદિ.)

૨. મંત્રશાસ્ત્રમાં અનુભવી શુરના પ્રેરકપણું નીચે પ્રયત્ન કરનાર મનુષ્ય અનેક પ્રકારની અમાનુષી શક્તિઓ પ્રાપ્ત કરી શકે તથા લોકિક સાધનોવડે હલેભગ અનેક ફલ સહજ પ્રાપ્ત કરી શકે.

રવા સમર્થ થાય. આ દુષ્ટો વિનાશી અને ગર્વોદાતાઓ છે. (આ પ્રકારે શક્તિ પ્રાપ્ત કરનાર મનુષ્યો પણ યોગજ હોય છે.)

૩. એ શિવાયના સર્વ મનુષ્યો એટલે લગભગ બધાજ કેવળ પં-
રતંત્ર છે. અર્થાત્ તેમની નાની મોટી સર્વ ક્રિયાઓ, શક્તિ
માન વગેરે તેમના પ્રાકૃતન કર્મ તથા સ્વભાવના સંસ્કારો
કેવળ અધીનજ હોય છે. ઘરમાં બાંધેલા પશુઓની પેઠે, કો
ઈ પણ પ્રકારની સ્વતંત્ર પ્રવૃત્તિ કરવા તેઓ અસમર્થ છે. એ
વા છત્રોની અપેક્ષાથીજ શ્રી મહેશ્વર ભગવાનની “પશુપતિ”
એવી સંઘા કરેલી છે.

પાશ્ચિમાત્યવિદ્વાનોનું મત(પાછળથી વિશેષ વિવેચનથી જણાશે કે
એ લોકોનો આ વિષયમાં હજુ સુધી એક પાકો નિશ્ચય નથી, તથાપિ ની-
ચે પ્રમાણે)

૧. અમાનુષી શક્તિ એ કેવળ ગપ છે. એવી શક્તિનું અસ્તિત્વ
હાલના જગતના ચાતનિયમોથી (known Laws of
Nature) વિરુદ્ધ છે તો તેવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા પણું તો હો
યજ ક્યાંથી?
૨. પ્રારબ્ધ જન્માંતર કર્મફલ પ્રદાતા કોઈ છેજ નહિ. સંપૂર્ણ
જગત્ સ્વભાવના વિવિધ નિયમાનુસાર પ્રવર્ત્ય જાય છે સ્વ-
ભાવના અનુકૂળ સાધનોવડે શોધ કરવાથી, સ્વભાવના નિયમો
પરથી શકાય છે. અને સ્વભાવના નિયમો જાણવાથી તેટલે
આશે સ્વભાવને વશ કરી શકાય છે.
૩. પ્રત્યેક ગાણુસ ધોતે સ્વતંત્ર છે તથા ધારેતે કરવા સમર્થ છે

આર્ય વિદ્વાનોનું મત.

સંપૂર્ણ શક્તિ અથવા સત્તા, સમગ્ર ઐશ્વર્ય તથા આંતઃકરણ જે કંઈ
ઈષ્ટવિષયની રૂપના કરી શકે તે સર્વના મૂલ શ્રીસગલબ્રહ્મ છે. એ
સર્વના મૂલ છે એટલુંજ નહિ પણ એ સર્વ સત્તા અથવા ઐશ્વર્યનો સ
મુદાય એજ શ્રીસગલબ્રહ્મ છે. શ્રીસગલબ્રહ્મ સર્વથી અગ્રિય છે
તેથી જીવ પણ શ્રીસગલબ્રહ્મથી સ્વરૂપે અગ્રિય છે. તેજોરાસી-શ્રી
સૂર્ય ભગવાનથી એક આમુક દીપક અગ્નિસ્વરૂપે અગ્રિય છે. શ્રી સૂર્ય
ભગવાનની મોટી ઉપાધિ છે. તેમની સત્તાથી આખા સૂર્યમંડળની સર્વ
વ્યવહારોસિદ્ધિરૂપ અનેક કાર્યો થાય છે. દીપકની નાની ઉપાધિ છે, તેથી
માત્ર એક ગદના એક ખંડ ગાનના જુગ કાર્યો તેવડે સિદ્ધ થઈ શકે છે

ॐ

महाकाल.

(भासिक.)

रूप(पुस्तक) २. श्रावणकृष्ण. १४ सं. १९४६ दर्शन (अंक) १०

ॐ अघोरेभ्यो यघोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः ॥

सर्वेभ्यः सर्वसर्वेभ्यो नमोस्तुतुरुद्ररूपेभ्यः ॥

प्रतिष्ठा करनार.

उपाधिबाधकवर्ग.

राजनगर (अमृतवाट.)

"जेम्सो वर्नाडुवर प्रिंटिंग प्रेस" भां छापी प्रसिद्ध करनार

नथुसाई रतनचंद भारद्वाजा.

संवत् १९४५. पोष्टेज मा. सने १९४०.

वार्षिक उपहार. ३. २ अगाडिथीज.

वर्ष आन्ते ३. २-८-०.

दरेक मूली नक.

सने ३ ०१

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

સાધકની ઈષ્ટ પ્રતિ પ્રાર્થના.....	૨૧૭
હૃત્તિનો ધ્યેયપત્તિપ્રતિ પત્ર.....	૨૨૧
માતૃપી તથા અમાતૃપી શક્તિ.....	૨૨૨
વેદાંતસાર.....	૨૨૫

જાહેર પાખર.

આ મહાકાવ્યના ઉપાસક પવતી ખાસ વિગતિ કાઠી દરવાખા નં. ૬૮૪ આવે, મારે જેને એના ઉપાસક થવાની ઈચ્છા હોય, તેણે પવતી મહાકાવ્યના મેનેજરને પોતાની ઈચ્છા જણાવવી.

સૂચના.

મહાકાવ્યના જે ઉપાસકને પ્રગટે માસની ફક્ત ચતુર્દશી પર્વ પંદર દિવસમાં શ્રી મહાકાવ્યનાં દર્શન ન થાય તેઓએ મહાકાવ્યના (મેનેજરને) નિવામદને ખબર આપવી. ઘણી મોટી ખબર આપનારના પત્ર ઉપર ધ્યાન દેવામાં નહીં આવે.

શ્રી મહાકાલ.

(પુસ્તક) ૨, — શ્રાવણ કૃષ્ણ ૧૪ સં. ૧૯૪૬ વર્ષન (અંક ૧૦)

સાધકની ઇષ્ટ શ્રતિ પ્રાર્થના.

૫૬.

સદ્ગુણી સંગતી રે સોધી નહિ મળે. એ રાગે.

તે સ્થિતિ ક્યારે મારે હે પ્રભુ આવશે,
તે સ્થિતિમાં 'હું મારું' બાન વિલાપ જો;

દૃષ્ટા, દર્શન દૃષ્યાદિ ત્રિપુટી ટળી,

આખું સ્વરૂપે તન્મય થઈને રમાય જો. તે સ્થિ. ૧

આ સુખ, આ દુઃખ, હેય આ, ને આ શ્રાવણ છે,

એ આદિ દ્વંદ્વોનો જેમાં અભાવ જો;

અદ્વૈત દ્વૈત એ શબ્દ પ્રવર્તે જ્યાં નહિ,

ત્રિગુણતણા જ્યાં વાગી ન શકતા ધાવ જો, તે સ્થિ. ૨

કારણ કાર્ય અભિન પ્રભુ જ્યાં ભાસતાં,

સ્થુલ સૂક્ષ્માદિ દેહે જ્યાં ન મમત્ત જો;

અચત્ સમ સુષુપ્તિ સ્થિતિ જ્યાં છે નહિ,

હય દુઃખે પણ પ્રકટે જ્યાં ન દિનિત્ય જો. તે સ્થિ. ૩

વિદ્યા આ, ને આ અવિદ્યા સમગ્ર જ્યાં,

ઉત્પત્તિ સ્થિતિ લપટું સ્વરૂપ લક્ષ્ય જો;

ભૂતોની મતિ અગતિ, છે તેમ જાણીને,

જાનથી પૃથક્ ન, જાન સ્વરૂપે રહાય જો. તે સ્થિ. ૪

કદી નીચે, કદી ઉચે, કદી મધ્યે જ્યાં,

અમણ તણા ભયનો પણ જરી નથી વાસ જો;
 જ્યાં સમતાં નિજથી અતિરિક્ત ન કા રહે,
 સૂર્ય, શશાંક, ન પાવકનો જ્યાં પ્રકાશ જો.   તે સ્થિતિ ૫
 લાજે કાટિ સૂર્યતણું પણ તેજ જ્યાં,
 ઉષ્ણ અતુષ્ણપણું ક્ષુદ્ર જ્યાં નહિ જાય જો;
 વિધિ ને નિગેધ વાક્યો વર્ણો, શકે નહિ,
 નિગમ નિરંતર નેતિ નેતિ ગાય જો.   તે સ્થિતિ ૬
 સદગ્ધ સ્વભાવે આવી, પ્રાપ્ત, યતી ક્રિયા,
 કરતાં પણ કર્તા કદી ના કહેવાઈ જો;
 પ્રારબ્ધે આવી મળતા વિધિ ભોગને,
 ભોગવતાં પણ ભોક્તા જ્યાં ન ગણાઈ જો.   તે સ્થિતિ ૭
 પરદારાને નિકાળ માતૃગત લેહી,
 લોચ સમાન ગણી પરદ્રવ્યો માન જો;
 જલુ સકળ નિજ આત્માવત હર માનીને,
 સર્વ સ્વરૂપ ધર્ષ આતે રહું, ચિન્માન જો.   તે સ્થિતિ ૮
 અશ્વિમા, મહીમા, લધિમા, ગરિમા ઈશિતા,
 પ્રાપ્તિ આદિ સિદ્ધિ જે વર્ણાય જો;
 નવ નિધિ સદ્ધ વિભવો વિધં વિધ ઉર્ધ્વ લોકના,
 જે સ્થિતિમાં વૃણથી પણ તુચ્છ ગણાય જો.   તે સ્થિતિ ૯
 આ કામાદિ અરિ જે સૌને પીડતા,
 મોટા પણ જેના સોટા નિલ ખાય જો;
 ત્રિભુવનમાં જેનો યશ આજે ગાજતો,
 તે શત યોજન જે સ્થિતિથી દુર જાય જો.   તે સ્થિતિ ૧૦
 વૈષ્ણવી ગાળીને મધ્યમમાં આદિએ,
 પશ્યતિમાં રાધી મધ્યમના પ્રવાહ જો;
 પરા વિષે તે પશ્યતિને નહિવત કરી,
 યજ્ઞ પરાપર, ટાળી ત્રિવિધિ દાહ જો.   તે સ્થિતિ ૧૧
 પદ ચક્રોનો કમથી સાધી વેધને,
 મેરૂ માંડે કરી નભ માંડી પ્રવેશ જો;
 અથવા ત્રિકુટી દારા જઈ મહા મંદિરે,

- સદ્ગુપ્તામાં જાણી યાજું છવરૂપ વેપ જો. તે સ્થિત ૧૨
અનેક સાધક આધક યુક્તિ ચોજીને,
મનન કરીને શ્રી સદ્ગુરુનાં વેણુ જો;
રોધી વિગતીય સૌ શ્રુતિના વેગને,
- નિદિધ્યાસનમાં ગાજું હું દિન રેણુ જો. તે સ્થિત ૧૩
પરિપાકાવસ્થા ક્રમથી પછી પામીને,
તત્ત્વપદનો કરીને સાદાપ્રકાર જો;
સદગ્તવસ્થામાં વહું દેહ સ્થિતિ સુધી,
યત્ર વહે મન તત્ર સમાધિ-વિહાર જો. તે સ્થિત ૧૪
મુદ્ધે વિષે જે સમિચ્છ આનંદ રાગતું,
તત્પૂરિત, તન્મય જાણે આ દેહ જો;
વળી તન્મય શુદ્ધ, આમ, પૃથિવ્યાદિ બધું,
જાણે ઉર્ધ્વે, અધઃ, ગધમે, પણ તેહ જો. તે સ્થિત ૧૫
શાંત કટાહની બાહ્યાભ્યંતર સર્વથા,
ચૈતાન્યકરસાત્મા અનુભવ યાપ જો;
અનુભવી અનુભવ અંતે શુદ્ધ ના રહી,
સત્તા સામાન્યજ સર્વત્ર સુદાય જો. તે સ્થિત ૧૬
નેત્રાનાં આ નિમિત્તોન્મેષ ટળી જઈ,
અચલપણે રહે સદગ્ત આ નયનો રંધાર જો;
પણુ આશુપ વૃત્તિ -દૃઢ્યે કે મુદ્ધમાં,
અનુસંધાઈ થઈ રહે સ્વરૂપાકાર જો. તે સ્થિત ૧૭
જૂળમાં, સ્થળમાં, નજમાં, અનજ, અનિલમાં,
મુજમાં, મુજથી બહિર જણાયે ધ્યેય જો;
અભ્યાસાંતે ધ્યાતા ધ્યેય વિષે ગળી,
રહે પરિણામે વેદ વહે જે જોય જો. તે સ્થિત ૧૮
વાચક જપ જપી ઉપાંશુને સાધીને,
મનોમયે પછી ધ્યાને વૃત્તિ વિલાપ જો;
અંતે શૂન્ય જપી, અદ્ અન્ય થઈ રહી,

કેવળ મંત્રતણાં લક્ષ્યાર્થે લક્ષ્ય જો.   તે સ્થિ० ૧૯
 શુભેચ્છા પછી વિચારણાને સાધીને,
 તતુમાનસા, સત્વાપત્તિ કરી સિદ્ધ જો;
 અસંસકિત, દૃધ્યાભાવિની ક્રમથી ચઢી,
 સપ્તમુ તુર્થે રહું, જ્યાં રહે મહા સિદ્ધ જો.   તે સ્થિ० ૨૦
 સ્વપ્નારંભ તથા જાગૃતના અંતની,
 મધ્યતણી સંધીનો જો છે કાળ જો;
 સ્વરૂપ કહી વર્ણુ જોને વિદ્યજ્ઞનો,
 તે મય ધર્ષ હું વિસરું આં જાળજી જો.   તે સ્થિ० ૨૧
 એક સ્ફુરણુ સમી અન્ય ઉદય પામ્યું નથી,
 ત્યાં લગી જો આસ્ફુર રિયતિ અનુભવ થાય જો;
 અમન આવસ્થા અચક્ષુષ એ અંતર ઉડતાં,
 કીટસગ છત્ર પણ શિવપદમાંથી રથપાય જો.   તે સ્થિ० ૨૨
 પ્રાણુ અપાનની મધ્યે અનુભવ જો રહ્યો,
 જોને સદૃષ વર્ણુ છે સત્યાસ્ત્ર જો;
 દામી પ્રાણુ અપાન જ ઉચ્ચો ખેંચીને,
 જોને પામે આપ કૃપાનાં પાત્ર જો.   તે સ્થિ० ૨૩
 શ્વપચગ્રહે કે ઉત્તમ પુણ્ય ક્ષેત્રમાં,
 શુદ્ધિમાં કે શુદ્ધીહીન સ્થિતિમાંલ જો;
 દેહ પડે, પણ હાનિ તદ્દિના લટું,
 સ્વાસ્થ્ય ન મારું ક્યારે કાચી હજીયા જો.   તે સ્થિ० ૨૪
 સુતાં, ખેડાં, ઉર્માં, કરતાં કામને,
 માર્ગે જાતાં ભોગવતાં વળી ભોગ જો;
 પ્રારબ્ધાનુસાર ક્રિયાઓ સેવતાં,
 શુણુ પણ જોમાં નિજ બોધથી ન વિયોગ જો.   તે સ્થિ० ૨૫
 અંતર એક બહિર નાના પ્રતિ-ધરી,
 અંતર બોધ બહિર જડ રહી જગમાંલ જો;
 અંતરત્યાગી સંગી બહિર સ્થિતિ, સાધીને,

નિશ્ચય રહી હું વિદરૂં લોકે સદાય જો. તે સ્થિ. ૨૬
 સ્વર્ગાદિ લોકે રાગ ન થાયે મને,
 કુંભિપાકાદિ નરકે નવ દોષ જો;
 જે કાંઈ છે તે પ્રભુ જો એ દદ ગાનથી,
 છુટે મારો આ સૌ અભિનિવેશ જો. તે સ્થિ. ૨૭
 આ મનતું સેવક જગ સધળું યઈ રજું,
 ગન જોને વશ કાઠિમાં કે એક જો;
 તે મન મુજ વશ રહી, વહે પ્રેરિત માર્ગમાં,
 સ્મરણ સદા રાખીને તત્ત્વવિવેક જો. તે સ્થિ. ૨૮
 વિધ વિધ વાક્ય વદી એકજ ઈચ્છા કહી,
 કે જ્યાં મિત્તાસ્તિત્વ સદગ ગણી જાય જો;
 ભેદ ભૂધું નવ તવ લગી ભેદ આરોપીને,
 અન્ય રાગ રહી નમું હરિ ગુરને પાપ જો. તે સ્થિ. ૨૯

શ્રુતિનો ધ્યયપતિ પ્રતિપત્ર.

પદ ૧૩ મું. રાગ દ્વિતીયનિવેદન.

સ્વરિત શ્રી શુભ વિજુતા નગરીસ્થાને, પૂજ્ય વિરાજેરે શ્રીપતિ;
 નરહરિ નાગણુ નિપુણ કલા વિદ્વાને, યોગીશ્વરનારે ભૂપતિ. ૧
 પિંડપુરીથી ચરણ કમલની દાસી, શ્રુતિ નારીરે બીનવે;
 સંદેશો મોકલવા યઈ હજારી, મુખિયે સ્વામીરે તે દવે. ૨
 દૈવગતીથી દૂર પડી હું સ્વામી, આપ વિના છુરે એકલી,
 પ્રથમ પ્રણામ લખું છું હું શિરનામી, આપ સ્વિકારેરે તે વળી, ૩
 મોહપિતાએ બંધન કરી વ્યવહારે, કદ કરી છે રે આ મને;
 વિષય વાસના માતા મુજને વારે, મનના ના દેરે આપને. ૪
 માતપિતા લોભનિ સાથે પરણાવે, વશ વખાણેરે તે તણો;
 મુજ નજરે કે આપવિના નવ આરો, સાચો સ્નેહજરે આપણો. ૫
 પ્રેમ પુરાણો આપતણો કમ છોડું, એ બીખારીને શું કરે?
 નાથ વરો નહિનો મુજ પ્રાણુ વિછેડું, માત્ર તમોનેરે હું વરે. ૬

ગાટે વાત્રમ વેગે જ્ઞારે આપો, જમ્મ મુકાવેરે માહરો;
 સંકેત સ્થાનમાં મળવા મન લાવો, આપ મુને તો રે સાં હરો. ૭
 ત્રિકુટિ મહાલક્ષમાં હું રમવા આવું, દર્શન દેજોરે સાં મને;
 બેટી સમેટી દ્યો એ રચિ દશાવું, પલ લખિ આરે આપને. ૮
 સંગવિના સરદાર અખંડ પ્રકાશી, વિશ્વ વિલાસીરે આવળે;
 આપતણા દર્શનની છું અભિલાસી, દયા દયાળુરે લાવળે. ૯

॥ ૐ શ્રી ॥

માનુષી તથા અમાનુષી શક્તિ.

(સાંધણ પાને ૨૧૬ થી.)

શ્રી સૂર્ય ભગવાનનો પ્રકાશ તથા ઉજ્જ્વલતા અનેક લોક પ્રકાશે છે
 તથા ગતિમાન કરે છે. નાના દીપનો પ્રકાશ તથા ઉજ્જ્વલતા એક નાના ખં-
 ડનેજ પ્રકાશે છે તથા તેમાં રહેલા પરમાણુઓને ગતિમાન કરે છે; અ-
 ર્થાત્ ઉજ્જ્વલતા, પ્રકાશ વગેરે અગ્નિના જે જે ગુણો છે તે શ્રી સૂર્ય ભગ-
 વાનમાં પૂર્ણ અંશે છે અને દીપકમાં એક અંશે પણ છે. તેથી શ્રી સૂર્ય
 ભગવાન તથા દીપક અગ્નિસ્વરૂપે એક છે, પરંતુ ઉપાધિને લીધે મોટા ભે-
 દવાળા પ્રતીત થાય છે. તેજ પ્રમાણે શ્રીસમગ્રજ્ઞાન તથા એક જીવ પ-
 રમાત્મ સ્વરૂપે એક છે પરંતુ માયા તથા અવિદ્યા ઉપાધિને લીધે મોટા

પરમાત્મતત્વથી સર્વ પ્રકારે અભિન્ન થાય છે. તે સ્થિતિમાં “હું સર્વ શક્તિમાન છું” એવું પણ જુદું બાન હોવું સંભવતું નથી.

કોઈ સમુદ્રમાંથી માટીના કુંબમાં પાણી ભર્યું હોય તો તે કુંબમાંનું પાણી કુંબરૂપ ઉપાધિને લીધે સમુદ્રથી જુદું ગણાય છે અર્થાત્ સમુદ્ર નિશિષ્ટ પાણી અને કુંબવિશિષ્ટ પાણી એવા બે જુદા જુદા શબ્દના વ્યવહાર થઈ શકે છે ખરા. પરંતુ રસાયન શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી અર્થાત્ ઉપાધિ બાદ કરતાં વસ્તુદૃષ્ટિથી જોતાં એ બંને પાણી ઉપાધિ વિશિષ્ટ હોય છે સારે પણ સ્વરૂપે એકજ છે. એજ ધરને સમુદ્ર ઉપર રાખી બાળ્યો હોય તો ઘટમાંનું પાણી સમુદ્ર સાથે તદાત્મ થઈ જાય છે, તે વખતે આ ઘટમાં હતું તે પાણી અને આ સમુદ્રનું પાણી એમ જુદું પાડી શકાતું નથી એવાં એ બે પાણી એક હોય છે. તેમ જીવ અને પરમાત્મતત્વ જે બે જીવની ઉપાધિ કાઢે પણ વસ્તુતઃ એકજ હોય છે, તે જીવની અભિદ્યા અને વિદ્યા ઉપાધિ નિવૃત્ત થવાથી એટલે સુધી એકતા થાય છે કે આ જીવ, આ પરમાત્મતત્વ “આ બે” એવા કોઈ પણ શબ્દ વ્યવહાર તથા ચિંતનો સાં સંભવ નથી.*

* જીવ સિવનાં સ્વરૂપ અથવા પરમાત્મતત્વનાં સ્વરૂપ નિરૂપણ કરતાં એવું કોઈ પણ દૃષ્ટાંત નહિ આપી શકાય કે જે સર્વ અંશે મેળવી શકાય. કેમકે જીવ સિવ (ઉપમેય) એ ચેતન પદાર્થ છે તથા સિવ સ્વરૂપ અમર્યાદ છે. અને અન્ય સર્વ (ઉપમાન) અચેતન તથા મર્યાદાવાળાં છે. જેથી અચેતન અને ચેતન પદાર્થોનું સર્વ અંશે સાદૃશ્ય હોવું અસંભવ છે. તોપણ અચેતન ગણાતા પદાર્થો પણ ઉપાધિના અભાવે વસ્તુતઃ ચેતનજ હોવાથી અંતઃકરણને લક્ષણ કરવા સુવચન પડે એટલા અંશ સુધી તેમનું સામ્ય મળી શકે છે. ઉપમાને રચેલા ઉપમેયના સ્વરૂપથી બાકી રહેલું સ્વરૂપ તો અંતઃકરણે જાતે, પોતાની શુદ્ધિના પ્રમાણમાં ગ્રંથણ કરી લેવાતું છે જેથી જીવ, સિવ, તથા પુરૂષ પ્રકૃતિના સ્વરૂપ તો અંતઃકરણે પોતે સ્વસામર્થ્યથીજ જાણવાનાં છે. છતાં તે માત્ર લક્ષણ કરવામાં થોડે સુધી સદાયરૂપજ છે. અને જેમ-જેતેમ વાસ્તવ સ્વરૂપ તો જ્ઞાતાનેજનો બેઠે ટળે છે સારેજ જાણાય છે અર્થાત્ એ બે યુગપત્ એટલે એકે કા બેજ થઈ શકે છે. જેથી દૃષ્ટાંત સર્વ અંશે મળવાનું જોઈએ અને પૂર્ણ સ્વરૂપ સમન્વયવું જોઈએ એ આશા દરાશા છે.

પોતાના મૂલ્ય રવરૂપનો આ પ્રકારે તાદાત્મ્યવડે અનુભવ કરવો એ પ્રથમપ્રયત્નના ફલતુ શિખર છે. એ પૂર્ણ સ્થિતિ છે. આ રીતે પૂર્ણ તથા પૂર્વોક્ત પૂર્ણકલ્પ અપૂર્ણ સ્થિતિ યોગ્ય સાધનો વડે પુરૂષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. યોગ્ય સાધનોમાં સર્વગી યોગ્ય અને મુખ્ય સાધન શ્રી સદ્-ગુરુ ભગવાનની ઉપાસના જન્ય તેમની કૃપા વિશેષ છે. આ સ્થિતિને પામનાર પુરૂષ પણ પ્રવેશક સાધક સ્થિતિમાં સામાન્ય મનુષ્યજ હોય છે. જેથી મનુષ્ય યોગ્ય પ્રયત્ન વડે વધારેમાં વધારે જે શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે તે અમર્યાદ છે અથવા મનુષ્ય સર્વોત્કૃષ્ટ અમાત્યની શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે એ નિશ્ચય થયો.

સહજ વિચાર કરતાં આશ્ચર્ય સહ જણાય છે કે પૂર્વોક્ત પૂર્ણ સ્થિતિ જેમાં સર્વ સામર્થ્ય અથવા ઐશ્વર્યરૂપજ પોતે ધર્ષ જાય છે તેનું વર્ણન “સકામ સાધકોને” નેટલું ચિત્તાર્થક નથી તેટલું ચિત્તોર્થકતે સ્થિતિ માટે પ્રયત્ન કરતાં અચાંતર કાળમાં જે સિદ્ધિઓ અથવા સામર્થ્યવિશેષ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તેનું વર્ણન છે. કેમકે પૂર્ણ સ્થિતિમાં વાસનાના અભાવે પુરૂષ અ-કર્તા, અભોક્તા, તથા શુશ્રૂણીત હોય છે. તેનું વર્ણન દૃઢવાસના યુક્ત અ-તઃકરણને રસિક લાગતું કહિન છે. તેવાને તો પોતાની શુભાશુભ વાસનાના વિષયોનું વર્ણન તથા તે વિષયો અને શક્તિઓ પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનોનું વર્ણન વધારે મોહક છે. યદ્યપિ વાસના માત્ર પરિણામે નિર્મૂળ થવાની જરૂર છે તથાપિ શુભાશુભ સર્વ વાસના એકે કાળે તો નિર્મૂળે યાવજ નંદિ એટલુંજ નંદિ પણ કાળ અને પ્રયત્નવડે પણ નિર્મૂળ થવી ઘણીજ કહિન છે. માટે શ્રીસદ્ગુરુના આશ્રયે રહીને તેને નિર્મૂળ કરવાના પણ ક્રમ છે. તે ક્રમમાં પ્રથમ તો અશુભ વાસનાની નિવૃત્તિ કરવા યત્નવાન થવાનું છે. અને તે યત્નમાં દૃઢીએક નથી શુભ વાસનાઓ પણ રમવાની અને દૃઢ કરવાની જરૂર પડે છે. જેથી શુભ વાસના તથા તેના ફલના યત્ન દંડ થતાં અશુભ વાસના તથા તેના ફલના યત્ન સદૃજ રવમાવેજ નિર્મૂલ તથા નિર્મૂલ યાય છે. સારપછી સ્વરૂપનું જ્ઞાન જેમ, જેમ દંડ થતું જાય છે તેમ તેમ શુભ વાસના તથા શુભ પ્રયત્ન પણ ક્રમે કરીને નિર્મૂલ થતાં જાય છે. તથા પરિણામે નિર્મૂલ પણ યાય છે. જેથી શુભ વાસના તથા શુભ પ્રયત્ન અભિમુખ વૃત્તિ થવા માટે પુરૂષાર્થ સાધક “ક યી ક યી” નાની મોટી શક્તિઓ પ્રાપ્ત કરી શકે છે તથા તેનાં મુખ્ય સાધન શુ છે. તે વિશે સંક્ષેપમાં લખવું યોગ્ય જણાય છે. અમાત્યની શક્તિઓનાં તથા તેનાં સાધનોનાં વર્ણન એમાંજ આવશે. (અપૂર્ણ.)

॥ ૐ શ્રી ॥

॥ શ્રી મહાકાલાય નમઃ ॥

॥ નમઃ ॥

વેદાંતસાર.

અક્ષણ્ડ સચ્ચિદાનંદમવાહ્મનસંગોચરમ્ ।

આત્માનમસ્તિલાધારમાશ્રયેઽભીષ્ટસિદ્ધયે ॥ ૧ ॥

અર્થ:—જે અનંત છે, સત્ત્વ છે ચિદ્રૂપ છે તથા આનંદરૂપ છે, જે વાણી તથા મનનો વિષય નથી, જે સમગ્ર વિશ્વપ્રપંચના આધારરૂપ છે, તદ્રૂપ આત્માનું અભીષ્ટ સિદ્ધિ અર્થે હું અનુસંધાન કરું છું.

અક્ષણ્ડ—કેટલીક શ્રુતિઓમાં આ ચારે વિશેષણો સામટાં નથી કહેલાં હોતાં; જેમકે, એક શ્રુતિ કહે છે સત્યં જ્ઞાનમનંતં બ્રહ્મ-બ્રહ્મ સંદ્રૂપ છે, જ્ઞાનરૂપ છે, તથા અનંત છે, બીજી કહે છે વિજ્ઞાનમાનંદં બ્રહ્મ-બ્રહ્મ જ્ઞાનરૂપ છે તથા આનંદરૂપ છે. આમાં પ્રથમ શ્રુતિમાં આનંદમ્ એ લક્ષણ સુધી દીધું છે, અને બીજીમાં સત્યમ્ અને અનંતમ્ એ બે લક્ષણો સુધી દીધાં છે. આવી શ્રુતિઓનો ગુણોપસંહાર કરી તેમની એક વાક્યતા કરીને ગ્રંથધારે એ ચારે લક્ષણોનો અનંત સમાસ કર્યો છે. અક્ષણ્ડ એટલે જે (૧) અખંડ વા અનંત છે (૨) જે સંદ્રૂપ છે (૩) જે જ્ઞાનરૂપ છે છે, તથા (૪) જે આનંદરૂપ છે તે.

અક્ષણ્ડ—એટલે ખંડ અથવા પરિચ્છેદથી રહિત. આ પરિચ્છેદ કરનાર ત્રણ પદાર્થ છે; (૧) દેશ, (૨) કાળ તથા (૩) વસ્તુ. જે પદાર્થ એક દેશમાં હોય છે અને અન્ય દેશમાં નથી હોતો તે પદાર્થ દેશથી પરિચ્છિન્ન છે. જેમકે કામળ એક દેશમાં અસ્તિત્વને પામેલો હોય છે ત્યારે તે બીજા દેશમાં વિદ્યમાન નથી હોતો તેથી એ વસ્તુ દેશ કરી પરિચ્છિન્ન છે. જે પદાર્થ એક કાળે હોય છે અને અન્યકાળે નથી હોતો તે પદાર્થ કાળે કરી પરિચ્છિન્ન છે. જેમકે અસ્મદાદિનાં સરીરો એક કાળે (જન્મમાનંતર) તથા મૃત્યુથી પ્રાદ્-વિદ્યમાન હોય છે અને અન્ય કાળે (જન્મથીપ્રાદ્-તથા મૃત્યુથી અનંતર) વિદ્યમાન નથી હોતાં તેથી એ કાળથી પરિચ્છેદ પામેલાં ગણાય છે. જે પદાર્થ એક વસ્તુમાં હોય છે અને અન્ય વસ્તુમાં

નથી હોતો તે પદાર્થ વસ્તુ પરિચિત્ત, છે, જેમકે પૃથ્વી ઘટ, પટ આદિમાં છે અને આકાશ, વાયુ આદિમાં નથી તેથી વસ્તુથી પરિચિત્ત છે. આ દ્રવ્ય જગતના સમગ્ર પદાર્થો આ ત્રણ પરિચેદથી પરિચિત્ત છે. શુદ્ધ અક્ષ આ ત્રણે પ્રકારના પરિચેદથી રહિત છે, કારણ કે શુદ્ધ, સત્ તત્વ સર્વ સ્થળે વ્યાપી રહ્યું છે, સર્વ કાળમાં એક અવિદ્યીય સ્વરૂપે રિપત છે તથા સંપૂર્ણ વસ્તુમાં પણ વિવિધમાન છે. અર્થાત્ સમગ્ર વસ્તુની માં તર બહિર રહેલું તથા સર્વ કાળે વિવિધમાન હોવાથી અક્ષતત્વ અપરિચિત્ત ન અથવા અખંડ છે.

આ સ્થળે એવી શંકા થાય જોમ છે કે અક્ષતત્વ સર્વ વસ્તુમાં રહ્યું છે તે ખોટું છે કેમકે જે વસ્તુઓ એક કાળે એક સ્થળે રહી શકતી નથી, એવો આ જગતનો સર્વ સિદ્ધ નિયમ દેખાય છે. જે સ્થળે આ પટ છે તે સ્થળે આજ કાળે અન્ય વસ્તુ રહી શકતી નથી. જેટલા પ્રદેશમાં એક પુસ્તક રહેલું છે તેજ પ્રદેશમાં તેજ કાળે અન્ય કોઈ વસ્તુ જેવી કે ઘટ, પટ આદિ રહી શકતી નથી. તેમજ જે સ્થળે આ જગત તથા જગત માંહેલી વસ્તુઓ છે તે સ્થળે અક્ષતત્વ રહી નહિ શકે. પણ એ તકે ચોગ્ય વિચારથી અયુક્તજ દર છે. ઉપરનો જે નિયમ કહ્યો તે માત્ર મૂર્ત દ્રવ્યોતેજ લાગુ પડી શકે છે. મૂર્ત દ્રવ્ય એટલે ક્રિયાવાળું અથવા સંયોગ વિભાગ પામવાની ચોગ્યતાવાળું દ્રવ્ય. કાગળ, પુસ્તક, ઘટ, પટ આદિ વસ્તુઓ ક્રિયાવાળી છે તેથી જ્યાં કાગળ વા પુસ્તક રહેલું હોય છે ત્યાં જ્યાં મૂર્ત દ્રવ્ય જેવું કે ઘટ, પટ આદિ રહી શકતું નથી. પણ

કશો વિરોધ નથી. આકાશ તથા કાળ અને મૂર્ત દ્રવ્ય જ્યાં રહ્યાં હોય છે ત્યાં રહી શકે. હાન્ત પ્રમાણે પણ જ્યાં ઈથર (Ether) છે રહેલું જેવામાં આવે છે. અક્ષતત્વ જે સમસર્વ ના કોઈ પણ સ્થાન ખાલી નથી તે સદા આ એ સ્થળે લાગુ પડતો નથી.

ખીજી રીતે વિચારીએ તો ઉક્ત નિયમ કાય જોમ છે. જે દ્રવ્યો એકે કાળે એક સ્થાને એ તોપણ દ્રવ્ય અને તેના ગુણોને એક સ્થાને ઉપાદાન કારણ તથા કાર્યને એક સ્થળે રહેતાં જોઈએ છઈએ કે જ્યાં ઘટ છે ત્યાંજ સૂતિ ન તાંતુઓ છે, જ્યાં કટક, કેયુર આદિ અક્ષત તત્ત્વો છે ત્યાંજ કાગળો રહેલા છે, (હાજન લતાં) જ્યાં મુગધું, રજત, કરુણા આદિ.

Issued subject to the Company's order.

NOT TRANSFERABLE.
 સંસ્થાના અધિકારી
 દેવજીવજી સ્વામી.
 Available only to the station to which it is issued.
 આપેલું સ્થાનથી જ ઉપયોગમાં લેવાયું છે.

કાંઈ અને તેના ઉપાદાન કારણને સાથે રહેતાં વિરોધ નથી એ સ્પષ્ટ છે. તો તે પ્રમાણે આ જગત્ માંહેની સંપૂર્ણ વસ્તુઓ તથા જગત્ જ્યાં રહેલાં છે ત્યાં તેનું ઉપાદાન કારણ થઈનાત હોય એ અવિરોધી છે, તો એ પશુથી જોતાં પશુ જ્યાં સર્વ વસ્તુની અંતર જહિર રહે એ સુક્તાજ દરે છે.

અન્ય રીતે વિચારીએ તો ઉક્ત નિયમ એ સત્ પદાર્થોનેજ લાગુ પાડી શકાય એમ છે. જેમ ઉક્ત દૃષ્ટાન્તોમાં કાગળ, પુસ્તક, તથા ઘટ, પટ આદિ પદાર્થો સમાન સત્તાવાળા છે. સમાન સત્તાવાળા એ પદાર્થજ એક સ્થળે એક કાળે નહિ રહી શકે એમ માન વધારેમાં વધારે ઉક્ત દૃષ્ટાન્તો જતાં વે છે. વિષમ સત્તાવાળા એ પદાર્થો એક કાળે એક સ્થળે રહી શકે છે એ આપણો સર્વેનો અનુભવ કહે છે. જેમ કે જ્યાં શુકિત છે ત્યાં ભ્રાંતિથી રજતની પ્રતીતિ થાય છે. તો એ સ્થળે શુકિતમાં બાવદારિક સત્તા છે અને રજતમાં પ્રતિભાસિક સત્તા માત્ર છે. એ વિષમ સત્તાવાળા એ જે પદાર્થોની એક કાળે એક સ્થળે પ્રતીતિ થાય છે. તો તેજ પ્રમાણે પારમાર્થિક સત્તાવાળું જ્યાં તત્ત્વ તથા બાવદારિક સત્તાવાળું જગત્ એક સ્થળે એક કાળે રહી શકે એ સુક્તાજ છે.

આ દૃશ્ય જગત્ પ્રતિ લક્ષ કરી જોઈએ છઈએ તો એમાં પાંચ અંશ દેખાય છે, (૧) નામ, (૨) રૂપ, (૩) સત્તા (૪) રચ્છુર્તિ અને (૫) આનંદ રૂપતા, તેમાંના ચાર અંશ તો જગત્ માંહેલા સમગ્ર પદાર્થમાં સદા જોવામાં આવે છે. પાંચમી જે આનંદ રૂપતા તે સમગ્ર પદાર્થોમાં જોવામાં આવતી નથી. જેમ કે હડકાણેનું કુતર કોઈને આનંદરૂપતાનું જ્ઞાન કરાવતું નથી; તેમજ દુઃખ પશુ જગત્ માંહેલો પદાર્થ છતાં કોઈને આનંદરૂપતાનું જ્ઞાન કરાવતું નથી. આથી ચાર અંશ તો દરેક પદાર્થમાં જોવામાં આવે છે. પાંચમો અંશ કોઈ સ્થળે નથી જોવામાં આવતો છતાં છે એ સર્વના અનુભવપ્રમાણથી સિદ્ધ છે. ત્યાં દૃષ્ટાન્તરૂપે નારંગી લઈએ. તો એ પદાર્થમાં નારંગી એ એક નામ છે. એમાં લાકાડા પડેલા પીળો રંગ, અમુક પ્રકારનો રસ, અમુક આકૃતિ વગેરે વિવિધ ગુણો જોવામાં આવે છે. એ સમગ્ર ગુણોનું નામ રૂપ છે. તથા એ નારંગી છે એમ એમાં સત્તાનું જ્ઞાન આપણને થાય છે. એ નારંગી દેખાય છે એમ એમાં રચ્છુર્તિ પણ અનુભવ સિદ્ધ થાય છે. તેમજ એમાં આનંદ રૂપતા છે, એ નારંગીની ઈચ્છા રાખનાર સર્વ જનોનાં અનુભવ પ્રમાણથી જણાય છે તેથી નારંગીમાં ઉક્ત પાંચે અંશો છે, તેજ પ્રમાણે ઘટ એ નામ છે. લાલ અથવા કાળો રંગ, કંચુકીવાદિ આકૃતિ, જસદરણુ આદિ ક્રિયાના અત્રયપણુ આદિ વિવિધ ગુણો જેને અગ્રેજીમાં Phenomena શબ્દથી ઓળખાવે છે તે સર્વ મળી ઘટનું રૂપ છે. ઘટ છે, બીસે છે. કુલાસ આદિને આનંદ આપે છે એ સર્વ સાક્ષિક અનુભવથી ઘટમાં સત્તા, રચ્છુર્તિ તથા આનંદ રૂપતા પણ સિદ્ધ થાય છે. એ પ્રમાણે જગત્ની સગમ વસ્તુમાં જોઈશું તો ઉક્ત ચાર અંશ તો સર્વમાંજ જણાયે. એ ચાર અથવા પાંચ અંશમાં આવેલે અંશ માત્ર

જગતના છે અને ઈતર ત્રણ અહતત્વના છે. જગતની તથા તે માંહેલા પદાર્થની સ્વતંત્ર સત્તા, વા સ્થિતિ વા આનંદરૂપતા છેજ નહિ. જે અસ્તિત્વ આદિનું જ્ઞાન આપણને જગતમાં થાય છે તે એ જગતના વિવર્ત ઉપાદાનરૂપ અહતત્વની સત્તા, સ્થિતિ આદિની અનુવૃત્તિ માત્ર છે. તેથી સ્પષ્ટ રીતે માલમ પડે છે કે જગત માંહેલી સમગ્ર વસ્તુઓમાં અહતત્વ રહેલું છે. જે અહતત્વ નહિ રહેલું હોત તો સત્તા આદિનું જ્ઞાન આપણને યતું ઘટતું નથી, કેમકે સત્તા, સ્થિતિ આદિ નિર્ધર્મક અહતત્વના અંશરૂપ છે. તેજ કારણથી શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે અસ્તિ માતિ પ્રિયં રૂપં નામ ચૈત્યં શપ્તચક્રમ્ | આદ્યત્રયં બ્રહ્મરૂપં જગદ્દુર્લભં તતોદ્વયમ્ || સત્તા, જ્ઞાન (સ્થિતિ), પ્રિયરૂપતા, રૂપ અને નામ એ પાંચ જગતમાં જાણે છે, તેમાંના પ્રથમ ત્રણ અહતના છે અને ચાર પછીના એ જગદ્દુર્લભ છે.

આ સર્વ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ દેખાય છે કે અહતનો દેશ તથા વસ્તુથી પરિચ્છેદ નથી. તેમજ અહત સર્વોત્પત્તિ પૂર્વે તથા પ્રકાય પછી પણ એકના એક રૂપમાં વિદ્યમાન રહે છે તેથી કાળકૃત પરિચ્છેદથી પણ રહિત છે. વર્તમાન કાળમાં અહત નથી એમ શંકા પણ થઈ શકતી નથી, કેમકે જ્યારે જ્યારે જીવને આનંદનો અનુભવ થાય છે ત્યારે તેને સામાન્ય રૂપે અહતનો જાણ થાય છે. તેમજ જગતમાં સત્તા અને સ્થિતિના જ્ઞાનથી પણ અહતનો જાણ સર્વત્ર છે. તેથી સર્વ કાળમાં અહત છે એ સુનિશ્ચિત કહે છે. અર્થાત્ ત્રણે પ્રકારના પરિચ્છેદથી રાહત હોવાથી અહતત્વ અખંડ છે.

આવું અખંડ જે અહતત્વ તે અનૃત વા શૂન્યરૂપ નથી તે કહેવા ખીલું, (૨) સત્ત્વ એ વિશેષણ લગાડ્યું છે. એ વિશેષણથી અનૃત તથા શૂન્યથી અહતની વ્યવૃત્તિ કરી છે. જે પદાર્થ ત્રણે કાળમાં હોય છે તે પદાર્થ સત્ત્વ કહેવાય છે. તથા જે પદાર્થ ત્રણે કાળમાં નથી હોતો તે અસત્ત્વ કહેવાય છે જેમકે શશરૂંગ, મૃગતુષ્ણા વગરે.

શૂન્યવાદીના મત પ્રમાણે વેદાંતમાં અહતને મૃત્યુ વા શૂન્યરૂપ નથી કહ્યો. ઉભય મતમાં જગતમાં પારમાર્થિક સત્તા નથી, માત્ર વ્યાવહારિક સત્તા છે. ત્યાં અહતત્વ શૂન્યરૂપ ઘટતુંજ નથી; કેમકે જો અહતત્વને પણ શૂન્યરૂપ લઈએ તો જગતનો નિષેધ થાય નહિ. નિષેધ કરવા માટે કોઈ પણ આત્મ્ય અવસ્થા જોઈએ. જેમ ઘટ નથી એ કહેવું ક્યારે યોગ્ય થાય કે ઘટના નિષેધનું કોઈ અધિકરણ હોય ત્યારે. જૂતલમાં ઘટ નથી એમ કહેવું યોગ્ય છે, કેમકે એ નિષેધમાં જૂતલરૂપ સત્ત્વ પદાર્થ અધિકરણરૂપે છે. તેમજ શશરૂંગ નથી એ નિષેધ ઉપપન્ન થાય છે, કેમકે એનું અધિકરણ જગતરૂપ સત્ત્વ પદાર્થ છે. જો કોઈ અધિકરણ નહિ લઈએ તો અભાવમાં નિષેધ ધરાવો અને તેથી જે નિષિધ્યમાન, પદાર્થ છે તે તે નિષેધથીજ સત્ય કરવાને; જેમ અભાવ રૂપ અધિકરણમાં ઘટનો અભાવ છે એટલાથીજ એમ સિદ્ધ થાય છે કે ભાવરૂપ અધિકરણમાં ઘટનો અભાવ નથી અર્થાત્ ઘટ છે.

આમ આ જગતમાં સાધિકરણ નિષેધ-હત્યન થતા જોઈએ છીએ તેથી જગતનો નિષેધ કરવા માટે તેનું અધિકરણ અભાવ નહીં લેતાં કાઈ સત્ત્વપ પ્રદાર્થજ લેવો જોઈએ. માનનારાએ અભાવનો આશ્રય અભાવ નહિ માનતાં બાવરૂપ પ્રદાર્થજ માનવો જોઈએ. તેથી બ્રહ્મ જે સમગ્રના અભાવનો આશ્રય છે તે જાતે સદ્રૂપજ હોવું જોઈએ.

જગત્ત્વજ્ઞતામાં આરોપિત છે તેથી પણ બ્રહ્મ શૂન્યરૂપ ધરતું નથી. કેમકે આરોપિત પ્રદાર્થની સત્તા કરતાં વિશેષ સત્તાવાળું તેનું અધિષ્ઠાન હોવું જોઈએ એ નિયમ આ જગતમાં દૃષ્ટ છે. શુક્તિમાં રજતનો આરોપ જોવામાં આવે છે ત્યાં શુક્તિ વ્યવહાર સમયે તથા રજતના બાન સમયે જાને વખતે સત્તાવાળી છે, અને તે રજત માત્ર પોતાના બાન સમયેજ સત્તાવાળું છે, વ્યવહાર સમયે સત્તારહિત છે. અર્થાત્ શુક્તિમાં વ્યવહારિક સત્તા છે અને રજતમાં તો માત્ર પ્રાતિભાસિક સત્તા છે. તેજ પ્રમાણે જગતમાં વ્યવહારિક સત્તા છે તો એ જગત્ જાને વિષે આરોપિત કરવામાં આગ્યું છે તેના બ્રહ્મતત્ત્વમાં પારમાર્થિક સત્તા હોવીજ જોઈએ તે અભાવરૂપ કદાપિ નહિ હોઈ શકે, આથી પણ બ્રહ્મ શૂન્યરૂપ નથી.

વંછી શૂન્ય વાદીના મતમાં સર્વ શૂન્ય હોવાથીજ એ શૂન્ય પ્રમાણુ સિદ્ધ કરતું નથી. કેમકે એકું શૂન્ય ક્યાં તો પરપ્રકાશિત હોય અથવા સ્વયં પ્રકાશ હોય. જો પરપ્રકાશિત હોય તો તેવો કાઈ પરસત્ત હોવોજ જોઈએ. જો સ્વયંપ્રકાશ હોય તો પછી બ્રહ્મનું નામાંતર માત્ર શૂન્ય ઠરે છે. સર્વથા શૂન્યવાદ અયુક્ત છે અથવા તો બ્રહ્મવાદમાં પર્યવસાન પામે છે. તેથી બ્રહ્મ તો સદ્રૂપજ સિદ્ધ થાય છે. આવા અખંડ તથા સત્ત્વપ બ્રહ્મ તત્ત્વને જરૂરી વ્યવસ્થા કરવા કહે છે કે ચિત્ તે ચિદ્રૂપ છે.

(૩) ચિત્ આટલે જ્ઞાન અથવા યશ્નિ. જ્ઞાન એ બ્રહ્મનો ધર્મ નથી કેમકે બ્રહ્મ નિર્ધર્મજ છે એટલે શુદ્ધ બ્રહ્મતત્ત્વ સમગ્ર ગુણો વા ધર્મના અભાવનું અધિષ્ઠાન છે. અતિમાં પણ વિજ્ઞાનમાનંદં વ્રહ્મ એમ જ્ઞાન તથા બ્રહ્મનો એક વિભક્તિમાં નિર્દેશ કર્યો છે. જો જ્ઞાન બ્રહ્મનો ધર્મ હોત તો બ્રહ્મ જ્ઞાનરૂપ છે એમ શ્રુતિમાં નહિ કહેતાં બ્રહ્મ જ્ઞાનવાળું છે એમ કહેત, તેથી શ્રુતિસ્પરશ્વથી જ્ઞાન એ શુદ્ધ બ્રહ્મનો સ્વભાવજ સિદ્ધ થાય છે. ન્યાયાદિ મતમાં જ્ઞાનને પરત્ત્વનો ધર્મ કહેવા છે પણ તે યુક્ત નથી. કે-

મકે એ ધર્મ જો અનિત્ય હોય તો એનો આશ્રય નહીં હરે. એને નિત્ય હોય તો એ ધર્મ નહિ હરતાં સ્વભાવજે હરે છે. જે જે નિત્ય ધર્મ વસ્તુ-
માં જોવામાં આવે છે તે તે સર્વ તે તે વસ્તુના સ્વભાવરૂપજ હોય છે.
ઉપજુતા એ અમિતો નિત્ય સિદ્ધ ધર્મ છે તો ઉપજુતા એ અમિતું સ્વરૂપ-
જ છે. પ્રકૃષ્ટ પ્રકાશ એ અદ્રનો નિત્ય સિદ્ધ ધર્મ હોવાથી અદ્રનું સ્વરૂપજ
છે. કંબુઓવાદિ આકૃતિ ધરતો નિત્ય સિદ્ધ ધર્મ છે તો એ ધરતું સ્વરૂપ-
જ છે. તે પ્રમાણે જ્ઞાન બ્રહ્મનો નિત્ય સિદ્ધ ધર્મ માનીએ તો એ બ્રહ્મનું
સ્વરૂપજ સિદ્ધ ધાય, અર્થાત્ બ્રહ્મરૂપ ધર્મથી બિન્ન ધર્મરૂપ નહિ હરે. જે
જે આગમાપાયિ ધર્મો હોય છે તેજ માત્ર ધર્મથી બિન્ન હોઈ શકે,
પણ જે જે અનાગમાપાયિ ધર્મો હોય છે તેઓ કદાપી ધર્મથી બિન્ન હો-
તા નથી. એ નિયમ પ્રમાણે જ્ઞાન બ્રહ્મનો નિત્ય સિદ્ધ ધર્મ લઈએ તોપણ
એ બ્રહ્મનું સ્વરૂપજ હરે, અર્થાત્ ધર્મપણથી નિવૃત્ત ધાય અને તેમ થવા-
થી બ્રહ્મ ધર્મપણથી પણ નિવૃત્ત ધાય. તેથી પરિણામે સર્વથા બ્રહ્મ જ્ઞાન-
સ્વરૂપજ સિદ્ધ ધાય છે.

આગણેને ધરજ્ઞાન, પટજ્ઞાન, પુસ્તકજ્ઞાન, પત્રજ્ઞાન આદિ અસંખ્ય
જ્ઞાનો ધાય છે. જે બ્રહ્મ જ્ઞાનરૂપ હોય તો, જ્ઞાન અસંખ્ય હોવાથી બ્રહ્મ
પણ અસંખ્ય હરે—એ સંકા ઉચિત નથી. ધટ પ્રત્યક્ષ, પટ પ્રત્યક્ષ આ-
દિ કેવી રીતે ધાય છે તથા એ જ્ઞાન ધાય છે ભારે ચૈતન્યનું જ્ઞાન કેવી
રીતે ધાય છે વગેરે આ સ્થળે દર્શાવતાં અતિ વિસ્તાર થ-
ઈ ન્હાય એમ છે તેથી એ વાતથી વિરમી એટલુંજ માત્ર અત કહેવું જ-
રૂનું છે કે જ્ઞાન અથવા સંવિત્ એકજ છે. આપણને ધરજ્ઞાન, પટજ્ઞાન,
આદિ અસંખ્ય જ્ઞાન ધાય છે પણ તે સર્વમાં જ્ઞાન, જ્ઞાન એવી એકાકાર
અનુભવ પ્રતીતિ ધાય છે તે પ્રતીતિના અનુરોધથી એ કહેવું સપ્રમાણ છે
કે જ્ઞાન વસ્તુજ એકજ છે પણ વિવિધ માત્ર અસંખ્ય છે. તેથી ધરજ્ઞાન
અને પટજ્ઞાન એમાં જ્ઞાન એ બિન્ન વસ્તુ નથી પણ એકજ બિન્ન બિન્ન
છે. થીમદ્ વિદ્યારણ્ય સ્વામીએ શબ્દસ્સ્પર્શાદયો વેદ્યા વૈનિઙ્યાન્નાગરે
છયક્ । તત્તો વિષ્ણુસ્તત્તુસંવિદૈકરૂપ્યાન્ન મિચતે ॥ શબ્દ, સ્પર્શ વ-
ગેરે જે જે પદાર્થો બ્રહ્મના આદિમાં વેદ્ય ધાય છે તે સર્વમાં નિવસજ્જતા
રૂપથી બિન્નબિન્ન છે. પણ તે સર્વનું જ્ઞાન એકજ સંવિત્ એકાકાર હોવા-

થી અભિન્ન છે. ઈત્યાદિ વચનોથી એજ અર્થનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. તેથી જ્ઞાનરૂપ બ્રહ્મ એકજ સિદ્ધ થઈ રહે છે.

આ સર્વથી એ સિદ્ધ થયું કે બ્રહ્મતત્ત્વ વિદ્રુપ છે અર્થાત્ જ્ઞાનથી (માયાથી) ભિન્ન છે. શ્રુતિમાં એ અર્થનું બોધન તદેવ જ્યોતિષાં જ્યોતિ સ્તસ્ય માસા સર્વમિદં વિમાતિ એજ બ્રહ્મતત્ત્વ, સૂર્ય, ચંદ્ર વગેરે જ્યોતિઓનું પણ પ્રકાશક છે. સ્વયં પ્રકાશ બ્રહ્મના પ્રકાશથી આ સંપૂર્ણ ચરાચરરૂપ દૃશ્ય જગત્ પ્રકાશને પામે છે—ઈત્યાદિ વચનોથી કર્યું છે.

આત્મ જે બ્રહ્મતત્ત્વ તેનો સામાન્ય રૂપે અનુભવ સર્વને આનંદના અનુભવ રૂપે થાય છે એ બતાવવા તથા દુઃખરૂપ જગત્થી અન્ય વિલક્ષણતા બતાવવા અને યુક્તિએ કરીને અંધના પ્રયોજનનું સૂચન કરવા કહે છે કે

(૪) આનંદમ્ બ્રહ્મ આનંદરૂપ છે એ વાત શ્રુતિસિદ્ધ છે. શ્રુતિ કહે છે કે આનંદં વ્રહોતિ વ્યજાનાત્ વિજ્ઞાન માનંદં બ્રહ્મ બ્રહ્મ આનંદરૂપ છે એ જાણ્યું, બ્રહ્મ જ્ઞાનરૂપ છે, આનંદરૂપ છે ઈત્યાદિ. આપણને આનંદનો જે અનુભવ થાય છે તે આનંદની ભાસ માત્ર છે, શુદ્ધ આનંદનો અનુભવ નથી. જે જે પદાર્થ પર આપણે ઈષ્ટ સાધનતા શુદ્ધિ કરી હોય છે તે તે પદાર્થની પ્રાપ્તિના જ્ઞાનથી, વા પ્રાપ્તિના નિશ્ચય વા સંભવથી અત્યંત અંશજનિ સ્થિરતાને પામે છે. અને સ્થિરતાને પામવાથી તેજસ આંતઃકરણમાં આત્માનું જે પ્રતિબિંબ પડેલું હોય છે તે પ્રતિબિંબને અનુભવે છે. એ પ્રતિબિંબિત આત્માના અનુભવનેજ આપણે આનંદ માનીએ છીએ. શુદ્ધ બ્રહ્મ જે આંતઃકરણરૂપ ઉપાધિને લીધે આ વખતે બિંબભાવને પામેલો બ્યવહર્ય છે તે બિંબરૂપ આનંદનો આપણને અનુભવ નથી. તેપણ આનંદનો અનુભવ થાય છે એ વાત સિદ્ધ હોવાથી અને પ્રતિબિંબના સદ્ભાવ માટે બિંબ અવશ્ય હોવું જોઈએ એ નિયમથી શુદ્ધ બ્રહ્મથી અભિન્ન આત્મા આનંદરૂપ છે એ સિદ્ધ થાય છે.

પંચદશીમાં આત્મા પરાનંદરૂપ છે તે વાત—इयमात्मा परानंदः पर-
प्रेमास्पदं यतः । मा न भुवं हि भुवासमिति प्रेमाऽत्मनीक्ष्यते ॥ આ સં-
વિદ્રુપ આત્મા પરમાનંદરૂપ છે કેમકે નિરતિશય પ્રેમનો વિષય છે. સર્વને
મારે અસત્ય કદાપિ ન થાઓ, હું સદા રહું એવી ઈચ્છા થાય છે તે ઉ-
પરથી આત્મામાં પ્રેમ છે એ સ્પષ્ટ દેખાય છે—આ શ્લોકથી કહી છે. જે

આત્મા આનંદરૂપ ન હોત તો આત્માપ્રતિ પ્રેમ થવો ઘટતો નથી. સ્ત્રી, પુત્ર, ગૃહ, ક્ષેત્રઆદિ પદાર્થો પ્રિય લાગે છે પણ તે આત્માને અર્થેન પ્રિય લાગે છે પણ આત્મા પ્રતિનો પ્રેમ કોઈને અર્થે નથી એ દરેક વિચારવાનું જણાય છે. બૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાં પણ મૈત્રેયી તથા યાગવલ્ક્યના સંવાદમાં સ હોવાચ ન વા અરે પત્યુઃ કામાય પતિઃ પ્રિયો ભવતિ, આત્મનસ્તુ કામાય પતિઃ પ્રિયો ભવતિ, ન વા અરે જ્ઞાયાયા કામાય જ્ઞાયા પ્રિયા ભવતિ આત્મનસ્તુ કામાય જ્ઞાયા પ્રિયા ભવતિ—યાગવલ્ક્ય કહે છે હું મૈત્રેયી પતિને માટે પતિ પ્રિયરૂપ નથી લાગતો પણ પોતાને માટેજ પતિ પ્રિય લાગે છે, પત્નીને માટે પત્ની પ્રિય નથી લાગતી પણ આત્માને માટેજ પત્ની પ્રિય લાગે છે, ઈલાદિ વાક્યથી એજ બોધન કર્યું છે કે આદિ વિષય પ્રતિનો પ્રેમ નિરૂપાધિક નથી પણ સોપાધિક છે. (કેમકે તે વિષયે આત્માને માટેજ પ્રેમારૂપ દેખાય છે.); આત્માજ માત્ર એવો પદાર્થ છે કે જે નિરૂપાધિક પ્રેમનો વિષય સદા મર્ષ રહે છે. તેથી પણ અતઃ આનંદરૂપ સિદ્ધ થાય છે. સ્ત્રી પુત્રાદિ પદાર્થની આશ્ચર્યજનક આનંદરૂપ નહિ હોત તો નિરૂપાધિક પ્રેમનો વિષય નહિ થાત. પણ યાચં તેથી આનંદરૂપ છે.

આ રથજે એવી શંકા થાય છે કે જહા વા આત્મા જે આનંદરૂપ હોય તો આનંદ સર્વનો અભીષ્ટ પદાર્થ હોવાથી ‘મને ધિક્કાર છે,’ ‘હું આનંદ કરતાં મરી ગયો હોઈ’ તો સાર’ ઈલાદિ વાક્યોચ્ચારજુથી સૂચવાતો આત્મા પ્રતિનો દેવ લોકોને યચેલો તથા યતો જ્ઞેવામાં આવે છે તે નહિ થાત પણ એ અનુભૂત અન્યથા સિદ્ધ કરે છે. આત્મા તો આનંદરૂપજ છે પણ જ્યારે અધ્યાસને લીધે દુઃખાનુભવનો પોતામાં આરોપ કરવામાં આવે છે સારેજ ઉક્ત દેવ થાય છે. તેથી દેવરૂપ હેતુ દુઃખાનુભવાદિથી અન્યથાસિદ્ધ કરવાથી આત્માની આનંદરૂપતા ખંડન કરવા સમર્થ થતો નથી.

અશરીરં વાચ સન્તં ન પ્રિયા પ્રિયે સ્પર્શતઃ—શરીર રહિત સત્ પદાર્થને પ્રિય અને અપ્રિય જાણ નથી એ અતિથી જહાની આનંદરૂપતાને વિશેષ નથી આવતો કેમકે પ્રિય શબ્દ કરીને આનંદનો નિગેધ એ ક્રુતિ કરવા નથી પણ વિકલ્પજન્ય સુખનોજ પ્રિય શબ્દથી નિગેધ કરે છે. આગળ વિશેષનો પરિહાર થવાથી જહાની આનંદરૂપતા અવ્યાહત છે.

આ પ્રમાણે આ ચાર વિશેષણે કરીને બ્રહ્મનું વિધિમુખે પ્રતિપાદન કરયું. હવે નેતિ-નેતિ (આ નથી આ નથી) એ શ્રુતિથી બોધન કરાવું સમગ્ર જગતના નિષેધની અવધિરૂપ જે બ્રહ્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ તેને નિષેધ મુખે પ્રતિપાદન કરવા કહે છે કે અવાહ્મનસંગોચરમ્.

(૫) અવાહ્મનસંગોચરમ્. એટલે વાણી તથા મનથી જે અગોચર છે, અર્થાત્ જે વાણીનો તથા મનનો વિષય થતો નથી, એટલે જેનું નિરૂપણ વાણીવડે કરાવું નથી તથા જેનો પાર મનથી પમાતો નથી. નૈવ વાચા ન મનસા પ્રાપ્તું શક્યો ન ચક્ષુષા જે વાણીવડે ઉપલક્ષિત સકલ કર્મેન્દ્રિય તથા ચક્ષુવડે ઉપલક્ષિત સકલ જાનેન્દ્રિય અને મનથી ઉપલક્ષિત ચતુષ્ટય આંતઃકરણ એમ ચતુર્દશ કરણોથી અગમ્ય છે એ, તથા યતો વાચો નિર્વર્તન્તે અપ્રાપ્ય મનસા. સહ જેનો પાર નહી પામવાથી વાણી તથા મન ઉપરામ પામે છે એ વગેરે શ્રુતિઓ આ અર્થની પ્રમાણક છે.

શુદ્ધ બ્રહ્મ નિર્ધર્મક હોવાથી વાણીનો વિષય થઈ શકતું નથી. કેમ કે વાણીથી-નિરૂપણ જે જે પદાર્થનું થવાનું તે પ્રતિપાદ્ય થવાનો તથા તેનાથી જિજ્ઞાસે તે અર્થના પ્રતિપાદક સમ્બંધ વાણી થવાની તો પ્રતિપાદ્ય પ્રતિપાદક સંબંધથી દ્વૈતની સિદ્ધિ થાય. તેથી એકમેવાદ્વિતીયમ્ દ્વિતીય પદાર્થ રહિત એકજ બ્રહ્મતત્ત્વ સર્વત્ર છે એ આદિ શ્રુતિ અધુકત ઠરે. તેમજ મનનો પણ શુદ્ધ બ્રહ્મવિષય (સ્વેયરૂપ) થઈ શકે નહિ કારણ કે જ્યાંથી સ્વેયપણું બ્રહ્મમાં યથું સ્વાસ્થ્યનું નિર્મુણ્યત્વની દાનિ તથા જ્ઞાતાસ્વેયરૂપ સંબંધ પ્રયુક્ત ત્રિપુટીથી દ્વૈતની સિદ્ધિ થાય. તેથી મનનો પણ બ્રહ્મવિષય થઈ શકે નહિ. અર્થાત્ વાણી તથા મનથી અગોચરજ સદાકાળ એ તત્ત્વ છે.

આથી એમ સમજવાનું નથી કે કોઈને બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર થતોજ નથી. બ્રહ્મ સાક્ષાત્કાર સર્વને સવિકલ્પ સમાધિની સ્થિતિમાં થાય છે. પણ તે વખતે ત્રિપુટી વિદ્યમાન હોય છે તેથી તે એકબ્રહ્મને સોપાધિક બ્રહ્મ કહ્યું છે. અને એજ કારણથી સવિકલ્પક સમાધિથી અનંતર થતી નિર્વિકલ્પક સમાધિ સ્વીકારી ગઈ છે. નિર્વિકલ્પક સમાધિમાં જ્ઞાતા તથા જ્ઞાન અથવા ધ્યાતા અને ધ્યાન બંને ધ્યેયરૂપ થઈ એકતા હોવાથી કેવળ

ધ્યેયજ્ઞ સર્વત્ર યર્થ રહે છે. તે વખતે કે જ્યારે એવી અને જાની કૃત
કૃત્ય થાય છે, શુદ્ધ અલ્પરૂપ થાય છે તે વખતે પણ યોગી તથા જ્ઞાનીનું મન
અલ્પમાં લીન થયેલું હોવાથી અલ્પને સ્વરૂપે વિવેચ કરી શકતું નથી. તેથી
સર્વથા મનનો વિવેચ શુદ્ધ અલ્પ નથીજ.

જ્યારે શુદ્ધ અલ્પ વાણીનો વિવેચ નથી ત્યારે આ શ્લોકનાં ઉક્ત પાંચ
વિશેષણો. આ અંચ, ઉપનિષદ્ વગેરે અન્ય અંચો જેઓ અલ્પના સ્વરૂપનું
પ્રતિપાદન કરે છે તેઓ વ્યર્થ કરે, કેમકે જે વ્યર્થને તેઓ પ્રતિપાદન કરવા
જન્ય છે તેનાથી વિરુદ્ધ અર્થજ્ઞ તે પ્રતિપાદનથી શિદ્ધ થઈ જન્ય છે. તેઓ
અલ્પને પ્રમેય લે તો તે પણ પ્રમેય પ્રમાણ સંબંધે કરી દ્વૈતની સિદ્ધિ
કરાવનાર હોવાથી વિપરીત અર્થ સિદ્ધ કરનાર થઈ પડે. અલ્પને પ્રતિપાદ્ય
સોતોજ વાણીની પ્રવૃત્તિ થઈ શકે અને શ્રુતિઆદિથી વાણીની પ્રવૃત્તિ કરાય તો તે
થીજ અલ્પ પ્રતિપાદ્ય અર્થાન્ વાણીનો વિવેચ થઈ જન્ય. નેતિ નેતિ વડે પ-
ણ અલ્પનું સ્વરૂપ જતાવાપ એમ નથી. કેમકે શુદ્ધ અલ્પ અદ્વૈતરૂપ હોવાથી
ન શબ્દથી નિર્ગેધ કરવા યોગ્ય કોઈ વસ્તુજ વિદ્યમાન નથી. તેમજ અલ્પ
અથવા નિર્ગેધનું અવધિરચાન એ આદિનામો તથા તેના અર્થ પણ નામરૂપ
મિથ્યા હોવાથી તથા અલ્પમાં ધર્મ માત્રનો અભાવ હોવાથી એ તત્ત્વનાં
છે એમ કહી શકાય નહિ એવી શંકા આ સ્થળે પ્રાપ્ત થાય છે. અને તે
સૌખ્યજ છે. શુદ્ધ અલ્પનું સ્વરૂપ પુછનાર પ્રતિ જ્ઞાન એજ ઉત્તર છે. તો-
પણ શુદ્ધ અલ્પના સ્વરૂપને જાણનાર પ્રતિજ્ઞ એ જ્ઞાન સાર્થક થાય છે.
અને એમ થવાથી અલ્પસ્વરૂપનું અજ્ઞાનજ અને તેથી મોહનો અભાવ
સર્વત્ર થઈ જન્ય તેથી વેદાદિ સત્સાક્ષીમાં સૌપ્રાધિક અલ્પના સ્વરૂપપ્રતિ-
પાદન દ્વારા શુદ્ધ અલ્પનો તત્ત્વ જાત કરાવ્યો છે તેથી એ શાસ્ત્રો સાર્થક
છે. ખરું જોતાં તો અલ્પના સ્વરૂપ સંબંધે શંકા વા સમાધાન અપાય
એમ હેજ નહિ, શંકા વા સમાધાન દ્વૈતને લઈનેજ થવાનાં. અને દ્વૈતની
સિદ્ધિ અંગીકાર આગ અવરૂપ કરવી પડતી હોવાથી વ્યવહારદશામાં અ-
દ્વૈત પ્રતિ લક્ષજ માત્ર થઈ શકે એ સંભવે છે. એજ અર્થ સંપૂર્ણ વિ-
ચાર કરી શ્રીમદ્ સાયજ્ઞાયાયૈ નોઘં વાપરિહારો વા ક્રિયતાં દ્વૈતભાષયા
અદ્વૈતભાષયા નોઘં નાસ્તિનાઽપિ તદુત્તરમ્ ॥ વ્યવહાર દશામાં શંકા વા
સમાધાન થઈ શકે છે, પરમાર્થ દશામાં અવેશ પરમાર્થ દશા તથા તેનો અનુભવ

લઈને એટલે તે દશાના વિષય સંબંધિ શંકા પણ નથી અને ઉત્તર પણ નથી ઈલાદિ વચનોથી પ્રતિપાદન કર્યો છે.*

આ પાંચે વિશેષણો બ્રહ્મનું સ્વરૂપ લક્ષણ છે. કાલત્રયસંવંધિ સચ્ચક્ષય

તિ તત્સ્વરૂપલક્ષણમ્ એ લક્ષણ પોતાથી ત્રણે કાળ વિશે સંબંધવાળા સત્ પદાર્થને લક્ષ્ય કરે છે તે, તે પદાર્થનું સ્વરૂપ લક્ષણ કહેવાય છે. જેમકે

મનુષ્યપ્રકારશ્રેણી : ચંદ્ર પ્રકૃષ્ટ પ્રકાશવાળો છે એમાં પ્રકૃષ્ટ પ્રકાશ એ લક્ષણ સાથે ત્રણે કાળવિશે સંબંધવાળા સત્ પદાર્થરૂપ ચંદ્રને લક્ષ્ય કરે છે. 'દેવદત્તનું ઘર' એમાં 'દેવદત્તનું' એ શબ્દ બોધિત ગૃહનું લક્ષણ પોતાથી ત્રણે કાળવિશે સંબંધવાળા સદૃશ ગૃહને લક્ષ્ય નથી કરતું. દેવદત્તના શરીર પતન પછી તથા જન્મ પૂર્વે એ ગૃહ દેવદત્ત સાથે સંબંધવાળું નથી તથા નહોતું. તેથી ભૂતભાવિ કાળમાં એ લક્ષણ તથા લક્ષ્યનો સંબંધ નહિ હોવાથી એ લક્ષણ સ્વરૂપ લક્ષણ નથી પણ તટસ્થ લક્ષણ છે કદાં-

ચિત્તસંવંધિ સચ્ચક્ષયતિ તત્તટસ્થ લક્ષણમ્ કોઈ એક કાળ વિશે સંબંધ ધરાવનાર સત્ પદાર્થને લક્ષ્ય કરનાર તટસ્થ લક્ષણ છે પ્રકૃતમાં આખંડ પદ્ધતિ બ્રહ્મની પરિચ્છેદ શૂન્યતા, સત્પદ્ધતિ અનૃત્યની શૂન્યતા, ચિત્પદ્ધતિ જાડી વિભક્ષણતા તથા અજ્ઞાન રૂપ ભાષાની શૂન્યતા. આનંદપદ્ધતિ દુઃખાભાવના અને પાંચભાષી વાણી તથા મનના વિવિધતાની શૂન્યતા બતાવી છે. એ પાંચેના અર્થ બ્રહ્મ સાથે નિત્ય સંબંધી છે તેથી એ પાંચે સ્વરૂપ લક્ષણ છે. આમ સ્વરૂપ લક્ષણ કરી અલિલાધારમ્ એ પદ્ધતિ તટસ્થ લક્ષણ કરે છે. અલિલા એટલે સમય વિષય પ્રપચનો આધાર અર્થાત્ જેમાંથી સમય દૃશ્ય પ્રપચ ઉત્પત્તિને પામ્યું છે, જેમાં સ્થિતિ પામીને રહ્યું છે તથા અંતે જેમાં પુનઃ લય પામે છે. તે એ અર્થમાં સંગતિ આપનાર ચતોર્વા

* આ વધાર્યું તટસ્થ સમજવામાં આવીને અસંખ્ય લોકો નિર્ગુણ બ્રહ્મના અંતરવિશે અનેક અસત્તત્ત્વો કરવા જાય છે તથા પ્રસંગે તેમનું સમાધાન કરનાર માણ્યોને મુકવે છે. શાસ્ત્રોમાં પણ અનેક શંકાઓ આ વાતના અજ્ઞાનથીજ કરેલી જેવામાં આવે છે, પણ એ સર્વ અયુક્તાજ છે. ખરું જોતાં (અધિકારી વિના) વાદિ આગળ કોઈએ નિર્ગુણ બ્રહ્મની વાત કરીજ ધરતી નથી કેમકે તેમ કરવાથી વદતો વ્યાવાત ધઈ જાય છે.

इमानि भूतानि जायन्ते येन जातानि जीवन्ति यत्प्रयन्त्यभिसंविशन्ति तद्विजिज्ञासस्व तद्ब्रह्मेति-જેની અંદરથી આ સમગ્ર-ભૂતોપલક્ષિત પ્રપંચ જન્મને પામ્યું છે, જેને કરીને તે સ્થિતિને પામ્યું છે, (અંતે) જેની અંદર તે પ્રવેશ કરી એકરૂપ થઈ રહે છે તે તું જાણે, તે બ્રહ્મ છે; એ આદિ શ્રુતિવાક્ય તથા જન્માદ્યસ્ય યતઃ આ દૃશ્ય પ્રપંચનો જન્મજો જોનો આદિ છે એવાં જન્મ, સ્થિતિ અને લય યથા કરે છે એ શ્રીમાદ-રાયણ સૂત્ર વગેરે વચનો છે. આ બ્રહ્મનું તટસ્થ લક્ષણ છે કેમકે ત્રણ કાળમાં જેનું અસ્તિત્વ નથી એવા જગત્રૂપ પદાર્થનાં સંબંધવાળો સંબંધિ એનો લક્ષ્ય છે. સૃષ્ટિથી પ્રારૂ તથા પ્રલયથી હૃદયકાળે અથવા નિર્વિકલ્પક સમાધિમાં આ જગત્નો સદ્ભાવ નથી, માત્ર આગળ દશામાં અથવા સૃષ્ટિકાળે જ જગત્નો સદ્ભાવ છે. તેથી જગત્રૂપ ઉપાધિના સંબંધવાળું લક્ષણ પણ કોઈક કાળે જ સંબંધવાળું છે, તેથી તટસ્થ લક્ષણ છે. આ લક્ષણ વેદાંત સંભત સગુણ બ્રહ્મ અથવા ઈશ્વરનું સ્વરૂપ લક્ષણ છે. શુદ્ધ બ્રહ્મનું તો તટસ્થ લક્ષણ છે.

આ શ્લોકમાં તત્ત્વમાસિ 'તે તું છે' એ હાંદોગ્યોપનિષદના ગદા વાક્યનો અર્થ ગર્ભિતપણે બતાવ્યો છે. તે વાક્યાર્થ બતાવવા માટે પ્રથમ પદાર્થનું શોધન કરવું અવશ્યક છે. તે કારણથી તથા શ્રુતિના અનુરોધથી (શ્રુતિમાં પ્રાયશઃ અલંક આદિ તથા અસ્તિલાઘારમ્ આદિ વિશેષણો પ્રધાન પણે બ્રહ્મનાંજ આપવામાં આવ્યાં છે તેથી) યદપિ આ શ્લોકમાં પ્રધાન વિશેષ્ય આત્માનમ્ પદથી બોધિક અર્થ છે તથાપિ-વિવેચિત વિશેષણોનો અન્વય કરવા માટે દ્વલ્લ પદ અધ્યાહાર્ય લેવું જોઈએ. અને એ વિશેષ્યમાં આ પદ વિશેષણોનો અન્વય કરીને તે અન્વિત વિશેષ્યનો આત્માનમ્ પદસા-થે અન્વય કરવો જોઈએ, કેમકે અધ્યાહાર્ય દ્વલ્લ તથા આત્માનમ્ એ પદોનો સમાન વિભક્તિક નિર્દેશ થયો છે. આસારસુધી વ્યાખ્યાત વિશેષણો તથા અધ્યાહાર્ય વિશેષ્યનો આં પ્રમાણે અર્થ થયો કે-અખંડ, સચ્ચિદાનંદ, વાણી તથા મનથી અગોચર તથા સર્વ વિશ્વના આધારભૂત બ્રહ્મ.

આત્માનમ્ એટલે જડચેતનનું સંગ્રામી કાર્યરૂપ અથવા અવિદ્યાતમક માવા સંયુક્ત ચેતન નહિ કેમકે જીવરૂપે એ અનુસંધાન કરવા યોગ્ય નથી, પણ આત્મેત્યેવોપાસીત અત્ર હોતે સર્વ ફળકં મવન્તિ એ આગળ છે એ રૂપે

ઉપાસના કરવી કેમકે આત્મામાંજ સર્વ એકરૂપતાને પામે છે એ આદિ શ્રુતિ વાક્યોમાં લીધેલો જે નિર્વિશેષ પ્રત્યક્ષ ચેતનરૂપ અર્થ છે તે. નિર્વિશેષ એટલે અદ્યક્ષતા, દુઃખરૂપતા આદિ અધ્યાસથી પ્રતીત થતા ધર્મથી રહિત; પ્રત્યક્ષ એટલે શ્રુતિની આત્મરૂપતાથી જોનો સાક્ષાત્કાર કરી શકાય એવું. એવા ચેતનનું આશ્રયે-હું અનુસંધાન કરું છું.

અમીષ્ટસિદ્ધયે-એટલે (૧) મોક્ષને અર્થે અથવા (૨) શાસ્ત્રાર્થની પ્રતિપત્તિને અર્થે. આ સ્થળે દ્વિતીય અર્થ પણ યોગ્ય દેખાય છે, કારણ કે આ શ્લોકમાં આત્માનું સ્મરણ કરી અંધનો આરંભ કરવો વિવક્ષિત છે. તે અંધ કરવા માટે જે વેદાંતનો સમગ્ર અર્થ સંગ્રહ કરવાનું સાગર્ય્ય તથા તે અર્થે સંગ્રહ કરવા માટે જોઈતું શાસ્ત્રાર્થનું જ્ઞાન અવશ્ય અપેક્ષિત છે. તેથી અંધકર્તા અંધારજે આત્માનું સંધાન કરી અવશ્ય અપેક્ષિત જ્ઞાને ઈચ્છે એ યોગ્ય છે. કેટલાક ભોક્ષા આ પદનો પ્રથમ અર્થ લે છે. તેની ઉપપત્તિ માટે તેઓ આ પ્રમાણે અર્થ કરે છે:- અમીષ્ટ સિદ્ધયે આત્માનમાશ્રયે એટલે મોક્ષની સિદ્ધિયે હું આત્માનું એક રૂપે પ્રતિપાદન કરું છું. આત્મૈક્ય જ્ઞાનવિના મોક્ષ નથી એ વેદાંતશાસ્ત્રનો પ્રધાન સિદ્ધાન્ત છે તેથી એ ગતમાં અધિકારીના મોક્ષમાટે એ અર્થ આ પદનો યોગ્ય અને તે પણ ઉચિત ઠરે છે.

હવે વ્યાખ્યાત પદોનો અર્થ ભેગો કરતાં આરંભમાં લખેલો શ્લોકાર્થ સ્પષ્ટ દેખાશે.

અંધકારે આ શ્લોકથી ગર્ભિત પણે તત્ત્વમાર્સિ નો અર્થ કેવી રીતે બતાવ્યો છે એ શંકા થતાં આ સમાધાન છે. પ્રથમ પાંચ વિશેષણ જે સ્વરૂપ લક્ષણ છે તેનો વિશેષ્ય અધ્યાહાર્ય જ્ઞાન છે એ ઉપર કહ્યું છે. તેથી એ પાંચ વિશેષણનો વિશેષ્યમાં અન્યથા કરવાથી અને સમાન વિભક્તિક નિર્દેશ હોવાથી તે અન્વિત વિશેષ્યનો પ્રધાનપદ આત્માનમ્માં અન્યથા કરવાથી ઉક્ત મહાવાક્યનો લક્ષ્યાર્થ સૂચન કરાય છે. તત્ એ પદનો લક્ષ્યાર્થ શુદ્ધ જ્ઞાન છે અને ત્વમ્ પદનો લક્ષ્યાર્થ પણ શુદ્ધ પ્રત્યક્ષ ચેતન છે. તે ઉપાધિભેદથી જિજ્ઞાસુ-ગણાનું ચેતન અસિ પદથી એકજ છે એ બોધ એ મહાવાક્ય કરે છે. પ્રકૃતમાં પ્રથમ પાંચ વિશેષણથી બેદગ્રાપક સમગ્ર વિશેષોની વ્યાપ્તિ કરી શુદ્ધ

બ્રહ્મના સ્વરૂપનો સફ્ત કરાવ્યો છે આત્માનમ્ પદથી શુદ્ધ પ્રત્યક્ ચેતનરૂપ અર્થ કહ્યો છે. એ બંને ચેતન એક છે એ વાતનું સૂચન. સમાનવિભક્તિક નિર્દેશથી અત્ર કશું છે. તત્ત્વમાસિ એમદાવાક્યમાં તત્ત્વ પદનો વાચ્યાર્થ સગુણ બ્રહ્મ છે અને ત્વમ્ પદનો વાચ્યાર્થપ્રત્યક્ ચેતન છે. તે બેનું ઐક્ય અસિ પદથી કપન કરાયું છે. પ્રકૃતમાં અલિલાધારમ્ પદથી સગુણ બ્રહ્મરૂપ અર્થ બોધન કર્યો છે અને આત્માનમ્ પદથી પ્રત્યક્ ચેતનનો અર્થ બોધન કર્યો છે. તે બેનું ઐક્ય કથન કરવા સમાનવિભક્તિક નિર્દેશ અત્ર કર્યો છે તેથી આ શ્લોકથી એ મહાવાક્યના વાચ્યાર્થ તથા લક્ષ્યાર્થ બંનેનું સૂચન કરાયું છે.

આજ શ્લોકથી વેદાંતનો અનુબંધ અતુલ્ય પણ ગર્ભિતપણે અંધકારે આ પ્રમાણે સૂચ્યો છે:—અલ્પાન્દમ્ અવાહ્મનસગોચરમ્ તથા અલિલાધારમ્ એ પદોથી વેદાંતનો વિષયરૂપે ત્રિવિધ પરિચ્છેદથી રહિત તથા ત્રિવિધ બેદથી રહિત, મન અને વાણીના અવિષય રૂપ શુદ્ધ બ્રહ્મ, તથા જગતનું ઉપાધાન અને નિર્મિત કારણરૂપ સગુણ બ્રહ્મ એ બતાવ્યાં છે. એ બ્રહ્મ સત્રૂપ, ચિદ્રૂપ છે અને આનંદરૂપ છે એ પદોથી પ્રયોજન બતાવ્યું છે. દરેક પ્રેક્ષાવાન પ્રાણીની ઈચ્છાના ઝોન વિષય છે કે “હું કેવળ સુખરૂપ થાઉં. મારું સમગ્ર અસ્તિત્વ જતું રહે તથા હું સદા સુખરૂપ સ્થિતિમાં અવિરૂપ રહું.” એ તરે વિષયની પ્રાપ્તિ બ્રહ્મરૂપ થવાથી થાય છે એમ સૂચન કરવા માટે બ્રહ્મ સદૃપ છે ઈત્યાદિ વિશેષણો ઉપયુક્ત છે. આ પ્રમાણે પ્રયોજનની સિદ્ધિ થવાથી તે પ્રયોજનની જ ઈચ્છા રાખનાર પ્રાણી અધિકારી છે. એ પણ સૂચન થઈ ગયું છે. અને સંબંધ તો બંધાત તણ જણાતાથી એની મેળેજ સમગ્ર શક્તિ એમ છે જેમકે અંધ અને વિષયનો પ્રતિપાદક પ્રતિપાદ સંબંધ છે, વગેરે.

અસંત મુક્તમ વિચારવાનું દીર્ઘદષ્ટિ આર્યમહાત્માઓએ આરંભીજ એ નીતિ કાઢી છે કે પ્રત્યેક ક્રિયામાં ઈષ્ટસ્મરણ કરી પ્રવેશ કરવો. શ્રી કૃષ્ણ બ્રમવાને પણ અર્જુનને પ્રતિચક્રોપિ યદશ્નાસિ યજ્ઞહોપિ દદાસિયત્ । યત્તપસ્યાસિ કૌન્તેય તત્કુરુષ્વ મદર્પણમ્ ॥ કુંતીના પુત્ર ! તું જે જે કરે, જે ખાય, જે હોમે, જે દાન કરે, જે તપ કરે તે સર્વ મને અર્પણ કરીને કર. એમ સમર્પણ વર્ધિત કરેતાં અર્ચાત્ ઈષ્ટ સ્મરણનું.

સૂચન કયું છે. શ્રી વ્યાસ જાગવાને પણ દ્રૌપદીના આખ્યાનથી એજ અર્થનું સૂચન કયું છે. જેમ દ્રૌપદી પ્રત્યેક પતિને બળતા પૂર્વે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરી શુદ્ધ થતી હતી, તેમ શ્વેતિશ્વ દ્રૌપદિએ શબ્દ, રપશં, રપ, રસ અને મંધ એ પાંચ વિષયરૂપ પતિને બળતા પૂર્વે ઈષ્ટસ્મરણરૂપ બ્રહ્માગ્નિમાં પ્રવેશ કરી શુદ્ધ થવું જોઈએ એ દ્રૌપદીના આખ્યાનનું તાત્પર્ય છે. આ મુખ્ય નિયમના એક અંગરૂપ અંધારને ઈષ્ટ સ્મરણ કરવાની નીતિ છે. અંધારને કરાતા ઈષ્ટસ્મરણને મંગલાચરણ કહે છે. પ્રકૃતમાંતો શ્લોક મંગલાચરણનો છે. એ મંગલાચરણ ત્રણ પ્રકારનું ગણાયું છે. (૧) આશીર્વાદાત્મક (૨) નમસ્કારાત્મક અને (૩) વસ્તુનિર્દેશાત્મક. જે મંગલમાં શ્રાવણ વગેરેને આશીર્વાદ આપવામાં આવે છે તે મંગલ પ્રથમ પ્રકારનું છે. પોતાનો અપકર્ય મૂચક નમઃવંદે ઇલાદી શબ્દોનો જેમાં પ્રયોગ કરેલો છે. તે દ્વિતીય પ્રકારનું મંગલ છે. જ્યાં માત્ર ઈષ્ટ વસ્તુનું સ્મરણ કયું છે તે તૃતીય પ્રકારનું છે. આં રપશનું મંગલ તૃતીય પ્રકારનું છે એ સ્પષ્ટ છે. એ મંગલાચરણનું મુખ્યફલતો ઉક્ત નીતિનું પાલન એજ છે, અને અવાંતર ફલ અંધની નિર્વિદ્ધે સમાપ્તિ અને અંધનું પ્રયત્નતાને પામવું એ છે. મંગલાચરણનું વિધાન કરનાર કોઈ પ્રમાણ નથી એ કહેવું હાસ્યજનક છે કેમકે શ્રુતિ, સૂત્ર અને શિષ્ટાચાર વગેરે ધણા પ્રમાણો મળી આવે છે. શ્રુતિ, સાક્ષાત્ વિધિવિધિથી કહે છે કે સમાપ્તિકામો મંગલમાચરેત્ અંધની નિર્વિદ્ધે સમાપ્તિ ઈચ્છનારે મંગલ કરવું. કપિલ ભગવાન સાંખ્યસૂત્રમાં કહે છે કે મંગલાચરણં શિષ્ટાચારાત્ ફલદર્શનાત્ શ્રુતિતથા-શિષ્ટાચાર હોવાથી અંધની નિર્વિદ્ધે સમાપ્તિ આદિ ફલ પ્રત્યક્ષ હોવાથી તથા શ્રુતિથી વિદિત કરાયેલું હોવાથી મંગલાચરણ કરવું જોઈએ. શિષ્ટાચારમાં પદ્ દર્શનકાર, પાણિનિ પ્રભૃતિ મહર્ષિઓની પ્રવૃત્તિ આવે છે. સૂત્રજ્ઞ અથવા જ્યાં મંગલાચરણ કરવાનો ખીજ રીતે અવકાશજ નથી ત્યાં પણ સુક્તિમાન દર્શનકારોએ મંગલવાચ અથ શબ્દના ઉચ્ચારણથી મંગલ કયું છે. અને તેજ પ્રમાણે પાણિનિએ સ્તુત્તિ શબ્દના ઉચ્ચારણથી કરવું છે. ભાગવત આદિ પુરાણો જ્યાં અવકાશ વિશેષ છે ત્યાં તો શ્લોકમાંજ મંગલાચરણ કયું છે. તેથી શિષ્ટોએ સર્વે પ્રયત્ને એ ઉત્તમ નીતિનો આશ્રય લીધો છે એ સ્પષ્ટ છે.

આ પ્રકરણમાં એવી સંકા યાચ છે કે અંચની પરિસમાપ્તિ વસ્તો મંગલ કરવું જોઈએ એમ કહ્યું. પણ મંગલાચરણ વિનાએ અંચની સમાપ્તિ નિર્ણય થયેલી હાલના પાયાએ અંચકારો વગેરેના અંધો જોવાથી દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તેમ કાદમ્બરી વગેરે અંધ જોવાથી મંગલાચરણ કરી આરંભાયેલા અંધો પરિસમાપ્તિને નથી પામ્યા એ પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તેથી અંચની પરિસમાપ્તિ પ્રતિ મંગલાચરણ કરણ કરવું નથી. નિર્ણય વિચારથી આ ધારવું ચોખ્ખું જણાતું નથી. કેમકે ઉપર પ્રમાણે અન્યથા બિચારેકનો બિચાર આતાપવાથી કારણતા જતી રહેતી હોય તો આપને સારો કરવાની કારણતા કિનાઈન વગેરેમાંથી પણ જતી રહે. આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ કે કેટલાક દરદીઓને કિનાઈન આપવા છતાં પણ તાય જતો નથી અને કેટલાકને કિનાઈન આપ્યા વિના પણ તાવ ગયેલો છે. તેથી ઉપરના અનુમાન પ્રમાણે તાવ માટે કિનાઈન બ્યર્થ કરે. પણ તેમ કોઈ કહેવું વા માનવું નથી. દરેક કારણ પોતાનાં જે સદકારી કારણ મળવાથી સામગ્રી વા પુષ્કલકારણ (Cause) થાય છે તેના અગાધ વા ન્યૂનતાએ પોતાનું કાર્ય ઉત્પન્ન કરવું નથી, અને તે કારણની જગ્યાએ કોઈ બીજા પદાર્થથી સમવાય છે તો તેનાથી સદૃશ અન્ય સદકારી કારણો તે કાર્યને પ્રકટાવી શકે છે. આ નિયમથી મંગલાચરણ પણ પોતાના કાર્યરૂપ અંધ સમાપ્તિ આદિ પ્રકટાવવાને અન્ય સદકારી કારણની અપેક્ષા રાખે છે. તે કારણના અભાવે કાદમ્બરી વગેરે રથને પોતાના કાર્યને પ્રકટાવી ન શકે એ ધટે છે તોપણ એ મંગલથી જે સ્વતંત્ર પુણ્ય થાય છે તેનું ફળ નથી એમ કહેવા કાણું સમર્થ છે? કાદમ્બરી વગેરે રથને જે મંગલાચરણ નહિં કર્યું હોય તો તેના કાર્યને તેને અંચને કેટલો પૂરું કરી શકત અચાત હાલ જોઈતો પૂરું કર્યો છે તેટલો પણ કરત કે નહિં એ સંશયભરેલું જ છે, તેમજ ત્યાં મંગલ વિના અંચની સમાપ્તિ દેખાય છે ત્યાં મંગલની જગ્યા બીજા બળવાન અપૂર્વથી પૂરાયેલી છે એમ માનવું અદ્વિત છે. આ રથને પણ જે એ અંચકારેએ મંગલ કર્યું હોય તોપણ હાથ જે રૂપમાં જોવામાં આવે છે તેના કરતાં અધિક શ્રેષ્ઠતા તથા ગંભીરતાને તે અંધોને એ લોકો નહિ પહોંચાડત એ સાબીત કરવું કઠિન છે. તેથી મંગલાચરણ અંધ સમાપ્તિ પ્રતિ કારણ નથી એ પાત ચોખ્ખું યુક્તિથી રહિત હોવાથી ઉપેક્ષ્ય છે. ઈશાનિમુખ જ્ઞાતિ રાખવાને મંગલ આચર્ય કરવું જોઈએ એ તો સંવેદન સિદ્ધ છે.

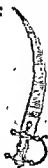

ॐ श्रीं ऐं ह्रीं क्लीं महाकालाय नमः

महाकाल.

(भासिः)

रूप(पुस्तक) २. भाद्रपदकृष्ण. १४ तै. १९४६ दर्शन अं. ११

ॐ अघोरम्योयघोरम्योयघोरघोरतोरम्यः ॥

सर्वम्यः सर्वमर्वम्योन्मोन्तुरुद्ररूपेभ्यः ॥

प्रतिष्ठा इरनारः.

उपाधिवाधक वग.

राजनगर (अभेदावाह.)

“अग्नौ वर्णाऽमुष्यं प्रविष्टं ये स भ्रातृणां प्रसिद्ध इरनार
नद्युष्यार्थं रतनयं भारद्वाजा.”

संवत् १९४६, मोहोदय, भाद्र. सते १८४०.

पार्थिक उपहारः ३. २ अगाधधिया.

वर्ष अन्ते ३. २-८-

इरेड हृदी नक.

संता ३ ०१

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

સાધકની ઈષ્ટપ્રતિ પ્રાર્થના.....	૨૨૧
માનુષી તથા અમાનુષી શક્તિ.....	૨૨૨
હવપતિએ, પોતાની સ્ત્રીને આપેલો સુંબોધ.....	૨૨૩
સામાન્ય સાધક તથા મધ્યમ સાધક વચ્ચે સંવાદ.....	૨૨૪

મહેર-ખખર.

આ મહાકાલના ઉપાસક યવાની આસ વિરુદ્ધિ 'કાઈને' કરવામાં ન હેજ આવે, માટે જોને એના ઉપાસક યવાની ઈચ્છા હોય, તેણે પત્રકારા મહાકાલના મેનેજરને પોતાની ઈચ્છા જણાવવી.

સુચના.

મહાકાલના જે ઉપાસકોને પ્રત્યેક ગાસની રૂબરૂ, ચતુર્દશી મંદી દિર દિવસમાં શ્રી મહાકાલનાં દર્શન ન થાય તેઓએ મહાકાલના (મેનેજરને) નિયામકને ખખર આપવી. ઘણી મોટી ખખર આપતારના પત્ર ઉપર ધ્યાન દેવામાં નહીં આવે.

મેનેજર મહાકાલ.

C/o. V. G. Vyas.
Mandvi's pole,
Padi pole
Ahmedabad.

શ્રી મહાકાલ.

(પુસ્તક),—ભાદ્રપદ કૃષ્ણ ૧૪ સં. ૧૯૪૬ દર્શન (અંક)

ૐ શ્રી

સાધકની દૃષ્ટ પ્રતિ પ્રાર્થના.

૫૬. સન્મતિ આપી સદ્ગુર સાધન સિદ્ધ કરાવજો,

પ્રભુ હું વિનવું છું પ્રીતિથી દિનને રાત્રમાંજો, એ રાત્ર.

સન્મતિ આપી સદ્ગુર સાધન સિદ્ધ કરાવજો,

આર્થ સરાવજો, સન્મતિ૦ દેક.

પ્રભુ આ હરમાં પ્રભુ રહેવો,

સાધન સ્વસ્થ ન કરવા દેતો,

દેવી શસ્ત્ર દર્શ એ રિપુ મરાવજો,

સન્મતિ૦

ત્રિપદાસકિત પ્રણામ પ્રભુ મનમાં,

વૃત્તિ કરે અંચળ ક્ષણ ક્ષણમાં,

આતુલ દર્શ બળ તનમાં એને કરાવજો,

સન્મતિ૦

મોહ અસુર મન પતિ ધર્મ આજો,

સ્વતંત્ર ધર્મ સર્વાંગે રાજો,

ક્રોધ કટાક્ષ કરી દુષ્ટને ડરાવજો,

સન્મતિ૦

પ્રતિબદ્ધ સંસ્કારો અગણિત,

આ મતિ કરતા નિશ્ચયિન વિપરીત,

આર્પણ અનુપમ દર્શ એ સકળ જરાવજો,

સન્મતિ૦

અવર અનંત રિપુ એ પીતિ,

બ્રહ્મ કરે ગમ સાધક સ્થિતિ,
 યુદ્ધ કળા શિખવી સૌ સદ્ય દળાવજોરે, સન્મતિ
 હણી સાધનના સર્વ વિરોધી,
 આપ સ્વરૂપ ચિંતયું મન રોધી,
 કરી એવું આ સંચિતિ શિષ્ય તરાવજોરે, સન્મતિ
 વિધવિધ પ્રાણાયામ કરાવી,
 વાધુ સુધુઆ ગાંઠી પુરાવી,
 પરિણામે ગમને આ વૃત્તિ દરાવજોરે, સન્મતિ
 ગકિનસ્વરૂપ આંતરમા છાપી,
 પ્રેમસશ્વર ક્રમથી આપી,
 આપ પતિને પ્રેમે પ્રભુ વસાવજોરે, સન્મતિ
 અપયા પંચત્રિમિ જપ જપયા,
 અંતે આપ સ્વરૂપમાં ખપયા,
 અતુકુળતા દર્શ સપણી સદ્ય સધાવજોરે, સન્મતિ
 પ્રવળ કરવા પ્રભુ મન ઝાઝું,
 થાતું ન પશ્ય જરી નેત્રી ઢાંઝું,
 ધામ સુગમ પ્રભુ એવું કંઈક બતાવજોરે, સન્મતિ
 સ્વરૂપ બલ પશ્ય હજી અતિ બારે,
 મુચવી એ પ્રભુ લાવે આરે,
 અધિક દને કરી નામનાશ્રુ ન બસાવજોરે, સન્મતિ

માત્ર ભોગવેજ છે તથા તે ક્ષમ ભોગવવાના કાલની અવધિએ તે કર્મફલ આપનાર સંસ્કારો રક્ષ થયેથી, તેનો તે લોક સાથેનો સંબંધ છુટે છે. પરંતુ તે લોકમાં તે પ્રાણીવડે નવાં કર્મો યતાં નથી. અર્થાત્ તેવા લોકોમાં તે પ્રાણીઓના પ્રારબ્ધ તથા સંચિતકર્મસંસ્કારોમાં કંઈ પણ ફેરફાર ન થતાં શરીરારબ્ધ પ્રારબ્ધકર્મોનો કેવળ ભોગવેજ દાય થાય છે. પછી શુભ હોય કે અશુભ. જેવો જેવા લોક. પરંતુ આ બૂલોક તેમનાથી વિલક્ષણ પ્રકારનો છે કેવળ પુન્યના કૃળ ભોગવનાર, તથા કેવળ પાપના કૃળ ભોગવનાર જીવનો આ લોકમાં પ્રવેશ નથી. આ એક મિશ્રલોક છે. જેમને પુણ્ય પાપનાં મિશ્રકૃળ ભોગવવાનાં હોય છે તેવાનો આ લોકમાં જન્મ થાય છે. બીજી વિશેષતા એ છે કે આ લોકના જીવો સ્વભાવસત્તાથી નવાં કર્મો શુભાશુભ કરી શકે છે. તેમાં વર્તમાન કલિયુગમાં તો પશુ પક્ષિ આદિ અપ્રમુદ્ધ પ્રાણીઓ, તથા ધણી ખરાં મનુષ્યોમાં રહેલી સ્વભાવસત્તાથી 'યતાં ક્રિયામાણુ કર્મો તો તેમના સંચિત તથા પ્રારબ્ધ અશુભ કર્મમાં વૃદ્ધિ કરે છે, તથા ઉભય પ્રકારના શુભ કર્મોનો દાય કરે છે, જેથી તેમનાં કર્મોમાં ન્યૂનાધિકતા નો થાય છે, પરંતુ ઉભય વર્ગના અશુભ કર્મોનો દાય તથા શુભ કર્મોની વૃદ્ધિ થવાને બદલે તેથી કેવલ વિપરીત ફલ થાય છે. એટલાં અસંખ્ય એટલે લગભગ બધાજ વિશેષ બંધનના ભોગ થઈ પડે છે. તથા યોગ એવા છે કે તેમનાથી યતાં ક્રિયામાણુ કર્મો તેમનાં પ્રારબ્ધ તથા સંચિત ઉભયવર્ગનાં શુભ કર્મોમાં વૃદ્ધિ કરે છે તથા અશુભ કર્મોનો દાય કરે છે. તેવા પુરૂષો પ્રારબ્ધને અન્યથા કરી શકે છે. એટલે દુઃખરૂપ દલ આપનારા કર્મસંસ્કારોના વેગને યોગ અથવા ધણી નિર્બંધ અથવા કેવલ નિર્મૂલ પાણુ કરી શકે તથા શુભાશુભ સંચિતકર્મને યોગ્ય ઉપાયથી કામે કરીને કેવળ નિર્મૂલ કરી શકે અને નિષ્કર્મ સર્વ બંધનથી રહિત મુક્તપદને પ્રાપ્ત કરી શકે.

જેઓ મિકેનિક્સ (Mechanics) એટલે પદાર્થગતિવિષયક શાસ્ત્રને જાણે છે તેમાંના કોઈને એમ પૃચ્છ કરવામાં આવે કે અધમણીનો એક પાંપાણુ ભૂતલ પર છે તેને ઉચકી એક સ્થળથી બીજી સ્થળ લઈ જઈ શકાય કે નહિ? તો તેના સમાધાનમાં તે એમ કહેશે કે એ પાંપાણુ કોઈએજ નહીં ઉચકે. અથવા કોઈથીજ નહીં ઉચકી શકાય એવો કોઈ પ્રતિબંધક નિયમ તો નથી. તેમજ પ્રાણી માત્ર એ પાંપાણુ ઉચકી સ્થા-

નાંતર કરી શકે એમ પણ કહેવાય નહિ. નાનાં જંતુઓ તથા અલ્પ બ-
લવાળા જરાયુજ વિગેરે પ્રાણીઓથી આન કંઈજ ન બની શકે. એ પા-
પાણુને આ જૂગોલ જેટલા બલથી પોતાના મધ્યગિંદુ તરફ આકર્ષે છે, ત-
થા પાપાણુ ઉપર રહેલા વાતાવરણનું તેના ઉપર દબાણનું જેટલું બલ છે,
તે બલના પરિમાણોનો સરવાળો કરીએ, તેના કરતાં વિશેષ બલ જે મનુષ્ય તે પાપા-
ણુને સ્થાનાંતર કરવામાં વાપરી શકે, તે મનુષ્ય તે પાપાણુને સ્થાનાંતરને
પમાડી શકે. જેનામાં ધણુંજ બલ છે તેથી એ પાપાણુને, રમતમાંજ ઉચકી
શકે. તેવીજ રીતે એક રેલવે એન્જીન સડક ઉપર પૂરવેગથી દોડયું જતું
હોય અને માર્ગમાં નજીકજ એક નાનું બાલક, અથવા રાત્રને વખતે આ-
ત્મઘાત કરવા સુતેલું મનુષ્ય હોય, અને તે એન્જીનનો નિયંત્રા (ડ્રાઈવર) તેને
રોકવાને ગમે તેટલું પ્રયત્ન કરે તોપણ તે તત્કાલે તો ઉધું રાખી શકેજ
નહિ. તે એન્જીન ઉધું રહેતાં પણ એક બે માર્ઈસ જતું રહેવાતું; પરંતુ
એજ ડ્રાઈવર તે બાલક અથવા મનુષ્ય દૂરથી દેખાતું હોય ત્યારથીજ
તેને ઉધું રાખવા પ્રયત્ન કરે તો તેને યોગ્ય બલ વાવરવાથી યોગ્ય સ્થળે
ઉધું રાખી શકે. આ બે દૃષ્ટાન્તો ઉપરથી મહત્ત્વ કરવાનું એ છે કે સર્વ
મનુષ્યો અશુભ પ્રારબ્ધને અન્યથા કરી શકે છે અથવા કોઈજ નહિ કરી
શકે એવો નિયમ નથી. પરંતુ જે પ્રારબ્ધકર્મસંસ્કાર જેટલા વેગથી ફલ
આપવા પ્રવૃત્ત થયો છે તેના કરતાં જે ક્રિયામાણુકર્મસંસ્કાર બલવત્તર
વેગથી સામો ધામ તે ક્રિયામાણુકર્મ તે પ્રારબ્ધકર્મફલને અન્યથા કરી
શકે. પ્રારબ્ધકર્મસંસ્કારની પણ ઉદ્ભૂત અને અનુદ્ભૂત બે કળા છે. તેમાં
જે સંસ્કારો અનુદ્ભૂત છે તે તો તેમના કરતાં વિશેષ બલવાનું ક્રિયામાણુ
કર્મસંસ્કારોવડે નિવૃત્ત થઈ શકે. કેમકે તેઓ ફળ આપવા યોગ્ય ઉદ્ભૂત
કળાને પામે તે પૂર્વે તેમને નિષ્ફલ કરવા પ્રયત્ન આરંભાયેલું છે. પરંતુ જે
સંસ્કારો ઉદ્ભૂત કળાને પામી સુખ્યા છે તેમનો વેગતો એટલો બળવાન છે
કે ગમે તેવું ક્રિયામાણુ પણ તેને સંપૂર્ણ આંશે નિષ્ફલ કરી શકે નહિ.
તોપણ જે તે ક્રિયામાણુ યોગ્ય હોય, તો પ્રારબ્ધના વેગને કંઈક ઓછો ક-
રી શકે 'ખર'. જેથી તે પ્રારબ્ધ કર્મ પૂરેપૂરું ફલ ન આપતાં કંઈક યોગ્ય
આપે. અનુદ્ભૂત કર્મસંસ્કારો તે દુરસ્થ રેલવે એન્જીન જેવા છે, અને ઉ-
દ્ભૂત સંસ્કારો સમીપ આવી અટકા એન્જીન જેવા છે. મિત્રનિક્ષના
ભિન્ન ભિન્ન વેગના સમકાલીન. અથવા યુગપત્ત પ્રયોગના ફલના

જેવા નિયમો છે તેવાજ પ્રકારના આ ક્રમે તથા સ્વભાવ સંસ્કારના વેગના નિયમો છે. કેમકે આ જાને પ્રકારના સંસ્કારોના વેગ હાલ જુદી જુદી જાતના જણાય છે. પરંતુ વસ્તુતઃ તે બધા સંસ્કારો એકજ વર્ગના છે. અને તેમની પ્રવર્તક અભિમાની સત્તાઓ પણ એકજ છે. આ વિષયનો વિસ્તાર યજ્ઞાથી ઉઠતી વધારે ગ્રંથવશ્ય યજ્ઞાનો સંભવ છે તથા નિઃસંશય યજ્ઞાર્થ જ્ઞાન તો શ્રીમદ્વિજ્ઞાના સાક્ષાત્ જોષિથીજ થવું સંભવે છે, કેમકે જ્ઞાતાના અંતઃકરણમાં ઉદ્ભવને પાગતી અનેક સૂક્ષ્મ શંકાઓનું તરકાલ સમાધાન જોળવવાની અનુકૂળતા સાક્ષાત્ સંલાપમાંજ હોય છે. તેવી અનુકૂળતા લ-આણુમાં હોતી નથી; જોયી પૂર્વોક્ત પ્રશ્નોનાં નિર્વિવાદ સપ્રમાણ સમાધાન આપવાનું ગિચ્છા મત ન કરતાં નિશ્ચયાત્મક ઉત્તર માત્ર આપીને આ અવાંતરે પ્રસંગનો અંત આણવો ઘટે છે.

પ્રારબ્ધ તથા દૈવ અને ઉદયમ તથા પુરુષાર્થ એ શબ્દો જુદા જુદા છે, પરંતુ તેઓ જુદા જુદા અર્થ બોધક નથી. મ તથા આ ઉપસર્ગ પૂર્વક રમ્ભુ ધાત્વ ઉપરથી પ્રારબ્ધ શબ્દ રચાયેલો છે. આરંભ, સમારંભ શબ્દપણ ઉદયમ અથવા પુરુષાર્થ વાચકજ છે. અનારંભો હિ કાર્યાણામ્ પ્રથમં બુદ્ધિલક્ષણમ્ । પ્રારમ્ભયે ન સ્વલુ વિજ્ઞમયેન નોચૈઃ । પ્રારબ્ધમુત્તમજના નપરિત્યજન્તિ । યસ્ય સર્વે સમારંભાઃ કામ સંકલ્પ વર્જિતાઃ । ઈલાદિ. આ સર્વ ઉપરથી પ્રારબ્ધ શબ્દ પુરુષાર્થવાચકજ છે એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે. એ બેમાં અર્થનો ભેદ કેવળ જ્ઞાતિ જ-ન્યજ છે. વર્તમાન ક્ષણ પૂર્વના સર્વ કાલમાં કરાયેલાં ક્રિયામાણુકર્મો અથવા પુરુષાર્થ અથવા ઉદયમ તે બધાને માટે વિદ્વાનોએ પ્રારબ્ધકર્મ એવી સંજ્ઞા કરાવી છે. તથા વર્તમાન ક્ષણે થતાં કર્મો ક્રિયામાણુ ગણાય છે. એજ ક્રિયામાણુ કર્મો ઉત્તર ક્ષણે પ્રારબ્ધમાં ગણવાનાં જૂતકાલવિશિષ્ટ પુરુષાર્થ અથવા ઉદયમ તેજ પ્રારબ્ધ છે. વર્તમાન કાલવિશિષ્ટ પુરુષાર્થ અથવા ઉદયમ તેજ ક્રિયામાણુ છે. જોયી એ શબ્દોમાં કાલનો ભેદ છે. વસ્તુનો ભેદ નથી—“જોયી પ્રારબ્ધ મોટું કે પુરુષાર્થ” એ તો પ્રશ્નજ અર્થ રહિત હરે છે. તથાપિ એ પ્રશ્ન કરનારાઓ જે અર્થ સૂચવવા ઈચ્છે છે તે અર્થ એ છે કે જૂતકાલવિશિષ્ટપુરુષાર્થ તથા વર્તમાનકાલવિશિષ્ટપુરુષાર્થ એ બેમાં વિશેષ બદલાવ કાણુ ? અથવા વર્તમાનકાલવિશિષ્ટ પુરુષાર્થ જૂતકાલવિશિષ્ટપુરુષાર્થ કરતાં બધાતર હોઈ શકે કે નહિ ? તેનું

જીવર આગળ આપાર્થ મધુ છે, તેનો બાવાયે ઝોગ છે કે-હા થઈ શકે ખરું, એવું પુરુષપ્રયત્ન હોય તો. સર્વેયા પુરુષપ્રયત્ન બલવાન છે. ફક્ત આપના તત્ત્વર થયેલા પૂર્વપુરુષપ્રયત્નના સંસ્કારનેજ પ્રારબ્ધકર્મસંસ્કાર ઝોવી મંદા આપી છે. પુરુષ પ્રયત્ન બલવાન છે માટેજ ફક્ત આપના તત્ત્વર થઈ ચુકેલા સંસ્કારને વર્તમાન પુરુષ પ્રયત્નથી પણ કેવળ નિષ્ફળ કરવાનું કામ ધણું કઠિન છે. કેવળ આસાધ્ય નથી, પણ સગળગ આસાધ્ય જેવું કષ્ટસાધ્ય છે; ઝોમાં આશય જેવું નથી. વર્તમાન જન્મમાં સંચિત-રૂપે રહેલા તથા બાવિષ્યત્ જન્મોમાં પ્રારબ્ધરૂપ યનારા અશુભ સંસ્કારોને નિષ્ફળ આપના નિર્બળ કરવા હોય તો તે આગના કરતાં સુસાધ્ય છે; અને પુરુષાર્થી સાધકોનું ધણુંખર પ્રયત્ન બાવિષ્યત્ કામમાં અનેક જન્મોરૂપ ફલને આપનાર સચિતકર્મના કોષને નિર્બળ તથા નિર્મૂલ કરવા હપરજ છે. હવે વર્તમાન પુરુષપ્રયત્ન પૂર્વપુરુષપ્રયત્નના સંસ્કારોને યથાનિયમે નિર્બળ આપના નિર્મૂલ કરવા સમર્થ થાય, નેને માટે તેનાં સદકારી સાધનો નીચે પ્રમાણે જોઈએ.

૧ ક્રમોના તથા તેમના ફલના સ્વરૂપનું યથાર્થગ્ન. આ ગ્ન સંપૂર્ણ વિશ્વના, તથા ક્રમોના નિયમોના સ્વરૂપને જાણનાર તત્ત્વિહ પુરુષ શિવાય અન્ય કોઈને હોયું સંભવતું નથી. તેથી તેમના અનુમદ માનવીજ મળી શકે છે. માત્ર વર્તમાન જન્મોમાં ફક્ત આપનાર પ્રારબ્ધ ક્રમોનું ધણુંખર સ્પષ્ટ સ્વરૂપ જાણના જ્યોતિષશાસ્ત્ર સ્થૂલ સાધન છે. કેટલાએક પ્રકારની ઊપાસનાની સિદ્ધિવાળાઓને આના સાંત્રોનું વધારે સ્પુરણાન હોઈ શકે છે. એવા પુરુષ પણ વિરહજ હોય છે. અમુકકર્મ નિવૃત્ત કરવાનું મન કરતાં પૂર્વે તે કર્મનું સ્વરૂપ તો જાણ્યામાં હોયુંજ નોઈએ. ખરેખર સાધક જીવને એ બધાં જાણ્યાથી કંઈ ફલ નથી. નેમ તેનાથી સ્પષ્ટ જાણી શકાય એમ પણ નથી. તોપણ તે ક્રમ અન્યથા કરવાના સાધનમાં પ્રેરક મીથુરને તો એમનું ગ્ન હોયુંજ નોઈએ. જે પ્રેરકને ક્રમોના સામાન્ય સ્વરૂપનું તથા અમુક વ્યક્તિના ક્રમોનું ગ્ન હોઈ શકતું નથી તેઓ ક્રમ અન્યથા કરાવી શકતા નથી, એજ માત્ર અત્ર તાત્પર્ય છે. ક્રમજન્યવ્યાગિમાં તે ક્રમનું ગ્ન યથા વિના તે વ્યાધિ નિવૃત્ત કરાવવાં સર્વ મન નિષ્ફળ નિવરે છે.

૨ અશુભ ફલ નિવૃત્તાર્થે પ્રત્યેક વ્યક્તિને માટે યોગ્ય સાધન અપ.

વા કર્તવ્યપુરૂષપ્રવલનું માન. વૈદ્યવિદ્યા, કર્મવિધાક વિગેરેના અંગે પ્રારબ્ધ કર્મોની ફલ નિવૃત્તિ માટે સાધારણ સ્થૂલ સાધનો છે. કાર્થ કાર્થ ઉપાસનાથી એ શાસ્ત્રોનું વધારે સ્પષ્ટ માન હોઈ શકે છે. સંચિત કર્મોનો તથા અનુદ્ભૂત પ્રારબ્ધનો ક્ષય કરવા માટે અથવા નિર્બંધ કરવા માટે યોગ, સાંખ્ય, બંકિત વગેરે શાસ્ત્રવડે પ્રતિષ્ઠાપિત સાધનો છે. પ્રત્યેક અમુક જીવના અમુક સંચિત અથવા પ્રારબ્ધ કર્મફલનિવર્તક સાધનનું સ્પષ્ટ વ્યર્થ માન તત્ત્વવિદ્ પુરૂષ શિવાય અન્ય કોઈને હોવા સંભવતું નથી. પ્રારબ્ધ તથા સંચિત અશુભ કર્મો તે મુક્તત્વના પ્રતિષ્ઠાધક કહેવાય છે. ઉદ્ભૂત પ્રારબ્ધ કર્મસંસ્કારની નિવૃત્તિ માટે કંઈક બિન બિન સાધન પ્રયોગ સંભવે છે. પરંતુ તે સિવાયના સંપૂર્ણ પ્રતિષ્ઠાધક સંસ્કારોનો ક્ષય કરવા માટે પ્રત્યેક સંસ્કારનો જુદો જુદો ક્ષય કરવા સાધનોનો આરંભ સંભવનો નથી; તેથી વિદ્વાન્ પુરૂષોએ, કર્મ ઉપાસના તથા માન વગેરે સાધનોની એવી શ્રેણીઓ બાંધેલી છે કે અમુક મુક્તત્વના સાધકને પોતાના સંપૂર્ણ પૂર્વકર્મના ક્ષય માટે અર્થાત્ સંપૂર્ણ પ્રતિષ્ઠાધક સંસ્કારોની નિવૃત્તિથી, તેના શુદ્ધકર્મ પ્રમાણે, ઉપજા સાધનોમાંથી તેને જે જે કર્તવ્ય હોય તે તે તેને તેના શ્રીસદ્ગુરુ દ્વારા જાણવાય છે. જે પ્રમાણે શ્રદ્ધાપૂર્વક કરવાથી સર્વ પ્રતિષ્ઠાધોના કામશઃકલ્પ યતાં યોગ્ય કાલે યોગ્ય નિયમાનુસાર તે મુક્ત સ્થિતિનો લોકતા થાય છે. આનો કર્મ માત્રના ક્ષય માટે છે. અમુક કર્મના ક્ષય માટે તે અમુક સાધનમાનનીજ અપેક્ષા છે.

૩. સંચિત કર્મો પ્રારબ્ધ કર્મોની દશાને ન પામ્યા હોય તે પૂર્વ તથા પ્રારબ્ધ કર્મો ઉદ્ભૂત કળાને ન પામ્યા હોય તે પૂર્વ યોગ્ય પુરૂષ પ્રવલનનો પ્રયોગ. અર્થાત્ વર્તમાન પુરૂષપ્રવલન, જૂત પુરૂષપ્રવલનના વેગને નિર્બંધ કરવા જેટલા વેગવાળું હોવાનું જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ તે અમુક એવી કાલમર્મીદા પૂર્વ આરંભ કરાયેલું હોવાનું જોઈએ કે જૂત પુરૂષ પ્રવલનના સંસ્કારો ફલ આપવા તત્પર થાય અર્થાત્ અત્યંત પરિપાક પરિણામને પામે તે પૂર્વ આ વર્તમાન પુરૂષપ્રવલનના સંસ્કારોના વેગ પ્રબળ પ્રતિષ્ઠાધક તરીકે કામ કરી શકે. અર્થાત્ જૂત પુરૂષપ્રવલનના વેગને સમજી શકે.

૪. શ્રીગુરુ ઈશ્વરનો અનુમદ આ વિનાં તે સોજે સોગટીઓ કાંચીજ સગબંધી. તેગના અનુમદથીજ કર્મોના સ્વરૂપ, તેગના ફલ આપવાના

નિયમો તથા સાધનોનું જ્ઞાન, યોગ્ય પ્રયત્નનો પ્રયોગ, પ્રતિબંધકોની નિષેધ તથા સાધનની સિદ્ધિ એ સર્વ બની શકે છે. તેઓ તેમના સ્વતંત્ર સામર્થ્યથી પણ કર્મ અન્યથા કરી શકે છે. તેમની સાધકના ઉપર અનુમદની દૃષ્ટિ યવાળી તેમના સ્વતંત્ર સામર્થ્યમાંનો કંઈક અંશ તે સાધકને મળે છે—જેને પ્રસાદ અથવા કૃપા એવી સંજ્ઞા અપાયેલી છે. તે સ્વતંત્ર સામર્થ્યના અંશ વિના કોઈપણે સાધન સફળ થવું સંભવતું નથી.

પ્રાકૃત વ્યવહારમાં પણ અમુક વ્યવહાર સિદ્ધ કરવાને અથવા અમુક અનિષ્ટ નિવારણ કરવાને આટલાં સાધનોની અપેક્ષા છે.

૧ તે વ્યવહાર અથવા અનિષ્ટના સ્વરૂપનું જ્ઞાન, પ્રેરકને અથવા સાધકને.

૨ તેની સિદ્ધિ અથવા નિવારણ કરવાના સાધનનું જ્ઞાન.

૩ તે સાધનનો અમુક કાલ પૂર્વે પ્રયોગ.

૪ સાધક કરતાં વિશેષ સામર્થ્ય અથવા જ્ઞાનવાળાનો તે સાધકને આશ્રય, જેના દ્વારથી તેને ઉપરનાં જ્ઞાન તથા પ્રયોગમાં પ્રેરણા થાય છે. વ્યાધિયો તથા દિવાની ફાજલારીના કેસો, અને દાકતરો તથા વકીલો દૃષ્ટાન્તરૂપ છે. આ નીતિ પ્રતિષ્ઠાન કરનાર વ્યાવહારિક દૃષ્ટાન્તો આ સમ્ય છે પણ અત્ર વિસ્તાર થઈ શકે તેમ નથી.

ઉપર પ્રમાણે કરાયેલ પુરૂષ પ્રયત્ન “યોગ્ય પુરૂષ પ્રયત્ન” સંજ્ઞાથી વર્ણાય છે. આવા યોગ્ય પુરૂષ પ્રયત્નથી કંઈપણ અસાધ્ય નથી એમ શ્રી યોગવાસિષ્ઠાદિ મંથોમાં સારી રીતે વર્ણ્ય છે, અને તે સત્ય છે. પણ આ સર્વ વખતે “યોગ્ય” શબ્દનો અર્થ લક્ષમાં રાખવાનો છે. જેનું પ્રયત્ન યોગ્ય નથી તેને તેા બંધુજ અસાધ્ય છે. જાતજાતના વ્યાપારો કરવા, ન્યાતો જમાડવી, હોકરાંઓ પરણાવવા, હાડવવાના પતંગ અથવા કનકવાની દોરીની શુચ હોડવવી, એ પણ વ્યવહાર પૂરતા યોગ્ય પુરૂષ પ્રયત્ન વિના બનતાં નથી.

આ પ્રમાણે અગાધુષી શક્તિ જે દ્વારથી પ્રતીત થાય છે તે દ્વાર અથવા તેમનું સાક્ષાત્ ઉપાદાન કારણ, અથવા જીવત્ જાતિ વિમાનકથન જે આંતઃકરણ મેનું, તથા તેમાં રહેલી સ્વભાવ તથા કર્મ સત્તાનાં સ્વરૂપનું યથાગતિ સંશિષ્ટ વર્ણન થયું. અગાધુષી શક્તિયો પ્રાપ્ત કરવાને જે સાધનોના પ્રયોગ કરવાના છે તે સર્વ આ આંતઃકરણ ઉપર કરવાના.

॥ ૐ શ્રી ॥

સુરપતિએ પોતાની વિદુષી છતાં દુરભિ-

માનવાલી સ્ત્રીને આપેલો સુબોધ.

સુરપતિ કહે છે, હે સ્ત્રી! તું તારી વિધાનો સદ્વ્યવસ્થા કરીને જગપ્રસિદ્ધ, ધુણવતી કુલિન સ્ત્રીઓની પકિતમાં પ્રવેશ કર, તું તારા પોતાના મિત્રા અહંકારને સજી દે, અને આપણી વાગાદિ ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખ. પતિવ્રતાના ધર્મને જાળવનારી, તથા સર્વ શાસ્ત્રમાં અસ્યુપ્રવેશ કરનારી તું રૂડે પ્રકારે જાણે છે કે સર્વ અનર્થનું મૂળ આ અહંકાર છે. ભગવાનના આશીર્વાદમાં તારા ધણે સારા પ્રવેશ છે ખીજા પણ ધણ કરીને સધળા શાસ્ત્રના મુખરૂપ મિત્રોને તું પ્રીતિથી વાંચે છે. આ ભારત સંહિતાને પણ તું પ્રસંગે અવલોકન કરે છે. એમાં સારરૂપ મળ્યાએલી ભગવદ્ગીતા, જેમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાના પ્રિય સખા અર્જુનને આપેલાં બોધ વચનોને શ્રી આદિત્યજી રૂડે પ્રકારે સંચક કર્યા છે, તથા જેનો તું નિત્ય સ્નાન કરીને પાઠ કરે છે, તેમાં કહેલાં વચનોને પણ તું યોગ્ય પ્રકારે સમજનારી છતાં હૃદયમાં ધારણ કરતી નથી, એ મોટી આશ્ચર્યની વાત છે. વળી આ રામગીતાનો પણ તું નિત્ય પાઠ કરે છે, તેમ છતાં આ દુષ્ટ અહંકારને કયા સુખની લાલસાથી દહી લગતી નથી, એ કાંઈ સમજતું નથી. હે કુલવંતી! તું જ્ઞાનદ્વારા મોક્ષસુખની ઈચ્છાવાળી છે તેમ છતાં જ્ઞાનના સાધનરૂપ આ અહંકારના ત્યાગ રૂપ ધર્મને પ્રીતિવડે કેમ કરતી નથી. શ્રીગીતામાં પણ તેરમા અધ્યાયમાં જ્ઞાનના સાધનોનું વર્ણન કરતાં ભગવાન કહે છે કે 'इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनअहंकार एव च 'ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં અસ્પૃહા તથા અહંકારથી રહિતપણું' જ્ઞાન તથા મોક્ષની ઈચ્છાવાળામાં અવશ્ય આવવાં જોઈએ, તો-તે વચનનો વિચાર કરીને પણ તું 'ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં થતા રાગને તથા અન્નં સુરવડે' નિંદાવા છતાં પણ પોતાને શ્રેષ્ઠ માનવાપણા રૂપ અહંકારને હજી કેમ છોડતી નથી ?

આ લોકમાં ચાલતા સુબોધ આપનાર દક્ષિણમાં* કહેલા વિધિપ્રમાણે ઉ-
પર મીયાં ફાફડેકું જેવો તારો મિથ્યા કુંફાડો, અને નિંધ ફડફડાટ
શા માટે હજી રાખી રહી છે, તે જણાવું નથી. તને તારા કુસિન માતા
પિતાએ મને વિધિપૂર્વક આર્પણ કરેલી છે, માટે તું સદગુણી યઈને જ્ઞાન
દ્વારા સુખની ભોગવનારી થાય તો ધણું સાર, એ પ્રકારની તારા નિમિત્ત
મારા અંતઃકરણમાં ધણી કાળજી થાય છે, અને મારાથી ધટતા ઉપાય
પણ હું તારે માટે કરું છું. પરંતુ આ ક્ષણપર્યંત મારા કરેલા સધળા ઉપા-
યો વ્યર્થ ગયા છે, એમ હું જાણું છું તેથી આજે તને રૂડે પ્રકારે બોધ આપનારી
મારી ઈચ્છા છે, તેને તું અવણ કર, અને યતનપડે તું તારો સુધારો કર.

હે સ્ત્રી ! આ શરીરો જે જળના પ્રવાહની પેઠે વહ્યાં જાય છે, તે
વિકારી શરીર ઉપર આવડો ગર્વ મિથ્યા શા માટે રાખે છે ? જેમ કોઈ
કાલ્પના રમડાગાળા ખાડમાં પડેલી દેડકી પોતાના સમાન કોઈ નથી, એમ
માનીને સર્વથી શ્રેષ્ઠ પોતાને ગણી દેાય, તેમ તું જોહા, જ્ઞાન તથા અ-
નુભવવાળી છતાં સર્વગુણરૂપી યઈ બેસે છે. પણ જેમ મોટા તળાવના કે

૧ ધણી કાળથી મિથ્યા અભિમાનના દક્ષિણમાં એક એવી વાર્તા
ચાલે છે કે કોઈ રજપુત તથા એક મુસલમાનને માર્ગે જતાં સંગાત થ-
યો, ત્યાં રજપુતે પોતાના કુળની મોટાઈની ધણી વાર્તાઓ પેલા મુસલમા-
નના પુછવાથી કહી સંભળાવી. તે સાંભળી અંબવાળા પડેલા તે મુસલમાને તે
ખદાદુર રજપુતને તેનું નામ પૂછ્યું, અને પોતાની પણ ખોટી બેડસાહીની
વાતો તેને સંભળાવી. પેલા રજપુતે નામ પુછતાં જણાવ્યું કે મારું નામ
કસરીસિંહ છે. ત્યારે પેલા મીયાંમાઈ જેનું નામ કાલુ મિયાં હતું તે લજ્જાવા-
ળું પછી પેલા રજપુતને પૂછ્યું કે મિયાંસાહેબાં આપકા નામ કયારે સારે
દેવે શો જનામ દેજી, એવો વિચાર પડતાં પેલા મીયાંએ વિચાર્યું કે એનું
કોઈ નામ શોધી કઢાડું કે એના કસરીસિંહથી પણ વધી જાય. પછી ધ-
ણી ગિયાર કરી ગોઠીને ઠણું કે ‘સુનોમાઈ ગેરા’ નામનો શો સિંધ,
દાખર આપ, સાખ સાપ, જોર દરોઃ બીજું. તે ઉરાટે ઉપર બી મીયાં
ફાફડે કું ! ! ! પેલો ઠણો રજપુત આવું મિથ્યાભિમાન સમજ્યો, પણ
કોઈ કાલુ મોર્ફ કસા વિના, પોતાનો માર્ગ આળ્યો, ત્યારે છુટો પડી
માલ્યો ગયો.

સ્વચ્છ જળાશયના ગંભીર દ્રદમાં રહેનારી, સમુદ્ર આદિના મોટા જળચર
કર્તાં પોતાને અદ્ય કે તુચ્છ સમજનારી હોય તેની પેઠે તું આ સંસારમાં
પ્રકટેથી મોટા મનવાળી સ્ત્રીઓની અપેક્ષાથી ન્યૂનતાવાળી પોતાને સમજીને
ગર્વરહિત કેમ રહેતી નથી ? આ વિદ્વાનોનો સિદ્ધ નિશ્ચય છે કે 'સ્ત્રી ગમે
એની શ્રેષ્ઠ ભતિવાળી હોય તોપણ એક શ્રેષ્ઠ ભતિવાળા પુરુષની બરાબરી
કરાયિત પંચ કરી શકતી નથી.' જેમ સરતપૂર્ણિમાના પૂર્ણ કળાવાળા ગ-
ણાતા અંદની ચાંદની વાળી રાત્રિ પણ એક સૂર્યના પ્રકાશવાળા દિવસની
સમાન પ્રકાશ પાડનાર ગણાતી નથી, તેમ કોઈ સ્ત્રી પણ પોતાની ભતિયાં
શ્રેષ્ઠ હોવા છતાં એક શ્રેષ્ઠ ગણાતા પુરુષની બરાબરી કરી શકે એમ ગણા-
તું નથી, માટે તું સાવધાન થઈ વિચાર કર.

જે સ્ત્રી પોતાના ધરમાં ઉન્મત્તની પેઠે સ્વતંત્રતાથી વર્તે છે, તેનું ધર
ભાંગે છે, એ વિદ્વાનોનો ન ખંડન કરી શકાય એવો પ્રબળ નિશ્ચય છે,
અને પતિથી વિમુખ થએલી સ્ત્રી પણ આ લોકમાં સંમાનને પામતી નથી
એ વાર્તા તને અચાત નથી. તેમ છતાં તું પ્રતિદિવસ ઉત્તરોત્તર અધિક
ગર્વવાળી ઉન્મત્ત સરખી થતી જાય છે, એ તારા માતૃપિતાના કુળને આ-
ગળ જતાં મોટું સાંજન લગાડનાર યવા સરખું છે, એમ તું નિઃશકપણે
માનજે.

આપણે હારે આવેલા કોઈ પણ આપણા સંબંધી અથવા ઈતરે મ-
નુષ્યોનું યથાશક્તિ પ્રીતિવડે સંમાન કરવું જોઈએ. પરંતુ દુષ્ટ દષ્ટિવાળી
તું કોઈને પણ આપણે આગ્રમે આવેલું જોઈને, તેને નાના પ્રકારના તારા
દુષ્ટ ભાવોથી નિરંતર બેદનેજ ઉપજાવનારી યાય છે. તારો એકલપેટો
સ્વભાવ જો મોટા દુષ્ટપુરુષ છે, તેને તું બૂધપુરુષ માની શરણ કરી બેઠી
છું, અને તારી પોતાની થતી અપ્રતિજ્ઞાને તું સદન કરવાને કેવળ અસમર્થ
છતાં પણ તું અન્યની પ્રતિજ્ઞાને હાની પહોંચાડવા રૂપ દુરાચારના પાશમાં
પડી પડી સડે છે; પણ વિચાર કરકે આ સૂર્યના પ્રકાશને ઠંકવાની ઈ-
ચ્છાથી કુળને ઉંચે ઊછાળનાર પોતેજ તે કુળથી બરાબ છે, તેમ જીજ્ઞાસે
મિથ્યા દોષ આપવા યત્ન કરનાર પોતેજ નાના દોષના બોગરૂપ થઈ પડે
છે. 'ખાડો ખાડે તે પડે' એવી સાધારણ વાર્તાઓને તું 'જાણપણથી જાણ-
નારી છતાં પણ, તેવાં વાગ્યોના તાત્પર્યને કેમ નદ્રિયમાં ધારતી નથી? હે
પારકા દોષનેજ જોવામાં પ્રવીણતાવાળી ! તું પાછી વળીને તારા પણ તેવા

જા અને તેથી પણ નીચ દોષોને જોનારી યા, અને તેને મત્વર દૂર કરવા પ્રીતિવાળી યા. જેમ રોગચરણ મનુષ્ય ચિકિત્સકનાં વચનો પ્રીતિથી શ્રવણ કરે છે તેમ તું પણ આ મારાં વચનોને પ્રીતિથી શ્રવણ કર; અને તે રોગી જેમ ચોગ્ય ઔષધિના નિધિયત પાન કરવાથી રોગમુક્ત થઈ સુખાનુભવ કરે છે. તેમ તું પણ આ સર્વ દોષોને ટાળનાર વચનરૂપ ઔષધિને પ્રીતિવડે સેવી સુખાનુભવ કરનારી યા. અનૃત તથા માદસ આદિ સ્ત્રીઓના કુટ સ્વભાવકર્મનો પરિત્યાગ કર, અને પતિવ્રત પાલન કરતાં વિધ અને મૃદુવાણીને યોજનારી યા.

હું મોઝામોઝ વિચારને કરવાની શક્તિવાળી છતાં શુભહૃદયવાળી તું આ કાર્યમાં પ્રગાદ તથા અદકારનો ભાગ કરી રહે પકારે વિચાર કર. તું જેમ આપણાં એટલે માત્ર તારાંજ નિષ્ઠ સંબંધીઓને પ્રીતિની દૃષ્ટિથી જુએ છે, તેમ ખીજાઓને ન જુએ તો બહે, પણ ખીજાને દ્રોષની દૃષ્ટિથી જોવાઈ છોડી દે. આ જગતમાં સજ્જનો પ્રતિ સકારણ માત્રી સેવેલો દ્રોષ પણ અનિષ્ટ કરનાર થાય છે તે વિના કારણ કરેલો દ્રોષ મોટા અનિષ્ટનો જનક હોય એમાં શું આશ્ચર્ય છે? માટે મિથ્યા દ્રોષને સેવવાનો અભ્યાસ તું ન રાખ; પોતે અયોગ્ય છતાં મોટાના વેપમાત્રને પણ ધારણ કરનાર અનિષ્ટનેજ પામે છે, માટે તું સ્ત્રી છતાં મોટા વિદ્વાન પુરોનોના સંરક્ષુ ડેણ કરવા જાય છે, તે તારૂં આનંદજન કરશે. દર્શનંત છે કે:—

પૂર્વે એક પૌંડ્રક નામનો રાજા હતો. તેને જાણકયુદ્ધ મૂંઝાએ જોવો મિથ્યા મદાઓ કે તમેજ આ જગતના ધણી અને સંધજે વસી રહેનાર વાસુદેવ છે. તમેજ જગતના પાલન કરનાર વિષ્ણુરૂપ છે. આ પૃથ્વિતલમાં તમારા સમાન ખીજા કોઈ નથી. એવિગેરે મિથ્યા વચનો કહીને તેને યદમાઓ. ત્યારે મદ મતિવાળે ને પૌંડ્રક પણ મૂંઝાએ કરેલા આરોપની પોતે પ્રતિવડે પોતાને વિષ્ણુરૂપ, જગતના પાલક, તથા સંતાવડે સંધજે વ્યાપેલો વાસુદેવ માનવા લાગ્યો. વિષ્ણુનાં ચિન્હરૂપ જોતાં શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્માદિકને પેણ ધારણ કરવા લાગ્યો. જોતા ગૃહકંપર પણ ખેસવા લાગ્યો. આ પ્રકારે તેના મિથ્યા વેપને જોઈને સંધજા સુગંધુરૂપો તેનું મિથ્યા વાસુદેવ નામથી જોળખાણ કરવાં કરાવવાં લાગ્યાં. તે મિથ્યા વાસુદેવ પણ ક્રોધે કરીને મોટા મર્ગવાળો થતો ગયો. હે સ્ત્રીઓ! મર્યત મનુષ્ય પોતાની કુટ દૃષ્ટિનાં કુટ દૃષ્ટને એક વાર પેણ પામતાં નથી,

ત્યાં પૂર્વે તે આ વિશ્વપતિ કર્મકૃદ્વપ્રદાતાના મદિમાને જાણી બગવાન-
તા નથી. તે નિયમે તે મિથ્યા વાસુદેવ પૌંડ્રક પશુ દિનપ્રતિદિન ઉન્મત્તથ-
તો ગયો, પશુ વિવેક વિચારથી પાછો ફર્યો નહિ. એમ કરતાં જ્યારે વિષ્ણુના
લીલાતનુરૂપે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનનું પ્રકટનું થયું, ત્યારે તેમની મશકીર્તિને
સધળે પ્રસરેલાં જાણીને મૃત્યુનો પ્રેર્યો તે મિથ્યા વાસુદેવ આ શ્રી કૃષ્ણ-
ભગવાન જે ખરા વાસુદેવ હતા, તેમનો ભારી દોષ કરવા લાગ્યો, અને
એમના દિશાઓમાં પ્રસરતા પ્રતાપરૂપ અગ્નિની જ્વાળાથી તે મિથ્યા વા-
સુદેવ અંતરમાં દગ્ધ થવા લાગ્યો. તે તા' ન સદન થવાથી, ત્યાં અનિ-
દ્રશ્ય મૃત્યુ સમીપ આગવાથી તે મંદમતિ પૌંડ્રકે એક દૂતને કારકાં પ્રતિ
મોકલ્યો. તે દૂતે પરાક્રમિ અને સાક્ષાત્ વિષ્ણુસ્વરૂપ શ્રી કૃષ્ણભગવાન-
વડે યોગતી' યદ્વેતની સમામાં આવીને સર્વ સાંભળતાં આ પ્રકારનાં વચ-
નોનો સંદેશો દેહો. 'પ્રાણીઓ ઉપર દયા કરવાને હું' એકાદ વાસુદેવ આ
જુલોકમાં આવતયો' હું, 'ખીજે કાઈ નથી, માટે હે કૃષ્ણ! તમે મિથ્યા ધા-
રણ કરેલા નામનો પરિત્યાગ કરો. હે સાત્વત! તમે જે મારાંચિન્હો યો-
ગાં ધારણ કરો છો તે સુધા દેહ મારે સરણે આવો, નહિ તો મારી સાથે
યુદ્ધ કરો.' હે સ્ત્રી! આ પ્રકારનાં તે અસ્પ મનિમાળા પૌંડ્રકનાં મિથ્યા ગ-
ર્વનાં વચન સાંભળીને હ્રદયેન વિગેરે સમાજનો મોટે સારે ખડખડ દશ્યા.
હાસ્યની સમાપ્તિ થયા પછી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને દૂતને કહ્યું કે 'હે મૂઠાં! જે
ચિન્હો વડે તું આવડો બકબકાટ કરે છે, તે ચિન્હો હું' ઊઝાવી દર્શ.
હે મૂર્ખ! હું તારું મુખ દોષાને કાગડાં, ગીધ વિગેરે જનાવરોથી વાંઠા-
વધો મૃત થઈને પડીશ, અને કુતરાઓને શરણુ ધર્શ, અર્થાત્ કુતરાઓ
તને ખાઈ જશે'.

૧ આ પૌંડ્રકને માટે શ્રીમદ્ભાગવતના દશમ સ્કંધના ૬૬ અધ્યાય-
માં આ શ્લોકો છે.

નંદઃ સ્વજં ગતે રામે કરુણાધિપતિ નૃપ

વાસુદેવો ડહમિલ્લજ્ઞો દૂતં કૃષ્ણાય પ્રાહિણોત્ ॥

ત્વં વાસુદેવોઃ ભગવાનવતીર્જોઃ જગત્પતિઃ

इति प्रस्तोमितो बालैर्मन आत्मानं मच्युतम् ॥

दूतं च प्राहिणोन्मदः कृष्णायो व्यक्त वर्त्मने

આ પ્રકારનો સંદેશો મોકલ્યા પછી તે ગિરિયા વાસુદેવને મારવા આ-
ર્યે માદવો સહીત શ્રી કૃષ્ણે પ્રયાણ કર્યું છે, તે આહંકારી, મતિહીન પૌંડ્ર-
પણ્ય પોતાના લાકડાના ગરકપર બેસીને ખોટાં શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ

દ્વારકાયાં યથા વાલે રૂપો વાલ કૃતોઽબુધઃ ॥

દૂતસ્તુ દ્વારકામેત્ય સમાયામાસ્થિતં પ્રમુખ

કૃષ્ણં કમલપત્રાક્ષં રાજસંદેશ મબ્રવીત્ ॥

વાસુદેવોઽવર્તાર્ણોઽહમેક એવ ન ચાપરઃ

મૂતાનામનુકંપાર્યં ત્વંતુ મિથ્યાભિધાં ત્વજ ॥

યાનિત્વમસ્મચ્છિન્નાનિ મૌઢ્યાદ્ વિમાર્ષિ સાત્વત

ત્યક્ત્વૈહિમામ્ ત્વં શરણં નો ચેન્ દેહિ મમાવહમ્ ॥

શ્રી શુકઉવાચ ॥ કત્થનં તદ્વપાકંર્ય પૌંડ્રકસ્યાલ્પમેધસઃ

ઉગ્રસેનાદયઃ સમ્યા ઉચ્ચકેર્જહમુસ્તદા ॥

ઉવાચ દૂતં ભગવાન્ પરિહાસ કથામનુ

ક્લત્સક્ષ્યે મૂઢ ચિન્નાનિયૈસ્ત્વમેત્રં વિકત્યસે ॥

મુક્તં તદાપિધાયાત્ત કંકઠગૃધ્રવટૈર્વૃતઃ

શાયિષ્યસે હતસ્તન્ન ભવિતા શરણં શુનામ્ ॥

અર્થ—બળરામ નંદરાયના વજ્રમાં પધાર્યા પછી કર્ણ દેશનો રાજા
પૌંડ્રક કે જે પોતાને વાસુદેવ સમજતો હતો તેણે મૂર્ખે શ્રીકૃષ્ણ પાસે એકદૂત
મોકલ્યો. તે પૌંડ્રકને બાળક જેવી મતિવાળા મનુષ્યોએ ‘તું જ વાસુદેવ ભગ-
વાન છે, તેજ ભગવાન પતિએ આવતાર લીધો છે’, એમ કહી ચઢાવી
મુક્યો હતો, તેથી તે પણ પોતાને ભગવાન માનતો હતો. બાળકાએ રમ-
તમાં માનેલા રાજાની પેઠે આ મૂર્ખે તથા ગદંભતિ રાજાએ તે આકળ મતિ
શ્રીકૃષ્ણ પાસે દૂત મોકલ્યો. તે દૂત દ્વારકામાં આવેલીને સજામાં વિરાજેલા
કમળસરખાં નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને રાજાનો સંદેશો આ પ્રમાણે ક-
હેવા લાગ્યો; પ્રાણિઓ ઉપર દયા કરવાને હું એકજ વાસુદેવ આ ભૂલોક-
માં આવતર્યો છું, બીજો કોઈ નથી. માટે હે કૃષ્ણ, તમે મિથ્યા ધારણ

આદિ ધારણ કરીને મુદ્ધ ભૂમિમાં આવ્યો છે, કૃષ્ણના સરખો સઘળો વેષ કર્યો છે, પરંતુ અંતમાં અસંત દૂર્ભાગ અને ખોટા સુદર્શન ચક્રના ધરનાર તે પૈંડુકના મસ્તકને છેદવાને શ્રી કૃષ્ણભગવાને ખરું સુદર્શન ચક્ર છોડ્યું છે, અને મહામાયાના પતિ મહેશ્વર સ્વરૂપ મહાકાળને અધીન વર્તનાર કાળ ભગવાનની સત્તાથી પ્રેરાયલા સુદર્શન ચક્રવડે તે પૈંડુકનું મસ્તક છેદાયું છે.

હે અહંકારને-શરણ થયેલી અગત્ય! આ પ્રકારનાં મિથ્યાઅભિમાનને ધારણ કરનાર પોતાના મૂર્ખપણાથી દણાય છે, માટે તું તારા મૂર્ખપણાને છોડ અને સુવિચારવડે અહંકાર રહીત થા.

હે-સ્ત્રી! તું સ્વતંત્રતાથી વ્યવહાર કરવાની ઈછાયાળી થાય છે, તે અત્યંત અયોગ્ય છે. સ્ત્રી જાતિએ સ્વતંત્રપણે કદાચિત્ પણ વ્યવહાર કરવો નહિ, એ ધર્મશાસ્ત્રનાવચનોને તું સ્મરણમાં રાખ:—

बालया वा युवत्या वा वृद्धयावापि योपिता

नस्वातंत्र्येण कर्त्तव्यं किंचित् कार्यं गृहेष्वपि ॥

वाल्क्येपितुर्वशे तिટેत् पाणिग्रાહસ्य યૌવને

પુત્રાણાં મર્તરિ પ્રેતે ન મમેત્ સ્ત્રી સ્વતંત્રતામ્ ॥

પિત્રામર્તા સુતૈર્વાપિ નેચ્છ દ્વિરહમાત્મનઃ

एषां हि विरहेण स्त्री गर्ह्य कुर्यादुमे कले ॥

મનુસ્મૃતિ અ૦ ૧ શ્લો. ૧૪૭--૧૪૯.

બાળાર્થ—બાળક અવસ્થામાં કે યુવાવસ્થામાં કે વૃદ્ધાવસ્થામાં સ્ત્રી જાતિએ કોઈ નાનું-સરખું કાર્ય પણ પતિ આદિ પુરુષની સંગતિ લેઈને કરવું.

કરેલાં નાંખેનો પરિભ્રામ કરો. હે સાત્ત્વતાં તમે જે મારાં ચિન્હોખોટાં ધારણ કરો છો, તે મુકી દેઈ મારે શરણે આવો, નહિતો મારી સાથે મુદ્ધ કરો.

શ્રીકૃષ્ણદેવ બોલ્યા. તે ગદ્યપદ મુદ્ધિના પૈંડુકનું મિથ્યા આપણુ સંભળીને ઉઘસેન વિગેરે સંભાળનો ખડખડ હત્યા. તે હાસ્ય પૂરે. થયા પછી શ્રી ભગવાને હૂતને કહ્યું કે 'હે મૂઢ ? જે ચિન્હોવડે તું આવડો બકબકાટ કરે છે, તે ચિન્હો હું તારી પાસે છોડાવી દેઈશ. હે મૂર્ખ ! પ્રેમી તું તારાં કાળું મોં લાંબી કામડા, ગીધ વિગેરે જનાવરોથી વીંટાએલો મૃત થઈને પડશે, ને કુતરાઓ તને ખાઈ જશે.'

કદચિત્ પશ્ય સ્ત્રી. જનિતિએ સ્વતંત્રતાથી દોષી હામ કરવું નહિ. જાળક અ-
વસ્થામાં પિત્રના વશમાં, પુત્રાવસ્થામાં પતિના વશમાં, અને પતિ ન હોય
તો પુત્રના વશમાં, અને પુત્ર ન હોયતો સસરા કે પિહેરના દોષપણ વડિ-
લ સગંધીના વશમાં રહેવું; સ્વતંત્રતા તો કદચિત્ પણ સેવવી નહિ.
પિતા, પતિ કે પુત્રના વિયોગમાં કદચિત્ પણ સ્ત્રી જનિતિએ રહેવું નહિ. કા-
રણ કે એ પ્રકારના રક્ષક પુરૂષના વિયોગવાળી સ્ત્રી જને કુળને નિંદા પાત્ર કરે છે.

હે સાસ્ત્ર દલિવાળી છતાં યોગ્ય અનુભવ દલિવિનાની ! તું આ દુષ્ટ
પ્રપંચનો તથા જોના અધિષ્ઠાનરૂપ પરમ તાત્ત્વો રૂડે પ્રકારે અનુભવ કર,
અને શાંત ચિત્તવાળી થા. તારી દોષરૂપ ચપળતાનો લાગ કરી સ્થાયીને પા-
રણ કર. આ જગતમાં પ્રાણિ માનને ચિત્તની વ્યર્થ ચપળતા દુઃખને પ્રાપ્ત
કરનાર હોય છે. સ્ત્રી જનિતિએ પોતાના પતિને અધીન વર્તવું, તથા પતિની
પ્રસન્નતા જનવધી, અને નિરંતર પતિની આરાતું પામન કરવું. પતિના
આંતઃકરણમાં વ્યર્થ વિરોધ ન ઉપજવતાં સદા સંતોષ આપવો, એ કુલ-
વતી પુવતીના વિધાન કરેલા ધર્મને તું પામન કરનાર થા. લગ્ન સમયે
સમપદીમાં પ્રતિપદે કન્યાના મુખે એક એક પ્રતિચારૂપ પાકળો જોવાવે છે,
તે આ પ્રકારનાં વચનેતું તું આ કાળે સ્મરણ કર. (આપૂર્ણ)

॥ ૐ શ્રી સદ્ગુરવે પરમાત્મને નમઃ ॥

સામાન્ય સાધક તથા ચત્યાર્થ સાધક વચ્ચે સંવાદ.

સામાન્ય સાધક—પૂજ્ય જીયુ ! શ્રી સદ્ગુરુદાસ પરમાર્થ માર્ગમાં
પ્રવેશ કર્યાને આજે મને કેટલો બધો હાજ થયો! તોપણ આશ્ચર્ય જેવું છે
કે આ મને દશુ વર્ણ્ય નિર્ધિક્ષરપણાને પ્રાપ્ત થયું હોય, એમ મને અનુ-
ભવમાં આવતું નથી. હમરો પૂર્વ કરતાં અધિક વિકારોનો પ્રાદુર્ભાવ આ
આંતઃકરણમાં ધણે પ્રસન્ન થતો હોય, એમ બાણે છે. શ્રીસદ્ગુરુકવિદિ
ક્રિયાઓ વપાશક્તિ નિલા કર્યા કરતાં છતાં પણ આ મનનું આંગત્ય દશ
મેલ પણ નૂન થયું હોય, એમ મને જણાતું નથી. વિવિધ ધારણાઓ

સાધતાં, તેમજ શ્રેયસ્કર ઉપદિષ્ટગત્તો જપ કરતાં, આ મનમાં એટલાં બધાં સ્ફુરણોના દુસ્તર પ્રવાહ ચાલે છે કે વૃત્તિ બાવનાકાર પરિણામને કે મંત્રાકાર પરિણામને એક ક્ષણ પામી શકતી નથી. સંસારરૂપ દીર્ઘ રોગ-
તું મહોપચ જે સદ્વિચાર વર્ણાય છે, તે સદ્વિચારની સત્તા, વિષયની અસ-
મીપતાએ આ અંતઃકરણમાં ચક્રિંચિત્ બાસે છે, તોપણ વિષયની સન્નિધી
યતાં, તે સદ્વિચાર સત્તાની છાયા સરખી પણ આ દુષ્ટ અંતઃકરણમાં ન
જણાતાં, ધણી પેટે વિષયોમાં આ વૃત્તિ આકર્ષાઈ જાય છે. વળી કોઈ
પ્રસંગે વિષયના વિયોગ કાળે તે તે વિષયની પ્રાપ્તિરૂપ ઈચ્છા, એટલા પ્રબ-
લ વેગથી અંતઃકરણમાં ઉદય પામે છે કે તે વિષયની પ્રાપ્તિ યતા પર્વત
આ અભિમાની કોઈપણ સદ્વિચારમાં અથવા શ્રેયસ્કર ક્રિયામાં એક ક્ષણપણ
યોગવા સમર્થ થતો નથી. અધિકારિમણેન્દ્ર ! શ્રી સદ્ગુરુના શરણને આ
યત્ન તેમની કૃપાને પ્રાપ્ત કરેલા સાધકો, એક ક્ષણમાં આ સંસાર સાગરને
અતિક્રમણ કરી જાય છે, એમ સત્પુરુષો, તથા સત્સાસ્ત્રો અનેક રચે છે
નેક પ્રસંગે વર્ણી ગયાં છે, તો શ્રી સદ્ગુરુને શરણ પામને આગે મને કે-
ટલો બધો કાળ થયો, છતાં હું મને તેવો ને તેવો જ જોઈ છું, તેથી મા-
ફ મને અનેક સંસારવિપર્યયરૂપ ધૂમધી યુગળાઈ જાય છે.

ચચાર્થ સાધક—હું સદ્વિવેકિનું શ્રી સદ્ગુરુ કૃપાથી તમે સંશયમુક્ત
ધરો, માટે ધૈર્ય ધરો. શ્રી સદ્ગુરુને અભિમુખ થએલા કોઈપણ સાધકનું
આકલ્પાયું ધર્મ હોય એવું સદિના આદિ કાલથી આજ સુધી બન્યું નથી,
અને ભવિષ્યમાં બને એમ પણ નથી, અપાત્ત તમારું ભવિષ્યત્ કલ્યાણ
સિદ્ધજ છે. જાન શ્રી સદ્ગુરુને અભિમુખ થઈ જે તાત્કાલિક સંપૂર્ણ શ્રેય-
સ્સિદ્ધિની તમે ધારણા રાખી છે, તે નિશ્ચયને સદ્વિચારથી ચક્રિંચિત્ સુધા-
રવાની આવશ્યકતા છે. શ્રી સદ્ગુરુનું શરણ પ્રાપ્ત યતાં. અ-
થવા તો તેમનો કૃપાકટાક્ષ યતાં એક ક્ષણમાં અનેક સાધકો
પૂર્વે કૃતકૃત્ય થઈ ગયા છે એ વાતો સત્યજ છે, અને વર્તમાનકાળમાં
પણ એવા અનેક પ્રસંગો બને છે, અને ભવિષ્યમાં પણ બનશે; પરંતુ
કૃતકૃત્ય થવા જોતું શરણ અથવા તેવો કૃપાકટાક્ષ સાધકે, પોતાના પુરુષાર્થ
દ્વારા પ્રાપ્ત નથી કર્યો હોતો, તો કેવળ શ્રી સદ્ગુરુની સંનિધિથી સંપૂર્ણ
કૃતકૃત્યતા પમાતી નથી. જે પુરુષાર્થદ્વારા શ્રી સદ્ગુરુ પરમાત્મામાં વૃત્તિ-
નો તેજમારાવત પ્રવાહ ચલાવવા રૂપ અભિમુખતા કર્યાવિના, શ્રીસદ્ગુરુ

પ્રત્નમ્* એમ વદી અર્જુન શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનને શરણુ થયા પછી તેમને
અમાનિત્ય, અદંભીત્ય, હ્રદયના અર્થમાં વૈરાગ્ય આદિ સાધનો સાધવા
કૃષ્ણે આપેલા ઊપદેશ ઊપરથી, તથા શ્રી પિપ્પલાદ ઋષિને શરણુ ગ
પછી પણ શ્રી ભરદ્વાજ આદિ મુનિઓને એક વર્ષ પર્યંત પોતાના આશ્ર
માં બ્રહ્મચર્યાદિ સાધન પૂર્વક રિયતિ કર્યા પછીજ તેમને જ્ઞાનોપદેશ કર
તું શ્રી પિપ્પલાદે સ્વીકાર્યાથી, તેમજ શ્રી વસિષ્ઠને શરણુ થયા પછી
જુ વૈરાગ્યાદિ સંપન્ન થીરામને, વિષયોમાં વૈરાગ્ય બુદ્ધિ રાખી તેથી ઉપર
મ થવા માટે, તથા દ્રવ્ય ભાવમાં સત્યત્વ બુદ્ધિનો બાધ થવા માટે, નિ
અને અનિત્ય વસ્તુનો વિવેક અનેક સુક્રિતો વડે શ્રી વસિષ્ઠે પુનઃપુનઃ ર
મનવેક્ષો હોવાથી—આદિ અનેક આખ્યાયિકાઓથી સિદ્ધ થાય છે. તાત
ર્થ કે સાધનોની પદાર્થ સિદ્ધિ—પછી અંતરંગ કે બહિરંગ ગમે તેની—
સદ્ગુરને શરણુ થયા પછીજ સુગમતાથી થાય છે, અન્યથા નહિ, એ
વર્ણવવામાં શાસ્ત્રેનો ઉદ્દેશ છે. આમ હોવાથી શ્રી સદ્ગુરને આશ્રમે ર
યોગ્ય પુરુષાર્થ સાધવાથીજ શ્રેયની સિદ્ધિ સંભવે છે, કેવળ વાણીથી
શરણુ થઈ પુરુષાર્થનો અનાદર કરી યથેચ્છ વ્યવહાર કરવાથી સંપૂર્ણ કે
કૃત્યતા સંભવતી નથી.

વળી કેટલાક પુરુષાર્થશત્રુઓ એટલે સુધી વહે છે કે જોમ સ્પર્શ
શિના સંબંધથી વા સ્પર્શથી લોહ કાંચન ન થયું; તો તે સ્પર્શશિ
જ્ઞાપજ નહિ, તેમ શ્રી સદ્ગુરના દર્શનગ્વાનથી, વા તેમના એક ક્ષા
ભાવના સમાગમથી શિષ્ય કૃતકૃત્ય ન થયો, તો તે મહાત્મા શ્રીસદ્ગુર
જ્ઞાપજ નહિ. આવા વારતવે યથાર્થ, પણ અન્યથા સમજાવાથી અયથા
નિશ્ચયો પણ અતિ મંદમતિ કાપર મનુષ્યોનાં આંતઃકરણમાંજ સ્થિતિ
પામે છે. સ્પર્શશિ અને લોહ ઉભયનો સંબંધ કરાવનાર કોઈ વૃત્તિય હો
છે, લારેજ લોહ સુવર્ણ થાય છે; ઉભયના સંબંધ વિના સુવર્ણ થતું નથી

તમે સૂક્ષ્મ રીતે વિચારો કે આમાં શિષ્યનો અને સદ્ગુરુનો લેશ પણ સંબંધ થયો છે ? શું પૃથિવ્યાદિ તરવનાં વિશુદ્ધ પરમાણુનાં બનેલાં અસ્થિ, ત્વક્, માંસ આદિ ધાતુમય ચરણક્રમણ કે હસ્તક્રમણ શ્રી સદ્ગુરુ છે ? અથવા પૃથિવ્યાદિ તત્ત્વોનાં કેવળ મલિન પરમાણુઓથી બનેલું નેત્ર, કર્ણ, અને મુખાદિ દ્વિત્રિયોત્પાદનું માથું એજ શિષ્ય છે ? અને આ ચરણક્રમણ અને ગસ્તક્રમણ સંબંધ, અથવા તો સ્પૃષ્ટ રીતે કહીએ તો શ્રી સદ્ગુરુનાં શુદ્ધ પરમાણુ રચિત સ્થૂલ દેહનો, અને શિષ્યના મલિન પરમાણુથી બનેલા સ્થૂલ દેહનો સંબંધ, એ શું શ્રી સદ્ગુરુનો અને શિષ્યનો સંબંધ થયો ? સુવર્ણની દાબડીમાં સ્પર્શમણિ મુકયો હોય, અને કાદવની કુલડીમાં લોહ મુકયું હોય, અને પછી પેલી સુવર્ણની દાબડી અને કાદવની કુલડીને પરસ્પર આડાઆડી લોહનું સુવર્ણ થશે કે ? શ્રી સદ્ગુરુ એ સ્થૂલથી અતિરિક્તા, અતિ ઉચ્ચ, અવાચ્ય, પરમ તત્ત્વ છે, અને એ પરમ તત્ત્વનેજ શાસ્ત્રકારોએ સ્પર્શમણિ કહી વર્ણવ્યું છે, સ્થૂલ દેહને નહિ. મલિન અવિદ્યા ઉપાધિથી આવૃત્ત થયેલું, હૃદયના પ્રાદેશ ભાગમાં રહેલું, વાસનાત્મક જીવ ચૈતન્ય, એ લોહ છે, શિષ્યનો સ્થૂલ દેહ નહિ. આ પ્રકારના સ્પર્શમણિ અને લોહના સંબંધથી, લોહ સુવર્ણરૂપ ન થતાં સ્પર્શમણિજ થઈ જાય છે, એટલી શ્રી સદ્ગુરુની અધિકતા છે. અને શ્રી સદ્ગુરુના પરમ તત્ત્વનો અને શિષ્યના ચૈતન્ય તત્ત્વનો એક ક્ષણનો પણ સંબંધજ કૃતકૃત્યતામાં કારણભૂત છે, એ હેતુને દર્શાવવાનેજ શ્રુતિકારે તે સંબંધની સ્તુતિ કરતાં

સ્નાતં તેન સમસ્તતીર્થસલિલે સર્વોપિદત્તાવનિ ।

યજ્ઞાનાં ચ કતં સહસ્રમલિલા દેવાશ્ચ સંપૂજિતઃ ॥

સંસારાચ્ચસમુદ્ઘતાઃ સ્વપિતરસ્ત્રૈલોક્ય પૂજ્યોપ્યસૌ ।

ચમ્ય વ્રહ્માવિચારણે ક્ષણમપિ સ્થૈર્ય મનઃ પ્રાપ્નુયા ૩ * ॥

* અર્થ—જે સાધકનું મન એક ક્ષણ માત્ર પણ પરમતત્ત્વ શ્રી સદ્ગુરુ અર્થાત્ બ્રહ્મતા વિચારમાં ફિચરતાને પ્રાપ્ત થયું છે, તે સાધકે ગંગા, સિંધુ, સરસ્વતી આદિ સમસ્ત તીર્થોનાં જલ વિશે સ્નાન કર્યું છે, સુવર્ણ, રત્ન, ધાન્યાદિથી મુક્ત સર્વ પૃથ્વીત્રુ પણ તેણે દાન કર્યું છે, સ્વર્ગાદિ વિભવમુક્ત લોકોને પમાડનાર સહજ વશ પણ તેણે કર્યા છે, બ્રહ્માદિ સર્વ દેવતાને પણ તેણે પૂજ્યા છે, પોતાના પિતૃને સંસાર સમુદ્રથી તેણે ઉદ્ધાર્યા છે, તથા તે પુરુષ ત્રિલોકથી પૂજ્યા થયો છે,

એ આદિ વાક્ય કહ્યાં છે. ઉભયનાં, અર્થાત્ શ્રી સદ્ગુરના અને શિષ્યના સ્થૂલના સંબંધથી શિષ્ય સંપૂર્ણ ગુરત્વને પામે છે, એવો શાસ્ત્રકારનો અભિપ્રાય છે નહિ. સાં જગ લોકને અને સ્પર્શમધિને સંબંધ કરાવનાર કોઈ તૃતીયની આવશ્યકતા રહે છે, તેમ આ શ્રી સદ્ગુરના પરમતત્ત્વ અને શિષ્યના જીવ ચૈતન્યનો સંબંધ યથાર્થ પુરુષાર્થની આવશ્યકતા છે. સ્વાભાવિક સંબંધ થતોજ નથી. શ્રી સદ્ગુર પોતે આત્મકામે અને સમદર્શી હોવાથી નિષ્કારણ શિષ્યના ચૈતન્ય સાથે સંબંધ પામતા નથી, અર્થાત્ શિષ્યજ પોતાના પુરુષાર્થદ્વારા શ્રી-સદ્ગુરના પરમતત્ત્વનો સંબંધ પ્રાપ્ત કરી લેવો જોઈએ. જો શ્રીસદ્ગુરના સૂત્રસંબંધથીજ શિષ્યો કૃતકૃતતાને પ્રાપ્ત થતા હોત, અથવા સાધકના પુરુષાર્થ વિનાજ સંબંધ માત્રથી શ્રીસદ્ગુરની નિષ્કારણ કૃપાદૃષ્ટિ થતી હોત, તો તો શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનના નિઃસંબંધમાં આવનાર માંડવો, સંપૂર્ણ માદવો, તથા તે સમયની સંપૂર્ણ સૃષ્ટિ એકે ક્ષણે જીવનમુક્ત થઈ ગઈ હોત. પરંતુ આપણે જાણીએ છીએ કે કુરુક્ષેત્રના યુદ્ધપર્યંત શ્રી કૃષ્ણના પરમસખા શ્રી અર્જુનને, યથાર્થ જ્ઞાનને અપ્રાપ્ત સરખા, તથા શ્રીકૃષ્ણે કરેલા ગીતા-૩૫ શાસ્ત્રના બોધથી અંતમાં મોહથી મુક્ત થયેલા ભારતમાં વર્ણ્ય છે. ત્યારે આ સ્થળે શ્રીકૃષ્ણના નિઃસંબંધમાં રહેતાં છતાં પણ અર્જુનને એક કુરુક્ષેત્રના યુદ્ધપર્યંત કૃતકૃતતા નહિ પ્રાપ્ત થવાથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનમાં શ્રીસદ્ગુરપણાનો અભાવ કહેવો કે કેમ? વળી શ્રીકૃષ્ણના પરમ શિષ્ય બિંધવજી શ્રીકૃષ્ણના સ્વધામ પધારવા પર્યંત યથાર્થ અપરોક્ષાનુભવથી રહિત હતા એમ બિંધવજીને તે વખતે કરેલા બોધથી સુરપટ થાય છે. તદ્વતજ શ્રી રામચંદ્રની અનન્યમક્તિ કરનાર લક્ષ્મણ આદિ તે સમયના અનેક પુરુષો, શ્રીરામના સંબંધમાત્રથી ક્ષણ માત્રમાં સંપૂર્ણ કૃતકૃતતા પામ્યાનું વર્ણુ ગયું નથી, એજ પ્રકારે ધીર્યાસ, શ્રીવાલ્મીકિ, શ્રીમરદાન, શ્રીવાસુદેવ આદિ અનેક ઋષિ મુનિ, યોગી મહાત્માઓના અનેક શિષ્યો પોતપોતાના ગુરુઓને શરણ થઈને સ્વરૂપજ્ઞાન મેળવવા યોગ્ય પુરુષાર્થ કર્યા વિના, મુક્તત્વ પામ્યા હોય એવું ક્યારે પણ બન્યું નથી. અધિકારની પરાવધિએ પેહોંચેલા શ્રી શુકદેવજી સરખા મહાત્માને સમગ્રપણ પુરુષાર્થની ન્યૂનતા હોવાથી, પુત્રેતિ તન્મયત્વયાં તરવોમિનેંદ આદિ વાક્ય-

થી સૂચિત અગાધ પિતૃસ્નેહથી જ્ઞેમની દૃષ્ટિમાંથી નિરંતર કૃપાવર્ષણનું વર્ષતું હતું એવા શ્રીવ્યાસની સંપૂર્ણ કૃપા છતાં પણ, સ્વસ્વરૂપાકાર પરિ-
ણામને પામવા માટે જનક પાસેથી સંવગની યોગ્ય સુક્રિયો પ્રાપ્ત કરી
લેવી પડી હતી. તો શ્રીવ્યાસમાં શ્રીસદ્ગુરુત્વનો શું અભાવ હતો? નહિજ.
શ્રીવ્યાસ યથાર્થ સદ્ગુરુજી હતા. પરંતુ મોક્ષરૂપ ફલેષ મેળવે ઉત્પન્ન કર-
નારી કૃપા, તે કૃપાને ઉત્પન્ન કરે એવા સાધકના યથાર્થ પુ-
રુષાર્થ વિના, નિષ્કારણ શ્રી સદ્ગુરુમાં ઉત્પન્ન થતીજ નથી એ-
વી આદિનીતિ હોવાથી શુકદેવ ઉપર શ્રી વ્યાસનો સંપૂર્ણ પિતૃસ્નેહ છ-
તાં પણ શ્રીવ્યાસની તેવી કૃપા તેમના ઉપર યથ નથી; અર્થાત મોક્ષરૂપ
ફળોત્પાદક કૃપા એ શિષ્યના પુરુષાર્થનુંજ ફળ છે.

સામાન્ય સાધક—પૂર્વ મહાત્મના આપના કહેવામાંથી એવો ભાવ
નીકળે છે કે મુક્તત્વની સિદ્ધિ સાધકના પુરુષાર્થનુંજ ફળ છે, તો પછી શ્રી
સદ્ગુરુને શરણ થવાનું પ્રયોજનનજ શું? શ્રી સદ્ગુરુને શરણ થયા પછી
પણ સ્વપુરુષાર્થથીજ ફળ મળવાનું છે, તો પછી શ્રી સદ્ગુરુને શરણ થયા
વિના, આપણે ઘેર બેઠા બેઠા, પુરુષાર્થ કર્યા કરવામાં શી હાનિ છે?

યથાર્થ સાધક—હે સદ્ધિવેદિન! શ્રી સદ્ગુરુને શરણ થયા વિના
ઘેર બેઠા બેઠા પુરુષાર્થ કરનાર સાધક કદી પણ યથેચ્છ ફળને પામી શ-
કતો નથી. મુક્તત્વનું સાક્ષાત્ કારણ શ્રી સદ્ગુરુની કૃપા છે, અને કૃપાનું
સાક્ષાત્ કારણ સાધકે કરેલું શ્રી સદ્ગુરુઉપદિષ્ટ યોગ્ય પુરુષાર્થ છે. જ્ઞેમ
સાત્ત્વમાં જ્ઞાનાદેવહિ મુક્તિસ્થિતિ એ આદિ અર્થવાણો વાઘરોથી મોક્ષનું
કારણ જ્ઞાનજી કહ્યું છે, પણ તે ઉપરથી જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરનાર મોક્ષના
પરંપરા કર્મકૃપાસના નિષ્ફળ થતાં નથી, તેમ શ્રી સદ્ગુરુની પરામર્શિતા-
રા તેમની કૃપા પ્રાપ્ત કર્યા વિના મુક્તત્વ કદી પણ પ્રાપ્ત થતું નથી, એમ
થણે રચેલ વર્ણવ્યું છે.† પરંતુ તેટલા ઉપરથી કૃપાને ઉત્પન્ન કરનાર પ્ર-
-

† યસ્મૈ દેવે પરામર્શિયથા દેવે તથા ગુરૌ

તસ્યૈતે કાર્યતાહાર્યાઃ પ્રકાશંતે મહાત્મનઃ ॥ શ્વેતાશ્વેતર ઉપ-
નિષદ્.

અર્થ:—જો પુરુષની પરમેશ્વર વિશે પરામર્શિત હોય છે, તથા પર-
મેશ્વરના જ્ઞેવીજ, શ્રી સદ્ગુરુમાં પરમર્શિત હોય છે, તે પુરુષનેજ આ
વેદે પ્રતિપાદન કરેલા અર્થનો સમ્યક્ પ્રકારે બોધ થાય છે.

પાપ નિષ્ક્રાંત કરતું નથી, અર્થાત્ પુરુષાર્થ તપાસવાના ઉત્પન્ન થતી શ્રી સદ્ગુરની કૃપા ઉભય મુક્તાત્વમાં કારણ છે, કેવળ પુરુષાર્થ નહિ. આમ શ્રી સદ્ગુરની કૃપા એ મોક્ષમાં સાક્ષાત્કારણભૂત હોવાથી મોક્ષેચ્છાવાન અધિકારિએ શ્રી સદ્ગુરને શરણ થઈ પુરુષાર્થ સાધવું આવશ્યક છે. કારણ કે શ્રી સદ્ગુરને શરણ થયા વિના ઘેર બેઠા બેઠા પુરુષાર્થ કરનાર માણસને પુરુષાર્થનું ફળ ને કૃપા, તે કૃપા ઉત્પન્ન થવાનું અધિકારણ કાંઈપણ નથી; અને તેમ હોવાથી જેમ વૃષાઝાળનું જળ, કાંઈ એક સ્થળે એકઠું થવાનું અધિકારણ નથી કરતું હોતું તે આડું અવળું ગમે ત્યાં વહી જાય છે, તેમ સાધકનું પુરુષાર્થ પણ ઈચ્છિત ફળોત્પત્તિ કરવામાં અસમર્થ થાય છે. ત્યાં કરોમિયદ્યત્સકલં પરસ્મૈ નારાયણાયેતિ સમર્પયામિ એવા, સાધકને નિત્ય ક્રિયાના અંતમાં સંકલ્પ પૂર્વક ઉચ્ચરવાના નિયમરૂપ વાક્યથી, સર્વ પુરુષાર્થ ઈશ્વરને અર્પવા ઈશ્વરરૂપ શ્રી સદ્ગુરને અર્પણ કરી કૃતકર્મના દુઃખમાં નિષ્કામ ભુદ્ધિ ધરવાનો શાસ્ત્ર આદેશ પણ પૂર્વ પ્રતિપાદિત અર્થને જ સૂચવે છે. નિત્ય કરવામાં આવતું પુરુષાર્થ આ પ્રકારે નિષ્કામ ભુદ્ધિથી શ્રી સદ્ગુરને અર્પણ થઈ, એકત્ર થઈ, પૂર્ણાવસ્થાને પામતાં, પરિણામે શ્રી સદ્ગુરરૂપ અધિકારણમાં કૃપારૂપ ફળને ઉપજાવી સાધકને કૃતકૃત્ય કરે છે. પરંતુ શ્રી સદ્ગુરને શરણ ન થનાર પુરુષને, પોતાના પુરુષાર્થનું ફળ ને કૃપા તેને ઉદ્ભવ થવાનું અધિકારણ ન હોવાથી એ પુરુષાર્થ પથેચ્છ ફળ સિદ્ધિપ્રદ નીવડતું નથી.

જ્યાં જેમ કાંઈ જળવાનું રાગના આશ્રયમાં બેઠેલો મનુષ્ય શાસ્ત્ર અસાદિથી રહિત હોવા છતાં પણ તેના રિપુઓ તે રાગની સમક્ષ તેને કિંચિત્ પણ હાનિ કરવા સમર્થ થઈ શકતા નથી, તેમ શ્રી સદ્ગુરના આશ્રયમાં બેઠેલો સાધક યદ્યપિ આ પદ્ધિપુષ્પોને જન્ય કરવાની વિવિધ મુક્તિરૂપ શાસ્ત્રઅસ્રથી સંપન્ન ન હોય તોપણ તે પદ્ધિપુષ્પો, અવિદ્યા અને વિદ્યા ઉભયની સંતાપનું અતિક્રમણ કરનાર શ્રી સદ્ગુરના આશ્રય તળે બેઠેલા તે સાધકને બેઠેને, તે સ્થળે તેને કિંચિત્ પણ હાનિ કરવા સમર્થ થઈ શકતા નથી.

વળી જેમ અનુભવી માર્ગદર્શક વિના નેત્રહીન અંધ પુરુષ આગાત અંતઃપ્રાપ્તિના માર્ગને જાણી શકતો નથી, તેમ મોક્ષના માર્ગને દર્શાવનાર શ્રી સદ્ગુરરૂપ અનુભવી માર્ગદર્શક વિના, પુરુષાર્થ અનેક મુક્તિઓ કરતાં છતાં પણ સંપત્તિ શકતો નથી.

(આપૂર્ણ)

ॐ श्रीं ह्रीं ह्रीं महाकालाय नमः

महाकाल

(भासिक.)

रूप (पुस्तक) २. अधिकभाद्रपदकृष्ण. १४ सं. १९४६
दर्शन-अधिक.

ॐ अघोरैर्म्योपघोरैर्म्योघोरघोरतरेभ्यः ॥

सर्वेभ्यः सर्वसर्वेभ्यो नमोस्तु कुरु रूपेभ्यः ॥

प्रतिष्ठा करनार.

उपाधिवाचकवर्ग.

राजनागर (अमलवाह.)

अमलवाहनपुर प्रिडिंग प्रेस "भा. छापी प्रसिद्ध करनार
नथुसाहि रतनयुद्ध भारद्वतीय.

संवत् १९४६. वे. ६. भा. सं. १९५०.

वाचिक उपहार. ३. २ अंगुलिधौ.

वर्ग अंगुलि ३. २. २. २.

करेक मुदी नक.

लन. ३. २.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

માતૃપી તથા અમાતૃપી સમિતિ.....	૨૪૨
વેદાંતસાર.....	૨૪૬
શૃદ્ધરથાશ્રમ.....	૨૫૭

મહાર ખખર.

આ મહાકાવ્યના ઉપાસક યજ્ઞની ખાસ વિચિત્રિ દોષને કરવામાં નહિજ આવે, માટે જોને એના ઉપાસક યજ્ઞની ઈચ્છા હોય, તેજો પત્રદારો મહાકાવ્યના મેનેજરને પોતાની ઈચ્છા જણાવવી.

સુચના.

મહાકાવ્યના જે ઉપાસકોને પ્રત્યેક માસની રૂબરૂ ચતુર્દશી પછી ખંદર દિવસમાં થી મહાકાવ્યના ફક્ત નવાય તેઓએ મહાકાવ્યના (મેનેજરને) નિયામકને ખખર આપવી. ઘણી મોડી ખખર આપનારનાપત્ર ઉપર ધ્યાન દેતામાં નહીં આવે.

મેનેજર મહાકાવ્ય.

C/o. N. P. Sangavi.
Sankadi Shori.
Lalavasa, pol
Ahmedabad.

શ્રી મહાકાલ.

હ્ય(પુસ્તક)૨, -અધિક ભાદ્રપદ કૃષ્ણ ૧૪ સં. ૧૯૪૬ દર્શન(અધિક.)

॥ ૐ શ્રી ॥

માનુષી તથા અમાનુષી શક્તિ.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૨૪.)

એ શક્તિયો પ્રક્ટે પ્રતીત થવાનું મૂલ્યધાન અંતઃકરણ છે. "અંતઃકરણરૂપ દારથીન્" એ શક્તિયો પ્રતીત થાય છે." પ્રતીત થવામાં અથવા ન થવામાં, થોડી પ્રતીત થવામાં અથવા ઘણી પ્રતીત થવામાં મૂલ્ય કારણ અંતઃકરણ છે. એ શક્તિયોનું સાક્ષાત્ ઉપાધાન કારણ અંતઃકરણ છે એમ કદીએ તો ચાલે. તેમને પ્રાપ્ત કરવાને જે સાધનોની અપેક્ષા છે તે સાધનો પણ અંતઃકરણનાં નિયામક છે. તેથી પ્રથમ અંતઃકરણનું સ્વરૂપ વર્ણવવું આવશ્યક છે.

જેમ ઘટરૂપ ઉપાધિને લીધે ઘટવિશિષ્ટ જલ સમુદ્રના જલથી બિન્ન જણાય છે, તેમ જે ઉપાધિને લીધે શ્વરૂપ વસ્તુ પ્રમાણભૂતવધી બિન્ન જણાય છે, તે ઉપાધિનું ખીજું નામ અંતઃકરણ ઉપાધિ છે. અંતઃકરણ વિશિષ્ટ ચેતન, તે શ્વ એવા શ્વ તે આ બૂલોક શિવાય અન્ય અનેક લોકમાં તથા અનેક બ્રહ્માંડોમાં હોય છે. પરંતુ આ બ્રહ્માંડમાં, આ લોકમાં મનુષ્યશરીરસંયુક્ત શ્વ તે માણસ કહેવાય છે. એ અંતઃકરણ ઉપાધિ સર્વ માણસોમાં એક, સરખી નથી, તેથી સર્વ માણસો એક સરખી બુદ્ધિવાળા, એક સરખા શરીરસામર્થ્યવાળા, તથા સ્વરૂપમાં એક સરખી અનુકૂળતાપ્રતિકૂળતા અથવા સુખદુઃખવાળા હોતા નથી. કેટલાંએક માણસો માત્ર મનુષ્યના જેવાં વાણીરયાનવાળાં, સ્ત્રીપુરુષની કંઈક મર્યાદાવાળાં તથા સ્વદસ્તે પાક તથા વજ્ર તૈયાર કરવાની શક્તિવાળાં હોવાને લીધેજ

પશુઓથી જુદા પાડી શકાય એવા સર્વ પ્રકારે-કુરુપ તથા અજ્ઞાન હોય
 છે. તથા કેટલાંએક વિલક્ષણ અદ્યોગમાં જન્મેલાં તે એવાં હોય છે કે માત્ર
 મનુષ્યાકૃતિ સિવાય બીજી કોઈ પણ રીતે અન્ય પ્રાણીઓથી જુદાં પાડી
 શકાય નહિ. તેમની સર્વ પ્રવૃત્તિ જનાવરો જેવીજ હોય છે; કુતરા વિગેરે
 કેટલાંએક જનાવરો હલકાં તેમના કરતાં વધારે નિયતપ્રવૃત્તિ કરતાં જણા-
 ના છે. અને વળી કેટલાંએકનાં તે યોગ્ય અથવા બધાં અંગો પણ કોઈ
 કોઈ પંશુ પ્રકારના સદૃશ હોય છે. અન્ય પક્ષથી કેટલાંએક સર્વોત્કૃષ્ટ બુદ્ધિ સંપન્ન
 રમ્યશરીરયુક્ત, તથા લોકોને “જેમના વિષે” સ્વાભાવિક પૂજ્ય બુદ્ધિને ઉદ્ભવ્યાય
 એવા દેવ નહિ પણ દેવ જેવા હોય છે. તેઓ યોગ બ્રહ્મ અથવા એવાજ કોઈ અતિ
 ઉચ્ચ સંસ્કારવાળા હોય છે. આદ્યવિશેષજન્ય, સિદ્ધ તનુઓ, તથા લીલાતનુઓને
 અત્ર કંઈ સંબંધ નથી, પણ તેમણે પણ આગંતુક અંતઃકરણો અમુક સંક્રાન્તિ
 લાંબને ધારણ કરી રાખેલા હોય છે. માત્ર ન્યૂનાધિક સામર્થ્યના મૂલરૂપ ભિન્ન
 ભિન્ન અંતઃકરણઉપાધિવાળા મનુષ્યજ અત્ર વિવક્ષિત છે. આ જુલોકનાં
 ઘણાં મનુષ્યો તે વિધાબ્યાસ અથવા સૂક્ષ્મ તર્ક કરવા યોગ્યજ નથી. તેમજ
 તેમને તેવી અનુકૂળતા નથી. અન્ય ઘણાઓને સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા છે
 અને તેઓ દેશકાળ પ્રમાણે સર્વોત્કૃષ્ટ વિદ્યા સંપાદન કરેલામાં ગણાય છે.
 તથા સૂક્ષ્મ તર્કો કરે છે. બુદ્ધિની સૂક્ષ્મતા, શરીર સંપત્તિ, દ્રવ્યની અનુકૂ-
 ળતા, તથા કુદૃષ્ય, ચાતિ તથા દેશ વગેરેની અનુકૂળતા સર્વને સરખી
 હોતી નથી. કોઈ વિદ્વાન્ દ્રવ્યવાન્ પણ છે. કોઈ વિદ્વાન્ છુપે મરે છે. કોઈ
 અવિદ્વાન્ ધનવાન્ છે, અને ઘણા અવિદ્વાનો મહાપ્રયાને શરીરને ચોરે છે.
 કોઈ પ્રયત્ન કરી ધન મેળવતા જણાય છે. કોઈને અનેક તેવાજ પ્રયત્ન-ક-
 રતાં છતાં પણ ધન મળતું નથી. કોઈને વિના પ્રયત્ને ધન મળે છે. તથા
 કોઈ પ્રયત્ન વિનાના અને દરિદ્ર જણાય છે. કેટલાંએક જન્મથીજ શ્રીમાન
 હોય છે, અને કેટલાંએક જન્મથીજ દરિદ્ર છે. કેટલાંએક આરંભથી અંત
 સુધી શ્રીમાન રહે છે. કેટલાંએક આરંભથી અંત સુધી દરિદ્ર રહે છે. કે-
 ટલાંએક આરંભમાં શ્રીમાન, અથવા દરિદ્ર અને પાછળથી દરિદ્ર અથવા
 શ્રીમાન થતાં એવાંનાં અભે છે. તેજ પ્રમાણે કેટલાંએક જન્મથી અંત-
 સુધી રોગી હોય છે. કેટલાંએક તો અથવા માથું ફાગવું શું છે તે વદ્ધ
 થયાં છતાં જાણતા નથી—અર્થાત્ નિરોગી રહે છે. કેટલાંએક-પૂર્વ વયમાં
 રોગી અથવા નિરોગી અને ઉત્તર વયમાં નિરોગી અથવા રોગી રહે છે.

આ પ્રમાણે મનુષ્યો તથા તેમની સંપત્તિઓ ઉપર વિચાર કરતાં અર્થાત્ આ સંપત્તિઓ મનુષ્યોમાં કયા નિયમાનુસાર વહેંચાયેલી હશે, અથવા એમના દારણરૂપ નિયમ-દેવા હશે એ વિશે વિચાર કરતાં બહા, બહા સમર્થ વિદ્વાન્ ગણ્યતાઓની ખુદ્દિ પણ ખુદી ગમ છે તથા હાલ પણ ખુદે છે. એ સુખદુઃખની વહેંચણુ એવી અટપટી જણાય છે તથા એ વહેંચણુના નિયમની સ્વપરાક્રમથી શોધ કરવાનું અભિમાન ધરાવનાર વિદ્વાન્ ગણ્યોતો મનુષ્ય તેમાં એવો તો યુગવાદ જાય છે કે પરિણામે ત્રાસ પામીને ગમે તેમ આહુઅવળું અનુમાન બાંધી બેસે છે ધર્મ ખોટો છે, શાસ્ત્ર ખોટાં છે, પ્રારબ્ધ ગપ છે, ઈશ્વર ગપ છે વગેરે ગમે તેમ નજરમાં આવે તેમ ખોલે છે. અને ખીજા અસંખ્ય લોકો આવા 'ઉગડ ગામમાં એરડો પ્રધાન' જેવાઓને વિદ્વાન્ માની તેમનાં વાક્યને આશ્રયપાત્ર ગણી સ્વીકારીને દુઃખ પરંપરાને મુગે મોઢે સદન કરે છે. આવા વિષયોમાં પોતાની ખુદીનો પ્રવેશ ન થવાને લીધે વિપરીત નિશ્ચય કરી બેસનારાઓએ શબ્દગાનપ્રતિપાદક અનેક પુસ્તકો વાંચવારૂપ ગમે તેટલી મજુરી કરી હોય તોપણ અવિધાપ્રધાનઅંતઃકરણવાળા હોવાથી તેઓ અવિધાવાન્ અથવા અવિદ્યાનજ છે. જેમના અંતઃકરણોને કંઈક પણ સપ્રમાણ તર્ક દરવાની ટેવ હોય છે, તેઓ તો પોતાને જે વિષયમાં મુગવણ પડે તે વિષયમાં પોતાનું અગાન સ્વીકારી અનુમાન બાંધવારૂપ ક્રિયાથીજ નિવૃત્ત રહે છે. તેઓ તો "આમ છેજ" અથવા "આમ નથીજ" એવા દૃઢ નિશ્ચય કરતા નથી. દૃઢનિશ્ચયનો અભાવ (Suspension of Judgment) એજ તેમનું લૂપણ છે. આ દૃશ્ય જગત્ની સર્વ વસ્તુઓનું, તથા દર્શના સ્વરૂપનું, તથા આ જગત્માં સ્વભાવ જે જે નિયમાનુસાર પ્રવર્તે છે તે સર્વ નિયમોનું ગાન. "સર્વંથ પુરૂષના આશ્રય વિના કેવળ" સ્વપરાક્રમથી એકજ જન્મમાં યઈ શકે એમ નથી. તો સર્વ વસ્તુનું ગાન ન હોવાથી અર્થાત્ સર્વંથ ન હોવાથી આપણને એવા વિષયોમાં મુગવણ પડે એ કેવળ સ્વાભાવિક છે. સ્વભાવતાનિયમોનું યથાર્થ ગાન સર્વંથ પુરૂષોના આશ્રય વિના મળી શકતું નથી, માટે જ્યાં સુધી પોતે સર્વંથ નથી ત્યાં સુધી પોતાનું અગાન સ્વીકારી કાઈ પણ વિષયમાં દૃઢ નિશ્ચય બાંધી દેવાથી નિવૃત્ત રહેવું એજ ન્યાય માર્ગે તર્ક કરનારને ધટે છે. તેવાજ પુરૂષો ખુદ્દિમાન્ સંગ્રાને યોગ્ય છે. ઉપર વર્ણવ્યા પંડિતગન્યમાંન અવિદ્યાનોને માટે આગળ વિવેચન થવાનું છે. હાલ પ્ર-

સ્તુત એ છે કે આ જગતમાં મનુષ્યોમાં તથા ઈતર પ્રાણીઓમાં સુખદુઃખની વહેંચણીના નિયમ અત્યંત સુઝવણી ભરેલા જણાય છે; અને તે સસ છે. અવિદ્યારૂપ અંતઃકરણથી તેમનું ચંપાર્ય જ્ઞાન થવાને અસંભવ છે. શાસ્ત્રકારોએ શ્રીમદ્દામાંયા સત્તાની પ્રવૃત્તિ અનિર્વચનીય તથા અદૃશ ગણી છે. આદર્શજ્ઞ નામનો કવિ કહે છે કે:—

The economy of Heaven is dark,

And wisest clerks have missed the mark.

અર્થ—આ સ્વભાવની પ્રવૃત્તિનાં નિયમો અગમ્ય છે, અને અસંત સુદ્ધ મુદ્ધિવાળા વિદ્વાનો પણ એ નિયમોની શોધ કરતા હુંલા પડી ગયા છે; ખરું જોતાં વિદ્વાનો તો બુદ્ધા પડતાજ નથી; જ્યોત્સુધી હુંલા પડવા પેણ છે સાંસુધી વિદ્વાનજ નથી. જોએ વિદ્વાને શાસ્ત્રના વારંતરિક અર્થમાં વિદ્વાન છે તેઓ તો પોતાનું એટલે દષાં (Subject) નું અને ચોતીંધી બિંનપ્રતીત થતા સંપૂર્ણ દ્રશ્ય (Object-Phenomena) નું સ્વરૂપ નિઃસંદેહ નિરંતર અનુભવે છે; તેમને સર્વ સ્પષ્ટ છે. તેઓજ માત્ર આવા વિષયોમાં આત્ર તથા સ્વતઃપ્રમાણરૂપ છે. તેમના જે વિચારો છે તેજ શાસ્ત્રો છે. તેમને આ સંપત્તિઓની વહેંચણી સુઝવણી ભરેલી નથી. તેઓ પ્રત્યેક મનુષ્યના તથા ઈતર પ્રાણીમાત્રનાં ભૂત, વર્તમાન તથા ભવિષ્યંત જન્મોની સ્વરૂપને યથાવત જાણવા સમર્થ છે. અન્ય સર્વને એટલે જાણ્ય અર્થમાં ગણાતા વિદ્વાનોને જે જે અગમ્ય છે તે તે સર્વ એમને સદૃશ ગમ્ય છે. તેઓ સ્પષ્ટ જણાવે છે કે આ વિશ્વપ્રવર્તક શ્રી મહેશ્વર ભગવાન પોતાના અનંત સ્વરૂપમાંથી અનંત બિંન બિંને રૂપે પ્રતીત થતી અનંત સત્તાઓ દ્વારા આ વિશ્વની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય પ્રતીત કરાવે છે; તથા આ વિશ્વમાં પ્રતીત થતા અસંખ્ય પદાર્થોની ગતિ આગતિ, સંયોગ વિભાગ, તથા રૂપાંતર અમુક સિદ્ધ નિયમાનુસાર કરીજા કરે છે. એ સત્તાઓની પ્રવૃત્તિના નિયમો સર્ગ કાંલથીજ પ્રવર્તે છે. જોએ આદિની તિઓ (Ultimate Laws of nature) કહે છે તે નિયમો અચલ છે. સંપૂર્ણ વસ્તુનાં સર્વ પ્રકારનાં સ્થિતંતર એ અચલ નિયમાનુસાર થાય છે. જીવંતને પ્રાપ્ત કરનાર અંતઃકરણક્રિયાધિ પેણ એજ નિયમોને અધીન છે. નાના પ્રકારનાં સુખ દુઃખ અથવા સંપત્તિ વિપત્તિ પ્રાપ્ત થવામાં અંતઃકરણના સ્થિતંતરજ દારણ છે. અંતઃકરણની અમુક સ્થિતિ તેજ બદાવરણ

અથવા-સુક્રતાવસ્થા-કહેવાય છે. એજ અંતઃકરણ અમુક પ્રકારની અવસ્થામાં
 લિંગ શરીર કહેવાય છે. તે લિંગ શરીર, સંસ્કારના પ્રબળ વેગથી બીજા
 સંસ્કારનાં ફળ ભોગવવાની સાધ. ઉપર આવે છે. ત્યારે સૂક્ષ્મ શરીરરૂપ
 વિશેષ ઉપાધિવાળું થાય છે. તે સૂક્ષ્મશરીર પુનઃ યોનિજ તથા અયોનિજ-
 માનું કાર્ય પણ સંસ્કારાનુકૂળ શરીર ધારણ કરવા સમર્થ થાય છે.
 સંસ્કાર જે જાતિના સ્થૂલને પ્રાપ્ત કરાવવાને સૂક્ષ્મ શરીરને ઉપજાવે છે,
 તે જાતિના સદૃશ આકારનાજ સૂક્ષ્મ શરીરને પ્રથમ કરે છે અને પછી દ્ર-
 વ્ય સંયોગથી તેવીજ યોગ્ય આકૃતિવાળું પરવિકારયુક્ત સ્થૂલ રચાય છે.
 અર્થાત્ આ દૃશ્ય પ્રતીત થતું સ્થૂલ શરીર તો લિંગ શરીરની પણ ઉ-
 પાધિરૂપ સૂક્ષ્મ શરીરની પ્રતિમા માત્ર છે. મનુષ્યનું સૂક્ષ્મ શરીર મનુષ્યા-
 કૃતિનું હોય છે. આન ગર્દભાદિનાં સૂક્ષ્મ શરીર તત્સદૃશ આકારનાં હોય છે.
 સ્થૂલ શરીર તો પરમાણુ રચિત છે. તે, તેના તેજ પરમાણુઓ જેવું જેવું
 સૂક્ષ્મ શરીર હોય છે. તેવા તેવા આકારના સ્થૂલરૂપમાં ગોઠવાઈ તે તે સંયોગે
 માત્ર થાય છે. સ્થૂલ શરીર સૂક્ષ્મ શરીરનું કાર્યરૂપ છતાં સંપૂર્ણ વ્યવહાર
 સંધાનનાર સાધનરૂપ પશું છે. લિંગ શરીર તથા સૂક્ષ્મ શરીર વિના સ્થૂલ શરીર
 શરૂ થઈ શકે, યોગ્ય છે. અર્થાત્ સ્થૂલ શરીર એ સુખદુઃખ પ્રાપ્તિમાં કાર્ય
 સ્વતંત્ર સાધના હોય નથી. સ્થૂલ શરીરમાં જે જે સામર્થ્ય પ્રતીત થાય
 છે તે સર્વ લિંગ શરીરરૂપ ઉપાદાન કારણનાં માત્ર કાર્યરૂપ છે. જેવી રીતે એક
 લોહચુંબક અમુક આકૃતિનું હોય અને તેને લોહખંડ અથવા ત્રાંબાના અત્યંત
 બ્રીજાં રજકણોના સમીપ ધરું હોય તો તે રજકણો સ્વભાવના નિયમાનુસાર
 તે લોહચુંબકથી આકર્ષાઈ તેને ચોંટી છે. તથા અમુક આકારમાં ગોઠવાય
 છે, તેવી રીતે આ બુદ્ધોકમાં રહેલા અસંખ્ય ભૌતિક રજકણોને સ્વભાવના
 નિયમાનુસાર આકર્ષી તેમને મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, આદિના સ્થૂલ શરી-
 રના આકારમાં ગોઠવાયલા પ્રતીત કરાવનાર લોહચુંબક આ લિંગ શરીરથી
 થતું સૂક્ષ્મ શરીર છે. જ્યોતિ લિંગ શરીર અથવા માનસિક શક્તિયો, આ
 સ્થૂલ શરીરનાં કાર્ય નથી પણ આ સ્થૂલ શરીર લિંગ શરીરનું પરંપરા
 કાર્ય છે. એ લિંગ શરીર પણ પુનઃ સ્વભાવના નિયમાનુસાર એ અંતઃક-
 રણ ઉપાધિનું રૂપાંતર માત્ર છે. સ્થૂલ સૂક્ષ્મ ભોગ આપવા યોગ્ય અ-
 નંતઃકરણની સ્વભાવના નિયમાનુસાર અમુક રિયતિવિશેષ જોઈ લિંગ શ-
 રીર છે; અને એનેજ કારણ શરીર કહીએ તો આવે એમ છે; જ્યોતિ પરિ-

જામે સંપૂર્ણ-સુખ દુઃખ તથા શક્તિરૂપે સંપત્તિ અને વિપત્તિનું મૂલ ઉપાદાન કારણ અંતઃકરણરૂપાધિન છે. તેથી એ “અંતઃકરણ” તથા અંતઃકરણને લાગુ પડતા સ્વભાવના નિયમો (Laws of Mind) તું યથાર્થ જાન થવાથી ઉપર વર્ણવી સર્વ સુખવર્ણનો અંત આપે છે. એ અંતઃકરણ કર્મસંસ્કારનું તથા સ્વભાવસંસ્કારનું આધાર સ્થાનરૂપ દ્રવ્ય છે. એ દ્રવ્ય એ પ્રકારના સંસ્કારને ધારણ કરનાર હોવાથી એ પ્રકારનું ગણાય છે. વર્તમાન શરીરનો ગર્ભ રહેતા પૂર્વના સર્વ કાલમાં જે કર્મો કરાયેલાં છે અને તેમાંથી જેમનાં ફલ જોગ્યવાના અંગ્રસિદ્ધ રહેલાં, તે સર્વ કર્મના સંસ્કારો પહેલા દ્રવ્યમાં હોય છે. શરીરના આરંભમાં એ કર્મ સંસ્કારો જે વર્જના હોય છે. પ્રારંભ તથા સંચિત. વર્તમાન મનુષ્ય શરીરમાં ફલ આપવા જેવી પરિપાક અવસ્થાને પામેલાં કર્મો, અથવા જે કર્મોનાં ફલ આપવા માટેજ આ અમુક લોકમાં, તથા અમુક દેશ, વર્ણ, આશ્રમમાં શરીર ધારણ કરાયું છે, અથવા આ મનુષ્ય શરીરને જે કર્મોની પ્રતિભા છે તે કર્મો પ્રારંભ કર્મ કહેવાય છે. એ શિવાય અન્ય ઉત્તરશરીરમાં યોગ્ય કાલે ફલ આપનાર બાકી રહેલા સર્વ કર્મસંસ્કારો સંચિતમાં ગણાય છે.

આ સંસ્કારનાં સ્વરૂપ તથા નિયમો ઘણાજ ગહન છે. શ્રી સદ્ગુરુના શ્રીમુંબથી પુનઃ પુનઃ સાક્ષાત્ શ્રવણ કર્યા વિના એમનું નિઃસંદેહ જ્ઞાન પવું દુર્લભ છે. અત્ર તત્સંબંધી જણાવવા યોગ્ય માત્ર એટલુંજ છે કે પ્રાણીઓનાં સુખદુઃખ જે કેવળ પૂર્વ કર્મ, સંસ્કારનેજ અધીન હોત તો તો તે પ્રાણીઓ પૂર્વ કર્મના ફલને અન્યથા કરવામાં અસમર્થજ હોત. તો તો તેમની મુગે મોટે કેવલ સ્વકર્માનુસારજ પ્રવૃત્તિ થતી હોત. તથા તેમનાથી ખીજ કાંઈ પણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ થતી અસંભવ હોવાથી તેમને કહેલો સદ્બોધ તથા શાસ્ત્રકારોનો તેમને બોધ કરવા રચેલા અધોનો શ્રમ કેવલ નિષ્ફલજ હોત. કેમકે તેમને ગમે તેટલો બોધ કરત તેમણે તેઓની પ્રવૃત્તિ તો તેમનાં પૂર્વકર્માનુસારજ યાત્રા પિરવું તેમ નથી. સમર્થ વિશ્વનો હસ્તા મંત્રકવત્ અનુભવ કરનાર અસાધારણ જુદિના એક કરતાં અધિક બાળક કારણે બાળ્યો રચાયેલાં છતાં જે શાસ્ત્રોના શુદ્ધ વિદ્વાનોને અમાજજ રહે છે, એવાં અનેક સત્શાસ્ત્ર પ્રતિપાદક અધોના રચનાર પ્રયોગન વિના મિત્યાપ્રવૃત્તિ કરેલ નહિ. આપૌરુષ્ય વેદ નિરર્થક હોયજ નહિ. પ્રાણીમોક્ષમાં કર્મસંસ્કારના દ્રવ્ય સાથે સ્વભાવસંસ્કારનું દ્રવ્ય પણ છે. તે વેડે નવા શુ-

બાશુબ કર્મો રચાવાનો સંબંધ છે, અને રચાય છેજ. તેનેજ ક્રિયાશીલ કર્મ એવી સંજ્ઞા અપાયેલી છે. પણ એ સ્વભાવ તથા કર્મના સંસ્કારો સર્વ મનુષ્યોમાં એકજ પ્રકારનાં નથી. “મનુષ્યરૂપેણ મૃગાશ્વરન્તિ” એ ચરણુ-માં હેતુરૂપ મનુષ્યકૌટિલ્યસંયુક્ત જીવો એવા પણ ધણા છે કે જેમની અ-શુભ કર્મસત્તા વિશેષ બલવતી છે તથા સ્વભાવસત્તા રજઃતંત્ર પ્રધાન છે. તેવાં બધાં દ્રહ્માપિ તં નરં નરજાયતિ એ ચરણુને સંદેહ કરનારા છે. એ વિશે વિવરણુ આગળ આવશે. હાલ વિવક્ષિત માત્ર એટલુંજ છે કે એવા પણ યોગ્ય પુરુષો (તથા સ્ત્રીઓ) છે કે જેઓનાં કર્મ તથા સ્વભાવ સંસ્કારો ઉત્તમ એટલે સત્ત્વ તથા શુદ્ધ સત્ત્વ પ્રધાન છે, તથા રજઃતંત્રના સંસ્કારો ઘણા હોય છે. એવા પુરુષો પૂર્વોક્ત બોધ તથા સત્તાશ્રેણી અધિકારી છે. તેમનાવડેજ તે ગ્રંથોની સફલતા છે. સત્સંગપડે તેવા પુરુષોની સ્વ-ભાવસત્તાથી નવા સત્કર્મો રચી શકાય છે. તે નવા રચાયતાં સત્કર્મોનું બલ જે પ્રારબ્ધકર્મના વેગ દરતાં વિશેષ બલવાન થાય તે પ્રારબ્ધકર્મને તેઓ અન્યથા કરી શકે છે.

અત્ર પ્રસંગ આવ્યો સારે એક પર્યુત્તર સરસ છતાં હાલ સર્વજ્ઞ મો-ટા વિવાદનો પ્રશ્ન લઈ જોઈશું. “પ્રારબ્ધ મોટું કે પુરુષાર્થ, ઉદયમ મોટું કે દૈવ, પ્રારબ્ધકર્મનો ભોગ શિવાય કશું થઈ શકે કે કેમ, પ્રારબ્ધ અન્યથા કરી શકાય કે નહિ?” આ સર્વ એકજ પ્રશ્ન ભિન્નભિન્ન શબ્દરચના વિશિષ્ટ છે. ખરું જોતાં આ આવ્યો વિષયજ આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં છે એમ કહીએ તો ચાહે તથા એ પ્રશ્નનું કંઈક સંતોષકારક સમાધાન પણ આ વિષય પૂર્ણ થયેજ આવશે. તેથી અત્ર સંબંધપરતે એ પ્રશ્નનું સંક્ષેપમાં સમાધાન નીચે પ્રમાણે છે. પૂર્વ પક્ષકારને સામું એમ પુછવામાં આવે કે હિંદુસ્થાનનો કોઈ રહીશ છોડીકરી પારસ્થામેટનો મેંબર થઈ શકે કે નહિ; એટલિયનના રહીશને ત્યાંની ચાલોમેટના ગુપ્ત મંત્રીનું પદ મળવાનો અ-ધિકાર છે કે નહિ; તથા આ દેશનો પણ કોઈ રહીશ કોઈ દેશી રાજ્યના ગુપ્ત મંત્રીનું પદ મેળવી શકે કે નહિ? તેનો ચોખ્ખો ઉત્તર એવો મળવાનો કે હિંદુસ્થાનના સર્વ મનુષ્યોને ગોખ્ય ઉપાસ્યવડે પારસ્થામેટમાં મેંબર થવા સંભવ છે. તે દેશના નિયમ પ્રમાણે આંસ પ્રતિબંધ તો નથી. કેવળે અ-

સાધ્ય નથી. પરંતુ એ પ્રમાણે થવું એ એટલું બહુ દલિત છે કે "જાણ્યા પ્રમાણે". હજુ સુધી કોઈ યદ્ય શક્ય નથી. કોઈ કોઈ પ્રયત્ન કરે છે પરંતુ સદાજ પ્રતિબંધને લીધે નિષ્ફળ યાય છે. તેમજ ગ્રંથસ્થિતના સુખ્ય મંત્રિ પદને પ્રાપ્ત કરવાનું યત્ન કરવા સર્વને છુટ છે; અને તેમાંથી ગમે તે એક તે પ્રવર હોય છે પણ ખરા. એ પદ પ્રાપ્ત કરવા સર્વને છુટ છે. તથાપિ અનેક પ્રતિબંધક કારણોને લીધે ઘણા ભાગ તો પ્રાર્થનાઓટનો મેંબરજ હો તો નથી. અને તે મેંબરો પૈકી સમર્થ પુરુષોમાં પણ અગ્રગણ્યમાં ગણના કરાવવી એ કંઈ સર્વને સુલભ નથી. તેથીજ આખા દેશમાંથી કોઈ એક શિવાય અન્ય સર્વ એ પદને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. તેમજ કોઈ દેશી રાજ્યના મંત્રી થવા, અથવા હાકિર્દના જલ્જલ થવા, અથવા ગવર્નરોની કો-હન્સીસના મેંબર થવા પ્રભ માત્રને દક છે. પરંતુ અસાધ્ય અમણ મનુષ્યોને માટે તો એ પદો ફલભજ કહેવાય છે. કોઈ નોના દેશી રાજ્યનું મંત્રીપદ પણ કોઈકજ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અને તદ્દ વ્યતિરિક્ત ખીજ પંદો તો સમર્થ વિકાસોમાંથી પણ કોઈ એકજ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેથી વસ્તુતઃ એક પણ અસાધ્ય ન હોવા છતાં, તથા સર્વને પ્રયત્ન કરવાની સ્વતંત્રતા છતાં પણ લગભગ ઘણા ભાગ તો પ્રયત્ન કરવાજ અસમર્થ છે તેથી તેમને તો એ પદ અસાધ્યજ કહીએ તો ચાલે. પ્રયત્ન કરનારામાંના ઘણાને પણ અસાધ્યજ કહીએ તો ચાલે. કેમ કે તેમનું પ્રયત્ન યોગ્ય હોતું નથી તથા પ્રયત્ન સાથે પ્રતિબંધક આવરણ ખીજ સદકારી સાધનો જે જોઈએ તે સર્વની તેમને અનુકૂળતા હોતી નથી. જેથી અસાધ્ય પ્રયત્ન કરનારાઓમાંથી જે યોગ એવા પ્રદ માટે યોગ્ય જેવા હોય છે તેમાંથી પણ કોઈ એકજ એવા પદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેથી મનુષ્યાણામ્ સહ-સ્રિપુ આદિ ન્યાય જે પરમાત્મસ્વરૂપના યથાર્થ જ્ઞાન માટે છે તે તે પદની અપેક્ષાથી અલગ તુચ્છ ગણાતા લૌકિક પદને માટે પ્રજા ભેદભેજ અંગે પડે છે એ આશય છે.

તેનં પ્રમાણે પ્રાણીમાત્રના અંતઃકરણમાં સ્વભાવસત્તાના સંસ્કારો છે. સર્વને દુઃખાશુભ નવાં કમો રચવા જોડલી સ્વતંત્રતા છે. તે પ્રમાણે નિરંતર રચાયાંજ જાય છે. જે ક્રિયાણુ કમો નવાં યાય છે તે. તે પ્રાણીનાં પ્રારબ્ધ તથા સંચિત કર્મસંસ્કારના કોષમાં ન્યૂનાધિકતા કરે છેજ.

॥ ૐ શ્રી ॥

વેદાન્તસાર.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૪૦ થી.)

આ પ્રમાણે અવશ્ય કર્તવ્ય પદાર્થોની કોટિમાં મંગલ મુકાયેલું હોવાથી આ અંથકારે અંતરમાં મંગલ કરી ઉત્તરકાળે યનાર અંથકારોની સ્વતંત્રવાસ્તવે અંથારજે લખ્યું છે.

પરમાત્માથી અભિવ્યક્ત આત્મામાં સર્વદેવમયો હરિઃ ઈત્યાદિ વ્યવસ્થાથી પ્રતિપાદન કર્યા પ્રમાણે સર્વ દેવો આથી ગમેલા હોવાથી આત્મતત્ત્વના સ્મરણથી ગણેશ આદિ સર્વ દેવોનું સ્મરણ થઈ ગમેલું છે, તેથી અંથારજે ગણેશ વા સરસ્વતી વગેરે દેવતાનું અનુસંધાન કેમ નથી કર્યું એ શંકાનો આવકાશજ રહેતો નથી.

અર્થતોડપ્યદ્વયાનન્દાનતીતદ્વૈતમાનતઃ।

ગુરૂનારાધ્યવેદાન્તસારંવક્ષ્યેયથામતિ ॥ ૨ ॥

અર્થઃ—પ્રસાદાત્મતત્ત્વના સાક્ષાત્કારથી જે, અર્થે કરીને પણ અધ્યાનંદ છે તે શીશુરને પરમ પ્રેમથી નમસ્કાર કરી વેદાન્તસારને વ્યાખ્યાનિત પ્રતિપાદન કર્યું.

પ્રથમ શ્લોકમાં શાસ્ત્રપ્રતિપાદન પરબ્રહ્મના સ્મરણરૂપ મંગલસ્મરણ કરી, યસ્યદેવે પરામાર્કિયયાદેવે તથાગુરૌ। તસ્યૈતે કાચિતાહ્યર્ચાઃપ્રકાશન્તે મહાત્મનઃ। જેમ પરમેશ્વરમાં દાસત્વ, સખ્યાત્વ તથા આત્મનિવેદન આદિથી જન્મને પામેલી પ્રેમલક્ષણા બક્તિરૂપ પરાબક્તિ થાય છે તેમ જે વિવેકી સાધકને તેવી બક્તિ શ્રીસદ્ગુરમાં હોય છે તેાં એ બક્તિના યોગથી મહાત્મા સંપ્રાપ્ત થવાથી રીતે પામેલા તે પુરુષને આ કહી ગમેલી બ્રહ્મવિદ્યાનો વચાર્થ પ્રકાશ થાય છે એ ચેતાશ્ચતરશ્રુતિથી, દેવમિવાચાર્યમુપાસીત સર્વે શક્તિમાન પરમાત્માની આદ્ય આચાર્યશ્રીની સાધક ઉપાસના કરવી, ઈત્યાદિ સ્મૃતિ વિધિથી, આચાર્યોં બ્રહ્મણો મૂર્તિઃ શ્રી સદ્ગુર મૂર્તિમાન ઈત્યર છે, એ મનુસ્મૃતિના વચન વગેરે વિવિધ પ્રમાણોથી શ્રી સદ્ગુર અ-

સ્ત્રવિદ્યાનું મુખ્ય સાધન સિદ્ધ થવાથી, તેમને આ શ્લોકથી નમસ્કાર કરવા રૂપ નમસ્કારામંત્ર મંગલાચરણ કરી પોતાના ચિત્રિત અંધની પ્રતિમા કરે છે.

અર્થ તોડપિ. અર્થે કરીને પશુ. એ તો દરેક વિચારવાનને સહજ વિચારથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે નામ તો કેવળ વ્યવહારાચે અત્તરેષિત છે. નામ આરોપિત નહિં હોય તો શંકર નામ ધારણ કરનારથી કોઈતું અદિત ન થવું જોઈએ, ત્રિપુરાદિ નામ ધારણ કરનાર અધિકારમાં વડતી બિલાડીને મારવા જતાં પશુ ભયયુક્ત થવાપણારૂપ બાવલાના લક્ષણવાળા નહિં હોવા જોઈએ, મોતી નામ ધારણ કરનાર ટકાના શેર નહિ વેચાવા જોઈએ, મથિ નામ ધારણ કરનાર નિસ્તેજ નહિ હોવા જોઈએ વગેરે. પશુ વ્યવહારમાં જોતાં ધણીવાર તે નામના વ્યવહારમાં થતાં અર્થવાળા તે સંજ્ઞાધારી માણસો નથી હોતા. તેથી જો અર્થતઃ પદ નહિ મુક્યું હોત તો નામના અદ્વયાનંદ થાત અને તેથી યથાર્થ શુદ્ધ વિનાના પશુ હોય એવી શંકાનો અવકાશ રહેત. અર્થતઃ પદ મુકવાથી એ સ્પષ્ટ રીતે દૂર થાય છે. જો માત્ર અર્થતઃ એ પદજ કહ્યું હોત તો એ શુદ્ધનું શું નામ છે તે નહિ જણાત અને તેથી સંપ્રદાય અગાનમાં રહેવાથી અંધકર્તા શ્રદ્ધા રાખવા યોગ્ય નહિ દરત. એ સર્વ અટકાવના અર્થાત પોતાના શુદ્ધનું નામ કહી પોતાનું સંપ્રદાયિકત્વ ખ્યાપન કરવા અર્પિ શબ્દ વાંપયો છે. અર્પિ શબ્દથી શબ્દતઃ—નામતઃ(નામે કરીને) એનો સમુચ્ચય થાય છે. તેથી અર્થતોડપિ થી એ અર્થ થયો કે જેમનું નામ અદ્વયાનંદ છે તથા એ નામ અન્યર્થક છે.

અદ્વયાનંદાન્ (ગુરૂન્):—અદ્વયાશ્ચ તે આનંદાશ્ચ જે અદ્વય આનંદ રૂપ છે, પરમાનંદરૂપ છે અર્થાત સમ્યક્દાનંદ અદ્વયરૂપ છે. શ્રીસદ્ગુરના કેવળ નામનું કદાપિ ઉચ્ચારણ નહિં કરવું પશુ પૂજ્યત્વ બતાવવાનાર શબ્દ-સહિતજ ઉચ્ચારણ કરવું એ મહાત્માએની શુદ્ધ નીતિનું પ્રાક્ષર કરવા આ વિવેકી અંધકારે આ રથને પૂજ્યને જાદુ વચન વાંપણું છે, તથા એથી કરીને એ પશુ સુચબ્યું કે ગમે તેવો શિષ્ય વિદ્વાન્ હોય અથવા કમોપાસનાના અનુદાતામાં કુશળ હોય તોપણ જ્ઞાનદાતા ઈશ્વરમૂર્તિ શ્રીસદ્ગુર વિષે તેણે પૂજ્ય બુદ્ધિ રાખવીજ જોઈએ.

આ રથને એ શંકા થાય છે કે એ ગુરુને સન્નિધાનંદ અલરૂપ ક-
લા તે કેવી રીતે, અર્થાત્ જીવ પોતે અલ્પજ છે, વિકારી છે, તે કેવી
રીતે અજ્ઞાતવતી પ્રાપ્તિ કરી શકે? એનો ઉત્તર દેવા કહે છે કે

અતીતદ્વૈતમાનતઃ—અતીતં ગતં દ્વૈતમાનં યસ્માન્—દ્વૈતાત્ એટલે અ-
ઘણિ અતિરિક્તવત્ અગ્રાનીને ગાસતા જગત્ પ્રપંચનું માન જતું રહ્યું
છે તેથી, અથવા અતીતં દ્વૈતં યસ્માન્નદ્ અતીતંદ્વૈતં, તસ્યમાનં સાક્ષા-
ત્કારઃ તસ્માન્—દ્વૈત જ્ઞાતામાંથી જતું રહ્યું છે એવા પ્રલગ્નાત્મતત્વના સા-
ક્ષાત્કારરૂપ હેતુથી. આ પદ્ધતિ એ ગુરુ પરબ્રહ્મરૂપ છે એમાં એ હેતુ બ-
તાવ્યો કે એ ગુરુને પ્રલગ્નાત્મતત્વનો સાક્ષાત્કાર થયેલો છે, અને તેથી એ
પરબ્રહ્મરૂપ છે.

આ રથને એ પ્રશ્ન ઉઠે છે કે પ્રલગ્નાત્મતત્વના સાક્ષાત્કારથી પર-
બ્રહ્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કહી તે અયોગ્ય છે, કેમકે કોઈપણ વસ્તુના સાક્ષા-
ત્કારથી માત્ર તે વસ્તુવિષયક અપરોક્ષ જ્ઞાન થાય, પણ તેથી અન્ય વ-
સ્તુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન પણ થતું નથી, તેમજ તે અન્યના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ
પણ થતી નથી. જેમ ગૌબ્યકિતના સાક્ષાત્કારથી ગોગત વિશેષનો અપ-
રોક્ષ અનુભવ થાય છે પણ ગોથી અન્ય મદિપઆદિ વ્યક્તિના સ્વરૂપનું
માન પણ એ ગોવિષયક પ્રલક્ષથી થતું નથી, તેમજ મદિપસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ
પણ થતી નથી. તે પ્રમાણે પ્રલગ્નાત્મતત્વના સાક્ષાત્કારથી માત્ર પ્રલગ્નાત્મતત્વનું
જ્ઞાન થાય પણ એથી પરબ્રહ્મના સ્વરૂપનું જ્ઞાન નહિ થાય તો પછી પર-
બ્રહ્મના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ તો દૂર રહી.

એનું સમાધાન એ કે ઉપરજે નિયમ કહ્યો તે જ્યારે ભિન્નભિન્ન વ્યક્તિઓ
હોય ત્યારેજ લાગુ પડે છે. ગૌબ્યકિત અને મદિપવ્યક્તિ ભિન્ન ભિન્ન છે તેથી
ગૌબ્યકિતવિષયક જ્ઞાનથી મદિપવ્યક્તિવિષયકજ્ઞાન થતું નથી તથા તદુપની
પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેમ જો પ્રલગ્નાત્મા તથા પરબ્રહ્મ ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થો હોય
તો પ્રલગ્નાત્માના સાક્ષાત્કારથી પરબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર વગેરે નહિ થાય. પણ
શ્રુતિ આદિથી સિદ્ધ ન થતું હોવાથી તેમ નથી. એકજ શુદ્ધ ચૈતન્ય આ-
મૈષાદ સ્વરૂપે સિદ્ધ છે, તથા શુદ્ધસત્વા અને મહિનસત્વા માયા જે
પોતાનો સ્વરૂપ અગત્કાર છે, તેના યોગથી ઈશ્વર અને જીવ એ સંજ્ઞાને
ધારણ કરનાર થાય છે, અર્થાત્ જીવતાત્વ તથા ઈશ્વર તત્વ, અને સ્વસ્વરૂપે
તો પૂર્ણાનંદરૂપજ છે, પણ ઉક્ત અવિદ્યાના યોગથી સર્વથા, સર્વ શક્તમાન

આદિ તથા અદ્યત્ત, અદ્યત્તશક્તિમાનઆદિ એ અવિદ્યાના વિશેષતાના પ્રિતીત થાય છે. ત્યાં જ્યાં એ અવિદ્યાના વિશેષોને અનાદિ કાળથી ચાલતા આવેલા અધ્યાસથી પોતામાં આરોપ કરે છે તેથી પોતાને બદ્ધ થયેલો માને છે, અને જેમ સૌભુવ નાટકમાં સ્ત્રી આદિ વેષને તે રૂપ બાણી સેવે છે તેથી પોતે સ્ત્રીત્વાદિ ધર્મનાળો છે એ પ્રકારના અધ્યાસથી રહિતજ હોય છે તેમ સર્વગત, સર્વ શક્તિભરવ આદિ ગાવાના વિશેષોને તે રૂપ બાણીને ઈશ્વર સેવનાર હોવાથી ત્રણે કાળમાં તદ્દત બંધથી રહિતજ છે. અર્થાત્ સદા મુક્ત છે. આ પ્રમાણે બ્યવસ્થા હોવાથી જ્યારે પ્રલયાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે સાક્ષીને સ્વસ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે; એટલે પૂર્વકાળ વિને પોતામાં જે અવિદ્યાના વિશેષોનો આરોપ અભિમાની કરતો હતો તે સર્વ વિશેષો પોતાના નથી પણ પોતે એ સર્વ વિશેષથી રહિત નિર્વિશેષ ચિન્માત્ર સ્વરૂપ છે એમ સ્પષ્ટ રીતે તે અનુભવે છે. એ નિર્વિશેષ પ્રલય એતન અદ્યાનંદરૂપ છે તેથી પ્રલયાત્માનો સાક્ષાત્કાર એજ અદ્યાનંદસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર છે. તેથી પ્રલય એતનના સાક્ષાત્કારથી પૂર્ણાનંદરૂપ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કેવી રીતે થાય એ જોઈ શકી હતી તે અનુચિત કરે છે, કેમકે પ્રલય એતન પોતેજ અવિદ્યાનો નાશ થયે પૂર્ણાનંદ બ્રહ્મરૂપ છે. અને એ અવિદ્યા આગળ કહેવામાં આવેશે તે પ્રમાણે અવિદ્યાનના અજ્ઞાનરૂપજ છે તેથી પ્રલય એતનરૂપ અવિદ્યાનના અપરોક્ષ જ્ઞાનથી એ વિવર્ણ જાય છે અર્થાત્ પ્રલય એતન સાક્ષાત્કાર સંગયે પૂર્ણાનંદ બ્રહ્મરૂપ છે.

જીજ્ઞાસે જોઈ શકી હતી કે પ્રલય એતનના સાક્ષાત્કારથી બ્રહ્મત્વની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય તે પણ આથીજ અંતિત થાય છે. પ્રલય એતન પોતેજ બ્રહ્મરૂપ છે પણ અજ્ઞાનના સહમાવથી વિપરીત જાણે છે. એ અજ્ઞાનનો જાણ યવાથી એતનની વિષયયથી રહિતપણે રિયતિ એજ બ્રહ્મત્વની પ્રાપ્તિ વેદાન્તશાસ્ત્ર માન્ય કરે છે, અર્થાત્ પ્રતીતિ એજ પ્રાપ્તિ છે. અન્ય રીતે સર્વ બ્યાપકબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ ઘટતી નથી, કેમકે જેને પદાર્થ, જેવું કે આમ વગેરે, પ્રાપ્ય ગળાય છે તે તેના પ્રાપ્ત કરનારની અંતર બદિરૂ રહેલું નથી જેવામાં આવતું તેથી આગાદિવત્ જો બ્રહ્મને પ્રાપ્ય લઈએ તો તે સર્વબ્યાપક નહિ કરે. આ નો બ્રહ્મને જીવથી જિજ્ઞાસે લઈએ ત્યારે છે. પણ જ્યારે શ્રુતિ સ્મૃતિ આદિ પ્રમાણો, શ્રી સદૃશ જગત્પાત્તા ઉપદેશથી તથા

સ્વાનુભવથી એ બ્રહ્મ પોતાનું સ્વરૂપ સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તે સુતરામ પ્રાપ્ત કાટિથી નિવૃત્ત થાય છે, અર્થાત્ બ્રહ્મ સ્વસ્વરૂપ હોવાથી નિસ્પ્રાપ્ત છે તે પશુ અગ્નિ દશામાં અભિમાનીને તેમ બાસતું નથી; એ અગ્નિના જ્યારે બાધ થાય છે ત્યારે સ્વસ્વરૂપ બ્રહ્મની પ્રતીતિ થાય છે તેજ બ્રહ્મત્વની પ્રાપ્તિ છે. લોકોમાં પણ એમ ઉપચારથી પ્રાપ્તિ શબ્દનો પ્રયોગ કરતો દેખાય છે. કોઈ કારણને લીધે જોતામાં કામ થયો છે એવી, પોતાના હાથમાં કંકણને ધારણ કરનાર સ્ત્રી તે કામવશાત્ કંકણને જોતી નથી તેથી તેને શોધતી ફરે છે તથા પછી જ્યારે દેશિકના ઉપદેશથી તેની નજર પોતાના હાથપર પડે છે ત્યારે તે મારું કંકણ જડ્યું એવો પ્રયોગ કરે છે. એ સ્થળે પણ ખરું જોતાં કંકણ તેના હાથથી વિયુક્ત થયું જ નહોતું, તેથી જડ્યું એ બધુંના અર્થમાં પ્રયુક્ત કરાય છે.

આ સર્વથી એ સિદ્ધ થયું કે પ્રલગ્નાત્માનો સાક્ષાત્કાર જે શ્રવણ, મનન તથા નિદિધ્યાસન દ્વારા સિદ્ધ થતી આત્મવિષયક નિર્વિકલ્પક સમાધિનું ફળ છે તેજ અધ્યાનંદ રૂપ જીવનમુક્તના લક્ષણની પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે. આજ કારણથી શ્રુતિમાં બ્રહ્મવેદ બ્રહ્મૈવ ભવતિ, તદાત્માનમેવાવેદ બ્રહ્મં બ્રહ્માસ્મીતિ. નિર્વિશેષ ચિન્માત્ર વિષુ આત્માને અપરોક્ષ રીતે અનુભવનાર પૂર્ણાનંદ બ્રહ્મરૂપ થાય છે, નિર્વિકલ્પ સમાધિજન્ય સાક્ષાત્કાર સમયે હું બ્રહ્મ છું એ પ્રકારે તેને આત્મજ્ઞાન થયું ઈત્યાદિ વચનોથી આત્મસાક્ષાત્કાર એજ બ્રહ્મત્વની પ્રાપ્તિ કહી છે, તેથી શ્લોકમાં અતીતદ્વૈતમાનસઃ એ અધ્યાનંદત્વની પ્રાપ્તિમાં હેતુ આપ્યો તે ચોખ્ખું છે,

આ પ્રમાણે પોતાના ગુરુનું નામ, તેમની સ્થિતિ તથા તે સ્થિતિની પ્રાપ્તિનું સાધન કહી હવે તેમને વિષે પોતાની ભક્તિ વગેરે સૂચવવા કહે છે કે, આરાધ્યઃ—આરાધના કરીને ત્યાં શ્રીસદ્ગુરુ વિષે જેમ પુણ્ય બુદ્ધિ રાખવી એ એક નીતિ છે તેમ તેમને વિષે સાધક જેમ લક્ષણભક્તિ, આતિશય શ્રદ્ધા, આદર વગેરે પશુ અવશ્ય સૂચવ્યાં જોઈએ એ બતાવવા અંધકાર નાશકાર કરીને એ અર્થવાણું પદ ન વાપરતાં આરાધ્ય પદ વાપર્યું છે. આરાધ્ય એટલે ભક્તિ, શ્રદ્ધા, આદર આદિસહિત નમસ્કાર કરીને, અર્થાત્ નમસ્કાર કર્યું તથા પછી.

અહિંસાથી અંધકારે શ્રીસદ્ગુરુને નમસ્કાર કરવારૂપ મંગલાચરણ કર્યું છે. તથા શિષ્ટ પદોની ચિકીર્ષિતમંથની પ્રતિષ્ઠા કરે છે.

વેદાન્તસારમ્—વધ્યગાણુ લક્ષણુ જે વેદાન્તશાસ્ત્ર તેના સારને લાંબારૂં જોતાં તે અનંત શાખાવાળા તથા અતિમંબીર અર્થવાળા વેદાન્ત શાસ્ત્રનો પરિચ્છેદ તે સર્વે ઈશ્વર તથા તેમનાં લીલાતતુઓથી જ કરી શકાય એમ છે, અન્યથી થાય એમ નથી. એ હેતુથી શ્રી સર્વે ઈશ્વર પ્રણીત શિષ્યાના અન્ય સર્વ વેદાન્તના અથો વેદાન્તનું સંક્ષેપે કરીનેન પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી વેદાન્તના સારરૂપ છે. તેપણુ એ વેદાન્તશાસ્ત્રના નામથી જાણખાતા અથોની અપેક્ષાથી પણ આ અંથમાં સંક્ષિપ્ત પ્રતિપાદન છે તથા વેદાન્તનો સારરૂપ વિષય જે મહાવાક્યથી લક્ષ્ય નિર્ણય બ્રહ્મ તેનું જ આ અંથમાં પ્રતિપાદન છે તેથી પણ આ અંથ વિશેષે, કરી વેદાન્તસાર છે.

વંદ્યે યથામતિ—હકત વેદાન્તસારનું હું યથામતિ પ્રતિપાદન કરું છું. આ સ્થળે યથામતિ (મતિ અનુસાર) એ પદ અંથકારે માત્ર વિવેકને અર્થે જ મુક્યું છે, કંઈ એથી અંથકારને વાદિનો ભય છે અથવા તે વેદાન્ત શાસ્ત્રનો પોતાની ઈચ્છાનુસાર અર્થ કરી તેનો મતિઅનુસાર સાર કાઢ્યો છે વગર કિંદ્રષ્ટ અનુમાનો કરવાં યોગ્ય નથી.

આ પ્રમાણે આ શ્લોકથી વેદાન્તસારને આરંભ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. ત્યાં વેદાન્તસાર એટલે તે વેદાન્તનો સાર. પણ વેદાન્ત એટલે શું એ સમજ્યા વિના વેદાન્તસારનો અર્થ સ્પષ્ટ થતો નથી તેથી વેદાન્તનો અર્થ જાણવાની યતી આકાંક્ષા નિવૃત્ત કરવા કહે છે કે.

વેદાન્તોનામહપાનિપત્ત્રમાણં તદ્વપકારોણિશારીરકસૂત્રાદીનિચ ॥૩॥

વાક્યાર્થ—વેદાન્ત એટલે બ્રહ્મવિદ્યાના પ્રમાણરૂપ ઈશાવસ્વાદિ શ્રુતિઓ તથા તેનાં ઉપકારક શારીરક સૂત્રો વગેરે. (૩).

વેદાન્તઃ—એટલે વેદનો અંત. વેદ શબ્દ યાનાર્થક વિદ્ ધાતુપરથી આવે છે તેથી જ્ઞાનવાચક છે, અને તેથી વેદાન્તનો અર્થ જ્ઞાનનો અંત થાય છે. જ્ઞાનનો અંત એટલે જે જ્ઞાન થયા પછી અન્ય કશું જાણવાનું અવશિષ્ટ ન રહે તે. એ જ્ઞાન બ્રહ્માત્મક સાક્ષાત્કાર છે, કેગકે એ સાક્ષાત્કારને પામ્યાથી સર્વનું જ્ઞાન થાય છે જેથી કોઈ પ્રકારનું જ્ઞાતવ્ય બાકી રહેતું નથી. અયર્વેદના મુશ્કેલાપનિષદમાં પણુકસ્મિન્નુ મગલો વિજ્ઞાતે

‘સર્વ મિદં વિજ્ઞાતં ભવતિ—શિષ્ય પૂછે છે, હે ગરુડન! એવું શું છે કે જેનું વિશેષરૂપે જ્ઞાન થયાથી અર્થાત્ અપરોક્ષાનુભવ થયાથી આ સર્વનું વ્યાપ્ય જ્ઞાન થાય છે—એ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે બ્રહ્મવિદ્યાજ્ઞ કહી છે. તેથી વેદાન્ત-શબ્દનો મુખ્યાર્થ બ્રહ્મવિદ્યા છે. અને એ બ્રહ્મવિદ્યાનું પ્રતિપાદન કરનાર અર્થે ઉપચારથી વેદાન્ત કહેવાય છે. એ બંને અર્થે અંધકાર ઉત્તર પડેથી કહ્યા છે. ત્યાં નામ એ પદ વાક્યાલંકારરૂપે છે.

‘ઉપનિષદ્ પ્રમાણમ્—આ પદથી ઉપરના બંને અર્થ કહ્યા છે, ત્યાં એ સમાસનો કર્મધારય તથા પછિતત્પુરુષ બે રીતે વિગ્રહ કરાય છે. તેમાં મુખ્યાર્થ કર્મ ધારય સમાસ લેવાથી બોધન કરાય છે અને તત્પુરુષ સમાસ લેવાથી ઉપચારિત અર્થે બોધન કરાય છે. તે આ પ્રમાણે:—ઉપનિષદ્ શબ્દમાં ઉપ અને નિ એ બે ઉપસર્ગ છે અને સદ્ ધાતુ છે. ઉપ સામીપ્યનો તથા નિ નિશ્ચયનો દોતક છે. સદ્ ધાતુના વિશરણ, ગતિ અને આવસાદન એ ત્રણ અર્થ છે. એ ત્રણે અર્થમાં સદ્ ધાતુ ઉપાને પૂર્વક હોય છે સારે બ્રહ્મવિદ્યાનો વાચક થાય છે. એ વિષે શ્રીકૃષ્ણોપનિષદ્ બ્રાહ્મમાં શ્રી-ગદ્ શંકરાચાર્યે એ મુમુક્ષવઃ દૃષ્ટાનુશ્રવિકવિષયવિતૃષ્ણાઃ સન્તઃ ઉપનિષ-ચ્છબ્દવાચ્યાં વક્ષ્યમાણલક્ષણાં વિદ્યામુપસચ્ચડપગમ્ય તન્નિષ્ઠતયા નિ-શ્રવ્યેન શીલયન્તિ તેષામ્ ઈલાદિથી આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે જે મુમુક્ષુઓ ઐહિક અને પારલૌકિક વિષયમાં આરદ્ધ વિતૃષ્ણતાવાળા પડેને ઉપનિષદ્ શબ્દથી બોધન કરાતી બ્રહ્મવિદ્યાની પાસે જઈને (ઉપ) અર્થાત્ આશ્રય લઈને તેમાં નિષ્ઠા રાખવારૂપ નિશ્ચયવાળા (નિ) હોય છે તેના પુરૂષની સંસારખી-જરૂપ અવિદ્યાને જે વિદ્યા નાશ કરનાર [વિશરણ કરનાર] છે તે ઉપનિ-ષદ્ છે. ત્યાં સંસાર ખીજરૂપ અવિદ્યાનો નાશ નિચાલ્યતં મૃત્યુમુક્તામુત્પ-ચ્યતે. તે આત્માના અપરોક્ષાનુભવથી અવિદ્યાના મુખમાંથી છૂટાય છે એ શ્રુતિબોધ પ્રમાણે-બ્રહ્માત્મૈક્ય સાક્ષાત્કારથી થાય છે. તેથી બ્રહ્માત્મૈક્ય સા-ક્ષાત્કારરૂપ બ્રહ્મવિદ્યા એ સદ્ ધાતુના વિશરણ અર્થમાં ઉપનિષદ્ શબ્દનો અર્થ થયો. તેમજ ઉક્ત મુમુક્ષુને પરં વ્રત્ત ગમયતિ. નિર્ગુણ બ્રહ્મને પ્રમા-

કનાર ને વિદ્યા તે ઉપનિષદ એ પ્રમાણે સદ્ગતિ ગતિરૂપ અર્થ લેવાથી અર્થ યાવ છે. તો એ અર્થમાં પણ એ અલ્પવિદ્યાજ છે કેમકે બ્રહ્મવેદ બ્રહ્મૈવ મવતિ અલ્પનો સાક્ષાત્કાર કરનાર માણસ અલ્પને પામે છે ઈલાદિ શ્રુતિઓ અલ્પાત્મક સાક્ષાત્કારનેજ અલ્પપ્રાપ્તિનો દેવ કહે છે. તેથી ગતિરૂપ અર્થમાં પણ ઉપનિષદનો અર્થ અલ્પવિદ્યાજ યાવ છે. તેમજ એ અલ્પવિદ્યાજ ઉક્ત મુમુક્ષુની સંસારસારતામાર્તે સાદયતિ સંસાર વિષે યથેલી ચાર-બુદ્ધિને અવસાદન-ઉન્મૂલન-કરનાર છે તેથી સદ્ ધાતુના અવસાદન અર્થમાં પણ ઉપનિષદ શબ્દથી વાચ્ય છે.

એ અલ્પવિદ્યારૂપ ઉપનિષદ એજ પ્રમાણ છે, કેમકે એ સાક્ષાત્કારાત્મકપ્રમા પૈરપેયભોષરૂપ પ્રમાણુ દારણ છે. એ ઉપનિષદરૂપ પ્રમાણુ વેદાન્ત શબ્દનો એક અર્થ યાવ છે. અને એ ગુપ્તાર્થ છે એ તો સ્પષ્ટ છે.

એ સમાસનો બીજો વિગ્રહ ઉપનિષદઃ પ્રમાણ-ઉપનિષદનું પ્રમાણ એમ પણ યાવ છે. તેથી એ અર્થ યથો કે અલ્પાત્મસાક્ષાત્કારરૂપ અલ્પવિદ્યાનું પ્રતિષાદન કરનાર શાસ્ત્ર ને અનુભવી મહાત્માના અનુભવ પ્રદર્શક વચનરૂપ અને તેથી એ વિદ્યાનું પ્રમાણ છે તે અર્થાત્ ઉપનિષદમધો-

મહૈડધ્યાપયમાઃ—અમે ઉપનિષદનું અધ્યયન કરીએ છિયે, અધ્યાપન કરીએ છિયે ઈલાદિ ભોક્તૃવ્યવહારમાં પ્રસિદ્ધ ને દર્શાવાસ્યાદિ શ્રુતિઓ છે તે. એ શ્રુતિઓ પણ નગ્ન, યગ્નુસ્, સાગ અને અર્ચન એ ચાર, ને કર્મોપાસના આદિનું જ્ઞાન આપનાર દેવાળી ઉપચારથી વેદસંજાથી પ્રસિદ્ધ છે તે ચાર વેદની સાખાના અંત્ય ભાગમાં પ્રાપ્ત છે. તેથી વેદાન્ત છે.

આ પ્રમાણે આ પદ્યી વેદાન્ત શબ્દનો ગુપ્તાર્થ અલ્પવિદ્યા છે, અને ઉપચરિત અર્થ એ અલ્પવિદ્યાની પ્રતિષાદક શ્રુતિઓ છે એ અર્થનું ભાષન કયું. સાં ઉપચરિત અર્થમાં શ્રુતિઓનુંજ જ્ઞાન ગ્રહણ થયે એમ નથી, પણ અલ્પજ્ઞ વગેરે અલ્પવિદ્યાના પ્રતિષાદક અર્થ માનવું, ગ્રહણ યાવ છે એ કહેતા અર્થકારે ઉત્તરપદો મુક્યાં છે.—

તદુપકારીણિ એટલે અલ્પવિદ્યાનો વિષયમાં સાધક બાધક મુક્તિઓનું પ્રતિષાદન કરનાર તથા અલ્પવિદ્યાની પ્રતિષાદક શ્રુતિઓના અર્થને સાધક બાધક મુક્તિથી સ્પષ્ટ કરનાર દેવાળી ઉપનિષદનો સાધનભૂત (અલ્પભાષા શાસ્ત્ર વગેરે.)

(અપૂર્ણ)

॥ ગૃહસ્થાશ્રમ. ॥

(સંધ્યાસુ ગયા દર્શનના ૨૦૩ ના પૃષ્ઠી.)

દશ વર્ષની વય લગી અર્થાત્ જે સમયમાં પુત્ર પુત્રીરૂપ પ્રગતને ખાતું પીતું અને રમતું એજ પ્રધાન કાર્ય છે અને એ સિવાય ઈતર કાર્ય ગૌણ છે તે સમયમાં તો માતા અને પિતાની સત્તા પ્રગ્ન ઉપર એક સરખી રીતેજ ચાલી શકે તેમ છે; પણ એ વય પછી પુત્રી ઉપર પ્રધાનપણે માતાનું અને પિતાનું ગૌણ ધ્યાન રહેતું બેઈએ એવો નૈસર્ગિક નિયમ છે. પુત્રના સંબંધમાં એથી ઉલટું છે, અર્થાત્ દશ વર્ષની વયના પુત્ર ઉપર પિતાનો લક્ષ પ્રધાન અને માતાનો લક્ષ ગૌણ રહેવો બેઈએ એ સ્વાભાવિક નિયમ છે. જેમ જેમ પુત્ર અથવા પુત્રી દશ વર્ષની વયથી વધારે વધારે આગળ વધતાં જાય છે તેમ તેમ પૂર્વોક્ત સ્વાભાવિક નિયમ વધારે વધારે પ્રબળતાથી લાગુ પડતો જાય છે. એ સ્વાભાવિક નિયમથી જે માતા પિતા જાણતાં કિંવા અનુભવે વિદ્વ વર્તે છે તેઓ પોતાનું કર્તવ્ય યથાર્થ રીતે કરી શકતાં નથી; અને કર્તવ્ય કરવાને અસમર્થ થયેલાં મનુષ્યોને પોતાની કર્તવ્ય બ્રહ્મતાના પ્રમાણમાં વિવિધ પ્રકારના અપાય પ્રાપ્ત થાય છે. આ વર્તમાનો મૂળ સિદ્ધાન્ત સત્ય છે એમ વર્તમાન લોકઅવધાર ઉપરથી પણ સર્વથા સિદ્ધ થાય છે. હાલના સમયમાં નારી વર્ગની જે પતિત અવસ્થા થયેલી છે તેનું કારણ માતાનાં અજ્ઞાન અને (પુત્રીના આચાર વિચાર તરફ) ઉપેક્ષામાં રહેલું છે. માતાની પદ્ધતિએ પહોંચેલી ઘણી ગૃહિણીઓ પોતાનું કર્તવ્ય કેવળ સમજતી નથી અથવા અવળી રીતે સમજે છે તેથી એ વિષયમાં અને કાંઈ વિશેષ કહેવું યોગ્ય છે.

પુત્રીની માતાએ પોતાનું ઘર છોડીને દેવ દર્શનાદિક કાર્યને અર્થે રાજીવું યોગ્ય નથી. માતાનું નિરન્તર સામીપ્ય અને માતાએ પોતાના કન્યન અને વર્તનદ્વારા આપેલો શુભ ઉપદેશ એ પુત્રીના સદ્ગુણનું મુખ્ય કારણ છે. આ મુચના જ્યાં લગી પુત્રી યથાર્થ સમજણવાળી અર્થાત્ પોતાના સદ્ગુણનું રક્ષણ કરવામાં સ્વતઃ આચરવાળી થાય ત્યાં લગી ધ્યાનમાં રાખવાની છે; તથા 'તે પ્રમાણે આચરવાનું' છે. જે પુત્રીઓની માતાઓ તેમને મૂકીને માતા, મદારદેવ, બજન, કીર્તન કે દર્શન વગેરેની ધૂનમાં ફરતી ફરે છે, તેઓ એકાન્ત પ્રાપ્ત થતાં અથવા પોતાના કટ્ટતાં અધિક બળવાન સત્તાથી દબાઈને પ્રથમ દુરાચારમાં પ્રવેશ કરે છે. અને માતા પિતાને

પોતાની પુત્રી તરફ ઉપેક્ષાને લીધે પરતાવું પડે છે. આવા જનાવ જો-
છામાં જોછા સેંકડે પચાસ ટકા પ્રમાણે જાને છે. જોગ આધુનિક સમયમાં
અવલોકન કરતાં સુસ્પષ્ટ રીતે જણાય છે.

પુત્રીરૂપ પ્રજાની વ્યવસ્થા કરવામાં અતિ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય
એક વિષય ઉપર માતાપિતાનું ધ્યાન હવે અમે જોવા માગીએ છીએ.
તે વિષય પુત્રીને પરણાવવા વિષે છે. પુત્રીને માટે યોગ્ય વર પસંદ કરવો
એ માતાપિતાના કર્તવ્યનું શિખર છે. જે માતાપિતા પોતાના આ કર્ત-
વ્યમાં કોઈ પણ રીતે અસાવધાન રહે છે તેઓ પોતાની પુત્રીને કેવળ
દુઃખના ખાડામાં, અથવા દુઃખદાર કુનીતિના ખાડામાં, અથવા કુનીતિમાં,
અથવા કુનીતિદારા દુઃખના ખાડામાં ઝીંકી દે છે એમાં લેશ માત્ર પણ
સંશય નથી. કુપાત્રને અર્થાત્ અયોગ્ય માણસને વ્યવહારની સામાન્ય વ-
સ્તુઓનું પણ દાન કરવાથી પુણ્યને બદલે પાપજ થાય તો આર્ય સમુદાય
વડે પૂજ્ય ગણાયલી ગાયની તુલનાને પ્રાપ્ત થએલી પુત્રીનું દાન અયોગ્ય
વરને કરવાથી મહાપાપ થાય એમાં શો સંદેહ છે? શાસ્ત્રમાં પણ અ-
નેક સ્થળે એ વિષયે લખેલું છે; અયોગ્ય વરને કન્યાદાન કરનાર માતાપિ-
તા ધોરનરકનાં અધિકારી છે, અને તેઓના ઉપર તેમના પિતૃલોક શા-
પનીજ વૃદ્ધિ કરે છે. કન્યાદાનના સંબંધમાં આધુનિક સમયમાં વર પરીક્ષ-
ણના સંબંધમાં કન્યાનાં માતાપિતા એટલાં તો બેદરકાર રહે છે કે અ-
મારા અંતઃકરણમાં એવું બાન થાય છે કે આ ભારતવર્ષનું સૌભાગ્ય
અયોગ્ય વરના દુઃખથી બળતી આર્ય-પુત્રીઓના બળતા હૃદયમાંથી નીક-
ળતા નિઃશ્વાસગય શાપાગ્રિથી દબે તો નહીં યઈ જવું હોય?

યોગ્ય વર શોધી કાઢવામાં પણ માતાપિતાએ કેવળ પોતાનોજ મત
ચલાવવો યોગ્ય નથી. જે પુત્રીમાં સુદ્ધિના કોઈ પણ અંકુર ફૂટ્યાં હોય તો
માતાએજ પુત્રીના અંતઃકરણનો પાર કોઈ નહીં તો પરોક્ષ રીતિએ પણ
લેવો જોઈએ; અર્થાત્ જે પુત્રી અધિક વર પ્રતિ સ્વભાવિક રીતે પણ
અભાવ ધરાવતી હોય તો તેનીજ સાથે પુત્રીનું લગ્ન કરવામાં દુરાચલ નજર
કરવો કેમકે એવો દુરાચલ કરવાથી સારો પરિણામ આવવા કરતાં ખોટો
પરિણામ આવવાનો વધારે સંભવ છે.

પ્રજાવ્યવસ્થાના સંબંધમાં અમે ઉપર જોજો સૂચનાઓ કરી ગયા
છીએ તે તે સૂચનાઓ લક્ષમાં રાખી માતાપિતા વતે તો પ્રજાવ્યવસ્થાના

તંબૂમાં તેઓએ પોતાનું કર્તવ્ય તો સંતોષકારકરીતે કર્યું એમ કહેવામાં કોઈ પણ પ્રકારે ગાંધ નેહું રહે નહીં.

ઉપર કરવામાં આવેલી સૂચનાઓ તો માતાપિતાએ પ્રથમથીજ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. એ સૂચનાઓ પ્રમાણે વર્તવાથી આધુનિક સમયમાં જેવાં વિકારો પ્રજામાં નજરે પડે છે તેવાં વિકારો અસ્તિત્વમાંજ આવવાના નહીં. પરંતુ હાલની વિકૃત પ્રજાને નિયમમાં રાખવાને માટે માતાપિતાએ કેવા પ્રકારનું આચરણ કરવું જોઈએ એ સંબંધી અદ્યપિ સુધી કોઈ પણ કહેવામાં આવ્યું નથી તેટલા માટે પ્રજાવ્યવસ્થાના વિષયની ઉપયોગિતાનો વધારો કરવાના હેતુથી અમે પ્રજાની વર્તમાન સ્થિતિમાં માતાપિતાએ કેમ વર્તવું તે પણ સંક્ષેપમાં દર્શાવવું ઉચિત ધારીએ છીએ.

હાલના સમયમાં જોઈએ છીએ તો પુત્ર તેગજ પુત્રી ૩૫ વ્રજને અયોગ્ય રીતે સ્વાતંત્ર્ય આપવામાં આવે છે. 'અયોગ્ય રીતે સ્વાતંત્ર્ય આપવામાં આવે છે' એ કથનનો અર્થ એ છે કે જે બાળકમાં સ્વાતંત્ર્ય આપવું જોઈએ તે બાળકમાં શેષ પણ સ્વાતંત્ર્ય વ્રજને આપવામાં આવતું નથી; અને જે સ્થળે સ્વાતંત્ર્યનો શેષ પણ આપવો જોઈએ નહીં તે સ્થળે અનર્ગલ સ્વાતંત્ર્ય આપવામાં આવે છે. અમારું આ કહેવું સ્પષ્ટ સમજાય તેને માટે કોઈ એક ઉદાહરણ લેઈએ:—ઘણી ખરી જાતિયોમાં એવો રિવાજ છે કે પુત્રથી બાંધે બારે પણ તેની વહુ ઉભી હોય તો વડીલનાં દેખતાં પાણી જોઈએ છીએ એટલે પણ ઉચ્ચાર થાય નહીં; પરંતુ બત્થાઈ, નાટક, ગરમા અથવા બનન મંડળી વગેરેમાં પુત્ર, પોતાના સરખા સરખીના બાઈબધો સાથે આખી રાત્રીને રાત્રી બદાર ગાળે તો વડીલ અથવા કોઈ પણ તેની દરકાર કરતું નથી; હજારો સ્ત્રીઓનો મેળો થાય ત્યાં મેળો જોવા જતાં કે દર્શન કરવા જતાં માતાપિતા પોતાના પુત્રને જરીકે રોકતાં નથી; આનાં પરિણામ પણ આપણા દેશના યુવકોના આચારવિચાર ઉપરથી પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે.—તેમજ પુત્રી માતાપિતાની સ્પષ્ટ આજ્ઞા વિના પોતાની મરજી પ્રમાણે અથવા પોતાના પતિની શુભ આજ્ઞા પ્રમાણે સાસરે જઈ શકતી નથી; પણ જ્યાં પુરુષોની અને સ્ત્રીઓની બચડામચડી થાય છે, વસ્ત્રાદિક તણાઈ ખેંચાઈ જાય છે, અને અનેક પ્રકારની કુનીતિ પોતાના વિવિધરૂપે વર્તી રહે છે, તેવાં દેવમંદિરમાં, સ્નાનાદિકમાં અને બગન મંડળીઓનાં અગરણ વગેરેમાં પુત્રીને જતાં માતાપિતા શેષ પણ રોકતાં નથી; આનાં ફળ પણ

લગભગ આખી આર્ય પ્રજા અને મુખ્યત્વેકરીને ગુર્જર બાધુઓએ આખ્યાં છે, અને જ્યાં લગી નહીં એતે ત્યાં લગી આખ્યા કરશે, ગાટે અત્રે વધારે સ્પષ્ટ કરીને કહેવાની જરૂર નથી. પુત્ર પોતાની પત્ની તરફ હસતી આંખે જુઓ તો પોતાના વડીલ ધર્મ પ્રમાણે આંખ આડા કાન કરવાને બદલે માતાપિતા વગેરે વડીલો એક મોટી ચચા ચલાવવા માટે છે એટલું જ નહીં પણ કોઈ વાર મોઢે ચઢી પુત્રને ગર્વદા પ્રમાણે ચાલવાનો હાથજનક અને તિરસ્કારજનક બોધ આપવા બેસે છે; તેઓ કહે છે કે 'આતે છું' મારા ભાઈ!! કાંઈ નાનાં મોટાંની મરજદા તો રાખો?!! રાંડને હાળો બન્ને એક બીજાના સામું જોઈને પોમાઈ જવડો એ જોઈને અમે ધરડાં તો લાજને લોટ થઈ ગયાં! અમારા ધરમાં આ હડકડ તો કળમુગ ક્યાંથી પેઠો? જો આમ કરવું હોય તો નિકળો ધરમાંથી અને રહો જુદાં!! અમારાં મહાજાનદાર ધરમાં આ નહીં નમે. અતિસે દાટી ના જવ દાટી! આ વગેરે બીજા અનેક કટુ શબ્દોનું માતાપિતા પોતાનું વડીલપણું બજાવે છે; પણ પુત્ર જ્યારે પોતાનાં સગાં અથવા પાડોશીના હાકરાની વહુઓ જોડે અખિલ, ગુલાલ, કે કાલ્પથી ચોક્કાચોળા કરી-હોળા રમે છે ત્યારે તો માતાપિતા પોતાના પુત્ર જોડે હોળા રમનારીઓને ગો-
તાં પૈસા અને ખચ્ચર અપાવવામાં લડાવો સમજે છે. મહારોચનીય વા-
તા છે કે આર્યભૂમિમાં વિપરીત વડીલપણાનું ભૂત વરાય છે. પુત્રવ-
ધુઓ અને પુત્રીઓનો પોતાના પતિપ્રતિ ભાવ પ્રકટ થતાં તેઓએ માથે છેડા નાંખ્યો એમ વડીલો માને છે, પણ જ્યારે તેઓ સીમંતનો લઢાવો લેવા ગાટે હાંટ વૈદાં કરનાર પોમલીઓ, વાધરણો, અને દુરાચારી લાલમોટો, જોગી જતી, ગરોડા વગેરે આગળ બેળા પાથરે છે અને વખતે દુરાચારમાં બૂરાકો મારે છે અને ન કરવાનાં કાસ્ય કરે છે ત્યારે તો માતા પણ પોતાની સાણી!! દીકરીનું અને સાસુ પણ પોતાની કુલદીપક વહુનું જ-
ળાવું કરે છે; પિતા તથા સસરાઓ ધંતર મંતરના ઢોંગે કરનાર જર જો-
શીઓ લાલમોટો વગેરેને પાંધડી શેઝાંતો શિરપાવ આપવાતૈવાર યાય છે!!!
જુઓ હિન્દુ હેવાનેની કુળ મરજદ જળજવાની રીતિ? આર્ય તરણોનાં
અનાડી (અનાર્ય) વડીલો પ્રજાને વાસ્તવ સ્વાતંત્ર્ય આપી જાણતાં નથી,
અને હાનિપ્રદ અવાસ્તવસ્વાતંત્ર્ય આપી આર્યભૂમિ ઉપર પાપી પ્રજાદાર

પાપનો ભાર વધારે છે. આ સર્વ ઉપરથી અમારો લક્ષ્ય ઉપદેશ એ છે કે પ્રજા વ્યવસ્થાના કાર્યમાં પ્રજાની સુનીતિ સાહાયક સ્વતંત્રતામાં વડીલ-પણાતું નકામું વક્ષોણું વક્ષોવતું છોડી અને નીતિનો ભંગ થાય એવાં પર્વ, દર્શન, સ્નાન, વસ્ત્રધારણ, ભોજન, મેળા, વ્રત, ધર્મ આદિથી તમારી પ્રજાનું હે આયોં ધૈર્ય ધારી મૂર્ખ લોકના અપવાદથી નિહર રહી સંરક્ષણ કરો.

૩. ઉપર પ્રમાણે પ્રજાવ્યવસ્થાના સંબંધમાં મુખ્ય મુખ્ય સૂચનાઓ કરી ગયા. હવે ગૃહસ્થાશ્રમનું ત્રીજું અંગ જે ધન તેની વ્યવસ્થાના સંબંધમાં વિવેચન કરવાનું શરૂ કરીએ છીએ. સ્ત્રી અને પ્રજાની જે અવ્યવસ્થા હાથ પડે છે, તે ઉપરથીજ સામાન્ય રીતે ધનની અવ્યવસ્થાનું સૂચન થાય છે. ધનની પ્રાપ્તિનું કારણ ઉદ્યોગ, ધનના રક્ષણનું કારણ વિવેક, તથા ધનના ફળની પ્રાપ્તિનું કારણ વ્યય છે. વ્યયમાં પણ વિવેકનું પ્રાધાન્ય જરૂરનું છે.

ઉદ્યોગના સંબંધમાં આપણે આગળ દિગ્દર્શન કરાવી ગયા છીએ કે ઉદ્યોગના સમય સાધન પ્રાપ્ત કરવાને સમયે સ્ત્રી તથા પ્રજાની પ્રાપ્તિ થતી આર્થ બંધુઓમાં નજરે પડે છે, તેથી તેઓનો ઉદ્યોગ-સાધનનો સમય પ્રતિબંધ યુક્ત થાય છે, અને તેથી ઉપાર્જન શક્તિનો નોંધએ તેવો પ્રકાશ થતો નથી, અને આખો જન્મ દરિદ્ર જેવી અવસ્થામાંજ આપણા આર્થ બંધુઓ વ્યતીત કરે છે. આ વિષયના સંબંધમાં સવિસ્તાર ચિત્ર આપવાનું આ સ્થાન ન હોવાથી અત્રેતો આટલા સંક્ષેપથીજ સંતોષ માનીએ છીએ. સવિસ્તાર ચિત્ર આપવાને માટે પ્રચુત વિષયનો લખનાર 'વાલ્કા વરનો વિ-પાત્તિ' અથવા 'વાલ્કા ગોવિન્દનો વલ્કાપો' એ નામનું નાટક રચી પ્રસિદ્ધ કરવાનો વિચાર રાખે છે.

ઉપર આપણે દર્શાવી ગયા તે પ્રમાણે આર્થોની ધન ઉપાર્જન કરવાની શક્તિ પ્રતિબંધવાળી હોય છે તેથી બહુ પરિમિત ધનથી ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવવો પડે છે એટલુંજ નહીં પણ ધનના રક્ષણમાં તથા વ્યયમાં વિવેકનો ઉપયોગ કરવામાં નથી આવેતો માટે આર્થોનો સંસાર તેમના પૂર્વજોના સંસારની પેઠે સુખપ્રદ ન નીવડતાં આતિ દુઃખપ્રદ નીવડે છે; તેમનો સંસાર પરમેશ્વરની ગાથાના સુદર જગીયા જેવો ન નીવડતાં સ્વર્ગની નીસરણીમાં વર્ણવેલા કાંઠા અને ગોખડનાં બન જેવો નીવડે છે; તેમનું ઘર સુખ લેવા-

ના સ્થળને બદલે જુલમી દરોગાને તાબે રહેલા કેદખાના જેવું જ થઈ પડે છે; સ્ત્રી સુખદ સમણીને બદલે ચૂડેસ જેવી જ બાંસે છે; પ્રજા સમજાનવાસી પિશાચ. મંડળના જેવી બાંસે છે; સગાં અને મિત્રો ચમદૂત જેવાં બાંસે છે; તથા પોતાનું જ અંતઃકરણ એક કદા દુરમનની ગરજ સારે છે. આતો એક નિર્ધન આર્ય ગૃહસ્થાશ્રમી પુરુષનું વર્ણન થયું.

સામાન્ય ધનવાળા ગૃહસ્થાશ્રમીઓ પણ પોતાના ધનની ચોચ રીતિ-એ વ્યવસ્થા કરતા નથી તેથી તેમની પણ બહુ શોચનીય સ્થિતિ થતી દૃષ્ટિગોચર થાય છે. મિથ્યાભિમાનદર્શક નાતવરા, વરધોડા, ઔદિક અથવા આમુષ્મિક બોધ વગેરે કરવામાં અસમર્થ બ્રાહ્મણ, સાધુ અને આચાર્યોને મિથ્યા દાન વગરેમાં અપણા આર્યજાતિઓ ને ખરચ કરે છે તેથી તેમને પોતાને અથવા પ્રજાસમુદાયને શો લાભ છે? અતિ શોકની વાર્તા એજ છે કે વ્યય કરવામાં આર્યજાતિઓ કાષ્ઠપણુ પ્રકારે પોતાની વિવેક-બુદ્ધિનાં ઉપયોગ કરતા નથી. એવાં ખરચ કરવાથી એ ખરચ કરનાર માણસને તો નીચે પ્રમાણે અનર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે.

બહાર ને મિથ્યા ઉદારતા દર્શાવવામાં આવે છે તેથી જાણે પોતાના ઘરમાં તંગી થાય છે એ તો પ્રથમ વાર્તા છે. તંગી એ ચિંતાની માતા છે એ વાર્તાનો કાઈ ઈનકાર કરે તેમ છે? અને ચિંતાથી ને આધિ અને વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે તે જગત્ જાહેરજ છે. ઘરમાં ને સ્ત્રી અને પ્રજાનું સતોષકારક રીતે ભરણપોષણ કરવાને શાસ્ત્ર પ્રમાણે અને વ્યવહાર પ્રમાણે બંધાયેલા છીએ તેમનું ભરણપોષણ કરવામાં દુટિયાં વાળવાં પડે છે. આમ કરવાથી શાસ્ત્ર પ્રમાણે મહા પાપ લાગે છે એના અનેક પ્રમાણ શાસ્ત્રના અન્યોમાંથી જડી આવે છે. સ્ત્રી અને પ્રજા એ આશ્રિત કહેવાય છે, અને આશ્રિતના રક્ષણમાં ને ખામી રહે તે પરત્વેકમાં અનર્થની ઉત્પત્તિ કરનાર છે એમ શાસ્ત્ર પેઢાકારીને કહે છે. આશ્રિત જનોના ભરણપોષણમાં બાધ આવે તે પ્રમાણે કરેલાં ધર્મદાનાદિક કાર્યો પણ નિષ્ફલ છે એટલું જ નહીં પણ એવાં કાર્યો કરનાર ઉત્તરે પાપી થાય છે એવો અભિપ્રાય એક કરતાં વધારે સ્મૃતિકાર ઋષિઓનો છે. જો આમ છે તો કુટુંબ પોષણરૂપ સ્વધર્મને હાનિ પહોંચે એવી રીતિએ ને વ્યવહારિક વ્યય કરવામાં આવે છે તે પણ પરત્વેકમાં અદિત કરનારોજ છે એમાં કાષ્ઠ પ્રકારે શંકા કરવા જેવું નથી.

તેમજ આ લોકમાં પણ એવા વ્યયથી કોઈપણ પ્રકારનું શુભ ફલ પ્રાપ્ત ન થતાં અનર્થનીજ પ્રાપ્તિ થાય છે. આ વાર્તાનો અનુભવ આપણને મત્વજન છે. આપણા આર્યજાતિઓ અર્થ-સંચય-પરાયણ તથા સદુપદેશ આપવામાં અસમર્થ અને કોઈ કોઈ વાર તો પોતાના દુરાચાર તથા દુર્વિચાર દ્વારા પાપમય ઉપદેશજ આપનાર આચાર્ય, મહાન્ત, સાધુ, બ્રાહ્મણ વગેરેને દાનાદિક આપે છે તેથી તેવાં આચાર્ય, મહાન્ત, સાધુ, બ્રાહ્મણ વગેરે નિર્વાહને માટે બેઠ્ઠિકરા થઈ પોતાની મરજીમાં આવે તેવાં આચરણ ચલાવી પ્રજાસમુદાયમાં એક પ્રકારનો ચેપ ફેલાવે છે અને પાપરૂપ મહારોગમાં હમરો સ્ત્રી પુરુષોનાં અંતઃકરણ હોમાઈ જાય છે. પાપાચરણી પ્રજાને એક પછી એક અનેક અનર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે; અને ઉંચકે આખી પ્રજાનો નિપાત થાય છે. કેવલ લોકમાં વાદવાદ કહેવડાવવા પાત્ર જોયા વિના દાનાદિક કરવાથી માથુસ પોતાનું એકલાનું અહિત કરે છે એટલુંજ નહીં, પણ આખા દેશની પ્રજાના સુખમાં જોર બેળવે છે. તેમજ વ્યાવહારિક વંશ, નાતો વગેરે કરવાથી પણ એક દિવસ વાદવાદ થાય છે; પણ પરિણામે સ્ત્રી અને પ્રજા ધરમાં લુપ્તો સુકો રાહસો પણ મહા મહેનતે મેળવે છે; વાધરી જેવા વેશે રહેવું પડે છે; શરીર સામર્થ્ય ધસાઈ જાય એવી રીતે અનિયમિત મહેનત કરવી પડે છે; દેવું થાય છે; અને અંતે ધરઆર વે-માઈ જાય છે; જે અજાણો દાપ બાપો તેનો જન્મ દુઃખમાં કે દુરાચાર માં જાય છે; જે છોકરાં છઈયા હોય છે તેમને કેળવણી ન આપી સકવાથી તેઓ વ્યવહાર પરમાર્થ નીતિ રહિત થઈ આખા કુટુંબને લાંછન માગે એવી સ્થિતિમાં આવી પડે છે; અને જેઓ આપણે ઘેર જમીને આપણી વાદવાદ કહેતા તેઓજ આપણને અને આપણાં સંતાનને તિરસ્કાર ની નજરે નિહાસે છે. આ સધળું ધનની વ્યવસ્થા કરવામાં વિવેકનો અભાવ હોવાથીજ નિપજે છે.

હવે આપણા શ્રીમંત આર્ય જાતિઓ જે ધન વ્યવસ્થા કરે છે, તેના સંબંધમાં પણ અત્રે કાંઈક લખવું જાઈએ. આચાર્ય કહેવું કાંઈ એવું નથી કે સધળા શ્રીમંતો પોતાના ધનની વ્યવસ્થા યોગ્ય રીતે કરતા નથી; અલખત આર્યભૂમિમાં એવા પણ વિવેકી આર્યો છે કે જેઓ પોતાના ધનની વ્યવસ્થા ઘણી પ્રસાસપાત્ર રીતે કરે છે; પરંતુ એવા વિવેકી આર્ય જાતિઓ ઘણા યોગ છે.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

રેલ્વેકાનૂનમંદાકાનૂન.....	૨૮૫
જ્ઞાન પ્રાપ્તિ કરતું જોઈ ખર્ચ કેતેજી છે.....	૨૫૧
દરેક પદાર્થોમા મોહ ન થવું વિશે.....	૨૬૨
સામાન્ય માધક તથા ચયાયે માધક વચ્ચે સંપાદ.....	૨૬૩
વાણીનિરોધ.....	૩૦૨
સુવર્ણનિએ પોતાની સીને આપેલો મુગોધ.....	૩૦૩

જાહેર ખબર.

આ મહાનવના ઉપામક મવાની ખામ વિગતિ કોમિ કરવામાં ન
લિગ નાન, માટે નેને એના ઉપામક ધરાની ઈન્જા હોય, તેને પાકારા
મહાકાવના મેનનરને પોતાની ઈન્જા જાણવી.

સૂચના.

મહાકાવના ને ઉપામકને પ્રતેક મામની ફરજ ચતુર્થી પછી
પદર વિગતિ થી મહાકાવનાં દોન ન યાય તેજોએ મહાકાવના (મે-
નેનર) વિગતિ ખગર આપવા. ઘણી મોટી ખગર આત્મારના પત
ઉપર પતા દેવામાં નહીં આવે.

મેનેજર મહાકાવ.

C/o V. G. Vyasa,

Mandvi's pole,

Pardi pole

Ahmedabad.

સૂચના.

મહાકાવના ને ઉપામકને ઉપકાર રજુસથી મોટાવ્યા નથી નેમ-
ને વિગતિ કરવામાં આવે છે કે તેમને ઉપકાર નેમ અને તેમ વાજાર
મોહની આપના

महाकाल.

रूप (पुस्तक) २,—अभिन कृष्ण १४ सं. १९४६ दर्शन (अंक) १२.

॥ रुद्रोक्तम् ॥

श्रीमन्महाकालपूजाष्टकम्.

श्लोकाः

नमः श्रीमते-सर्वभूतात्मने

नमो विश्वमालैकसूतात्मने ।

नमः कालकालाय ते शोभवे

प्रभो पाहि चास्माक्षिगां शान्मवे ॥ १ ॥

विभो सर्वदेशात्मक त्वाप्तनम्

गृहाणाय भावेन संरक्षितम् ।

यदाचैकदेशे स्थितिः सभोन्

तदा तिष्ठ चित्तेऽस्मदीय पितर् ॥ २ ॥

महाभक्तिभागीरथी निर्मला

तदीयं जठ प्रेमरूपं वरम् ।

ययं ते ऽभिषेकं गुरो मुर्महे

सदा तेन तत्मात्मसीवेश्वर ॥ ३ ॥

अनेकौपधावर्गसम्पृप्ता

मृगन्प्रपन्ना च सर्वाश्रया ।

ધરા, તન્મયં ગન્ધલેપં શુચિમ્
 વયં કલ્પયામઃ પ્રસીદેશ્વર ॥ ૪ ॥
 ન ભારેણ યુક્તં તથા વ્યાપકમ્
 નમસ્તેઽર્ચને સર્વથૈવોષિતમ્ ।
 સુપુષ્પં સુભાવેન સંકલ્પિતમ્
 ગૃહીત્વા સદા ત્વં પ્રસીદેશ્વર ॥ ૫ ॥
 મનોહારિગન્ધાદ્યપુષ્પોત્તમૈઃ
 સુગન્ધીકૃતો વાયુરેવ પ્રભો ।
 સુધૂપત્વમારોપ્ય સંકલ્પિતઃ
 તમાધ્રાવ્ય તુષ્ઠો મહાત્મન્મવ ॥ ૬ ॥
 સુતત્ત્વં ચ તૈજઃ સમગ્રં મહત્
 જગદ્વસ્તુમાત્રં નું દગ્ગોચરમ્ ।
 કૃતં યેન દીપં શુભં તન્મયમ્
 વયં કુર્મહે ત્વં પ્રસીદેશ્વર ॥ ૭ ॥
 સુતાન્નુલમેતચ્ચ સર્વાત્મકમ્
 સુવર્ણાત્મિકાં દક્ષિણાં સ્વીકુરુ ।
 મહાકાલ સાષ્ટાઙ્ગપાતાંનતિમ્
 પ્રસન્ન સ્ત્વમસ્મદ્ગુરો સ્વીકુરુ ॥ ૮ ॥
 ॥ ઇતિ ॥

અર્થ—સર્વ ઐશ્વર્યના પતિ તથા સર્વ પ્રાણિના આંતરાત્મા (૩૫ આ-
 પને) નમસ્કાર છે; સંપૂર્ણ વિશ્વ૩૫ આપા જગત્ પ્રેમાપલી છે, તે આપ
 આપ્ત સૂત્રાત્માને નમસ્કાર છે; ગદા કલ્યાણના સ્થાન૩૫ આપ ગદાકાલ
 બગવાનને નમસ્કાર છે. હે પ્રભો ! તમારા આંશ૩૫ આપને આ બધાં
 રક્ષાને. ૧૮

હે સર્વ વ્યાપક બગવાન ! શુદ્ધ બાવથી ૩૩ પ્રકારે કલ્યાણોલા સર્વ

દેશને આજ આપ આસનરૂપે સ્વીકારો; અને જો આપની એક પ્રદેશમાં સ્થિતિ ધર્મ શકતી હોય તો હે પિતા ! આ (અમારા) ચિત્તવિગે આપ આસન કરો. ૨

બકિતરૂપ મહા ભાગીરથી જે અતિ શુદ્ધ છે, તેના ગ્રેગરૂપ શ્રેષ્ઠ લલવડે હે શુરો ! અમે આપને અગિયેક કરીએ છીએ, તેથી હે પરમેશ્વર ! આપ પ્રસન્ન થાઓ. ૩

નાના ઝોપધીગણથી રૂડે પ્રકારે શોભા પામેલી તથા વિવિધ પરિ-મલોથી સુવાસિત થયેલી એવી, સર્વને આશ્રય આપનારી જે આ પૃથ્વી છે, તેને પવિત્ર ગંધલેપ રૂપે અમે કદખી આર્પીએ છીએ, જે સ્વીકાર કરતા હે પરમાત્મનું ! આપ પ્રસન્ન થાઓ. ૪

સર્વજ્ઞ બ્રાહ્મી રહેલું છતાં બારરહિત આ આકાશ જે આપના અ-ચેત્તમાટે સર્વ પ્રકારે યોગ્ય છે, તેને અમે શુદ્ધ ભાવથી સુંદર ધૂધપરૂપે આર્પીએ છીએ, તેવું અહણ્ય કરી, હે પરમેશ્વર ! આપ નિરંતર પ્રસન્ન હોજો. ૫

હે ભગવન ! ચિત્તવું આકર્ષણ કરનાર ગંધધી ભરપૂર શ્રેષ્ઠ ધૂધોથી સુવાસિત થયેલો જે વાયુ, તેમાં શ્રેષ્ઠ ધૂધપણુનો આરોપ કરી અમે આર્પણ્ય કરીએ છીએ, તેનો સુગંધ લેઈ હે વિભો ! તથા સર્વ શ્રેષ્ઠ પ્રભો ! આપ (અમારા પ્રતિ) સંતુષ્ટ થાઓ. ૬

જેવડે જગતની વસ્તુમાત્ર અશુના વિષયરૂપ ધામ છે, તે વિશાલ શ્રેષ્ઠ તત્ત્વરૂપ સમગ્ર તેજસ્સને શુભ દીપકરથાને કદખી અમે આર્પણ્ય કરીએ છીએ; હે ભગવન ! તે અહણ્ય કરી આપ પ્રસન્ન થાઓ. ૭

આ સંપૂર્ણ દૃશ્ય પ્રપંચને આપના શ્રેષ્ઠ તાંબૂલરૂપે, તથા આ શ્રેષ્ઠ વર્ણાત્મક સ્તુતિને સુવર્ણગથી દક્ષિણારૂપે આપ અહણ્ય કરો. હે મહાકાલરૂપ અમારા શ્રીમદ્ગુરો ! આપ પ્રસન્ન થઈ આ સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામરૂપ નમસ્કારને સ્વીકારો. ૮

જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એજ સ્વર્ગ કર્તવ્ય છે.

પદ રાગ કલ્યાણ. (વણુજારાના રાગે પણુ ગવંદો.)

લો જ્ઞાનનો મુગનો લ્હાવો, ફરી નાવે પ્રસંગ શુભ આવે. ટેક.

આ નરતનું ધારી વિચારો, છે શાવિણુ દુઃખનો મારો રે;	
કરી સિદ્ધ-હૃદય ન રીળાવો, ફરી ના'વે.	૧
ધરી જન્મ સુનીતિ ધારો, કરી-હૃદય સુગુણનો ક્યારો રે;	
જો હોય જગમાં મશ ઝહાવો, ફરી ના'વે.	૨
છે સગરાંગણુ જૂ આ તો, જ્યાં જય ન સહજમાં યાતો રે;	
માટે સદ્ય સગજ હર લાવો, ફરી ના'વે.	૩
પક્રિયુ સપજો સંતાપે, તેનું જળ કળ કરીને કામે રે;	
એવો નૃપ નરમાં ક્યાં યાવો? લો યાનનો.	૪
પરદુઃખ હરવા જહુ ઈચ્છે, નિજ સુખને પશુ નવ પ્રીછે રે;	
તેનો કીર્તિમંડપ ક્યાં છાવો? લો યાનનો.	૫
સુખ સાચું સમજી વિવેકે, કરી યત્ન મેળવતું રેકે રે;	
પછી ધટ ધટમાં ઉપજાવો, ફરી ના'વે.	૬
જગહિત કો વિધિએ યારો; તે કો વિધિ જાણું જારો રે;	
તે વિણુ જાણે શું તાવો? ફરી ના'વે.	૭
જો સુખને ધર્મ જ જાણો, તો તે ધર્મ હર આણો રે;	
કરી અન્ય તણો જ અભાવો, ફરી ના'વે.	૮
કર્તવ્ય સકળનું એ છે, નથી પ્રાપ્ત મેળવતું તે છે રે;	
નથી અન્યતણે સિર દાવો, લો યાનનો.	૯
કોઈ વીર જગતમાં કહાવો, જો સુખપર મુછ ધરાવો રે;	
તો ત્રિવિધિ તાપ શમાવો, ફરી ના'વે.	૧૦
આ જાવરણુ મધ્યે આવી, જેણે પિજયઆણુ વર્તાવી રે;	
તેનો નૃસિંહ જને મશ ગાવો, ફરી ના'વે.	૧૧

દ્વિતીય પદાર્થોમાં ગિહ ન ધરવા વિષે.

પદ રાગ બિરહ પ્રારભારીના.

જગયાનને.

રક્ષણે. ૧૦

માર્ગ,

હે સર્વ વ્યાપક જગવા, જગમાં. રેક.

દરમિયાન સંકલ્પ રિચર નથી દેખાતું, સુજનો અનુભવથી નજીક રે;
 હું મારું કરી કરીને લજવું, તરફિ દુઃખદ કાં ના નાણો રે. જગમાં
 ધન યૌવન સુત મૃદ કે દારા, નથી અધિકાર અખંડ રહેતા રે;
 સત્તા-રાજ્ય સહ જન જોયા, રાખે રંક સહ પહેતા રે. જગમાં
 જ્યાં નગરો લાં ઉગડ થાતું, ઉગડ લાં વસતિ થાતી રે;
 જ્યાં જલ લાં રથલ બાસતું હારે, દારમી કાપા અજપાતી રે. જગમાં
 ચંચળ પ્રાણ તથા સદમી છે, એક દિવસ લય તો ધારો રે;
 તેજું પ્રીત ધરી સુખ આશા, -રાખ્યે દુઃખ અતિ દેખાશે રે, જગમાં
 (માટે) નાના છળ રચી વસુ વસુધાને, મેળવવા મતિ ના ધારો રે;
 ન્યાયવડે પગલાં બરી વીરો, નિજજળથી જનને ઠારો રે. જગમાં
 જેમ જાણગર જાણ રચીને, કાણમાં બરી ચેરે ચારે રે;
 તેમ જગજાણ નથી રહેતારી, છવ વૃથા વસશે જાણે રે. જગમાં
 જાણે સહ જગ નિસ નથી આ, તોપણ મોહ નથી ટળતો રે;
 પ્રતિદિન તો અભિગાન વધે છે, મનથી ગર્વ નથી ગળતો રે; જગમાં
 માટે સુજન વિચારી ચાશે, નીતિનિયમને સંભારી રે;
 ત્રિસંહ એક શ્રીપતિને બાજલો, નહિ તો અંત જવું દારી રે. જગમાં

સામાન્ય સાધક તથા યથાર્થ સાધક વચ્ચે સંવાદ.

(અનુસંધાન ૫૯ ૨૮૮ થી)

સામાન્ય સાધક—ધણા મનુષ્યો પોતાનો આત્મા એજ યથાર્થ સં-
 હાર છે એમ માની, કાઈ અન્ય સદ્ગુણને શરણ થવાની આવશ્યકતા સ્વી-
 કારતા નથી. તેવા મનુષ્યો તે પોતાના આત્મારૂપ સદ્ગુણને શરણ થઈ ઘેર
 બેઠા બેઠા પુરુષાર્થ સાધે, તો તેમનો પુરુષાર્થ તે આત્મારૂપ સદ્ગુણની કૃપા-
 રૂપ ફળ ઉપજાવવામાં સમર્થ થઈ શકે કે નહિ?

યથાર્થ સાધક—હે સદ્વિચારવાન! પોતાના આત્માની કૃપારૂપ ફળ
 ઉપજાવવા છે, એ વાતના શાસ્ત્ર અને અનુભવથી યદ્યપિ સાચી છે, તોપણ

આંતરાત્માને શરૂ માની તેને શરણ થઈ પુરપાર્યં કરીએ છીએ, એવું વ-
દનારા અસંખ્ય પુરોમાંના કાઈક જ આત્માને શરણ થયા હોય છે; બાકી
ધણા તો દુર્ગચૂના આગારે, અને મિથ્યાભિમાનની મૂર્તિ હોવાથી, સદ્ગુરને
શરણ થઈ શિષ્યના શુશ્રૂષા આદિ મહા કઠિણ નિયમો પાળવા અસમર્થ
હોય છે, અને તેથી આંતરાત્માને સદ્ગુર ગણી તેને શરણ થવાનું આંતિથી
સુલભ બાણી, આત્મા એ જ અમારો ગુરુ છે, એમ મિથ્યા બોલી બાણ-
નાર જ હોય છે. જે આત્માને શરણ થઈને પુરપાર્યં કર્યાથી મોક્ષપદ કૃપા-
રૂપ દ્રવ્ય ઉપજાય છે, તે આત્મા અને શ્રીસદ્ગુરનું સ્વરૂપ કાંઈ ભિન્ન
નથી. માત્ર શ્રીસદ્ગુરની સંપૂર્ણ અભિવ્યક્તિ તેમના સ્થૂલના સદ્ભાવથી એક
સાધકને પોતાનાથી બહિર્ પ્રદેશમાં યાય છે, અને બીજા સાધકને આત્મા-
રૂપ શ્રીસદ્ગુર પોતાના અંતરૂતમ પ્રદેશમાં જ પ્રતીત થાય છે. પણ આ,
શ્રીસદ્ગુરથી અભિન્ન આત્મારૂપ શ્રીસદ્ગુરનું સ્વરૂપ, અમાનિત્વાદિ સાધ-
નોથી રહિત આ બડબડ કરનાર મનુષ્યોને સમજાવું હોય છે કે ? શું તેઓ
તે સસ આત્માને શરણ થયા હોય છે કે ? અંતરૂતમ પ્રદેશમાંથી ઉઠતા
એ આત્માના સત્ય આદેશો આ મિથ્યાભિમાનીઓ શું સમજી શકતા હોય છે
કે ? પોતાનો જીવાત્મા અને આ શ્રીસદ્ગુરસ્વરૂપ શુદ્ધાત્મા, એ ઉભયનાં
સ્વરૂપ તેઓના અનુભવમાં યથાર્થ આવ્યાં હોય છે કે ? વાસ્તવે જોઈએ તો
આ આત્માને શરણ થવાનું કહેનાર મિથ્યા સાધકોને પોતાના 'શુદ્ધાત્માનું'
કિંચિત્ પણ જ્ઞાન ન હોવાથી, પોતાના અશુદ્ધાત્માને જ શરણ થયેલા હોય
છે, પરંતુ આંતિથી શુદ્ધાત્માને શરણ થવાનું માને છે. તેમના મહિન અ-
તઃકરણમાં રહેલી અનંત વાસનાનુસાર ઉઠતાં અનેક કાગનારૂપ સ્પુરણને
તેઓ શુદ્ધાત્માનો આદેશ (inspiration) માને છે, અને આ પ્રમાણે તેઓ
પોતે પોતાથી જ ક્રમાય છે. આ શુદ્ધાત્માનો જ્ઞાનજ્યોતિ તે જ સાધકોનાં
શુદ્ધ અંતઃકરણમાં પ્રકટે છે કે જે સાધકો શ્રીસદ્ગુરને શરણ થયા હોય
છે, અને તદુપદિષ્ટ પુરપાર્યં કરતાં હોય છે; ખરો ગુરુ આત્મા જ છે, એમ
અંધમાંથી વાંચી પોતાના મહિનાત્માને (Lower self) આંતિથી શુદ્ધાત્મા
(Higher self) માની, તદ્વદેશાનુસાર વર્તનારનાં મહિન અંતઃકરણમાં પ્ર-
કટતો નથી. વાસ્તવે જોતાં તો શ્રીસદ્ગુરને શરણ થયેલા સાધકના શુદ્ધ પુર-
પાર્યંથી પ્રસન્ન થયેલા શ્રીસદ્ગુર પોતાનું સાધકના અંતઃકરણમાં રહેલું વ્યા-
પક સ્વરૂપ, જે અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો સાધકનો શુદ્ધાત્મા જ છે, તેને

સાધકના અંતઃકરણમાં અંતઃપરચુરહિત કરે છે, અર્થાત્ પ્રકટ કરે છે. અને જે વિરલ સંસ્કારીના હૃદયમંદિરમાં એ જ્યોતિ પ્રકટ થયો છે, તે સાધકને તે જ્ઞાનજ્યોતિ અમુક વ્યક્તિગત શ્રીસદ્ગુર કરતાં નિલ આપરેલ્લ હોવાથી, સર્વકાળ તે જ્યોતિષપ્રકાશની સંનિધિથી તેનું આખું જીવન શ્રીસદ્ગુરની ઈચ્છાનુકૂળ નિયમન થઈ રહે છે, તેથી આ શુદ્ધાત્મા એ જ ખરા શ્રીસદ્ગુર છે, એમ તેમના અનુભવમાં આવે છે; અને એવા અનુભવી સાધકોનાં વહેલાં આનંદાવેષાત્મક વાક્યોને વગર સમજી પકડી લેઈ, શુદ્ધાત્મારૂપ જ્યોતિનો અંતરગાં હૃદય યથાવિના મલિન જ્વાલમાને જ ગુરમાની લેઈ, શ્રીસદ્ગુરની આવશ્યકતા જ નથી, એમ વદનાર માણસો તો મતિમંદ જ છે, એમાં કશો સંશય નથી. હે સન્ગતિવાળા! આટલું કહેવાથી એ સિદ્ધ થયું કે શ્રીસદ્ગુરને શરણુ થઈ તેમની કૃપાદારા, પોતાના અંતઃકરણમાં રહેલા શુદ્ધાત્મારૂપ શ્રીસદ્ગુરને જે શરણુ થયા છે, તે સાધકો કૃતકૃત્ય થાય છે, પરંતુ શ્રીસદ્ગુરને શરણુ નહિ થનાર, અને અન્યના અનુભવને પોતાની વાણીમાં આરંભ કરી મલિન જ્વાલમાને સદ્ગુર સમજી તેને શરણુ થઈ, સુક્ષ્મતામાં હેતુમૂળ કૃપાને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા રાખનાર સાધકની ઈચ્છા, સિંદકુળમાં જન્મ્યાવિના સિંદચર્મ પરિધાન કરવાથી, ગર્ધનની જેમ વનપતિ પાની ઈચ્છા સિદ્ધ થતી નથી, તેમસિદ્ધ થતી નથી.

સામાન્ય સાધક—શ્રી સદ્ગુરને શરણુ થઈ પુરુષાર્થ સાધવાથી અભિષ્ઠ અર્થની સિદ્ધિ થાય છે, એ આપની વાર્તાથી યથાર્થ સમજાયું, તથા પૂર્વે આપે પ્રતિપાદન કરેલી વાર્તાથી એ પણ સમજાયું કે શ્રી સદ્ગુરના રચૂલ શરીરના સંજ્ઞા માર્ગથી કાંઈ રૂંધ થતું નથી.

યથાર્થ સાધક—હે સદ્ધિચારવાળા! શ્રી સદ્ગુરના રચૂલ શરીરના સંજ્ઞાથી કાંઈ જ રૂંધ થતું નથી, એમ પૂર્વે પ્રતિપાદિત વાર્તાનું તાત્પર્ય નથી. પૂર્વે પ્રતિપાદિત વાર્તાનું તાત્પર્ય એ છે કે શ્રી સદ્ગુરના રચૂલ શરીરના સંજ્ઞા માર્ગથી સંપૂર્ણ કૃતકૃત્યતા તત્ત્વજ્ઞ થતી નથી. આઠી તેમના રચૂલના સંજ્ઞા માર્ગથી થતા અનેક લાભ તો સર્વત્ર સુપ્રસિદ્ધ જ છે. અગર, ચંદન વા એવાજ કેાઈ અન્ય સુગંધી પદાર્થના યુગ્મધર્મથી રહિત પદાર્થોમાં અગર ચંદન આદિ પદાર્થોના સંજ્ઞામાં થોડો વા ધણો કાળ રહેવાથી, તે અગરચંદન આદિ પદાર્થોના યુગ્મધર્મ થોડે વા ધણે આશે પ્રાપ્ત થાય છે, તે શુદ્ધસત્યમયપરમાણુરચિત શ્રી સદ્ગુરના રચૂલ શરીરના

સંબંધમાં આવનાર સાધકમાં શ્રી સદ્ગુરુના શુદ્ધ સત્વગુણ પરમાણુઓનો ચતુર્વિધ પદ્મ નૈસર્ગિક આનંદાવ થાય, એમાં શું આશ્ચર્ય? કેવળ સુ-ગંધમય ત્રા દુર્ગંધમય પદાર્થોના સંબંધમાં આવનાર અન્ય ગુણધર્મના પદાર્થો, સુગંધમય વા દુર્ગંધમય થાય છે, એટલું જ નહિ, પણ અન્ય ગુણધર્મના પદાર્થો પોતાથી અન્ય ગુણધર્મના પદાર્થના સંબંધમાં આવતાં; નિર્ભંગમાં પ્રત્યક્ષના ગુણધર્મનો, અને પ્રત્યક્ષમાં જાદુ જ ન્યૂન અંશે નિર્ભંગના ગુણધર્મનો પણ બેસનો સર્વ સ્થળે અનુભવમાં આવે છે. લોહચુબકના તિલ સંબંધમાં રહેનાર લોહના કટકમાં કાર્ષક આકર્ષક શક્તિ પ્રાપ્ત થયેલી જો-યામાં આવે છે; અને તેજ પ્રકારે સર્વ પદાર્થોમાં જોવામાં આવે છે. પરંતુ ઘણા પદાર્થોના ગુણધર્મ અગરચંદન, વા લોહચુબકના ધર્મની પેઠે સર્વને ઉદ્વિગ્ન ગમ્ય ન હોવાથી, સામાન્ય બુદ્ધિવાળા મનુષ્યોને પદાર્થમાત્રના સંબંધથી થતી અસર સમજતી નથી. આ સદિના સ્પૃશ્વ વા સૂક્ષ્મ પ્રત્યેક પદાર્થ-માંથી પોતાના સંબંધીય ગુણધર્મના શુદ્ધ, તે પદાર્થના ક્ષયપર્યંત સર્વદા વજા કરે છે.* સ્ત્રીમણી છાયા નીચે વસનાર મનુષ્ય આરોગ્યતાનો, અને

* * * Every substance in being has its atmospheric emanation. * * Each substance has an atmospheric emanation peculiar to itself, and by which it can be discovered by man or by some other living creature. The camel on the desert will detect water twenty miles distant — J. B. Dods.

અર્થ—સદિમાં પ્રત્યેક પદાર્થમાંથી, પોતાનો સૂક્ષ્મ વાયુમય પ્રવાહ વજા કરે છે. * * પ્રત્યેક પદાર્થને પોતાના આસ ગુણધર્મના સૂક્ષ્મ વાયુમય પ્રવાહ હોય છે, અને તે પ્રવાહથી તે પદાર્થ, મનુષ્ય વા અન્ય કોઈ જીવંત પ્રાણીની નજીક શકાય છે. અરણ્યમાં પ્રવાસ કરતું કંઈ વીર કાશને અંતરેથી જાણે નજીક રહે છે.—જે. બી. ડોડ્સ.

(વધારા આપણાં આર્યશાસ્ત્ર તત્ત્વજ્ઞાન આદિ અનેક વિદ્યામાં પાશ્વર્ય વિદ્યાઓ કરતાં અનેક સદ્ગુણમય ક્રિયાશીલતા મેળવે છે, તો પણ કેવળ પાશ્વર્ય જડવાદના સંસ્કાર પામેલા અત્રેના ઘણા આધુનિક વિદ્વાનો, પાશ્વર્ય વિદ્યાનો ગુણધર્મની નીચળતાં વચ્ચેને જ સર્વ પ્રકારે પ્રમાણરૂપ માને છે. અને જનરલતાવ પણ જાદુ પ્રસંગે એવો અપરોક્ષમાં માને છે. એક વિદ્વાને

આગલીની છાયાં નીચે પસનાર મનુષ્ય સૈધિશ્ય, ગાત્રમંજઆદિ વ્યાધિનો અનુભવ કરે છે, એમાં તે તે વૃક્ષોમાંથી વહેતા પ્રવાહરૂપ દ્રવ્યનો, તે તે મનુષ્યના શરીરમાં પ્રવેશન કરણભૂત છે. ચેતકી જાતિની હરિતકીને હસ્તમાં જ્યાં પર્વત રાખી હોય ત્યાં પર્વત નિરચન થયા કરે છે, એ તે હરિતકીમાંથી વહેતા દ્રવ્યનો હસ્તમાર્ગે જઠરમાં પ્રવેશ થવાને સીધેજ પાપછે. વાદી લોકો અતિ બપોરે જોરી સર્પ, નાગઆદિને પેતાના નેત્રમાંથી વહેતા એ દ્રવ્યના પ્રભાવનીજ એક ક્ષણમાં એક પ્રકારની તંદ્રા પ્રાપ્ત કરી દીન કરી મૂકે છે. અમેરિકાના સર્પ વૃક્ષ ઉપર બેઠેલા વા ઉડતા પક્ષિને, સ્થિર દૃષ્ટિથી કેટલીક વાર અવલોકી, નેત્રમાંથી વહેતા એ જ દ્રવ્યની સાહાય્યથી સમીપ આકર્ષી બંધ કરી જાય છે. આપણા લોકમાં 'દૃષ્ટિ દોષ' આવવા જોને 'નગર ભાગવી' કહે છે, તેની ઉત્પત્તિ પણ અમુક સ્વભાવનાં મનુષ્યોના નેત્રમાંથી વહેતા આ દ્રવ્યમાંજ રહેલી છે.* વિદ્યુચ્ચિક્ર, અમુક પ્રકારના જ્વર, રક્તપિત્ત, આદિ અનેક વ્યાધિઓમાં, તે તે વ્યાધિમત્ત રોગીઓનાં મુચ્છર્મવાળા દ્રવ્યના સંબંધમાં અમુક કાળ આવનાર રોગરહિત મનુષ્યમાં

કહ્યું છે કે નિજાંગતા યદ્યપિ રૂપરાશિઃ । તથાપિ લોકઃ પરદારસક્તઃ
'આપણા ગૃહવિષે સ્થિત સ્વસ્થી યદ્યપિ રૂપરાશિ હોય, તોપણ આ લોકસમૂહ પરદારમાંજ આસક્ત રહે છે.' જે વિચારો પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો હવે વર્ણવવા લાગ્યા છે, તેના તેજ વિચારો અધિક રકુટ રીતે યથાર્થ અનુભવ પૂર્વક આપણા આર્ય ઋષિ ગદાત્યાઓ પર્ણી ગયા છે, તોપણ આટલા દિવસમુધી પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના મુખથી, તે વિચારો નહિ નીકળેલા હોવાથી આપણા મુધારાવાળા તેને 'ટોંગ', 'ગપ્પાં', પેટ ભરવાને માટે બ્રહ્મજ્ઞોએ લગાવેલી મુક્તિયો' વિગેરે કહી નિંદી કાઢે છે. આ પ્રકારે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના વિચારને પ્રભાવરૂપ સ્વીકારતા પુરૂષોને અર્થે અત્ર આ વિષયના સંબંધમાં, આવશ્યક સ્થલે, પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના વિચાર ઉતારી લેવા ઉચિત ગણ્યા છે.)

* When, as a result of special constitution, a person disengages fluid of a bad nature, it may throw into convulsions, and even kill little animals, such as chickens, goslings &c. It is the Evil Eye, which has been often denied, but which none the less is based upon authentic facts; and I have known personally a

પણ, તે તે વ્યાધિઓનો પ્રાદુર્ભાવ થવામાં રોગીઓના શરીરમાંથી વહેતા તે તે વ્યાધિરૂપ શુભુધર્મવાળા દ્રવ્યને સંબંધજ કારણભૂત હોયછે. યોગ સમય ઉપર 'ઈન્દ્રિયુઓન્ઝા' નામના યુરોપીય વ્યાધિનો ધણી ખરી સગમ પૃથ્વીમાં પ્રવાસ થવામાં તે વ્યાધિચરત. મનુષ્યોનાં શરીરમાંથી વહેતું વ્યાધિસુક્ત દ્રવ્ય જ હેતુભૂત થયું હતું. આવા મહા વ્યાધિના પ્રસંગે રોગીના શરીરમાંથી આગમ ધર્મવાળું દ્રવ્ય વહેછે, એટલુંજ નહિ, પણ ક્ષુદ્ર અને મહાન સર્વ વ્યાધિઓમાં, તે તે વ્યાધિના ધર્મવાળું દ્રવ્ય વહાજ કરેછે; પરંતુ મહા વ્યાધિના દ્રવ્યની સત્તા પ્રમળ હોવાથી તે સત્ત્વર અનુભવમાં આવેછે, અને ક્ષુદ્ર વ્યાધિઓના દ્રવ્યની સત્તા ધણી જ નિર્બળ હોવાથી, યદ્યપિ તેની સહજ અસર તે તે દ્રવ્યના સંબંધમાં આવનાર સર્વને થાય છે, તો પણ તે સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવતી નથી. આ વિગેરે નિસ અનુભવમાં આવતાં અનેક ઉદાહરણોથી સહજ સિદ્ધ થાય છે કે આ સહિતા

woman attacked with this infirmity. The serpent in particular shows us daily undeniable examples of the Evil Eye. No one is ignorant of the fact that when it fixes its glance upon a bird perched on a tree the latter soon loses confidence and flutters from branch until he falls a prey to the fascination. (Posthumous Humanity—Adolphe D'assier.)

‘અમુક શારીરક જંધારણના મનુષ્યમાંથી જ્યારે કુદરત સ્વભાવનું દ્રવ્ય પૃથ્વી પડી વહે છે, ત્યારે તે દ્રવ્યના સંબંધથી ગરમાં, જાતકનાં બચ્ચાં વિગેરે નાનાં પ્રાણિઓને ધણી વાર આંકડી આવે છે, અને વળી તેઓ મરી પણ જાય છે. દૂષિત દૃષ્ટિ, અર્થાત્ નજર લગાડવાની શક્તિ, જેનો (દોંગ ગપ આદિ શબ્દોથી) વારંવાર અસ્વીકાર કરી કાઢવામાં આવે છે, એમ છતાં પણ જે સપ્રમાણ વાતાંઓથી સત્ત્વ છે, તે દૂષિત દૃષ્ટિથી આ બને છે; અને આવી નજર લગાડવાની શક્તિવાળી એક સ્ત્રીને મેં જાતે જોઈ છે. ખાસ કરીને નજર લગાડવાની શક્તિનાં અઆધિત ઉદાહરણો સર્વ આપણને નિરંતર આપે છે. સર્વ કોઈ એ વાતાંથી સત્તાત જ છે કે જ્યારે તે વૃક્ષઉપર જોડેલા કોઇ પક્ષી ઉપર અચક્ષણે પોતાની દૃષ્ટિ સ્થાપે છે, ત્યારે તરતજ તે પક્ષી ગયમીન થાય છે, અને આ ડાળથી પેલી ડાળ ઉડી પરિણામમાં તેની દૃષ્ટિથી યથેચ્છ શક્તિપાતનો ભક્ષ થઈ પડે છે.’

પ્રત્યેક પદાર્થમાંથી, તે તે પદાર્થના શુદ્ધધર્મવાળું દ્રવ્ય સર્વદા પ્રવાહરૂપે વ-
હા કરે છે. એ દ્રવ્ય અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી સામાન્ય મનુષ્યોની દૃષ્ટિથી દે-
ખી શકાતું નથી. અમુક યોગક્રિયાથી નેનની તિવ્ર શક્તિ પ્રાપ્ત કરનાર
પુરો, અથવા અમુક પ્રકારના શરીરના બંધારણથી વા વ્યાધિથી નેનની
વા મનની કોઈ અમર્યાદ તિવ્ર સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ જવાથી કોઈ કોઈ પુરો
એ દ્રવ્યને સર્વ પદાર્થમાંથી વહેતું પ્રલક્ષ જુએ છે, સ્પર્શથી અનુભવે છે,
અને તેની તન કે મન ઉપર થતી સારી વા નફારી અસર સ્પષ્ટ રીતે ત-
લ્લખ્ય જાણી શકે છે.* રાત્રે પૂર્ણ અધારમાં હસ્તની અંશુલિયોના અંગ્રા-

* યોગ વર્ષ યર્ષા અમેરિકામાં Dr. J. R. Buchanan નામના
વિદ્વાન તત્ત્વશીલકે psychometry (આત્મિયાશક્તિમિતિ) નામની વિ-
ધાને પ્રકાશમાં આણી પદાર્થોમાંથી વહેતા આ સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપ્રવાહને અનેક
પ્રમાણ તથા પ્રયોગાદિથી સિદ્ધ કર્યો છે. હરકોઈ વનસ્પતિ, વા ધાતુનો
કરકો, કે એવેજ કોઈ અન્ય પદાર્થ હસ્તમાં વા જુની મધ્ય સ્થિત અમુક
જ્ઞાનતાંત્રના સંબંધમાં કેટલોક કાળ રાખવાથી તે તે પદાર્થમાંથી વહેતું સર્વ
તે અમુક જ્ઞાનતાંત્રના સંબંધમાં આવતાં તે તે પદાર્થના શુદ્ધરૂપ અમુક
પ્રકારના સંસ્કારવાળાં, વા સંસ્કાર આપેલાં મનુષ્યો સ્ફુટ રીતે જાણી શકે
છે. યદ્યપિ સર્વ મનુષ્યોમાં તે તે દ્રવ્યના સંબંધથી, તે તે દ્રવ્યના યથાર્થ
શુદ્ધરૂપ જાણવાની શક્તિ રહેલી હોય છે, તોપણ બિન્ન બિન્ન કારણોને
લીધે ધણામાં તે શક્તિ સુખ્મ હોય છે, અને કોઈ કોઈમાં સ્વાભાવિક, અને
કોઈ કોઈમાં અમુક ક્રિયાથી જાગૃત પ્રતીત થાય છે. આવી જાગૃત શક્તિ-
વાળા મનુષ્યની પરીક્ષા કરવા ડૉ. બ્યુકેનન, તિવ્ર વમનની વા રેચનની
માત્રા અમુક પ્રમાણમાં તે માણસ ન જાણે એમ કાગળના પડીકામાં વી-
ટી તેના હાથમાં આપી ૨૦ થી ૨૫ પળ સુધી રહેવા દે છે, અને પરિ-
ણામમાં તે આપેલી આપધિના સમાચારાનુસાર જાગૃત શક્તિવાળા મનુષ્યને
વમન વા રેચન થાય છે. આમ આપધિમાંથી વહેતા રાત્વપ્રવાહની અસ-
રને અમુક મનુષ્યમાં સિદ્ધ કરી, કોઈ એક મનુષ્યે હથ આલેસમાં લખે-
લા એકાદ પત્રને તે જાગૃત શક્તિવાળો મનુષ્ય તેને વાંચી ન શકે એમ
તેના લલાટ ઉપર સ્થાપે છે; અને યોડીવાર પછી તે મનુષ્ય તે પત્ર લ-
ખનારના શુદ્ધરૂપનું, તેની સ્થિતિનું, તેની આરાજોનું, તેના જ્ઞાનનું, સ્વ-
રૂપમાં તેના મનના, તનના, અને બુદ્ધિના સ્વરૂપનું યથાર્થ વર્ણન કરવા

પર અમુક કાળપર્યંત નિલ જાળમે ઘટિકા ત્રાટકે કરનાર અખ્યારાદો, અં-
શુભિર્ગાંથી વહેતા એ દ્રવ્યપ્રવાહને કાંઈક આરંભાની રંગની બળતી જવા-
લાઓરૂપે જોઈ શકે છે. રાશભાઈ વા લાજુલાડી નાગના છોડનાં પત્રો અં-
શુભિના સ્પર્શથી બીકાઈ જવામાં, અંશુભિઓમાંથી વહેતા આ દ્રવ્યની સિ-
દ્ધિનું સર્વને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ મળી આવે એમ છે જીવનમુક્ત, તહાતમાઓ,
તથા સિદ્ધ પુરુષોના વદનેંદુઉપર, એ દ્રવ્યનો શુદ્ધ શાંત જ્યોતિર્મય પરિવેષ
(halo) નિર્મેળ અંતઃકરણવાળા સાધુ પુરુષો સર્વદા જુએ છે; તદ્વત અં-
તરથી દુરાત્મા છતાં પણ, શુદ્ધાંતઃકરણનો ગિચ્છા દંભ કરનાર પડિતગન્ય
મનુષ્યોનાં મુખ ઉપર આવી રહેલો, તે દ્રવ્યનો તેઓનાં હૃદય, અનુરૂપ
સ્વાગ પરિવેષ પણ તેઓ જુએ છે.

જેમ પૃથિવ્યાદિ ગ્રહોને પોતપોતાના વાતાવરણની અમુક મર્યાદા
હોયછે, તેમ પ્રત્યેક પદાર્થમાંથી વહેતા આ દ્રવ્યને પણ તે તે પદાર્થગત
સ્વભાવના પ્રમાણમાં, તે તે પદાર્થથી અમુક અંતરપર્યંત અખંડિત વદા
કરવાની મર્યાદા હોય છે. પારિભ્રતાદિ સુગંધમય પુષ્પનાં વૃક્ષોનો સુવાસ,
તે તે વૃક્ષોનાં સ્થિતિસ્થાનથી અમુક અંતરપર્યંત સ્વાભાવિક જણાય છે.
ધણી વાર વાયુથી તે વૃક્ષોમાંથી વહેતું સુવાસિત દ્રવ્ય દૂરના પ્રદેશોમાં વહું
આવતું અનુભવાય છે, પરંતુ પવનના અમાને તેટલે દૂર તે દ્રવ્ય જતું
નથી, તેથી કરીને પવન આદિ પ્રવર્તક સાધનોવિના સ્વાભાવિક જેટલે પ-
ર્યંત, તે તે દ્રવ્યની સત્તાની અસર જણાય, ત્યાં પર્યંત તે દ્રવ્યની મર્યાદા
નિશ્ચય કરાય છે. ઘણા પદાર્થોમાંથી વહેતા આ દ્રવ્યની મર્યાદા, તેઓનાથી
અતિરિક્ત દેશમાં અનુભવવા યોગ્ય યોડીજ હોય છે, અને સૂર્યદિ ગ્રહો
જેવા કેટલાક મહાન્ પદાર્થોમાંથી વહેતા દ્રવ્યની મર્યાદા તો કરોડો કોશ
પર્યંત પણ અનુભવાય છે. મનુષ્યોમાં પણ સર્વ મનુષ્યના દ્રવ્યની મર્યાદા સ-
રખી હોતી નથી. ઘણા સામાન્ય મનુષ્યોના દ્રવ્યની મર્યાદા તેગનાથી અ-
તિરિક્ત દેશમાં ઘણેજ યોડે સુધી પહોંચી હોય છે, અને શુદ્ધ સત્વગુણ
પ્રાપ્ત કરેલા યોગીમહાત્માઓના દ્રવ્યની મર્યાદા દૂર દેશપર્યંત પણ પહોંચી

માંડે છે. આમ યવામાં પત્ર લખતી વખતે લેખકનાં અંશુભી, તેમ આદિ
અવયવોમાંથી, વહેતું દ્રવ્ય, જે લેખકના સ્વભાવઆદિના સંસ્કારવાળું હોય
છે, તથા જે પત્ર ઉપર કરેલું હોય છે, તે દ્રવ્યનો સંબંધન કારણ છે,
એમ ડો. બ્યુકેનેને પોતાના ગ્રંથમાં સિદ્ધ કર્યું છે.

મધ્ય હોય છે; અને આથી કરીનેજ યોગીઓના ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણપરમાત્મા જે જે આગ વા નગરમાં પ્રવેશ કરતા, તે તે આગ વા નગરનાં સર્વ બધિર, મુક, પંચ, અંધ તથા અન્ય રોગગ્રસ્ત મનુષ્યો-તેમના શુદ્ધ સત્વગુણની મર્યાદામાં પ્રાપ્ત થવાથી, તત્કાળ વ્યાધિમુક્ત થયેલાં મહાભારતાદિ સાઝમાં વ-
હ્યાં છે. વળી જેમ પારિખતાદિ વૃક્ષોનું સુવાસરૂપ દ્રવ્ય, પવન આદિ પ્રવ-
ર્તક સાધનોદ્વારા સ્વાભાવિક મર્યાદાથી અતિ દૂર મઢી જાય છે, તેમજ મ-
નુષ્યોમાંથી વહેતું એ દ્રવ્ય પણ મનુષ્યોના સંકલ્પબારા સ્વાભાવિક મર્યાદા
કરતાં અનત દૂર પ્રદેશમાં વધુ જાય છે; અને એમ હોવાથીજ યોગીઓનાં
સ્થૂળ શરીરથી દૂર સ્થિત યોગીઓના શિષ્યો, તે યોગી મહાત્માની ઇચ્છાદ્વારા
તેમના અંતઃકરણમાં પોતાના સંબંધી કલ્યાણકર સંકલ્પ ઉદ્ભવ કરી એમને સાધી
શકે છે. વળી આજગત ત્રિગુણમય હોવાથી પદાર્થ માત્રમાંથી વહેતું એ દ્રવ્ય
પણ સાત્વિક, રાજસ, અને તામસ એમ ત્રિગુણ બોધવાળું છે. તેમાં પણ
ઉત્તમ, મધ્યમ, તથા મંદ એમ ત્રણ ક્રમ હોવાથી પ્રત્યેક દ્રવ્ય ત્રણ ત્રણ
બોધવાળું છે. મંદ સાત્વિક દ્રવ્ય કરતાં મધ્યમ સાત્વિક દ્રવ્ય શ્રેષ્ઠ છે, અને
મધ્યમ સાત્વિક કરતાં ઉત્તમ સાત્વિક શ્રેષ્ઠ છે. એજ પ્રકારે રાજસ તથા
તામસ દ્રવ્યના પણ ત્રણ ત્રણ બેદ તથા ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠતા સમજી લેવાં.
ત્યાં સમતીય દ્રવ્યનો સંયોગ, સમતીય દ્રવ્યગત ગુણનીજ ગાત્ર સહજ
વૃદ્ધિ કરે છે, પણ કાંઈ ઉલ્કૃષ્ટ લાભ કે હાનિ કરતો નથી. પણ વિભતીય
દ્રવ્યનો સંબંધ તો સંબંધના પ્રમાણમાં વિશેષ લાભ વા હાનિપ્રદ નિવડે છે.
જેમ જે સમાન શ્રીમાનનો અનુકૂળ સંબંધ ઉભયને દ્રવ્ય વિષયમાં લા-
ભદાતા નિવડતો નથી. પણ નિર્ધન અને શ્રીમાનનો અનુકૂળ સંબંધ નિ-
ર્ધનને શ્રીમાન કરી મુકે છે, તેમ સમાન ઉત્તમ સાત્વિક દ્રવ્યવાળા; જે પુર-
વોનો સંબંધ ઉભયને તત્ત્વવ્ય વિષયમાં વિશેષ લાભદારક નથી, પરંતુ મંદ
સાત્વિક દ્રવ્યવાળા, અને ઉત્તમ સાત્વિક દ્રવ્યવાળા પુરવો; અનુકૂળ સંબં-
ધ મંદને ઉત્તમ સાત્વિક કરી મુકે છે; અર્થાત્ પ્રયજ અને નિર્મળ દ્રવ્યવા-
ળાનો અનુકૂળ સંબંધ જ નિર્મળને હિત કરે છે. સત્ત્વવિનિમય નામની ત-
ત્ત્વ વિદ્યામાં પણ પ્રયજ અને નિર્મળ સત્ત્વવાળોનો અનુકૂળ સંબંધ જ
વિનિમયની સિદ્ધિ કરે છે, અને ઉભય પ્રયજ સત્ત્વવાળા મનુષ્યોનો પ્રતિકૂ-
ળ સંબંધ તો બહુવાર ઉલટો અનર્થજ કરે છે. આ પ્રકારે નિર્મળ સત્ત્વ-
વાળા સાધક, શ્રી સદ્ગુર કે જેમના સ્પૃહા શરીરમાંથી વહેતું સત્ત્વ આખા

જગતમાં સર્વેતદૃષ્ટ પ્રયત્ન સત્તાવાળું હોયછે, તે શ્રી સદ્ગુરના રચૂલમાંથી વહેતા શુદ્ધસત્વમય દ્રવ્યની મર્યાદામાં પ્રાપ્ત થતાં, જેમ સમુદ્રતટે સ્થિત કાર્ક રોગગ્રસ્ત મનુષ્ય, યત્ન કરે અથવા ન કરે તોપણ સમુદ્રની આરોગ્યતાવર્ધક નિરાગમ હવા નિત્ય ગ્રહણ કરતાં થોડે કાળે વ્યાધિમુક્ત થાયછે, તેમ તે શ્રી સદ્ગુરના શુદ્ધસત્વમય દ્રવ્યના અધિક સંબંધથી કાળે કરી અનાપાસ તેના આંતઃકરણમાં રજતમની સત્તાનો તિરોભાવ થઈ સત્વસત્તાનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. ત્યાં શ્રી સદ્ગુરુનું સત્વળળ એટલી પ્રયત્ન સત્તાવાળું છે કે વિરોધપૂર્વક સંબંધ કરી રહેનાર મનુષ્યોના વિરોધનું પણ કાળે કરી નિમૂલન કરી તેમનામાં અનુકૂળતા રૂપ સારસ્વ આણી સ્વસત્તાનું સ્થાપન કરે છે, તો અવિરોધી અનુકૂળ સાધકમાં સ્વસ્થ કાળમાંજ, ઈચ્છિતાચંની સિદ્ધિ કરે એવા શુદ્ધસાત્વિક દ્રવ્યનો પ્રાદુર્ભાવ કરે એમાં શું આ અર્થ જેવું છે?

(અપૂર્ણ.)

વાણીનિરોધ.

(અનુસંધાન રૂપ ખીજના પૃષ્ઠ ૧૨૦ થી.)

આ પ્રમાણે વૈષ્ણવીની દૂષિત પ્રવૃત્તિથી થતા અનેક અલાભ, અને નિરોધથી થતા અસામાન્ય લાભવિષે આપણે વિચાર કરી ગયાં. એ જ પ્રકારે મધ્યમાની પ્રવૃત્તિ અને નિરોધમાં રહેલા અલાભ અને લાભ, શુદ્ધિમાનને સહજ વિચારથી લક્ષમાં ઉતરી શકે એમ છે, અર્થાત્ અત્ર તેનાં તે જ વિષય વિસ્તારથી પુનઃ ન ચર્ચતાં સંક્ષેપમાં તત્પ્રતિ લક્ષ કરાવવું ઉચિત ગણ્યું છે. ત્યાં મધ્યમા વૈષ્ણવીનું પૂર્વ રૂપ હોવાથી વૈષ્ણવીની અપેક્ષાએ મધ્યમા સૂક્ષ્મ છે, અને વૈષ્ણવી રચૂલ છે; અર્થાત્ વૈષ્ણવીની પ્રવૃત્તિથી થતા દોષો રચૂલ, અને મધ્યમાની પ્રવૃત્તિથી થતા દોષો સૂક્ષ્મ ગણવા ગયા છે. અર્થાત્ દૂષિત મધ્યમા એજ દૂષિત વૈષ્ણવીનું કારણ છે, એ વાતે સ્પષ્ટ છે, અને તેથી દૂષિત મધ્યમાને રચૂલ દોષનું આશ્રયસ્થાન સ્થાપિત કરવા કાર્ક મયે, તોપણ મધ્યમામાં પ્રકટેલા દોષની, મધ્યમાના નિરોધથી, વૈષ્ણવીમાં પ્રાપ્ત થઈ રચૂલ હાનિ કરવામાં અશક્તિ સંનમે અનુભવસિદ્ધ હોવાથી, મધ્યમાની પ્રવૃત્તિ સૂક્ષ્મ દોષવાન, અને વૈષ્ણવીની પ્રવૃત્તિ રચૂલ

હોવાનાં ગણી છે. કોઈ વ્યક્તિપ્રતિ કઠોર-વચન મધ્યમામાં સુશ્રુષિમાન થયા છતાં પણ, જો વૈખરીદ્વારા તે બાહ્ય પ્રકટ નથી થતાં, તો કોઈ સ્થૂલ હાનિ થતી અનુભવમાં આવતી નથી. આમ હોવાથી વૈખરીને નિરોધનાર સાધક વૈખરીની પ્રવૃત્તિથી થતી સર્વ પ્રકારની સ્થૂલ હાનિથી મુક્ત થાય છે. પરંતુ આ દૃષ્ય પ્રપંચમાં પ્રતીત થતા સમગ્ર સ્થૂલ પદાર્થો, આદિમાં સૂક્ષ્મરૂપે હોવાના તત્ત્વવિત્ પુરુષોના અનુભવથી, સૂક્ષ્મ પદાર્થો જ પરિણામે સ્થૂલત્વને પામે છે, એ નિશ્ચય હોવાથી, મધ્યમાની પ્રવૃત્તિથી થતાં સૂક્ષ્મ દોષો, અંતમાં અવસ્થ સ્થૂલ થવાના સંભવથી, દોષનું નિરોધ નિર્મૂલન ઈચ્છનાર સાધકને મધ્યમાની પ્રવૃત્તિનો નિરોધ અનિવાર્ય છે, એ સદૃશ સમગ્રાય છે.

ત્યાં જ્યાં વૈખરીની શુભ અને અશુભ ઉભય વિધિની પ્રવૃત્તિ હોય છે, તેમ મધ્યમાની પણ શુભ અને અશુભ બે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ છે. પરમાત્મા, બા પરમાત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મવિદ્યોપદેશ શ્રીસદ્ગુરના મશગુલા દિતું ગાન કરવું, તેમનાં શ્રેયસ્કર મંગળમય નામાત્મકાદિ મંત્રોતું જપ-રૂપે ઉચ્ચરવું, વેદાદિ સત્શાસ્ત્રોનાં પઠનઆવૃત્તિ આદિ વ્યાપારમાં વાણીની પ્રવૃત્તિ કરવી, પ્રાણિમાનના અમાધારણ શ્રેયાય ઉપદેશરૂપ પ્રવૃત્તિમાં વાણીને યોજવી, આદિ કાર્યોમાં થતો વૈખરીનો વ્યાપાર વૈખરીની શુભ પ્રવૃત્તિ ગણાય છે; અને પ્રાણિજીને દુઃખોત્પત્તિ કરનાર કઠોર કૂર વાક્યોને વદવાં, પરમાર્થ માર્ગથી વ્રટ કરનાર તથા પરમાર્થને સિદ્ધ ન કરાવનાર અંધોના પઠન પાઠનરૂપ વ્યાપાર કરવો, કાંગણેપ કરવા અથવા પૂર્વ પ્રતિપાદિત અન્ય વ્યક્તિગત લક્ષણને સંતોષવા મિથ્યા કુપથી કરવી, અથવા અન્યની નિંદા કર્યા કરવી, વિષયવર્ધક ગાનતાનમાં વાણીને પ્રવર્તાવવી, એ આદિ ક્રિયામાં થતો વૈખરીનો વ્યાપાર વૈખરીની અશુભ પ્રવૃત્તિ છે. તદ્વતલં છંદર વા ઈશ્વસ્ત્વરપાકાર તત્ત્વવિત્ મહાત્માઓના મશગુ-

* આ વૈખરીની શુભાશુભ પ્રવૃત્તિના સ્વરૂપ અન્ય પ્રકારે શ્રી સિદ્ધાન્ત સિન્ધુ પ્રથમ રત્નમાં અર્પિતશ્રુટ રીતે આ પ્રમાણે સુચ્છિષ્ટ શૈલિમાં વર્ણ્યાં છે:—.....જે શબ્દો વડે અન્યને બચાવવા સુધરે છે, તથા આણેણો બચાવવા સિદ્ધ થાય છે, તથા જેમાં અન્યની સાક્ષાત્ હાનિનો સંભવ નથી, તથા જે શબ્દોથી અન્યને દુઃખ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ નથી, એવા નીતિના બ્યાવહારિક શબ્દો બોલવા, એ તો (વાણીના) વિદિત અર્થ તથા

જાદિતું મનોભાગ્ય ચિંતન કરવું, જૂત ગાનના દિતરૂપ સંકલ્પ કરવાં, અ-
નધિકારી તથા અધિકારી જનોની પરમાર્થ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ તથા વૃદ્ધિ થયા
અર્થે શ્રેયધ્યેય-વસ્તુને પ્રતિપાદન કરનાર તથા સિદ્ધ કરાવનાર સત્યાશ્રોતે
રચવા અર્થે મધ્યમાના વિવિધ વ્યાપાર કરવા, જો-આદિ મધ્યમાની શુ-
ભ પ્રવૃત્તિ ગણાયછે; તથા અન્યનું અદિત વાંછનાર સંકલ્પો કરવા કરવા
માનસિક લૌકિક વધારનાર તથા પરમાર્થ માર્ગનો જેમાં મંધ પણ નથી
એવા વિષય પ્રતિપાદક તથા મૃત્યુ પછી જે અહીંજ રહેવાનું છે એવા ક્ષુ-
લ્લક કહેવાતા જ્ઞાનને પણ વાસ્તવે અજ્ઞાનને પ્રતિપાદન કરનાર 'મયોનું'
માનસિક અવલોકન કરવું, ગત કાળમાં અનુભવેલા, ભાવમાં અનુભવેલા
અનુમાન કરેલા, તથા વર્તમાનમાં અનુભવાતા સાંસારિક પદાર્થોનું ચિંતન
કરવા કરવું, વાસનાજન્ય અનેક તર્કવિતર્કાદિને અધીન થવું, આદિ થતી
માનસિક પ્રવૃત્તિ મધ્યમાની અશુભ પ્રવૃત્તિ ગણાયછે. પરિણામ રિયતિમાં
તો ઉભય પ્રવૃત્તિનો નિરોધ કરવોજ, એ પૂર્વે સૂચવાયું છે. તોપણ એ ઉ-
ભય પ્રવૃત્તિનો નિરોધ એકે કાળે સધાવો અશક્ય હોવાથી, પ્રથમ અશુભ
પ્રવૃત્તિનો નિરોધ સાધી, પશ્ચાત્ત શુભનો નિરોધ સાધવા સાધકે વાતચાલ
મધુ જોઈએ.

મધ્યમામાં થતી વાણીની સૂક્ષ્મ પ્રવૃત્તિ, જેજ પરિણામે વૈષ્ણવીરૂપે
સ્થૂલત્વને પ્રાપ્ત થાય છે. મધ્યમામાં જે વિચારોનો અભાવ હોય છે, તેવા
વિચારો વૈષ્ણવીમાં પ્રકટેલા કયાંદિ અનુભવમાં આવતા નથી, અસાધ્ય મ-

કામછે; તથા જે શબ્દોવડે આપણા શુદ્ધ વ્યવહારમાં તથા અન્યના શુદ્ધ
વ્યવહારમાં હાનિનો સંભવ છે, તથા અન્યને સાંભળવાથી દુઃખની કલ્પ-
તિ થાય એવું નીતિચિરદ્ધ તથા અપશબ્દો-વિગેરે બોલવું, એ (વાણીના)
નિષિધ અર્થ તથા કામછે; અને માતાપિતા તથા ઈષ્ટ આદિની સ્તુતિ
વિગેરેના વચનોનું-તથા વર્ણના ધર્મોનું, તથા શાસ્ત્રપ્રતિપાદિત ધર્મનીતિનું
કથન કરવું, તથા સકામ મંત્રોના જાપ કરવા, એનો લૌકિક ધર્મ છે, તથા
આશ્રમ ધર્મનું તથા સત્યાશ્રમના સિદ્ધાન્તનું તથા શ્રી સદ્ગુરુની તથા ત્રે-
યેશ્વરેશ્વર નિર્ગુણ બ્રહ્માની સ્તુતિ આદિનું, તથા ઉપાસનાની સિદ્ધિઅર્થે
શ્રેયસ્કર નિષ્ક્રમ મંત્રોનું વારંવાર ઉચ્ચારણ કરવું, એ તો (વાણીના) પા-
રમાર્થિક ધર્મ છે. અને અર્થવિનાનું તથા પ્રયોજન વિનાનું અપ્રયોગે બોલ-
વોલ કરવું એ વાર્ગીક્રિયનું ઉન્નતપણું જાણવું.

નુષ્યોની મધ્યમામાં જેટલું જેટલું સ્ફુરે છે, તેટલું તેટલું તેઓ તત્કાળ જ વૈષ્ણવીદ્વારા બહાર દર્શાવી દે છે, અને સાવધ મનુષ્યો મધ્યમામાં સ્ફુરતા અનેક વિચારોના યોગ્યાયોગ્ય સ્વરૂપનો નિર્ણય કરી ગાત્ર ચેતન વિચારોનેજ વૈષ્ણવીદ્વારા બહાર પ્રકટવા દે છે. આમ વૈષ્ણવી, એ મધ્યમામાં પ્રકટ થતા સૂક્ષ્મ વિચારોનું સ્થૂળ રૂપ હોવાથી કેવળ વૈષ્ણવીના નિરોધ સાધનાર સાધકે મધ્યમાનો નિરોધ સાધ્યો નથી હોતો, તે જોમ કારણરૂપ પીત્તકના વિઘ્નમાનપણાથી જુક્ષોત્પત્તિનો સંભવ સિદ્ધ રહે છે, તેમ મધ્યમા વાણી-રૂપ કારણના વિઘ્નમાનપણાથી વૈષ્ણવી વાણી રૂપ કાર્યનું અતુલ્ય દેશકાળે ઉદ્ભવવું સિદ્ધજ રહે છે, અને તેથી કરીને વૈષ્ણવીના અશેષ લય નિમિત્તે મધ્યમાનો અશેષ લય અપેક્ષિત છે; અને એ મધ્યમાનો અશેષ લય જોકે કાળે સિદ્ધ થવો અશક્ય હોવાથી, પ્રથમ સાધકે મધ્યમાના દૂષિત પ્રવાહને નિરોધી અદૂષિત એકાકાર પ્રવાહ ચલાવવો આવશ્યક ન્હ. ત્યાં જોમ શત્રુને જાણવાવિના શત્રુનો જય થવો સંભવનો નથી, તેમ મધ્યમાના દૂષિત વ્યાપારોનું જ્ઞાન થવાવિના તે તે વ્યપારોથી બચવા યતનવાન થવાનું નથી. આથી કરીને મધ્યમાના સામાન્ય દૂષિત વ્યાપારોનું ઉપર દિશ્ન પ્રદર્શન થયા છતાં પણ સંવજ સ્વરૂપ અત્ર સ્ફુટ રીતે વર્ણવવું પ્રાપ્ત થાય છે.

મધ્યમાની સંપૂર્ણ પ્રવૃત્તિના મુખ્ય હેતુ, પૂર્વ કર્મોત્સાર દ્રઢ થયેલી વાસના, પ્રાપ્ત સ્વભાવ, તથા ચારેન્દ્રિયધંચક અને વિષયોનો સંબંધ બહુધા હોય છે. ત્યાં તેત્ર જે જે સુરૂપ વા કુરૂપ વિષયોને અવલોકે છે, તે તે વિષયોનું તત્કાળ મધ્યમામાં ચિંતન થવા માટે છે; કષ્ટ જે જે પ્રિય વા અપ્રિય શબ્દોને શ્રવણ કરે છે, તે તે શબ્દવિષયક અનેક વિચારો મધ્યમામાં થવા માટે છે; રસનેન્દ્રિય જે જે સ્વાદુ વા ગ્લાનિકર લેણ ચોખ્ખાદિ પદાર્થોના સંબંધમાં આવે છે, તે તે પદાર્થના સંબંધનાં સ્ફુરણનો પ્રવાહ મધ્યમામાં આવે છે, અને તેજ પ્રમાણે સ્પર્શેન્દ્રિય અને ધ્રાણેન્દ્રિય પણ પોતપોતાના વિષયની પ્રાપ્તિદ્વારા મધ્યમાની વિવિધ પ્રવૃત્તિરૂપ થવામાં

૧ ત્યાં,

મન જાય તે જાને દે, તું મત જ શરીર,

બિન ચઢાઈ કામડી, ક્યોં સમેગો તીર.

એ આદિ અર્થમુલક લોકપ્રચલિત વાક્યનું તાત્પર્ય, સ્થૂલ હોવાના સાધકને કમે કમે ચલાવવાના ઉદ્દેશમાં નિમ્ન રહેલું છે, કાંઈ શારિરિક પ્રવૃત્તિ નિરોધાયા પછી મનની પ્રવૃત્તિ ન નિરોધવામાં રહ્યું નથી.

સાધનરૂપ થઈ પડે છે. આ પ્રકારે આ જ્ઞાનેદ્રિયપંચકને જ્ઞાને વિષયો સં-
બંધ થતાં આરંભમાં તે પ્રાપ્ત વિષયના વિચાર મધ્યમામાં ઉદય થાય છે.
અને પશ્ચાત્ તે તે વિચારના સંબંધક અનેક વિચારો જે અંતઃકરણમાં
સંસ્કારરૂપે સુપ્ત પડ્યા હોય છે, તે જનમત્પદ્ય મધ્યમામાં પ્રવાહરૂપે વહેવા માંડે
છે. આ પ્રકારે વહેવા માંડેલા પ્રવાહમાં અભિમાનીનું વલન થતાં તે પ્રવાહના
કોઈએક વિચારમાં સ્વભાવથી વા પૂર્વ ક્રમોનુસાર દૃઢ ધરેલી વાસનાના
પ્રળયથી અભિમાનીનું જોડાવું થતાં, વળી તે વિચારના સંબંધક અનેક
સુપ્ત સંસ્કારોનો જોગ થતાં, તદ્વિષયક વિચારોનો દ્વિતીય પ્રવાહ મધ્યમામાં
વહેવા માંડે છે. તે પ્રવાહમાં વહેતાં, વળી કોઈએક સ્ફુરણમાં વાસના વા સ્વ-
ભાવજળથી અભિમાની આસક્ત થતાં, તત્સ્ફુરણવિષયક અનેક અનુદ્ભુ-
ત સંસ્કારો ઉદ્ભૂતાવસ્થાને પાળી, તત્સંબંધી અનેક વિચારોનો એક તૃતીય પ્રવાહ
મધ્યમામાં વહેવા માંડે છે. આ પ્રવાહ સાક્ષતો હોય છે, તેવામાં વળી અન્ય જ્ઞાનેદ્રિ-
યનો અન્ય વિષય સાથે સંબંધ થાય છે, તે આ સાક્ષતા પ્રવાહની અવિચ્છિન્ન
ધારા મધ્યમાંથીજ ખસીત થઈ વળી એક નવિન વિચારોનીજ શ્રેણી મહા-
વેગે મધ્યમામાં વહેવા માંડે છે, અને આમ જનમત્પર્યાયાના આરંભથી તે
અંતશુધ્ધી, પ્રત્યેક અવિચારી આટનપ્રાણીની મધ્યમામાં ન્યૂન વા અધિક
અંશે વિચારોના પ્રવાહના પ્રવાહ વચ્ચાજ કરે છે. સ્વભાવરૂપમાં જ્ઞાનેદ્રિય
પંચકને પ્રત્યક્ સૂક્ષ્મ વિષયોના સંબંધનો અભાવ હોવાથી, ત્યાં વાસનાથી-
જ સૂક્ષ્મ વિષયોનાં સ્વરૂપો રચાઈ, જ્ઞાનેદ્રિયપંચક સાક્ષાત્ તે વિષયો સાથે
સંબંધ પામે છે, અને પશ્ચાત્ મધ્યમામાં જનમત્પરી પેઢેજ પાછો વિચા-
રોનો અનંત પ્રવાહ વહેવા માંડે છે. ઝાંગ લખનાર, કોઈ પણ વિષયનું મ-
નન કરનાર, અને એવાજ પ્રકારના અન્ય વ્યાપારો કરનાર કે જેમને વિ-
ષયોનો સંબંધ થયેલો પ્રતીત નથી થતો, તેમના મધ્યમામાં થતા વ્યાપાર-
ની જલક તેમની શુભાશુભ વાસના જ અજ્ઞાય છે; અને જે જ પ્રકારે
જે જે સાધકો સર્વ-વિધોના સંબંધથી જ્ઞાનેદ્રિયપંચકને વિપુલ કદી એ-
કંતમાં ક્રિયામાં સ્થિત થવા દેવા છે, તે તે સાધકોને તે તે ક્રિયાની અવ-
કર અવસ્થામાં તેમની શુભાશુભ રાહજ વાસનાજ આ મધ્યમાના વિવિધ
વ્યાપારોમાં કારગુપ્ત હોય છે. આથી જ્ઞાનેદ્રિયપંચકને વિષયોનો મન-

બંધ, અને તે સંબંધનાર અભાવે વાસનાનું અથવા સ્વભાવનું પ્રવળ એ હેતુઓજ પ્રાદુર્બા મધ્યમાની શુભ વા અશુભ પ્રવૃત્તિમાં કારણભૂત છે, અને આ હેતુ નિર્ણય યમાયી એ હેતુદ્વારા ઉત્પન્ન થતા મધ્યમાના વ્યાપારોનાં સ્વરૂપો, તથા તેમના નિરોધમાં આવસ્થક સુકિતઓનાં સ્વરૂપોને પણ આપણે સહજ સમજ સપ્તીશું.

(અપૂર્ણ.)

સુજ પતિએ પોતાની વિદુષી છતાં દુરચિમાન- વાળી જીને આપલો સુબોધ.

(અનુસંધાન ૩૫ ૨ ના ૫૪ ૨૮૦ થી).

મુસદ્દુઃક્ષાનિ સર્વાણિ વિભજ્યન્તે ત્વયા સહ
યત્ર ત્વં તદહં તત્ર પ્રથમે સાઽચ્ચવોદિદમ્ ॥ ૧ ॥
રક્ષિપ્યામિ કુટુંબં નઃ આરુઢ્વવાલકાદિકમ્
યથા પ્રાપ્તે ચ સંતુષ્ટા દ્વિતીયે સાઽચ્ચવોદિદમ્ ॥ ૨ ॥
મર્તુમક્તિરતા નિત્યં સદૈવ પ્રિયભાપણી
મવિપ્યામિ પદે ચૈવ તૃતીયે સાઽચ્ચવોદિદમ્ ॥ ૩ ॥
આર્ત આર્તા મવિપ્યામિ મુક્તિનિ મુસ્તિની તથા
તવાજ્ઞાં પાલયિપ્યામિ કન્યા તૂર્યપદેઽચ્ચવોદ્ ॥ ૪ ॥
ઋતુકાલે વિધિસ્નાતા રમિપ્યેઽહં ત્વયાસહ
અન્યન્નરં ન યાસ્યામિ કન્યેદં પંચમેઽચ્ચવોદ્ ॥ ૫ ॥
ઈહ સાક્તો મહાવિષ્ણુરયં વિશ્વાનરસ્તથા
વિપ્રલંબ્યા ત્વયાનાઽહં કન્યા પદે પદેઽચ્ચવોદ્ ॥ ૬ ॥

હોમયજ્ઞાદિ કાર્યેષુ ભવામિ ચ સહાયિની
સ્વધર્માચારિણી ભૂત્વા કન્યેદં સસ્રમેઽચ્ચવીદ્ ॥ ૭ ॥

અર્થ—પ્રથમ પદે કન્યા કહેછે, કે હું તમારી સાથે સધળા પ્રકારનાં સુખદુઃખની સમભાગિની થઈશ, તથા જ્યાં તમે ત્યાં હું રહીશ. દ્વિતીય પદે કન્યા કહેછે કે વધાપ્રાપ્ત પદાર્થમાં સતોત્રાણી થઈને જુદીથી તે બાલકપર્યંતના આપણા કુટુંબનું હું રક્ષણ કરીશ. તૃતીય પદે કન્યા કહેછે કે હું પતિભક્તિમાં નિરંતર પ્રીતિ રાખનારી તથા સદા પ્રેમ બોલનારી થઈશ. ચતુર્થપદે કન્યા કહેછે કે (તમને) દુઃખી દેખીને દુઃખ માનનારી, તથા સુખી દેખીને સુખ માનનારી હું થઈશ, તથા તમારી આચારનું નિરંતર પાલન કરીશ. પંચમપદે કન્યા કહેછે કે ઋતુસમયે વિધિપૂર્વક ઋતુસ્નાન કરીને તમારી સાથે હું રમણ કરનારી થઈશ, તથા અન્ય પુરુષ પ્રતિ કદાપિ ગમન કરીશ નહિ. કન્યા છઠ્ઠે પદે કહેછે કે આ સ્થતે શ્રીવિષ્ણુ ભગવાન તથા આ પ્રકટ (જ્યોતિરપ) વૈશ્વાનર સાક્ષી છે; તમારે મને છેલ્લે દેવો નહિ. કન્યા સાતમે પદે કહે છે કે હું મારાં ધર્માચરણ કરીને હોમયજ્ઞ વિગેરે કાર્યોમાં તમને સાહાય્ય કરનારી થઈશ.

આ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞાને કદાચિત નાની વયમાં તું વિસરી ગઈ હઈશ. પણ હવે તો મોટી વયની થઈ છે, અને સધળા કદાપણવાળી થઈ જણાવે છે. તેમ છતાં સ્મરણમાં સારી કેમ કુશળ થતી નથી.

હું અસાવધાન ચિત્તવાળી ! તું તારા ચિત્તને વ્યવસ્થામાં રાખવાને યોગ્યતાવાળી જણાય છે, છતાં કેમ અવ્યવસ્થ રાખે છે, તે જણાવું નથી. કોઈ પણ સ્ત્રી આ લોકમાં પતિની આચારનું ઉલ્લંઘન કરીને તથા ઉન્મત્ત આચરણ કરીને સુખપ્રાપ્ત રહી હોય એમ જણાવું નથી; તેમ છતાં પણ તું ઉત્તરોત્તર ઉન્મત્તપણું ધારણ કરતી જાય છે, એ જ તારી વિકળ અવસ્થાને સ્પષ્ટ કરી જણાવે છે. પતિને અનુકૂળ વર્તનારી તથા સંપૂર્ણ દોષોથી રહિત રહેનારી, તથા આપણા વર્ણાશ્રમાદિના પ્રાપ્ત અવધાર ધર્મને નિરંતર રૂઝે

પ્રકારે સેવનારી સ્ત્રી જ-આ જગતમાં માન પામીને ભાવિ સુખને ભોગવનારી થાય છે; માટે હે સુખની આશાવાળી! તું તારા કેવળ મૂર્ખપણાના પ્રતિકૂળ વિચારોનો સત્વર પરિત્યાગ કર.

હે સ્ત્રી! આ સંસારમાં સ્ત્રીજાતિને સ્ત્રીત્વથી તથા પુરૂષને પુરૂષત્વથી જ સુખ તથા સંતોષ મળે છે. પુરૂષને પુરૂષપણાથી અને સ્ત્રીને સ્ત્રીપણાથી બ્રહ્મ યતાં જે ત્રીજી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, તે અવસ્થા તો સદા કષ્ટેશને જ આપનાર થાય છે, માટે તું તારા સ્ત્રીપણાને યોગ્ય પ્રકારે જાળવનારી થા, અને પુરૂષની પંડિતમાં પ્રવેશવાની પંડિતાઈનો પરિત્યાગ કર. (આ રથે, નિર્વિજયરથે પુરૂષોની સભામાં પ્રવેશ કરવો, તથા પુરૂષના સરખા હાવભાવ વિગેરે લક્ષણપૂર્વક વક્તા થવું, તથા સ્ત્રીએ પરપુરૂષોની સમક્ષ ન ચર્ચવા યોગ્ય વિષયને ચર્ચવા. એ વિગેરે દ્વારે 'પુરૂષની પંડિતમાં પ્રવેશવાની પંડિતાઈ' એ સબ્દસમુદાયથી સમજવાં.)

સ્ત્રી જાતિપ્રતિ પુરૂષોની પ્રીતિનું કારણ તેનું સ્ત્રીપણું જ છે, અને તે સ્ત્રીપણું તેના પ્રિયભાવણ, પ્રિય હાવભાવ, તથા મર્પણપૂર્વક રહેવું, વિગેરે સમજા સુકોમળ વ્યવહારમાં રહ્યું છે. માટે તું તારા વખાણવા યોગ્ય સ્ત્રીપણાનેજ આશ્રય આપીને રહે તો યજ્ઞ સાર.

આત્મવર્ગનો પરિત્યાગ કરી અન્ય વર્ગનો સમાગમ કરવો પ્રાચીન પુરૂષોએ અનેક દૃષ્ટાંતોથી નિંદ્ય કલ્પે છે, તે ક્રિપર તું ધ્યાન આપ, અને નિરંતર પુરૂષોનાજ સહવાસની પ્રીતિનો પરિત્યાગ કર. સમ્પત્તિય, વિભવતીય, તથા સ્વચ્છત બેદના સ્વરૂપને જાણનારી તું પ્રાણિપદાર્થના સંબંધમાં આવતા પહેલાં બેદનો યોગ્ય વિચાર કર. આપણા સમીપ રહેવા યોગ્ય અને અભય આપનાર પોતાનાં માનેશાંને તું નિરંતર સમીપ રાખ, અને જે સમીપ રહેવાને અયોગ્ય, વિરોધી સ્વભાવનાં, અને ભય આપનાર હોય, તેમને દૂર રાખ, અથવા તું તેમનાથી દૂર રહેવાને પાત્ર રાખ, નહિતો વિરોધીનો સંબંધ વિનાશ કરનાર યશે. આ વિષયમાં જો તું સાચી છે, તો તારા વાંચેલા પંચતંત્રમાંહેલા મિત્રબેદમાં કહેલા કકુદ્ધ રાગનાં દૃષ્ટાંતનું અરુચ્ય

* (પંચતંત્રમાં પ્રથમ ગિરમોદ નામના તંત્રમાં કથા ૧૦ સ્ત્રી) તેની ગતલાભ એવી છે કે:—કોઈ વનમાં એક ચંડવ નામનો શૂળાગ્ર રહેતો હતો.

કર, અને સુગતિને ધારણ કર. એ કુર્કુમ નામે રાગના પદને મિથ્યા ધારણ કરનાર શિયાળે પોતાનાને દૂર તજ દીધાં, અને દૂર રહેતા યોગ્ય વિરોધી વિનંતીયને સંબંધ કરી સમીપ રાખ્યાં, તેનું કૃણ તેણે પોતાનો વિનાશ એજ મેળવ્યું છે. તેમ તું પણ સમીપ રહેતા યોગ્ય કૃણવતી સુવતીના સદ્ગુણને ન સેવનારી થતાં વિનાશનેજ પ્રાપ્ત થઈશ.

સ્ત્રીઓને અતુર્ગુણ લક્ષ્મ અને અદ્યુષ્ટ કામ હોય છે, એમ સંજ્ઞાનોના મુખથી લોકપરંપરાએ સાંભળવામાં આવે છે. તેમાં તારામાં અદ્યુષ્ટ ગુણથી પણ અધિક કામનાનો સદ્ભાવ પ્રતીત થાય છે, પણ લક્ષ્મ તો એકગુણ પણ પૂર્ણ અતુમાન કરાતી નથી, માટે હે યશસ્વીતી લાલસાવાળી? જો તું સત્કીર્તિને પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છતી હોય તો તું વિરોધી અધિક કામનાનો પરિત્યાગ કર, અને યોગ્ય કામનાપૂર્વક લક્ષ્મને પાલન કરનારી થા.

આ લોકમાં સર્વે કાઈ પોતપોતાના પ્રાપ્ત ધર્મોત્તર રૂપે પ્રકારે પાલન કરીને ઉત્કલ્પક કીર્તિને પામ્યા છે, હાલ પણ તેજ પ્રકારથી પામે છે, અને હવે પછી પણ તેવે જ રૂપે પામશે. આ સર્વ વર્તમાને જાણનારી છતાં પણ (દેવી પાકરસંયયા જેમ કાંઈ સઘળી રસોઈમાં ફરી વેળે છે, પણ એકના સ્વાદને યથાવત જાણતી નથી તેમ) તું જાણે જાણતી ન હોય તેની પેઠે વર્તે છે, તેનું કારણ આ તારું મિથ્યાભિમાન જ હોયું જોઈએ. હે સ્ત્રી! તું જાણે છે કે આ મિથ્યાભિમાન માણસને યથાર્થ જ્ઞાન તથા નિશ્ચયથી ભ્રષ્ટ કરે છે, અને અધુરાને તો યોગ્ય નિશ્ચયમાં કે જ્ઞાનમાં પ્રવેશ કરવા દેતું નથી? ઘણા કાળ

તે કાઈ વેળા બુધ્ધો હોવાથી જીમની લાલચે નગરમાં પેઠા. તેને જોઈને આશ્વખાન્નથી કુતરાઓ યુમે પાડીને એકલા યયાં, અને તે શિયાળને કરડવા મંડ્યા. પ્રાણસંકટમાં આવી પડેલા તે શિયાળ પાસે આવી ગયેલા એક રંગારાના ઘરમાં પેસી ગયો અને કુતરાઓના ભયંકર પોકારોથી ગંભરાઈને એક ગળીના કુંડમાં પડ્યો, અને બ્યારે તે પાછો તીકડ્યો, ત્યારે તો ગળીના રંગમાં

ગિથ્યાગિમાને સેવનાર મનુષ્યેતો જડ જેવા પરિણામનેજ પામે છે, જેથી તારા દિતનો વિચાર કરીને તું એ અભિમાનો લાગ કર.

હે વિપરીત બુદ્ધિવાળી ! તું કહેર વચનોને બોલતાં છતાં 'હું' તો મિ-
ટ વચનોનેજ નિરંતર બોલું છું એવું કહે છે, અસલ બોલવા છતાં પણ
હું તો સત્યજ બોલું છું, એમ માને છે, અને અન્યવડે અપાએલા યથાર્થ
બોલેને પણ તું અયથાર્થ ગણે છે. આ કાંઈ તારો નાનો દોષ નથી. તું
મારા સાર્યેજ કેવળ તારા આદ્ય સ્વભાવનો ઉપયોગ કરે છે એમ નથી,
પરંતુ આપણા ધણા સજ્જન સંબંધીઓ સાથે તું એવા જ નિંધ સ્વભા-
વને પ્રવર્તાવે છે. જ્યારે જ્યારે તે સજ્જન સંબંધીઓ તારા વિપરીત આ-
ચરણને દોષરૂપે જણાવે છે, ત્યારે ત્યારે તું તારા આ દુરાચરી સ્વાભિમાન-
વડે તેનો અનાદર કરી જણાવે છે કે 'જેમ તમે કહેા છો'વા માનો છો,

રંગાઈને નીકળ્યો. રંગરેર ધવાથી કુતરાઓ પણ એને શિયાળ ન જાણી
આગુઆગુ જતા રહ્યા, અને તે શિયાળ પણ પોતાનો બચાવ કરતો વ-
નમાં જતો રહ્યો. વનમાં ગયો, પણ વજ્રસેપ જેવો પેલો રંગ કાંઈ ગયો
નહિ. જેમ વજ્રસેપ ઉખડતો નથી, મૂર્ખ તથા સ્ત્રી પોતાની લીધેલી મિ-
થ્યા હકને છોડતાં નથી, તેમજ આ કાવો કે ગળાનો રંગ પણ પેલા શિ-
યાળનો ગયો નહિ. આમ હોવાથી તે રંગાપલા શિયાળને જોઈને વનમાં
ખીખી સિંહ, બાઘ, હાથી, વર, આદિ વનવાસીઓ ભયથી બાકુળ ચિ-
ત્તવાળાં ધઈને આગુઆગુ નાસવા લાગ્યાં, અને એમ કહેવા લાગ્યાં કે જે-
નો કુળ, પરાક્રમ અને એકા બંધુ જતાં નથી, તેનો પોતાનું કલ્યાણ
ઈચ્છનારાએ વિશ્વાસ કરવો નહિ. પેલો ચંડરવ શિયાળ મૂવને ભયથી બા-
ગતા જોઈને બોલ્યો, 'રે રે જનાવરો ! તમે મને જોઈને ભયથી શામાટે
નાસો છો ? બધું પામશો નહિ. મને તો અહરેવે હમણાં ઉત્પન્ન કરીને બો-
કયો છે. જનાવરોનો કાંઈ રાજ નથી, તેથી મને રાજ્યાભિષેક કરીને ક-

એમ મેં કહ્યું કે કહ્યુંજ નથી' આ પ્રકારે અનેક વાર ધરા છતાં પણ ત-
ને એટલું સમજતું નથી કે સર્વને જ બચારે મારી કૃતિરીતિ દોષરૂપ બ-
ધાય છે, સારે તે દોષરૂપ જ કેમ નહિ હોવી પટે? હશે, કદાચિત્ તે સ-
ર્વને તું દોષરૂપ ગણતી હર્ષશ તો ભયે, પણ તું તારા સ્થાપિત નિશ્ચયમાં
જ સર્વ કાળ સ્થિર રહેતી જણાતી નથી. ક્ષણમાં એક વાર્તાને યોગ્ય રૂપે
પ્રતિપાદન કરે છે, અને અન્ય કોઈ ક્ષણે તેને જ પુનઃ અયોગ્યરૂપે વર્ણવે;
તેમજ એક નિશ્ચયને એક ક્ષણે અયોગ્ય રૂપે પ્રતિપાદન કરેછે, અને તેને
જ પુનઃ કોઈ ક્ષણે યોગ્ય ગણીને તું આદરથી સ્વીકારે છે. આ વિષે
અનેક પ્રકારનું તારા ચિત્તનું વિષરીતપણું દેખાય છે, તેમ છતાં પણ તારો
લક્ષ્ય તે દોષપ્રતિ જતો નથી એ કેટલું ચોક્કસનક છે? ૨૪૧૫
(અપૂર્ણ.)

હું કે જા તું રૂડે પ્રકારે જનાવરોનું પાલન કરજો; તેથી હું આદો આ-
લ્યો છું, માટે તમે સર્વ મારી આજા પ્રમાણે વર્તો. હું વિશેષકરે કકડુમ
નામનો રાજા છું.' આ તે શિયાળનાં ગયનો સાંભળીને સિંહબ્યામાદિ
જનાવરો, 'હે પ્રભો! અમને કાંઈ આજા કરો.' એવું બોલતા આજુબાજુ
રહ્યા. પછી સિંહને પ્રધાનપદ આપ્યું, વ્યાધને રાખ્યાપાલકનું પદ આપ્યું,
દાથીએને પાનસોપારીનો અધિકાર આપ્યો, અને વશને દારપાલનો અ-
ધિકાર આપ્યો. પોતાની જાતનાં શિયાળોની જોડે તો બોલ્યો પણ નહિ,
અને સઘળાં શિયાળોને કાઢી મુક્યાં. આ પ્રમાણે તેનું રાજ્ય આઘતાં સિં-
હાદિ નિત્ય બીજાં પશુએને મારી લાવીને તેના આગળ નાંખે, તે પેસે
શિયાળ સૌને જાગ વહેંચી આપે. એમ કેટલોક કાળ ગયા પછી એક
વેળા દુરથી શિયાળનો રાજ્દ કાને પડ્યો, તે રાજ્દ સાંભળીને રવાણાં લખાં
ઘઉંને આનંદનાં આંસુ આવડીને હચ્ચ સ્વરવડે બોલવા માંડ્યો, તો શિયા-
ળના સ્વરને સાંભળીને સિંહાદિએ કહ્યું કે અરો આ તો શિયાળ છે પ-
છી સજ્જાતી! ક્ષણવાર નીચું જોઈને બોલ્યા, એણે આપજીને હેતરપા!
આ કુદ શિયાળને મારી નાંખે. આ સાંભળીને પેસા શિયાળે નાસવામાં
હયું, પણ આખરે સિંહાદિએ તેના મારીને કટકે કટકા કરી નાંખ્યા.

ॐ श्रीं ह्रीं क्लीं

महाकाल.

द्वितीयः.

ॐ अघोरेभ्योऽघोरेभ्योऽघोरघोरतरेभ्यः ॥

सर्वेभ्यः सर्वसर्वेभ्यो नमोस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥

प्रतिष्ठा करनार.

उपाधिवाचकवर्ग.

राजनगर (अमरावती.)

" श्री श्री वरनाथपुर प्रिन्टिंग प्रेस " भां जापी प्रसिद्ध करनार
नक्षत्रार्थ रत्नचंद्र भास्करतीया.

संवत् १९४७

તૃતીયરૂપની પ્રભાવલિ.

અદ્વૈત પાપસંસ્કારનાં પરિણામ.....	૧૯૩
અનીતિ એ સર્વ દુઃખને અને નીતિ એ સર્વ સુખને આપનાર છે.....	૬૭
અભિમાનીને મનસંજાથી આપેલો સુખોધ.....	૧૪૫
આત્મબોધ પ્રત્યાનંતર.....	૨૨૯, ૨૪૩, ૨૭૫
ગૃહસ્થાશ્રમ.....	૨૧૯
ગૃહસ્થાશ્રમનો ઉદ્દેશ.....	૧૫૩
મહાભુધારણ સક્તિ.....	૧૬૯
જીવત્ત અથવા એતનાસક્તિ...—.....	૧૨૪
જ્ઞેય, જ્ઞેય, સેવ્ય અને ઉપાસ્ય એક શ્રી મહાકાલ જ છે.....	૧
દુર્ગુણ લગવા વિષે.....	૧૨૧
દોષરૂપ રિપુઓનો સંહાર કરવા વિષે.....	૧૬૯
પુરુષાર્થ સાધના વિષે.....	૯
પ્રવાહોદ્દેશ	૫૯
બ્રહ્મવિદ્યાનાં સાધનો તથા અધિકાર.....	૨૩૫, ૨૪૯, ૨૮૪
ભગ્નભાગીરથી	૨૧૭, ૨૪૧
મનની સ્થિતિ વિષે.....	૧૯૨
વૃત્તિઓ અંતર્મુખ ક્યારે થાય ?.....	૭૭, ૧૧૩, ૧૨૮
વેદાન્તસાર.....	૯૮, ૧૪૫, ૨૬૫
શ્રી ત્રિભુવનવિજયી ખર્જ.....	૨૧૦, ૨૨૨, ૨૮૬
શ્રી પંચવરદહતાન્ત.....	૨૮, ૫૦, ૮૬, ૧૦૬, ૧૮૩, ૧૯૫
શ્રી મહેશ્વરની સ્તુતિ.....	૨
સન્નિવનું મિત્રપ્રતિ પત્ર.....	૧૦, ૪૦, ૬૬, ૮૨, ૨૦૨
સાધકની ધૃષ્ટિપ્રતિ પ્રાર્થના.....	૪૯
સામાન્ય સાધક તથા યથાર્થ સાધક વચ્ચે સંવાદ.....	૧૬૩
સુગપતિએ પોતાની પતિવ્રતા પરનું દરમિયાની સ્ત્રીને આપેલો સુખોધ.....	૨૧, ૭૦, ૯૨

મહાકાલ.

પ (પુસ્તક) ૩, —કાર્તિક કૃષ્ણ ૧૪ સં. ૧૯૪૭ દર્શન (અંક) ૧.

॥ ૐ શ્રી ॥

જ્ઞેય, ધ્યેય, સેવ્ય અને ઉપાસ્ય એક શ્રી મહાકાલ જ છે.

મનહર છંદ,

દૃષ્ય આ જગત જોઈ જન મન મોહ ધરે.
વિવિધ વિચાર કરે કારણને જાણવા,
જપ, તપ, યજ્ઞ, દાન, અનેક પ્રકારે કરી,
સાકુન્તલે સાધે સદા નમનંદ માણવા;
સુચ ધણી વિવેક વિચાર ને વિવિધ ક્રિયા,—
કરી મનોજય ચહે સ્વસ્વરૂપ નાણવા,
કોઈ મતિમંદ તો અનર્થકર યુક્તિ રચી,
મથે છે મમત્વ ધરી ગિર્યાં તદ્દ તાણવા.
કોઈતો મનુષ્યમાંલી ધનવાન, નૃપતિને,
મોટા ગણી સેવે સદા ઋદ્ધિ સિદ્ધિ પામવા,
કોઈ દેવ દાનવને જાવવડે સેવ્ય ગણે,
વિવિધ પ્રકારે જાને નિલ દુઃખ ઝાંમવા;
બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર અને શક્તિને કો દષ્ટ ગણી,
ઉપાસના નાના વિધિ કરે કષ્ટ પામવા,
કોઈતો-ધીમંત, આ અનંત મહાકાલ મળ,
તાપનમ દહી રહે વસ્તુરૂપે જામવા.

મહેશ્વર મહાકાલ જેના વડે જગાંજાળ,—
 ઉપજે સ્વપાપ ખપે, ગણના ન જેની છે,
 સુરને આસુર આદિ, ત્રિભુવનવાસી અને,
 અહમ્, વિષ્ણુ, શંકર, શક્તિ, વિભૂતિ જે તેની છે,
 સર્વ તથા ઈશ અને સંવર્ણ મહાકાલ,
 પુણ્ય વિના સેવે એવી, મગદૂર કેની છે?
 હમ પુરુષાર્થ ને હમ યુધિવાન જન,
 જાજે સદા જેના પર પૂર્ણ કૃપા એની છે.
 મહેશ્વર મહાકાલ, અનંત આપાર ભણો,
 જેના સમ મહિમા ન અન્ય તણો મોટો છે,
 ખડ્ગ ધરી શક્તિ અને ત્રિશૂલ ધરીને શંકર,
 ચક્ર ધરી ત્રિબળુ કરે ચોડી આં ચો તોટો છે?
 બ્રહ્માશ્વ મદાવી બ્રહ્મા નિશ દિન સાવધાન,
 દાખવે કે શાણો એવો ઇશનો આં મોટો છે?
 મૂર્તિ કે બ્રમાવી જન ભોળાને ભટકાવે તો,
 ભણે સહ સુચ જગે, તેના દીન મોટો છે.
 આસન્ન્ય બ્રહ્માંડ જે આં પ્રકૃતિમાં પ્રગટે છે,
 તેજ મહામાયાતથા મહાકાલ પતિ છે,
 બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર, તો છે ઈશ એક બ્રહ્માંડના,
 અંડકટાહ ભીતર જેગની તો ગતિ છે:
 બ્રહ્મા વિષ્ણુ શંકર જે મહેશને નમાવે શિશ,
 તે જ મહાકાલ ભણે ન, તે ગંદગતિ છે,
 આકલ આખંડ સેવ્ય સકલના મહાકાલ,
 તેને નવ સેવે જેની આદ્ય આચરતિ છે.

(અપૂર્ણ)

॥ ૩૦ ॥

કાલરાત્રિનિમિત્ત રુદ્રગણો, શ્રી રુદ્ર મગવાન્, શ્રી વિષ્ણુ
 મગવાન્ તથા શ્રી બ્રહ્મા મગવાન્ વહે કરાવેલી
 મહાકાલરૂપ શ્રી મહેશ્વરની સ્તુતિ.

શ્રી રુદ્ર મગવાન્ સ્તુતિ કરેછે—હે મહાકાલ સ્વરૂપ મહેશ્વર! આ

સાત, રજ તથા તમ, એ ત્રિશુભરૂપ મહા માયાના પતિ આપને નમસ્કાર. આ પ્રકૃતિ આપના માયા જેમાં આપની સત્તાથીજ આ અસંખ્ય બ્રહ્માંડોની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય થાય છે, તે સંપૂર્ણ બ્રહ્માંડોના, આધાર આધિપ ભાવથી, સ્થિત હતાં પણ આધારરૂપ મનાવતા આપ મહાકાલ સ્વરૂપ મહેશ્વરને નમસ્કાર. અસંખ્ય બ્રહ્માંડોના અધિપતિરૂપ અસંખ્ય દ્રો, અસંખ્ય વિષ્ણુઓ, અને અસંખ્ય બ્રહ્માંડોવડે નિરંતર સ્તુતિ કરતા એવા અને તે સર્વનાં વ્યવહારને પોતાની સત્તાવડે નિર્વાહ કરનાર મહા રૂદ્રરૂપ, મહા વિષ્ણુરૂપ, તથા પરબ્રહ્મસ્વરૂપ આપ મહાકાલને અંતઃકરણપૂર્વક નમસ્કાર. નિયમિત કાલપર્યંત આ બ્રહ્માંડના ઈશપણને પ્રાપ્ત હું કમે કરીને બ્રહ્માંડકાર્યના લયના સમયે જે સ્વરૂપને પરિણામમાં મારા સહિત પ્રકૃતિનું લક્ષ્મ્યાન બાણું છું, તે પ્રલયસ્થાનરૂપ આપ અનંત સ્વરૂપ મહાકાલને હંડવત્ નમસ્કાર.

હું પરમાત્મસ્વરૂપ મહાકાલ ! આ અસંખ્ય બ્રહ્માંડોમાં મારા સરળા અનંત રૂદ્રગણના અધિપતિરૂપ સદાશિવ આપ તંત્રીવડે જ અસાધ્ય માન યર્જને પોતપોતાના સંહારકાર્યને કરે છે. આ મને જ ઈશ માનનાર એક બ્રહ્માંડની મર્યાદાનાં સંપૂર્ણ પરમાણુજન્ય વ્યવસ્થિત સરીરના અભિમાનીઓ, મારા પણ ઈશરૂપ આપ મહાકાલસ્વરૂપ મહેશ્વરને, પોતાની આવરણ કરનારી અનિદાને વશવર્તિપણ્યથી યથાવત્ ક્રમ જ નાણી શકે? હું મહેશ ! જેમ બૃલોકાદિ લોકોમાં તંત્રીજ પોતાની સત્તાથી નાના પ્રકાશરેનાં પુત્રોનાં એને નચાવે છે, તથા પરસ્પર યુદ્ધ કરાવે છે, તેમ આપ આ અસંખ્ય બ્રહ્માંડના એક જ સ્વતંત્ર તંત્રીરૂપ છો, અને આપનીજ સત્તાથી-હું આદિ આ સધળા દેવો તથા અસુરો તથા મનુષ્યાદિ અસંખ્ય પ્રાણિઓ નાના એટલે કરીએ છીએ. આપ મહાકાલરૂપ મહેશ્વરની જ સત્તાથી હું આ બ્રહ્માંડનો અધિપતિ યર્જને આ ત્રિશક્ત તથા પિતાકં મનુષ્યને ધારણ કરીને પ્રકૃતિદ્વારા તે ત્રિશક્તિ આસુધેમાં મુકાયલી આપ મહાકાલનીજ સત્તાથી આ ત્રિશુભને વશ વર્તાવવા સમર્થ થયો છું. પ્રકૃતિ સ્વભાવને જામત્ કરનાર આપની સત્તા જ માયાના સ્વભાવપ્રમાણે કાર્યોનો વ્યવહાર કરવા અમને તથા અભિમાનીને પ્રથમ કમથી પ્રકાશવે છે, અને તે આપની સત્તાના પ્રકાશવડે જ અમે આ બ્રહ્માંડકાર્યની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય મૂળસ્વભાવસંકેતાનુસાર કરીએ

હીજો. હે સર્વેશ્વરસ્વરૂપ મહાકાવ્ય આપ ન આ સર્વ પ્રપંચપ્રાયજ્ઞ પ્રા-
ણિઓનું પરાવધિસ્થાન, મામ કે સ્વરૂપ છે. આપથી જિજ્ઞંસ કે અભિજ્ઞ
પણ અન્ય સેવ્ય કે ઉપાર્થ્ય કોઈ ન નથી, જેથી આપને ન પરમ પ્રાપ્ત્ય-
રૂપ માનતા આ સંપૂર્ણ હોયો યતનરૂપે અનુભવે છે. આપ ને સ્વપ્રકાશ,
સ્વતંત્ર, અને સર્વને સર્વ સ્થળે હોવાથી નિઃસ્પ્રાપ્તરૂપ હો, તેને અવિદ્યા
માયાથી આદ્યત અંતઃકરણવાળા આ અધમ હોયો હરતામલકવત નિત્ય
પ્રાપ્તરૂપે કેમ ન અનુભવે? ન ન અનુભવે હે આત્મા હે યોગીઓના ઈ-
શ. આપ મહાકાવ્યસ્વરૂપને ન સ્વેધધ્યેય ગણીને જોવાકાર કે ધ્યેયાકાર પ-
રિણુમને પામનાર યોગીમહાત્માઓના સરીરના નિર્વાહ કરનાર આપુરૂ
પદાર્થનો, આપ સ્વેધધ્યેય સ્વરૂપથી ભેદભાવનાના ઉદયપર્વત હું બ્રહ્માંડનો
કાળસ્વરૂપ છતાં પણ મૂલનિયમાનુસાર સંદાર કરી ચક્રો નથી; તેથી ન
આપને સ્વેધધ્યેયરૂપ નિશ્ચય કરી અસેદ ભાવથી આપસ્વરૂપે સ્થિર રહેનાર
યોગીઓ ચિરકાલ પર્વત આપણા આ ભૌતિક પરમાણુનિર્મળ સરીરથી ન
આ બ્રહ્માંડમાં બેસી રહે છે. હે અનંતઔષધ મહાકાવ્ય! હે પરમાત્મા!
આપને સ્વરૂપે સ્વેધધ્યેયરૂપ ભાવદ્વારા સ્થિર થયેલ યોગીના આ વિકારી અ-
ને સ્થૂળ પદાર્થરૂપ દેહનો ન ધ્વંસ હું કાલ સ્વરૂપથી નિયતિ જોતાં થયો
અસંકેપ છે તો તે યોગ જાળવાળાં આંતર તત્ત્વને સંબંધ કરી રહેનાર પ-
દાર્થનો ધ્વંસ તો મારાથી કેમ ન થાય? અર્થાત્ ન ન થાય. આ પ્રકારે
આપનો પુરુષપ્રયત્નદ્વારા સંબંધ કરી રહેનાર પણ કેવળ નિર્ભય પદને
પ્રાપ્ત રહે છે, તો અમે કે જોતા આપ ન આદ્ય રૂપ હો, તેમને કદાચિત્
પણ બપ કેમ ન સંભવે? હે અભાવરહ. હે પરમતત્ત્વસ્વરૂપ મહાકાવ્ય!
આપ આ પ્રતીત યત્તા વિકારી પદાર્થરૂપ નથી, પરંતુ આ સંપૂર્ણ પદાર્થના
મૂળ કારણરૂપ પ્રકૃતિના પણ આધારરૂપ, તથા તે પ્રકૃતિના પોષક પતિ
રૂપ અને પરિણામે તે પ્રકૃતિની ગતિરૂપ હો. જોના અદ્વિત્યઅભેદવાદિ
અવર્જનીય વિભવવાળા આપને હું અર્પણવાળી પ્રકૃતિનાં આદિ કા-
ર્મરૂપ પ્રતીત થતો વારંવાર નમસ્કાર છું તથા જય જય હ્રસ્વરૂપો
આપના પરમ પદમાં સ્થિર થાઉં છું.

શ્રી વિષ્ણુ મંગલાનુ સ્તુતિ કહેછે—હે મહાવિશ્વસ્વરૂપ મહાકાવ્ય!
આ અસંખ્ય બ્રહ્માંડોના અસંખ્ય વિશ્વસદિત સંપૂર્ણ દેવતાઓનું ને આ-
પ ને માત્ર પરમ સ્વરૂપ હો, તે આપને હું પુનઃપુનઃ નમસ્કાર કરું છું.

આપની જ સંસારી એવંતતાવાળી પ્રતીત થતી આ જડ પ્રકૃતિના કાર્યરૂપ બ્રહ્માંડમાં પ્રકૃતિસ્વભાવાનુસાર કાર્યની સ્થિતિના નિર્વાહ અર્થે, પ્રકૃતિસ્વ-આપની સત્તા બજે પ્રકૃતિના પ્રધાન તથા કાર્યમાં મારો દ્વિતીય કાર્યરૂપે હૃદય છે. તે મારો હૃદયમાં તથા મારા વડે કરાતા મનના સધળા વ્યવહારમાં, તથા પરિણામે આદી કાર્યદ્વારા પ્રકૃતિની સામ્યાવસ્થાના સમયે પ્રકૃતિદ્વારા આપના પદમાં અભેદ થવામાં આપ જ આપની સત્તાદ્વારા કારણરૂપ છો. આપની સત્તાથી બિન્ન વસ્તુના મારું આ પૃથક પ્રતીત થતું સ્વરૂપ કાંઈજ નથી. તેમ છતાં પણ માયા સ્વભાવના નિર્વાહાર્યે આ પ્રાપ્ત પૃથક અભિમાનને અનુભવતાં આપ સર્વસ્વરૂપ મહાકાલને દંડવત નમસ્કાર કરું છું. મહાકાલસ્વરૂપ સત્યબ્રહ્મા આપની જ સત્તાથી આ જગતની સ્થિતિ રાખનાર તથા આ બ્રહ્માંડનો પાલક છું મનાયો છું, અને આપની જ સંસારી તે પાલક ધર્મને સ્વીકારીને આ જગત પ્રવાહમાં પ્રાણીઓની મોહવડે સ્થિતિ, નિયમિત કામપર્યંત ઉત્તરોત્તર અખંડ રહે, એ હેતુથી આપની જ સત્તાબજે, આ સંપૂર્ણ પ્રાણીઓને મોહવશ કરનાર વૈષ્ણવ નામા વાયુને પ્રકટાવી મેં પ્રવર્ત્યો છે. એ વૈષ્ણવ નામા વાયુના સ્પર્શથી કૃત્ય બાળકથી તે વૃદ્ધપર્યંતનાં સર્વ પ્રાણીઓ મોહવશ થાય છે. તથાથી આપ માયાતીત મહાકાલસ્વરૂપના ઉપાસક યોગીઓ તથા મહાત્માઓ જે આપને જ સેવ, જાપાસ્ય, જ્ઞેય, તથા ધ્યેયરૂપે નિશ્ચય કરીને આપના સંવાતીત સ્વરૂપથી અભેદ બાવને પાળી સ્થિર થાય છે. તેમને એ આપની સત્તારૂપ બળવાળો વૈષ્ણવ નામા વાયુ મોહ ઉપજાવવા નિમિત્ત સ્પર્શ કરવા પણ સમર્થ થઈ શકતો નથી એ આપ સ્વરૂપનો ન વર્ણવી શકાય એવો મહિમા છે.

આ બ્રહ્માંડના પાલનાદિ વ્યવહાર જે કર્તવ્યરૂપતાથી મારા વિશે સ્પષ્ટ થાય છે, તે સંપૂર્ણ મારા વ્યવહારના નિર્વાહાર્યે સ્વભાવથી પરતંત્ર તથા જડ છતાં આપની સમીપતાવડે, અર્થાત્ આપની પ્રાપ્તસત્તાના બજે જ માત્ર, એવંતતાવાળી પ્રતીત થતી આ મહામાયારૂપ પ્રકૃતિએ આ કૌ-મોહકી મહા તથા સુદર્શન નામનું ચક્ર મારા હસ્તમાં અસ્થિ છે. એ કૌ-મોહકી મહા તથા સુદર્શન ચક્ર પણ સ્વભાવથીજ પરતંત્ર અને જડ છે, પરંતુ પ્રકૃતિ શક્તિદ્વારા આરોપાએકી આપની સત્તાના બજે - તે મારા વ્યવહારરૂપ વિવિધ પ્રસંગે વિવિધ કાર્યને કરવામાં મારી ઈચ્છાનુ-

કૃષ્ણ પ્રવર્તે છે. હે અસંખ્ય બ્રહ્માંડાધિપતિ મહાકાલ ! તેમ આ બ્રહ્માંડ-
માંહેલા બૂઆદિ લોકોમાં ચક્રવર્તી રાજાઓ પોતાના જૂથોને પ્રજારક્ષણ કે
દારપાત્રનાદિ કાર્ય અર્થે આસિ, ખડ્ગ, દંડ, આદિ સજ્જા આપે છે, તેમ
આપની સત્તાબલે જ અસ્તિત્વરૂપે પ્રતીત થતી આ પ્રકૃતિના કાર્યરૂપ સં-
પૂર્ણ પ્રપંચના ચક્રવર્તીરૂપ ગણાવા યોગ્ય આપ મહાકાલે જ મને આ કૌ-
મોદકી નામની ગદા તથા સુદર્શન નામનું ચક્ર મારા કાર્યનિર્વાહાર્થે આપ્યું
છે, એમ અંગીકાર કરવામાં કિચિત્, પશુ, સંચય આપ્યુલા સરખું, જ-
ણાતું નથી. હે આપાર મહિમાવાળા ! આ અમ્રંજ્ય બ્રહ્માંડમાં પાત્રનાદિ
વ્યવહાર કરવા નિમિત્ત રચાયેલા હું સરખા અસંખ્ય વિષ્ણુઓને આ
પ્રકારે અસંખ્ય કૌમોદકી ગદા તથા અસંખ્ય સુદર્શન ચક્ર તેમના સર્વના
પ્રાપ્ત વ્યવહારોને નિમંત્રવા અર્થે આપ, સર્વ બ્રહ્માંડના ચક્રવર્તી મહારાજન-
રૂપ મહાકાલે જ કૃપાબલે પ્રાપ્ત કરાવ્યાં છે, એ નિઃસંદેહ સિદ્ધ વાતો છે.

એ ગદા તથા ચક્રાદિ આમુખો આ પૃથિવ્યાદિ જડ પદાર્થો સરખાં
જડ છતાં પશુ આપની સત્તાના બલે, ઈચ્છાનુકૂલ વ્યવહાર સાધવામાં
ચેતનતાવાળા અસંત અનુકૂલ બૃહ્મની પેઠે, ચેતનતાયુક્ત પ્રતીત થતાં પ્ર-
વર્તે છે; તોપણ આ અસંખ્ય બ્રહ્માંડની રિયતિનાં સ્થાનરૂપ પ્રકૃતિજ્ઞેવના
એક અરૂપ દેશમાં રહેનાર આ બ્રહ્માંડ, અને આ બ્રહ્માંડના પશુ એક અ-
રૂપ દેશમાં રચાયેલો આ મારો વિષ્ણુલોક, અને એ વિષ્ણુલોકનાં પશુ
એક દેશમાં રહેલું મારું દિવ્ય જીવન, અને તે દિવ્ય જીવનનાં પશુ એક
દેશમાં રહેલું મારું દિવ્ય સિંહાસન, અને તે સિંહાસનના મધ્યે બેસનાર
આ મારું દિવ્ય તનુ, અને આ મારા દિવ્ય તનુનાં એક અંશરૂપ મારા
દિવ્ય હસ્ત, અને તે ચાર હસ્તના પશુ એક એક ચતુર્થાશમાં રહેનાર આ
મારા હસ્ત, અને તે હસ્તોના પશુ એક એક દેશમાંજ માત્ર રહેનાર મ-
ર્યાદાળા સામર્થ્યનાં આ કૌમોદકી ગદા તથા આ સુદર્શન ચક્ર વિગેરે આ-
મુખો આપના દિગંત અપાર મહિમાને શું જ જાણી શકે! એમ છતાં પં-
જી હે મહાકાલસ્વરૂપપરબ્રહ્મ ! આ ગાયાત્રી ચાલીત છતાં પશુ આપ,
આપની અનંત બક્તિ કરનાર બાકને આપણી સત્તાદ્વારા પ્રકટ થતાં અ-
નેક દિવ્ય લીલા તનુઓવડે સાક્ષાત્ દર્શન આપેા છે, એ આ બૂરે જીવરા-
દિ લોકોમાં મનાયેલી વાતો અસંભવિત નથી.

ગાયા પદાર્થરૂપ આ સંધ્યા બ્રહ્માંડના પદાર્થો જે વિકારી હોવાથી

મિથ્યા સરખાજ છે, તે પણ આપની સત્તાવડે પ્રકાશતા હોવાથી, આવૈ-
ષ્ણવ નામા મોહોત્પાદક વાધુના સ્પર્શવાળા સંપૂર્ણ ભોક્ષોકાંતરના મનુ-
ષ્યાદિ પ્રાણિઓને આપના સ્વરૂપના અભાને નિલ સરખા પ્રતીત થાય છે.
સર્વ પદાર્થ તથા પદાર્થોત્તર્જિત તત્વ આપ પરમતત્વથી ભૂષદ્ રહ્યાં નિલ
કદાચિત્ પણ હોષ શક્તાં નથી, આર્થોત્ આપજ માત્ર અનંત, અમર
આદિ શબ્દોના તાત્પર્યરૂપ છે, અને આપના નિત્ય સિદ્ધ સ્વરૂપથી સંબ-
દ્ધ સર્વ દૃષ્ય છે, તેથી જીવોને આ પરિચ્છિન્ન પદાર્થોમાં પણ આપણા
બાપકંપણથી નિત્યબુદ્ધિ ધવી કેવળ અનુચિત નથી.

હે સર્વ સમ્પન્ના વિપવરૂપ ! આ અસંખ્ય જ્ઞાતોડોના અંતરૂપ પ્રકૃ-
તિની સામ્યાવસ્થાનો બ્યારે સમય આવવાની સંધિ થાય છે, ત્યારે સર્વથી
પ્રથમ આ જ્ઞાતા અંતરૂપહિર રજસ્વભાવસહિત, પોતાની પ્રધાનતાવાળા
સંપૂર્ણ ભોક્ષસહિત આ મારા સ્વરૂપમાં લયભાવને પામે છે, અને પછી
મારી મર્માદાનો અંત આવતાં આ હું મારી પ્રધાનતાવાળા સંપૂર્ણ ભોક્ષ-
સહિત આ રૂદ્રના સ્વરૂપમાં લયભાવને પ્રાપ્ત થઈએ છીએ; અને આગા-
રાં કૌમોદકી ગદા તથા સુદર્શન ચક્ર આદિ શસ્ત્રઅસ્ત્રરૂપ સર્વ આયુધો
આ રૂદ્રનાં આયુધોમાં લયભાવને પામે છે; અને આ રૂદ્રોની મર્માદા પૂર્ણ
થતાં એ રૂદ્રો પણ પોતાના સંપૂર્ણ અવશેષ રહેલા પ્રધાન ભોક્ષસહિત
પ્રકૃતિરૂપ મહામાયાશક્તિમાં લયભાવને પામે છે. અને આ એમનાં ત્રિ-
શુલ તથા પિનાક ધનુષ્યાદિ અસ્ત્ર શસ્ત્રરૂપ આયુધો મહામાયાશક્તિના
શસ્ત્રઅસ્ત્રમાં લયભાવને પામે છે ત્યાર પછી તે દિવ્ય તનુવાળી મહામાયા
શક્તિ પણ પોતાના જ્ઞામાન્ય સ્વરૂપના વેગથી વિશેષ સ્વરૂપે પોતાની શસ્ત્ર
અસ્ત્રોદિની ઉપાધિસહિત આપના વિશેષ સ્વરૂપમાં લયભાવને પામે છે;
અને પછી આપ પણ પોતાનાં સિદ્ધ સામાન્ય સ્વરૂપે રહો છો. આ પ્રકાર
રે સર્વના લગચાળા પ્રા સ્વરૂપ આપ મહાકાવરે અનંત વિધિ નમસ્કાર
કરતાં આપના પૂરૂંમંદે સિધર રહું છું.

શ્રી બ્રહ્મા મગવાન્ સ્તુતિ કરેછે—હે પરબ્રહ્મસ્વરૂપ મહાકાવર ! આ-
પ કે જે જગતના સાક્ષાત્ કારણરૂપ મહામાયાપ્રકૃતિનો પતિરૂપ છે,
તેમને હું મારે પરમસ્વરૂપ જાણીને નમસ્કાર કરું છું, આપની જ સત્તા-
બલવડે આ પ્રકૃતિ હું બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા રૂદ્રના ઉત્પત્તિ સ્થાનરૂપ થઈ
રહ્યાં છે, તથા એ મહામાયાશક્તિ આપના સ્વપ્રકાશસ્વરૂપવડે જ અ-

મારા દ્વારા જગત્પત્ની વ્યવસ્થા કરાવનાર હેતુરૂપ જાણીયા છે. જેથી આ મારાં પરિણામસ્થાનરૂપ તથા આપની અભિજ્ઞા થઈ રહેવાના દ્વારરૂપ એ મહાભાષાસંકલિપતંગાન આપ મહાકાવ્ય સ્વરૂપ-ગદ્યસ્વરૂપને હું વારં-વાર પ્રણામ અર્પું છું. હે સર્વરૂપ! આપને ક્રોધ, પદાર્થ, અપ્રાપ્તિ, છેડે તે અર્પણ કરી આપને પ્રસન્ન કરું. ઉપાધિસ્થ ચેતનરૂપ આંજીવોને આપના પ્રતિની એક અનુપમ અવ્યયિચારી ભક્તિભાવેના જ માન આપના સ્વરૂપમાં અભેદ કરી સ્થાપનાર કારણરૂપ છે. પરંતુ તે જાણના યોગ્ય પ્રકારના નદબળશક્તિના ચરી અત્યંત કઠિન છે મારે જોછા અધિકારવાળા જીવોએ તો આપને વારંવાર પ્રેમપૂર્વક નમસ્કારજ કરવા. કારણ કે તે આતિ ઉત્તમ બળને પ્રાપ્ત કરાવનાર સુગમ સાધન-ઈષ્ટપ્રતિ કરાયેલા પ્રેમયુક્ત નમસ્કાર જ છે.

આ બધાંક જોમાં મારે અધીન વર્તનાર ક્રિયા સંકલિપતંગાન હું, સ્થાપિત વ્યવહારને અવધિપર્ણિત કરું છું, તે સંપૂર્ણ વ્યવહારને કરાવનાર સત્તા તે આપનો જ મહિમા છે. વિવિધ ક્રિયાના નિમિત્તરૂપ મનગેશે હું મારી પ્રધાન સત્તાનું દ્રવ્ય રૂપ થતાં મારી બહારના વિગેરે સંપૂર્ણ વિભૂતિસંહિત વિશ્વજ્ઞતા સ્વરૂપમાં લયભાવને પ્રાપ્ત થાઉં છું; અને તે વિશ્વજ્ઞતા રૂદ્ર તથા પ્રકૃતિમાં ક્રોધ કરી લયભાવને પ્રાપ્ત થતાં આપના સ્વરૂપમાં જ આસ્થાનને પામું છું. જેથી મારા પરમ ધારણ આપ મહેશ્વરને હું આ, કાણે સ્વયંધ્યેયરૂપે અનુભવું છું. આપ કે જોને સ્તુતિઆદિ દોષ પશુ પદાર્થ પ્રસન્ન કરવામાં હેતુરૂપ નથી, તેને સ્તુતિથી કંઈ અધિક નથી; તેમ છતાં પશુ સ્તુતિ આદિ સત્ક્રિયાઓ જે સદ્ધિના નિયતનિયમાનુસારઉત્કૃષ્ટ રૂપ આપનાર છે, તેને કર્તવ્યરૂપ ગણાવે કરું છું; તેવડે પશુ હું સર્વ નિયંમના રૂપરૂપ આપ પ્રસન્ન હોજો. આપનું આંતરમાં ઈષ્ટસ્વરૂપે પ્રાપ્ત થયેલું એકવારનું સ્મરણ પશુ ઉત્કૃષ્ટ ગતિને આપનાર કારણરૂપ; યાપ છે, તો નગરકારપૂર્વક આપનું વારંવાર સ્મરણ અનુપંગ રૂપ આપનાર યાપ જોમાં શું આશ્ચર્ય છે!

આ સદ્ધિકાર્યમાં ક્રિયાસંકલિપાઓ હોવાથી કર્તારૂપ મનગેશે હું પશુ કારણમાં રહેલ કાર્યના નિયમાનુસાર કાર્યની વ્યવસ્થાને કરું છું, જેથી કદાચિત્ મારામાં કલુષાભિગાન પ્રતીત યાપ, તોપણ તે વ્યર્થ જ છે; અર્થાત્ અર્કંતા હોવાથી અગ્રોક્તારૂપ જ હું છું; અને તેથી જ આજગણે

સદા આપમાં રહ્યો સ્વતંત્ર સમ વર્તે છું; એમ-છતાં-પણ કાર્યના જામમાં પ્રાપ્ત રહેજ છું આ ક્ષણે આપને બિનભાવની પ્રતીતિ પૂર્વક સ્વપ્નું છું, તે સ્વીકારતા આપ નિરંતર કૃતકૃત્યતાને પ્રાપ્ત રાખજો.

હે મહેશ્વર! હે સર્વના અવધિસ્વરૂપ મહાકાલ! આપના-પ્રતિ કરેલી સંપૂર્ણ એકા આપત્તિ આપનાર ભેદભાવનાને પ્રતીત કરાવનાર છે, તો-પણ ભેદભાવની પ્રતીતિ અનંતર દશાએલી આ એકા તે ભેદભાવનાની નિધ્વંસક છે, માટે એને સાચક ગણીને હવે તે એકાના સમર્પણ-પૂર્વક આપના અનંત, અપાર ગદિગાગાં વિચર થાઉં છું.

॥ ૐ ॥

પુરુષાર્થ સાધવા વિષે ઉપદેશ.

૫૬. રાગ દેશ.

પ્રભુ આજ ગણો કાં ન્યાયો, છું છું આદિ અનાદિ તમારો એ રાદે,
આલસ્યાદિ દોષ નિવારો, પુરુષાર્થ હૃદયમાં ધારો, ટેક.
પ્રમાદ આદિ દોષો રિપુસંગ, પ્રતિદિન કરતા ધસારો;
યુક્તિ ગ્રહી, બળહોન રિપુ કરીને, કળાથી સમૂળ સંહારો. પુરુષાર્થ
જે જે કાર્ય ગ્રહો કરવા તે, સિદ્ધ થવા જ વિચારો;
વિદ્યન અનેક વડે, પણ ન ડરી, સાધક યુક્તિ સંચારો. પુરુષાર્થ
પૂર્વે જાગીરય રાજ્યો નેગ, તપ આરંભ્યો સારો;
ઈચ્છિત અર્થને સાધી વિરાગ્યો, તેમ કરો, નવ હારો. પુરુષાર્થ
પદાર્થનિર્ણય કીધો કણાદે, વેડીને કદ દબારો;
તેમ ધરી દૃઢ રત્ન વિવેકે, કુળ, માતિ, દેશને તારો. પુરુષાર્થ
દિદિભ પદ્મીએ રેય ધરી, જલ—નિમિષર ચત્રગ્યો મારો;
દિદિભન્યાય સ્મરી તે આજે, રિપુબળ સઘ વિહારો. પુરુષાર્થ
અસમ્યગ્ અસુદોષે તપ કરીને, વર ગ્રહી કીધા કુકારો;
તેમ ને કરી, પણ વર ગુણ ગેગવી, દુઃખથી છવેને હમારો. પુરુષાર્થ
હવે સકળ આ જગમાં સહે છે, ત્રિવિધિ તાપતપારો;
ધીર વીર કો ધરામાં પ્રકટી, સુખશાંતિ દઈ દારો. પુરુષાર્થ
નિવૃત્ત પુરુષાર્થવડે આ અગરતે, લદધિ કીધો ખારો;
દસિંહ નથી શુભ યતનવિના, આ—જગમાં નિર્ભય આરો. પુરુષાર્થ

સન્મિત્રનું મિત્રપ્રાતિ પત્ર.

(અનુસંધાન ૩૫ બીજાના પૃષ્ઠ ૧૩૦ થી)

હે સદ્યુષ્ણિ મિત્ર ! સુખેચ્છાથી કામરાગદ્વારા બંધાતું મંગલ જ દુઃખનું કારણ છે, એ વાતો જાણીને તું આપણા પ્રજા મનત્વને કમેકરી નિર્બંધ કરવા થતે રાખજો, એક હવે સ્પષ્ટ કરીને તને લખવાની અગત્ય નથી.

આ સંસારમાં પ્રાણિ માત્ર સુખની અભિલાષા રાખે છે, તેથી સુખ પામવાના ઉપાયને જાણવા તથા તે તે ઉપાયવડે સુખને પ્રાપ્ત કરવા સ્વ-ભાવથી જ પ્રાણિઓ પ્રવર્તે છે. તેથી સુખના ઉપાય જાણ્યા પછી સુ-ખેચ્છકને 'તમે આ ઉપાયને અવશ્ય કરજો,' એમ કહેવાની અગત્ય રહેતી નથી. તોપણ સુખના સાધકને યોગ્ય ગાંઠે જઈ સુખ પ્રાપ્ત કરવામાં જે જે અંતરાય આવી નડવા સંભવ હોય છે, તે તે અંતરાયોનું રૂઢે પ્રકારે સાધકને જાન થાય એવો બોધ તો ઉપદેશ પુરષોએ અવશ્ય કરવો પડે છે. આ સ્થળે હું પોતાને ઉપદેશરૂપ માનીને આ પત્ર લખું છું, એક નથી પરંતુ તારી શંકાનાં સમાધાન આપવા જતાં એ પદનો મારામાં સ-દા આરોપ થયો તું માનવો હોય તો બસે આ રાખડને એવા બાવળાં ઝડણુ કરજો. હું તો માત્ર તને રોડના સંબંધથી મારો યોગ્ય વાર્તા કહે-વાનો ધર્મ સગણ કહું છું.

સુખના સાધકોને પોતાના કર્તવ્યની સિદ્ધિમાં વિવિધ અંતરાયોને કહું છું, તે નિરંતર લક્ષમાં રાખવાયોગ્ય ગણજો.

સુખને પ્રાપ્ત કરવા જનારને વિવિધ કરનાર આ જગતમાં બે જ પ-દાર્ય છે. એક તો પાપ અને બીજો દુર્જન. યજ્ઞે સ્થળે દુર્જન મનુષ્યને મ-ર્તિમાન પાપ જ ગણ્યું છે, તેથી જો તેમ ગણના કરાય, તો કેવળ પાપ જ વિવિધ છે, એમ માનવું. હવે પાપ તથા દુર્જનના સ્વરૂપને સ્પષ્ટ ક-રીને લખું છું.

કાઈ પણ પ્રાણિને આપણને સાક્ષાત્ દાનિ દસ્ય શિવાય દુઃખ ઉપ-જે, એવી આગ્રહાં મન, વાણી તથા શરીરની જે ચેષ્ટા તે પાપ છે.

આપણે રૂઢે પ્રકારે નિશ્ચય કરેલા સિદ્ધાંતને કાઈ પ્રકારના પણ સ્વા-મંત્રી અપેક્ષા રાખીને અન્ય પ્રકારે બીજાના અંતઃકરણમાં ઠસાવવાને દત્ત-તું મન, વાણી તથા શરીરરૂપ પ્રયત્ન તે પાપ છે.

ઉત્કૃષ્ટપણને પાગતાં સન્નિવૃત્તિનો આપણી નિરૂપતા જોઈને દોષ કરવો, એ પાપ છે.

આપણા વર્ણુચ્ચાર્ય સમૂહો અનાદર કરવો, તમામ અન્યને તે પોતાપોતાના ધર્મથી બાદ કરીને કોઈ પ્રકારનો પણ ઉપદેશ કરવો, એ પાપ છે.

દુઃખસુખના સ્વરૂપનો યોગ્ય પ્રકારે નિશ્ચય કર્યા વિના જ દુઃખસુખનાં સ્વરૂપ કદાપી તેનાં અપમાન કરણોનો નિર્ણય ન જણાવવો, તથા તેમાં લોકોને સ્થાપવા, અને માર્ગ વિચારથી બાદતાને પ્રાપ્ત કરવા, એ પાપ છે.

આ શિષ્યાને જે જે ક્રિયા અન્યના હિતનો ઉપદેશ કરીને અહિત કરનાર થઈ રહેતી હોય, તે તે સંપૂર્ણ ક્રિયાઓ પાપરૂપ જાણવી. હવે પાપના પરિણામથી પાપને જાણવાને કહું છું.

આપણાં આંતઃકરણમાં રાગદ્વેષ, કે શોક, કામ, ક્રોધ, મોહ, બ્યાદિને ઉપભવનાર જે કારણ છે તે પાપ છે.

આપણને જ્યાં જ્યાં અસંતોષ, અનૃત્તિ, તથા અસાનતાદ્વારા દુઃખની પ્રતીતિ કરાવનાર જે આંતરમાં રહેલ દોષ છે, તે દોષને નિરંતર યોગનાર પદાર્થ તે આ પાપ છે.

પાશ્વિકપદાર્થભાવેમાં અથવા વિષયમાત્રમાં પૂર્વ પુણ્યના બળે આપવા પુણ્યરૂપ પ્રવલનના બળે વિવેક વિચારદ્વારા ઉત્પન્ન થતી પ્રતિકૂળ ભાવનાવડે જેને દુઃખરૂપતા જણાઈ છે, એવા પ્રાપ્તિવેકસરખા પુરુષને પણ પુનઃ પુનઃ વિષય પદાર્થમાં નિરંતર સુખસુહિર્વેક આસક્તિ કરાવનાર જે કારણ છે, તે પાપ છે.

સુખની પ્રાપ્તિનિમિત્તે આરંભેલા સંપૂર્ણ વ્યવહારમાં, તેની સિદ્ધિ થવા દેનાર નાના વિધને આણનાર કારણ તે પાપ છે.

આ સંસારમાં જેમ સધળા અનર્થનું મૂળ પાપ છે, તે જ પ્રમાણે દુર્જન ગતુષ્ઠ પશુ સધળા અનર્થનું મૂળરૂપ છે; અને તેથીજ દુર્જન ગતુષ્ઠને સુદ્ધિમાત્ર પુરૂષે સુદ્ધિમાત્ર પાપ ન કહ્યું છે. હવે દુર્જનથી બચવા માટે દુર્જનનું સ્વરૂપ તથા લક્ષણ વિગેરે કહું છું.

સન્નિવૃત્તિના સરખો ઉપરથી સ્નેહ દેખાડનાર છતાં આંતરમાં અસિત્તા રાખીને જે પાછળથી હજીવાને તત્તાર થઈ રહે છે, એવાને દુર્જન કહ્યો છે, માટે તેવાને ઓળખીને ત્યજવો.

જે ગતુષ્ઠનાં આચરણ નદારાં છે, જેની દષ્ટિ પાપથી પૂર્ણ છે, જે

નકારા મનુષ્યોની એટલે-પાપાચરણી પ્રાણિઓની સંગતિ કરનાર છે, અને લોકોમાં દુષ્ટપણાગારે પ્રસિદ્ધ છે, એવાને દુર્જન નાણી ત્યજવો. કારણ તેના સાથેના સ્નેહસંગ્રામ તરત જ વિનાશને કરનાર થઈ પડે છે.

આ જગતમાં અનિષ્ટ મનાએલું વિષ, સર્પની દાદમાં, માંખીના રસ્તકમાં, ઘીંછીના આંકડામાં, એમ એકએક આંગમાં મધાનપત્રે પ્રાણિઓમાં હોય છે, પણ દુર્જનનું તો સમગ્ર આંગ જ વિપરણ કહ્યું છે. માનવતા સુધી દુષ્ટ દુર્જન મનુષ્યનો સ્પર્શ પણ કરવો નહિ.

નીતિમાન પુરુષોએ દુર્જન મનુષ્યની તથા સર્પની તુલના કરતાં દુર્જન કરતાં સર્પને એક કહ્યો છે. કારણ કે સર્પ તો કાઠક વેળા જ દગાપે અપાયો દંશ કરે છે, પરંતુ દુર્જન તો કાઠે કાઠે હાનિ કરવા તત્પર રહે છે.

ન સહન કરી શકાય એવી ઘીંછીના ડાંખની વેદનાથી પણ અધિક વેદના કરનાર કદુ વચન છે, એમ મનાય છે, જે કઠિણ વચનને શત્રુ અસંત બળથી મારેલા તીક્ષ્ણ બાણ કરતાં પણ અધિક વેદના કરનાર કહ્યું છે. તે કઠિણ વચન તો દુર્જનના સુખમાંથી નદીના પ્રવાહની પેઠે નીકળ્યા કરે છે, તો તેવો દુર્જન સુખ આપનાર ક્યાંથી જ હોય ? માટે તેને સજવો, અને બુદ્ધિમાન પુરુષે અસહ્ય બાણથી પણ દુઃખદ કઠિણ વચનને સહન કરવા યત્ન કરવું. કારણ કે કઠિણ વચનનો સહન કરનાર પુરુષ જ સાધુપણને પ્રાપ્ત થયો સુખાનુભવ કરે છે.

આ લોકમાં કેવળ તૃણી જ જીવનાર મૃગ, તથા જળમાં જ નામી છાત્રી, મરનાર માંજીરાં, તથા કેવળ સંતોષવૃત્તિથી રહેનાર સજ્જનો એ ત્રણ કોઈનો પણ જિભાડ કરી વૈર ઉપજાવતાં નથી; તોપણ કારણ વિના પારાધિ, લીમર, તથા દુર્જન મનુષ્ય તે ત્રણેના ક્રમે કરીને નિષ્પ્રયે જન વૈરી થાય છે. માટે દુર્જનોના વૈરથી સજ્જનો બાગ્યે જ જાય છે એમ જણવું.

કોઈને એવી શંકા થાય કે કારણવિના જ દુર્જનો સજ્જનોના વૈર થઈ તેમની નિંદા શા માટે કરતા હશે ? તો ત્યાં કારણ પશ્ય છે. પ્રાણિ માનવે એક પદની નિરંતર ઈચ્છા હોય છે. તે ઈચ્છાપ્રમાણે પોતે તે પદને મેળવવામાં અસમર્થ જણાય છે, સારે તે સજ્જનોની નિંદા કરી સંતોષ માર્ગે છે. એ વિષે નીતિમાં પણ કહ્યું છે કે:—

દહ્યમાનાઃ સુતીવ્રેણ નીચાઃ, પરચશોઽગ્નિના

અશક્તા સ્તત્પદં મંતું તતો નિન્દાં પ્રકુર્વતે ॥

વાચાર્ય—પારકા યદરૂપી તીક્ષ્ણ અગ્નિવડે બળેલા ફુર્જન તે પદને પામવા અંશકલ હોવાથી તેમની નિંદા કરે છે.

હે શાંત ચિત્તવાળા ! વિદ્વાનોનું એવું કહેવું છે કે મૂર્ખ તથા ફુર્જનને હમેશા દૂર રાખવા; અર્થાત્ તેમના સાથે કોઈ પ્રકારનો પણ સંબંધ રાખવો નહિ. કારણકે તે મનુષ્યસરણો છતાં પણ બે પગવાળો પણ જ છે. જેમ માર્ગમાં પડેલો કાંટો અભણતા પગ સુકનારને વાગે છે તેમ ફુર્જનનો સંસર્ગ પણ કંટકસમાન વચનોથી ભેદે છે. આવા વિચારથી જ આપણા શોકોમાં કહેવાય છે કે આડાથી પાંચ હાપને અંતરે રહેવું, ધોડાથી દસ હાપને અંતરે, અને હાનીથી હળરે હાપને છેદે રહેવું; પણ ફુર્જનથી તો દેશાંતરે રહેવું.

હે ભાઈ ! નિર્દયતા, સહજમાં હાડઈ, પરધન તથા પરભીમાં હિંમ્મત અને સુખન તથા બંધુજનની અદેખાઈ, એ ઘણું કરીને ફુર્જનમાં સ્વભાવથી જ હોય છે. નિરંતર પરના દોષ જોવામાં તથા ખરેખરે માર્ગે પણ સજ્જનોને દોષવાનું ઠેરવવામાં ગિર્યા પ્રયોજન ઉભાં કરીને પોતાને શુદ્ધિમાન ગણાવતો ફુર્જન, સોડમાં આમળ પડે છે. પાપનાં ફળ દુઃખને જોઈ વતો છતાં મહા પાતકના સંસ્કારનો પ્રેરણો પાપકર્મને જોઈને છતો, પાપ કરવાથી ડરતો નથી, એવો ફુર્જન કદાચિત્ પણ સંબંધ કરવાયોગ્ય ગણ્યો નથી. જેમ અતિ સુંદર શરીરમાં માંખીઓ પ્રજાને જ શોધતી દૂર છે, તેમ સજ્જનોવડે કરાયેલાં અતિ રમણીય કાર્યમાં, તેના કરાના ઉત્સાહને તોડવાચ્છે ફુર્જન દોષને જ શોધે છે.

પોતાની કીર્તિને વધારવાને યત્ન કરવા છતાં, જેની કીર્તિ સરતકાળના અગ્નિની પેઠે વેરાઈ જાય છે, પણ વર્ષના અગ્નિની પેઠે જ્વલતી નથી, તે દુરાચારવાનું ફુર્જન પોતાના યત્નમાં નિષ્ફળ થતો સંતાપને પામતો, સજ્જનોની તોડવા ધારેલી છતાં ન ત્રુટતી કીર્તિને વિસ્તાર પામતી જોઈએ જીને વિના અગ્નિએ જળ્યા કરે છે; અને તેના દગ્ધ થતા શરીરનો, સમીપવર્તિને પણ તાપ લાગે છે. માટે તેના ફુર્જનનો સંગ શુદ્ધિમાનોએ સદા સમવાયોગ્ય ગણ્યો છે. નીતિમાં પણ કહ્યું છે કે પીડા સમીપ આવે ત્યારે,

સત્રુની સેના પ્રગળ વેગથી ચડી આવે સારે, ભયંકર દુષ્કાળ પ્રાપ્ત થાય
ત્યારે, અને દુષ્ટ-દુર્જનનો સંગ થાય ત્યારે જે નાશી છુટે છે તે જ હવે છે.

જેમ દુષ્ટ પાછને ઉછેરેલો છતાં પણ સર્પ નિરંતર વશમાં રહેતો ન-
થી, કાળે કરીને પાળનારને જ દશ કરે છે, તેમ શ્રેષ્ઠ જનોએ ઉપકાર ક-
રેલો દુર્જન, તે શ્રેષ્ઠ જનનો જ વિરોધી થાય છે. ગાટે તેવા દુર્જનોનો આ
લોકમાં લેશ માત્ર પણ વિશ્વાસ ખુદિગનોએ કરવો ઉચિત નથી.

સજ્જન તથા દુર્જનનું સદા વેર ગનાય છે. પણ ખીજાં નિરંતરના
વેરમાં જે પક્ષનો હોય હોય છે, અને આંમાં ગાલ દુર્જનનો દુષ્ટ સ્વભાવ
જ કારણરૂપ છે, એટલો બેદ છે. ગુણમાં પણ દોષખુદિ કરવાનો દુર્જનોનો
સ્વભાવ પ્રસિદ્ધ જ છે. કોઈ વિદ્વાને કહ્યું છે કે:—

જાજ્યં હોમતિ ગણ્યને વ્રતરુચૌ દંભઃ શુચૌ કેતવં
શૂરે નિર્ઘૃણતા મુનૌ વિમતિતા દૈન્યં પ્રિયાલાપિની ।
તૈનસ્તિન્યવલિપ્તતા મુક્તરતાં વચ્ચર્યશક્તિઃ સ્થિરે
તત્કો નામગુણો ભવે સ્મુગુણિનાં યો દુર્જનૈર્નાકિતઃ ॥

(આ શ્લોકનો ભાવાર્થ એવો છે કે) 'દુર્જન શરમાળમાં જડતા માને
છે, વ્રતવાળામાં દંભ ગણે છે, પવિત્ર પુરુષમાં કપટ સમજે છે, શૂરવીરમાં
નિર્ઘૃણતા લેખવે છે, મુનિમાં વિમતિતાનું જાણે છે, તેમ જ પ્રિય બોલના-
રમાં દીનતા, તેજસ્વીમાં ગર્વ, બોલનારમાં વાચાળપણું તથા સ્થિરમાં અ-
શક્તિ સમજે છે. આ પ્રમાણે જોતાં શુભિનો એવો કયો ગુણ છે કે જેને
દુર્જને અકિત કરવો નથી,' અર્થાત્ ખીજના સપળા ગુણને જ દુષ્ટ સ્વ-
ભાવવાળો દુર્જન મનુષ્ય દુર્ગુણ ગણે છે । આંગ છે ગાટે કોઈ પણ સજ્જન-
ન પુરુષ દુર્જનવડે સ્તુતિ કરાય તો જ ઠીક, એવી દુરાચારમાં પડતા નથી.
સજ્જનો પોતાના હિત માટે જ સદ્ગુણને સેવનારા હોય છે. તે કાંઈ લો-
કમાં પોતાની સ્તુતિ કે ખ્યાતિ નિમિત્ત સદ્ગુણને સેવતા નથી. ગાટે કો-
ઈવડે પણ સ્તુતિ માય તો ઠીક, એવી સ્વપ્નમાં પણ ઇચ્છા ન કરનાર સ-
જ્જન દુર્જનોપાસે 'સ્તુતિની આશા' કેમ જ રાખે ? ન જ રાખે. મૂર્ખ દુ-
ર્જનો સજ્જનપ્રતિ નિરંતર દેવ રાખે છે, તેથી તે દુર્જન વિનાશકાચ સ-
જ્જનોની નિંદા કરે છે. જેથી એવા નિંદક ગાવને નીતિમાનોએ પૂણું આ-
ડાલ જ કલા છે. કોઈ રથજે, કાગ, કુકડો, કોષ, અને નિંદક એની આં-

ડાળમાં ગણના કરી છે. એવા ચાંડાળવટ સ્વભાવના મૂર્ખ દુર્જનને તેની વૃત્તિઅનુકૂળ આગનાર જ વશ કરી શકે છે. પણ સન્નિવર્તનોથી તેમ થાય નહિ, માટે જ તે દુર્જનના સંગથી દૂર રહેવાનું જ એક ગણ્યું છે. બુદ્ધિ-માન પુરુષોનો એવો નિશ્ચય છે કે તરણીના ચોટલાની પેઠે દુર્જન ગનુષ્ય-ને નિત્ય મરતકે રાખ્યો હોય, તથા યતનવડે ધણું સ્નેહથી સેવ્યો હોય તો પણ તે પોતાની કુટિલતાને છોડતો નથી. દુર્જન નિરંતર પોતાના જ હિ-તને સધવામાં પ્રવીણ હોય છે. નાના છળવડે પારકું અહિત કરવામાં પ્રી-તિવાળા એ દુર્જનોનાં લક્ષણ કહેનાર વિદ્વાને દુર્જન તથા મચ્છરના ચરિત્ર-ની આ પ્રમાણે એકતા વર્ણી છે:—

પ્રાક્ પાદયોઃ પતતિ સ્વાદતિ ઇષ્ટ માંસં
કર્ણે કલં કિમપિ રૌતિ શનૈ વિચિત્રમ્ ।
છિદ્રં નિરૂપ્ય સહસ્રા પ્રવિશત્યશંકઃ
સર્વં કરોતિ મશકસ્ય સ્વલશ્ચરિત્રમ્ ॥

જ્ઞાપાર્થ—પ્રથમ પગમાં આવી પડે છે, પછી પીઠનું માંસ ખાય છે, ધીરે ધીરે કાનઆગળ કાંઈક વિચિત્ર પ્રકારનો ગણગણાટ કરે છે, અને છિદ્ર જોઈને શંકા રાખ્યાવગર એકદમ પ્રવેશ કરે છે. આ રીતે મચ્છરનું સર્વ ચરિત્ર દુર્જન કરે છે.

આ લોકમાં જે જે પદાર્થમાં જેને સ્વાદ લાગે છે, તે તે પદાર્થને તે સેવે છે; તેમાં આ દુર્જનને સારા સ્વભાવરૂપ જે સદ્ગુણનો સમુદાય છે, તે શ્વિકર જાણીતો નથી, પણ સ્વાદચિન્તાના નહારા સ્વભાવરૂપ દુ-ર્ગુણો, જે પોતાને તમા પરને અનર્થ આપનાર છે, તે પ્રિય લાગે છે. આ-થી કશું છે કે જેમ પુષ્પ તથા ફળવિગેરે ઉત્તમ પદાર્થો છતાં પણ આ ઉંટ કાંઠાનાં સમુદાયને જ ખાય છે, તેમ દુર્જન, સન્નિવર્તના-ગુણ છતાં પણ દોષને જ માત્ર શ્રદ્ધા કરે છે.

હે મિત્ર! હવે દુર્જનો પીગળને વિપત્તિમાં જોઈને જ રાજ ચનાર હોય છે. તેથી તેમનો જન્મ પાપનાં ફળ ભોગવવા તથા નર્મ પાપ સ્વરૂપ અર્થે જ હોય છે. ધણા બધાદારકુરાળ વિદ્વાનો કહે છે કે દુર્જનને તેની સાંગા ધઈને છતવો. કાઈ કહે છે કે હાથીને અંકુશથી, ઘોડાને ચાતુકથી, ગાયબેંસ ઈત્યાદિને લાકડીથી ભારી સીધાં કરવાં, પણ દુર્જનને તો ખડ્ગથી ભારીને

સીવોં કરવો. પણ પારકાં દિતને જ નિરંતર ઈચ્છનાર, રાગદ્વેષવિનાનાં સજ્જનોથી કદાચિત્ પણ તેમ કરાવું નથી. માટે સદા દુર્જનોથી દૂર રહેવું; એજ શ્રેષ્ઠ છે. આ સ્થિતિ સજ્જનોએ કાગા' ખડ્ગ ને રાગજનું. કવું છે કે સમાવૃત્તિ: કરે यस્ય દુર્જનઃકેં કરિષ્યતિ.

કોઈ પરોપકારયુક્તિવાળા પુરુષો એમ જાણે કે કોઈ ઉપાયથી પણ બોધ આપીને દુર્જનને સજ્જન કરાવે તો કીક. કારણ કે દુર્જનથી આ જગતમાં મોટા અનર્થ પામ છે; માટે દુર્જનને સજ્જન કરવામાં મોટું પુણ્ય છે. આ વાર્તા સાચી છતાં પણ ધણા વિચારવાનું પુરુષો એવું કહી ગયા છે કે:—

उपदेशोहि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये

पयःपानं भुजंगानां केवलं विपवर्धनम् ॥

બાવાયે—મૂર્ખ દુર્જનને ઉપદેશ આપવાથી તેને કોઈ સ્કે છે, પણ કોઈ શાંતી આવતી નથી. કારણ કે સર્પને દુધનું પાન કેવળ વિપ વધારનાર છે. તેમ જ વળી કહ્યું છે કે 'દુર્જનને સજ્જન કરવાનો ઉપાય જૂતળમાં છે જ નહિ. પાણી છદ્વિયને સો વાર ધોવામાં આવે તોપણ તે કોઈ શ્રેષ્ઠ છદ્વિયપણને પામતી નથી; માટે દુર્જનને સુધારવાનું ચલ કરવા કાં તો તેનાથી દૂર રહેવું જ શ્રેષ્ઠ છે. આમ છતાં પણ કોઈ કહે છે કે 'દુર્જનને ધણા પ્રકારથી સંગ્રોહાય, અને અતુક્રુણ યુક્તિથી ઉપદેશ આપ્યો હોય તો તે કાંઈક સાધુપણને પામે.' પણ જેમ મૂંઝથી તે અગ્રપર્વત દુધરડે પખાલેલા લીમડના ઢાડમાં કોઈ દિવસ પણ ગધુરતા આવતી નથી, તેમ કોઈ અતિ દુષ્ટ દુર્જનને તો અનેક ચલ કરવા છતાં પણ સાધુતા આવતી નથી. માટે યોગ્યતા જોઈને કદાચિત્ દુર્જનને સુધારવા દ્વરથી યત્ન કરવું પણ તેનો સંજસંજાધ તો સજ્જનોએ ન જ કરવો જોઈએ.

જે પ્રાણિના અંતરમાં જ અનેક પાપરૂપ મળે શરેલા છે, તેને જહારના જળ ટાળનાર જળમાં અનેક વાર નવડાવ્યો તોપણ શુ? અને તેને તીર્થમાં નવરાત્રીથી પણ શુ? તે પાપી તો ઉલટો વજ્રદેવસરખાં નવાં પાપને તીર્થમાં જઈને પણ ઉપજાવે છે. માટે જેમ સુરપાત્ર અગ્નિમાં બાળ્યાથી પણ શુદ્ધ ગણાવું નથી, તેમ તે દુર્જન પાપી કોઈ પ્રકારે પણ નિષ્પાપ સજ્જનસંગ યતો નથી.

ઉત્તમ પદાર્થ અધિકારવિનાશને પ્રાપ્ત થાય છે તેવાથી તે ઉત્તમ પ્ર-
કારે પોતાના અર્થને સાધેનો નથી; પણ કેવળ અનર્થને જ સાધે છે. વિ-
દ્યા, ધન તથા શક્તિ સંજ્ઞાનને મળે છે તે તેનો સદુપયોગ કરે છે, અને
દુર્જન દુરુપયોગ કરે છે. દુર્જન તે વિદ્યાને વિવાદમાં, ધનને મદમાં, અને
શક્તિને બીજાને પીડવામાં ખર્ચે છે; અને સંજ્ઞાન તે વિદ્યાને જ્ઞાનમાં,
ધનને દાનમાં, અને શક્તિને પરના રક્ષણમાં વાપરે છે. માટે સંજ્ઞાનોની
જ નિમિત્તમાં વિદ્યાનોએ શ્રેષ્ઠતા મળી છે. પારકાના પશુ રૂઝમાં રળિયાત
નહિ, એવા દુર્જનનો કોઈ કામગા પણ સંસારી સારો કલેા નથી.
પછી તે કોઈની દૃષ્ટિથી વિદ્યાન હોય કે અવિદ્યાન. પાંચ માણસો કાર્યનો
નિર્ણય કરવા બેસે તે તેમાં પશુ દુર્જન હોય તે પોતાના દુરાચારથી નિ-
ર્ણયકર વાર્તાને આવવા દેતો નથી. સભામાં પણ કોઈ હિતકર વાર્તાના
વિચારસંજ્ઞાથી ચર્ચા કરી ઉત્તમ નિશ્ચયને સ્થાપવા, એકલા થયેલા સંજ્ઞા-
નોમાં, દુર્જનનો પ્રવેશ સારો ગણ્યો નથી. કારણ કે તે ગિત્યા અગિમાન
વાજો, ગિત્યા આચરી, તથા પોતાના જ મતને તાણતાણુ કરનારો હો-
વાથી સંજ્ઞાનોના મતને મળેનો આવતો નથી. આથી નીતિમાં પણ
દહે છે કે:—

વિચયા વિમલયાપ્યલંકૃતો

દુર્જનઃ સદાસિ માસ્તુ કશ્ચન ।

સાક્ષરો હિ વિપરીતતાં ગતઃ

કૈવલં જગતિ સોઽપિ રાક્ષસઃ ॥

આવાર્થ—નિર્મળ વિદ્યાવડે એમનો પણ કોઈ દુર્જન ગતુપ્પ સભામાં
ન હોજો. કારણ કે તે વિપરીતપણાને પામેલો સાક્ષર, નિમિત્તમાં કેવળ
રાક્ષસજો છે.

હે સારી બુદ્ધિવાળા! આવાં જ કારણથી દુર્જનને અને પાપને સ-
માન ગણ્યાં છે, તથા દૃષ્ટાણુમાં વિદ્ય કરનાર ગણ્યાં છે. અને એથી જ
વિદ્યાની બચવાની ઈચ્છાવાળા સંજ્ઞાનોએ, એ પાપથી તથા દુર્જનથી
છેટે રહેવું એ શ્રેષ્ઠ ગણ્યું છે. પૂર્વથી પણ એવા વિચારથી, જ દહેવાણું
આવે છે કે દુર્જનની તથા કંટકની જે પ્રકારની જ પ્રતિક્રિયા છે. કાં તે
જોડાથી તેનું મુખ બાગવું, કે કાં તેાં દુરથી જ લાગ કરવો. આ જે

ભાવાર્થ—પતિએ કઠોર વચનો કહ્યાં હોય, તથા દોષ દૃષ્ટિએ જોઈ હોય તોપણ તેના પ્રત્યે જે સ્ત્રી રહે પ્રકારે પ્રસન્ન મુખવાળી રહે તે પતિ-વ્રતા કહેવાય છે.

હે દુરભિમાનવડે અધર્મોચ્ચરણમાં પ્રવેશનારી! તું નિર્મળ ચિત્તવાળી થા, અને તારા મિથ્યા ગમત્વને વશ રહી, પતિની અપ્રીતિનું પાત્ર થા માં. ઉત્તમ સ્ત્રીઓનાં વર્તન તો એવાં કહ્યાં છે કે તેણે જોયે સ્વયં બોક્ષવું નહિ, કઠોર સમ્બોધ વદવા નહિ, જે વચનવડે પતિને વિના કારણ આધિક્ષ બોક્ષવું પડે એવાં તથા અપ્રિય જણાય એવાં વચન કદાચિત્ પણ બોલવાં નહિ; કોઈ સાથે પણ વાદ કરવો નહિ; ન આમતાં વાદસરખો પ્રસંગ આવે તો તે વાદ કરતાં કદી અનર્થરૂપ વચન બોક્ષવાં નહિ; પતિને ધણું ખર્ચ કરાવનાર થવું નહિ; પતિના ધર્મ, અર્થ, વિગેરે સંપાદન કરવામાં વિરોધી થવું નહિ; તથા પતિ કદાચિત્ સ્ત્રીને પ્રસંગાનુસાર કઠોર વચન કહે તો તે સાંભળી રહેવાં ખરાં, પરંતુ પતિમાં પ્રીતિવાળી કુળવતિ યુવતિએ પતિને અપ્રિય વચન તો ન જ સંભળાયવાં જોઈએ. ઉત્તમ સ્ત્રીના સ્વભાવ તથા ધર્મને જણાવનાર કોઈ ગદાકાવ્યે કહ્યું છે કે—

નેષેત્પતિં ક્રૂરદૃષ્ટ્યા શ્રાવયેન્નૈવ દુર્વચઃ

નામિયં મનસા વાપિ ચેત્પત્યુઃ પતિવ્રતા ॥

ભાવાર્થ—પતિવ્રતા સ્ત્રીએ પતિને ક્રૂર દૃષ્ટિવડે જોવો નહિ; તેને ન કારાં વચનો સંભળાયવાં નહિ, અને ગનયી પણ તેનું અપ્રિય કરવું નહિ.

હે નારી! તું મિથ્યા ગર્વથી હનમાદને પ્રાપ્ત થઈશ નહિ. તું તારો સ્વ-ધારો કરવામાં જ અકુશળ જણાય છે, તો તું જીવનને સુપારવાની આશા ધ્યાન રીદ રાખે છે? સ્ત્રીજાતિએ નિર્લજ્જપણાથી પુરુષના સમીપ ઉભા રહેવું જ અનુચિત ગણ્યું છે, તો પુરુષના ગંડગમાં વિદલણ દાવભાવયુક્ત બોધ કરવા બેસવું કે હમા રહેવું એ તારે માટે કેમ જ અનુકૂળ ગણાય? તમારો સ્ત્રીજાતિનો પુરુષને બોધ કરવાનો ધર્મ જ નથી. સંધેલા ધાનજોથી અર્થાન્ જોને ચિગડતાં વિવંશ ન થાય એવી સ્ત્રીજાતિએ તો પતિની સેવા કરીને ગૃહમાં જ રહેવું. સ્ત્રીને એકલી દુરવૃત્તમાં અનર્થ નિર્ણય થવાથી જ કહ્યું છે કે બુદ્ધિમાન પુરુષે સ્ત્રીને હાસ્યમાં, લોકના મેળામાં, તીર્થમાં, અને કોઈને ઘેર એકલી મોકલવી નહીં. પણ ખરા કારણસર જાનાની અગત્ય હોય તો પુત્ર અથવા

વિશ્વાસપાત્ર મનુષ્ય સાથે મોકલવી. જો આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા ન રાખવામાં આવે તો સ્ત્રીને મોટો દોષ પ્રાપ્ત થયાવિના રહે નહીં. કેવળ સ્ત્રીને દોષ પ્રાપ્ત થાય એટલું જ નહિ, પણ દુનય કુળને કલંક લાગવા સંભવ આવે છે. ત્રિવેક્રી પુરૂષે સ્ત્રીજાતિને છ વસ્તુ દુષ્પશુરૂપ કહી છે, તે તું પણ લક્ષમાં રાખા—૧ મદિરાપાન, ૨ દુર્જનની સંગતિ, ૩ પતિનો વિયોગ, ૪ બંધાં ત્યાં રખડતાં ફરવું, ૫ સમયવિના સુપ્ત, ૬ પારકા ઘરમાં વસવું. આ છ દોષ તારામાં હજી નથી, પરંતુ એમાંના એકને તું આદર કરતી યદ્ય છે, તેથી તારે માટે મોટું ભય રહે છે. જો વાર્તાને હજી તું બાંધતી નથી કે ધનવાન, વિદ્વાન નવા રાજા બહાર ફરવાથી પૂજાય છે, પણ સ્ત્રીઓ તો બહાર ફરવાથી બચે જાય છે કદાચિત્તુ સદ્ગુણમાં જ આયુષ્ય ને અતીત કરનારી છેક ઉત્તર અવસ્થાવાળી સ્ત્રી બહાર જાય આવે તો તેનું અધિક ભય નથી. પરંતુ તું તો પ્રવેશતી યુવાવસ્થાવાળી છે, માટે સદ્વિચારને ધારણ કરીને શાંત ચિત્તવાળી થા. આ ઘર સંભાળવાનું તારું કામ સજીને તું ખીન્નખીન્ન વ્યવહારમાં જોડાય છે, એમાં તને જ કષ્ટ થનાર છે. તને મોઝ્ય માર્ગમાં ચાલવી એ જ મારો ધર્મ છે, માટે કહું છું કે તું ધરના સઘળા વ્યવહારને સંભાળીને ચિત્તની પ્રસન્નતા અર્થે ત્યાં છુદ્ધિની ઉન્નતતા માટે આ મોઝ્ય અંધોનું અવલોકન કર. ધર્મની વ્યવસ્થા કરનાર મોટા પુરૂષે પણ કહ્યું છે કે સ્ત્રીને ધરખર્ચનું ધન સાચવવામાં, તેનો ખર્ચ કરવામાં, ધર પવિત્ર રાખવામાં, પતિસંજ્ઞાથી કાર્ય કરવામાં, રસોઈ તૈયાર કરવામાં, તથા ધરમાંના વાસણવિગેરે સઘળા પદાર્થની સંભાળ સેવામાં યોગ્ય. તું તારી વૃત્તિને અનુકૂળ લાગે છે, તે વ્યવહારમાં સાવધાન રહે છે, અને તારા હિતની વાતો જો જો કહું છું, તે તે સંજ્ઞાથી સ્મરણમાં રાખી તે પ્રમાણે વર્તવામાં અલંત માફક કેમ રહે છે? માફકપણું, અવિવેક, કોધ તથા અદેખાઈનો વચનો, અલંત નિંદવાયોગ્ય ચાડી કરવાપણું, દિંસા, વિષયમાં મોહ, અહંકાર, પોતાની વગાઈ જાણાવવાની ટેવ, ઈશ્વરમાં અનાસ્થાઈપ નીરિકતકપણું, સાહેસ, ચોરી તથા દંભ, એટલા દોષ તો સ્ત્રીજાતિએ જરૂર હોડવા જોઈએ. આપ દોષ તો પુરૂષોને પણ સદા દુઃખ આપનાર છે, તો તમને સ્ત્રીઓને સુખ આપનાર ક્યાંથી જ હોય ?

હું કુલિન માતાપિતા તથા ભાઈઓવાળી તું આપણા દોષોને તથા

ખીજના ગુણોને જ્ઞેવામાં દૃષ્ટિવિનાની યદ્ય રહે છે, અને માત્ર પારકા દોષોને, અને આપણા ગુણોને જ જ્ઞેવામાં દૃષ્ટિવાળી યદ્ય રહે છે, એ તારા કુળને કલંક આણનાર મોટો દોષ છે, તેને ત્યજીને પારકા ગુણ તથા આપણા દોષોને જ્ઞેવારી યા. મારી સાથે બોલવામાં પણ રાખવાયોગ્ય નિવેડને તું જાણતી નથી, તો પછી તને મારે વિધવાવાળી કહેવી કે મૂર્ખા કહેવી, તે તું જ કહે. સ્ત્રીએ પતિપ્રતિ કેમ વર્તવું, એ વિષે તારા વાંચવામાં પણ ધણું આશ્ચર્ય છે, પણ તે ધૂળ ઉપર લીપણની પેઠે તારી જુદિઉપર ઠરતું નથી. જો આ સ્ત્રીએ વર્તવાના નિયમને જાણવાનાર વચન છે તેને સાંભળી લક્ષમાં રાખ.

અમ્યુત્પાનમુપાગતે ગૃહપતૌ તદ્વાપણે નમ્રતા

તત્પાદાર્પિતદ્વટિરાસનવિધિ સ્તસ્યોપચર્યાસ્વયમ્

સુપ્તે તત્ર શયીત તત્પ્રથમતો જહ્યાન્ન શમ્યામિતિ

પ્રાચ્યૈઃ પુત્રિ નિવેદિતઃ કુલવધૂ સિદ્ધાન્તધર્મગમઃ ॥

ભાવાર્થ—સ્ત્રીએ પતિ ધરમાં આવે સારે હડી ઉભા થવું, તેની સાથે બાપણ કરવામાં નમ્રતા રાખવી, તેનાં ચરણમાં દૃષ્ટિ રાખી આસન આપવું, તેની સેવામાં તૈયાર રહેવું, તેના સુતાપછી સુવું, અને તેના ઉઠ્યા પહેલાં ઉઠવું, એ હે પુત્રિ ! પ્રાચીન પુરોહિતોએ કુળવાન સ્ત્રીના ધર્મનો સિદ્ધાન્ત કહ્યો છે.

દરેક સારા સ્વભાવવાળી કુળવાન માતા પિતાની પુત્રીઓ તો પોતાના પતિસાથે આ પ્રકારે જ વર્તે છે, અને પોતાના પતિને પરમેશ્વરરૂપ જાણે છે. તેમને કાંઈ બોધની જરૂર પડતી નથી. પરંતુ યોગ્ય નીતિને ન શીખવાનાર અવિવેકી માતાપિતાની પુત્રીઓ એવી ઉજ્જડી રીતે નાના કુચેલાઈ વર્તે છે. તેમને સુધારવામાં તેના પતિને મારે કદ પડે છે. કેટલીએક અધમ સ્વભાવની અને અધોગતિએ જવાયોગ્ય અનીતિવાળી કુટિલા સ્ત્રીઓ તો પોતાના પતિસાથે અસંત અવિવેકથી વર્તતાં પ્રસંગે તેને ગપેડો, કુતરા, કાગડો, અને જુડ વિગેરે કહે છે,* પણ તે મૂર્ખા એટલું સમજતી નથી કે તેનો પતિ ગપેડો હોય તો તે જાતે ગપેડી કરે છે. તેનો પતિ

(અપૂર્ણ.)

* આ વિગેરે અપ્રિય શબ્દોના અવલુપ્તિ યતા કલ્પશની (નિરૂત્તિ કેવા પ્રકારના વિચારથી કરતી, એ વિગેરે આપતા માસમાં “સન્નિવના મિત્રપતિના પત્રમાં” જોવું.

મહાકાલ.

છંપ (પુસ્તક) ૩, — માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ ૧૪ સં. ૧૯૪૭ દર્શન (અંક) ૨.

જ્ઞેન, ધ્યેય, સેવ્ય અને ઉપાસ્ય એક શ્રી મહાકાલ જ છે.

(અનુસંધાન ગત દર્શનના પૃષ્ઠ ૨ થી.)

મનહર હંદં.

ઉપાસક જગે જે જે ઉપાસ્ય ગણીને શ્રદ્ધે,
તે તે ઉપાસ્યને લેકે, તે તે સદા જાય છે,
દેવને ઉપાસી સદા દેવલોકે વસી આંતે,
કાકાધીન થઈ વળી મોહમાં તણાય છે,
ભૂત, પ્રેત, મક્ષ આદિ ગણ આંતે પામી તેને,
પાછા વારવાર જન્મમૃત્યુથી દણાય છે,
જન પુણ્યવન્ત સેવ્ય મહાકાલ મુખ્ય ગણી,
સેવી સદા અજર અમરરૂપ થાય છે. ૬
દેશ, કાલ, વસ્તુચક્રી આંત ન જણાય જોનો,
જોવા મહાકાલ સર્વ, સર્વરૂપ રહે છે,
શ્વેતી અતીત છતાં દૃઢ ઉપાસના જણે,
દિવ્ય તત્ત્વ પ્રકટાવી, દુઃખ સઘ દહે છે;
જેમાં સર્વ દૃષ્યતથો આંત, નથી જોનો આંત,
જોવા શ્રી આનંદ મહાકાલ, સુખ લહે છે,
યગદાર જ્યાં તમે અધિકાર જોનો તેંતો,
નિંદક જનીને સદા ત્રિપથમાં વહે છે. ૭
અજ્ઞા, વિજ્ઞ, શ્વેતે કાં સંક્રિતે ઉપાસે તોજો,

શુભ દુઃખ પામી અતિ મહેશને માગ છે,
 ધન આ ઉપાસ્યને જે નિદે તે તો દીનગતિ,
 કલેશ સદી મરી અતિ યમમાર ખાલ છે;
 પૂર્વ ચાર બાજુ કંગે મહાકાવ્ય જાગે તે તો,
 રહે જગમાંદી તોણે રાખતજો રાખ છે,
 મુખ અપનમુક્તિનું, પામી પામે ઈશપદ,
 જેનાં પદ છવ જગે યથ ગાર્હ મહામ છે. ૮
 દુષ્ટ આ પદાર્થ પોતપોતાનાં કારણે ખર્ચે,
 તે તે સર્વ કારણો આકારણે રામાય છે,
 આકારણુ માયા પણુ, કાર્ય ને કારણાતીત,—
 મહાકાવ્યપદે સદા પુષ્ટ યાવા ધાય છે,
 એવા મહામાયાન્યા પતિ મહાકાવ્યતથા,
 તાગ નયખંડમાં ને થક્ષાંડે મયાય છે,
 તેને નય સેવે એવા તાગરી કુમતિ છવ,
 પામી પીડ સદા ત્રય તાપથી તવાય છે. ૯
 અહો બુદ્ધિશાલી જન, વચનના અર્થ મદી,
 દુરામક સજી જાગે, મહાકાવ્ય દેવને,
 બવરપ મહારોગ,—ટલે, મળે મુખમોગ,
 અવિચ્છિન્ન કરે એ, મહેશતણી સેવને;
 અન્ય સર્વ સેવ્યને ઉપાસ્યને ન જાગે તોએ,
 લાગે સદા ઉરગદી નિંદાની કુટેવને,
 લોકપરમોક્ષતણી વ્યાપા સહ ટલે સદા,
 મહાકાવ્ય બાજુ લાગે, દુષ્ટ આદ્રમેવને. ૧૦
 મૂઢ જન ધણા નિદે એકને, ઉપામે એક,
 એમ વારવાર સેવ્ય વિધવિધ મદે છે,
 નિંદાવડે, સ્તુતિતત્ત્વ શુભદુઃખ જોઈ બેસે,
 કલેશ નવ સમ્યા કેમ, એમ મુખ કહે છે.
 દોષરૂપ વૃત્તિવડે ચોખ્ખ ઈષ્ટ લહે નહિ,
 નથી જોઈ કલ્યાણને, આકલ્યાણુ મદે છે,
 નથી ત્રિશુવનમાંદી, એવા જન તમે તોડે,

જુઓ આ અસંખ્ય જીવ દુઃખગાર સહે છે. ૧૧
 ગંધ રસગાંઢી, રસ રૂપગાંઢી શમી જાય,
 રૂપ સ્પર્શગાંઢી, સ્પર્શ સંપ્રદગાંઢી ગળે છે,
 પંચ તન્માત્રા એ તો, મનગાંઢી શમે વળી,
 મન ચિત્તગાંઢી, ચિત્ત બુદ્ધિગાંઢી ગળે છે,
 બુદ્ધિ અહંકારગાંઢી, સુસુપ્ત શમી રહે,
 અભિગાની, અહ એ પ્રકૃતિસહ ટળે છે,
 અષ્ટપુર દેહ સહ જીવ, પ્રાણુગાંઢી બળી,
 કાં તો બવચક્રમાં કાં બ્રહ્મગાંઢી ગળે છે. ૧૨
 પ્રાણુ પશુ મહાપ્રાણુમધ્યે ગળી કમપટે,
 રાજસ સ્વભાવગાંઢી દ્વાસહ ઠરે છે,
 રાજસ સ્વભાવ જઈ બ્રહ્મગાંઢી લીન યાય,
 બ્રહ્મા આ ઉપાધિસહ વિષ્ણુમાં જ ખરે છે;
 વિષ્ણુ પશુ આપણી ઉપાધિસહ રૂદ્રગાંઢી,
 વિશ્ણુવિદ્ય કાળે કાળે નિયમથી સરે છે,
 રૂદ્ર પશુ પ્રકૃતિમાં, પ્રકૃતિ મહેશે શમે,
 જેથી નિત્ય અવિક્ષિપ મહાકાળ ઠરે છે. ૧૩
 વિકારી અવસ્થા જેને પ્રાપ્ત નવ યાય કદી,
 અનંત અપાર જે સ્વરૂપ સદા શોભે છે,
 ચિત્ર ને વિચિત્ર આ પ્રતીત યાતી ઉપાધિ તે,
 નિયમથી જાતાં જાતાં અતે જેમાં યોભે છે;
 જે સ્વરૂપે રહ્યા પછી પામવું ન શકે રહે,
 એવા શ્રીમહેશપટે સુચમન લોભે છે;
 તે જ શ્રીમહેશ મહાકાવને ન ઉપાસે જે,
 જાણે સુઘ જન તેનો જીવ મયો ઝોભે છે. ૧૪
 અવિદ્યાઅજ્ઞાનવશ વસ્તુજ્ઞાનહીન જીવ,
 જન્મ અને મરણને સે'તો બને બળે છે,
 દુઃખરૂપ વિપવમાં સુખબુદ્ધિ ધારી સદા,

* જોઓ એટલે મૂર્ખાસરળી અજ્ઞાનાવસ્થા. શોકમાં એકનો આવવે
 એ રૂદ્ર શબ્દ પ્રસિદ્ધ છે.

દુઃખ પામી રહે તેજે, વિપયમાં રમે છે.
સદ્ગુરુનો બોધ નવ મહે. મહા મદંગતિ,
જેને ઉર વાત આ વિપયની જ ગમે છે,
બાણે દો મનનશીલ તત્ત્વના વિચારવડે,
સધ ગદાકાવ્ય બજ્યે જગન્નલ્યુસમે છે.

૧૫
(અપૂર્ણ)

શ્રી પંચવરદવૃત્તાન્ત.

(અનુસંધાન ૩૫ બીજાના પૃષ્ઠ ૨૧૨ થી.)

હે શાપ તથા વરને વશ ન વર્તનાર છતાં પણ વરરૂપ શાપને મહણ કરી આ ત્રિશુવનના રચનાર ! આપ સિદ્ધ લોકોના ઈશ્વરને હવે જે ઓળખ્યા. સિદ્ધ લોકોના અધિપતિ આપ કે જે સદા સ્વતંત્ર ઈશ્વરસન્માન સામર્થ્યયુક્ત, લોકમર્થાદાના અંતર્ધર્મત સિદ્ધ લોકોના ઈશપણાને પ્રાપ્ત રહો છો, તે આપની આ લીલા જોઈને હું પરમ આશ્ચર્યે પ્રાપ્ત થયો છું.

કોઈ કાળે રૂદ્રના અદૃશ્યન્યરૂપે એક ઉરસ્વાન નામના ગદા સમર્થ મુનિ હતા. તે આપણી ઈચ્છાથી આ અંકકટાદના બીતર જ્યાં ત્યાં વિચરતા. તેમની ઈચ્છા અવશ્ય થનાર વ્યવહારને અવલંબીને થતી હતી. કારણ કે અદૃશ્યન્ય શરીરોમાં સ્વકૃત કર્મ ઈચ્છાનાં કારણભૂત હોતાં નથી. તે ઈષ્ટસંકેતાનુસાર પ્રકટતી ઈચ્છાને અનુકૂળ પ્રવૃત્ત થનાર ઉરસ્વાન મુનિ એક સમયે સિદ્ધ લોકોના અપ્રતિમ વિભવને જોતા સિદ્ધ લોકમાં જ્યાં ત્યાં વિચરતા હતા. અત્યંત મોઢ ઉપજાવનાર તેજવાળા એ મુનિને જે જે સિદ્ધ મળ્યા તેમણે પ્રસન્ન વદનથી એમને વાણીવડે, લોકનિયમાનુસાર વર્ણાશ્રમપૂર્વક નગરકાર કર્યા. સધજે જોતાજોતા તે ઉરસ્વાન મુનિ તેસિદ્ધ લોકોના ઈશરૂપ આપના સમીપ આવી ઉભા. આપે કાંઈ પણ બોલ્યા વિના તેમના સંપ્રુષ્ણ મંદે હાસ્યથી જોયું. ત્યારે તે નિઃશિમાન ઉરસ્વાન મુનિએ સિદ્ધ લોકમાં પરસ્પર વદતા શબ્દના ઉચ્ચારવડે નગન સૂચ્યું. તેપણુ આપ આજુબોધ્યા જ રહ્યા, ત્યારે તે ઉરસ્વાન મુનિ પોતાના મનમાં ધણુ પ્રકારનો ચેતન્ય વિચાર કરીને પછી મંદમંદ હસતા આ વચનો બોલ્યા. 'હે શિદ્ધેશ્વર ! આપણા કારપ્રતિ આપેલા દુર્ભજ અ-

નિયમિતું પણ અપમાન ન કરવું, એ સંપૂર્ણ લોકની પ્રધાન નીતિ છે. હે લોકાધિપતિ ! કાઈ દુર્બળે પણ કરસંપ્રુટવડે, મસ્તકવડે, વા વાણીવડે, આપણને કરેલું નમન તેવા જ કાંઈ પ્રતિકારથી ન સ્વીકાર કરનાર દોષ-પાત્ર ગાય છે. ક્ષમાયિત્તુ નમન, કરનારના નમનને ન જાણનાર તેને નમન ન કરી શકે તો તે દોષવાન ગણાય નહિ, કારણ કે નેત્રના મળવા શિવાય નમન ન કરવાનો નિયમ છે. આ પ્રકારના નિયમનું આ અત્યંત કરીને વિવેકના સ્થાનરૂપ લોકમાં રહીને આપે ઉદ્ધવન કરવું છે, એ જોઈું દુર્લભ કાર્ય કરવું નથી. આપની આ કૃતિ અવિવેકની છે, માટે આ પ્રકારનો અવિ-વેક જ્યાં અત્યંત કરીને નિંદ્ય ગણાતો નથી, તથા અવિવેકી પ્રાણીઓનો પણ જ્યાં સમાવેશ થાય છે, એવા મૃત્યુલોકમાં આપ પધારો. આ ઉત્તમ લોકના નિયમને પાલન કરવામાં અસમર્થ તથા ઉત્તમ અધિકારથી ભટ્ટ યથેક્ષને તેમ જ કેવળ નીચ અધિકારને ન પ્રાપ્ત થયેલને એ જૂલોકવિના અન્ય યોગ્ય સ્થાન કોઈ નથી. આટલાં વચન બોલીને બંધ રહેલા તે ઉરસ્થાન મુનિને મંદમંદ દસતાં તે સિદ્ધેશ્વર આપ પણ આ પ્રકારનાં ઉત્તર વચનને સંભળાવવા લાગ્યા. 'હે મહામુનિ ! હું સ્વતંત્ર તથા નિત્ય મુક્ત છું, એ આપ જાણો છો, તે છતાં કાંઈ ઈષ્ટસંકેતને વશવર્તી આપ ઈચ્છાનુસાર વચનોને બોલ્યા છો, તેને હું પ્રેમપૂર્વક સ્વીકારું છું. મોટા પુ-રુષનાં વચનનો અનાદર મોટા સશક્તે પણ ન કરવો એવો નિયમ છે. હે સર્વજ્ઞ ! જે સંકેતાનુસાર આપ આ વચનોને બોલ્યા છો, તેવા જ સંકે-તાનુસાર હું જોઈું છું કે આપ પણ મહામોહાદિ નિમિત્તાવડે વ્યાકુલિ-ભાવને પ્રાપ્ત થતા ભ્રમણુ કરતા એ લોકમાં મને એક વાર દર્શન આપજો. કારણ કે ત્યારવિના આપણને નિવૃત્તિ થનાર નથી.' આ પ્રકારનાં વચનને બોલી તે મુનિને નગરકાર કરીને આપ ત્યાંથી આ લોકના અનુકૂળ શરીરને ધારણ કરતા આ ભૂમંડળઉપર આવી પ્રાપ્ત થયા. જૂલોકના અધિપતિના સમીપ આપનું ગમન થતાં જ તેમણે પ્રસન્ન મુખથી આપનું સંમાન કરવું. આપે 'સ્થાન મામું કે તત્કાળ તે જૂલોકાધિપતિએ કહ્યું કે 'હે સિદ્ધેશ્વર ! આપને અર્થે આ સ્વતંત્રસરણું સ્થાન રાખેલું જ છે, ત્યાં ઈચ્છાનુસાર નિવાસ કરો.' આ વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયેલ આપે આ સ્થાનમાં આવીને આ ત્રિભુવનને આપણા સિદ્ધ સંકલ્પથી ર-ચ્યું, જે આ ત્રિભુવન. આ મૂળ ત્રિભુવનકરતાં પણ કેટલીક વિશેષતાવાળું થયું છે. હે સર્વજ્ઞ ! આ ચિત્રારણ્યમાં રિપત ત્રિભુવનને હું જોતો આવ્યો

છું, તે સંપૂર્ણ વૃત્તાંતને હવે તો આ મારા શરીરરૂપ ચિત્રારણ્યમાં રહેલ ત્રિભુવનમાં પણ હું સ્પષ્ટ અનુભવું છું. જેથી આપના સમીપ આવતા પૂર્વે જે શોકમોહભયાદિ વડે મને વ્યાકુલિભાવ પ્રાપ્ત થયો હતો, તે સર્વ નિઃશય નષ્ટ થઈ ગયો છે. હવે મને સ્વસ્વરૂપાનંદ યથાર્થ અભિવ્યક્ત થયે છે. મેં આ ચિત્રારણ્યમાં પ્રથમ પ્રવેશ કરતાં જે બયંકર સરખો સંધર્મ પ્રાણિઓનો અનુભવ કર્યો હતો, તે પ્રકારનો સર્વ બાસ મને આ શરીરંતર્ગત ત્રિભુવનમાંહેલા કટવવકાશમાં સ્થિત નાગવોકના સ્થાનમાં તથા કુંડલિની શક્તિના સ્થાન પર્વતમાં સમજે આ ક્ષણે યથાવત્ થાય છે. આપ સર્વમને તે જાત જ છે, જેથી વિશેષ સ્પષ્ટ કરીને કહેવાની અત્રં અગત્ય નથી નથી. પછી આગળ આવતાં જે સ્ત્રીયોના બારે સમુદાયનાળું, જજા શય સમીપનું દિવ્ય સ્થાન જોયું હતું, તે તો શ્રી ભુવનેશ્વરીનું સ્થાન હતું એ મને હવે જણાયું છે. એ પ્રકારનું જ ભુવનેશ્વરીનું દિવ્યસરખું પ્રતીક થતું સ્થાન મારા ઉદરાકાશમાં સ્થિત સમુદ્રના સ્થાન સમીપ આ ક્ષણે હું સ્પષ્ટ અનુભવું છું. આ મૂલ ત્રિભુવનમાં સ્થિત સંપૂર્ણ પ્રાણિઓને પોતાના વશ વર્તીવનાર જે મહાવાસના અથવા મૂલાવિદ્યા છે, તે જ ભુવનેશ્વરી રૂપે આ ત્રિભુવનમાં પ્રકટ થઈ રહે છે; અને તે જ પ્રમાણે આ ચિત્રારણ્યમાં રહેલ ત્રિભુવનના સંપૂર્ણ પ્રાણિઓની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં હેતુબૂત આપના શરીરમાં રહેલ મહાવાસના જે આ સંકલ્પરૂપે રજૂ છે, તે જ દિવ્યસરખા શરીરવાળી યઈને આ ત્રિભુવનની ભુવનેશ્વરીરૂપે એ દિવ્ય ભુવનમાં રહેલી છે. આ પ્રકારની જ આ મારા શરીરમાં રહેલી મહાવાસને જેના વડે આ શરીરંતર્ગત ત્રિભુવન છે, તે ત્રિભુવનની ભુવનેશ્વરીરૂપે સ્થિત છે. આ મારા શરીરમાં રહેલ મહાવાસના કે જેનાના કામનાર્ત જનેતા રૂપ છે, તે તેનાના કામના પણ આ નાના વિપયાત્મક વૃત્તિઓના જનેતારૂપ છે, તે સંપૂર્ણ કામનાઓને તથા આ કામનાઓજન્ય વૃત્તિઓને વિવિધ રમણીય રૂપવાળી સ્ત્રીઓના આકારમાં ભુવનેશ્વરીના સ્થાનસમીપ જોયેલી સ્ત્રીઓની પેઠે જ આ મારા શરીરમાં આ ક્ષણે હું જોઉં છું. હું સિદ્ધેશ્વર! આ મારા વ્યવસ્થિત શરીરને પણ આ ક્ષણે હું મોટા વિરતાસ્વાળ વિરાટસ્વરૂપને અનુભવું છું. જેથી વિરાટના પદાર્થોની પેઠે જ આ મારા શરીરમાંહેલા પદાર્થને પણ હું જોઉં છું. આ ચિત્રારણ્યમાં જોયેલા સ્ત્રીઓના ચિત્તાર્થક સમુદાયને મેં જોયો હતો, તેવો જ સમુદાય ગાસ નાનિરથ દે

દક્ષપદ્મના સમીપના ઉદરકાશુમાં હું જોઉં છું; તથાપિ તેના દર્શનથી તે ક્ષણે જોવી ચિત્તની વિલક્ષણ સ્થિતિ યદ્યંતી, તેવી આ ક્ષણે વિષમતા થતી નથી, જોટલી જ માત્ર તે ક્ષણ તથા આ ક્ષણમાં વિલક્ષણતા છે. વળી પૂર્વ પ્રતીત યથેચ્છા સૂર્યાદિના પ્રકાશસમ પ્રકાશને પણ આ શરીરમાં આ નાભિના સમીપ રહેલ સૂર્યમંડળના પ્રભાવે આ ક્ષણે અંતરમાં પણ અનુભવું છું.

ભુવનેશ્વરીના સ્થાનથી કાંઈક અંતરે જઈને જોયેલા ઉર્ધ્વ લોકના ગા-
ગને પણ હવે મેં યથાવત્ જાણ્યો છે. આ ગ્રુખ્ય ત્રિભુવનમાં સર્વને સ્પષ્ટ
એવો સ્વર્ગનો માર્ગ પ્રતીત થતો નથી. પણ આપના આ ત્રિભુવનમાં તો સર્વને
સુગમ અને સ્પષ્ટ એવો એ અનેક સીડીઓવાળો સ્વર્ગનો માર્ગ નિરંતર ખુલ્લો
જ રહ્યો છે. એ માર્ગનું સ્મરણ થતાં હવે મને કિંચિત્ પણ આશ્ચર્ય થતું
નથી. આ મારા શરીરમાં રહેલ ત્રિભુવનમાં પણ ઉર્ધ્વ લોકમાં સુખાનુભવ
કરના જવાના માર્ગરૂપ અનેક સીડીઓને હું હવે સ્પષ્ટ અનુભવું છું. આ
મૂલ સ્થાનથી વિતસ્તિ* માત્ર ઉપરે નાભિ તથા મેદૂના ગદ્યમાં કંદનું
સ્થાન છે, જ્યાંથી નીકળતી અનેક ઉર્ધ્વ પ્રદેશમાં પહેલી સિરાઓ વિગેરે
તો નાના સીડીરૂપ છે. તે નાના દારથી નાના સ્થાનમાં જવાય છે. તેમાં
એક સુપુમ્નામાર્ગ જે ઉપર જતાં પૂર્વપશ્ચિમ બે બેઢાળો યાય છે, જે
માર્ગો સુદૃઢમાં રહેલ ચંદ્રના સ્થાનનો સંબંધ કરી ગયા છે, તે ઘણા વિકટ
જણાવાથી વિરલ પ્રશ્નો જ તે માર્ગથી ઉપર જઈ સુખાનુભવ કરે છે. એ
માર્ગથી ચોગીઓ જ ઉર્ધ્વગગન કરે છે. આ સ્વર્ગના માર્ગમાં પ્રથમ હું
ચડી સુદૃઢો છતાં જ્યારે આ આપના સ્વર્ગ ગમનના માર્ગને
જોયો ત્યારે મને મોટું આશ્ચર્ય પ્રતીત થયું હતું. એ આશ્ચર્ય લાગ-
વામાં મારો વ્યાકુલિભાવ કારણભૂત મને હવે સમગ્રમ છે. તે
સીડીઓએ અસંખ્ય પ્રાણિઓને ચઢતાંઉતરતાં હું જોતો હતો, તેમ જ આ
નાડીમાર્ગથી પણ અસંખ્ય શુભાશુભ સંસ્કારને ધારણ કરનાર પરમાણુઓ
વેગવડે ચઢતાં ઉતરતાં મને જણાય છે. એ પ્રત્યેક પરમાણુઓ પીજરૂપ
હોવાથી નાના જીવરૂપ જ છે, એમાં પણ સંદેહ નથી. આ ક્ષણે સૂક્ષ્મને
પણ સ્પષ્ટવત્ જોતો હું તે પ્રત્યેક પરમાણુગત જીવના શુભાશુભ સંસ્કા-

* અંગુઠે સ કનિષ્ઠે સ્પાદિતસ્તિ દ્વીદશાંગુલઃ ॥ એક પેંત અથ-
વા ચાર આંગળી.

સાનુસાર અંધાપણા રૂપને પણ યથાવત્ જોઈ છે. જેથી તે આપના ત્રિભુ-
વનની સ્વર્ગસીદ્ધિ, અને આ મારા શરીરમાંહેલી સ્વર્ગસીદ્ધિ એક સરખી જ
છે, એમ માનવામાં બાધ જણાતો નથી. હે ત્રિલોકપતિ! આ સ્થાનથી
આગળ આલીને જોયેલા નીચા પ્રદેશના પ્રાણિઓનાં સ્વરૂપને પણ હવે મેં
જાણ્યું છે. એ તો આ ત્રિભુવનની તામસપ્રધાન આદિ ગંધ્યમ અધિકારની
ઉત્તરોત્તર અધોગતિને પ્રાપ્ત થતી પ્રજા હતી. એના સમાન પ્રજાના પ્રસ-
ંગને આ મારા ત્રિભુવનમાં પણ આ અતુર્દલ તથા પરદલપદ્મસમીપવર્તી
મર્યાદામાં હું અનુભવું છું, અને તેઓને સર્વને સાંધી ગતિ કરીને આ
રસ, રૂઢિરનાં સ્થાનરૂપ કુટુંબમાં પ્રવેશીને ઉત્તરોત્તર અધોગતિને પ્રાપ્ત થતા
પણ જોઈ છું. આ અસંખ્ય પરમાણુસમૂહ જે પ્રત્યેક પરમાણુ તે તે
છવસદૃશ શરીરના અધિકારિરૂપ માનવામાં કિંમિત્ પણ બાધ ગણવા સ-
રખું નથી, તે સંપૂર્ણને હું યથાવત્ ગતિ કરતાં અનુભવું છું. સાંધી આ-
ગળ પ્રતીત થયેલ અરુચિર પ્રાણિઓ પણ પ્રજાપીડક આસુરી સંપત્તિરૂપ
હતા, તે પણ હવે મને યોગ્ય રીતે જણાયું છે. આ શરીરમાંહેલા ત્રિભુવ-
નમાં પણ એવી આસુરીસંપત્તિને હું હવે અનુભવું છું, આ જોઈને
ઉન્માદાદિ મહા રોગોના તથા તેવા જ અપ્રિય શારીરક તથા માનસિક
દુઃખના પ્રસંગના સાક્ષાત્ કારણભૂત સંસ્કારવાનું જે અનેક પરમાણુઓ છે,
જેમનું આ શરીરમાં પ્રધાન સ્થાન ધૃષ્ટ દંડના સમીપમાં જ હોય છે. તે
સર્વ તે આસુરીસંપત્તિરૂપ છે. આ મારા ત્રિભુવનમાં પણ એવા જ અ-
રુચિર આકારોની પ્રતીતિપૂર્વક તે આસુરીસંપત્તિને હું જોઈ છું. જેથી
તે પ્રસંગ પણ આશ્ચર્ય કે નવિનતાજનક બાસતો નથી. સાંધી આગળ અ-
સાવધ સરખો હું એક ગુહાના દારની બાજુમાં એકો હતો, સાં મુખપર
થવા પછી અદૃષ્ટ સત્તાવડે અચાનક આઠ સ્ત્રીઓની પ્રતિમાના ગંધ્ય મં-
ડપમાં હું આવી પ્રાપ્ત થયો હતો. એ વેળા મને સુગંધ તથા નાદનું બાનું
થયું હતું, જેનાથી હું ક્રમે કરી જામત થયો હતો. અને જ્ઞાનપિના એ-
કથી બીજે સ્થળે હું કેવી રીતે ગયો, અથવા મને કાણ લેઈ ગયું, એવી
શંકા તે ક્ષણે મને પ્રાપ્ત થઈ હતી, પણ હવે મને તે શંકા થતી નથી.
કારણ કે આ શરીરમાં અભિમાનીને અજ્ઞાનમાં રાખીને હસ્તપાદાદિ ઉ-
દ્રિયોવડે યથાર્થ તથા અયથાર્થ ક્રિયાના કરાવનાર સંસ્કારો હોય છે. તે સં-
સ્કારો અગર જે મારામાં સ્વોપાર્જિત નહોતા પણ અદૃષ્ટવડે થયાએલા

હોવાથી હું તે આદ્ય સત્તાઈડે સ્થાં લઈ જવાધો હોતો, એમ' મદલ્યુ કરે' હું, તે' અયોગ્ય નથી. અર્થાત્ હું જ સ્થાં અગાનાવરથામાં ચાલી ગયેલો એમાં સદેહ નથી. આ લોકમાં ઘણા પ્રાણિઓ નિદ્રાવશ થયા પછી હવે-માં તે હવેમાં એક સ્થળથી યીજો સ્થળે જવા આવવારૂપ ક્રિયા કરે છે, તથા તેવી જ અન્ય વિવિધ ક્રિયાઓ કરે છે, અને પાછળથી નવત્રય થતાં પણ તે' કરેલી ક્રિયાના કર્તાપણોરૂપે પોતાનું જ્ઞાન થતું નથી. આ પ્રકારે લોકમાં અનુભવસિદ્ધ હોવાથી અન્ય સામાન્ય મનુષ્યને પણ અસંભવસરખું ન જોણાય તેાં મને પ્રત્યક્ષાનુભવ કરનારને અસંભવ ન જણાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે?'

જે હું મિહાપુરે પછી જે આદ્ય વટ' સ્ત્રીઓના મધ્ય ગાંડપમાં હું સંવધાન થયો, તે' આદ્ય સ્ત્રીઓનાં, તથા તે સુમધનાં, તથા તે નાદનાં સ્વરૂપને હું તે કાણે જાણી શક્યો નહોતો, પરંતુ હવે તેને મધાયત્ર સં-મંથ શક્યો' હું.

જો મૂળ ત્રિભુવન જે પ્રધાન કારણુવડે રચાયું છે, તથા જે પ્રધાન કારણુવડે પોપાય છે, તથા જે પ્રધાન કારણુના રક્ષ ભાવવડે કાયને પ્રાપ્ત થાય છે, તે પ્રધાન કારણુ મૂળ પ્રકૃતિ છે. તે પ્રકૃતિ કાર્યકાર પરિણામને પ્રકટ કરેના અર્થે આદ્ય ભેદવાળી થાય છે. તે પૃથક્ પૃથક્ પ્રકૃતિના આદ્ય ભેદને એકે એક પ્રકૃતિરૂપે મદલ્યુ કરવાથી આદ્ય પ્રકૃતિ ગણાય છે. તે આદ્ય પ્રકૃતિ આ દૃષ્ય જગત્નું પ્રધાન નિર્વાહક કારણુ હોવાથી તેની જગત્ના આરંભમાં જ પ્રતિષ્ઠા જગત્પતિવડે કરાય છે. તે જ આદ્ય પ્રકૃતિની આ ત્રિભુવનસંસ્થાપક આપે આરંભમાં એ સ્થાનમાં પ્રતિષ્ઠા કરી છે આંખની સ્થાપેલા આ ત્રિભુવનની પોપક જો આદ્ય પ્રકૃતિઓ વસ્તુતઃ આ મૂળ ત્રિ-ભુવનની પ્રકૃતિથી જિન્ન નથી, તોપણ તે પ્રકૃતિ તે ભુવનપતિના સંક-લ્પાનુસાર કાર્ય કરે છે, અને આ પ્રકૃતિઓ આપેના સંકલ્પાનુસાર કાર્ય કરે છે, એટલો જે માન પ્રવર્તક વ્યક્તિભેદથી બેઠું ગણવા સરખો છે. પ્રકૃતિ સ્વભાવથી જડ છે, માટે આ ત્રિભુવનમાં પણ મને તે પશ્ચાત્ત જ-રૂપ પ્રતીત થઈ હતી, અને ચેતનચત્તાથી ચેતનાયુક્ત પ્રતીત થઈ બચ્ચકાર કરે છે, માટે મને પ્રથમ તે ચેતનચત્ત પ્રતીત થઈ હતી. આ સંપૂર્ણ કો-ધ્યપ્રપચને પ્રકટ કરવામાં તથા તેને શુદ્ધ સારનેથી આચ્છાદિત રાખવામાં એ જ પ્રકૃતિ કારણુરૂપ છે. પણ પ્રકૃતિને આચ્છાદન કરનાર ખાંતે કોઈ તેવો

પદાર્થ જ નથી. વસ્તુરૂપ એતન માત્ર પ્રકૃતિથી મહાંત છે, પરંતુ તે સર્વને દરચરૂપે પ્રતીત થાય તેમ નથી, જેથી તે પ્રકૃતિને આચ્છાદન કરનાર અન્ય દરૂપ પદાર્થનો અગ્રાવ જ છે. તેથી તેને પ્રકૃતિરૂપે જાન કાઢવાને દિગ્વિસ્ત્રયુક્ત જ સ્થાપવામાં આવી છે. આમ હોવાથી નગ્ન સ્થાપવાનો દોષ પણ સ્થાપકને બાધક ગણાતો નથી. એ સંપૂર્ણ સમાધાન આ ક્ષણે મને રૂપટ થયું છે. હવે જે મુખ્ય તથા નાદની પ્રવૃત્તિ અભિવ્યક્ત થઈ હતી, તેવિશે કહેવા માટે કહું છું કે તે પ્રતીતિમાં પણ આ પ્રકૃતિસામર્થ્ય જ કારણ હતું. પ્રકૃતિ આઠ છે, તે આ છે: ૧ ભૂમિ અથવા ગંધ, ૨ અપ અથવા રસ, ૩ આગ્નિ અથવા રૂપ, ૪ વાયુ અથવા સ્પર્શ, ૫ આકાશ અથવા શબ્દ, ૬ મન અથવા સંકલ્પવિદ્યપ્રકૃતિ, ૭ બુદ્ધિ અથવા નિશ્ચયશક્તિ, ૮ અહંકાર અથવા કર્તૃતાભિમાનપૂર્વક બાહ્ય ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિરૂપ સામર્થ્યવિશેષ.

આ જગતની નિર્વાહક આટ પ્રકૃતિઓને આટ દિશામાં સંધાપીને મધ્યે રમણીય ચોક્ક સ્થાપ્યો છે. તે ચોક્કના મધ્યમાં હું દિવ્ય ગંધ તથા દિવ્ય નાદને જાણુનો જામલ યનો બેઠો હતો. પૂર્વે પેલા મિચિત દરૂપ વિષયના સંજ્ઞાથી વિકળતાને પ્રાપ્ત થયેલો હું એક શુદ્ધાના સુખમાં પ્રવેશીને બેઠો હતો, સાંધી સુપ્રસવત રિષિતિમાં જ હું અદૃષ્ટના બળે આવી આ સ્થળે બેઠેલો. સ્તં પ્રથમ જગતના પ્રાણિ માત્રને પોતામાં સીન કરનાર, દિવ્ય તથા અદિવ્ય ગંધને પ્રવર્તાવનાર હોવાથી ગંધ નામને પામેલી પ્રકૃતિએ પોતાના સ્વરૂપનો પ્રાદુર્ભાવ મને મોહપ્રાપ્ત કરવા નિમિત્તે કર્યો હતો. સ્તં આ દરૂપના સંજ્ઞાથી અદિવ્ય ગંધને તથા વિષયવતી પ્રવૃત્તિરૂપ અજ્ઞાસકારા દિવ્ય શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ તથા ગંધને અનુભવનાર હોવાથી દિવ્ય ગંધ માત્રને જાણનાર મારા નિમિત્ત તે ક્ષણે દિવ્ય ગંધની જ પ્રવૃત્તિ કરી હતી; તથા મધ્યવર્તી ત્રણ અર્થાત્ સ્પર્શ, રૂપ, રસ, તથા અંતર્તમવર્તી ત્રણ અર્થાત્ મન, બુદ્ધિ, અહંકારને જામલુ કરવા નિમિત્તે દિવ્ય તથા અદિવ્ય શબ્દની પ્રવર્તક હોવાથી શબ્દમંડાને જ પ્રાપ્ત મચેલી શબ્દપ્રકૃતિએ પોતાના સ્વરૂપનો પ્રાદુર્ભાવ દરૂપો હતો, જેથી દિવ્ય નાદનું અજ્ઞ થયું હતું. એ બે પ્રકૃતિનું જામ સફળ થવાથી તત્કાળ જ રૂપ પ્રકૃતિએ પોતાના જામનો ઉપયોગ કર્યો હતો. પછી મન, નામવાળી પ્રકૃતિએ પોતાનો સ્વભાવ જામલ કર્યો હતો, અને તેથી બુદ્ધિઆદિ સર્વ જામલ થતાં અહંકારકાર નેત્રકારને ઉપાડીને અંતર

પ્રકૃતિના બળે, બહારની આ સ્થાપન કરાવતી પ્રકૃતિના દર્શનનો યોગ આ-
વ્યો હતો. આ પ્રકારે તે આંતર તથા બહાર રહેલ અષ્ટ પ્રકૃતિ એક જ
હતી, તોપણ પ્રવર્તક વ્યક્તિના ભેદથી ભેદવાળી હતી. જેથી આ માંડી
શરીરરૂપ પ્રકૃતિ જેનો મેં પૂર્વે જણ કરેલો, તે પણ વ્યર્થસ રખો. યર્ષને
આપની પ્રકૃતિગણે હું વિકળતાને પ્રાપ્ત થતો નાના સંકલ્પ તથા નિશ્ચયને
વશ વર્તવા લાગ્યો હતો. તેથી હું બાનવાળો છતાં પણ તે સમયે અભા-
નવશ થયા સરખો વિક્ષણુ પ્રકારે વર્ત્યો હતો, અને આંતરમાં સાવધાન
યર્ષ પ્રકૃતિપ્રતિભાને જડરૂપ નિશ્ચય કરી ત્યાંથી આગળ આત્મી નીકળ્યો
હતો. આ સ્થળે પ્રતીત યયેષ પ્રકાશ પણ જેવો વિશેષકા વા ન્યૌતિભમ્ની
પ્રવૃત્તિરૂપ અભ્યાસના બળે પૂર્વે આ હૃત્પદ્મમાં મેં અનુભવેલો હતો તે-
વો જ હતો.

હે પુરુષોત્તમ ! આ સમયે પ્રસન્ન આ મારા શરીરમાં તે સમયની
પેટે હું હવે અનુભવસિદ્ધ જોઇ શક્યો છું. જે સુદાના મુખમાં હું વિક-
ળ-યર્ષ, બેડેલો, તે સ્થળ તો આ પચનેદ્રિયના સમીપ રહેલી પુરીતત આ-
યવા પુરીતતી નામની નાડીરૂપ છે. (પુરીતતીને જ આંતરડાં અથવા
હોજરી પણ કોઈ સ્થળે કહે છે.) કારણ કે આ જીવ માત્ર વિષયવ્યવહાર-
થી શ્રમિત યર્ષ વિકલાવસ્થાને પ્રાપ્ત થતાં જ, વિશ્રાંતિને આપનાર આમાના-
વસ્થારૂપ સુષુપ્તાવસ્થાને આ પુરીતતીના મુખમાં જ પ્રવેશીને પ્રાપ્ત થાય
છે. ત્યાંથી જે અષ્ટ દિશામાં સ્થપાવેલી અષ્ટ પ્રકૃતિના મધ્ય પ્રદેશમાં
હું પ્રાપ્ત થતાં જ જામત્ની સંધિને પ્રાપ્ત થયો હતો, તે અષ્ટ પ્રકૃતિના
સ્થાનરૂપ તો આ શરીરમાં મારું હૃદયપદ્મ છે, જે હૃત્પદ્મ અષ્ટ દ્વેષાણું
છે, અને જેના અષ્ટ દિશાપ્રતિ રહેતાં અષ્ટ દ્વેષોમાં, આ પ્રથમ કહેલી જ
અષ્ટ પ્રકૃતિઓને આ દેહનિર્વાહક વ્યવહારને કરવા અર્થે, આ શરીરોત્તર્ગત
ત્રિભુવનના પતિએ સ્થાપી છે. આ સંપૂર્ણ જીવો એ પ્રકારે સુષુપ્તિમાંથી
પુનઃ જામત્ની સંધિમાં આવે છે ત્યારે તે સર્વને ગારી પેટે તેમના આદ્ય
સંસ્કારબળે અથવા સ્વદૃત ક્રમેસંસ્કારબળે આ પ્રકૃતિના મધ્યમાં જ લાવી
પ્રાપ્ત કરાવે; અને સાર પછી ક્રમે દરીને તે પ્રકૃતિ આ જીવોને ગારી
પેટે જ નિષયાનુસંધાનદ્વારા જામત્ કરીને શોકમોહાદિને વશ વર્તાવે છે. ત્યાં
અન્ય જીવોને અદિવ્ય વિષયોથી બેડે છે, અને ગતે દિવ્ય વિંદ્યુદ્વારા પ્રમત્ત
કરવો, એટલી મારા તથા અન્ય જીવોના પ્રસંગમાં વિક્ષણુતા છે. વળી

સર્વ જીવો જનમત ધરતે, આ ૧૮ પ્રકૃતિને ૧૮ તથા દુઃખરૂપે ન ગિયય કરીને તેમાં જ આસક્ત રહ્યા વર્તે છે, અને હું જનમત યથા પછી તેને યથાવત જરૂરિ સ્વભાવવાળી નિશ્ચય કરીને તેની ગર્ભાદાને અતિક્રમણ કરીને નીકળ્યો, એ પણ મારા તથા અન્ય જીવોના પ્રસંગમાં વિચારણા છે, તેમ જ અન્ય જીવો પ્રકૃતિદ્વારા વિષયમાં ભેદાય છે, સારે તે પ્રસંગ યતા વિષયમગ્ન થાય છે, અને અંતમાં દુઃખ ભોગવતા પુનઃ પુનઃ પ્રકૃતિને જ વશ વર્ત્યા કરે છે; અને એ તે પ્રકૃતિના પ્રપંચને જાણીને તેની જાળથી છૂટવા માટે યોગ્ય સમયે યોગ્ય પ્રકારે યોગ્ય ઈશ્વરી સ્તુતિ આદિ સક્રિયાદ્વારા સાદાસ્ય માગી, અને તે કૃષ્ટથી મુક્ત થઈ આ સુખસ્થાનમાં આવ્યો, આ પણ અન્ય તથા મારામાં ગ્રણવા સરખો બેદ છે.

હું આ ત્રિશુવનના સદાશિવ! એ પ્રકૃતિસ્થાનનું અતિક્રમણ કરીને આગળ આગો, ત્યારે મને વિજયકવનિરૂપ અભય, વચનને, શ્રવણ કરવાની સંધિ આવી. જેમ યોગમાર્ગથી સ્વસ્વરૂપાકારને પ્રાપ્ત થવા યોગાભ્યાસી પુરુષ પ્રવૃત્તિ કરે છે, અને ત્યારે ને હૃત્પદ્મરૂપ પ્રકૃતિસ્થાનનું અતિક્રમણ કરે છે, તથા નાના પ્રકારના દિવ્ય સરખા અનાદત નાદને, શ્રવણ કરે છે, તથા દિવ્ય સ્પર્શને અનુભવે છે, તથા દિવ્ય રૂપોનો દેખે છે, તથા દિવ્ય રસનો સ્વાદ લે છે, તથા દિવ્ય ગંધને જાણે છે, તથાપિ તેમાં આસક્ત થતો નથી, અને તે તે સંપૂર્ણ દિવ્ય વિષયોથી નિરક્તસરખો દૃઢ વિરાગમુક્ત રહી આગળ વધે છે, ત્યારે તે હૃદયસ્થાનમાં રહેલી બ્રહ્મમંથીના ભેદનપૂર્વક પ્રગ્નપતિ બ્રહ્માદ્વારા અભયને પ્રાપ્તે છે, તથા તે અભયને પ્રાપ્ત થતો યોગ્ય માર્ગે વધતો જાય છે, તેમ આ પ્રકૃતિસ્થાનના અતિક્રમણપછી, તથા નાદાદિમાં દૃઢ વિરાગવૃત્તિના અવસ્થાનપછી મને પણ આ ભોક્તા પ્રગ્નપતિરૂપ આપના સંકલ્પજન્ય સરીરદ્વારા અભય વચનનો સંબંધ થયો. પરંતુ તે શબ્દના અધિકરણરૂપ સ્થૂળને ન જાણવાથી વિકળ રહેલો હું, તેણે સંપૂર્ણ વિશ્વવિભાવની સ્તુતિ કરી, અને સાર પછી તે પ્રગ્નપતિરૂપ પુરુષના દર્શનને પ્રાપ્ત્યો. તેમના દર્શનથી કૃતકૃત્યસરખો થયેલો હું અધિક પ્રસન્ન થયો, પરંતુ કેવળ નિઃશંક થયો નહિ. તે પ્રગ્નપતિરૂપ પુરુષે મને અભય આપી યોગ્ય માર્ગમાં લાવીને રચાવ્યો. પછી તે મહાનું અતિક્રમણ કરતાં એક દિવ્ય સુવર્ન જણાવું, તથા સાં પણ એક મહાપુરુષનાં દર્શન થયું. હું આ ત્રિશુવનના મહેશ્વરરૂપ! જેમ યોગાભ્યાસી પુરુષ બ્રહ્મમંથીના ભે-

દનથી અનાંતર કંઠપ્રદેશમાં રહેલી વિષ્ણુઅંતીના બેદનકારા શ્રીવિષ્ણુભગ-
વાનના અનુચકના પાત્રરૂપ થાય છે, તેમાં આ ત્રિભુવનના વિષ્ણુરૂપ સ્થા-
પેલા એ પુરુષને હારે તે જ જાણ્યા છે. એમના અનુચકથી આગળના ગ્રામ
માર્ગનું ગમે સુધાર્ય બાન થયું હતું. તે ગ્રામ દારવડે પ્રવેશીને માર્ગ કાપતો
હું આપના અનુચક ધાગપ્રતિ આજ્યોહું. જેમ યોગમાં તત્પર પુરુષ વિ-
ષ્ણુઅંતીના બેદનપછી આગળ વધીને જ્યારે કુકુટિમધ્યસ્થ; રૂદ્રઅંતીનું
બેદન કરે છે, ત્યારે તે નિર્વિદ્ય તે રૂદ્ર ભગવાનના અનુચકથી શ્રીમહેશ્વરના
પદમ સ્વરૂપમાં બળે છે, તેમ આ હેશ્વી રૂદ્રઅંતીના બેદનરૂપ ગુહામાર્ગનું
અનિદ્રમણુ કરીને આજ્યો ત્યારે તે રૂદ્ર ભગવાનરૂપ સ્થાપેલા આપના આ-
નિદ્રાકંઠા, રૂદ્ર ભગવાનરૂપ પુરુષનાં મને દર્શન થયાં. અને જેમ કાઈ ચેત-
નાભ્યાસી પુરુષ મણુ મંત્રીના બેદનપછી ગુરૂશ્વરના અનુચકથી જાણ-
વંદરૂપ દારમાં પ્રવેશીને સહસ્રદલપદ્મરૂપ અમરમર ચક્રમાં રિયત. પર-
ગાતાના સ્વરૂપમાં બળે છે, તેમ હું તેમના અનુચકથી આ આપના સ્વ-
રૂપની અનુચક પ્રજામાં આ દારથી આવી આ સ્થળે જાણ્યો છું. અને આ
ચિત્તારણના પ્રવેશથી તે આ કાચુપર્વતના ઘર્તાતને આપના મૂલ ઘર્તાત-
સહ, સૂદ્રગમાં કહી ચુક્યો છું. હવે પૂર્વવત્ત હું નિર્ભાંત થયો છું; માટે જે
કાંઈ કર્તવ્ય હોય તે કહો, અને આ આપની. છંદ્રજલસરખી, ત્રિભુવતિથી.
મને યોગ્ય માસે તેમ નિવૃત્ત કરો. આપના સમીપ આપના ત્રિભુવનના
દેવ, મહર્ષિ તથા સિદ્ધાદિ પૂજ્ય પુરુષોની સભા હતી; તે જેમ યોગીને
નિરાવરણ યજ્ઞના સમયે આ મૂળ ત્રિભુવનના દેવાદિ સર્વ આવરણરૂપ
ઉપાધિસહ, ગ્રામ ધર્મ જાણ્યો છે, તેમ ગ્રામ ધર્મ ગઈ, એ પણ હવે મને
આશ્ચર્ય પગાડનાર કયા નથી.

હે પંચવરદ મહાત્મન! આ પ્રકારનાં વચનોને બોલતો હું તે સિદ્ધ-
શ્વરના સંમુખ જોતો, નિભંચપણે અતિ પ્રસન્ન ચિત્તથી બેઠો રહ્યો; ત્યારે
પ્રસન્ન મુખથી મંદગંદાહસતા તે સિદ્ધશ્વર, મળીર વાણીથી જોડ્યા, હે
યોગતત્ત્વવિદ! આ મારું પૂર્વ ઘર્તાત તમે મને કહી સંભળાવ્યું; પરંતુ પેલા
હસ્તવાન મહામુનિનું શું મણુ, એ કાંઈ કહ્યું નહિ. માટે આપની આતીતના
નાગત કાળને જાણવાની શક્તિવડે તે વાર્તાને પણ મારા સમીપ કથન કરો.
આ પ્રકારનાં તે સિદ્ધશ્વરનાં વચન; અવશ્ય કરતાં જ તેમના મૂળ સં-
લપથી જ મારા અંતઃકરણમાં જે અવશેષ પ્રતિજ્ઞા રહ્યો હતો, તે તો

તકાળ નિવારણ થયે. તેથી જેમ સૂર્યે ઉદય થયા છતાં પણ કોઈ મૂઢ કે ગુહાના અંતર પ્રદેશમાં સામાન્ય અધકાર રહે છે, તે પશ્ચાત્ જેમ દી-પકાદિના સંભવે નિવૃત્ત થાય છે, તેમ મારા અંતરનું શેષ અગાનમાં જ નહીં રહ્યું, અને એમ થવાથી સપૂણ વાર્તાને વંચાવત બેઠી છું. આ પ્રકારનાં વચનો જોઈયો:—

અહો ! આ વિચિત્ર સ્વભાવસામર્થ્યવાળી માયાનાં કાર્યના પારને પ-ણ પામવું કઠિણ છે, તો એ માયાના પારને પામવું અસંત કઠિણ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? હું સિદ્ધેશ્વર ! હવે મેં મને પોતાને પંચ જનપણે છે. તે ઉપરાંત નામવાળાં મુનિ તે હું જ છું. હવે મારા તે સ્વરૂપે જ થયો છું, એવું મને નિઃસંદેહ ભાર્યું છે. આપના ત્યાગી ચાલવા પછી હું કમે કરીને ધણા લોકોમાં ફરી વળ્યો. પછી આપના સિદ્ધ સંકલ્પના પ્રભાવે મારે બૂલોકમાં આવવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો.

આ બૂલોકમાં આવી પર્વતોર્જત કાંભાવતી નગરીમાં વસનાર શ્રીમહેશ્વરના પરમ ભક્ત અને સાક્ષાત્ મહેશ્વરના અનુમંદને પાત્ર થયેલા એક વૈશ્વવણ નામના પવિત્ર બ્રાહ્મણને ઘેર મારો જન્મ થયો. એ બ્રાહ્મણ ધન-ધિપતિ કુળોરના સરખો ધનવાન છતાં ત્યાગીસરખી વૃત્તિવાળો હતો. તેમને ત્યાં મારો જન્મ થવાથી મહા આનંદ વર્ત્યો. નાના પ્રકારનાં દાન તથા યોગ્ય કાલે અનેક બ્રાહ્મણાદિને જોજન કરાવ્યાં. કમે કરીને હું મોટો થયે ત્યારે યોગ્ય સમયે મને ઉપનયનસંસ્કાર કર્યો, તથા તેનિમિત્ત મહાર્ક-પૂજનાદિ કરીને મોટાં દાન કર્યાં. મછી મને વેદાધ્યયન કરાવ્યું, તથા સમય થતાં મારું યોગ્ય સ્થાને લગ્ન કર્યું. આ સમયે મારા નિમિત્ત કરીને તેઓ પોતાને કૃતકૃત્ય માનવા લાગ્યાં. મને પણ અંતરના ઉન્નત સંસ્કારથી ત્યાગસરખી ભૂતિ રહેવા લાગી, અને ધનનો સત્કર્મમાં વ્યય કરવા લાગ્યો. એમ કરતાં એ માતાપિતાના આયુષ્યનો ક્ષય થવાથી પ્રથમ માતા, તથા પછી પિતા, એમ બંને શ્રીમહેશ્વરના સ્વરૂપમાં લયભાવને પામ્યાં. ત્યાર પછી મેં મારે દાઢે તેમની વિધિવત્ હત્તરક્રિયા કરી. પશ્ચાત્ મને પ્રાપ્ત થયેલ દિવ્ય રૂપવાળા પુત્રનું મેં વિધિવત્ અન્ય સંસ્કારોપૂર્વક યથા-કાળે લગ્ન કર્યું. એ સંધિમાં થોડા કાળપછી મારી ગનાએલી સ્ત્રીએ પણ દેહ છેડી દીધો. ત્યાર પછી પુત્રને અવશેષ સંપત્તિ સોંપીને હું તપ-નિમિત્ત ક્ષેત્રમાં જઈ રહ્યો. ત્યાં શ્રીમહેશ્વરના પ્રસાદથી મને સર્વવર્ષ ચરસરખા

શ્રીસદ્ગુરના સંબંધથી યોગનો આરંભ કરવા વૃત્તિ ધર્મ, જેથી તે શ્રીમદ્-
 ગુર ઉપદિષ્ટ માર્ગે તથા શાસ્ત્રપ્રતિપાદિત માર્ગે તથા અંતર્યથી શ્રીમદ્-
 શ્વરની પ્રેરણાવડે પ્રતીત થતા માર્ગે યોગની સંપૂર્ણ ક્રિયાઓનો અભ્યાસ
 કરવો જેમ પૂર્વેચિત પદાર્થ પ્રાપ્ત થવામાં કષ્ટ પડતું નથી, તેમ પૂર્વરચિ-
 તની પેઠે આ યોગની યોગ કાળમાં જ પૂર્ણતા થઇ, અને શ્રીમદ્ગુર તથા
 શ્રીપરમગુરુરૂપ શ્રીમદ્દેશ્વરની કૃપાથી આસકામપણું તથા કૃતકૃલતા પ્રાપ્ત થયા
 બાસ્ત્યાં. ત્યાંથી પછી નાના સ્થાનમાં જીવનમુક્તિના આનંદને અનુભવતો
 વિચરતો હતો, એ કાળે મને આપના સિદ્ધ સંકલ્પરૂપ પ્રતિબંધના વેગે
 આ પૂર્વ રચિતનો લાભ થયેલ નહિ. ત્યાર પછી તીર્થાટન કરતાં કરતાં એક
 વૃદ્ધ મહાત્માના મુખથી એક અતિવશુશ્રમી પુરુષની વાર્તા શ્રવણ કરી.
 અંગર જે તેમની પાસે મારે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય અવસેષ કાંઈ નહોતું, ત-
 યાપિ સદજ વૃત્તિ દોશપાથી, તે મજસે તો ઠીક, એવા બાવથી વિચરતાં
 પરિણામે આ ચિત્તારણમાં પ્રવેશ કર્યો. સાર પછીનું સર્વ વૃત્તાંત આપને
 નિવેદન કર્યું છે. એ મહાત્માને નિગિતરૂપ કરીને આ ચિત્તારણમાં પ્રવેશ
 કરાવનાર આપનો પૂર્વ સંકલ્પ પણ હવે સ્પષ્ટ થયો છે.

આ પ્રકારે હું વાર્તા કહી રહ્યા કે તત્કાળ તે સિદ્ધેશ્વર પોતાના આ-
 સનથી ઉભા થયા, અને મને દૃઢ પ્રેમનું આલિંગન કર્યું. પછી ત્યાંથી
 એક નિમેષમાં તે અદૃશ્ય યૌં ગયા, અને તેમના સાથે એ તેમનું ત્રિશુ-
 વન પણ નહિવત્ યૌં ગયું. હું પણ નિઃસંદેહ તથા અત્યંત નિભેય ય-
 એક્ષા ત્યાંથી માર્ગે જણાયો ત્યાં મુક્તિ લાગ્યો. પછી ચાલતાં ચાલતાં આ-
 મનગરાદિને લગતો લગતો, આત્મમાત્રી મર્યાદામાં આવ્યો છું. હવે યોગ
 સમયમાં આ સ્થૂલ દેહની નિવૃત્તિપૂર્વક મદેશ્વરના સ્વરૂપમાં અભેદને પ્રાપ્ત થઈશ.

આ પ્રકારનાં વચનને જોલીને તે મહાત્મા મૌન રહ્યાં, તથા ઉત્કંઠાથી
 વૃત્તિવાળા જણાયા. સારે પંચવરદ હાથ જોડી સંમુખ ઉભા રહી બોલ્યા,
 હે મદેશ્વરરૂપ! આપનાં દર્શનથી આજ હું કૃતકૃલ થયો છું. આપના વ-
 શુન્નેલા ચિત્તારણના પ્રસંગને શ્રવણ કરી હું અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું.
 આપનો મારા પ્રતિ નિરંતર અનુગ્રહ હોવો. આ ત્રિવિધી તાપમાં બળતા
 પ્રાણિઓને અનુપગ શાંતિ આપનાર આપનાં વચનસંગોન આ જગતમાં
 અન્ય કાંઈ પણ પદાર્થ નથી. આપ કૃપા કરીને આ દેવેમાં યોગ દિવસ
 નિવાસ કરો, જેથી અનેક જીવનો ઉદ્ધાર થશે.

હવે આપવામાં આવે છે.

મનુષ્યમાં સંગતિનું બળ મોટું છે. કારણ કે સંગતિથી જ શુભ તથા દુષ્ટ પ્રાપ્તિઓને પ્રાપ્ત થાય છે. દુષ્ટની દુકાને બેસી મધ પીનારને લોક દુષ્ટ પીનાર બને છે, અને મધની દુકાને બેસી દુષ્ટ પીનારને લોક મધ પીનાર બને છે, માટે બધાં ત્યાં સંગતિની જ પ્રધાનતા જણાય છે. તેથી બુદ્ધિમાનોએ દુર્જનનો છાવો પણ સેવવો નહિ; અને સજ્જનનો તો છાવો પણ સેવવો કહ્યો છે. સ્નેહ પણ આપણા કરતાં ઉત્કૃષ્ટ ગતિવાળા સાથે જ કરવો. નીતિ બાળ્યનારાઓ પણ કહ્યું છે કે—

હીયતે હિ મતિસ્તાત હીનૈઃ સહ સમાગમાત્

સમૈશ્વ સમતા મેતિ વિશિષ્ટૈશ્વ વિશિષ્ટામ્ ॥

હે તાત ! પોતાનાથી ઓછા શુભવાળાની સંગતિથી ગતિ હણાય છે, પોતાના સમાન શુભવાળાની સંગતિથી સમાન રહે છે, અને પોતાનાથી વિશેષ શુભવાળાની સંગતિથી વિશેષ શુભવાળા થાય છે. માટે સદા શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન સજ્જનની જ સંગતિમાં રહેજો, અને દુર્જનની સંગતિ હાંપ તો ત્યજજો.

હે સહુશુભને જ સેવનારા! આ પાપ તથા દુર્જન જેમ સુખ પ્રાપ્ત કરનાર ને અંતરાધ કરનાર છે, તેમ જ આ જગતમાં આ પાંચ દિશ્વોના પાંચ વિપયમાં ચલી અમર્યાદ આસક્તિ એ પણ મુંબમાં અંતરાધ કરનાર છે, માટે તે વિપયોનું પણ વિવેકથી સેવન કરવું, અને તે તે વિપયપ્રતિની અમર્યાદ આસક્તિ ત્યજવી, એ પણ સાધકનું કર્તવ્ય છે, જોગ બાળજો. તે વિપયો શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ એમ પાંચ છે. એ પાંચ વિપયોમાંના એક એકમાં પણ આસક્ત થઈ રહેનાર મૃગ, હાથી, પતંગ, માછલું, તથા ભ્રમરો ક્રમે કરીને તે એક એકવડે જ હણાઈ બાધ છે, તો એ પાંચને સેવનાર આપણે મનુષ્યો સત્તર હણાઈએ, એમાં હાઈ આશ્ચર્ય નથી, એ વાતો તો તને યાત જ છે. માટે એને વિવેકથી સેવવા પલ રાખજો. આ લોકમાં શબ્દાદિ વિપયો અર્થને તથા આનંદને પ્રાપ્ત કરનારા છે. જ્યાં તેમને વિવેકથી સેવવા ઉચિત છે.

પૂર્વે કહાથી એ વાતો તો તારા લક્ષમાં રહેશે જ કે આ દુર્જનની મનવાણી તથા શરીરકૃત સંપૂર્ણ એક સજ્જનને તથા માન્ય સર્વને દુઃખપદ હોવાથી અગ્રિમ જ હોવી ઘટે છે. એમ છતાં પણ વિવેકપિયા

રવડે પદાર્થ માત્રનો સંગ્રહ કરનાર પ્રાપ્તિવિદેક સજ્જનોને તે દુર્જનન દુઃખપ્રદ ગણાતી એટલાઓ પણ દુઃખ આપનાર થઈ નીવડતી નથી. દુર્જન મનુષ્ય અન્યના શ્રેષ્ઠપણાને ન સહન કરી શકનાર હોવાથી પોતાના મનમાં સજ્જનોની શ્રેષ્ઠતાનો લોપ કરવા નિમિત્ત નાના પ્રકારના અનિદ સંકલ્પવિકલ્પ કરે છે. તથા નાના કિલ્લે કલ્પનાવડે વિવિધ નિઘ યુક્તિઓ રચે છે. આ પ્રકારે તે મનવડે સજ્જનોનું અદિત કરવાના ઉદ્ધમવાળો નિરંતર હોય છે, તથાપિ સજ્જન મહાત્માઓ જેમને કોઈ પદાર્થ પણ આ જગતમાં પ્રાપ્ત્ય હોતો નથી, તેમને પ્રયજ્ઞ કાંમનાના અગ્રાવથી તેમ જ તેમના પ્રયજ્ઞ સુકૃતના પ્રભાવથી આ દુર્જનના કરેલા અનિદજનક સંકલ્પ કોઈ પણ અનિદને ઉપજાવી શકતા નથી. અને આપણા પ્રાચીન તત્ત્વવેત્તાઓનો દૃઢ નિશ્ચય પણ એવો જ છે કે રાગદ્વેષાદિ દોષવાળા દુર્જનના અંતઃકરણમાં યતા સંકલ્પો વધ્યાની કીડાંસમાન વ્યર્થ જ હોય છે. તે કોઈ તેની ઈચ્છાનુસાર ફળને ઉત્પન્ન કરવામાં સમર્થ યતા નથી. આપ્રમાણે હોવાથી સજ્જનોનું અદિત કરવાની ઇચ્છાવડે કરાતી દુર્જનની મનકૃત એટલા તે સજ્જનોનું કિંચિત્પણ અદિત કરી શકતી નથી. પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ તે દુર્જનનું જ અદિત કરનાર થાય છે. કારણ કે કોઈનું પણ અદિત થાય, એવા ભાવપૂર્વક કરાતી મન, વાણી તથા શરીરની એટલા તેને હિંસા કહી છે. અને હિંસા એ જ મોટું પાપ ગણાય છે. અને પાપ જ દુઃખરૂપ ફળને આપનાર હોય છે. જેથી તે દુર્જનની અન્યને દુઃખ આપવા નિમિત્ત થતી મનની ક્રિયા તે દુર્જનને જ દુઃખ આપીને રહે છે.

હવે દુર્જનની વાણીવડે કરાયેલી અન્યના અનર્થ નિમિત્તની એટલા પણ તે દુર્જનને જ અનર્થ આપનાર હોય છે, એ વાર્તા પણ સ્પષ્ટ કરીને કહું છું તે લક્ષમાં રાખજો.

દુર્જનનો એવો સ્વભાવ જ હોય છે કે કોઈની પણ ઉત્કૃષ્ટતા સહન થાય નહિ, તેથી તે જે સજ્જનને જરાજર જાણતો હોય, તેને માટે અથવા ન જાણતો હોય તેને માટે પણ જ્યાં તેમની સ્તુતિ સાંભળે છે, ત્યારે કોઈ પણ ખોટા આરોપો ગોઠવી, તે સ્તુતિ કરનારને સંભળાવે છે, તથા અનેક ખોટી, યુક્તિઓથી તે સ્તુતિ કરનારને સદૃઢ મનનો ન હોય તો તેને શંકાશીલ કરે છે. આમ યવાથી પરિણામ એ આવે છે કે પેલો સજ્જનની સ્તુતિ કરનાર શુદ્ધિમાન હોય છે તો તેના ખોટાવાથી જ તેને દુર્જન

છે એમ જાણી લે છે. નહિ તો પાછળથી બલેનો પરિચય કરીને સન્નિવૃત્તિને સન્નિવૃત્તિ તથા દુર્જનને દુર્જન જાણી નિશ્ચય કરી લે છે. જેથી તે દુર્જન જ આંતમાં દુર્જનરૂપે પ્રસિદ્ધ થવાથી હાનિને પામે છે.

અનેક ઉપાયવડે પણ સન્નિવૃત્તિને નિરંતર ઉપદ્રવ જ કરવારૂપ દુષ્ટાચારને સેવનાર દુષ્ટ મતિવાન દુર્જનો સન્નિવૃત્તિ પુરોને સન્નિવૃત્તિતાથી ભ્રષ્ટ કરવા ઈચ્છા રાખે છે, સત્યવાદીને મિથ્યાવાદી કરવા ધારે છે, અકોષવાનને કોષ ચઢાવવા તલ્પે છે, શોકમોહથી રહિત થયેલાને તથા યવા ઈચ્છનારને શોકમોહને પ્રાપ્ત કરવા ઉદ્ધમી યાય છે, અને એ જ પ્રકારે સંપૂર્ણ ગુણવાનને તે તે ગુણથી ભ્રષ્ટ કરવાને આતુરતા રાખે છે. આ પ્રકારે પ્રયત્ન કરતાં છતાં પણ સન્નિવૃત્તિ દુર્જન થતા નથી. પ્રથમ તો દુર્જનો પરમુખનિંદા કરી સન્નિવૃત્તિને હળવા પાડવા ધારે છે. પણ જ્યારે તે ધારણામાં તે દુષ્ટ દુર્જનો કાયતા નથી, ત્યારે તે સંમુખનિંદા કરવા ગમે છે. તેથી પણ તે સન્નિવૃત્તિ કોષાદિક દોષોને વશ થતા નથી, પણ તેને હાસ્વમાં ફાળી નાંખે છે. તે દુર્જનવડે વદાતા કઠોર શબ્દોની પણ તે સન્નિવૃત્તિ અનુકૂળ અર્થમાં ઉત્તમ પ્રકારની યોજના કરીને આપણી સન્નિવૃત્તિતાને સેવતા નિરંતર પ્રસન્ન રહે છે. તે યોજનાના સ્વરૂપને પણ તારા લક્ષમાં આણુવા સદ્ધર્મમાં લખું છું.

કોઈ વેળા તે દુર્જન મનુષ્ય સન્નિવૃત્તિ પુરોને દુઃખ લગાડવા તેમને જ્ઞાન જેવા કહે છે. ત્યારે તે સન્નિવૃત્તિ એવો વિચાર કરે છે કે આ જગતમાં કોઈ પણ પદાર્થ ગુણરહિત નથી. અને જે જે પ્રાણિપદાર્થમાં જે જે ગુણ હોય તે તે સંપાદન કરવાથી જ ગુણવાન થવાય છે. તો આ જ્ઞાનમાં પણ બુદ્ધિમાન વિદ્વાન પુરોએ ગુણ શોધી નિશ્ચય કર્યા છે, અને તે અર્થે કહ્યું છે કે:—

ब्रह्वाशीस्वरूप संतुष्टः सुनिद्रो लघुचेतनः

स्वामिभक्तश्च शूरश्च पठेत्ते श्वानजागुणाः ॥

“સમયે ધણું ખાઈને તથા સમયે થોડું ખાઈને પણ સંતોષ માનવો, સારી નિદ્રામાં છતાં પણ જલદી જાગતુ યવું, સ્વામિની સેવામાં તાપર રહેવું, અર્થાત્ નિમકહલાલપણું સેવવું, અને શૂરાપણું એ ગુણો કૃતરામાંથી સન્નિવૃત્તિ થવા ઈચ્છનારે ગૃહણ કરવા.” આમ હોવાથી કૃદાચિત્ જ્ઞાનના જેવા ગુણ આપણામાં જોઈને કોઈએ આપણને જ્ઞાનસમ કહ્યા તો

ગોડા ગોડાઈ હોડા નથી તપા નીચ નીચપણું છેડા નથી, એ ન-
નવાતો કાંઈ ખોટી નથી.

આશિવાય તે દુર્જનો સજ્જનોને બક, વૃષભ, કુકુટ, સુકર આદિ
અનેક છુદ્ધ પ્રાણિઓસમ વર્ણ છે. તે સર્વ રથને આ પ્રકારે જ મુજબો
સજ્જન તે રૂપ છે, અને દોષથી દુર્જન તે રૂપ છે એમ સમજી લેવું.

કદાચિત્ કાંઈ મનુષ્યને એવી શંકા થાય કે તે સજ્જનોને આર્થ
અપ્રિય વચનોના અવશ્યથી દુઃખ કેમ થવું નહિ હોય? તો તેવું સમાધાન
એ જ છે કે તે સજ્જનનાં અંતઃકરણ ઉત્તમ સંસ્કાર તથા અભ્યાસના
બળે ઉત્તમ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયાં હોય છે. જેથી તેમને મુખદુઃખવિગેરેના
અંતઃકરણમાં સ્પર્શ થતો નથી.

દરેક મનુષ્યે પોતાના અંતઃકરણની શ્રેષ્ઠતામાટે એવા જ અભ્યાસ-
બળથી સદન કરનાર થવું ઘટે છે. દુઃખ તથા મુખનું બાન, પોતાનાં શોક
તથા દર્પાદિ કાર્યપરિણામદ્વારા મનુષ્ય પ્રાણિના અંતઃકરણમાં જ્યારે
જ્યારે થાય છે, સારે સારે તે, તે મનુષ્યના યોગબળ કે સિદ્ધબળની અ-
વશ્ય દ્વાનિ જ કરે છે. આ જ કારણથી શ્રીકૃષ્ણભગવાનના વચનવડે
અર્જુનરૂપ સાધકને બોધ કરતાં કહેવાયું છે કે “સુત્તદુઃસ સમે કૃત્વા
લાંમાલામૌ જયાજયૌ” * * * * * સખમાં, તથા મુખના કારણ-
રૂપ લાભમાં, તથા લાભના કારણરૂપ જયમાં, રાગ ન કરીને તથા દુઃખ-
માં, તથા દુઃખના કારણ રૂપ અલાભમાં, તથા તે અલાભના કારણરૂપ
અજયમાં દ્વેષને ન કરીને અર્થાત્ જનનેગા સમતાભાવ કરીને આપણાં રવ-
ધર્મકર્મમાં પ્રવૃત્ત થા. (આ રથજેઠ્રિદ્વિઅનિષ્ટ પદાર્થની પ્રાપ્તિમાં જે રાગદ્વે-
ષથી રહિતપણું છે તે સમુર્જિત તોયું) આ પ્રકારનો સમતાભાવ દરેક સાં-
ધકને અપેક્ષિત છે. હાથા છે એવો નિમિત્તે સ્થિતપ્રમથ થવાને અર્થે જ સ-
ધનાં પરમાર્થનાં પ્રાપ્ત અપ્રાપ્ત આદિથી રૂંધે છે. જે સ્થિતપ્રમથપણને સાં-
ધક ઈચ્છે ખો સેવી સદૃશથી મનુષ્ય. ગીતામાં આપ્રમાણે કહ્યું છે:—

આ પ્રકારના વચ્ચ મુજો સજ્જનમાં તક્ષસ્પદઃ

આ કદાચિત્ કાંઈ દુર્જને સજ્જને ગર્દભજેત્યલંચ્યતે ॥

વાતું નથી. પણ એવી કલક નેતાં ગર્દ નથી તથા વિવિધમુખોમાં જેતીરૂપ-
વૃષ્ણો સેવે છે, તેથી તે દુર્જનોથી તે દુર્જન, દોષ નિવૃત્ત થયાં છે એવો મન

નનશીલ પુરૂષ સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય છે. આ શ્લોકાર્થને જ સ્પષ્ટ કરી લખું છું. દુઃખ તથા પ્રકારનાં છે આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક તથા આધિદૈવિક. ત્યાં શોકમોહાદિક આધિઓવડે તથા ઉદર રોગ, હૃદયરોગ, જ્વર, ક્ષય, આદિ વ્યાધિઓવડે જન્ય જે દુઃખો છે, તે દુઃખોને આધ્યાત્મિક દુઃખ કહે છે. વ્યાધિસર્પાદિકોવડે જન્ય જે દુઃખો છે તે આધિભૌતિક દુઃખો છે; અને અતિ વાયુ, અતિ ઉષ્ણતા, અતિ શુષ્કિ આદિકોવડે જન્ય જે દુઃખ તે આધિદૈવિક દુઃખ છે. આ સબળાં દુઃખ રમે ગુણના પરિણામરૂપ તથા સંતાપરૂપ અંતઃકરણની વૃત્તિરૂપ હોય છે, તથા તે દુષ્ટ સ્વભાવજન્ય તથા પાપકર્મરૂપ પ્રારબ્ધજન્ય હોય છે. આ પ્રકારનાં દુઃખો પ્રાપ્ત થતાં છતાં તે દુઃખોને નિવારણ કરવાની અસામર્થ્યતાને યોગે જેના મનમાં ઉદ્ભવે પ્રાપ્તિ થતી નથી, તે ઉદ્ભવરહિત મનવાળો જાણે. જેમ તે પુરૂષ આ પ્રકારનાં દુઃખોમાં ઉદ્ભવવાળો થતો નથી, તેમ તે પુરૂષ સુખોની પ્રાપ્તિવિષે પણ રૂઢાથી રહિત જ હોય છે. ત્યાં અંતઃકરણના સાત્ત્વિક ભાવવડે પ્રવૃત્તિ થતી અંતઃકરણની પ્રીતિરૂપ વૃત્તિ છે, તેને સુખ કહે છે. એ સુખ પ્રજ્ઞા આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક, તથા આધિદૈવિક એ બેદથી તથા પ્રકારનાં છે. ત્યાં પ્રિયવસ્તુના ધ્યાનવડે તથા પંડિતાશ્રવિગેરેના અભિમાનવડે થતું સુખ તે આધ્યાત્મિક સુખ છે. સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્રાદિકોવડે પ્રતીત થતું સુખ તે આધિભૌતિક સુખ છે; તથા સમયે મંદ મંદ વાતા પવનથી, ગરમ ઉષ્ણતાથી તથા યોગ્ય શુષ્કિ વિગેરેથી થતું સુખ તે આધિદૈવિક સુખ છે. તેમ જ અન્ય પ્રકારે સાત્ત્વિક સુખ, રાજસ સુખ, તથા તામસ સુખ એમ ત્રણ બેદવાળું પણ સુખ કહેવાય છે. કાર્ષ્ણ્યવેદ્યિક, આગિગાનિક, માનોરથિક, તથા આભ્યાસિક એવા બેદથી ચાર પ્રકારનાં પણ સુખ કહ્યું છે. ત્યાં વિષયના સંબંધથી જે સુખ બાસે તે વૈષયિક; રાજ્ય-સત્તા કે વિદ્વત્તા આદિથી પ્રતીત થાય તે આભિમાનિક; પ્રિય વિષયોના ધ્યાનવડે જે સુખ બાસે તે માનોરથિક, તથા સર્વદે દેવતા કે શ્રી સદ્ગુણવિગેરેને નમસ્કારાદિથી પ્રતીત થાય તે આભ્યાસિક સુખ છે. આ વિગેરે અનેક પ્રકારનાં સુખો જે શુદ્ધસાત્ત્વિક સ્વભાવજાળી કે પુણ્યકર્મરૂપ પ્રારબ્ધજાળી પ્રાપ્ત થાય છે, તે સર્વ સુખોમાં તે સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરૂષ નિરંતર અરૂઢાવાળો હોય છે. ત્યાં કોઈ પણ એક પ્રકારના સુખનો અનુભવ થતો હોય, અને બીજાં તેવાજ પ્રકારનાં સુખને પ્રાપ્ત કરવાની

આંતરમાં આવના હોય, તથાપિ તે સુખને પ્રાપ્ત કરવાના જે ઉપાયો હોય તે ઉપાયોને ન કરવા છતાં પણ તે તે સુખની આકાંક્ષા રૂપ જે આંતર-
 ણી તામસી વૃત્તિ છે તેને સ્પૃહા કહેછે એ પ્રકારની સ્પૃહા રૂઢ ન હોવા-
 થી પ્રાંતિરૂપ ગણાય છે. જેથી એવી પ્રાંતિરૂપ સ્પૃહા કેવળ અવિવેકી પુર-
 યોગમાં જ હોય છે. કોઈ વિવેકવાન પુરુષમાં હોતી નથી. અથવા હર્ષરૂપ
 જે આંતરણીની વૃત્તિ છે, તેને પણ સ્પૃહા કહે છે. જેમકે કોઈ પુરુષને
 એક પોતાનું ગાનેશુ ઉત્તમ સુખ મળ્યું હોય સારે કહે કે “એહો આનું
 ઉત્તમ સુખ મને મળ્યું છે, તેથી હું જગતમાં ધન્ય ધન્ય છું. આ ત્રિશુ-
 વનમાં મારા સમાન સુખવાળું કોઈ પ્રાણી પણ નહિ હશે. આ મારું સુખ
 હવે કોઈ ઉપાયથી પણ નાશ ન થાય એટલે બસ.” આ વિગેરે જે ઉત્કૃષ્ટતા-
 રૂપ આંતરણીની તામસી વૃત્તિ છે, તેને હર્ષ કહે છે. એ હર્ષરૂપ સ્પૃહાથી
 પણ તે વિદ્વાન પુરુષ રહિત હોય છે. વેળા તે વિદ્વાન કેવો છે કે જેના
 રાગ, બય, તથા ક્રોધ પણ નિવૃત્ત થયા હોય છે. ત્યાં આ વિષય ધરો
 જ સુદર છે, એ પ્રકારની શોભનશુદ્ધિરૂપ અંધ્યાસેથી ઉત્પન્ન થનાર જે
 રંજનરૂપ આંતરણીની વૃત્તિ છે, તે રાગ છે. અને તે રાગના વિષયરૂપ
 જે પદાર્થ હોય, તે પદાર્થને નાશ કરનાર કોઈ કારણ આવીને પ્રાપ્ત થયું
 હોય, તે કારણને નિવારણ કરવામાં પોતાને અસમર્થ બનનાર પુરુષની
 જે દીનતારૂપ આંતરણીની વૃત્તિ છે, તેને બય કહે છે. અને તે રાગના
 વિષયરૂપ પ્રિય વસ્તુનો નાશ કરનાર કોઈ કારણ પ્રાપ્ત થયું હોય, તે કાર-
 ણને નિવૃત્ત કરવામાં પોતાને અસમર્થ ગાનનાર પુરુષની જે પ્રવ્રજનરૂપ
 આંતરણીની વૃત્તિ છે, તેને ક્રોધ કહે છે. આ પ્રકારનો રાગ, બય, તથા
 ક્રોધ એ ત્રણે જેનાં નિવૃત્ત થઈ ગયાં છે, તે જ પુરુષ સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય
 છે. ત્યાં જ વળી કહ્યું છે કે—

યઃ સર્વત્રાનભિન્નેહસ્તતત્ત્રાપ્યશુભાશુભમ્

નાભિનંદતિ ન દ્વેષ્ટિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥

(અપૂર્ણ)

મહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૩,—પૌષ્કૃષ્ણ ૧૪ સં. ૧૯૪૭ દર્શન (અંક) ૩

સાધકની ઇષ્ટપ્રતિ પ્રાર્થના.

૫૬. ગરબી. અધિકારી રે, આજ વિપવની ઠાળો, એ સહે.

મુજ મનથી રે, નાથ ! અવિધા ઠાળો,

હર પ્રક્ટી પ્રતિક્ષણ પાળો. રેફ.

લહી નિજ શિશુ રે, કાં ન દશ સંજાળો,

પ્રતિબંધ ન કેમ પ્રમળો.

માયા મિથ્યા સકલ સાસ્ત્ર ગાયે રે,

મુજ મોહ ન તોયે વિલાયે રે,

સત્યતા હરથી ના જાયે રે,

શક્તિપાતથી રે, આપ પદે મન વાળો, હરં

પુરુષાર્થે રે, નાથ ! પ્રૃષ્ઠિ કરં છું,

વિદ્ય ભવદ નિહાળી કરં છું;

યવા રક્ષા રે, આપ સ્વરૂપ રમરૂ છું,

તે ન ચતાં પાછો કરં છું.

વિષ્ણુ આશ્રય માન શું કળતાં રે ?

વિદ્ય જીવમતથી શું ટળતાં રે ?

કળ કરણાવિના શું મળતાં રે ?

સહ જાણી રે, કાં ન કૃપાથી નિહાળો, હરં

સસ ભક્તને રે, આપ કરણા કરતા,

સત્યુચ્ચો એમ હૃદયરતા;

પથ બકિતનાં, રે, હર અંકુર નથી! સુરતાં,
જો આપ ન કર શિર ધરતા.

એમ આંતે કટૂત્વ તમારું રે,—

હરતું, લલિ સર્વમાં, હું પોષારું રે,

હરજો મુજ મનનું આવારું રે,

ઉદય કરી રે, જાનનો બાનુ સુખાળો, હર૦

॥ શ્રી પંચવરદ્વૃત્તાન્ત ॥

(આનુસંધાન ગત દર્શનના પૃષ્ઠ ૨૮ થી)

શ્રી પંચવરદ્વૃત્તાન્તાન્તર્ગત દ્વિતીય સમાગમ.

પંચવરદ રાગની આગામીમાં મુખ્ય સેવકે મહાત્માને અધિક સં-
માનથી. અંતઃપુરમાં પધરાવ્યા. શ્રી પંચવરદ પણ પ્રસન્ન મુખથી, હારથી
બહાર પર્વત સંમુખ આસના નહીને, નીતિપૂર્વક નમન કરીને, મહાત્માને
'પધારો, પધારો' એમ પ્રેમયુક્ત વદીને, આગળ જોતે ચાલી આવીને હયા
સિંદાસનઉપર બેસવા તેમને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. શ્રી પંચવરદની પ્રાર્થ-
ના શ્રવણ કરતાં મહાત્મા સિંદાસનઉપર વિરાજમાન થયા. પછી તેમની
આગામીમાં શ્રી પંચવરદ પણ પોતાના નીચા આસનઉપર બેઠા. કિંચિત્
ઠાણ પરસ્પરની ચેષ્ટાને એકબીજાપ્રતિ દૃષ્ટિ માંડી અંવલોકી રહ્યા પછી શ્રી
પંચવરદ બે હાથ જોડીને આ પ્રકારે નિનયવડે વચન બોલ્યા.

પંચવરદ કહે છે, હે સૃષ્ટિ, સ્થિતિ, તથા પ્રલયના હેતુરૂપ મનાપેલા
બ્રહ્મથી અભેદ થઈ રહેલા । હે શાંતાભન । હે ભગવન । આપનાં ચરણ-
કમંદ્વો મારાં નેત્રને અંબધ યદાપી આજ હું કૃતકૃત યોગ છું. આપ કે
જે પરમાત્મામાં લીન ચિત્તરહે, પોતાના મધ્યે પ્રતીત થયેલા છવગાયને
નિવૃત્ત કરી વસ્તુરૂપ થયા છે, તે અધોગતિને પામનાર પાયાત્માની દૃષ્ટિએ
ક્યાંથી જ આવો ? અધોત્ત ન જ આવો. આપનાં દર્શન જ પ્રાપ્તિનાં પ્ર-
બળ મુશનાં પ્રાદુર્ભાવને મુચવે છે. આપ રતતંત્ર તથા સર્વવં દોષથી ઈ-
શ્વરરૂપ પણ છે. આપ સ્વાર્થપ્રયોજનચિન્તા દેહયુક્ત સ્થિત છો, એમાં અ-

ગારાં પ્રારબ્ધ નં કારણરૂપ છે. કેમકે કૃતાર્થ થયેલા મહાત્માના સરીરને
 જીવનમુક્ત સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયા પછી અન્ય જીવોનાં પુરુષકર્મ ન આધાર
 યર્થ-ધરી રાખે છે. હે મુણ્ડયુક્ત પ્રતીત થતા છતાં પણ મુણ્ડાતીત ।
 આપ જીવોના મુક્તાત્વના સાધક હોવાથી સર્વ વિવેકી પ્રાણિઓના સેવ્ય ત-
 થા ઉપાસ્ય પણ છો. હે વિભો ! આપ સ્વરૂપાનુભવપદે દેહ, કાલ તથા
 વસ્તુપરિવર્તેદ્યાં રહિત પરમતત્ત્વરૂપ ન છો; જેથી આપ ક્યાંથી અધા-
 ર્યા, અને ક્યા પ્રદેશને પ્રવિત્ર કરતા વિચરનાર છો, એ આદિ પ્રશ્નોને
 અવકાશ મમે એમ નથી. તેમજ હું કે જે આ ભવાલિષ્ઠના એક પ્રદેશ-
 માં રહેલ નાના દ્રવ્યમાં પડી રહ્યા છું, તેને આપ સર્વગ્ને! યોગ થવાથી
 સુખાનુભવાર્થે કાંઈક પ્રશ્ન કરવાની જૂતિ ધાય છે. સુખ સ્થાપી પ્રાપ્ત ધાય
 છે, એને ન ભયનાર અને સુખ પામવાના ઉપાયને પૂછીએ, તેમજ તે
 ઉપાયની સમાર્થ યત્નપડે સિદ્ધિ યર્થ પ્રાપ્ત્યર્થ થવું, એ અગારી સ્વતંત્ર
 સત્તામાં જણાવું નથી, માટે તે પૂછવું પણ સાર્થક ગણાય નહિ. જેથી
 આપને યોગ્ય જણાય તે સુખાનુભવ કરાવનાર મુક્તિનું કથન કરી અંત-
 માં આગને શાંત કરજો. પણ કઈક અચ્છુની ઈચ્છાવાળા આ સમુદાયને
 ઉત્તરોત્તર અવધિપર્યંત જવાના માર્ગનું બાન ધાય, એવું કોઈ પુરુષનું અ-
 રિત આપ કૃપા કરી કહે; જે ચરિત્રમાંથી આ સંસારચક્રમાં ભ્રમણ કર-
 નાર આ પ્રાણિઓ પોતાના ભ્રમણના અંતને અર્થ અનેક મુક્તિને ધારણ
 કરી શકે. એવું અન્ય યોગ્ય જણાય તો તેમ, નહિ તો આપને કાંઈ પ્ર-
 તિજ્ઞા ન જણાય તો આપનું જ પવિત્ર ચરિત્ર કથન કરવા કૃપા કરો.
 પ્રતીત પુરોનાં પવિત્ર ચરિત્રો ઘણાં શ્રવણ કરવામાં આવ્યાં છે, પરંતુ
 આપ સરખા સાક્ષાત્ દૃષ્ટિઆગમ સ્થિત પુરુષનું ચરિત્ર શ્રવણ કરવાનો
 લાભ અમને કવચિત્ જ મળ્યો હોય છે. વળી વ્યતીત કાળમાં થયેલ પ-
 રોક્ષ પુરુષના ચરિત્રકર્તા આ પ્રત્યક્ષ વિવરણ પુરુષનાં ચરિત્ર આ કાળા-
 નુસાર કૃતિ, રીતિ આદિનાં જણાવનાર હોવાથી અમને વધારે ઉપયોગી
 યર્થ પડે. માટે આપ નિઃસંદેહ પુરુષને સાક્ષાત્ પ્રતિજ્ઞા ન પ્રતીત થાય
 તો આપના ચરિત્રને જ શ્રવણ કરાવી અગારો અંવશેષ મળવી નિશ્ચિત
 કરો. ચરિત્રમાં મોક્ષનિમિત્ત કરાવવી સંપૂર્ણ પ્રતિજ્ઞા તથા પ્રાપ્ત થયેલ સં-
 પૂર્ણ વિદ્ય અવસ્થા પ્રતિષ્ઠાન થવાં જોઈએ. આપની પ્રતિજ્ઞા તથા આપને
 આવેલ વિદ્ય અન્ય જીવોના મિત્રમિત્ર સંસ્કાર હોવાથી સમાવત્ ઉપયોગ-

ગી ન જણાય, તોપણ તે સર્વનું આપ કયન કરે. આપને આ લોકપરદોઃ કના કોઈ પણ મુખની સ્પૃહા નથી, જેથી અમે અલ્પ સામર્થ્યવાળા ક્યાં પદાર્થવડે આપને પ્રસન્ન કરીએ ? આપ કે જેમને પોતાતા શરીરની ખેલુ નિર્વિદ્ધ સ્થિતિની ઈચ્છા નથી, તથા પ્રાણિમાત્રના સંગમાં સુખબુદ્ધિ નથી, એવા આપને અમારા દિતવાસ્તે બોધ કરવાની પણ સ્પૃહા ન જ હોવી ધટે. તથાપિ આપની આમકામ યયા પછીની આ લોકમાં સ્થિતિ અમ સરખાના પ્રારબ્ધબળથી જ છે, જેથી તે અમારા પ્રારબ્ધસંસ્કારના માતા આપ તે સંસ્કારના બળાબળને અભિસાર, તથા આપના સ્વતંત્ર સ્વભાવસામર્થ્યના પ્રમાણમાં તથા આ અમારા આંતઃકરણના ધારણ કરવાના અધિકારના પ્રમાણમાં સુખોત્પાદક અવલુ કરાવવા સ્વતંત્ર છે. આપ સર્વમને અધિક વિસ્તારથી પ્રશ્ન કરતા પ્રયોજન ન હોવાથી સ્વરૂપમાં એ જ કે જેવડે પ્રાણિનું ઉત્તરોત્તર દિત થાય, એવું આપનું મળદર્શનાર ચરિત્ર અવલુ કરાવવા કૃપાવાન થાઓ.

આ પ્રકારનાં કીર્ત્યવસ્થનાં પ્રિય વચનોને, પ્રિયઅપ્રિય બાવ છૂટી ગયો છે જેમનો એવા તે મહાત્મા અવલુ કરીને અનુમદવૃત્તિથી આ પ્રકારનાં વચનો બોલ્યા.

મહાત્મા કહે છે, હે સાધો ! પોતાના મુખથી પોતાના દોષોનું કયન કરવું હોય તો આ લોકમાં પ્રાપ્તિવેક પુરો કરે છે, પરંતુ પોતાના શુભોનું પોતાના મુખથી કયન કોઈ પણ પ્રાપ્તિવેક પુરુષ આ લોકમાં કરતા નથી. તમે મારા મુખથી મારા ચરિત્રને વદાવવા છડો છો, તો તેમાં મારા શુભોનું મારા મુખથી કયન થશે, એ લોકવિરુદ્ધ હોવાથી કેમ થોઅ ગણાયો ? માટે તમને અનુકૂળ જણાય તો અન્યના ચરિત્રને કહું.

પંચવર કહે છે, હે જગવન ! આપ સંપૂર્ણ લૌકિક સત્તાનું અતિ-કમલુ કરી ચુક્યા છો, તેથી તથા લોકવ્યવહારથી ચુકત યજ્ઞ વિચરે છે, તેમ જ પ્રિયઅપ્રિય, સ્તુતિનિંદા, અનુકૂળપ્રતિકૂળ આદિ સંપૂર્ણ દંદ મનોના સક્ષીરૂપ યજ્ઞ રહ્યા છો. જેથી તે લોકવિરુદ્ધપણું આપને વતિકંચિત્ત પણ બાધક નથી; અને અવલુ કરનાર અદ્વારદિત હોય તો આપ સ્વતંત્ર છો. હું આ મારા આંતઃકરણના અનુમાનથી કહું છું કે આપનાં વચનમાં આત્મસ્તુતિરૂપ દોષના આરોપથી અશ્રદ્ધા થવાનો સંભવ નથી. અશ્રદ્ધાવાનપ્રતિ આપના ચરિત્રનું કયન દોષનિવૃત્તિરૂપ સત્કલને આપનાર ન થવાના.

હેતુથી ન કપન કરવું' યોગ્ય છે. પણ આલ તેમ નથી. પછી તો આપ સર્વે છે, યોગ્ય જણાય તેમ કરો. મારી તો આપના જ મધાર્ય અસ્તિ-
ત્વજીમાં પ્રીતિ છે.

મહાત્મા કહે છે, હે નૃપેશ ! અતીત, અનાગત, તથા વર્તમાન જોને સ્પષ્ટ છે, અર્થાત્ ત્રિકાળમાં પચેલ, થતા તથા થવાના સંપૂર્ણ વ્યવહાર જો-
ને સ્પષ્ટ છે, તેને તો કોઈ વ્યવહાર ભગ કે મોહ ઉપજાવે એમ નથી. આ
મારી મનાઓત્રી શરીરસંપત્તિવડે જે જે વ્યવહાર આવશ્ય થનાર છે, તે તે
વ્યવહાર કરવામાં અને ભગ કે મોહ મતો નથી. નિષિદ્ધ વ્યવહારનું નિ-
મિત્ત પ્રારબ્ધ તો વિશેષ કરીને પૂર્વાવસ્થામાં ક્ષય થઈ જાય છે તેથી જા-
નોત્તરાવસ્થામાં તેના અસંભવે માત્ર વિષેય વ્યવહાર થવા સંભવે છે. તે
કોઈ પ્રકારે પણ જાણક નથી. શાસ્ત્ર તો જ્ઞાનના ફલની સ્તુતિ કરતાં જ-
ણાવે છે કે કદાચિત્ કોઈ અવશેષ સુદૃઢ સંસ્કારના અંશથી તત્ત્વવેત્તાની
દોષરૂપ પ્રવૃત્તિ યાપ તોપણ તે દોષ તેને જન્મમરણનું કારણ થતો નથી.
આ લોકમાં એવો નિયમ તો પ્રસિદ્ધ જ છે કે આધારની સ્થિતિવિના
આધેયની સ્થિતિ હોતી નથી. એ નિયમાનુસાર પણ અભિમાનરૂપ આ-
ધારવિના કર્મસંસ્કારરૂપ આધેયની સ્થિતિ હોતી નથી. હવે જે તત્ત્વવિત્
મહાત્માના બીજા અભિમાનરૂપ આધારનો ક્ષય થયો હોય છે, તે મહાત્મા-
નાં કર્મરૂપ આધેય પણ નિરાધાર થવાથી ક્ષયને પ્રાપ્ત થાય છે. આ રૂપજે
બીજા અભિમાનનો ક્ષય, એટલે તે બીજા અભિમાનની ગણિતાવસ્થા સ-
મજવી. આ ગણિતાવસ્થાને પ્રાપ્ત અભિમાનીનાં કર્મ પણ ગણિતાવસ્થાને
જ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રકારે તત્ત્વવિત્ મહાત્માનું અભિમાન સિધ્ધિ થ-
ઈ જવાથી તેને ફળ આપનાર કર્મો પણ સિધ્ધિતાને પ્રાપ્ત થયાં તેને ફળ
આપવાને તત્પર થતાં નથી, અર્થાત્ કર્મે કરીને દંભ જ થાય છે. જ્ઞાના-
ગ્નિ સર્વકર્મોણિ મસ્મસાત્કુરુતે તથા ઈસાદિ વચ્ચનોવડે કર્મનું દંબ થ-
વાપણું પૂર્વે પુરૂષોએ પણ સ્વીકારેલું છે.

અન્ય એવો પણ એક નિયમ છે કે ફૂતકર્મ કોઈ પ્રકારે પણ ફળ
આપ્યાવિના નાશને પ્રાપ્ત થતાં નથી. તો તે નિયમને અનુસરીને જોતાં એ
કર્મોએ તે મહાત્માને ફળ આપવું જોઈએ. તોપણ પૂર્વ નિયમથી અભિ-
માનના સંબંધવિના કર્મ ફળ આપતાં નથી, જોથી તે મહાત્માનાં કર્મો
અભિમાનવિરહિત મહાત્માને ફળ ન આપતાં તેમનાં સ્વદાદિ શરીરોક્તા-

યે સંજ્ઞા સંખ્યાર મતર મનુષ્યોને ફળ આપવા મતિ કરે છે. ત્યાં જ પ્રાણિઓ તે તત્ત્વવિત્તની નિંદા આદિમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, તે પ્રાણિઓ તે તે મહાત્મામાં અસદ્ભિમાનપાણી ગણાય છે, અને જે તે તત્ત્વવિત્તની સ્તુતિ આદિ કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે, તે તે તે મહાત્મામાં સદ્ભિમાનપાણી ગણાય છે. આ પ્રકારનાં સત્-તથા અસદ્ભિમાનથી સંજ્ઞા સંખ્યાર સ્તુતિ તથા નિંદાનાં કરનાર પ્રાણિઓને, તે મહાત્માદૃત પુણ્યપાપનાં ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. જેથી ખીજ અભિમાનનો સ્થાનવડે ક્ષય કરનાર પુણ્ય નિર્મળ થાય છે, એમાં સંદેહ નથી. ખીજ અભિમાનનો ક્ષય થયો છે કે નહિ, એ સર્વ જીવોને પ્રસન્ન હોતું નથી, તેથી પ્રસંગે જીવદ્વારમાં જીવોને ક્રોધિ થાય છે. પરંતુ જેના ખીજ અભિમાનનો ક્ષય થાય તેને તે તે વાતો સંસારે દેવાથી અજ્ઞાત રહેતી નથી. 'મૂઢાભિમાનના ક્ષયપાણી પુણ્યને એ જીવવાનાં વિશેષ લક્ષણ આગળ સ્પષ્ટ થયે, મારે હવે તમારી ઉચ્છાદનમારે ચરિત્રને ઉપયોગપૂરતું કહું છું. આસ પ્રતિજ્ઞાક પ્રસંગ જે શ્રવણ કરનાર સમુદાયને શ્રવણ કરવાથી સાક્ષાત્ સુખના સાધક નથી, તેને મધ્યે લજ્જા દેવાશે. કારણ કે તેવા પ્રસંગ પ્રત્યેક અધિકારીપરતે બિનબિન હોય છે.

ઉત્તમ બ્રાહ્મણના કુળમાં હૃત્પત્ર થયા પછી વિધિવત્ સંસ્કારગરે હું વેદાધ્યયનને અનુકૂળ થયો. જ્ઞાપર્યાદિ નિયતોના પાઠનપૂર્વક શ્રીગુરુની સેવામાં તત્પર રહીને મેં યજ્ઞાદિતિ વેદાધ્યયન કર્યું, તથા હું ઉત્તરોત્તર ક્રમમાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યો. અનુકૂળતાપ્રમાણે સાસ્ત્રમાં પણ પ્રવેશ કર્યો. ગુરુમુખથી સાસ્ત્રના અર્થને લક્ષ્યપૂર્વક જાણ્યો. યોગ્ય વય થતાના સંભવે ગુરુની આજ્ઞાવડે હું નાના તિથે કરવા નીકળ્યો. તિથેમાં જમણું કર્યા પછી આત્માતાપિતાના સમીપ જઈને ગૃહસ્થાશ્રમને મારે કરવાનો હતો. દિવસમાં જમણું કરતાં ગમે આ દરમિયાન પ્રપંચવિષે તથા મારા વિષે જે પ્રકારના વિચારો થયા હતા, તેમાંના કેટલાક ઉપયોગના જાણી આવ કહું છું. 'આરો ! આશ્ચર્ય છે. સાસ્ત્ર જે સંચારપ્રપંચને મિથ્યા આર્થાત્ સારરહિત કહે છે, તે આ જાણે તો જાણે સત્યસરખો આતિ સારસ્વ હોય એવો જાણે મારી દંદિએ પડે છો આ સર્વ ગમે દૃષ્ટરૂપ છે અને હું આ અન્ય પ્રાણિઓના અનુભવે દરવરૂપ છું. આ રીતે એક પક્ષે હું દૃષ્ટરૂપ છું. એને અન્યપક્ષે જોતાં આ જાણે અને પોતાને આ સર્વને દંદ્ય માનું છું. વચાર્થ જોતાં દૃષ્ટા તથા દૃષ્ય શું છે તે હવે પછી મારે સ્વાનુભવથી તત્ત્વ-

નિર્ણય કરતાં સિદ્ધ કરવાનું છે. આ સંસાર અસંખ્ય પ્રાણિપદાર્થનો સમુદાય-માત્ર છે. જોગાનું આ ગાદું શરીર પરમાણુજન્ય વ્યક્તિ શરીર છે; અને આ સંપૂર્ણ પદાર્થ પણ પરમાણુજન્ય હોય એમ જણાય છે.

આ સમજો પ્રપંચ એક કારણમાંથી થયો હશે, કે નાના કારણથી થયો છે, એ પણ થયાર્થ તો તત્વાનુભવપશ્ચાત્ સિદ્ધ કરાશે. આ સંપૂર્ણ પ્રાણિજોગનું જન્મમૃત્યુરૂપ સંસારમાં આવીને મુખ્ય કર્તવ્ય એક જ છે કે ભિન્નભિન્ન છે, એ વાર્તા પણ સદજ નિર્ણય થઈ શકે એમ નથી. આ પ્રાણિઓને પરમપ્રાપ્ત્ય અર્થાત્ હેવટ મેળવવા યોગ્ય વસ્તુ એક જ હશે કે પૃથક્ પૃથક્ એ પણ કારણતત્વના નિશ્ચયિના નિઃસંશયપણે સિદ્ધ કરાય નહિ. મેં અસંખ્ય પ્રાણિઓને પૂછ્યું છે, જેથી એક વાર્તા તો સિદ્ધ જણાય છે કે આમાં કોઈને પણ દુઃખ મેળવવાની ઈચ્છા નથી. અને સર્વને સુખ પામવાની ઈચ્છા છે. પામવા યોગ્ય પદાર્થ સળ તો સર્વ કહે છે તથાપિ તે સુખનું સ્વરૂપ સર્વ એકસરખું સમન્વિત હોય એમ જણાતું નથી, સુખ પામવાની ઈચ્છાવાળાં સર્વ છતાં પણ આ સમજાં પ્રાણિ સુખી જણાતાં નથી, તેથી તેઓ સુખને પામવાના યોગ્ય ઉપાયને જાણતાં નથી, એ સ્પષ્ટ છે. તેમ જ કોઈને દુઃખની ઈચ્છા નથી, તેમ છતાં સર્વ પોતાને દુઃખ પામતાં અનુભવે છે, તેથી દુઃખના દારને તથા તેના નિરોધના ઉપાયને તેઓ જાણતાં નથી, એમ પણ સદજ સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રાણિઓનો મોટો સમુદાય તો માત્ર વિષયજન્ય સુખને જ પરમ સુખ માનતો જણાય છે. કોઈકોઈ, વિષયથી અતિરિક્ત સુખને માને છે, તથાપિ તે, તે સુખાનુભવ કરતા જણાય નથી. વિરત્ત પુરૂષ તે સુખાનુભવ કરતા હશે, પણ તે આ જીવોને પ્રસન્ન નથી. જેથી વાસ્તવ સુખ ક્ષયિત્વને જ અભિવ્યક્ત છે. દુઃખ શરીર તથા મનદ્વારા જણાય છે. શારીરિક દુઃખને વ્યાધિ પણ કહે છે, અને માનસ દુઃખને આધિ પણ કહે છે. તે આધિવ્યાધિ દુઃખને જો અવનારો સંપૂર્ણ પ્રાણિ સંસારહર અપ્રીતિ જણાવનારો છે, પણ તે સર્વ આ વિષયના સંગને સ્વજનારો નથી. કટલાએક આમાં દુઃખનો અનુભવ થતાં વિષયથી વેગળા ખંડેલા સરખા વિચિત્ર વેપવાળા જણાય છે ખરા, પણ તેઓમાંના કોઈક જ તે સ્થિતિને જાળવતા અંતર્યત રહે છે. તેમાંના ઘણા તો દુઃખના પ્રકટ સમયે વિરાગવાળા તથા દુઃખના અપ્રકટ સમયે રાગવાળા જણાય છે, જેથી તેઓ થયાર્થ જોતાં વિષયજન્ય કે વિ-

પચાતીત-મેળાંથી એકે સુખના મોક્ષા નથી. ઉત્પટા તે તો આ કાળે દુઃખ-
 ને મેળવતા છતાં ઉત્તર કાળે અનિષ્ટ પ્રાપ્ત કરનાર દુઃખના કારણરૂપ દુ-
 રિતને જ રચતા રહે છે. આ સમજું છતાં એટલું તો નિર્વિવાદ સમજાય
 છે કે આ જગતમાં મેળવવા યોગ્ય સુખ માત્ર છે; અને કસંજ્ય તો જ
 સુખાગિન્યનક હોય તે-છે. હવે સુખ પામવાના અધિકારવિશે વિવિધ પ્ર-
 કારે તપાસ કરતાં કોઈ તો કહે છે કે વિપવસંગનો ભાગ કરનાર વિરક્ત
 જ અખંડ સુખનો અધિકારી છે, અને કોઈ તો કહે છે કે માત્ર આત્મ-
 કરણ જ જેનું રાગદ્વેષાદિથી રહિત થયું હોય તે જ અધિકારી છે. કોઈ
 કહે છે કે ચેતપોતાના મથાથે વર્ણાશ્રમધર્મને પાલન કરનાર જ સુખનો
 અધિકારી છે. કોઈ કહે છે કે ગૃહી આયવા ભાગી હોય, પણ મથાથે તત્ત્વને
 જાણનારો યાત્રી જ સુખનો અધિકારી છે. કોઈ કહે છે કે કેવળ ભગવ-
 ત્પરાયણ થઈને ભગવદ્ભક્તિ કરનાર જ સુખનો અધિકારી છે; અને કોઈ
 મંદમતિ તો ખાઈ પીને મસ્ત રહેનારને તથા મથેચ્છ વિચરનારને જ સુખ-
 ખનો અધિકારી માને છે. આ વિગેરે અનેક પ્રકારે જનવાતાં તથા સા-
 આધાર છે; તથાપિ યોગ્ય સુખને પ્રાપ્ત કરનાર પુરૂષ જેમ છે તેમ જાણતા
 હોવા-ધટે છે. આ જગત્પ્રતિ દૃષ્ટિ કરતાં કોઈ તો ધનમાં જ સુખ મા-
 નનારા છે. કોઈ તો સ્ત્રીમાં, કોઈ પુત્રમાં, કોઈ ઉત્તમ ગૃહ તથા વસ્ત્રાલં-
 કારમાં, કોઈ કીર્તિમાં, કોઈ પરોપકારમાં, કોઈ ખાનપાનમાં, કોઈ ઉંચી
 ઉંચી વ્યાવહારિક સત્તા મેળવવામાં, અને કોઈ તો અન્યની સ્તુતિ કરવા-
 માં જ સુખને માનનાર છે. કોઈ શરીરના નીરોગીપણામાં, કોઈ નાના પ્ર-
 કારની લૌકિક વિદ્યામાં, કોઈ વૈદિક વિદ્યામાં, કોઈ વિવિધ કળામાં, કોઈ
 સંઆમમાં, અને કોઈ શારીર તથા માનસ જળવડે દિગ્વિજય કરવામાં, સુ-
 ખ માનનાર છે. વિગેરે. વળી કોઈ પાપાત્મા તો પારલ્લોકીયનાદિપદાર્થને
 દરજ્જા કરી લેવામાં, તથા તેના કોઈ તો અન્યને પીડા કરવામાં, તથા સુ-
 સ્થવાનુતી નિંદા કરવામાં, તથા અન્યનું સુખ થવાના સંભવે અશુભ કર-
 વામાં, તથા અન્યના ગુણોમાં દેવદરેણ દરવામાં, તથા હજકપટ કરવામાં
 વિગેરે અનેક નિપિદ વ્યાવહારમાં જ સુખ માનનાર છે. કોઈ અધિક પુરુષવાન
 પુરૂષો તો એકાંત સેવનના લિપ્ત તપમાં, અને વિવિધ પ્રકારે ઈશ્વરોપાસ-
 નામાં જ સુખ માનનારા છે. આ પ્રકારે આસંખ્ય પ્રાણીઓ અનેક પ્રકારે
 સુખ માનનાર છે, તેમ જ સુખની અભિજ્ઞાવાડે નોના ઉપાગને તેઓ ર-
 ચતા જણાય છે.

કાઈ તો દેહપતનપર્યંત આગિહોત્રાદિ કર્યો ન કરે છે. કાઈ તો બ્રહ્માની, કાઈ વિષ્ણુની, કાઈ શિવની, અને કાઈ તો અન્ય દેવતાઓની ઉપાસના સુખપ્રાપ્ત્યર્થે કરે છે. તે ઉપાસના કરનારમાં પણ કાઈ તો કેવળ જપ કરનાર છે. કાઈ તો ધારણ તથા ધ્યાનને કરનાર છે. કાઈ બ્રહ્મર પોતાના ઈષ્ટનિમિત્ત પ્રતિમા આદિનાં સ્થાપન કરીને વિધિવત્ પૂજનાદિ સહિત ઉપાસના કરે છે, અને કાઈ તો માત્ર અંતરમાં પોતાના ઈષ્ટના નિશ્ચય કરેલા રૂપને ધારે છે, તથા ત્યાં જ માત્ર સોપાનરૂપી પૂજનાદિ કરીને અંતરેપાસના કરે છે; કાઈ તો સંપૂર્ણ સુજ્ઞાના આરોપપૂર્વક ઈષ્ટના સચ્ચ રૂપરૂપને નિશ્ચય કરીને સચ્ચોપાસન કરે છે, અને કાઈ તો સુષુ માનના નિવારણપૂર્વક નિર્ગુણોપાસના કરે છે. કાઈ તો કેવળ પદાર્થના કે તત્ત્વના વિચારમાત્રને કરતા બેસી રહે છે. કાઈ તો શાસ્ત્રના અંશોના અવલોકનમાં જ આયુસ્ની અવધિપર્યંત સુખની અભિલાષથી તત્પર રહે છે, અને કાઈ તો સિદ્ધાંત શ્રવણ કરવામાં આયુસને માજે છે. વળી અન્ય કુદરુદ્ધિ પ્રાણિઓ દુર દેવાદિની ઉપાસનાઓ પણ સુખાર્થે નાના પ્રમત્તથી કરે છે. આ પ્રકારે પ્રાણિઓની અનેક ભાતિ પ્રવૃત્તિ સુખનિમિત્ત થતી જણાય છે, પણ સુખને તત્ત્વ યેથેક્ષા તો કવચિત્ જ જણાય છે. જેથી સુખ પામવાનો યથાર્થ ઉપાય, તથા સુખનું સ્વરૂપ શું છે, એ નિર્ણય કરવામાં અત્યંત યોગ્યતાનો ઉપયોગ છે, એમાં સંદેહ નથી.

આ પ્રકારે વિવિધ વૃત્તિનાં સ્વરૂપ જોઈ મને એક વિચારમાં દંડપણે પ્રવેશવાની ઈચ્છા થઈ નહિ. ક્યો એક પ્રકારનો જ ઉદય કરે છે જેથી આ વિશ્વપ્રપંચનો યથાર્થ અનુભવ કરી અંતમાં કૃતાર્થ થાઉં એવાં વિચારમાં ને વિચારમાં હું જમણ કર્યો નાના તીર્થને સેવતો માતાપિતાસુમીપ આગ્યો. ત્યાં મને માતાપિતા તથા અન્ય સંબંધીઓનાં ઘણું દિવસે દર્શન થવાથી અધિક આનંદનો બાસ થયો, તેમ જ મારા આગમનથી તે સંબંધીઓને પણ અધિક પ્રસન્નતા થયેલી જણાઈ. ગૃહપ્રતિ આયેકથી પુનઃ મારા વિચારમાં મોટો અંતર જણાવા લાગ્યો. ગૃહસ્થાશ્રમી સ્ત્રીપુરુષોને નાના પ્રકારના આનંદનો અનુભવ થતો જોયો. રાત્રિદિવસ તેમની પોતપોતાના હાથમાં પ્રવૃત્તિ જોઈ. બાળકોનાં લાલનપાત્રનમાં તેમનો અહોરાત્રનો કાળ ક્ષણની પેઠે વલો જતો જણાયો. બાળકોનાં પ્રિય વચનોની શ્રવણથી તથા એક નાનાં જેમનાં વાણીચાત ઉદયકેસાં નહિ, એવાં બાળકોના હાસ્ય

થી તેમનાં ચિત્ત આનંદમગ્ન જણાયાં. પુરુષોએ પોતાનાં ગૃહમાં સ્ત્રી તથા અન્ય કનિષ્ઠ ગૃહવાસીઓપ્રતિ જેમ રાજ્યસત્તા મળી હોય તેમ સત્તાવાળા થયેલા જોયા, અને તે સત્તાથી અન્યવેડે કરાતી સેવા આદિ નિમિત્તથી તેઓને મોટા સુખનો અનુભવ કરતા જોયા. તેમને ત્રિલોકમાં પોતાના પ્રાપ્ત સુખથી વિશેષ અન્ય સુખ હશે કે કેમ, એવિશે ઠપચિત્ત જ વિચાર કરતા જોયા. આ વિધિ ગૃહીઓના બાહ્ય દેખાવઉપરથી સુખનું અનુમાન કરનાર હું તે કાળે તો તે આશ્રમીઓના દુઃખવિશે કિંચિત્ પણ વિચાર કે અનુમાન કરી શક્યો નહિ. ગૃહવાસીના વિશેષ સહવાસથી મને એ જ નિશ્ચય દઢ થતો ગયો કે આપણા શાસ્ત્રકર્તા પુરુષોએ આશ્રમાદ્વાશ્રમંગચ્છેત્ત આદિ વચનોવડે બાંધેલા નિયમ જ આ લોકને પાલન કરવા શ્રેષ્ઠ છે, આ જીવનચર્યાના અંતમાં હું સંસારનાં સુખદુઃખનો માર્ગ વેત્તા ન હોવાથી કેવળ સાગનો પણ અધિકારી નથી. કારણ કે આ માર્ગ ચિત્ત એક ક્ષણમાં તો વિષયમાં સુખનાં અનુમાન કરે છે, અને અન્ય ક્ષણે તો તેમાં દુઃખનો અનુમાન કરે છે. માટે જોનો વિશ્વાસ કરવો મોટા પુરુષોએ યોગ્ય ગણ્યો નથી, એવા આ અપમાર્થ નિશ્ચયવાળા અદઢ મનનો મારે પણ વિશ્વાસ કરવો યોગ્ય નથી. જેથી શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે મારે હવે યોગ્ય સંભવ થયાથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં જ પ્રવેશ કરવો ઉચિત્ત છે. તેમાં માર્ગ અત્યંત કાવચડે નિશ્ચય કરીને પછી આગળ ચાલવું યોગ્ય છે. આપણા મૂળ પુરુષોએ તિવ્ર વિરાગ થયા વિના સાગાશ્રમને માટે યોગ્યતા ગણી નથી. તેમ જ મને પણ આ સંપૂર્ણ વિષયમાં દઢ અસ્પૃહાશુદ્ધિ પણ થઈ નથી. માટે અધિકારવિના ઉત્તમ વસ્તુ પ્રાપ્ત પાપ તોપણ તે ઈષ્ટજનને આપનાર નથી, એ નિયમાનુસાર મને, સ્વરૂપથી ઉત્કૃષ્ટ છતાં પણ સાગાશ્રમ શ્રેષ્ઠ જ આપનાર નહિ જ પાપ.

(અપૂર્ણ)

॥ ॐ श्री ॥

પ્રવાહોદેશ.

(અનુસંધાન ગયા રૂપના પૃષ્ઠ ૧૮૫ થી)

તાં પ્રથમ દૃશ્યન્ત કાગળ લઈએ. એ કાગળ કયા પદાર્થનો બને છે તેની સાથે હાલ વિશેષ સંબંધ નથી. કેમકે એનું પ્રતિપાદન એ કારણરૂપ પદાર્થના સ્થિત્યન્તરરૂપ પ્રવાહનું પ્રતિપાદન કરવા પ્રસંગે વિશેષ ઉપયોગી છે. જેને પેપરગિલ કહે છે તે સ્થળે એ કાગળ બને છે. તેથી એના એક પને પામ્યા પછી ચતા પ્રવાસમાં નીકળવાનું સ્થાન પેપરગિલ કહેવું અ-
 હાય છે. એ પેપરમિલનો માલિક એ કાગળઉપર ગમત રાખે છે તથા એ કાગળ પોતાનો સાક્ષાત્ વા પરંપરાથી ભોગરૂપ છે એમ સમજે છે. એ કાગળમાં અનંત સંસ્કારો હોય છે. એ સંસ્કારો બે પ્રકારના છે: (૧) પો-
 તાપર ગમત્ય રાખનાર માણસને સુખદુઃખાદિ ભોગ આપવાના તથા (૨) પોતાનો સ્વસ્થરૂપે નિર્વાહ કરનાર. આ બીજા પ્રકારના સંસ્કાર (વા સામ-
 વર્થ) પ્રથમ સંસ્કારને અધીન છે એટલે જ્યાં સુધી એ કાગળમાં ભોગસં-
 સ્કાર વિવિધ છે ત્યાં સુધી જ એની એ રૂપે સ્થિતિ થાય એનું સામ-
 વર્થ છે. વિશેષ સ્પષ્ટ કરી કહીએ તો એ કાગળરૂપ ભોગ્ય પદાર્થ નાના છ-
 લોના ભોગાર્થે સ્મર્યેલો છે, એટલે એ કાગળથી ભોગ લેનાર પ્રાણિએના
 ભોગના સંસ્કારના પ્રમાણમાં એ કાગળમાં ભોગ આપવાના સંસ્કારો છે.
 અને એ ભોગ લેવાના સંસ્કારોથી એ ભોગ સંપૂર્ણ અંશે મળી શક્યા
 એ પદાર્થની ઉત્પત્તિ થઈ છે તથા સ્થિતિ થાય છે તથા એ ભોગસંસ્કાર-
 રૂપ સુખ્ય નિમિત્તનો અંત આવવાથી એ પદાર્થની સ્થિતિમાં હેતુરૂપ કા-
 ર્ઠ અન્ય વસ્તુ નહિ રહેવાથી એ પદાર્થ પોતાની સ્વરૂપે ચલી સ્થિતિથી
 મુક્ત થાય છે, અર્થાત્ રૂપાન્તરે પ્રતીત થતા ભોગ્ય સ્થિતિને પામે છે. "

આ સ્થળે એ પ્રશ્ન ઊડે છે કે જે ભોગસંસ્કારરૂપ નિમિત્તને લ-
 ઈને એ કાગળની ઉત્પત્તિ થઈ છે તેટલા જ અર્થાત્ પોતાની ઉત્પત્તિથી
 પ્રાકૃકાળ વિષે જ વિવિધ થતા સંસ્કારોનો કાર્ય થવાથી એ પદાર્થનો લ-
 ય થાય છે, કે એ પદાર્થની સ્વરૂપે સ્થિતિ થવા પછી એમાં નવા ભોગ
 સંસ્કાર પાણુ આવી શકે છે, જેની પાણુ અનુધિ થમે એ પદાર્થનો લય થા-

ય છે. એનું ઉત્તર આ પ્રમાણે: સંસ્કારો એ પ્રકારના છે. કેટલાક સાક્ષાત્ ભોગ આપનાર હોય છે અને કેટલાંક સાક્ષાર નહિ આપતાં કેઈદ્વારા આપે છે. જેમ એક પદાર્થની કેટલાક સંસ્કારને લઈને ઉત્પત્તિ થઈ. એ સંસ્કારોમાંથી કેટલાક સંસ્કાર એવાં હોય છે કે તે જીવને સાક્ષાત્ ભોગ આપે છે; પણ અન્ય કેટલાક એવા પ્રકારના સંસ્કારો પણ હોય છે કે તે સંસ્કારો અન્ય યોગ્ય પદાર્થદ્વારા જીવને ભોગ આપાવે છે. તેથી એ સંસ્કારો તે યોગ્ય પદાર્થમાં મુકાય છે એટલે પોતાના આશ્રયમાંથી રક્ષ થઈ જાય છે. જે નવા પદાર્થમાં એ સંસ્કારો મુકાય છે તે નવા પદાર્થમાં એ સંસ્કારો નવા જ પડે છે કેમકે એ નવા પદાર્થની ઉત્પત્તિસમયે એ સંસ્કારો નહોતા. તેથી નવા સંસ્કારોનું પણ ગૃહણ યાપ છે એ સ્પષ્ટ છે. એ નવા સંસ્કારોથી તેના આશ્રયરૂપ થયેલા પદાર્થનું સન્ત ન્યૂનાધિક યાપ છે એટલે જો એ સંસ્કારો અનુકૂલ હોય છે તો સન્ત વધારે છે તથા પ્રતિકૂલ હોય છે તો ન્યૂન કરે છે.* તથાપિ એ તો સિદ્ધ જ છે કે આરંભક સંસ્કારો તથા નવા સંસ્કારોનો અવધિ આવ્યો નથી ત્યાં સુધી તે પદાર્થનો પ્રવાસરૂપ પ્રવાહ ચાલે છે અને તેમ થવાથી રૂપભેદાત્મક પ્રવાહમાં એ પદાર્થ તણાયો જાય છે. આ નિયમ અલ અપાતાં સર્વ દશાન્તોમાં લગાડી લેવા.

આ પ્રસ્તુત દશાન્તરૂપ કાગળ છે. એમાં સ્વેદવરૂપે સ્થિતિ થતા પૂર્વે તેમાં હેતુબૂત અનેક ભોગસંસ્કારો છે તથા અન્ય ભોગસંસ્કારો ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા છે. એ સંસ્કારોના ઉદ્ભવાનુસાર એ પદાર્થ પ્રવાહમાં વહન કરે છે. પેપરમિલના માસિકનો પ્રયત્ન તો એ ભોગરૂપ યાપ છે. એ કાગ

* આ સંખ્યાથી આયુસ્ વધી પડી શકે કે નહિ એ પ્રશ્નોનું પણ ઉત્તર આપાઈ જાય છે. તેમાં પણ એ જ નિયમ છે કે સાધારણ રીતે તો પ્રાકૃત્ત્વનુસાર આયુર્નો કાળ નિશ્ચિત કરાયેલો હોય છે, તથાપિ વર્તમાન જન્મમાં ફલ આપી શકે એવાં પત્ર્ય કર્મનું જો અનુશ્રાન કરાય છે તો તે કર્મો વર્તમાન શરીરની વિશેષ કાળ નિશ્ચિતતામાં હેતુરૂપ ચર્ચ પડવાથી આયુ વધે છે, તેમ જ શરીરારંભક કર્મથી અતિ બળવાંત વિરોધી કર્મોનું અનુશ્રાન યાપ છે તો તે વિરોધી કર્મો આરંભક કર્મોનો પરામત્વ કરી આયુસનો વહેલો અને પ્રસંગે તત્કાળ પણ અંત આવે છે. -

જામાં એ માલિકને વિશેષ બોગ આપવાના સંસ્કારો ન્યાં સુધી ઉદય થતા નથી ત્યાં સુધી તે એ કાગળો તે માલિકને આ મારા છે અર્થાત્ ન્યાં રે આડું ત્યારે એના વિશેષ બોગ લેઈ શકું એમ છે, એ પ્રકારની વૃત્તિ સંતોષ માત્રને આપે છે. ન્યાં સુધી આ સામાન્ય બોગ આપવાના સંસ્કાર અત્યંત વેગથી વિદ્યમાન રહે છે તથા વિશેષ બોગ આપનાર સંસ્કારો ઉદય થતા નથી ત્યાં સુધી એ કાગળો તે માલિકને સંયોગ છોડતા નથી, તેમ જ વિશેષ બોગ આપતા નથી. એ કાગળોમાંથી કેટલાક કાગળોના, તે ખેતાપર મગત્વ રાખનાર પેપરમિલના માલિકને વિશેષ બોગ આપવાના સંસ્કારો જ હોતા નથી તેવા કાગળો તે ન્યાં સુધી સામાન્ય બોગ આપનાર સંસ્કારો હોય છે ત્યાં સુધી એ માલિકના મગત્વની અમર્યાદામાં રહે છે, તથા એ સંસ્કારોનો ક્ષય પવર્તી એના સારેના સંબંધથી રહિત થાય છે. એ સમયે ને અન્ય કંઈ જીવને સામાન્ય વા વિશેષ બોગ આપવાના સંસ્કારો એ કાગળોમાં ઉદય પામેલા હોય છે તેમ, તે કૃષ્ણ પ્રજાતા ધીમહાકાલ જમવાની શક્તિઓદાર એ કાગળોનો તે તે અભિમાનીઓસાથે સંબંધ થાય છે, અને તે સંબંધ બોગસંસ્કારની અવધિપર્યંત ટકી રહે છે. ને એ કાગળોના પેપરમિલના માલિકને સામાન્ય બોગ આપવાના સંસ્કારોનો ક્ષય થયો હોય છે તથા અન્ય કંઈ જીવને સામાન્ય વા વિશેષ બોગ આપવાના સંસ્કારોનો ઉદય થયો નથી હોતો તે પેપરમિલના માલિકને એ કાગળોનું વિસ્મરણ માત્ર થઈ રહે છે, જેથી આ કાગળો મારા છે, મારી સત્તામાં છે એ પ્રકારના ભાનદારા જે સંતોષાત્મક વૃત્તિનો તે માલિક એ કાગળોદારા અનુભવ કરતો હતો તેથી રહિત થાય છે. આ પ્રમાણે કેટલાક કાગળો અર્થાત્ અન્ય બોગસંસ્કારોનો ઉદય થતા સુધી આ સ્થિતિમાં પડી રહેવારૂપ પ્રવાહ એ કાગળોનો આસે છે. તથા ત્યાર પછી ઉપર પ્રમાણે અન્ય જીવોના સામાન્ય વા વિશેષ બોગને ખેતામાં રહેલા સંસ્કારાનુસાર આપવા એ કાગળોનું જામણ થતું, આડું બન્યું છે. પેપરમિલમાં રહેલા કાગળો એના પેપરમિલના માલિકને સંતોષાત્મક વૃત્તિરૂપ સામાન્ય બોગથી અન્ય કંઈ વિશેષ બોગ આપવાનો સંસ્કાર હોય છે તે કાગળો તો ન્યાં રે એ બોગસંસ્કારનો દેશકાલ, આદિ નિમિત્ત કરીને ઉદય થાય છે ત્યારે તે તે ઉદય પામેલા બોગસંસ્કારની યોગ્યતા પ્રમાણે તે તે પ્રકારનો વિશેષ બોગ, બોગવાળી તેની અપેક્ષાથી રૂઢ થઈ જાય છે.

એ અસંખ્ય કામગીરીનાં ડેટાકોનો બેગસંસ્કાર માત્ર ગેયગિતના માલિકના ઉપયોગમાં જ આપવાનો હોય છે. જ્યારે તે માલિકને કંઈ લખવા કરવા પત્ર લેઈએ છીએ ત્યારે ક્યાં તો જે કામગીરી એ કામદાર બેગ આપી નિવૃત્ત થવાનો સંસ્કાર હોય છે તે કામગીરી ને સંસ્કાર તે માલિકના અંતરમાં પોતાને મગાવરૂપ વૃત્તિનો ઉદય કરી એવી આગાહી કરાવે છે કે અમુક યોગડીમાંથી એક કામગીરી લાવ અને તે આજીવન માણસ બનાવે તે યોગડીસમીપ નર્થ તેમાંથી કામગીરી મદદ કરવા માટે છે ત્યારે તેના અંતરમાં પણ એવી વૃત્તિને ઉદય પમાડે છે કે લાવ આ કામગીરી લઈ જાઉં, તથા એ પ્રમાણે પોતાનું મદદ કરાવે છે, આપવા તો જો તે માલિક માત્ર સામાન્ય આગાહી કરે છે કે એક કામગીરી લાવ, ત્યારે તે આજીવનના અંતરમાં પોતાને મદદ કરવાની વૃત્તિનો ઉદય કરાવી પોતાનું મદદ કરાવે છે. સર્વથા એ કામગીરી પોતે જોના મગતની મર્યાદામાંથી બહાર જવાને મેગનાથો થયો છે તે, તે માલિકપાસે આવે છે. એ કામગીરી ને લખવા કરવાનું હોય છે તે, તે માલિક લખે છે તથા હાથે હાથે છે અને ત્યાર પછી એ કામગીરી કે જોના એ માલિકપ્રતિ ફક્ત આપવાનો સંસ્કાર રહી થયો છે તે પોતામાં ઉદય થયેલા સંસ્કારાનુસાર અન્ય રથજે જાય છે. સાધારણ ગીડીના કામમાં જો એ આજીવો હોય છે તો તે ને માણસપર ગીડી લખાયેલી હોય છે તેની પાસે જાય છે. ત્યાં તે માણસને સ્વસંસ્કારાનુસાર પોતાનું દર્શન થતાંજ સુખ વા દુઃખનો અનુભવ કરાવે છે. તથા જો એ કામગીરી તે માણસપાસે વિશેષ કાળ સંબંધ કરી રહેવાનો સંસ્કાર હોય છે તો તે માણસ જોને સંપરી રાખે છે, અને તેમ નથી હોતું તો તે ફાડી ફાડી દે છે વા દાદ કરી સ્વરૂપથી બ્રહ્મ કરે છે. જો તે માણસપાસે રહે છે તો જેટલો વર્ષત એ પ્રકારના સામાન્ય બેગ આપવાના સંસ્કારવાળો હોય છે તેટલો વખત તો એમને એમ પડી રહે છે અને પછી દુઃખરૂપ વિશેષ બેગ આપવાનો સંસ્કાર બનાવે વેગને પામે છે ત્યારે તે હરહારે જોવાઈ જાય છે અર્થાત્ અન્યનેદાય જાય છે, તથા પોતાના જોવાઈ જવાથી અથવા નદિ જડવાથી તે માણસને દુઃખનું જ્ઞાન કરાવે છે. જો એ માણસને ત્યાર પછી પણ કંઈ સુખનું જ્ઞાન કરાવવાના સંસ્કારવાળો એ હોય છે તો પુનઃ એ માણસને જાડે છે, તથા પોતાના જડવાથી સુખનું જ્ઞાન કરાવે છે. એ પ્રમાણે પ્રસંગે પ્રસંગે પોતામાં ઉદય થતા સંસ્કારાનુસાર સુખદુઃખાદિનું જ્ઞાન તે માણસને કરાવે છે.

વતો તે કાગળ જ્યારે તેની અપેક્ષાથી કિંચિત્ કાગળાટે અપવા સદા કાગળમાટે રક્ષ થઈ જાય છે તથા અન્યના ભોગસાધનરૂપ થવા યોગ્ય થાય છે ત્યારે એ માણસની સાથેનો પોતાનો સંબંધ છોડે છે; તથા અન્ય માણસસાથે સંયોગને અનુભવે છે; તથા એ પ્રમાણે પ્રવાસમાં પોતાની રિપતિના કાગલસુધી વહેતો આવ્યો જાય છે. "

અન્ય કાગળો જેઓ પૈસાદારા રૂઠ આપવાના સંસ્કારવાળા હોય છે તેઓ એ પેપરમિલના માલિકને તેટલા જ પૈસા અપાવી તેની અપેક્ષાથી રક્ષ થાય છે. જ્યારે કોઈ આહક આવે છે ત્યારે જે કાગળોના તેની પાંત્રે જવાના સંસ્કારો ઉદય થયા હોય છે, તેઓ તે આહકને પ્રસન્ન પડે છે તથા પોતાનો જેટલા પૈસા પેપરમિલના માલિકને અપાવવાનો સંસ્કાર હોય છે તેટલા પૈસા તે આહકદારા અપાવી તેની અપેક્ષાથી રક્ષ થાય છે. ત્યાર પછી એ કાગળો તે આહકસાથે સંયોગસંબંધવાળા થાય છે. એ આહકને કેટલોક વખત સંતોષરૂપ સામાન્ય રૂઠ ઉપર કલા પ્રમાણે આપે છે તથા વિરોધી સંસ્કારોનો ઉદય થયે પ્રસન્ને ચિન્તાત્મક દુઃખરૂપ રૂઠને પણ આપે છે. એ પ્રમાણે એ આહકપાસે વિશેષ સંસ્કારનો ઉદય થતા પર્યન્ત પડી રહે છે. તેમ થાય છે કે તેટલું જ રૂઠ આપી તેઓ અન્ય સ્થળે વહેતા થાય છે. દશાન્તરે કોઈ પ્રેસના માલિકપાસે જાય છે. ત્યાં પર્યન્ત કેટલોક કાળ સંતોષ ચિન્તાવિગેરે સુખદુઃખ ભોગ ભોગવાથી ક્યાં અંચ છવાવનાર માણસોદારા પૈસા અપાવવારૂપ વિશેષ રૂઠને અપાવે છે અથવા તો ન્યુસપેપર વિગેરે જે તે પ્રેસનો માલિક કાઢતો હોય તે ઉપયોગમાં આવવારૂપ વિશેષ રૂઠને આપે છે. અને એ વિશેષ રૂઠને આપી રહેવાથી એ માણસસાથેના બલવત્તર સંસ્કારથી રહિત થયેલા એ કાગળો એ માણસરૂપ સ્થાનને છોડી અંચ વા ન્યુસપેપરના આહકસાથે સંયુક્ત થાય છે, તથા એ સ્થાને પણ સંસ્કારાનુસાર સ્થિતિ કરે છે. અંચના આહકને પોતાના અવસોદનકારા પ્રસન્ને સુખ અને પ્રસન્ને દુઃખનું બાન કરાવવારૂપ વિશેષ ભોગને આપે છે; જેમકે એ કાગળોપર લખાયેલા શુભ સિદ્ધાન્તો તેનિરભિમાન, સન્મતિવાન, વિદ્વાન, યુલુચ આહકને અનુકૂલ લાગે છે તે એ અનુકૂલશુદ્ધિપ્રયુક્ત સુખ તે શુભાદિ આહકને એ કાગળો સ્વાશ્રિત લખાણદારા આપે છે; અને અનુયાદિ દોષથી દુઃખ અંતઃકરણવડે તપિત હૃદયવાળા હૃદયાર્થિ, તથા અન્ય તંત્ર નિપિદ્ધાયરણને સેવવામાં પ્રીતિવાળા હોવાથી જેમને પૂરંકાળથી કર્મ-

આંગણમાં ગણ્યાન છે; તેમને તથા પોતાનું વહન કરાતાં બારની ઉત્કૃષ્ટતા કે
 નવકૃતાના બોનથી રહિત હોવાથી બહેલા છતાં પણ ગદગદની પંક્તિમાં જ
 ગણના કરાઈ છે જેમની એવાં સર્વને તો એ શ્રેષ્ઠ જાણના આશ્રયરૂપ કાગળો ના-
 ખથી તે શિખાસુધી જવાલા ઉત્પન્ન કરી પોતાના દર્શનદારાં દબું કરે છે તથા
 પ્રસંગે એ મહા પાતકી ઢોંગી મૂર્ખને ઉજવળકીર્તિ મહાભાઓની
 મિથ્યા નિંદા કરવારૂપ મહાપાતકમાં તેના પાપાનુસાર પ્રેરી ઉતારકાણે પણ અ-
 પાર દુઃખ ભોગવવાની ચોખ્ખાવાળો કરી મુકે છે. એ પ્રમાણે કેટલોક વખ-
 તસુધી રહે છે. પછી જ્યારે એની સાથેનો સંયોગ દકાવનાર સંસ્કારો
 ભોગથી ક્ષીણ થઈ જાય છે ત્યારે ક્યોતે એ પ્રથમ ચોરાઈ જાય છે, કોઈને
 બક્ષિસમાં અપાય છે, ગમે ત્યાં મુકાઈ જાય છે, અથવા તો ઉચ્છેદના મુખે
 ચડે છે. જે ચોરાઈ જાય છે અથવા તો બક્ષિસમાં અપાય છે તો તે મેલો
 કરનાર તથા બક્ષિસના પાત્રરૂપ થયેલા માણસસાથે એ કાગળ સંયુક્ત થાય
 છે. એ માણસોને પણ પૂર્વવત સંતોષ, ચિંતા વિગેરે સુખદુઃખરૂપ સામા-
 ન્ય ભોગોને પ્રસંગે આપે છે તથા પ્રસંગે વિશેષ ભોગોને આપે છે. એ મા-
 ણસસાથે સંયોગ રખાવનાર સંસ્કારો ક્ષીણ થાય છે કે તરત તે જાન્યને
 હાથે જાય છે તથા ત્યાં પણ નિયમિત કાળ સ્થિતિ કરી પડેલા થાય છે,
 એટલે એના એજ રૂપે જે અન્યસાથે સંયોગ અનુભવવાના સંસ્કારવાળા એ
 કાગળો હોય છે તો તે તે માણસોસાથે સંયોગ અનુભવી તેની તેની અ-
 પેક્ષાથી રક્ષા થતા વલ્લા જાય છે, અને પરિણામે જ્યારે એ પ્રકારના સંસ્કાર-
 રથી કેવળ રહિત થાય છે ત્યારે તે સ્વરૂપથી શૂન્ય થાય છે. તેગજ ન્યુસ-
 પેપરના કાગળો પણ આદકપાસે જાય છે તથા તેને પ્રસંગે સુખ, દુઃખ, પ-
 ણી દુઃખ, પુનઃ સુખ એમ વિવિધ સામાન્યવિશેષ ભોગોના કારણરૂપ થ-
 તા આવ્યા જાય છે. એ પ્રકારના સંસ્કારથી રહિત થાય છે તથા તે આ-
 દકને યતકિમિત પણ વિશેષ ભોગ આપવાના સંસ્કારવાળા હોય છે ત્યાર-
 ે તો એ કાગળોનો એક દગલો ગપા દરે છે. જે કાગળે એ માણસસાથે
 નો સંબંધ તૂટવાનો સંસ્કાર ઉદયને પામે છે તે કાગળે તે માણસને ઈચ્છા
 થાય છે કે કાલ એ જાન્યને વેચી નાંખીએ. એ બહવતર સંસ્કારથી પ્રેરિ-
 ત થયેલી ઈચ્છા થનાં જ નેની સાથે સંયોગ થવાના સંસ્કારો ઉદય થાય છે
 તેની પાસે નવકૃતા રૂપે કાગળની કાવળી કરનાર પાસે જાય છે, તે માણ-
 સોપાસે રહે છે તથા જ્યારે સંયોગપટક સંસ્કારોનો અંત આવે છે ત્યારે

તે કાચળીઓ ને ને ગાંધીના સંયોગસંસ્કારો ઉદય થયા છે તેની પાસે નળ છે આર્થિક પૂર્વથી વિભાગ તથા અન્યસાથેના સંયોગ થાય છે. એ ગાંધીપાસે પૂર્વ કલા પ્રગણે પડી રહે છે. તેગાંધી જેનો અન્ય કંઈ ભોગ આપવાનો સંસ્કાર નથી પણ પોતાના નાશથી દુઃખ આપવાનો ન સંસ્કાર છે તેના કાચળીઆકાર થયેલા કાગળો તે એમને એમ કંઈ પણ વિશેષ સુખરૂપ ભોગ આપ્યા વિના નાશ ન પામે છે. અન્ય ને કાગળો રહ્યા તે સર્વ પડી રહે છે તથા જેમ જેમ એ ગાંધીસાથેથી વિયુક્ત થયા સંસ્કારના ઉદયવાળા થતા નળ છે તેમ તેમ તેના ઉપયોગમાં આપવારૂપ વિશેષ ભોગને આપી તેની અપેક્ષાથી રક્ષ થઈ વહેતા નળ છે. એ કાચળીમાં તે ગાંધી કંઈ સામાન બરે છે તથા ને માહક પાસે તે કાચળી જ્યાંની હોય છે તેને ન આપવા વૃત્તિવાળો થઈ આપે છે. આ ક્ષણથી એ કાચળી ગાંધીસાથેના સંયોગસંસ્કારથી રહિત થાય છે તથા અન્ય સેનારસાથે સંયોગ સંસ્કારવાળી થાય છે. એ માણસ પણ ન્યાંસુધીએ કાચળીનો સંસ્કાર હોય સાંસુધી તેને સંધરી રાખી મુકે છે તથા તે સંસ્કાર ક્ષીણ થઈ નળ છે એટલે તત્કાળ કોઈ વેધ વિગેરે માણસો કે જેને ભોગ આપવાનો એ કાગળોનો સંસ્કાર વેગ પામ્યો છે તેની પાસે નળ છે. સાં આગળ રિપતિકાળની અવધિપર્યન્ત પડી રહે છે. પછી ને માણસના સંયોગસંસ્કાર વેગને પ્રાપ્ત છે તેની પાસે આસડના પડીકા વિગેરે રૂપ થઈ એ કાગળો નળ છે. તે દરદીપાસે સંસ્કારાનુસાર રિપતિ કરે છે તથા કાળમર્યાદા પ્રાપ્ત થયેથી તે માણસ તેને ફાડી ફૂંકી દે છે વા એમને એમ ફૂંકી દે છે અથવા તે ન્યાં કંઈ કાગળની ચીગડી ખરાય એવું હોય સાં વાપરે છે. જેમકે પતંગને સાંધવા કરવા વિગેરેમાં. સારપણીએ પતંગ વિગેરે જેની પાસે નળ છે તે માણસ સાથે એ કાગળ સંયોગ પામે છે. આપ્રમાણે એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને વહા કરતા એ કાગળો પ્રતિદશ્યે પોતાના સંસ્કારના ક્ષણે અનુભવતા નજી રક્ષ થવાને લક્ષીને પ્રવર્તતા હોય એમ એક કાળે કેવળ રક્ષ થઈ નળ છે. સારે. ન. વિરમે છે.

આ દૃષ્ટાન્તમાં એ આપણે સ્પષ્ટ જોઈએ કે જેમ આગમાંથી એક સ્ટેશનને અંતિમ ગાનીને એક સ્ટેશનથી નીકળે છે તથા મધ્યે આવતાં અન્ય સ્ટેશનોઆગળ પોતાના સંકેતાત્મક સંસ્કારાનુસાર કોઈ જગ્યાએ એ ગિનિટ, કોઈ સ્થળે આર ગિનિટ, કોઈ સ્થળે પાંચ ગિનિટ એમ ગિયગિત

કાળ ઉભી રહેતી (અર્થાત્ સંયોગ અનુભવતી) ગતિવ્ય સ્થાનપર્યંત આવી
 'ન્ય' છે તેમ આ કાળ પણ પેપરમિલરૂપ પોતાના આદિના સ્થાનથી
 ઉપડે છે તથા મધ્યે મોટા આદક, પ્રેક્ષના માત્રિક, ન્યુસપેપરનો આદક,
 ગાંધી, તેને ઘેરથી ખરીદનાર માણુસ, વૈદ્ય, દરદી વિગેરે જોગો સંજ્ઞા
 'જવ' કદપના પણ ન કરી શકે એવા અસંખ્ય માણુસોને સતોપં ચિન્તા
 વિગેરે સમાન્ય, તથા વ્યવહાર, પૈસા વિગેરે વિશેષ-સુખદુઃખાત્મક યોગ
 આપતો સ્વસંસ્કારથી નિયમિત થયેલા કાળપર્યંત સ્થિતિ કરતો કરતો પો-
 તાના ગતિવ્ય સ્થાનરૂપ પોતાના સ્વરૂપથી ભટ્ટ થવાને લક્ષી વહેતો ચારો
 ન્ય છે. તેથી એ કાળ તો લાંબા કાળસુધી પહોંચતા પ્રવાસને આદર-
 નાર પ્રવાસીની માફક પ્રવાહમાં વહા કરે છે એ સ્પષ્ટ જણાય છે.

(અપૂર્ણ.)

સન્મિત્રનું મિત્રપ્રતિ પત્ર.

(અનુસંધાન ગત દર્શનના ૪૮ થી.)

અર્થ—જે વિદ્વાન્ પુરૂષ દેહાદિક સર્વ પદાર્થમાં સ્નેહથી રહિત છે,
 તથા જે પ્રિય અપ્રિય વિષયને પ્રાપ્ત થઈ પ્રસંસા કે દોષને કરતો નથી,
 તે વિદ્વાન્ પુરૂષની પ્રજ્ઞા સ્થિત હોય છે. આ સ્વોપદર્શનો જોય પણ જગારે
 સ્પષ્ટ કરીને લખું છું. આ લોકમાં સ્ત્રીપુત્રધનાદિ પદાર્થો જેની હાનિથી પો-
 તાને હાનિ અને જેની વૃદ્ધિથી પોતાની વૃદ્ધિ માનવામાં આવે છે, અર્થાત્
 જે પદાર્થના દુઃખે આપણને દુઃખી અને જે પદાર્થના સુખે આપણને સુખી
 આ જોવા માને છે, તે તે પદાર્થપ્રતિની જે પ્રેમરૂપ વૃત્તિ તેને સ્નેહ કહે
 છે. તે અંતઃકરણની તામસી વૃત્તિ ગણાવે છે. તે પ્રકારના સ્નેહથી જે સર્વ
 પ્રકારે રહિત હોય તે અનિરિરોધ જાણવા. આ પ્રકારના પદાર્થ માત્રના
 સ્નેહથી રહિત થયેલા પુરૂષો પણ પરમાનંદસ્વરૂપ આત્માવિશે તો સર્વ પ્ર-
 કારે સ્નેહવાળા જ હોય છે. કારણકે તે આનંદસ્વરૂપ આત્મતત્ત્વપ્રતિના
 પ્રેમના ઉદ્ભવે અર્થે જ આ સંપૂર્ણ દેહાદિક અનાત્મ પદાર્થનો સાગ કર-
 વામાં આવે છે. અને ખરું જોતાં આત્મતત્ત્વવિષયક સ્નેહરૂપ નિમિત્તવિના
 અન્ય પદાર્થપ્રતિના સ્નેહનો સાગ વ્યર્થ જ હોય છે. આ જોવા પણ દર્શન-

રહિત ક્રિયામાં જાગ્યે જ, જોડાય છે; માટે અવિનાશી કળનિમિત્તે જ સર્વ આરંભો હોય છે. વળી જે પુરુષ સુખના કારણરૂપ પ્રિય વિષયોને પ્રાપ્ત થઈને, હર્ષપૂર્વક તે વિષયોની પ્રશંસા કરતો નથી, તથા જે પુરુષ દુઃખના કારણરૂપ અપ્રિય વિષયોને પ્રાપ્ત થઈને અસુખાપૂર્ક તે અપ્રિય વિષયોની નિંદા કરવામાં પ્રવૃત્ત થતો નથી, તે જ પુરુષ સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે અગ્નિની મનુષ્યો જે અંતઃકરણની આંતરે તામસી વૃત્તિ-વડે, પોતાના સુખના જ હેતુરૂપ માનેલાં સ્ત્રીપુત્રાદિ પદાર્થોને શુભ વિષયરૂપ ગણીને તેના શુભ, અન્યના આગળ કથન કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે, તે અગ્નિનંદન છે. તે અગ્નિનીઓનું કરેલું પોતાના શુભ વિષયોના 'શુભનું' કથન અન્યને માટે ઉપયોગનું ન હોવાથી વ્યર્થ છે. અને તે જ પ્રમાણે અન્ય પુરુષના જે, વિદ્યાપ્રતિષ્ઠા આદિક શુભ છે તે વિદ્યાદિક શુભો ઈર્ષ્યાની, ઉત્પત્તિકારા તે અગ્નિની પુરુષોને દુઃખના કારણરૂપ હોય છે, માટે તે અન્યના વિદ્યાદિક શુભો તે અગ્નિનીના મનથી અશુભ વિષય છે. જેથી તે અગ્નિનીઓને, મિડ્યા અશુભ માનેલા પદાર્થોની નિંદા કરવામાં પ્રવૃત્ત કરનારી તે અગ્નિનીના અંતઃકરણની આંતરે તામસી વૃત્તિ છે તે દેય છે. એ અગ્નિનીઓવડે દેયથી કરાતી નિંદા તે અન્ય પુરુષના વિદ્યા-કીર્તિ આદિક ઉદ્દેશ-શુભોને નિવારણ કરી- શકતી નથી, તેથી તે વ્યર્થ જ હોય છે. આમ હોવાથી તે અગ્નિનંદન તથા દેય નિષ્ફળ હોય છે. અને વ્યર્થ ક્રિયા સ્થિતપ્રજ્ઞમાં હોતી નથી, તેથી જે પુરુષના દેયાદિ દેય નિમૂળ થયાં છે તે જ સ્થિતપ્રજ્ઞ હોય છે.

હે શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા! આ પ્રકારે જે ઉત્તરોત્તર ઉદ્દેશ્યોને પ્રાપ્ત થવાની ઈચ્છાવાળા ઉત્તમ સંસ્કારી પુરુષ છે તે તો પોતાના અંતઃકરણને નિરંતર દોષરહિત રાખવામાં પ્રવૃત્ત હોય છે; જેથી તેમને આવા દુર્લભના દુઃખદ સંપદાડે દુઃખની ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ હોતો નથી. અન્ય સ્થળે પણ કશું છે કે:—

જિજ્ઞાસુઃ પ્રજ્ઞાંતસ્ય પરમાત્મા સમાહિતઃ

શીતોષ્ઠિઃ સુલલિપ્તઃ સ્વેપુ તથા માનાપમાનયોઃ ॥

જે આત્મા શીતકેષ્ઠ, સુખદુઃખ, તથા માનાપમાન પ્રાપ્ત થવાથી, પણ વિકળ થતો નથી, અપોત્ત આપણી સર્વ ઉદ્ધિઓને જે વરા પતાવનાર હો-

વાથી જિતાત્મા છે, તથા સર્વત્ર સમશુદ્ધિવડે રાગદ્વેષાદિકથી રહિત હોય
થી પ્રસાંત છે તે જ જીવાત્માના સમાધિના ત્રિપરૂપ પરમાત્મા હોય છે.

આ જગતમાં પોતાના કલ્યાણની ઈચ્છાવાળા સઘળા શુદ્ધિમાન સા
ધક પુરૂષો આ રીતે જ પોતાના મનને તથા ઇન્દ્રિયોને પોતાને વશ વતે
વતાં દુર્જનોવડે કરતા ઉપદ્રવને તુચ્છવત ગણીને સહન કરતા હિતને સાં
છે. માટે હવે “દુર્જનોનાં વજ્રપાતસરખાં પયનોથી પણ સજ્જનના મન
લગારે ક્લેશ કેમ થતો નથી?” એ શંકાથી તું નિવૃત્ત થજે. દુઃખનાં કારણ
પ્રાપ્ત થવાથી શોકને પામવું અને સુખનાં કારણ પ્રાપ્ત થવાથી હર્ષને પા
મવું, એ તો જીવ માત્રનો સ્વભાવ છે. તેમજ શત્રુને શત્રુ ગણી તેનું અ
હિત કરવા જવું, તથા મિત્રને મિત્ર ગણી તેનું હિત કરવા જવું એ પ
ણ જીવ માત્રનો સાધારણ સ્વભાવધર્મ છે. પરંતુ જેમ નીચ દુર્જનોનો સ
જ્જન પુરૂષોમાં શત્રુશુદ્ધિ કરવાનો નીચ અને નિકટ સ્વભાવ હોય છે, તે
સર્વપ્રતિ સગભાવ કરેલો, એ ઉત્તમ સજ્જન પુરૂષોનો સ્વભાવધર્મ છે, એ
જ તું જાણજે. સતશાસ્ત્રમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ પુરૂષોનાં આંતઃકરણનું સ્વરૂપ આ
પ્રકારે વર્ણન કર્યું છે:—

સુદન્ મિત્રાર્યુદાસીન મધ્યસ્થ દ્વેષ્ય ધંધુષુ

સાધુજ્વપિ ચ પાપેષુ સમત્રુંદિ વિશિષ્યતે ॥

સુકલ, મિત્ર, અગ્નિ, ઉદાસીન, મધ્યસ્થ, દ્વેષ્ય, બધું એ સર્વમાં તથા
સાધુઓવિશે, પાપીઓવિશે તથા અન્ય સર્વ પ્રાણિઓવિશે સમશુદ્ધિ કરના
રો પુરૂષ સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છે. આ પ્રત્યુપકારની અપેક્ષાવિના, પૂર્વ સ્નેહવિના
તથા પૂર્વ ક્રોધ પ્રકારના પણ સંબંધવિના જે જે પુરૂષ ઉપકાર કરે છે
તે સુકલ છે. પૂર્વ સ્નેહની અપેક્ષા રાખીને જે જે પુરૂષ ઉપકાર કરવા પ્ર
વૃત્ત થાય છે, તે મિત્ર છે. અન્યે કરેલા અપકારની અપેક્ષાવિના જે કેવળ
આંખથી દૂર સ્વભાવથી જે જે પુરૂષ અપકાર કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે, તે
અગ્નિ છે. એ પરસ્પર વિવાદ કરનાર પુરૂષોમાંથી ક્રોધનો પણ હિતની
અહિતની ઈચ્છા નોં કરતાં જે પુરૂષ તે જાતેની ઉપેક્ષા જ કરે છે તે ઉ
દાસીન છે. પરસ્પર વિવાદ કરનાર જાતે પુરૂષના હિતની ઈચ્છા કરનાર જે
પુરૂષ છે, તે મધ્યસ્થ છે. અપકાર કરનાર પુરૂષપ્રતિ જ જે અપકાર કરે
છે તે દ્વેષ્ય છે. કિમિત્ર સંબંધવડે જે પુરૂષ ઉપકાર કરે છે તે બધું છે
શાસ્ત્રનિહિત શુભ કર્મોને જે પુરૂષ કરે છે, તે સાધુ છે; તથા જે પુરૂ

શાંતિનિપિદ્ધ કરીને કરે છે તે પાપ છે, જોગ જાણવું: આ પ્રકારના સુહૃદ્, મિત્ર, આરિ, ઉદારીન, મધ્યસ્થ, દ્રોહ્ય, બધુ, સાધુ, અને પાપ એ સર્વ જાતના મનુષ્યો તથા અન્ય સર્વ પ્રાણિઓવિશે જે પુરૂષ સમજીદ્ધિ કરે છે, અર્થાત્ કોણ કેવું છે એ પ્રકારની જીદ્ધિ ન રાખીને જે રાગદ્વેષથી રહિત રહે છે તે જ સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ પુરૂષ છે. આ શ્રોત્રના વિશિષ્ટતા પદને બદલે વિમુચ્ચતે પંથુ હોય છે, ત્યાં આ પ્રકારે સર્વત્ર સમજીદ્ધિવાળો પુરૂષ આ સંસારબંધનથી મુક્ત થાય છે, એવો અર્થ લેવો.

હે ભાઈ ! આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ પદની અભિલાષ રાખીને નિરંતર આ પ્રકારની સમજીદ્ધિ કરવા યત્નવાન થજો. આ જન્મમૃત્યુપરૂષસંસારબંધનથી છૂટવું એ જ આ જગતમાં જન્મ ધરીને કરવાયોગ્ય કામ છે; અને તે સમજીદ્ધિ યથા વિના સિદ્ધ થતું નથી. ગારે બીજી ક્ષુદ્ર સુખની લાલસા લગતે નિલસુખમાં વૃત્તિને જોડતો રહેજો.

આ સર્વ ક્ષીને પૂર્વ પ્રસંગને અનુસરીને સૂચવું છું કે ઉત્કૃષ્ટતાને પ્રાપ્ત થાત:કરણમાં દુર્જનોના સખ્દરૂપ શસ્ત્રના ધાવ લાગતા નથી. જેમ વજ્રસરખા પાપાણુમાં અસિખ્દગાદિના ધાવ કરવાથી તે અસિખ્દગાદિ શસ્ત્રની તીક્ષ્ણ ધારા જ ખડિત થાય છે. પણ તે વજ્રવત્ પાપાણુને કોઈ થતું નથી, તેમજ આવા સજ્જનોના પ્રતિ ધાવ કરનાર દુર્જનનું જીવનરૂપ શસ્ત્ર ખડિત થાય છે. પણ સજ્જનને તેનો ધાવ હાનિ કરનાર નિવડતો નથી, એ યથાર્થ વાર્તા જાણજો. વળી તે દુર્જનો પોતાની કુદૃષ્ટાણીની એટલાવડે સજ્જનને ક્ષુદ્ર પ્રાણિઓની ઉપમા આપવાશિવાય પણ બીજા અશ્વિકર શખ્દોવડે દુઃખ ઉપજાવવા યત્ન કરે છે, તથાપિ તે સજ્જનો તેને પણ સરળ અર્થમાં જ સમજી શાંત રહે છે. કોઈ વેળા દુર્જનો સજ્જનને આંધળા તથા બહેરા કહે છે, તોપણ તે સજ્જનો તેનો રૂડો પ્રકારે સ્વીકાર કરે છે. સજ્જનો વિચારે છે કે આ જગતમાં યથાર્થરૂપે વસ્તુદર્શન ન કરનાર સંપૂર્ણ અજ્ઞાની જીવો એક પક્ષે અંધ ગણાય છે. તો તે પ્રકારનું અંધત્વ તો દુઃખદ છે. તે તો આપણામાં છે નહિ. વળી આંધુ પીડિતના અભાવરૂપ અંધત્વ પણ નથી. તેમ છતાં આપણને અંધ કહે છે, તો જે પુરૂષો કેવળ તત્ત્વદર્શન કરનાર હોવાથી આ પ્રપંચમાત્રને લક્ષમાં આણતા નથી, અર્થાત્ જ્ઞેતા નથી, તે પણ એક અંધત્વ હોવાથી તે અંધત્વ

ને આપણા વિશે જોયું હશે; અથવા તો, એક બીજું અર્થ તો એ મતિમ-
દ્રાત્માઓએ સેવ્ય ગણ્યું છે, તે આપણામાં નીચીને આપણને અર્થ કહે-
તા હશે, તો તેમાં કાંઈ અયોગ્ય નથી. મતિએ સેવિત અર્થતત્વનું સ્વરૂપ આ છે:—

તિષ્ઠતો વ્રજતો વાપિ યસ્ય ચતુર્નદૂર ગમ્
ચતુર્યુગં ભુવં ત્યક્ત્વા પરિવાટ્સોન્ધ ઉચ્ચતે ।

હોતો હોય ત્યારે કે આસતો હોય ત્યારે (અર્થાત્ સર્વાવસ્થામાં) પણ જોનાં
નેત્ર ત્યાર યુગ બુદ્ધિમાં જ સ્થપાયલાં રહે છે, તે સંન્યાસી અર્થ કહેવાય છે.
આહો! દુર્જને આપણને અર્થ કહીને મોટા ઉપકાર કર્યો છે, કારણકે
૧૨૨૫ વચન કહીને હલ્કટ દયાનું આપણને જ્ઞાન કરાવ્યું છે વળી બધિ-
રત્વ પણ પ્રકારનું જનસમૂહમાં છે, એક તો શ્રાત્રે દ્રિયના બ્વસરૂપ
કારણથી બધિરત્વ છે. બીજું કુદ્ર, સ્વાર્થ સાધવામાં તત્પર પ્રાણી, કેવળ
અદિતકર વચનોનું શ્રવણ કરતો છતાં દિન કરનાર વચનોને શ્રવણ કરતો
નથી એ. અને ત્રીજું સંપૂર્ણ દિનકર વચનોને શ્રવણ કરનાર છતાં અ-
દિતકર વચનો કલુંગત યતાં પણ તેના પ્રતિ લક્ષ કરવારૂપ શ્રવણને જો
કરતો નથી તે. આ તથા પ્રકારનાં બધિરત્વમાં પ્રથમનાં બે મોટા-હોવાથી દુઃ-
ખદાય છે, તેમ છતાં તે બે તો આપણામાં છે નહિ, ત્યારે તૃતીય પ્રકારનું
બધિરત્વ જો મદાત્માઓ સેવે છે તે દરો અથવા તો જો બધિરત્વનું સ્વ-
રૂપ મતિએને અર્થે આ પ્રકારે વર્ણ્યું છે, તે હશે.

હિતાહિતં મનોરસમં યચ્ચ શોકાવહં ચયત્

શ્રુત્વાપિ યો ન ગૃણતે વધિરઃ સ પ્રકીર્તિતઃ ॥

હિતકર તથા અદિતકર, મનને હર્ષ પેમાડનાર કે મનને શોક આ-
પનાર, એવી વાણીને સાંભળતાં છતાં પંથુ ને સાંભળતો નથી, અર્થાત્
તે તે લક્ષ હર્ષશોકાદિના કારણરૂપ વાણીથી પનાર હર્ષશોકાદિને પ્રાપ્ત થતો
નથી તે બધિર છે. (અપૂર્ણ.)

સુજ્ઞપતિષ્ પોતાની વિદુષી છતાં દુરાભિ-
માનવાળી સ્ત્રીને આપેલો સુવોધ.

(અનુસંધાન ૩૫ ત્રીજાના પંદ્ર ૨૪ માથી.)

કુતરો તો તે કુતરીઃ તેનાં પતિ કાગડા તો તે કાગડી, અને તેનાં પતિ જુડ તો તે જાતે જુડણી ફેરે છેઃ અને એમ દરવાચી તે અવિવેદી સ્ત્રી પાતાનાં માળાપને પણ તે જાનનાં ફેરવે છે. આવા નીચ સ્વભાવની સ્ત્રીઓ ઘણુંકરીને નીચ જાતિમાં જ હોય છે, અને કવચિત્ હુન્ની પર્ણમાં પણ હોય છે, તથાપિ તે નીચમાં જ ગણાય છે. હે મુગ્ધપતિવાળી ! એટલી તો મને ખાતરી છે કે પ્રાણ્તપર્વત પણ આવાં દુષ્ટ વધનોને તારા હૃદયમાં કે તારી વાણીમાં તું સ્થાન આપનારી નથી, અને તારી જાતિને દૂષણ લગાડનારી નથી, અને એ સિવાય પણ ખીજા મોટા હોયને તું કદી સેવનારી થનાર નથી. પરંતુ તારા અલ્પ હોયો છે તે વધવા ન પામે, અને અંતમાં તારો પિનાસ ન કરે, એટલા માટે આ માટે તારા પ્રતિ પ્રયત્ન છે. તું તારા મનમાં કલચિત્ એમ ધારીશ કે આ મારો પતિ આટલા દિવસ બોલતો નહોતો, અને હવે બોલવા લાગ્યો છે, તે રોગ, આ પ્રકારનો ધંદીટકારો કરશે કે શું? પણ એવી કુશાના પાશમાં તું પડીશ નહિ. મેં ઘણા દિવસ તારા શુષ્કહોયને જોયા, પરંતુ સ્વસ્થ હોય તારા છૂટી જશે, એમ ધારી તને કશું વિશેષ કશું નહોતું; પરંતુ હવે જ્યારે મને નિઃશય થયો કે આ હોયો ધીરેધીરે વધવાના કમકામર જાય છે, ને જો ઉત્તરોત્તર તેમ જ થવા હશે તો તને મોટા અનર્થ થશે, તેથી હવે કંઈક કહેવું યોગ્ય છે, એમ ધારીને આ કહેવાનો આરંભ કર્યો છે. તું તારા મનમાં ખાતરીથી જાણજો કે આ તારા પ્રતિનો આરંભો બોધ જો તું ન અદણ કરીશ તો હેશો જ છે, અને અદણ કરીશ તો પણ હેશો જ છે. હવે પછી તારાં અનુકૂળ પ્રતિકૂળ આવરણને જાણીશ તો પણ આ પ્રકારનો બોધ કરવા યત્ન કરીશ નહિ. રોગ, ધન, અને દોષ, ઉપજતાં જ હજીવા યોગ્ય ગણ્યા છે, તથાપિ તું માત્ર સ્ત્રીને તારા હોયને વધારે વધવા દે છે, તો આમજા ઉપર તને વધારે વેડવું પડશે. કુશાના પતિનો તો એનો ધર્મ છે કે પાતાની સ્ત્રીને આપણાવી અને એટલો બોધ આપીને નિર્દોષ કરીને સુખમાં સદાવતી, અને સધળાં પ્રયત્ન વર્ષ જતાં જણાય તો તેનાં સાથેનો આપણો સંબંધ અંતરગાંથી સજીને તેનાથી મુક્ત થઈ રહેવું, પણ નિરંતર સ્વેચ્છાને સહન કરતા બેસવું નહિ.

હે યોગ્યાયોજ્યને જણનારી ! તને પારંવાર જણાવવાની અગત્ય રહેવાની નથી, એમ જાણીને જ આ બોલવાનો આરંભ કર્યો છે. હું તને હોયવાળી કહું છું, અને તું કેવળ નિર્દોષ છું, એવું અભિમાય હું રાખતો નથી, માટે તેવા વિરોધી શાવને ધરીશ નહિ. એ તો નિઃશય જ છે કે જે હોયોથી સારથાન રહે છે, તેને દોષ જાણે જ નહે છે.

મહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૩, — માવ કૃષ્ણ ૧૪ સં. ૧૯૪૭ દર્શન (અંક) ૪ ચો.

॥ ૐ શ્રી ॥

વૃત્તિયો અંતર્મુખ ક્યારે થાય ?

આ પ્રશ્નનું હું કામાં ઉત્તર તો એમ છે કે વૃત્તિયોને અંતર્મુખ કરનારાં શુદ્ધ સાત્ત્વિક નિષ્કામ કર્મોના સંસ્કાર જે દ્રવ્યમાં રહેલા છે તે દ્રવ્યની શરીરમાં વૃદ્ધિ થાય, અને વૃત્તિયોને બહિર્મુખ કરનારા અન્ય સર્વ કર્મોના સંસ્કાર જે દ્રવ્યમાં રહેલા છે તે દ્રવ્યનો સંપૂર્ણ આંશે નાશ થાય ત્યારે વૃત્તિયો સંપૂર્ણ આંશે અંતર્મુખ થાય છે. પરંતુ જે જે શુભાશુભ કર્મ કરવામાં આવે છે તેના સંસ્કાર અંતઃકરણ અથવા લિંગશરીરમાં જ રહે છે, અને એ લિંગ શરીર રમૂજ શરીર સંયુક્ત નથી હોતું ત્યારે તો એ સંસ્કારો લિંગ શરીરના આંશરૂપે હોય છે. પરંતુ ત્યારે એ લિંગ શરીરના કર્મોના નિયમપ્રમાણે રમૂજ શરીરનો આશ્રય કરે છે ત્યારે એ લિંગ શરીર તથા સંસ્કારો રમૂજ શરીરના યોગ્ય પ્રદેશોમાં યોગ્ય દ્રવ્યોનો આશ્રય કરીને રહે છે. એ આશ્રય થયા પછી સંસ્કારોમાં ન્યૂનાધિક્તા થવાથી આપણા શુભાશુભતા પ્રાપ્ત થવાથી તે સંસ્કારોના આશ્રયવાળા દ્રવ્યમાં પણ પ્રમાણમાં ન્યૂનાધિક્તા તથા શુભાશુભતા પ્રાપ્ત થાય છે. જેથી અમુક ગુણાશુભ સંસ્કારમાં વૃદ્ધિહાનિના ઉપાય કરવા, અને અમુક દ્રવ્યની વૃદ્ધિહાનિના ઉપાય કરવા એમ કહેવું એ બંને એકજ અર્થનાં સૂચક છે. અર્ધાં ધરિદ્રાશ્રમી સદ્વિચાર કરવાથી શુભ સંસ્કારો વધે છે એમ કહેવું અથવા મગજમંદ તે સંસ્કારોના આશ્રયભૂત દ્રવ્ય વધે છે એમ કહેવું એ બંને બરાબર છે. કેમકે સદ્વિચારથી શુભ સંસ્કારો વધે છે તેમજ તે સંસ્કારો જે દ્રવ્યને આશ્રય

રહે છે તે પણ વધે છે. સ્ત્રીવિષયનું ધાંખા વખતસુધી મિતન કરવાથી તદ્વિષયક સંસ્કારો વધે છે અને તેજ ક્ષણે તે તે સંસ્કારોનું આશ્રયભૂત દ્રવ્ય પણ પ્રતિને પામે છે. અમુક કંઈ કરવાથી અમુક દ્રવ્ય વધે છે અથવા ઘટે છે એમ કહેવું એ (Materialists) જડપદાર્થસત્તાપાદીઓની ભાષા છે. એ લોકો શોધ કરતાં હાલ એમ કહે છે કે મગજના જુદા જુદા પ્રદેશમાં જુદા જુદા સંસ્કારવાળાં-જુદી જુદી ક્રિયા જ્ઞાન-કરાવવા સમર્થ-દ્રવ્યો રહે છે. તે દ્રવ્યો કોઈપણ પ્રકારના સ્પર્શ સાધનોથી નેત્રવડે-તો સમતીય એટલે એકજ-પ્રકારનાં દેખાય-છે. તે દ્રવ્યોમાં રહેલા એક સૂક્ષ્મ છે એટલે સૂક્ષ્મ હિદ્રિયગમ્ય નથી. પરંતુ તે તે દ્રવ્યોથી થતાં ક્રિયા જ્ઞાન જુદી જુદી વ્યવસ્થામાં હોવાથી એ દ્રવ્યો પણ સમતીય-અથવા અભિન્નવસ્થા પ્રતીત થતાં છતાં બિન્ન બિન્ન છે એમ સિદ્ધ થાય છે. જો માં ગણિત શાસ્ત્રના સંસ્કારનું દ્રવ્ય ધણું હોય તેના મગજનો અમુક ભાગ મોટો હોય અને તે મોટો ગણિતશાસ્ત્રી અથવા જ્યોતિષી હોય. જો માં સંગીતશાસ્ત્રના સંસ્કારનું દ્રવ્ય વધારે હોય તેના મગજનો અમુક ભાગ મોટો અને તે નેટલો મોટો હોય. તેના પ્રમાણમાં તે સંગીતશાસ્ત્રી અથવા ધણો કુશળ હોય. આપણાં મગજના જુદા જુદા ભાગોની નિરીક્ષા કરવાથી અમુક પુરુષ કબી કબી વિદ્યા કળામાં કુશળ હોઈ શકે ન હોઈ શકે એ પણ ચતુર માણસ કહી શકે. એવી નિરીક્ષા આરને તથા એ શાસ્ત્રને જાણનારને અંગ્રેજીમાં Phrenologists, મગજના શાસ્ત્રને જાણનાર કહે છે. આપણાં પણ સામુદ્રિક શાસ્ત્રને જાણનાર પુરુષ વધારે સ્પષ્ટ તથા સત્ય-અનુમાન કરી શકે. બાળકો સ્તકના જુદા જુદા ભાગોની નિરીક્ષા કરી તેનામાં કબી કબી વિદ્યાના સંસ્કાર વધારે અથવા ઓછા છે તેનો અભ્યાસક્રિયા નિર્ણય કરી પછી તે તે વિદ્યામાં તે બાળકની પ્રવૃત્તિ કરાવવી એવું આજકાલ ઘણા પાશ્ચિમી વિદ્વાનોનું મત છે. જેથી જે વિદ્યાના સંસ્કાર એ બાલકમાં ઘણાજ ઓછા છે અથવા નથી તે વિદ્યા શિષ્યવ્યામાં વ્યય થતા મિલ્કા કાલશ્રવાનોને બચાવ થાય. આપણાં સર્વજ્ઞ અને પદ્ધ અનુભવી ગુરુજો તો પોતાને આજે શરણે આપનાર બાલકનાં ગુણક્રિયા સંસ્કારને અનેક યુક્તિઓથી સારી રીતે જાણીને તે બાલકને એવ્ય વિદ્યામાંજ તેનો આરંભથી પ્રવેશ કરાવતાં આરંભવાંતર પ્રસંગથી તાત્પર્યે માત્ર એટલુંજ છે કે બચાવથી છ-

વનો શરીરસાથે સંબંધ થાય છે ત્યારથી જન્મવતુ નિર્વહણ કરનાર જુદી જુદી જાતના સંસ્કારો જુદી જુદી જાતના શરીરો યોગ્ય દ્રવ્યોનો આશ્રય કરી લે છે. તે તે સંસ્કારો શુભાશુભ હોવાથી તે તે દ્રવ્યો પશુ, શુભાશુભ ગણાય છે. તેથી શુભ દ્રવ્યની વૃદ્ધિ તથા અશુભ દ્રવ્યની હાનિ એ ઉપાદેય તરીકે વર્ણન કરાય છે. તથા અશુભની વૃદ્ધિ અને શુભ દ્રવ્યની હાનિ એ હેય તરીકે વર્ણન કરાય છે. આવી તો તે તે દ્રવ્યની વૃદ્ધિહાનિ કરાવનાર કર્મો હેમ ઉપાદેય તરીકે વર્ણન કરાય છે. પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં અંતઃકરણની અંતર્મુખ સ્થિતિ કરાવવામાં હેતુરૂપ આશ્રવા સાદાત્મક સંસ્કારોના આશ્રય-ભૂતા દ્રવ્યની વૃદ્ધિ, તથા બહિર્મુખ વૃત્તિમાં હેતુરૂપ સંસ્કારોના આશ્રયભૂત દ્રવ્યની હાનિ જે કર્મોથી થાય તે કર્મો ઉપાદેય તરીકે વર્ણન કરાયા છે; તથા તેનાથી વિપરીત કર્મો હેય ગણાયા છે. હવે કેવાં કર્મો કરવાથી અંતઃકરણને અંતર્મુખ કરાવનાર સંસ્કારોવાળું દ્રવ્ય વૃદ્ધિને પામે તથા તદ્વિપરીત દ્રવ્ય હાનિને પામે એ ચિંતનીય છે.

સાં કર્મજન્ય વૃદ્ધિનો ઊપક્રમ નીચે પ્રમાણે અંગીકાર કરાયેલો છે. પ્રથમ આદિ પુરુષ શુદ્ધ ચૈતન્ય હોય છે. શ્રી મહામાયા શક્તિ સર્ગના પ્રાગભાવ કાલમાં અનિર્વચનીય સ્વરૂપે શુદ્ધ ચૈતન્યથી અભિનવત્ રહેલા હોય છે. યોગ્ય કારો તેમાં શ્રી રુદ્રસત્તાથી ક્ષેત્રની પ્રતીતિ થાય છે. તેથી અપાર ચૈતન્યસ્વરૂપના એક દેશમાં શ્રીમહામાયાશક્તિ ભિન્ન પ્રતીત થાય છે. તથા તેટલા દેશમાં વ્યાપ્ત શ્રીશક્તિસહિત પુરુષ સમષ્ટિ સર્ગથી વર્ણન કરાય છે. અનિર્વચનીય છે સ્વરૂપ જેવું એવાં શ્રી મહામાયા શક્તિ પુનઃ જે રૂપે પ્રતીત થાય છે. તેમને શુદ્ધસત્તા તથા મલિનસત્તા માયા એવી સંજ્ઞા અપાયેલી છે. તથા પચાત્ શુદ્ધસત્તા તથા મલિનસત્તાના અંશોનું મેલન થવાથી એક તૃતીય રૂપની પ્રતીતિ થાય છે. તેને મિથ્ર સત્તા એવી સંજ્ઞા અપાયેલી છે. શ્રીમહામાયાશક્તિ જે હાલ સત્ત્વ રજસ્ અને તમસ્ એવાં ત્રણ ગુણવાળાં વર્ણાય છે તેજ આ શુદ્ધસત્તા, મિથ્રસત્તા, તથા મલિનસત્તા માયા છે. શ્રી સમષ્ટિ, ઈશ્વર અથવા શ્રી મહેશ્વર એ ત્રિગુણાત્મક માયાવિશિષ્ટ ઈશ્વર છે. શ્રી રુદ્ર-શ્રી ક્ષણ તથા શ્રી વિષ્ણુ એ શ્રી મહેશ્વરના આદ્યવિશેષ કહેવાય છે. (અનુક્ર સર્ગના પ્રાગભાવ કાલનું વર્ણન તથા અભિગાની ઇશ્વરો તથા ગુણોની ભિન્ન પ્રતીતિનાં ક્રમ આ શ્રી મહામાયા પ્રથમ રૂપના પ્રથમ દર્શનના મૂળ રૂપે નિ-

રચિત છે. આ સંક્ષેપમાં તેની પુનરુક્તિ માત્ર કરી છે. ત્રણ ગુણ પ્રધાન સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કાલે, તે સૃષ્ટિની વ્યવસ્થામાટે તે ગુણના અભિમાની ઈશ્વરનાં ધક્કામાત્રથી, રૂદ્ર-મનુ પ્રજાપતિ વિગેરે તે ઈશ્વરની આદ્યવિરોધ જન્ય ક્રાંતિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. આટલે સુધીની સૃષ્ટિ નિષ્કર્મે સૃષ્ટિ કહેવાય છે. એ સર્વ પોતપોતાના ઈશ્વરના દિવ્ય લીલાતતુમાંથી-અંગારામાંથી જેમ તનખાઓ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ-ઉત્પન્ન થયેલા છે. તે તે ઈશ્વરથી અગ્રિય છે. આ પ્રકારે મુખ્ય અભિમાનીઓના આદ્યવિરોધ ઉત્પન્ન થયા પછી તેમના દ્વારા પ્રથમ તો સ્વભાવસૃષ્ટિ શરૂ થાય છે. તેમનામાં, ત્રણે ગુણોના અંશ હોવાથી, તથા તેમનાં સંમિશ્રણ થવાથી નાના પ્રકારનાં ગુણકર્મ રજુરે છે. તેમના ઉત્તરોત્તર જન્મોથી કર્મસૃષ્ટિ શરૂ થાય છે. એ સૃષ્ટિ ગુણ તથા કર્મથી બદ્ધ પતી જાય છે. તેથી હવે પછી તેમની પ્રવૃત્તિ સ્વભાવ તથા કર્મના નિયમાનુસાર પતી જાય છે. ઉપર વર્ણવેલી આદ્યવિરોધજન્ય પ્રજા કર્મ તથા ગુણથી બદ્ધ નથી. તેમજ તેમની પ્રવૃત્તિ સાક્ષાત્ તેમના ઈશ્વરના સંકલ્પાનુસાર છે. આ કર્મજન્ય સૃષ્ટિ અનેક ખંડાડોમાં-તથા એક એક ખંડાડના અનેક ભેદોમાં કર્મોનુસાર રહેલી છે. આ ભૂલોકમાં મુખ્ય છત્ર મનુષ્ય પ્રાણી છે. એવા પ્રત્યેક મનુષ્ય પ્રાણીના શરીરમાં બે કર્મોશય મુખ્ય ગણાય છે. એક તો જીને આધાર ચક્ર આપવા મૂલમંડલ કહે છે ત્યાં છે. તથા બીજું જીને અન્નરાગરચક્ર આપવા ગગનમંડલ કહે છે ત્યાં છે. એ બે કર્મોશયોમાં કર્મોના સંસ્કારથી બારેલાં દ્રવ્યો રહે છે. અર્થાત્ તે દ્રવ્યોમાં રહેલા પરમાણુઓનાં રજુરણ એટલે દ્રવીભૂત થવાથી જીવો નાના પ્રકારની ગુમાયુગ પ્રવૃત્તિ કરવામાં પ્રેરાય છે. તે દ્રવ્યો સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મ એમ બે પ્રકારનાં છે. સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય અણુકાદિથી રચિત હોવાથી નેત્રવડે જોઈ શકાય એમ છે. સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પરમાણુ તથા હમણુકથી રચિત હોવાને લીધે અનેક સાધનથી પણ નેત્રમગ્ન થતાં નથી. આ જીને પ્રકારનાં દ્રવ્યો જીને મંડલમાં રહે છે. ત્યાં એક પ્રકારે વિભાગ કરતાં કર્મોના સંસ્કારો બે વર્ગનાં હોય છે; ઉદ્ભૂત અને અનુદ્ભૂત. વર્તમાન શરીરમાં ભોગને આપનારાં કર્મોના સંસ્કારો તે ઉદ્ભૂત અથવા પ્રા-રબ્ધ કહેવાય છે. તથા દ્રવતાને નહિ પામેલા અથવા નહિ પામવા મોગ એવા આ શરીરમાં ભોગ નહિ આપનારા સંસ્કારો અનુદ્ભૂત અથવા સંચિત કહેવાય છે. અનુદ્ભૂત સંસ્કારોનાં સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ દ્રવ્યો મૂલમંડલમાં કુંડ-સિની શક્તિ છે તેમાં રહે છે તથા ઉદ્ભૂત સંસ્કારોનાં સૂક્ષ્મસૂક્ષ્મ દ્રવ્યો

મગનમુદ્રા એટલે મૂર્દાસ્થાનમાં રહે છે. તે જોવી રીતે કે મુક્તિપુરઃસર-
જ્ઞે મૂર્દાસ્થાનને આકૃં કાર્પવામાં આપ્યું હોય તો તેમાંથી એક પછી એક
નાનાં મોટાં પોલાણ નીકળે. એ પોલાણમાં જ કમોનાં સંસ્કારવાળાં દ્રવ્યો
રહે છે. (હવે વર્ણવ્યા પ્રમાણે જોપરી અથવા Skull પોલી છે. તેમાં
Brain અથવા મગજનું દ્રવ્ય એક અભિન્ન પ્રતીત થતું છતાં અનેક બેદ
વાળું રહેતું હોય છે. એ સર્વ મગજ કમોના સંસ્કારથી બરેલું છે.) મૂ-
ર્દાસ્થાનમાં રહેલાં દ્રવ્યોકરતાં પણ વિશેષ ઉદ્ભૂત કળાને પામેલા સંસ્કાર-
નાં દ્રવ્યો, હલ્લના રૂધિરકોષને સ્વાધીન થાય છે અને તે દ્વારા સંપૂર્ણ
શરીરમાં વ્યાપ્તિને વ્યાપ્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. એજ સંસ્કારનાં દ્રવ્યો મૂર્દા-
સ્થાનોમાં રહીને અવયવોને બળ આપે છે, માટે એને શરીરનું બળ અ-
થવા એજન્સ કહે છે. એ એજન્સ જુદા જુદા પ્રાણિઓનાં ગુણકર્મોનુ-
સાર જુદા જુદા ગુણવાળું હોય છે. તથા ગુણકર્મ પ્રમાણે ન્યૂનાધિક તથા
ગુણાશુભ થઈ શકે છે. એ મગજ તથા રૂધિર કોષમાં રહેલા સંસ્કારો જ
આ શરીરની નાની મોટી-ક્રિયાઓ તથા સારી-મારી સર્વ સ્થિતિમાં હેતુ-
રૂપ છે. જિંગ શરીર સ્થૂળ શરીર સાથે અલંત નિકટ સંબંધથી સંબંધ
હોવાથી-તથા જિંગ શરીરના સંસ્કારો સ્થૂળ શરીરના દ્રવ્યોસાથે સંલગ્ન
રહેલા હોવાથી-શરીર તથા અંતઃકરણમાં થતા ફેરફારો પરસ્પર અસર ક-
રે છે. શરીરક ક્રિયાઓ શરીર તથા અંતઃકરણમાં ફેરફાર કરે છે અને
માનસ ક્રિયાઓ અંતઃકરણ તથા શરીરમાં ફેરફાર કરે છે. માદક પદાર્થો
ગ્રહણ કરવાથી શરીરમાં જડતા, તથા અંતઃકરણમાં મૂડતા પ્રાપ્ત થાય છે,
અને અંતઃકરણમાં હિમાદ થવાથી તેમાં વ્યાપ્તતા તથા શરીરમાં અસ્વ-
સ્થતા તથા અવ્યવસ્થા સર થાય છે. આ પ્રમાણે શરીર અને અંતઃકરણ-
નો અથવા સ્થૂળ અને જિંગ શરીરનો પરસ્પર નિકટ સંબંધ છે. તેથી
અંતઃકરણની અમુક સ્થિતિ કરવા માટે શરીર તથા અંતઃકરણની અમુક
ક્રિયાઓ ઉપાદેય મનાયથી છે. તેમજ શરીરની અમુક અરોગ સ્થિતિ માટે
પણ શરીર તથા અંતઃકરણની અમુક ક્રિયાઓ ઉપાદેય મનાયથી છે. તેથી
વૃત્તિભોની અંતર્મુખતાના સાધક માટે શરીર તથા અંતઃકરણની અમુક ક્રિ-
યાઓ ઉપાદેય છે, તથા બહિર્મુખ વૃત્તિ કરનારી શરીર તથા અંતઃકરણની
અમુક ક્રિયાઓ 'હેય' છે. "ક્રિયા" તથા "કર્મ" એ શબ્દો આ સ્થળે પર્યાય
શબ્દ તરીકે વાપર્યા છે. હવે અંતર્મુખતાની સિદ્ધિ માટે હેય ઉપાદેય ક્રિયાઓનાં
સ્વરૂપનો ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરતાં ક્રિયાઓના ત્રણ મુખ્ય બેદ પડી શકે છે.

૧. કટલીએક ક્રિયાઓ દેવલે માનસી એટલે વિચાર જાણવા સંકલ્પ
રૂપે જોવા છે. યદપિ તેમના પરિણામમાં કટલાએક શારીરક
દેરદાર થાય છે ખરા પરંતુ તે દેરદાર તે ક્રિયાના અંગરૂપ નથી
પણ કાર્ય અથવા પરિણામ રૂપ છે.
૨. કટલીએક ક્રિયાઓ પ્રધાનપણે શરીરજન્ય હોય છે. ખરે જોતાં
શરીરની કાંઈ પણ ક્રિયા મનમાં કાંઈ પણ પ્રકારનું સ્ફુરણ થવા
બિના તે થતીજ નથી તથાપિ કટલીએક ક્રિયાઓ જોતી છે જે તે
ક્રિયાઓ વખતે થતાં મનમાં સ્ફુરણનું અભિગાનીને જાન પણ
હોતું નથી. તથા જે ક્રિયાઓમાં મનનું સ્ફુરણ-સંદર્ભ-અણુછૂંદ
હોઈને શારીરક અંગોનેજ વિશેષ શ્રમ છે, તથા જે ક્રિયાઓમાં
ત્રિક ક્રિયાઓની પેઠે થવા કરે અને મન કોઈ વસ્તુના વિષયનું
ચિંતન કરી શકે. જેમાં મનનાં આસં શકાણુંની જરૂર નથી. તેવી
સર્વ ક્રિયાઓને આ પ્રસંગે પ્રધાનપણે શરીરજન્યમાં ગણી છે.
તેમના પરિણામરૂપ પણ કટલાએક માનસ દેરદાર થાય છે,
જો તે તે ક્રિયાઓના અંગરૂપ નથી.
૩. કટલીએક ક્રિયાઓ મિશ્ર હોય છે. એટલે તે કેરવામાં મન તથા
શરીર બંનેનો આશરૂપરૂપ ભાગ હોય છે. જેમાં મન તથા શરીર
બંનેની થતી ક્રિયાઓ પરસ્પરની અંગીભૂત હોઈ તેમનાથી થતી
અથવા મૂલ્યમંડલ સંબંધિત ક્રિયા તરીકે ગણાય છે. જેમકે જોલવાની
ગગનમંડલ કહે છે તેમાં મનની મનનશક્તિ તથા જાણી કદવાની શક્તિ
બંને રહે છે. અર્થાત્ તે દ્રવ્યદેહપતિના વાગિદિવાદિ સર્વ સાધનોને સંબંધિત
બીજી થવાથી જોવા નાના પ્રકારે તેમના પણ પરિણામરૂપ શારીરક તથા
તે દ્રવ્યો સંબંધ અને સૂક્ષ્મ એક બે
રચિત હોવાથી તેજવડે જોઈ શકાય ક્રિયાના પરિણામમાં માનસ તથા શારીર
દ્રવ્યકૃતી રચિત હોવાને લીધે અને પરિણામમાં પણ તદ્દતરૂપ શારીરક અને
આ બંને પ્રકારનાં દ્રવ્યો બંને મંડલ પરિણામમાં પણ શારીરક અને મા
કરતાં ક્રેમાં સંસ્કારો બે વર્ગના હોય તથા દેરદારો પુનઃ શુભાશુભ બેદવાળ
માન શરીરમાં ભોગને આપનારાં કે શારીરક તથા મિશ્ર ક્રિયાઓનાં તથા તે
રૂપ કહેવાય છે. તથા દ્રવ્યતાને નિમિત્તોનાં સ્વરૂપ, નિષ્કર્મ તથા અકર્મ
એવા આ શરીરમાં ભોગ નહિ આ જીવિતારૂપે સમજવાની જરૂર છે
ચિત કહેવાય છે. અનુદભૂત સંસ્કારોનાં તેમજ સંસ્કારોનું યથામતિ વિશ્લેષ
મિતી શક્તિ છે તેમાં રહે છે તથા

આત્મકરણ્યશુદ્ધિ : નિર્માણ સારીય સારીરના શુદ્ધિ તથા સ્વસ્થતાથી સારીરની શુદ્ધિ આરોગ્યતા-તથા શુદ્ધિના પ્રયોગો, શ્રી. સિ. શિં. પ્રમગ્ધેતો. આરોગ્યનો-એ શુદ્ધિતાભિસરણ્યસ્વસ્થતા જન્ય આંતરકરણ્યની સ્વસ્થતા રસના વલ્લેલી કમંદ્રિય પંચકુની સ્તંબકગમિ પ્રદીપન-દોષોનીરમતા વિ તથા ધ્યાંતિ-શ્રદ્ધા ભક્તિની દુઃખિ. અં-વિદિત કિયાઓ, સારીરનો શ્રગ પડેગેરે સારીરના બિન્ન બિન્ન પ્રદેશમાં તમુંખતાની દુઃખિ, શુષ્કોત્ત, અતિક્રમણ, એવી શ્રી-સહશુદ્ધિ, યાતા મિતાદિપથોણ્ય, ક્રિયાઓની, પ્રેરતિ. . . . . જાવિયપ્ત સતકર્મ તથા, દુઃખના બીજો વડલની સેના-સન્નિભવ બાહક અંબોયો . . . . . શરીર નિર-રૂપ, શુભ સંસ્કારોનો સંગમ, પ્રસન્નતા, અતિથિ તથા આનંદો-દેહ કંદથી આ પર આરોગ્યજ રહે એમ અન્યિયમિત

John Marshall Hall

१. भोमिन्द्रगो तथा व्यापकः शरीरस्य
अव्यक्तित-बोधा प्रसङ्गः विद्येयं, यत्न-
अन्यत्विज्ज्ञा, भासभवादिभू अशेष-प-
नरभा इमावद्व, अत्र-योताना इत्ता-
उत्तरता-ज्ञानव्याप्तिं अत्र, पापी इ-
पयम् अत्र, तथा इष्टिपुत्र भरव्यापि
इति-नगां, तथा अश्वविगमं गच्छाया
योग्यं अत्र न् भरव-अश्ववि, प्रदाय-
न् निर्दिशाय अश्विं व्यासाय शब्देन
अत्र, शरीरना शब्दसः, तागम सर्व-
न्यायप्रदः

सिद्धिः आहारान्नयत विहारयति सा-
सिद्धिं पतं विहारने लीधे व्यंतं कुः-

शुभं आस्तरयता तथा सांति सुप्ते
अवाय, चित्तमभ सर्वत्र अत्र सिद्धमाह.

स त्वोदक-शुभं आत्तामभु शु-
भ निश्चिन्ता कृत्वाह तया साक्षात्क सवृत्ति. प्रवृत्तिने वीधे गगन तथा दाना
विचारो तथा निश्चयो-परमात्मस्वरूपप्रिया कलापनार तत्त्वज्ञानी निमत प्र-
तया गदा विद्यानी विविध प्रक्रिया प्रवृत्ति-मर्दा-हृदय-विजरे स्थले नि-
ज्योतं मनन निदिध्यासन ईष्टं ध्यानपुनित प्रवृत्ति-रुक्ताविसरभू-भ्यास
न्य विजरे मानस साधनोना योग. प्रथास-पयन विजरे सवं क्रियाज्ञानी साधनोनी सिद्धये-त्री शुरनी कृपाया
श्री सिद्धात्त मित्रं प्रथम रत्नमां य अनुकूल प्रवृत्ति-तया शरीरमां स्व-
भूती अंतःकरण पंच्यनी ह्योदिक रगता तथा यथोपेय प्रवृत्तिने वीधे
परमार्थक सवं त्तिदित प्रवृत्तिज्यो. सवंत आरंभ्यते आ.स.

अंतःकरण शुद्धि तथा वयज्यध अंतःकरणनी निगमित शुभप्रिय
निश्चिन्ता कृत्वाह तया साक्षात्क सवृत्ति. प्रवृत्तिने वीधे गगन तथा दाना
विचारो तथा निश्चयो-परमात्मस्वरूपप्रिया कलापनार तत्त्वज्ञानी निमत प्र-
तया गदा विद्यानी विविध प्रक्रिया प्रवृत्ति-मर्दा-हृदय-विजरे स्थले नि-
ज्योतं मनन निदिध्यासन ईष्टं ध्यानपुनित प्रवृत्ति-रुक्ताविसरभू-भ्यास
न्य विजरे मानस साधनोना योग. प्रथास-पयन विजरे सवं क्रियाज्ञानी साधनोनी सिद्धये-त्री शुरनी कृपाया
श्री सिद्धात्त मित्रं प्रथम रत्नमां य अनुकूल प्रवृत्ति-तया शरीरमां स्व-
भूती अंतःकरण पंच्यनी ह्योदिक रगता तथा यथोपेय प्रवृत्तिने वीधे
परमार्थक सवं त्तिदित प्रवृत्तिज्यो. सवंत आरंभ्यते आ.स.

सुते

शुभं आस्तरयता तथा सांति सुप्ते
अवाय, चित्तमभ सर्वत्र अत्र सिद्धमाह.

स त्वोदक-शुभं आत्तामभु शु-
भ निश्चिन्ता कृत्वाह तया साक्षात्क सवृत्ति. प्रवृत्तिने वीधे गगन तथा दाना
विचारो तथा निश्चयो-परमात्मस्वरूपप्रिया कलापनार तत्त्वज्ञानी निमत प्र-
तया गदा विद्यानी विविध प्रक्रिया प्रवृत्ति-मर्दा-हृदय-विजरे स्थले नि-
ज्योतं मनन निदिध्यासन ईष्टं ध्यानपुनित प्रवृत्ति-रुक्ताविसरभू-भ्यास
न्य विजरे मानस साधनोना योग. प्रथास-पयन विजरे सवं क्रियाज्ञानी साधनोनी सिद्धये-त्री शुरनी कृपाया
श्री सिद्धात्त मित्रं प्रथम रत्नमां य अनुकूल प्रवृत्ति-तया शरीरमां स्व-
भूती अंतःकरण पंच्यनी ह्योदिक रगता तथा यथोपेय प्रवृत्तिने वीधे
परमार्थक सवं त्तिदित प्रवृत्तिज्यो. सवंत आरंभ्यते आ.स.

सुते

[સામાન્ય સુખેનો પણ અભાવ.]

સત્સાક્ષી તથા મોક્ષ સુખનો વિરોધી નહિ એવા સર્વ અંયોનું વાચન, અધ્યયન, શ્રવણ, સત્ય, પ્રિય, દિતકર આપણુ-કીર્તન-વાચક, ઉપદેશ અપ, પ્રણામ્યામહિ નિઃશ્વેચસપ્રાપ્ત્યયે કરતાં અતેક સાધનોના પ્રયોગ. મા નેન્દ્રિયેની સર્વ શુભ તથા અવિ-રોધિ ક્રિયાઓ.

આ સર્વે ક્રિયાઓ કરવામાં સ-રીર તથા મન એ બંનેનો પ્રયાત્ન પણ વાગશે.

નહિ.

શુભ પરિણામે તો ઉપર પ્રમાણે.

શુભ પરિણામે ઉપર પ્રમાણે.

અશુભ અંયો-મોક્ષ સુખના વિ-રોધી-શાંતિ સુખના વિરોધી-મતિને અગાડનાર-અશુભ વાસનાતે' દૃઢ કે-રનાર-અંયોનું અધ્યયન શ્રવણ વિગેરે. અસત્ય, અપ્રિય, અદિતકર સુખોતું ઉ-ચ્ચરણુ નિઃશ્વેચસ સુખમાં પ્રતિજ્ઞા પદ સંસ્કારને સ્થાપનાર અંયો-અશુભ છે. અશુભ કીર્તન, સંભાષણ, વાદ, દ્વેષ-વિગેરે અનિહિત રમતોનું રમવું.

નહિત.

અશુભ પરિણામે ઉપર પ્રમાણે.

અશુભ પરિણામે ઉપર પ્રમાણે.
(આ કોષ્ટકમાં સર્વ સ્વરૂપો અ-ભેદ હું કાળુમાં અપામાં છે. માનસહજ ઉદાહરણ તરીકે છે. તથા તેમાં કદાચિત્ શંકા યથાનો સંભવ રહે છે. તેમજ બની શકે તો યોગ્ય પુરૂષ રૂબરૂમાં સમાધાન મેળવવું.

સન્મિત્રનું મિત્રપ્રતિ પત્ર.

(અનુસંધાન ગત દર્શનના પૃષ્ઠ ૬૦ થી.)

હું મિત્ર! આ પ્રકારે મહાત્માઓએ સેવેલું અંધત્વ તથા બધિરત્વ સજ્જનોમાં સંભવે છે, તેમ જ મર્યાદા વસ્તુદર્શનમાં અકુશલતા વિગેરે રૂપ અંધત્વ, તથા દ્વિતકર વાર્તાને ન શ્રવણ કરવા વિગેરે રૂપ બધિરત્વ જે સજ્જનોએ ન સેવવાયોગ્ય છે, તેને દુર્જનો સેવે છે, તેથી 'તેવું' અંધત્વ તથા બધિરત્વ દુર્જનોમાં પણ ધટે છે.

વળી તે દુર્જનો પ્રસંગે સજ્જન પુરૂષને મુઘ્ધ, પંદ, અજ્ઞાન અથવા મુદ્ધ તથા પશુ પણ કહે છે. આ પ્રકારનાં તે દુર્જનોનાં વચનોથી પશુ સજ્જનો તો પ્રસન્ન જ થાય છે, કારણ કે આ સર્વ લક્ષણો એક-પક્ષથી નિઃશંક ગણાય છે, તેમ જ અન્ય અનુકૂળ પક્ષથી વંધ પણ ગણાય છે. આ લોકમાં બાળકશુદ્ધિ અથવા મૂર્ખ હીનમતિવાળાને મુઘ્ધ કહે છે. તે સમજાં લક્ષણ જોતાં તો દુર્જનોમાં જ એવું 'મુઘ્ધપણું' પ્રતીત થાય છે, અને સજ્જનમાં તો આ પ્રકારનું 'મુઘ્ધપણું' કદાચિત્ હોવું સંભવે છે કે નિઃશંકિયોએ સેવ્ય ગણ્યું છે.

સાન્નિધ્યે વિપયાણાં ચ સમયો ડવિકલેન્દ્રિયઃ

સુપ્તવદ્વર્તેતે નિત્યં સમિશુ મુઘ્ધ ઉચ્યતે ॥

અર્થ—જે પુરૂષ અવિકલ ઈન્દ્રિયવાળો, તથા વિપયભોગ-ભોગવંશમાં સમર્થ હોવા છતાં પણ નિપગેલું સાન્નિધ્ય થવાથી સદા સર્વદા સુપ્ત પુરૂષવત્ અર્થાત્ નિર્વિકાર રહે છે, તે 'મુઘ્ધ' કહેવાય છે.

પંદ પણ આ લોકમાં પુરુષાર્થહીન અર્થાત્ વીર્યબળહીન નપુંસકને કહે છે. તેમ જ શાસ્ત્ર પણ આત્મચાતુરથી રહિત અણગીને પંદ કહે છે, તો આ વિગેરે નિઃશંક લક્ષણાંશુ પંદવ તો કદા દુર્જનોમાં જ હોય છે; અને કદાચિત્ સજ્જનોમાં પંદવનું અનુમાન કરીએ તો-તે આ પ્રકારનું જ હોવું ધટે છે, કે જે સત્યશોભે સેવ્ય ગણેલું હોવાથી વંધ છે.

અચનાતાં યથા નારીં તથા પોઢશ્ચ વાર્ધક્કીમ્

શતવર્ષાં ચ યો દૃષ્ટ્વા નિર્વિકારઃ સ પણ્ડકઃ ॥

અર્થ—આજ નંભેલી તથા સો વર્ષની વયની સ્ત્રીના દર્શનના સમયે

જેવું નિર્વિકાર ગતિ હોય છે, તેવું જ સોળ વર્ષની સ્ત્રીના દર્શનથી પણ જે-
વું મન નિર્વિકાર રહે છે, તે પુરુષ પંઢક કહેવાય છે. (આ સ્થળે પણ
નિયમભંગના સાગર્યવાળા છતાં નિર્વિકાર રહેનાર પુરુષ પંઢક સમજવો. ગૃ-
હસ્થાશ્રમી પુરુષો પરસ્ત્રીના નિરીક્ષણસમયે નિર્વિકાર રહે તો તેમની પણ
આગાં ગણના થાય છે.)

અશુદ્ધ અથવા મુદ્—આ લોકમાં સેવાદિના સંભવથી અથવા જ-
ન્મદોષથી જે મનુષ્ય પદ્મસના પૃથક્ પૃથક્ સ્વાદને ભણી શકતું નથી, અર્થાત્
જેની રસનેદ્રિયનો ધ્વંસ થયો છે તેને, અથવા જે યથાવત્ ખાઈ શકતું
નથી તેને, તથા જે અવિદ્વાન્ મૂર્ખ છતાં અદિતકર બોલનાર હોય, અથ-
વા તો જન્મથી કે વ્યાધિથી જેની વાગિન્દ્રિય દૂષિત હોય તેને અશુદ્ધ
અથવા મુદ્ કહે છે. તો આ પ્રકારનાં વિશેષ લક્ષણ તો તે દુર્લભોમાં જ
ધટે છે, અને સંજ્ઞાનમાં કદાચિત્ ધટે તો આ પ્રકારનું અશુદ્ધવર્ણન ધટે
છે, કે જે સાધુ પુરુષોએ સેવ્ય ગણ્યું છે :

इदमिष्टमिदं नेति यो ऽश्नन्नपि न सज्जते

हितं सत्यं मितं वक्ति तमजिह्वं प्रचक्षते ॥

અર્થ—જે ખાતો હતો આ પ્રિય છે તથા આ અપ્રિય છે, એવાં ભાવ-
થી રહિત છે, તથા જે કસ્યાંથી કરનાર, સત્ય તથા મિત સાધ્ય કરે છે.
તેને અશુદ્ધ કહે છે.

પંચુ—આ લોકમાં વ્યાધિઆદિ નિર્મિતથી અથવા જન્મદોષથી આ-
લવારૂપ ક્રિયા ન કરી શકનારને પંચુ કહે છે, તથા ચરણ, હસ્થાદિ સં-
બન્ધ છતાં પરાયે વા પરમાર્થ જે આલવારૂપ ક્રિયાને આત્મસમર્થતાદિ
દોષોને વશ થઈ કરતો નથી, તે પંચુ ગણાય છે. ભોં કાઈ પણ પ્રાણિના
હિતને અર્થે ગમનાગમનાદિ ક્રિયા કરતી તે પરાયે કરેલી જાણતી, તથા
આપણા કસ્યાંથી નિર્મિત ખેલો પુરુષદ્વેષપ્રતિ, તથા સ્ત્રીપુરુષાં દ્વેષપ્રતિ
નિમિત્તે ગમનાગમનાદિ ક્રિયા કરતી તે મોક્ષનાં પરંપરા સાધનરૂપ હોવાથી
પરમાર્થ કરેલી ક્રિયા જાણતી: આ પ્રકારની પરાયે તથા પરમાર્થ ક્રિયા ન
કરવારૂપ દોષ વિગેરેના પાતરૂપ તો વિશેષ કરીને દુર્લભો જ હોય છે. તેથી
સંજ્ઞાનોમાં કદાચિત્ એવો પંચુપણરૂપ દોષનો આરોપ કરાય તો તે આ
પ્રકારનું જ પંચુપણ હોવું ધટે છે કે જે ગતિમહાત્માને સેવન કરાય છે :

નિઃશ્વાસવૃક્તક્રોધાઃ સર્વદેહલતાવૃણાઃ

આંધયોર્યં ન મિંદંતિ મૃત્યુસ્તં ન જિવંસતિ ॥ ૪ ॥

આધિજ્ઞો કે જ્ઞેયો સમજા દેહરૂપી લતાને ધુણે નાંગના બંધુની પેઠે કોતરી નાંખે છે, અને દેહરૂપી વૃક્ષને કાપી નાંખનારાં નિઃશ્વાસોરૂપી કરવતોને ઉત્પત્તિ કરે છે, તેઓ જીને બેઠે નહિ તે પુરુષને મૃત્યુ બાધું કરતો નથી.

રાગદ્વેષવિષાપૂરઃ સ્વ મનો મિલિ મંદિરઃ

લોભવ્યાલો ન મુંલે, યં મૃત્યુસ્તં ન જિવંસતિ ॥ ૫ ॥

રાગદ્વેષરૂપી વિષાપી બરપૂર, અને મનરૂપી ગિલગાં (સાક્ષીગાં) રહેનારો લોભરૂપી સર્પ જીને કરડે નહિ તે પુરુષને શ્વાયુ નહતો નથી.

યંત્રં તિલ્લાનાં કઠિનં રાશિમુઘ્રમિત્રાકુલં

યં પીડયતિ નાનંગસ્તં મૃત્યુર્ન જિવંસતિ ॥ ૬ ॥

જોમ પત્ર તિલ્લા મોઠા ટંગલાને પણ ક્યાકુળા કરીને પીધી નાંખે છે, તેમ આનંગ જીને વ્યાકુળ કરીને પીડે નહિ, તે પુરુષને શ્વાયુ નહી શકતો નથી.

પીતાશોષવિવેકાંબુઃ શરીરાંમોષિ વાઙ્મનઃ

ન નિર્દેહતિ યં કોપસ્તં મૃત્યુર્ન જિવંસતિ ॥ ૭ ॥

શરીરરૂપી સમુદ્રમાં રહેનારો, અને પ્રિયેકરૂપી સમજા જળને પીનારો ક્રોધરૂપી વાઙ્માર્ગિ જીને બાળે નહિ, તેને શ્વાયુ નહતો નથી.

હે બાહ્યા આ પ્રમાણે છે માટે હાર વર્ણવેલા સમજા-દોષોનો સંગી તથા પાપરૂપ જે ફળન હોય તેને વિપની પેઠે સજ દેવો, અને નિરંતર સત્ગુણ. શત્રુવ્ય કે સંતપુરુષનો સંગ સેવવો. (અપૂર્ણ)

શ્રી પંચવરદ્વત્તાન્ત.

(અનુસંધાન ગાત્રસ્થનના દૃષ્ટ ૫૮ શી.)

ધર્મી પુરુષો આનંદી પેઠે વિવચલાલસાંવાળા છતાં પણ ત્યાગાશ્રમ પ્રસન્ન, તિરસ્કારને સહન કરતા હૃદયપૂર્ણાથે દ્વારદ્વારપ્રતિ શ્રમતા એ જોવા છે,

અને તે દુરાગ્રાએને સુખનો અંશ પણ મળ્યો હોય એમ અનુમાન કરા-
 વું નથી; તો તદ્દત મારે મારી દુઃખદ સ્થિતિ પોતાની મેળે વિચાર પ્રાપ્ત
 કરી લેવી, એ અત્યંત અર્થોગ્ય છે. આ મારાં જુદા માતાપિતા કે
 જેમણે મોઢા ઉમંગથી લાઠનપાલન કરતાં, પોતાના બિવિધના સુખની આ-
 શાએના આધારરૂપ મણિને મને મળે કદે આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કર્યો છે,
 તેમની સર્વ આશાઓનો ભંગ કરવાથી મને ક્યો દોષ ન પ્રાપ્ત થાય ?
 અર્થાત્ સઘળા દોષના પાતરૂપ જ હું હું એમાં કંઈ સદેહ નથી. માતા-
 પિતાનો ઉપકાર કે જેનો બદલો અનંત કાળથી ચાલતી આવેલી સદ્દિમાં
 કોઈ પણ સુપુત્રે સંપૂર્ણ રીતે આપ્યો હોય એવું સાંભળ્યું નથી, અને હ-
 વે પછી સાંભળનામાં આવે એવો સંભવ પણ નથી. ક્વચિત્ આશી બદ-
 લો વાળવા પ્રવૃત્ત યથેશ્ઠા સુપુત્રોની મણના કરવામાં શ્રવણાદિને મળે છે,
 તથાપિ તે પૂર્ણ શદ્દેશો આપનાર મણાય નહિ. આથી કૃતદ્રવ્યજ્ઞાને પાત-
 નાના ઉપાયને મારે કદાચિત્ પણ મેઠ મણ્યો નોઈએ નહિ. આ વિગેરે
 અનેક યોગ્ય વિચારને કરીને મેં માતાપિતાની સેવામાં તત્પર રહેવા તથા
 તેમની અને શાસ્ત્રની આગ્રાપ્રમાણે શુદ્ધસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવા નિશ્ચય
 કર્યો. એ નિશ્ચયપ્રમાણે કમે કરી મારું લગ્ન થયું, અને ઉત્તરોત્તર હું
 શુદ્ધસ્થાશ્રમના શ્રુતિસ્મૃતિમાં દેહલા ધર્મને આચરતો, પૂર્વાશ્રમ કરતાં વિ-
 લક્ષણ સુખને અનુભવવા લાગ્યો. સંપૂર્ણ વેદવિદ્યા તથા નાના, શાસ્ત્રધર્મ-
 યને રૂઢે પ્રકારે સમજી સાધ્ય કરનાર થયો, અને તેથી સંપૂર્ણ આશ્રમિઓ-
 પ્રતિ મારી સર્વવિતરપે પ્રતિષ્ઠા બંધાઈ. કાળે કરીને શુદ્ધસ્થાશ્રમમાં મને
 નાના દુઃખનો પણ અનુભવ પત્તા લાગ્યો. શુદ્ધસ્થાશ્રમને અનુકૂળ પદાર્થો
 પ્રાપ્ત કરવામાં, સ્ત્રીને જોઈતા પદાર્થો યોગ્ય કાળે તેની વૃત્તિની અનુકૂળતા
 બળવીને, મેળથી આપવામાં, પુત્રપુત્રીના ગર્ભકાળથી તે પ્રસવકાળપર્યંતમાં,
 પ્રસવઅનંતર લગ્નાદિ ક્રિયા ચલાવ્યંતમાં, તથા સારા પછી તેમના યોગ્ય
 પ્રકારે વ્યવહાર ચાલે એવા પ્રકારની રિયતિમાં તેમના આવતાપર્યંતમાં, અ-
 નેક પ્રકારનાં દુઃખનો અનુભવ મને થયો, તે જ અગ્રાણે કુટુંબનાં મનુષ્યો-
 ની તથા અન્ય સંબંધીઓની, તથા શતિવર્મેની, તથા તેવા જ અન્ય
 સ્નેહસંબંધીઓનારની વૃત્તિઅનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરવામાં અનેક દુઃખનો તં-
 થા પ્રસંગવશાત્ સુખનો અનુભવ મેં કર્યો. તે સઘળી વાર્તાનો સર્વ મું-
 હીઓને ન્યૂનાધિક અંશે અનુભવ હોય છે; જેથી આ સ્થળે તેનો વિસ્તાર

કરવાનું આધિક પ્રયોજન નથી. આ પ્રકારે સુખદુઃખનો અનુભવ કરવાથી
 એ તો સ્પષ્ટ જણાયું કે વિષયજન્ય સુખકરતા વિષયજન્ય દુઃખનું પ્રમાણ
 ગ્રહી માત્રને અધિક હોવું ઘટે છે. દુઃખના અંશ અધિક જણાવા છતાં પણ
 આ સંપૂર્ણ ગ્રહીઓ તે અલ્પ સુખની અસ્પૃહા કરી તેથી વેગળા કેમ થતા નથી,
 એવી શંકા પ્રાપ્ત થતાં તેનું યોગ્ય સમાધાન આ પ્રકારે જણ્યું. આ ગૃ-
 હસ્થાશ્રમી જીવોને વિષયથી અતિરિક્ત સુખનું જ્ઞાન નથી. સુખવિના કે-
 વળ દુઃખમાં તેઓ જીવવાને સમર્થ નથી. યથાર્થ સુખના સ્વરૂપને જાણ-
 વનાર સાધનોની યોગ્ય પ્રકારે ઈચ્છા કરતા નથી. તે સુખને પ્રાપ્ત કરાવ-
 નાર સાધનોની તથા તે સાધનો સધાવનારની પ્રસંગે પ્રાપ્તિ થાય છે તો
 પોતાના પ્રતિકૂળ નિશ્ચયોથી તેમાં ઘટે તેમ યતનવાન થતા નથી. યતનવાન
 થાય છે તો ત્યાં પણ આરંભમાં ઈચ્છિત સુખનો અભાવ જણી તથા દુ-
 ઇત્યં અનુમાન કરી તેથી તત્કાળ નિવૃત્ત થાય છે. આ વિગેરે અનેક કા-
 રણોથી ગૃહસ્થાશ્રમી પુરોહો દુઃખસુખયુક્ત આશ્રમનો ત્યાગ કરી શકતા
 નથી. વળી સઘળાં જ મનુષ્યો આ દુઃખયુક્ત સ્થિતિની અસ્પૃહા કરી
 સુખસ્વરૂપ યાય, એ ન સંભવી શકે, એવી દુરાશા કાણ વિદ્યાન કરે?
 કોઈ જ નહિ. જીવમાત્ર પોતાના સંસ્કારને અધીનપણે રૂળ ભોગવે છે,
 તેથી સર્વના તેવા સંસ્કાર હોવા સંભવતા નથી. તેમ જ આ જીવો પો-
 તાની સ્વભાવસત્તાથી પણ પ્રયત્નનો આદર કરવા સમર્થ છે, તથાપિ તેવી
 ઉજ્જાળ સ્વભાવસત્તા પણ સર્વમાં હોતી નથી. તેથી 'સર્વે પ્રાણિની એક-
 સરખી સુખમાં સ્થિતિ યાય, એ આશા તો યથાર્થ તત્ત્વવિચારથી' રહિત
 શૂન્યસરખાં અંતઃકરણમાં જ થવી સંભવે છે; અને તે નિરંતર નિષ્કૂળ
 જ હોવી ઘટે છે. આ પ્રકારથી સર્વ સંસારીને એક કાળ વિષયસુખની
 અસ્પૃહા થઈ નથી, થતી જણાતી નથી, અને થવી સંભવતી પણ નથી.
 વિષયસુખમાં અસ્પૃહા કરી યથાર્થ સુખ પામવા તત્પર ન થયેલા એવાં
 અનેક ગૃહસ્થાશ્રમીની એક એવી પંથુ-શંકા આવતી જણાઈ કે આ વિ-
 ધવસુખની અસ્પૃહાવાળા જણાતા એવા, ગૃહસ્થાશ્રમથી રહિત, વિરાગના
 વેપને ધારણ કરેલા ધણુ, આ ભૂતળઉપર જમણું કરતા અમે, જેમજે
 છીએ, તથાપિ તેમને અમે કોઈ, યથાર્થ સુખને પ્રાપ્ત થયેલા જોતા નથી; એમાં
 કારણ શું? આ શંકાનું પણ અનુભવસિદ્ધ સમાધાન આ પ્રકારે જણાયું
 છે. ધણુ વિરાગનાં વેપવાળા પુરોહોને તો વિષયસુખની લાલસા ધણી છતાં

તેમને તે તે વિષયોની પ્રાપ્તિ થવાના અસંભવ જણાયાથી તેઓ રૂઝે, પ્ર-
કારે 'શુક્રેષ્ઠાશ્રમી યર્થ સક્યા' નહિ. તેથી નિરપાયે તેવાઓ કેવળ વિષય-
સંપાદન કરવાની આશાથી જ વિરાગના મનાએલા લોકપ્રસિદ્ધ વેપમા-
ત્રને, ધારણ કરી નિચરતા થયા છે. તેઓ જ્યાં જ્યાં અનેક ઇશ્વરપંચવડે
વિષયસુખની જ પ્રાપ્તિ કરવા મગ્યા છે. એવા દુર્ભાગી પાપાત્માઓને વિ-
ષયની આસ્પૃહાવડે પ્રાપ્તિ થનાર સુખ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થવું સંભવે? ન જ
સંભવે. અને કવચિત્ પુણ્યવાન પુરોહો કે જે યથાર્થ આસ્પૃહાવાળા યર્થને
વિષયાતીત સુખને, પામવા પ્રવૃત્ત થયેલા છે, તેમને તો તે પ્રાપ્ત હોય જ
છે. માટે યથાર્થ વિરાગવડે પણ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય વિષયથી ઐતિરિક્ત
સુખનો સર્વથા અભાવ જ હશે, એવી કલ્પનાવડે પ્રાપ્ત કરેલી શંકા વ્ય-
ર્થ ઠરી. હવે પુનઃ આપણા આત્મ પ્રસંગથી સંબંધ કરીએ.

નાના પ્રકારનાં સુખદુઃખનો અનુભવ કરતાં મને જેવા વિચાર આ-
વ્યા તે વિચારના સ્વરૂપને શ્રવણ કરો. તેમનું સ્વરૂપ આ છે. આ જગ-
તમાં કર્તૃત્વ શું છે, એ હવે મારે સત્ત્વર નિર્ણય કરવો જોઈએ. કારણ
કે નિરંતર, કાળને અધીન ગતિ કરનાર આ પ્રાણીઓનો સમુદાય
આચલ નથી. મારી પૂર્વે થયેલાં, મારા સમાન વધનાં, તથા મારા પછી
પ્રવાહમાં પ્રાપ્ત થએલાં અસંખ્ય પ્રાણીઓ કાળપ્રતિ ગતિ કરતાં આને
જાણે હલખત જ નથી યયાં એવાં યર્થ ગૂણો છે. આ ક્ષણે વિદ્યમાન છે
તે પણ કમવડે નહિ યયા સરખાં થનાર છે, જેમાં મારી પણ અવસ્થ
ગણના થતી ધટે છે. આના અભાવન પ્રવાહમાં આવી પડ્યા છતાં, અને
આ રૂપે માફ અસ્થિત સદા રહેનાર નથી એવું નિશ્ચય કસ્યા છતાં પણ
આ સ્થળે મારે શું કર્તૃત્વ છે એનો વિચાર તથા દૃઢ નિશ્ચય ન કરું
તો મારા સમાન મૂઢ દોઈ નથી, એ સિદ્ધ છે.

આ જગતમાં થોડો કાળ જ છતી વ્યવહાર કરવો છે, એવું જા-
ણનાર આ વિષયલેખક પ્રાણીઓ પણ સત્તિ તથા દિવસમાં વિચાર કસ્યા
જ કરે છે કે 'હવે દાને આપણે શું કરવાનું છે, વિતરણ સુખમાટે
આપણે કયા કર્તૃત્વમાં પ્રવેશ કરવો, આ પ્રાપ્ત થનારનો વ્યવહાર યર્થ
ગયા પછી આપણે શાવડે સુખ-લોભનીશું, માટે આપણું કર્તૃત્વ આત્મ-
સ્થથી રહિત યર્થ અવસ્થ કરવું જોઈએ.' આ વિગેરે વિચાર કરતા, તે
વ્યાવહારિક પ્રાણીઓ નિરંતર કર્તૃત્વસંગથી વિચાર કરીને, કર્તૃત્વનો નિ-

શ્વપ' કરીને તે તે કર્તવ્ય દર્શને કસ્યા નં કરે છે, તો આપણી ઉત્તરોત્તર સુખરૂપ સ્થિતિમાટે મારા સરખા વિચારવાને પંજુ પોતાના કર્તવ્યનો નિશ્ચય કેમ ન કરવો જોઈએ ? અવશ્ય કરવો જ જોઈએ.

આ વિગેરે અનેક પ્રકારે વિચાર કરતો જ્યારે યોગ્ય કર્તવ્યના સંબંધે વિચાર કરવા લાગ્યો ત્યારે આરંભમાં એવો પ્રશ્ન ઊઠ્યો કે જ્યાં પર્વત પ્રાપ્તવ્ય વસ્તુનો નિર્ણય થયો નથી, ત્યાં પર્વત યોગ્ય કર્તવ્યનો નિર્ણય થઈ શકે નહિ. કારણ કે આ વ્યવહારને સાધતાં મનુષ્યોમાં પણ પ્રથમ પ્રાપ્તવ્ય પદાર્થને નિશ્ચય કરીને જ તદ્દતુકાળ કર્તવ્યનો નિશ્ચય કરાતો જણાય છે. જેને કાંઈ પણ પ્રાપ્તવ્ય હોતું નથી, તેને કર્તવ્ય પણ હોતું નથી; કારણ કે આ લોકમાં નિલનૃપ્ત પુરુષો આપ્તકામ હોતાથી આંતમાં આક્રિય જ થતા જણાય છે. જેથી પ્રથમ મારે પ્રાપ્તવ્ય વસ્તુવિષયક વિચાર કરવાની અગત્ય છે, એવો નિશ્ચય કરી કું તે સંબંધે પુનઃ આ પ્રકારે વિચાર કરવા લાગ્યો.

આ વર્તમાન શરીરનો જન્મ થાય છે સારથી આ લોકમાં મેળવવા યોગ્ય મુખ્ય તો આહાર જ છે. કેવળ તે આહારવડે જ સર્વ વ્યવહારની સિદ્ધિ થતી નથી, કારણ કે શરીર ઢાંકવાને વસ્ત્રની અગત્ય પડે છે; આથી મનુષ્ય પ્રાણિને આ લોકમાં આવીને જીવવા પર્વત અગ્નિ, જળ તથા વસ્ત્રની અગત્ય છે, એમ સર્વનું જાણવું તથા 'માનવું' છે, જેથી એ ત્રણ વસ્તુ મેળવવા યોગ્ય ઠરે છે. ધણા વિચારથી મનુષ્યો એવો નિશ્ચય કરે છે કે આપણા જીવનનો આધાર આ અગ્નિજળ જ છે; જો એ ન હોય તો આપણે એવિના અવશ્ય મરીએ. પણ આ વિચાર સંપૂર્ણ અંશે ખરો નથી. કારણ કે ધણાં મનુષ્યોને આપણે મરતાં જોઈએ છીએ, તેમના સમીપ અગ્નિજળ વિદ્યમાન હોય છે તથાપિ તે મરે છે. માટે કેવળ અગ્નિજળ જ જીવનનો આધાર નથી, પણ અગ્નિજલાદિ પદાર્થોને મહત્ત્વ કરાવનાર તથા તેમને જઠરમાં પ્રાપ્ત થયા પછી યથાવિધિ જીરું કરનાર જે શરીર સ્થ સામર્થ્ય છે, તે સહિત આ અગ્નિજલાદિ પદાર્થો આપણા જીવનનો આધાર છે. હવે તે શરીરરથ સામર્થ્ય શી વસ્તુરૂપ છે, તથા તેની હાનિ, વૃદ્ધિ તથા સમસ્થિતિ શાવડે યાવ છે, તેના યથાર્થ સ્વરૂપને અગાધિ પર્વત આ લોકો જાણતા હોય એમ જાણવું નથી, કારણ કે આ પ્રાણિઓને આપણે મરણને પ્રાપ્ત થતા જોઈએ છીએ. મુખ્ય જીવનના

આધારભૂત કારણને જો આ જીવો જાણતા હોય, તથા તેની હાનિવૃદ્ધિ
આદિનાં સ્વરૂપને યથાવત જાણતા હોય તો અવશ્ય આ પ્રાણિઓ મરણને
પ્રાપ્ત થતા જણાય છે, તે ન જણાયા નેઈજો. આટલા વિચારથી એમ
સિદ્ધ થયું કે આ જગતમાં મનુષ્યોએ મેળવવા યોગ્ય મુખ્ય પદાર્થ અ-
નન્નલાદિ જ નથી, પણ તે અન્નજલાદિ પદાર્થો જ સામર્થ્યવતે આપણું
જીવનના આધારરૂપ થઈ રહ્યા છે, તે સામર્થ્યનું તેના કાર્યકારણના સ્વરૂપ-
સહિત યથાર્થ જ્ઞાન જ પ્રાપ્તવ્ય છે. એટલું તો સિદ્ધ જ છે કે આ પ્રાણી
પ્રાણિમાનને મરણ પ્રિય નથી, અને એમ છે તો જીવકું જ સર્વને પ્રિય
છે, એ નિઃસંદેહવાતું છે; જેથી મરણને અટકાવનાર તથા જીવનને જાળવનાર
કારણનું યથાર્થ જ્ઞાન જ માત્ર મુખ્ય મેળવવા યોગ્ય વસ્તુરૂપ છે, એ નિર્વિવાદ
સિદ્ધ જેવું થયું. હવે જો તે જીવનના જાળવનાર અથવા જીવનના આધાર-
રૂપ કારણનું પણ જ્ઞાન હોય તથાપિ તે કારણરૂપ ઉપયોગી પદાર્થો ન
હોય તોપણ કાર્ય સધાતું નથી. જેમ કોઈ રોગને નિવૃત્ત કરનાર ઔષ-
ધનું યથાર્થ જ્ઞાન આપણને હોય, પરંતુ તે ઔષધરૂપ પદાર્થ અસ્તિ-
ત્વમાં વાં આપણી પાસે વિદ્યમાન ન હોય તો કેવળ તે જ્ઞાનથી તે રો-
ગની નિવૃત્તિ થતી નથી, તેમ જ કેવળ ઔષધિરૂપ પદાર્થ હોય, પરંતુ
તેના કાર્યની ઉત્પત્તિ કરવાનું અર્થાત તેને યથાવિધિ ઉપયોગમાં લેવાનું
જ્ઞાન ન હોય તો તેથી પણ રોગનિવૃત્તિરૂપ અર્થ સિદ્ધ થતો નથી. આમ
છે માટે જીવનના આધારભૂત કારણનું યથાર્થ જ્ઞાન, તથા તે આધારભૂત
ઉપયોગી પદાર્થના અસ્તિત્વનું જ્ઞાન એ ઉભય પ્રાપ્તવ્ય ગણાય. તેમાં અ-
નન્નલાદિ પદાર્થ તો આ લોકમાં ન્યૂનાધિકપણે પણ પ્રાપ્તવત્ પ્રતીત થાય છે,
તથા તેના અસ્તિત્વનું જ્ઞાન પણ પ્રાપ્તવત્ છે, તથાપિ જીવનના આધાર-
ભૂત કારણનું તથા તે કારણની હાનિવૃદ્ધિઆદિના નિમિત્તાદિનું યથાર્થ જ્ઞા-
નમાત્ર અપ્રાપ્ત જણાય છે; જેથી મુખ્ય પ્રાપ્તવ્ય તો તદ્વિષયક જ્ઞાન જ
હરે છે. માતાના સ્તનમાં કુદ જન્મકાળથી જ પ્રકટ થાય છે, અને પછી
અનન્નલાદિ પદાર્થોનું જ્ઞાન તથા તેની પ્રાપ્તિ પણ આ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે.
જેથી એ પદાર્થ પ્રાપ્તરૂપ નથી એવી અજાણતા રાંકાં કોઈ કરે તો તે
યોગ્ય હરે એમ નથી. આમ હોવાથી જીવનનું મુખ્ય કારણ, તેનું જ્ઞાન,
તથા તેની હાનિવૃદ્ધિ વિગેરે ઈચ્છાનુસાર કરી શકવા પૂરતું યથાર્થ જ્ઞાન,
પ્રાપ્તવ્ય છે.

આ પ્રકારે કવન જીવવાના સંબંધમાં વિચાર કરતાં પ્રાપ્તવ્યનું
 યક પૂર્વેકલ નિશ્ચય થાય છે. હવે એ સિવાય વિચાર કરતાં વિશેષ એ
 જાય છે કે આ જીવો, માન જીવવાથી જ પ્રાપ્તસંતોષ હોતા નથી, પણ
 જીવોને વિવિધ વિષયો ભોગવવાની આશાવાળા હોય છે. તે વિષયોમાં ર
 પ્ય સ્ત્રી છે. કારણ કે ધનાદિ સંપૂર્ણ વિષયપદાર્થની પ્રાપ્તિવાળા પુર
 પણ સ્ત્રીવિના પોતાને સંતોષમાં રહેતા અનુભવતા નથી, તેમ જ અ
 પણ તેમને અસંતોષમાં જ જુએ છે. આમ છતાં પણ માન સ્ત્રી જ પ્ર
 મત્ય નથી, કારણ કે સ્ત્રીવાળા પુરુષો પોતાને સ્ત્રી પ્રાપ્ત છતાં પણ અસ
 તોષમાં જ અનુભવે છે. તે અસંતોષનું કારણ એ જણાય છે કે તેઓ
 સ્ત્રીરૂપ વિષયને યથાવત્ ભોગવવાનું સામર્થ્ય હોતું નથી. જો સ્ત્રીરૂપ વિષ
 છતાં પણ તેના ઉપભોગાર્થે યોગ્ય જળ વા સામર્થ્યની અપેક્ષા રહે છે. તે
 માં સ્ત્રીરૂપ પદાર્થ સદજ પ્રાપ્ત થાય એમ છે, કારણ કે પ્રકટ પદાર્થ
 તેનું અસ્તિત્વ સર્વને શાત છે. પરંતુ આંતર સામર્થ્યના યોગ્ય કારણ
 યધાર્થે જ્ઞાન આ જીવોને હોય એમ જણાતું નથી. માટે મુખ્ય પ્રાપ્તવ્યરૂ
 આ વિષય નથી, પણ તે તે વિષય ભોગ ભોગવવાના સામર્થ્યના નિર્વાહ
 હેતુનું યધાર્થે જ્ઞાન જ છે. આ પ્રકારે જ સંપૂર્ણ હિંદિયોના વિષયમા
 નિર્ણય થાય છે. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ તથા ગંધ એ પાંચ વિષયોને અ
 તુલ્યપણે યથેચ્છ ભોગવવાના સામર્થ્યના નિર્વાહક હેતુઓનું યધાર્થે જ્ઞાન
 અપ્રાપ્ત હોવાથી પ્રાપ્તવ્યરૂપ ગણાવું ઘટે છે. આં લોકમ્યવહારમાં પણ ન
 પ્રાપ્ત યથેચ્છ પદાર્થને જ પામવા યોગ્ય ગણવા છે.

(અપૂર્ણ)

સુજ પતિં પોતાની વિદુષી છતાં દુરનિ-

માનવાળી સ્ત્રીને આપેલો સુવોધ.

(અનુસંધાન ગત દર્શનના ૫૯, ૭૨ ગાથી.)

આ લોકમાં યૌવન, જીવિત, ચિત્ત, જ્ઞાપા, લક્ષ્મી, તથા પ્રભુતા એ
 છ અંશજ છે, માટે એવા નિગિતમાં નિર્મોહ રહેતાં સદાચરણે ચાલનાર
 યજુ, એ જ કુળવાન સ્ત્રીપુરુષો મુખ્ય ધર્મ જાણવો. આ પુકારનાં આ-

પણું સુઘ પ્રાચીન પ્રશ્નોનાં વચનો ને જાણવા છતાં હું સ્વેચ્છાચારથી ગ-
ર્વિષ્ટ સરખી રહીને મને અસંતોષ પ્રતીત કરાવે છે, એ તારી નીતિ તને
જનમ આપનાર માતાપિતાના કુળને વખણાવે તેમ નથી. સ્ત્રીજાતિએ પો-
તાના કલ્યાણમાટે જ પતિને અનુકૂળ વર્તવું છે, કાંઈ કેવળ પતિના કલ્યા-
ણમાટે અનુકૂળ નથી વર્તવું. આ ઘણે સ્થળે જોવામાં આવે છે કે, પુરુષ
સ્ત્રીને રોજ ગાળો દે છે, મારે છે, ને સંતાપ દે છે, તેમ જ તે સ્ત્રીઓ પ-
ણ રોજ તેટલું જોગવવા છતાં ક્લેશથી સંતાપ ધઈ ધઈને પુનઃ પુનઃ તે
જ ગાળે જાય છે, અને પતિના સામું ખેલે છે, કઠોર વચનો સંભળાવે છે
અને પોતે સુખે ખાતી નથી, ને પતિને ખાવા દેતી નથી. પણ આ તે
પતિપત્નીનાં લક્ષણ ઉભયતું અકલ્યાણ જ કરનાર છે, એમ જાણવું. ક-
લ્યાણને માટે તો શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:—

સંતુષ્ટો માર્ગયા મર્તા મર્ત્ત્રી માર્યા તથૈવ ચ

યસ્મિન્નેવ કુલે નિત્યં કલ્યાણં તત્રૈવ ધ્રુવમ્ ॥

અર્થ—જે કુળમાં સ્ત્રીથી પુરુષ અને પુરુષથી સ્ત્રી સંતુષ્ટ રહે છે,
આપોત્ત બંનેને પરસ્પર પ્રીતિ હોય છે તે કુળનું સદા કલ્યાણ જ થાય છે.
ધણી દિવસ યયાં હું તારા સ્વભાવનો ફેરફાર થયેલો જોઈ છું. પણ
જ્યાં સુધી હું તારી મેળ સુધરે ત્યાં જાણી ધણું સારું એમ જાણી મેં ત-
ને બોધરૂપ વચન કહ્યાં નથી, પણ હું તારા મનમાં છાકતી જાય છે, એ-
નો નિશ્ચય જ્યારે થયો ત્યારે મેં આ કહેવાનો આદર કર્યો છે. કારણ કે
કાર્યનો જિગાડ થયા પછી સુધારવા યત્ન આરંભવું એ ધર જળવા માંડ્યા
પછી કૂવો ખોદવાનો આરંભ કરવા જેવું છે.

સ્ત્રીનું કરેલું પાપ તેના પતિને આવે છે, એ વાતોને જાણનાર પતિ
પોતાની સ્ત્રીને ન સુધારે તો તેણે મોટી હાનિ મેળવી એમ જાણવું. તે
પાપાંચરણમાં પ્રવેશ કરી નથી સુઠી, ત્યાં પર્યંત જ તને બોધની જરૂર છે;
પછી તો બોધયા પછું શું? માટે શુદ્ધબુદ્ધિવંતે નિરંતર ચૈતન્યવંદારમાં જ રહી-
તને સખીને, અન્ય પુરુષના સંમુખ ઉભાં રહીને કે બેઠીને ઈર્ષ્યાનુસારે
જોલવાનાં વ્યવહારને સેવકની ઈર્ષ્યાનો પરિત્યાગ કરે. ન કરવાનું કામ જે
મનુષ્ય જોકવાર કરે છે, તે મનુષ્ય તેના સ્વાર્થને ચોખ્ખો તેનું તે પુનઃપુનઃ
જાણ નિર્ભયપણે કરે છે, અને આ પ્રમાણે એક બોલે કામ કર્યું

કે પછી બીજું કરવાની ઈચ્છા કરે છે, અને એમ કરતાં પછી દુર્ગુણોનાં
 યુગનાં ધૂય પોતામાં આણી વાસે છે. આપણામાં કહેવત આવે છે કે 'આતિ
 આણીને આણુ શું?' ને આતિ દુઃખીને દુઃખ શું?' વળી, 'આપણા પછી અ-
 સુર શું' અને હું ત્યા પછી બધું શું?' આવી કહેવતોનો સાર એ જ છે કે
 તે એક પણ દુર્ગુણને સેવનાર અનેક દુર્ગુણોનાં સેવનાર થાય છે, અને દુ-
 ર્ગુણમાટે પ્રસિદ્ધ થયા પછી તો તે કોઈ દુર્ગુણથી પણ બચતો નથી. આ-
 વા જ પ્રસંગને લગતો આ શ્લોક છે, સાંભળ.

મિશો કંથા શ્લથાતેનહિશફરિવથે જાલમશ્રોતિ મત્સ્યાં
 સ્તે વૈ મધ્યોપદંશાઃ પિવસિ મધુસમં વેદ્યયાં યાસિ વેદ્યામ્
 દત્વાં ડધિ મૂર્ધન્યરીણાં તવકિમુરિપવો મિત્તિ મેત્તા ડસ્મિયેપાં
 ચોરોડસિ દ્યુત હેતો સ્ત્વયિ સકલમિદં નાડસ્તિ નષ્ટે વિચારઃ ॥

અર્થ—કાઈએ એક બિલુકરખા જણાતા મત્સ્યને પૂછ્યું, 'હે બિ-
 લુક? શું આ તારી શિયિત્ર યવેલી ગાદી છે?' ત્યારે બિલુક બોલ્યો, 'ન-
 હિ, એ તો મોંઘડાં પકડવાની ભાજ છે.' પૂછનારે પૂછ્યું, 'ત્યારે શું તું
 મોંઘડાં ખાય છે?' ત્યારે કહે 'હા મેં 'સંહિતં', ત્યારે પૂછ્યું, 'શું તું મં-
 ઘ પીએ છે?' ત્યારે કહે, 'હા વેશ્યાં સર્વે.' ત્યારે પૂછ્યું, 'શું તું વેશ્યા
 સ્વર્ગીય બંધ છે?' તો કહે, 'હા, શત્રુનાં માર્યા ઉપર' પણ 'શુક્રાનો' ત્યારે
 પૂછ્યું, 'શું તારાં શત્રુ છે?' તો કહે, 'હા, જેનાં ધરમાં આતર પાડું
 છું તે.' ત્યારે શું તું ચોર છે?' તો કહે, 'જુગાર રમવા માટે.' ત્યારે
 શું તારામાં એ બધું છે?' તો કહે, 'બધું થયા પછી વિચાર કેવો?'

આમ છે માટે હે વિદ્યાવાળાં, હું અવિદ્યાને વશ. પતનારી થા મા,
 તથા અશયી પણ દુર્ગુણોના પડછાયા સેવકથી દૂર રહે. એમ કરવાથી જ
 તારો આ લોક તથા પરલોકમાં જાય છે. ધણી મૂંઝાં સ્ત્રીઓ પોતાપોતામાં
 લડતાં પરસ્પર વટી ગાળો દેવાનો આરંભ કરે છે, અને પછી તેમ જ બારે
 કાવતી નથી, ત્યારે તેનાં આજ્ઞાપુ વિગેરે વડિલોને તથા અન્ય નિકટનાં સં-
 બંધીઓને ગાળો દેવા માંડે છે; એ અત્યંત નિઘ નીતિનો તું પાંચ પ્રસંગે
 આદર કરતી જણાય છે, પણ તે તને કોઈ આપનાર નથી. જે મત્સ્ય
 ખાસ આપણા સમુખ કઠોર વચનો બોલે છે, તેને જ આપણે કહેવું એ
 તો કદાચિત પણ ઉચિત ગણાય. પણ આપણાં વિરોધીને દરેક લગાડતા

નેમિત્ત, આપણું સાક્ષાત્ વિરોધી ન થયેલું. એવું. પરોક્ષ રહેલું પાત્ર હોય તેને પણ મધ્યે ભેળવીને તેને કઠોર શબ્દો જોડવા એ તો અત્યંત અનુચિત છે. ગાટે વિચાર કરીને અન્યના પ્રતિ તેમ જ મારા પ્રતિ બોલવાનો અભ્યાસ રાખ.

તું સ્ત્રીજાતિએ તો ધરના સધળા નાના મોટા પુરુષોને ધરિત ગાન આપતાં તેમના પ્રતિ ચોખ્ખ પ્રકારથી વર્તવું જોઈએ. તેમાં તું ધણી વાર ભૂલ કરે છે.

તું વડિલોની આગળે જેમ પાળવામાં પ્રમાદવાળી થાય છે, તેમ મારી આગ પાળવામાં પણ પ્રમાદવાળી થાય છે. સ્ત્રીજાતિએ પતિની આગાતું પાલન કરવું, એ તો સર્વમાન્ય નીતિ છે. કોઈ પણ કુળવાન પતિ, પોતાની સ્ત્રીને અયોગ્ય વા અધર્મરૂપ આગા કરે નહિ, તેમજ કોઈ પણ કુળપત્ની સ્ત્રી પ્રતિની મોખ્ખ આગાને ઉલ્લંઘન કરે નહિ. વળી ચોખ્ખા ચોખ્ખ નિર્ણય કરવા અર્થે વિચાર કરવામાં અકુરાળ તથા પતિને અપાઠ ગણેલી સ્ત્રીએ તો સર્વથા પતિની આગાતું પાલન જ કરવું જોઈએ. નીતિય મહાત્માનાં વચન છે કે:—

મનો વાક્કર્મભિઃ શુદ્ધા પતિ દેશાનુવર્તિની

છાયેવાનુંગતાં સ્વચ્છા સત્તેવ હિત કર્મસુ ॥

દાસીવિદિષ્ટ કાર્યેષુ માર્યા મર્તુઃ સદા ભવેત્ ॥

અર્થ—સ્ત્રીજાતિએ સદા મન, વાણી તથા કર્મ કરી શુદ્ધ, પતિની આગ પાળનારી, તેની છાયાની પેડે અનુસરનારી, સ્વચ્છ, તેના હિતકર્મમાં મિત્રસમાન, તથા આગ પાળવામાં દાસી સમાન થવું.

હે સ્ત્રી ! પોતાને સમર્થ સમજનાર સ્ત્રીએ પણ પોતાના પતિની આગાને કદાચિત્ પણ ઉલ્લંઘન ન કરવી. દારણ કે પતિની આગાનો ભંગ કરવાથી સર્વદા અનિષ્ટ ફળ થવાનો જ સંભવ હોય છે એ સંબંધમાં આ પ્રાચીન પદ્યને તું લક્ષમાં આણ.

પૂર્વે એક વેળા સતિ અર્થે મહાશક્તિ ઉત્તમવાના પિતા દક્ષ પ્રેમ-પતિએ પોતાને ત્યાં યજ્ઞને આરંભ કર્યો. અન્ય સર્વને નિમંત્રણ દીધેલાં, પણ મહાદેવને વિરોધ દૃષ્ટિથી જોનાર તે દક્ષ પ્રેમપતિએ પોતાની પુત્રી સતીને તથા શ્રીમહાદેવને નિમંત્રણ મોકલ્યું નહોતું. નિમંત્રણ નહિ છતાં, તે યજ્ઞમાં સધળા અહરિ, દેવર્ષિ, ઋષિતરુ, ગંધર્વ અને દેવતાઓને તથા તેઓની સ્ત્રીઓને વિમાનોમાં બેસી જતાં જોઈને તથા તેમની વાર્તાઓને શ્રવણ કરી, તે યજ્ઞ સમારંભમાં જવાની ઈચ્છાવાળાં સતીએ પોતાના

નિશ્ચય ભક્તિપદે અંતરથી, ટાળે નિજ આભિમાન;
 ક્રુપ, પ્રહ્લાદ, સુરુષવન્સમતે; સહજ શુદ્ધ સુખરયાન રે દુઃખ ૮
 ન્યાય ચહે તે સ્વપર ન બાણે, ધૈર્ય દીપે છે દંડ;
 મુધન્નાના પિતાસગપાળી, - પણ, લે સુખ આખંડરે, દુઃખ ૯
 નીતિય નીતિએ નય આસે, ધર્મય પાળે ન ધર્મ;
 હુમંતિતે છે દુઃખના બોગી, કંઠી ન લહે સુખમર્મ રે દુઃખ ૧૦
 અધિક કલાથી શું છે વીરો, સ્વદ્યે સગળે સુહ;
 નૃસિંહ કાઠિ ઉપાય કરે પણ, કંઠીના સમળે આંગ રે દુઃખ ૧૧

ૐશ્રી

વેદાન્તસાર.

(અતુલધાન દ્વિતીય રૂપના પ્રકરણ ૨૫૨ થી.)

શારીરિકસૂત્રાદીનિઃ--શરીરમેવ શરીરકંત્ર મેવઃ જીવઃ શારીરિકઃ--
 સં સૂચ્યતે યાયાતમ્યેન નિરૂપ્યતે ચૈઃ--શરીરં શબ્દેન સ્વાર્થે કં પ્રસય-
 લાગ્યાથી એજ અર્થમાં શરીરક રૂપ થાય છે. શરીરકમાં રહેલો તે શરીરક
 અર્થાત્ જીવ અથવા પ્રલભાત્મા તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ જોઈએ બ્રહ્માર્થ
 અભિનિપણું બ્રહ્મસ્વરૂપના પ્રાતિપાદનદ્વારા જે સૂત્રો પ્રતિપાદન કરે છે તે
 બ્રહ્મગીર્માંસાનાં સૂત્રો શારીરક સૂત્ર છે. અંધવા તો શારીરિકસ્ય સૂત્રાંગિ
 તદ્યાયાતમ્યવાદિવેદાન્તાર્થ સંગ્રહ વાક્યાનિ એ રીતે પણ પ્રસંગ આ-
 ભાવના યથાર્થ સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરનાર જે ઉપનિષદનાં વાક્યો તેના
 અર્થનો સંગ્રહ કરનાર અથાસ્તો વ્રહ્મજિજ્ઞાસા વિગેરે બ્રહ્મગીર્માંસાનાં
 સૂત્રો તેજ શારીરક સૂત્રો. આદિ પદ્યો એ સૂત્રોપરનું શ્રીમત્ શંકરાચાર્ય
 મંત્ર બાહ્ય, અન્ય વેદાન્તના ગ્રંથો જેવા કે પંચદશી, વેદાન્તપરિભાષા,
 શ્રીમદ્બૃજગવદ્ગીતા વિગેરે સર્વ ભાષાસ્થ પુસ્તકો સેવાં.

આપ્રમાણે વેદાન્ત શબ્દનો અર્થ સ્પષ્ટ થયો જોઈએ વેદાન્તસારનો
 તો સહજ સ્પષ્ટ થાય છે. એ વેદાન્તસારના આરંભની પ્રતિજ્ઞા અંધકાર
 કરી, સાં જોવો નિયમ છે કે શાસ્ત્રના અતુલધાન અતુલધાન નંદણા પિતા
 કાઈ પણ વિચારવાનું પ્રાણિની તેમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. તેથી આ શા

જ્ઞાના પશુ અનુગ્રંથ શું છે તે કહેવું આવશ્યક છે. તે માટે અંથકાર કહે છે કે

अस्य वेदान्तप्रकरणत्वात् तदीयैरेवानुबन्धैस्तद्वत्ता सि-
द्धिर्न ते पृथगालोचनीयाः ॥ ४ ॥

અર્થ:-આ અંથ વેદાન્તશાસ્ત્રના પ્રકરણરૂપ હોવાથી તે શાસ્ત્રના અનુગ્રંથ તે જ્ઞાના પશુ અનુગ્રંથ છે અર્થાત્ તે શાસ્ત્રના નિર્ણય કરાયેલા અનુગ્રંથથી જ જ્ઞાના અનુગ્રંથ નિર્ણય થાય છે તેથી જોના અનુગ્રંથને પૃથક્ આલોચન કરવું જરૂર નથી. (૪)

આ વાક્યભાવેદાન્તપ્રકરણત્વાત્ એ પદથી એ હેતુ જતાવ્યે છે કે આ શાસ્ત્ર વેદાન્તશાસ્ત્રના એક પ્રકરણરૂપ છે. પ્રકરણનું સ્વરૂપ એ વું મનાયેલું છે કે શાસ્ત્રૈકદેશ સંવદ્ધં શાસ્ત્રકાર્યાન્તરે સ્થિતમ્ । અ-
હુઃ પ્રકરણં નામ ગ્રંથભેદં વિપશ્ચિત્ ॥ શાસ્ત્રના એક ભાગસાથે 'સ' બંધવાળું હોય અર્થાત્ મુખ્ય શાસ્ત્રના એક ભાગનું પ્રતિપાદન કરનાર હોય તે, તે મુખ્ય શાસ્ત્રની અપેક્ષાથી પ્રકરણ નામનો બિન્ન અંથ કહેવાય છે. આ વેદાન્તસાર મુખ્ય વેદાન્તશાસ્ત્રના માત્ર એક ભાગનું જ પ્રતિપાદન કરનાર છે; એ એ અંથમાં પ્રતિપાદિત વિષય જોવાથી સદજ જણાશે. તેથી આ અંથ મુખ્ય વેદાન્તશાસ્ત્રના એક પ્રકરણરૂપ છે એ સિદ્ધ થાય છે. આદિ જોનાં નિયમ છે કે જો અંથ જે શાસ્ત્રના પ્રકરણરૂપ હોય તે અંથના મુખ્ય અનુગ્રંથ તે મુખ્ય શાસ્ત્રના અનુગ્રંથથી અભિન્ન જ હોય છે. જો એમ ન હોય એટલે જાનેના અનુગ્રંથ બિન્ન બિન્ન હોય અર્થાત્ જાને જૂદા વિષયનું પ્રતિપાદન કરનાર અંથો હોય, જાનેના અધિકારી જૂદા હોય, જાનેનાં ફલ જૂદાં હોય અને સંજ્ઞા પશુ જૂદા હોય તો પછી એ જાને અંથો પરસ્પર સંજ્ઞાધરહિત હરે અર્થાત્ એકની અપેક્ષાથી બીજો પ્રકરણઅંથ ન કહેવાય. તેથી જ્યારથી એમ સિદ્ધ થયું કે અમુક અંથ અમુક શાસ્ત્રના પ્રકરણરૂપ છે ત્યારથી જ જાનેના મુખ્ય અનુગ્રંથ એક જ છે એ પણ સિદ્ધ થાય છે. એ નિયમપ્રમાણે અંથકાર કહે છે કે આ વેદાન્તસાર મુખ્ય વેદાન્તશાસ્ત્રના પ્રકરણરૂપ છે તેથી જાનેના અનુગ્રંથ એક જ સિદ્ધ થાય છે. એટલે વેદાન્તપ્રકરણત્વાત્ એ હેતુથી સિદ્ધ થતું સાધ્ય તદીયૈરેવાનુ-
બંધૈસ્તદ્વત્તાસિદ્ધિઃ મુખ્ય શાસ્ત્રના અનુગ્રંથથી જ જાના અનુગ્રંથની સિ-

હિ છે એ છે, અને એ સાધ્ય ન જૈ પૃથગલોચનીયાઃ-- એમને ચર્ચ કરી આ સ્થળે સિદ્ધ કરવા આવશ્યકતા નથી એ સાધ્યપ્રતિ હેતુ છે. એથી એ અર્થ થયો કે મુખ્ય વેદાન્તશાસ્ત્રના પ્રકરણરૂપ આ અંગ હોવાથી તેન અનુબંધ તે જ આના પણ છે અને એ અનુબંધની સિદ્ધિ અપાડતો જ હાજિજ્ઞાસા એ બ્રહ્મસૂત્રપરના બાધ્યમાં વિસ્તારથી ચર્ચા કરી સિદ્ધ કર્યા છે તેથી આ અંગમાં તે જ ચર્ચા સવિસ્તર કરવી વિશેષ અગત્યની નથી.

આપમાંજો મુખ્ય અનુબંધનું સચિત્તર પ્રતિપાદન આવશ્યક નહિ હોવાથી અત્ર કશું નથી અને જે આ અંગનાં અવાન્તર અનુબંધ છે તે તો સદૃશ જણાય એમ છે તેથી તેનું પ્રતિપાદન પણ કરવું નથી. ત્યાં અવાન્તર અનુબંધમાં જે સાર ગ્રંથજી કરવાની ઈચ્છાવાળો પુરુષ તે અધિકારી છે, વિષયના સારરૂપ જે નિર્ણય બ્રહ્મ તે વિષય છે, અને તેનું જ માત્ર અવધારણ એ પ્રયોજન છે તથા સંબંધ તો વિષવાતુરૂપ છે. આમ અવાન્તર અનુબંધ સદૃશ સમગ્ર શકાય એવા છે.

આ સ્થળે એ પ્રશ્ન થાય છે કે યદ્યપિ અવાન્તર અનુબંધ સ્પષ્ટ હોવાથી સર્વને મુગ્ધ છે તથાપિ જે લોકો મૂળ વેદાન્તશાસ્ત્રના અનુબંધને જાણતા નથી તેવા લોકોની આ અંગમાં કેવી રીતે પ્રવૃત્તિ થયાની? એના ઉત્તરમાટે મુખ્ય શાસ્ત્રના અનુબંધ ચતુર્થ અંગકાર સંક્ષેપથી જતાવે છે. ત્યાં પ્રથમ તો અનુબંધ એટલે શું તે પ્રતિપાદન કરવા કહે છે કે

તત્રાનુવંધો નામ અધિકારિ વિષય. સંબંધ પ્રયોજનાનિ॥૬॥

અર્થ:—ત્યાં અનુબંધ એટલે શાસ્ત્રનાં અધિકારી, વિષય, સંબંધ અને પ્રયોજન.

તત્ર=વેદાન્તશાસ્ત્રમાં.

આ વાક્યથી એ કશું કે અધિકારી, અર્થાદિ ચારને આ વેદાન્તશાસ્ત્રમાં અનુબંધ સંજ્ઞા આપી છે. તે ચાર અધિકારી, વિષય, સંબંધ અને પ્રયોજન વા ક્ષેત્ર છે. આ વાક્યમાં પ્રથમ અધિકારીનો, પછી વિષયનો, પછી સંબંધનો, અને છેલ્લે પ્રયોજનનો નિર્દેશ કર્યો છે, તે યોગ્ય છે. કેમકે શાસ્ત્રથી પ્રતિપાદન કરવામાં આવતા વિષયને જાણવાની યોગ્યતાવાળાને અત્રહીને શાસ્ત્રની કદાપિ પ્રવૃત્તિ થતી નથી તેથી પ્રથમ અધિકારીનો નિર્ણય આવશ્યક હોવાથી તેનું પ્રથમ કથન કર્યું છે.

તે અધિકારીની એ શાસ્ત્રનો શું વિષય છે એ જાણવાવાળા એમાં પ્રવૃત્તિ થવાની નહિ તેથી, અધિકારી પછી તરતજ વિષયનો નિર્દેશ છે. એ વિષયનું પ્રતિપાદન કરવું શક્ય છે કે અશક્ય. એ શંકા દૂર કરી એ વિષય સૂચવિત સિદ્ધ કરવા-વિશ્વસી અનન્તર સ્વયં થવું કથન કર્યું છે. અને પ્રયોજન અગત્ય હય તો સર્વની અંતેજ થવું લોકોમાં પ્રસિદ્ધ છે તેથી એવું કથન હેઠલું છે.

આ પ્રમાણે અનુગ્રહનો નિર્દેશ કરી નિર્દેશકમાનુસાર પ્રથમ અનુગ્રહરૂપ અધિકારી કાણ છે એટલે આ શાસ્ત્ર, કયા કયા યુગ્યવિશિષ્ટ પુરુષને લક્ષીને રચાયું છે તેનું પ્રતિપાદન કરતાં અધિકાર કહે છે. કે

અધિકારી તુ વિધિવદધીત વેદવેદાદ્વત્વેનાઽપાતતોઽધિ-
ગતાઽલિલવેદાર્યોઽસ્મિન્ જન્માને જન્માન્તરે વા કામ્યનિષિદ્ધ-
વર્જનપુરઃસરં નિત્યનૈનિમિત્તિકમાયાશ્વત્તોપાસનાઽનુષ્ઠાનેનાનિ-
ર્ગતનિલિલકલ્મપતયા નિતાન્તનિર્મલસ્વાન્તઃ સાધનચતુષ્ટયસં-
પન્નઃ પ્રમાતા ॥ ૬ ॥

અર્થ:—આ શાસ્ત્રમાં તે, વિધિપ્રમાણે સમય વેદ અને વેદાંગનું અધ્યયન કરવાથી જેણે આપાતનઃ સમય વેદના અર્થને જાણ્યો છે, તેમાં કયાં વર્તેલાં જન્મમાં અપના પૂરે જન્મોમાં કામ્ય અને નિષિદ્ધ કર્મોના લાગપૂરક વિધિપ્રમાણે સેવેલાં નિત્ય, નૈમિત્તિક અને પ્રાયશ્ચિત્ત કર્મો તથા નાનાવિધ ઉપાસનાપદો જેના અંતઃકરણમાંથી રમસુ, તમસુરૂપ ગળ અલંકૃત નાશ પામ્યો છે તથા તેથી જેનું અંતઃકરણ શુદ્ધ શ્રદ્ધિકાન્ત આત્મિક સ્વચ્છ (શુદ્ધ સાન્નિધ્ય) થયું છે, તથા એ જે કારણોને લીધે જેનામાં સાધન ચતુષ્ટય (ચારે સાધન) રૂઢે પ્રકારે સિદ્ધ થયાં છે એવાં જ પ્રમાતા (અંતઃકરણમાં પ્રતિબિંબિત આત્મા) તે જ અધિકારી છે. (૬)

આ સ્થળે યુગ્ય વાક્ય પ્રમાતા અધિકારી એટલુંજ છે અને વિ-
ધિવદ....વેદાર્યઃ, અસ્મિન્....સ્વાન્તઃ, તથા સાધન....સંપન્નઃ એ ગ્રંથે પ્રમાતાનાં વિશેષણ છે. તેમાં પણ યુગ્ય વિશેષણ સાધન...સંપન્નઃ એજ છે, અને તેની ઉપપતિગટે તથા સ્પષ્ટાર્થે અન્ય એ વિશેષણ છે તુ શબ્દ આ શાસ્ત્રમાં ધર્મગ્રંથોમાં સાશ્ત્ર વિગેરેથી બિન્ન અધિકારી છે એ પ્રતિપાદન કરવા જરૂર છે.

નુશાનગાટે- જરૂરનું છે. તેથી એક રીતે-જોવાં તો પ્રથમ પદ્ધતી કહેલો હેતુ ખીખ. પદ્ધતી કહેલી અંતઃકરણની યોગ્યતા મેળવવામાં જરૂરનો છે. પણ તેજ પ્રમાણે એ પ્રથમ પદ્ધતી બતાવેલો હેતુ સાધન ચતુષ્ટય ગાટે આવશ્યક છે. કારણ કે નિત્યાનિત્ય વિવેકગાટે આ સંપૂર્ણ દૃશ્ય-જગત અર્થાત માત્ર ભૂલોક નહિ પણ ચંદ્રલોક, સ્વર્ગલોક, ઈન્દ્રલોક, વરુણલોક વિગેરે સંપૂર્ણ લોકો અનિત્ય છે, તથા એ સંપૂર્ણ લોકો જંગમી. ઉત્પન્ન થયેલા છે, જેમાં સ્થિતિ કરી રહેલા છે, તથા આને જેમાં, લયભાવને પામે છે એવું સર્ગ તથા પ્રલયકાળે એક રમ, અવિક્ષિયરૂપે રહેનાર અક્ષતતત્ત્વ સર્વ દૃશ્યના અધિષ્ઠાનરૂપે સિદ્ધ છે તથા તે નિત્ય છે, એ જ્ઞાન જોઈએ છીએ. તેમજ મોટાં મોટાં પુણ્યકર્મ યદ્યપિ સુખપ્રધાન લોકોમાં ધણા લાંબા વૃષ્ટતસુધી સ્થિતિને આપનાર છે તથાપિ તે કાળ પણ નિયમિત છે, એ કર્મનું ફલ ક્ષય પામ છે ત્યારે પુનઃ આ લોક, વિશેષ અથવા અન્ય કર્મના ઉદયાનુસાર અન્ય લોકમાં ભ્રમણ કરી વિવિધ સુખદુઃખ ભોગવવાં પડે છે અર્થાત જેમ કૃષિ આદિ કર્મથી આ લોકમાં ઉત્પન્ન થતા અન્નાદિ ભોગો અનિત્ય છે તેમજ જ્યોતિષ્ટામ યાગ, આતુર્ભાસ્ય યાગ વિગેરે મોટાં મોટાં પુણ્યથી ગળતા દિવ્ય ભોગો પણ અનિત્ય છે-એ જ્ઞાન જ્યારે યાય છે ત્યારે જ વિરાગ થવો સંભવે છે. તો એ બંને પ્રકારનાં જ્ઞાન પામી વેદનું શ્રદ્ધા આદિથી ગુરુમુખે આધ્યયન કરવાથી જ યાય છે. તેથી વિધિવત વેદાધ્યયન સાધનચતુષ્ટયગાટે જરૂરનું છે એ નિઃસંશય સિદ્ધ થાય છે.

અહિં એ શંકા યશે કે વિધિવત વેદાધ્યયનરૂપિના કર્મક્રિયાસનાનું અનુશાન નહિ થવાનું તથા તેથી સાધનચતુષ્ટયની સિદ્ધિ નહિ થવાની એમ કહ્યું તે યોગ્ય નથી. કેમકે જો એમજ હોય તો સ્ત્રી અને શૂદ્રને તો કદાપિ સાધનચતુષ્ટયની સિદ્ધિ નહિ થાય, કેમકે વેદાધ્યયનગાટે ઉપવીત જરૂરનું છે અને તે સ્ત્રી અને શૂદ્રથી ગૃહણીય થાય એમ નથી. પણ તેવું તો જણાવું નથી. શિષ્યધ્વજ અને ચૂડાસાના આખ્યાન વિગેરે વિવિધ ઇતિહાસરૂપ પ્રમાણોથી એ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે સ્ત્રીને પણ તત્ત્વજ્ઞાન થાય છે.

એવું ઉત્તર એ કે અહિં જ વિધિવત વેદાધ્યયન કરવાનું કહ્યું છે તે ત્રિવર્ણિક પ્રાણને સક્ષીને જ કહ્યું છે. વેદાધ્યયનની આવશ્યકતા આપણે ઉપર કહી ગયા છીએ-કે કર્મ ઉપાસનાના જ્ઞાનગાટે તથા નિત્યાનિત્યવિવેક અને

વૈશ્વમ્બા અપેક્ષિત જ્ઞાનમાટે છે. તેથી ખરું જોતાં વિધિવત્ વેદાધ્યયનનો અર્થ એ જ છે કે જો જાને પ્રકારનાં જ્ઞાનને આપેનાર સાધનવિશેષ. આ અર્થ લેવાથી કોઈ પણ પ્રકારે હોય આવતો નથી. તેથી વેદાધ્યયનથી પુરાણો, શ્રીસહસ્રરૂપ, પરમાત્માનાં અનુભવપ્રદર્શક વાક્યો વિગેરે સર્વંતુ મુદ્દલુ થાય છે. તેથી ઉપર કહેલો હોય આવતો નથી. સ્ત્રીશુદ્ધી વેદનામથી પ્રસિદ્ધ વાક્યનું અધ્યયન થાય એમ નથી તોપણ તે તે લોકોના સહસ્રરૂપીનાં વાક્યોનું અવલુ તથા પુરાણોનું અવલુ વિગેરે થઈ શકે છે. તેથી એ લોકોને એ અવલુદ્વારા ઉપરનાં જ્ઞાન થઈત-ત્વજ્ઞાનનો અધિકાર આપી શકે છે.

આ પ્રમાણે છે, તો ખૂબ અંધમાં માત્ર વેદાધ્યયન કેમ કહ્યું અને પુરાણ વિગેરેનો વિકલ્પ કેમ નથી કહ્યો ? એનો ઉત્તર આ પ્રમાણે:—ચાતુર્વિધ્ય મંયાં મુંદું ગુણકર્મ નિભામશ. એ શ્રીકૃષ્ણભગવાનના વાક્યથી એ અર્થ કહ્યો છે કે, સત્ત્વ જ્ઞેનામાં પ્રધાન છે તથા તેનાથી ધણે અંશે ન્યૂન રજસ્ છે તથા તેથી ધણુ ન્યૂન તમસ્ છે એ જીવો બ્રાહ્મણ સંજ્ઞાને યોગ્ય છે. જ્ઞેનામાં રજસ્ પ્રધાન છે, તેથી ન્યૂન સત્ત્વ છે અને તેથી ન્યૂન તમસ્ છે તે. જીવો શત્રિય સંજ્ઞાને યોગ્ય છે. જ્ઞેનામાં રજસ્ પ્રધાન છે, તેથી તમસ્ ન્યૂન છે અને તેથી સત્ત્વ ન્યૂન છે તે વૈશ્ય છે, તથા જ્ઞેનામાં તમસ્ પ્રધાન છે, તેથી ધણે અંશે રજસ્ ન્યૂન છે અને સત્ત્વ નહિવત્ હોય છે તે શૂદ્ર છે. આ પ્રમાણે હોવાથી જે તામસી પ્રવૃત્તિય શૂદ્ર છે તેનાથી પ્રધાનપણે તામસી કર્મો તથા તામસી ઉપાસનાજ થઈ શકે એમ છે. તે લોકોથી આત્મજ્ઞાનનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર સાત્વિક કર્મો તથા ઉપાસનાનું અનુશન યત્ન વિશેષતઃ સંભવતું નથી. તેથી ખરું જોતાં તો તેઓ તત્ત્વજ્ઞાનના અધિકારી તત્કાળ થઈ શકે એવું નથી. તેમ જ જે સ્ત્રી છે તેમાં રજસ્ ધણું પ્રધાનપણે પડે છે તેમજ તેને પ્રાચાર: પુરુષકરતાં આઠગણી કામના હોય છે તેથી એકાંગિક સ્ત્રીઓને વૈશ્વમ્બ યવો અથવા વિશેષતઃ નિરાધ યવો સંભવતો નથી. જે કોઈ કોઈ સ્ત્રીઓને જ્ઞાન થયેલું ઈતિહાસમાં કથન કરેલાં આવે છે તે અપ્રાચારિક છે, ધણુ પ્રધાનપણે નેહિતાં એ જાને જ્ઞાન, ઉપરના ઉત્સર્ગપ્રમાણના જ હોય છે. તેથી તેમને માટે પુરાણાદિનો વિકલ્પ કહ્યો નથી તે યોગ્ય ને છે.

શ્રી પંચવરદવૃત્તાન્ત.

(અનુસંધાન ગત-દર્શનના ગ્રંથ ૯૨ થી.)

આઠલા વિચારથી એ નિશ્ચય થયો કે જીવનના આધારનું યથાર્થ જ્ઞાન, તથા પ્રત્યેક અવ્યયના યથાર્થ સામર્થ્યના નિર્વાહક હેતુનું જ્ઞાન એવડાર જોતાં પ્રાપ્તવ્યાર્થ છે. વળી, સ્ત્રીવિષય, તથા વિષયભોગનિમિત્ત આંતર સામર્થ્ય પ્રાપ્ત હોય, તથાપિ તેવડે, જીવને સંતોષ નથી. કારણ કે આ લોક તથા સામ્રાજ્ય લક્ષ કરતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે ગૃહીએ, સ્ત્રીસે, વન વિશેષે કરીને પ્રજા ઉત્પન્ન કરવા નિમિત્તે કત્તવ્ય છે. તે તે પ્રજા ઉત્પન્ન થવામાં અનુકૂળ સામર્થ્યના અભાવવાળા ગૃહીઓ નિરંતર, અસંતોષમાં જ રહે છે, જેથી તેમને પ્રજાની ઉત્પત્તિમાં કારણરૂપ હેતુનું યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્તવ્ય છે. તે પ્રજામાં—પુત્રપુત્રીરૂપ પ્રજામાં—પણ કોઈ તો માત્ર પુત્રરૂપ પ્રજામાં જ આસક્ત હોય છે. તે તેવા સંપૂર્ણ ગૃહી પુરોને પુત્ર તથા પુત્રીની ઉત્પત્તિમાં જ યથાર્થ હેતુ હોય તેનું જ્ઞાન પણ પ્રાપ્તવ્ય છે. કારણ કે તે જ્ઞાનવિના ઈચ્છાપ્રમાણે પ્રજા પ્રાપ્ત કરી રાકાય તદિ. આથી એ નિશ્ચય થાય છે કે પ્રજાની ઉત્પત્તિ કરવા યોગ્ય સામર્થ્ય છતાં પણ ઈચ્છાનુકૂળ પ્રજાની ઉત્પત્તિ કરવા અર્થે તે સંબંધી યથાર્થ જ્ઞાન પણ પ્રાપ્તવ્ય છે. વળી પૂર્વોક્ત જ્ઞાન જ પ્રાપ્તવ્ય છે એટલું જ નહિ, પણ તે સિવાયના પ્રત્યેક વિષયની જગારે જગારે ઈચ્છા યાય લારે. લારે તે તે વિષયની તત્કાળ પ્રાપ્તિ થાય એ પ્રકારનું સામર્થ્ય, અથવા તો સંપૂર્ણ વિષય માત્રને યોગ્ય કાળે પ્રાપ્ત કરી રાકાય, એવી વિવિધ સુક્તિનું યથાર્થ જ્ઞાન આ જીવને પ્રાપ્તવ્ય પદાર્થરૂપ છે.

આ વિચારપ્રમાણે પ્રાણિઓને જ પ્રાપ્તવ્ય છે. તેનો નિર્ણય થયો. તો આ એકકરતાં અધિક પ્રાપ્તવ્ય પદાર્થમાટે ચત્ત કરીને તે સર્વવડે પ્રાપ્તવ્યરૂપ શું કરે છે, તેવિશે વિચાર કરવો પડે છે.

આ જગતમાં સંપૂર્ણ મનુષ્યાદિ પ્રાણિઓ પોતાથી બિન્ન અન્ય સર્વ પ્રાણિપદાર્થને વિષયરૂપ ગણતા હોવા એઈએ. કારણ કે પોતાના માનેલા સધળા પદાર્થનો ભોક્તૃત્વ ધર્મ પોતામાં સર્વ માને છે. આથી જગતમાં પ્રાણિપદાર્થોનો ભોગભોક્તા અથવા વિષયવિષયી સંબંધ દરે છે. એ ભોગના

આથવા વિપયના સંબંધને બોક્તા વા વિપયી સુખ માને છે, જેથી વિપયી પ્રાપ્તિઓ સંપૂર્ણ વિપયને માત્ર સુખપ્રાપ્ત્યર્થે બંધાયેલ છે. મારે સંપૂર્ણ હવતો પ્રાપ્ત્ય પદાર્થ માત્ર સુખ જ હરે છે. પ્રાપ્ત્ય સુખ છે, અને તે દૃશ્ય વિપયના સંબંધદારાં હવે ઈચ્છે છે, તે સંબંધ પણ હવે અનુભવે છે, તથાપિ સુખનું વિરોધી જે દુઃખ હવેમાં દેખાય છે, તેનો અભાવ થતો જણાતો નથી, તેથી કેવળ વિપયસંબંધી જ સુખ થાય છે, એમ મનાવું નથી. જો એક વિપયના સંબંધી જ સુખ મળે છે એમ માનીએ તોપણ તેમ જણાવું નથી. કારણ કે સુખાભિલાષી હવેને સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ક્ષેત્ર, ગૃહ આદિ અનેક વિપયોમાંથી એક એક વિપય તો પ્રાપ્ત હોય છે, તથાપિ તેમને સુખ પ્રાપ્ત હોવું નથી. કદાચિત્ કહે કે અનેક વિપયોના સંબંધી સુખ થાય છે, તો એક કાળે એક હવેને અનેક વિપયપદાર્થસાથે સંબંધ થવો સંભવતો નથી. કારણ કે પ્રત્યેક વૃત્તિ એક કાળે એક જ વિપયસાથે થાય. સ્ત્રીના સંબંધ કરી શકે છે. જેથી અનેક વિપયના એક કાળે સંબંધી સુખ મળે છે એ વાર્તા અસંભવ છે. બિન્ન બિન્ન કાળે બિન્ન બિન્ન વિપયથી સુખ મળે છે, એમ જો અંગીકાર કરે તો બિન્ન બિન્ન વિપય સંબંધની ઈચ્છા થવી ઈચ્છાના સમયે જ ઈચ્છેલો વિપય આવીને પ્રાપ્ત થાય એમ સર્વને હોવું નથી, તેથી પદાકાલે સંબંધ ન થવાથી સુખનો અભાવ રહેવાનો. અથવા તો ઈચ્છાકાળે જ ઈચ્છિત વિપયને સંસુખ લાવી પ્રાપ્ત કરવા રૂપ સામર્થ્ય જો સર્વને પ્રાપ્ત હોય તો તે વડે સુખ હોવું ઘટે, પણ તે સર્વ હવેને અપ્રાપ્ત જણાય છે. જેથી વિપયસંબંધદારા સદા સુખપ્રાપ્ત રહેવાની જો આશા તે તો દુરાશા જ છે. આ સધળું જોતાં હવે માત્રને સુખ તથા તનિગિત કંઈ પણ પ્રાપ્ત્ય છે. અને પ્રાપ્ત્ય છે તો તદર્થ કંઈ પણ કર્તવ્ય છે. હવે પ્રાપ્ત્ય પદાર્થમાં અનેક વિચારથી માત્ર સુખ જ નિષ્પન્ન છે. તો તે એક સુખપ્રાપ્ત્યર્થે અનેક કર્તવ્ય રહે છે કે કંઈ એક જ કર્તવ્ય હરે છે એ વિષે વિચાર કરવો જોઈએ. આ સામાન્ય પ્રકારે જોતાં પ્રાપ્ત્ય અર્થ ન પ્રાપ્તિ પ્રવામાં જે કારણો હોય તેની નિષ્ણેપ નિવૃત્તિ કરવી એ જ માત્ર કર્તવ્ય જણાય છે. જેથી હવે પ્રાપ્ત્ય અર્થે, આ હવેને ઈચ્છાનુંક્રમ સમયે ન પ્રાપ્ત થવામાં જે કારણ હોય તેનો માત્ર નિબંધ કરવો હરે છે. તે વિષે વિચાર કરતાં જણાય છે કે આ હવેની ઈચ્છા નાના અર્થાત્ અનેક છે. આ હવેના અદ્યપા,

પરતંત્ર, તથા અલ્પ સામર્થ્યવાળા છે. જેથી ઈચ્છાનુકૂળ વિંચય ન પ્રાપ્ત થવામાં કારણ તો માત્ર અલ્પગુણ, પરતંત્રપણું તથા અલ્પ શક્તિમત્ત્વ પણું જ જણાય છે. એ ત્રણની જે નિવૃત્તિ થાય તો સર્વગુણ, સ્વતંત્રતા, તથા સર્વશક્તિમત્ત્વપણું પ્રાપ્ત થાય. અને તેમ થાય તો ઈચ્છાનુકૂળ સંગમે ઈચ્છિતાર્થનો સંબંધ કરી શકાય, અને તત્કારાં સુખ પ્રાપ્ત કરી શકાય. જેથી પ્રથમ કહેલ ત્રણની નિવૃત્તિ અને પશ્ચાત્ કહેલી ત્રણની પ્રાપ્તિનિમિત્ત જે કાંઈ કર્તવ્ય હોય તેનો હવે વિચાર કરવો જોઈએ.

આ દૃશ્ય પ્રપંચમાં મનુષ્યાદિ સંપૂર્ણ પ્રાણિ અલ્પગુણ, પરતંત્ર, તથા અલ્પ શક્તિવાળાં હોય એમ જણાય છે. જેથી એમની સત્તામાં નહિ એવા સર્વગત્વાદિ ધર્મની એ અલ્પગત્વાદિ ધર્મયુક્ત પ્રાણિપાસે યાચના કરવી નિરર્થક છે. કારણ કે આ લોકમાં જે જે પદાર્થ જેની જેની સત્તામાં હોય છે તે તે પદાર્થ જ તેની પાસે જાગી શકાય છે. અને તે દાતા પણું તે આપણી સત્તાના પદાર્થને જ પ્રસન્ન થવે આપી શકે છે. આ પ્રમાણે મનુષ્યાદિ અલ્પગુણ પ્રાણિપાસે ગાગવાદિ કર્તવ્ય અથવા તેમને પ્રસન્ન કરવાદિ કર્તવ્ય હતું નથી. જેથી સર્વગત્વાદિક ધર્મને આપણે વશ પાડવાનાર કાંઈ હોય તો તેની ઉપાર્જના જ માત્ર કર્તવ્ય છે. આપણી જુદાપરંપરાથી સ્વીકાર કરતાં શાસ્ત્રમાં તો આ સંપૂર્ણ દેખાતા રૂપેલ, તથા નહિ દૃષ્ટિએ દેખાતા એવા સૂક્ષ્મ પદાર્થ માત્રના ધણી એક ઈશ્વર છે, તે જ માત્ર સર્વગત્વાદિ ધર્મના પતિ છે. જેથી તે ધર્મો ઇશ્વરોપાસેનાદ્વારા ઇશ્વરની પ્રસન્નતાવડે જ છવો પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અન્ય અનેક ઉપાયવડે પણ પ્રાપ્ત કરી શકે એમ નથી.

અન્ય ધણા વિશેષી વિચારનાં પ્રાણિઓ હૃદયવડે અંતઃપ્રવક્ષ એવા, શાસ્ત્રપ્રતિપાદિત ઈશ્વરના અસ્તિત્વવિષે શંકા કરે છે. તે પ્રતિકૂળ, વિચારવાળા એમ કહે છે કે સર્વગત્વાદિ ધર્મયુક્ત ઈશ્વર છે જ નહિ, અને આ જગત્ તો જડ પદાર્થોના સંગોમથી પદાર્થના સ્વભાવવડે પોતાની મેળે જ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે સ્વભાવપ્રમાણે જ પાછું લય થાય છે. આ પ્રકારનો તે પ્રાણિઓનો વિચાર છે, પણ તે વિચાર જે વિચારવડે અયોગ્ય જણાય છે તે આ છે.

કેવળ જડ પદાર્થ જેવા કે કાષ્ટપોષાણું છે, એવાં જડ પદાર્થોના સંગોમવડે જો આ જ્ઞાનવાળાં મનુષ્યાદિ છવોની ઉત્પત્તિ થતી હોય તો આ-

જે પશુ તેવા જગ પદાર્થોવડે મનુષ્યાદિ પ્રાણિઓની ઉત્પત્તિ થવી જોઈએ. પણ તેમ થતું નજાણું નથી. તેમ જ તે જડના સંયોગવડે જગત્ પામ છે એવું માનનાર જડવાદીઓ જડપદાર્થના સંયોગથી ઉત્પન્ન થતાં મનુષ્યાદિ પ્રાણિને દેખાડીને અથવા તેવા જડપદાર્થોની સંયોગ કરી તેવાં પ્રાણિઓ ઉપજાવી પ્રસક્ષાનુભવ કરાવતા નથી. જેથી પાપાવિનાશનું તેમનું કેવળ જડજડના સંયોગથી જગત્ના ઉપજવા વિષેનું અનુમાન અત્યંત અયોગ્ય હોવાથી સ્વીકારવા યોગ્ય નજાણું નથી. કદાચિત્ કોઈ જડવાદી જ્ઞાનવિરહિત જડપદાર્થનો સંયોગ કરીને આપણા સંમુખ એક મનુષ્ય વા ઇતર જ્ઞાન-યુક્ત પ્રાણિને ઉપજાવી આપે તો તેના અનુમાનની યથાર્થતા સ્વીકારાય. પણ તેમ આ ક્ષણપર્યંત થયું નથી. આ વિગેરે અનેક કારણોવડે અનીશ્વર-વાદ અયોગ્ય ગણીને ખજી ઈશ્વરના અસ્તિત્વના સ્વીકાર-અર્થે જે પ્રકારનાં અનુમાન ગૃહ્ય કર્યાં તે આ છે.

આ જગત્માં હું પોતે પોતાની મેજે ઉત્પન્ન થયો નથી, હું કેવળ પોતાના જ અગવડે સિધ્ધિમાં નથી, અને હું પોતાની જ ઈચ્છાવડે લયને પામતો નથી, જેથી હું પરત્વે હું. આ પ્રાણિપદાર્થમાં માત્ર બે જાત જણાય છે. એક જ્ઞાનસંયુક્ત અને એક જ્ઞાનવિરહિત. આ જ્ઞાનવિરહિત તો શુદ્ધ કાષ્ઠપાપાણાદિ છે, જેને આપણે જડ માનીએ છીએ. અને બીજી જ્ઞાનસંયુક્ત તો મનુષ્યાદિ છે. જેને આપણે કેવળ જડથી વિલક્ષણ ગણીએ છીએ. મનુષ્યાદિ શરીરમાં જ્ઞાનરૂપ નિશેષતાવડે તેને કેવળ જડ સંજ્ઞા અપાતી નથી, માટે તેને સંયોગી સંજ્ઞા આ રચણે ગણવી. આમ જોતાં એક કેવળ જડ, અને બીજા સંયોગી એ બે બેદ જણાય છે. (જે-તન કે જે સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ છે, તથા ઈન્દ્રિયનો વિષય નથી, તે અપ્રસક્ષ દોવાથી આ રચણે તેનું પરમતત્ત્વરૂપે અસ્તિત્વ સ્વીકારવા પ્રતિપાદન કર્યું નથી. તે આગળ પ્રસંગવશાત્ થશે, કારણ કે આ વિચારમૂર્તિમાં તેની અનિવાર્ય અગત્ય પડી નથી.)

કેવળ જડ પ્રાણીઓદિથી લીધાં વૃક્ષાદિ જડમાં વિલક્ષણતા છે. તથાપિ જ્ઞાનવિરહિત તથા જ્ઞાનયુક્ત એવા બે બેદવાન પદાર્થ નિશ્ચય કરતાં તે વૃક્ષાદિની જડમાં જ ગણના કરી છે. તે વૃક્ષાદિ જડની જડાદિવડે જ પરપરા ઉત્પત્તિ થતી જણાય છે, અને મનુષ્યાદિ જ્ઞાનસંયુક્તની તે તે જ્ઞાનયુક્ત પ્રાણિવડે જ ઉત્પત્તિ થતી જણાય છે. કેવળ જડ કારણ-

પટે' ચાનયુક્ત કાર્યની તથા ચાનયુક્ત કારણપટે કેવળ જડ કાર્યની ઉત્પત્તિ યતારપ નીતિ આ કારણપર્યંત, જોવામાં આવી નથી, તેથી કેવળ જડ પદાર્થના સંયોગથી આ જગતની ઉત્પત્તિ નથી, પણ ચાનરૂપ વિવક્ષણ વસ્તુ જડ આ જગતની ઉત્પત્તિમાં, કારણ હોયું થયે છે. ચાન-યુક્ત પ્રાણિઓ જ આ જડ પદાર્થના વ્યવહારાનુકૂલ, પરિણામ કરે છે, મૃતિકાને અનેક પાત્રાકાર પરિણામને, કરનાર; કુલાદિ, પ્રાણિઓ છે આ નાદિ પદાર્થોને ઉત્તરોત્તર બીજાદારા સ્વાધારનાર, કૃત્રીયકાદિ છે, તે આનાદિ પદાર્થને આધારરૂપે ગૃહણ કરવાને નાના પરિણામને પગાડનાર પણ પ્રાણિઓ છે. વસ્ત્રાદિ પરિણામ પણ મનુષ્યદારા જ થાય છે, સુવસ્ત્રાદિ સંપૂર્ણ પાતુઓ વિશેરે પદાર્થના વ્યવહારને અનુકૂલ પરિણામ, પણ ચાનયુક્ત પ્રાણિદારા જ થાય છે. જેથી સુખ્યાંશાથી જોતાં કેવળ જડ પદાર્થોને વિવિધાકાર પરિણામ પગાડી ઉપયોગ કરનાર ચાનયુક્ત પ્રવાહ છે. નાના પત્રોની રચના તંબા કાચાકાચની રચના તથા પ્રચલિત પણ રસાયોગીયરૂં, જ થાય છે, તેથી જગ આ લોકમાં કેવળ જડ અર્થાત્ ચાનવિરહિત, પદાર્થની યોગ્ય વ્યવસ્થા થાયવા કાર્યકાર પરિણામ સંયોગીયરૂં જ થાય છે, તે આ ચોટાં પૃથિ-વ્યાદિ કાર્યોની પણ તેના ચાનવિરહિત વિવિધ કારણથી વિવક્ષણ આકાર પરિણામ, સ્થિતિ આદિ કરવામાં પણ તે જ પ્રકારે, કોઈ ચાનસમ્પાદ સા સંયોગી જ કારણરૂપ થયે છે.

આ પ્રકારના વિચારથી એમ જણાય છે કે કેવળ જડ કેવળ પર-તંત્ર છે, આ મનુષ્યાદિ અદ્વંચ છે, તેથી કેવળ અદ્વંચરૂં જોઈને પર-તંત્ર છે, તથાપિ પરતંત્ર તો ખરું જ. બધારે 'દુ' પોને ગારી ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લયમાં કારણરૂપ નથી; સારે ગારાં સમાન આ સંપૂર્ણ સં-યોગી પણ પોતપોતાની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય કરવામાં સ્વતંત્ર કાર-ણરૂપ નથી. અને બધારે આ સંપૂર્ણ સંયોગીમાં પ્રત્યેક પોતાની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, તથા લયમાં કારણરૂપ નથી, સારે જો સંયોગીમાંનો એક અંગના તેમાંના અનેક આ સંપૂર્ણ પ્રાણિપદાર્થની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લયમાં કારણરૂપ નથી, એ સદંત્ર સિદ્ધ છે. માટે આ લોકમાં જેમ સંપૂર્ણ ન-પ્રસંગ મનુષ્યો પુરુષોત્તરૂપ પ્રખરે ઉત્પન્ન કરનાર કારણરૂપ નથી, જેથી દેખાતી, પુરુષોત્તરૂપ પ્રખરે ઉત્પન્ન કરનાર તે નપુंसકની વિવક્ષણ કર્ત

પુરુષાર્થના મંત્રુઓ ન કારણરૂપે હોવા ઘટે છે, તેમ આ સપૂર્ણ પર-
તત્ર પ્રવાહ બ્યારે જો પ્રયોદની ઉત્પત્તિમાં કારણરૂપ નથી, ત્યારે તેથી
વિવક્ષણ કોઈ સ્વતંત્ર વસ્તુ ન કારણ હોવું ઘટે છે. અને તે સ્વતંત્ર ન
સર્વથ તથા સર્વશક્તિમાન પણ હોવું ઘટે છે. કારણ કે જે સર્વથ તથા સર્વ
શક્તિમાન ન હોય તે સ્વતંત્ર પણ હોવું ન જ જોઈએ. યજ્ઞો જે સ્વતંત્ર
હોય તે સામાન્ય કે વિશેષ સ્વરૂપે વ્યાપક પણ હોવું જોઈએ. કારણ કે
કોઈ પણ કારણસત્તા અનેક હોય તો તે પ્રત્યેક પરતત્ર ન ગણાય. માટે
વિષ્ણુ, સર્વથ, સર્વશક્તિમાન અને સ્વતંત્ર એવું આ જગતપ્રવાહનું કોઈ
મુખ્ય પ્રવર્તક કારણ હોવું ન જોઈએ. એ જ કારણને મૂળ તત્ત્વવિત્
પુરુષોએ ઈશ્વરોદિ સંજ્ઞા આપી છે, એમ જણાય છે. તો જો કારણરૂપ
ઈશ્વરની ઉપાસના કરવી જો જીવમાત્રને કૃત્તવ્યરૂપે નિશ્ચય છે.

અંતઃક્રમ પર્વતમાં આ વિગેરે અનેક વિચાર કરીને ઈશ્વરોપાસના કૃ-
ત્તવ્ય છે એમ સિદ્ધ કરેલું, અને ઉપાસનાવડે ઉપાસના સ્વરૂપધર્મની સિદ્ધિ
યજ્ઞો પ્રદાતે તેથી અન્ય કૃત્તવ્યની અપેક્ષા જણાય તો અન્ય કૃત્તવ્યવિ-
ધે વિચાર કરેલો એવો નિશ્ચય રચાયો.

આ ઉપર યજ્ઞવેદના વિચારમાંથી જો સિદ્ધાન્ત નિકળ્યો કે વિષ્ણુ, સર્વ-
શક્તિ, સર્વશક્તિમાન, તથા સ્વતંત્રત્વ એ આપણો સ્વાભાવિક વા સ્વ-
રૂપ ધર્મની પેઠે આપણામાં અભિવ્યક્ત કરી દેવા એ જીવ માત્રને પ્રા-
પ્તવ્ય છે. જો આ સદૃશ વા ધર્મ મેળવેલા અર્થે જેમાં જો, સ્વરૂપધર્મ-
રૂપે વા સ્વધર્મરૂપે છે એવા કારણસ્વરૂપ ઈશ્વરની ઉપાસના કરવી એ
કૃત્તવ્ય છે.

આ પ્રાપ્તવ્ય તથા કૃત્તવ્યનો નિશ્ચય કરીને અન્ય અનેક પ્રંગણથી
તેને દૃઢ કરેલો, તે પ્રમાણમાંનો ઉપયોગી આગળ પ્રસંગવસાત આવશે.
હવે આ નિશ્ચયની સિદ્ધિને અર્થે આગળ યજ્ઞેલી વાર્તાને પ્રવચ્ચ કરો.

આ પ્રકારે પ્રાપ્તવ્ય તથા કૃત્તવ્યનો નિશ્ચય કરીને મેં દૃઢપણે ઈશ્વ-
રોપાસનાનો આદેશ કરેલો પૂર્વે આ પ્રકારનો વિચાર કરેલો. ઈશ્વર સધળે
વ્યાપક હોવાથી તે વ્યાપક સ્વરૂપની ઉપાસના કોઈ એક દેશ તથા પદા-
ર્થમાં કરવી કે સર્વ દેશ તથા સર્વ પદાર્થમાં કરવી! કોઈ અમુક આકારવાનું
પદાર્થકારણ કરવી કે કોઈ પ્રજા પદાર્થના સાક્ષાત્ સંબંધવિના કરવી! "તે
આ ધૃતિ કે જેની સ્વભાવ તથા કૃત્તવ્યકારથી વિવેચસાથે સંજ્ઞાપવાળી ર

હી વ્યાપાર કરવામાં મટતિ. યાવ છે. તેને કોઈ પણ દેશ વા પદાર્થના સં-
જ્ઞાન વિના ઈશ્વરના વ્યાપક, સ્વરૂપમાં સ્થાપત્તિ, એ આરંભમાં અત્યંત કઠિ-
ણ છે. આ કૃત્તિ ધણ કાળથી વિદિત કર્મના આરંભમાં વૃત્તિને ઉપાસ્ય દે-
વતાના વ્યાપક, સ્વરૂપમાં જોડ્યા ચલ કરે છું. પણ તે મયાદૃષ્ટિ તેમાં
સ્થપાતી નથી. જેથી આંતમાં આ અગ્નિના કુંડસહિત અગ્નિના પ્રકટ
જ્વાળાવાળા સ્વરૂપનું ધ્યાન કરીને નિરંજન છું. પરંતુ સ્પષ્ટ ઉપાસ્ય દેવ-
તાના વ્યાપક સ્વરૂપને વૃત્તિ અનુભવતી નથી. આ વૃત્તિ એટલી અચળ છે
કે થોડો કાળ પણ એક પદાર્થને, અવ્યભિચારીપણે સેવતી નથી. જે વિષ-
યને આશ્રય કરવા ઈચ્છા કરે છું તેના સાથે સંબંધ થતાં થતાં તે તત્કાળ
ખીન્ન ખીન્ન વિષયથી સંબંધ કરતી જમી જાય છે. એ જ પ્રમાણે તત્ત-
વિવસમાં અસંખ્ય પ્રાણિપદાર્થરૂપ વિષયસાથે સંબંધ કરી વળે છે. એવી
આતિ અચળ વૃત્તિને કંઈ પણ પદાર્થના સંબંધ વિના જ ઈશ્વરના વ્યાપક
સ્વરૂપમાં જોડી, એ સાધારણ વાતા નથી. જપ કરતાં પણ સાવધાનપણે
રાખવા છતાં એ વૃત્તિ મધ્યે મધ્યે આગાઅવળા વિચારમાં ઉતરી પડે છે.
તેને વારંવાર વાળી જપમાં જોડવા છતાં પણ પાછી છટકી જાય છે. એક
પદાર્થથી મંત્રનો જપ આધ્યા કરે છે, અને બીજે પક્ષે તે બીજા વિચારમાં
પ્રવેશી જાય છે. પશ્ચાત્તઃ જાણવામાં આવેથી વાળી વળે છે, પરંતુ કોઈ
કોઈ પ્રસંગે તે વાળી વળતી પણ નથી. ઉલટી નિબંધન થઈને તે નિ-
ચેલા વ્યાપારને જ દબાવે કરતી આવે છે. અને કોઈ પણ હૃદયવાસ
વ્યાપારમાં જોડીએ છીએ તે તે હૃદયવ્યાપારને કરતી છતી ખીન્ન કો-
ઈ પણ કસ્મા વિના રહેતી નથી. જેથી એમ તો નિશ્ચય જણાય છે કે આ
ધણ કાળથી વિષયસંબંધવાસ તદાકાર સરળી પવેલી વૃત્તિ તે વિષયાકાર
પરિણામવાળી પોતાની અવસ્થાને એકે કોણે ત્યાગ કરી કોઈ પણ
મયાદૃષ્ટિના દેશ વા પદાર્થવિનાના કેવળ વ્યાપક સ્વરૂપમાં જોડાઈ
સ્થિર યાવ એમ નથી. આ પ્રકારે સ્વાનુભવથી જોતાં જણાય છે કે આ-
પણ શાસ્ત્રમાં કહેલી નિરંજન કે સચ્ચ ઉપાસના, જેમાં વ્યાપક સદૃશ
તત્ત્વ શિવાય કોઈ પણ સૂક્ષ્મના સંબંધ વૃત્તિએ કરવો નહિ, એવા નિ-
શ્ચય સ્થપાયા છે તેવી નિરંજન કે સચ્ચ ઉપાસના કરવાને આ સંસા-
રના વિષયી પ્રાણિઓનો પ્રયત્ન જ અધિકાર નથી. કારણ કે તે વિષયો-
ઓની વૃત્તિ ગાઢ સુષુપ્તિ કે સુષુપ્તિ-શિવાય કોઈ પણ પ્રધાનપદાર્થમાં વિ-

પયના સંજ્ઞાનિવા રહી શકેતી નથી. અને જો તેવા વિષયાકાર વૃત્તિયાળા મનુષ્યોને કેવળ વિષયરહિત અંતર્મુખ રહેવા બળાત્કારથી સંભવ આવે તો પ્રસંગે તેનો બળકર પરિણામ પણ થવો સંભવે છે. માટે આ વૃત્તિ યોગાત્મા વિષયાકાર પરિણામને ક્રમે કરીને છોડતી જાય અને ઉત્તરોત્તર જ્ઞાનાં નિર્વિપયી સ્થિતિમાં અમિકળપણે સ્થિર થાય એવા ક્રમવડે, ઉપાસનાનો આરંભ કરવો જોઈએ. જેથી વિલક્ષણ પરિણામ થાય નહિ. (આપૂર્ણ.)

॥ ૐ શ્રી ॥

વૃત્તિયો અંતર્મુખ ક્યારે થાય ?

(અનુસંધાન વર્તમાનરૂપ તુરીય દર્શન પૃષ્ઠ ૮૧ થી.)

ઉપર જે ત્રણ પ્રકારની ક્રિયાઓ વર્ણન કરાઈ છે. તેમનું પુનઃ એક પ્રકારનું વર્ગીકરણ જાણવું આવશ્યક છે. તે પ્રકારે વર્ગીકરણ કરતાં ક્રિયાઓના ત્રીજે પ્રમાણે જોઈ પડી શકે છે.

ક્રિયાઓ	શુભ	નિષ્કામ	સાત્વિકી	૧
			રાજસી	૨
		સકામ	તામસી	૩
			સાત્વિકી	૪
	અશુભ	નિષ્કામ	રાજસી	૫
			તામસી	૬
		સકામ	સાત્વિકી	૭
			રાજસી	૮
	શુભાશુભ મિશ્ર.	શુભ પ્રધાન અશુભ ગૌણ	તામસી	૯
			સાત્વિકી	૧૦
		નિષ્કામ	રાજસી	૧૧
			તામસી	૧૨
		અશુભ પ્રધાન શુભ ગૌણ	સાત્વિકી	૧૩
			રાજસી	૧૪
		નિષ્કામ	તામસી	૧૫
			સાત્વિકી	૧૬
		સકામ	રાજસી	૧૭
			તામસી	૧૮
		નિષ્કામ	સાત્વિકી	૧૯
			રાજસી	૨૦
		સકામ	તામસી	૨૧
			સાત્વિકી	૨૨
		નિષ્કામ	રાજસી	૨૩
			તામસી	૨૪

આ પ્રમાણે ક્રિયાઓના અનુવિંશતિ મુખ્ય ભેદ પડી શકે છે. શરીર અન્ય, માનસી અને મિશ્ર ક્રિયાઓ પણ આ સર્વ ભેદવાળી હોય છે. જેથી અદ્યોરાતના સર્વ કાળમાં થતી તથા મનુષ્યશરીરની આ બૂલો ક્રમાં બાહ્ય પ્રતીતિરૂપ જન્મથી આરંભી, તે શરીર પોતાના ઉપાદાન દારણમાં મળી જાય અને લિંગ શરીરથી વિયુક્ત એટલે મનુષ્ય મૃત્યુને શરણ થયો ગણાય ત્યાં સુધીના કાળમાં થતી સર્વ ક્રિયાઓના (૭૨) દ્વિસંમતિ મુખ્ય ભેદ પડી શકે છે. વિશ્વ, અનંત છે, તદ્દગત સર્વ વસ્તુઓ અનંત છે. શ્રીમહામાયાશક્તિ અનંત ભેદની પ્રતીતિ કરાવતાં સર્વન વિસ્તરી રહ્યાં છે, તેથી તેમના ચમત્કારરૂપ આ સર્વ ક્રિયાઓ પણ અનંત ભેદવાળી છે. ક્રિયાઓ તથા તેનાં કારણોનાં સ્વરૂપો પૂર્ણ, અશેષ, તો સર્વરૂપરૂપ, શિવાય અન્ય કોઈ જાણી શકે એમ નથી. તેમજ તેમના કારણની પ્રવૃત્તિના નિયમો તથા તેમના ફલ આપવાના નિયમો પણ અદ્વય જીવોને કેવળ અગમ્યજ છે. અદ્વય જીવો એ સર્વ ભેદો તથા નિયમોનાં સ્વરૂપ ગ્રહણ કરી શકે એમ નથી. તેમ એટલા બધા ભેદ તેમને જાણવાની જરૂર પણ નથી, એટલું જ નહિ પણ એ સર્વ ભેદ તથા નિયમોના સ્વરૂપનાં ચિંતન કરવામાં થતી વૃત્તિની પ્રવૃત્તિ અંતર્મુખતાની વિરોધી હોવાથી ચોંગના સાધકને હેય એટલે સાગ કરવા યોગ્ય છે. માત્ર પોતાના સ્વરૂપ શિવાય અન્ય કોઈપણ વિષય ઉપર વિશેષ તર્ક કરવા. અંતર્મુખતાના સાધકને અનુકૂળ નથી. તેમાં પણ જે સાધકો વિરક્ત છે અથવા ગૃહસ્થ છતાં બહુ ઉપાધિવિનાની સ્થિતિમાં છે તથા જોગને એકાંત સેવન માટે વિશેષ અવકાશ મળી શકે છે તેમને તો અનુભવી શ્રીસદ્ગુરુ, સ્વરૂપસંશોધન અથવા સ્વરૂપાનુસંધાનનાં એવાં સાધનો આપે છે કે તેમને વિશેષ તર્ક કરવા તથા આ ક્રિયાઓના શુભાશુભ અગણિત ભેદને જાણવા વૃત્તિ વિવૃત્ત કરવાની જરૂર રહેતી નથી. અને જે સાધકો ગૃહસ્થ હોઈને વિશેષ વ્યવહારઉપાધિથી ગ્રસ્ત છે તથા જોગને વ્યવહારમાં અર્થપ્રાપ્તિ આદિના ઉચ્ચમાં પ્રાંતઃકાલથી આરંભી રાત્રે નિદ્રાવશ થતાં સુધીનાં કાલની અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ સ્વેચ્છાથી અથવા પરેચ્છાથી અવરોધે કરવી પડે છે તથા જોગને આસ એકાંતસેવનનો અવકાશ ધણો યોગ્ય મળે છે તેમને પૃથ્થમત્રનો જપ, ઈષ્ટના તથા પોતાના સ્વરૂપનું સ્મરણ ચિંતન યથાશક્તિ કરવા ઉપરાંત અનેક સુકૃતસહિન સદ્વિચારનું પણ ધણું રાખવું

પડે છે. જેવી રીતે પીપર આદિ વનસ્પતિયો તથા ક્ષારાદિ ઔષધો દીર્ઘ-કાલ સુધી પુનઃ પુનઃ મર્દન કરવાથી સિદ્ધ બળવાળાં થાય છે, તથા જેવી રીતે વિધિવત્ ગ્રહણ કરી જપાયાલા મંત્ર મોગ્ય કાલે સિદ્ધ બળવાળા થઈ ઈષ્ટકાર્ય કરવા સમર્થ થાય છે તેવીજ રીતે અનેક રૂપવાળો આ સદ્વિચાર શ્રીસદ્ગુરુથી અધિકારપ્રમાણે પ્રાપ્ત થતાં દીર્ઘકાળસુધી સાધક બાધક્યુક્તિથી મનનરૂપ મંથન અથવા મર્દનને પામી સિદ્ધ બળવાળો થાય છે તથા જે વૃત્તિ રોકવા માટે અથવા જે વૃત્તિ દૃઢ સ્થાપવા માટે એ વિચાર ગ્રહણ કરેલો હોય છે તે તે વૃત્તિના નિગૂઢ અથવા સ્થાપન તે વિચાર તત્કાળ કરી શકે છે. જેથી અંતર્મુખતાના આ બીજા વર્ગના સાધકને શ્રીસદ્ગુરુ સદ્વિચારની જુદી જુદી અનેક યુક્તિયો પ્રસંગવશાત્ આપે છે. એવા સાધકને બ્યવહારમાં અનેક ક્રિયાઓ કરવી પડે છે. છતાં પરિણામે અંતર્મુખતા તથા નિષ્ક્રિય પડેને પામવા તે ઈચ્છાયાળો છે. તેને માટે કયી ક્રિયાઓ અંતર્મુખતાની બાધક છે તથા કયી સાધક છે; બાધક ક્રિયાઓનો કેવી રીતે ભાગ કરવો અથવા ભાગ ન થઈ શકે એમ હોય તો શું કરવું-તથા ક્રમે કરીને છેવટે નિષ્ક્રિય શી રીતે થવું એ બધું ક્રમેકરીને તેને જાણવવામાં આવે છે. તેવા સાધકને ક્રિયાઓના ઉપર વહેંચલા દ્વિસપ્તતિ મુખ્ય બેદો તથા તેમનાં પરિણામો વિગેરે જાણવાની જરૂર છે. જે ગાનમહિત સદ્વિચારની શ્રીગુરુથી પ્રાપ્ત કરેલી યુક્તિયોનું દીર્ઘકાલ પર્વત મનન થવાથી તે યુક્તિઓ સિદ્ધમંત્ર-તથા સિદ્ધમાત્રાવત્ સિદ્ધ થતાં બાધક ક્રિયાઓનો તત્કાલ નિગૂઢ કરવા તથા સાધક-વિદિત-ક્રિયાઓને તત્કાલ કરાવવા-સમર્થ થાય છે.

આ સાધકે તથા ખરું જોતાં સર્વ સાધકોએ અંતઃકરણની શુદ્ધિ અથવા અંતર્મુખતારૂપ દૃઢ, તથા એ દૃઢના મુખ્ય સાધન-રૂપ 'શરીરશુદ્ધિ તથા આરોગ્યની સાધક ક્રિયાઓને ગયાચકિત જાણી તેમને આગ્રહપૂર્વક કરવી જોઈએ તથા બાધક ક્રિયાઓના બેદો તથા સ્વરૂપ જાણી તેમને ક્રમે કરી તમજવાનો આગ્રહ ધારણ કરવો જોઈએ, અર્થાત્ જોડવામાં, વિવિધ પ્રાણીઓસાથે સંબંધ રાખવામાં, વિવિધ ગ્રંથો વાંચવામાં-મનન-પઠન-અધ્યયન માટે અમુક ગ્રંથો અથવા વિષયો પસંદ કરવામાં-અર્થપ્રાપ્તિના અનેક ઉદ્યમમાંથી એક પસંદ કરવામાં-તથા તે ઉદ્યમ સંબંધી અનેક ક્રિયાઓ કરવામાં-અનેક પદાર્થો જોવામાં અનેક શબ્દો શ્રવણ કરવામાં-અ-

નેક રથજોએ જવા આવવામાં—વિવિધ આદાર ગૃહણ કરવામાં તથા આહો રાત્રની ખીજ સર્વ ક્રિયાઓ કરવામાં કથી અંતર્મુખતાની સાધક છે તથા કથી આધક છે તે સ્પષ્ટ જાણી સમજીને તે પ્રત્યેક ક્રિયા કરતી વખતે તે સમજ, અથવા જ્ઞાન અથવા સિદ્ધ કરેલો, સદ્વિચાર ઉપરિચિત રહે એમ ક-રવું જોઈએ.

જે અંતર્મુખતા માટે આટલું બગીરથ પ્રયત્ન કરવાનું છે તેનું સ્વ-રૂપ પણ સાધારણ નથી. વૃત્તિઓ અંતર્મુખ થવી અને સ્વરૂપાભિમુખ થ-વી એ એક જ છે. વૃત્તિયો જલિમુખ રહેવી અને બાહ્ય વિષયાભિમુખ રહેવી એ પણ એક જ છે. વૃત્તિયો જેટલો કાળ સ્વરૂપાભિમુખ રહે છે તે-ટલો કાળ જે સુખ પ્રતીત થાય છે તે નિર્વિવયી મુખ કહેવાય છે. આસન કરી—મૌનધારણ કરી નેત્ર મીચીને ધારણાના પ્રયોગ કરનાર સર્વ પ્રવેશક સાધકોની વૃત્તિ તદ્દાળ અંતર્મુખ થયેલી ગણાતી નથી, નિર્વિવયી મુખનું જ્ઞાન કરાવનારી અંતર્મુખતાની સ્થિતિ કંઈ સદૃશ સાધ્ય નથી અને તેનું સ્વરૂપ પણ કંઈ જેવું તેવું નથી. એવી આસનસ્થ સ્થિતિને જ અંતર્મુખ સ્થિતિ માનવી, એ સાધનને કળમાની તુષ્ટ થઈ બેસવા જેવું છે. પ્રવે-શક સાધકોની વૃત્તિયો તે કાલે પણ અન્ય બાહ્ય વિષયોનું ચિંતન કરતી હોવાથી અંતર્મુખતા માટે પ્રયત્ન કરતી છતી પણ વિષયાભિમુખ અને જ-લિમુખજ ગણાય છે. પરંતુ એ જલિમુખતા અન્ય પામરજીવેલી જલિમુખ-તા કરતાં તો ધણી જુદા પ્રકારની ગણાવા યોગ્ય છે. એ પ્રમાણે પ્રયત્ન ક-રતાં કરતાં જ યોગ્યકાળે વૃત્તિઓ ખરેખરી અંતર્મુખ થઈ શકે છે. તેથી એવા પ્રયોગો અંતર્મુખતાના સાધક છે ખરા. દીર્ઘ કાલ એ પ્રમાણે અભ્યાસ કર-તાં ક્રમે કરીને શ્રીસદ્ગુરના અનુગ્રહથી જ્યારે વૃત્તિયો યથાર્થ અંતર્મુખતાને પામે છે ત્યારે તે સાધકને ઉત્ત નિર્વિવયી આનંદનો લાભ મળે છે. આર-બમાં ક્ષણવાર અથવા થોડો કાળ એવી વૃત્તિ રહે; ક્રમે કરીને વધારે વખત રહેવાના; અભ્યાસવાળી થતી જાય અને પરિણામે અહ્લગતનો સર્વકાલ વૃત્તિ સ્વરૂપાભિમુખ રહેવાના અભ્યાસવાળી થઈ જાય છે. તે વખતે મિત્ર અસ્તિત્વ એક હાથ માત્ર હોય કે ન પણ હોય. તેજ ગદાકાવ્ય કોઈ પણ ઉપાધિ અથવા આધારની અપેક્ષા ન રાખનાર એવા નિરૂપાધિ નિર્ગિકાર સ્વતંત્ર પોતાના જ આનંદમાં, નિમગ્ન રહે છે. તેમને જ શાસ્ત્રકાંડે “સ્વા-ભારામ” કહે છે.

આ તો અંતર્મુખતાની સીમા થઈ. આ સુખને ઇચ્છીને સાધકાએ વૃત્તિયોને અંતર્મુખ કરવા યત્ન કરવાનું છે. તે યત્નવિષયક સામાન્ય વિચાર આ પ્રમાણે છે.

ઉપર વર્ણુવા કર્મોના ભેદોમાંથી સર્વ પ્રકારનાં અશુભ તથા અશુભ પ્રધાન મિશ્રકર્મ તો અંતર્મુખતાનાં સાધક હોય જ નહિ. તે તે બાધક હોવાથી ત્યાગે કરવા યોગ્ય જ છે. નિષ્કામ સાત્વિક અશુભ તથા મિશ્ર કર્મો બહુ બંધનનાં હેતુ નથી તોપણ પોતાના અંશમાં તેટલાં પ્રતિબંધક તો ખરાં જ. શુભપ્રધાન મિશ્ર કર્મો કરતાં, કેવલ શુભ કર્મો વિશેષ હિતકર ગણાય. શુભ કર્મોમાં સકામ કરતાં નિષ્કામ કર્મો અંતઃકરણને શુદ્ધ કરવામાં તેમજ અંતર્મુખ કરવામાં વધારે સાહાય્યક હોય એ તો સ્પષ્ટ છે. નિષ્કામ કર્મ કરવાની યોગ્યતા સદાજમાં સિદ્ધ થતી નથી. દીર્ઘકાલ પર્યંત પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ નિષ્કામ વૃત્તિથી એટલે શુભકર્મના શુભફલની આશા રાખ્યા વિના તેમજ કર્તાપણના અભિમાનવિના સત્કર્મ કરવાં જોઈએ. અંતઃકરણની યોગ્યતા આવથી ધણી ઠઠિન છે. તેથી શ્રીસદ્ગુરુને આશ્રમે પ્રવૃત્તિ કરનાર સાધક પ્રથમતો સકામ શુભ કર્મો જ કરી શકે છે. સકામવૃત્તિથી કરેલાં કર્મોને નિત્યકર્મ કરતી વખતે કાચેનવાના વિગેરે અર્થોનાં વાક્યોમાં જણાવેલા નિશ્ચયપ્રમાણે શ્રીગુરુદેવને અર્પણ કરવાનો 'અભ્યાસ' ધાડવામાં આવે છે. સકામ કર્મોને આ પ્રમાણે અર્પણ કરવાનો અને વૃત્તિઓને કચે કરીને કામનારહિત કરવાનો દીર્ઘકાલનો 'અભ્યાસ' ચતાં શ્રીસદ્ગુરુની કૃપાથી તે સાધકનું અંતઃકરણ નિષ્કામ કર્મ કરવા યોગ્ય થાય છે. એવાં નિષ્કામ સાત્વિક શુભ કર્મ પણ, વૃત્તિઓની અંતર્મુખતાનાં સાધના સાધક નથી. પરંતુ સાત્વિક શુભ કર્મ કરવાનો પણ અભ્યાસ દંડ થતાં અંતઃકરણ શુદ્ધ સાત્વિક નિષ્કામ કર્મ કરવા સમર્થ થાય છે. 'એ કર્મો તથા એ કર્મોથી ઉત્પન્ન થતું અથવા પોતાનું દ્રવ્યજ અંતઃકરણની વૃત્તિઓને અંતર્મુખ કરવા સમર્થ થાય છે. સાત્વિક નિષ્કામ શુભ કર્મો તો તેમના ફલરૂપ ઉત્તમ વિભવોને આપી વૃત્તિઓને વખતે બહિર્મુખ કરવા પણ સમર્થ થાય છે. કેમકે કર્મોના નિયમ પ્રમાણે જ એવા તામસ શુભ કર્મો સકામ ક્રિયા નિષ્કામ કરતા તે વૃત્તિથી ચાલુને શરણુ પ્રાય છે, તેમને તો તામસ મોક્ષ મળે છે અર્થાત્ તેમને ઉત્તર કાલે રાજસ કર્મ કરવા યોગ્ય શરીર પ્રાપ્ત થાય છે. તેમજ જો એવા રાજસ શુભ કર્મો-સકામ

અથવા નિષ્કામ-કરતા દેહ પ્રતિભાગ કરે છે તેમને રાગસ મોક્ષ મળે છે. આર્થાત્ ઉત્તર કાલે સાત્વિક કર્મ કરવા ચેત્ય દેહ ધારણ કરે છે, અને સાત્વિક શુભકર્મો કરનારનો સાત્વિક મોક્ષ થાય છે, એટલે ઉત્તર જન્મમાં શુદ્ધ સાત્વિક વૃત્તિનો નિર્વાહ કરાવે એવું શરીર પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે એવા અમુક ગુણ કર્મવાળાં માતાપિતાના કુટુંબમાં જન્મ પામે છે, એવા શરીરમાં નાની મોટી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ સાધકને લખતે વ્યામોહ પમાડે છે. આવા શરીરમાં અથવા બીજા પશુ કોઈ ચેત્ય શરીરમાં સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત છતાં અડગ રહેવું શુદ્ધ સાત્વિક વૃત્તિવાળું અંતઃકરણ જ અંતર્મુખ થયેલું ગણાય છે. અન્ય સર્વને શુભ કર્મો અંતર્મુખતાનાં કર્મ કરીને સાધક છે, સાક્ષાત્ સાધક નથી. એટલું જ નહિ પરંતુ પ્રસંગે પોતાનાં શુભ ક્ષોભાગ્નિ વૃત્તિઓને બહિર્મુખ કરાવનાર પણ, યઈ પડે છે. પરંતુ શુદ્ધ સાત્વિક કર્મ કરવા જેટલો અંતઃકરણનો અધિકાર તરત આવનો નથી. તામસ રાગસ અને સાત્વિક શુભ કર્મોને કામે કરીને કરતાં એક એક ગુણનું અતિક્રમણ કરતાં ત્યારે અમુક સાધકનું અંતઃકરણ શુદ્ધ, સત્યપ્રધાન થાય છે ત્યારે શુદ્ધ સાત્વિક કર્મ કરવા સમર્થ થાય છે. અધિકારની ઉત્પત્તિ થયે એની મેળેજ વૃત્તિનું સક્રમણ છુટી જાય છે. તેમજ રજોગુણ તથા તમો ગુણનું અતિક્રમણ થયે એની મેળેજ તે તે ગુણથી કરતાં કર્મો છુટી જાય છે. જેથી “ આજથી હવે અમુક પ્રકારના કર્મ છોડી દઈ કેવળ શુદ્ધ સાત્વિક કર્મજ કર ” એમ વિચાર માન કરવાથી ગુણનો દેરદાર થઈ શકતો નથી.

જે કર્મો વૃત્તિને અંતર્મુખ કરનારાં છે તે કર્મોના સંસ્કારવાળું કલ્પ જે કાળે જળવાનું થાય છે તથા વૃદ્ધિને પામે છે ત્યારે જ વૃત્તિઓ અંતર્મુખ થાય છે. અને જે કર્મો વૃત્તિને બહિર્મુખ કરનારાં છે તે કર્મોના સંસ્કારવાળું કલ્પ ત્યારે ન્યૂન જળનું થાય છે તથા નાશને પામે છે ત્યારે જ વૃત્તિની બહિર્મુખતા મટે છે. મટે અંતર્મુખ થવા ઈચ્છનાર જીવોએ એ કલ્પોની વૃદ્ધિ તથા નાશ થવા કપર મપત્ત કરવો પડે છે. પ્રથમ દરેલા કર્મના નિબાળ પ્રમાણે શરીરક-માનસ તથા મિત્ર કર્મો-શુભ સાત્વિક નિષ્કામ-કરનારો અભ્યાસ થનારી એ શત્રુ શત્રુને છે. ત્યો માનસ શુભ કર્મમાં નો ગુણ્ય સીધરૂપદિષ્ટ મંત્રનો જગ-ગરબના અર્ચના મનન તથા નિર્દિષ્ટાસનનો અભ્યાસ-સદ્વિચાર-તથા પોતાના અધિકાર પ્રમાણે

શ્રીગુરૂની પ્રાપ્ત ધારણાદિ મંત્રસાધનાનો અભ્યાસ એ છે. શારીરિક અને મિથ્ય શુભ કર્મોમાં-શ્રીસદ્ગુરૂની ઉપાસના-સેવા-પ્રતિભાષૂચન તથા શુભ આહારવિહાર છે. વિહારમાં સ્થાન અને સંગતિનો અંતર્ભાવ કર્યો છે. અવિહિત આહારવિહારનો ક્રમે કરીને ત્યાગ કરતાં જતાં-અર્થાત્ આહારવિહારને 'ક્રમે કરીને નિયમમાં લાવતાં' લ્યારે તે મહાત્મા શુદ્ધ સાત્વિક નિષ્કામ વૃત્તિપૂર્વક આહારવિહાર કરવા સમર્થ થાય છે 'લ્યારે તેના કર્મોશયોમાં તેવા સંસ્કારગુહ્ય ધ્યોનો સંચય થયેલો હોય છે. આ આહારવિહારના ગુણોનાં અતિક્રમણ કેટલાએક સાધકોને એકજ શરીરમાં શ્રીસદ્ગુરૂની કૃપાથી થઈ શકે છે. એટલે આરંભમાં રજઃપ્રધાન કર્મો કરતાં હોય તે કેટલેએક વર્ષ છુટી જતાં ક્રમે કરીને સત્વપ્રધાન તથા છેવટ શુદ્ધ સત્વપ્રધાન કર્મ કરી શકે છે. સર્વ મનુષ્યોના શરીર તથા અંતઃકરણમાં એક અહોરાત્ર એટલે ચોવિશ કલાકમાં સત્વ, રજઃ તથા તમસ એ ત્રણે ગુણોના અવિભાજ્ય યોડો યોડો વળત નિયમસર થયે જાય છે. તેમાં તમઃપ્રધાન અંતઃકરણવાળાને એક અહોરાત્રમાં તામસી વૃત્તિ વિશેષ વાર રહે છે અને સાત્વિકી અને રાજસી વૃત્તિ તે કરતાં ઘણી યોડીવાર રહે છે. એજ પ્રમાણે સત્વપ્રધાન અંતઃકરણવાળાને સાત્વિકી વૃત્તિ વધારે વાર અને રાજસી તામસી યોડી યોડી વાર રહે છે. ગુણોનાં અતિક્રમણ કરનાર સાધક પ્રથમ જે અહોરાત્રમાં રાજસ-તામસ કર્મો વિશેષ કરતો હોય તે પછી સાત્વિક કર્મ વિશેષ કરતો-થાય છે તથા છેવટ શુદ્ધ સાત્વિક કર્મ જ કરવા સમર્થ થાય છે. શ્રીસદ્ગુરૂને શરણ નહિ યથેલા એવા અસખ્ય જીવો તો જો શુભ કર્મ કરનાર હોય છે તો એક એક ગુણુ અતિક્રમણ એક એક જન્મે આપવા અનેક જન્મે કલાથિત કરી શકે છે; અને અશુભ કર્મ કરનારાઓનું પ્રત્યેક જન્મે ગુણોથી ખતન થાય છે. પરંતુ શ્રી સદ્ગુરૂને શરણ યથેલા સાધક તો વાસ્તવ મુક્તિયોથી સંપન્ન હોય છે તેમજ શ્રીગુરૂની ન્યૂનાધિક કૃપાનું પાત્ર હોય છે તેથી તે તો બીજા બધા કરતાં ન્યૂન કાળમાં તથા ઘણું કરીને એક જન્મમાં ઉત્તરોત્તર ઉત્કૃષ્ટ ગુણુગુહ્ય થઈ શકે છે. આમાં કાંઈ અયોગ્ય અથવા પદ્ધતિ છે એમ નથી. કેમકે અત્યંત ઉજ્જવલ કર્મ સંસ્કારવિના 'સાચા' સદ્ગુરૂનું શરણ મળતું જ નથી. અને તેવા કર્મવાળો સાધક શ્રીગુરૂની કૃપાનું પાત્ર થાય તથા અધ્યક્ષાળમાં ઉત્કૃષ્ટ ગુણુગુહ્ય થાય એમાં કાંઈ અયોગ્ય નથી. જેથી તેવા સાધકના કર્મોશયમાં

શુદ્ધ સાત્વિક નિષ્કામ કર્મના સંસ્કારવાળા દ્રવ્યનો સમ્બંધ થવાથી તેની વૃત્તિઓ યોગ્યકાળે પોતાની મેજેજ અંતર્મુખ થાય છે. એવી અંતર્મુખતા પ્રથમ તો સાધન પ્રયોગ કરતી વખતે ખાંચ ગિનિટ-દશ ગિનિટ અથવા પાંચાક-જેટલો કાળ શુદ્ધ સાત્વિક દ્રવ્યનો અવિરોધ રહે. ત્યાંસુધી-રહે છે. તથા દિવસનો ખીન્ને બધો વખત તો જુદા જુદા શુભાશુભ-અંદર્મુખ રહે છે વિશેષ અધિકાર યતાં અહોરાત્રમાં એક બે કલાક તેવી વૃત્તિ રાખી શકવા જેટલું સામર્થ્ય આવે છે તથા સાધનની પૂર્ણતાએ પદાર્થભાગિની જે છડી ભૂમિકા છે તેમાં સંપૂર્ણ જગતના અભાવપૂર્વક પોતે સ્વરૂપાકાર થઈ રહે છે. પૂર્વે કલા પ્રમાણે અંતઃકરણમાં રહેલાં કેટલાંક દ્રવ્યો જગતની પ્રતીતિ કરવાવાળાં હેતુરૂપ છે. એ દ્રવ્યો તો બહિર્મુખ વૃત્તિવાળા પ્રાણી માલના અંતઃકરણમાં છે જ. તથા કેટલાંક દ્રવ્યો જગતની અપ્રતીતિ કરવાવાળાં હેતુરૂપ છે. આ પાછળ કહેલાં દ્રવ્યોમાંથી તામસ દ્રવ્યો તો-નિદ્રા-મૂર્છા-આદિ કાલની, તામસ અપ્રતીતિના હેતુ છે. ભાંગ-અપીણું-મધ વિગેરે સ્પૃશ્ય પદાર્થો આ દ્રવ્યના પોષક છે તથા રાજસ દ્રવ્યો તો શોક-ગોદ-શય-જન્ય રાજસ અપ્રતીતિના હેતુ છે. સાત્વિક દ્રવ્યો સાધન કાલની એકાગ્રતા વખતની સાત્વિક અપ્રતીતિના હેતુ છે. અને માત્ર શુદ્ધ સાત્વિક દ્રવ્યો જ પદાર્થભાગિની રૂપ શુદ્ધ સાત્વિક અપ્રતીતિના હેતુ છે. એ દ્રવ્યો પોતપોતાના સદૃશ શુભવાળા આહારવિહારથી જન્મ તથા વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત છે.

વ્યવહાર ઉપાધિમાં રહેનાર વિચાર પ્રધાન સાધન વાળાને વૃત્તિઓ અંતર્મુખ થવા કરતાં વૃત્તિઓમાં અસ્પૃહા વેહેલી ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રથમ વૃત્તિમાં અસ્પૃહા ઉત્પન્ન થાય છે. પશ્ચાત્ વૃત્તિઓ સદૃશમાં અંતર્મુખ થઈ શકે છે. અસ્પૃહા હૃદ તથા અહૃદ એમ બે પ્રકારની છે. વિષયની સમીપતા છતાં તથા વિષય ગૃહણ કરવાની સર્વ પ્રકારની સ્વતંત્રતા છતાં વૃત્તિઓની કેવળ નિર્વિકાર સ્થિતિ એ હૃદ અસ્પૃહાનું લક્ષણ છે. અહૃદ અસ્પૃહાનાં ધણું ૩૫ છે. કેટલાંક સાધકો ને તો આસક્તિ કરવાયોગ્ય વિષય ધણીવાર પ્રતીત થાય, તેમાં કેટલીએક વાર વિરોધી સંસ્કારની પ્રબળતાથી વૃત્તિઓ આસક્ત થાય તથા ધણીવાર ન થાય. કેટલાંક વિષયો ઉપર દિવસમાં એક બેવાર અસ્પૃહા થાય, કેટલાંક વિષયો ઉપર મહિનામાં એક બેવાર.

મહાકાલ

રૂપ (પુસ્તક) ૩,--ચૈત્ર કૃત્ત ૧૪ સં. ૧૯૪૭ દર્શન (અંક) ૬.

દુર્ગુણ ત્યજવા વિષે.

૫૬.

જગમાં મોહ ધરો ના જાઈ, એ તાર.

દુર્ગુણ ત્યાગી રહો જન જગમાં,

કોં નગરે કોં વસો નગમાં રે.

દુર્ગુણ ૨૬.

નથી એવી કોઈ વસ્તુ વિચારો, પાનપડે ન મુસાધ્ય થતી રે;

પણ વિરલા જન ઉઘમી એવા, સમમાનુષ્ય કરે સંગતિ રે. ૬૦

કો તો કામી મહા કામી થઈ, પરધન પર પ્રાપ્તિ પતકેરે,

નિજ પર ઘેર સુખ સમૂળ જગાડી, ઉર્ધ્વ ગતિથી સદગ્ગ ઉલકેરે. ૬૦

કો તો ક્રોધપડે ધર છાંડી, માંડી મેઠ ધરધર ભટકેરે,

નહિ જગના તે, નહિ જગપતિના, ત્રિશંકુવત્ત મધ્યે લટકેરે. ૬૦

કો તો લોભતણે વચ્ચ વર્તી, ન્યાય ને ધર્મ ધરે ગનમાંરે,

નિવ મૃતિથી કરી ધન લેણું, નીર ન પામી મરે વનમાંરે. ૬૦

કો તો અનુચિત રાગ વધારી, વિવિધ વિષયમાં જઈ લાગેરે,

મીન પતંગ બૃંગ મળ મૂગસમ, પ્રાપ્ત જતાં પ્રીતિ ને લાગેરે. ૬૦

કો તો દ્રોષ ધરી રહે જળતા, ચદપિ નિજ કર નહિ સતારે,

નિજ મુધરે ને, અપરતુ જગાડે, ગુહે ન સુમતિ ખાંખાં ખતારે. ૬૦

અધ્ધન જીવપદે અભિમાની, રહી પરતન જેવા કુલેરે,

દુર્ગુણી એવા વધી આ વિશ્વે, દુઃખ પામી અતે કુલેરે. ૬૦

આ વિધિ દોષ અતેક જીવોમાં, રહી જીવનું સુખ વણસાકેરે,

અસિદ્ધ માર કો એકે અરી રણ, હણી રિપુદગ મૂળ પણ કાઢેરે. ૬૦

॥ ૐશ્રી ॥

વૃત્તિયો અંતર્મુલ્ય વ્યારે થાય :

(અનુસંધાન વર્તમાનરૂપ ધ્યેયમ દર્શન પૃષ્ઠ ૧૨૦ થી)

તથા કેટલાએક વિષયો ઉપર એ વધુ માસે એકાદ વાર સ્પૃહા ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં પણ કેટલીએક વખત વિરોધી સંસ્કારની પ્રબળતાથી તે વિષયનો ભોગ આસક્તિપૂર્વક થાય છે, તથા કેટલીએક વખત અસ્પૃહાના અભ્યાસવાળી વૃત્તિ દૃઢ હોવાથી સ્પૃહારૂપ વૃત્તિને ઠેલી મુકે છે. આ પ્રકાર દૃઢ અસ્પૃહા ચતાં મુઠી પુનઃપુનઃ આલ્પા કરે છે. આ તે ઉત્તમ પ્રકારની અદૃઢ અસ્પૃહાનું લક્ષણ છે. તેથી ઉતરતા ધણા સાધકોને તે વિષયો દુઃખરૂપ છે એમ વિચારવારા નિશ્ચય હોવા છતાં, ધણાં કષ્ટથી દૃઢ થયેલી આધ્યાસિકી વૃત્તિને લીધે, પ્રત્યેક વિષયની પ્રતીતિમાં તેમાં અધર્મ આસક્તિ થાય છે. તેમાંથી ઘોઝ સમયમાં ભગવાન મુઠ પુનઃ વિષયના દોષોનો વિચાર કરી તેનો ભોગ લેતાં પૂર્વે તેમાં અસ્પૃહા થઈ વૃત્તિ નિવૃત્ત થાય છે. આમ કરવામાં પણ ધણું જળ વાપરવું પડે છે; તથા પ્રતિજાધક સંસ્કારોને લીધે કેટલીએક વખતે તે જળ નથી પણ ચાલણું આવે તે સાધકને વિષયનો ભોગ થાય છે. પરંતુ આ સાધકને વિષયનો ભોગ પડે અસ્પૃહા થાય છે તથા એ ઘણી વખતે બચી શકે એટલો એ ઉત્તમ છે. તેથી ઉતરતા સાધકોને વિષયો દુઃખરૂપ છે એમ નિશ્ચય હોવા છતાં પ્રતિજાધક સંસ્કારોની અધિક પ્રબળતા હોવાથી, પ્રત્યેક વિષયની પ્રતીતિ ચતાં તેનો તે આસક્તિપૂર્વક ભોગ કરે છે અથવા આસક્ત ન થવા પ્રયત્ન કરી ન છૂટકે ભોગ કરે છે તથા ભોગ કર્યા પછાત એમ દૃઢ નિશ્ચય પુનઃ થાય છે કે વિષયો દુઃખરૂપ છે તથા આ ભોગ ના કર્યો હોત તો સારું થાત; આવો વિચાર તેને ભોગ થવા પછી તરત જ એટલે તે ભોગ જન્ય દુઃખની પ્રતિતિ થવા પૂર્વે થાય છે. એટલી તેની એકતા છે. પણ કેટલાએક તેથી ઉતરતી પક્ષિતા જીવોને તે ભોગજન્ય દુઃખની પ્રતીતિ થાય છે સારેજ નિષયો દુઃખરૂપ છે તથા આસક્તિ કરવા યેત્ય નથી એમ વિચાર આવે છે, તથા તેમના ઉપર તેઓ અસ્પૃહા કરે છે. આવી વૃત્તિ પણ સદ્વિચાર પ્રાપ્ત હોવા વિના થતી નથી. તેથી પણ ઉતરતા પામર જીવોને તે ભોગજન્ય દુઃખની સારી રીતે પ્રતીતિ થાય છે તે છતાં પ-

ણ વિષયો દુઃખરૂપ છે એવો નિશ્ચય થતો નથી તથા પુનઃપુનઃ દુઃખ ભોગવે છે અને પુનઃપુનઃ આસક્તિ કરે છે. ચર્ચાપિ તેમને પણ દુઃખકારે ક્ષણિક અસ્પૃહા જેવું થાય છે ખરું, પરંતુ તે નિશ્ચયરૂપ થવા પામતી નથી. દૃઢ અને અદૃઢ અસ્પૃહાનાં બિન્ન બિન્ન સ્વરૂપો આ પ્રમાણે છે.

જ્યાં સુધી પ્રતિબંધક સંસ્કારોનો અંતઃકરણમાં સદ્ભાવ છે અર્થાત્ જ્યાં સુધી પ્રતિબંધક સંસ્કારોવાળા દ્રવ્યનો શરીરમાં સદ્ભાવ છે ત્યાં સુધી દૃઢ અસ્પૃહા થતી નથી. માટે અદૃઢ અસ્પૃહાવાન સાધકે દૃઢ અસ્પૃહાનો ઉદય થવા સાર શ્રીગુરૂથી નાના મુક્તિગો ગૃહણ કરવી જોઈએ તથા કર્મના જોડ સમજવા જોઈએ. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે નિષ્કામ કર્મજ પરમાર્થસાધકને વિદિત છે. પરંતુ જ્યાં સુધી નિષ્કામ વૃત્તિથી કર્મ કરવાતું અંતઃકરણમાં બળ નથી આવતું ત્યાં સુધી તે સાધક સકામકર્મનોજ અધિકારી છે. તેને મોટે સકામ શુભ કર્મજ વિદિત છે. અધિકાર પ્રાપ્ત થયા પૂર્વે જે સકામ કર્મનો પણ ત્યાગ કરે છે તે ઉબય બ્રહ્મ થાય છે. સકામ વૃત્તિથી પણ શુભ કર્મ કરતાં કરતાં અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે. એમ ધણે કાળ જવાધી તે સાધક નિષ્કામ કર્મ કરી શકે છે. તે છતાં જ્યાં સુધી વૃત્તિમાં કામનાનો સદ્ભાવ છે ત્યાં સુધી તે જીવે પ્રત્યેક કર્મ કરતી વખતે તેનો સકામ નિષ્કામમાં એટલે અવિદિત વિદિતમાં વિભાગ પાડવો અને સર્વ કર્મોના કર્તાપણાતું અભિમાન શ્રીગુરૂશ્વરને અર્પણ કરતાં જવું. એ પ્રમાણે શ્વરાર્પણ કરાવ્યાં કર્યો જાણુ બંધનને ન કરતાં ઉત્તરોત્તર ઉંચા અધિકારને પ્રાપ્ત કરે છે. જેથી આગળ જતાં જેમ જેમ વૃત્તિનું સામર્થ્ય વધે છે તેમ તેમ કર્મમાંથી કૃણની આશાનો પરિમાગ થતો જાય છે. તથા પરિણામે કેવળ શુદ્ધ સાંત્વિક કર્મનેજ ફક્તની આશાથી રહિતપણે કરવાતો તેને દૃઢ અબ્યાસ થાય છે અને તેટલેજ અંશે જગતના પદાર્થો ઉપરની આસક્તિ છૂટતી જાય છે. જેથી શ્રીસદ્ગુરૂની કૃપાથી તે મહાત્માને આ જગત ઉપર સંપૂર્ણ અંશે અસ્પૃહા થાય છે. અંતઃકરણ પૂર્ણ શુદ્ધિને પામે છે, અચંચલ હોવાથી પૂર્ણ રીતે અંતર્મુખ થાય છે, અસ્પૃહ અથવા નિરાશ થવાથી વાસનાનો દાવ થાય છે તથા જીવ-મુક્તિના નિર્વિધથી આનંદનોજ ભોક્તા થાય છે.

॥ ॐ શ્રી ॥

॥ શ્રી સદ્ગુરુમ્બો નમઃ ॥

જીવત્વં.

અર્થાત્.

ચેતનાશક્તિ.

“Life comes from antecedent life.”

(Elementary Psychology and Education, p. 190).

મનુષ્યમાત્ર જન્મ પામતા, મૃત્યુને પામતા તથા અવંતર કાળમાં નાના વ્યાપારને કરતા જોવામાં આવે છે. મનુષ્યો પરસ્પર એક બીજાને તે પ્રમાણે જુએ છે. નાનાં મોટાં બીજાં પણ પશુપક્ષીઆદિ અમ્ભ્ય પ્રાણીઓ તેજ પ્રમાણે જોવામાં આવે છે. જગતમાં બીજાં પણ ઘણાં પદાર્થો જોવામાં આવે છે. નાનાં મોટાં ગૃહો, ગૃહસાહિત્યના બીજાં પદાર્થો, વસ્ત્રાલંકાર, દ્રવ્ય સંસ્ત્ર નજરે પડે છે; પરંતુ તે સર્વમાંથી કાંઈ જોણતું નથી, કંઈ કાંઈ પાસે છું તથા ક્યાં છું તે જણતું નથી. તેમજ પોતાની એક એક સ્થળથી બીજે સ્થળ સ્વતંત્રપણે જઈ શકતું નથી. એક માંખાનો પેસો ગમે તેટલાં વર્ષ પડી રહે તેપણ પોતાની એક નાનેથી મોટા થતો જણાતો નથી. આવા પદાર્થોને દૃષ્ટાએક “જડ” સંગ્રહાવ્યાં છે. વળી રેતીનાં ઢગલાઓ વાયુનિગરે સત્તાથી નાના અને મોટા થતા જણાય છે. નદીઓમાં નાના બેટ કમે કરીને મોટા થતા જણાય છે તથાપિ તેમનામાં મનુષ્યજેવી વધવાઘટવાની શક્તિ જણાતી નથી. તેઓ પણ “જડ” જ જણાય છે. સૂર્ય ચંદ્રાદિ ગ્રહો તથા હિપથરો તો “જડ” છે જ એમ કે દૃષ્ટાએક નિઃશંકપણે માને છે. તથા શિખવે છે. અન્ય પક્ષથી વૃદ્ધો પોતાની એક વધે છે. ઘટે છે, તોપણ તેમનામાં પણ મનુષ્યના જેવું જ્ઞાન હોય એમ માનવાને કારણ જણાતું નથી. તેઓ એક સ્થળથી અન્ય સ્થળ સ્વતંત્રપણે જઈ શકતાં નથી. તોપણ દૃષ્ટાએક પ્રકારની વનસ્પતિપોમાં મુક્તે જાતું જોતેથી સ્થાનાંતર કરવાની શક્તિ પણ હાથ જણવામાં આવેલી છે. વળી દૃષ્ટાએક વનસ્પતિપો અને દૃષ્ટાએક જાતું જોવાં પણ જોવામાં

આવેલાં છે કે જેમની વનસ્પતિ કે જંતુ એ એમાંથી શેમાં મળુના કરવી એ સિદ્ધ કરવાને સાધન નથી. આ વનસ્પતિવર્ગ પેલા કેવળ જડ પદાર્થો કરતાં કંઈક જુદા પ્રકારનો જણાય છે તથા મનાય છે તેમનામાં છવત્વ મનાય છે. પરંતુ માન મનાતું નથી. કેમકે તેમનામાં મનુષ્યના જેવું માન અથવા ચેતનાશક્તિ છે અથવા મનુષ્યના જેવું સુખદુઃખના ભોક્તૃત્વવાળું છવત્વ છે એમ માનવાને હજી કારણ નથી. પણ પક્ષી, આદિ પ્રાણીઓ વળી આ વનસ્પતિવર્ગ કરતાં વિશેષ સમર્થવાળાં જણાય છે. તેઓ સ્વતંત્રપણે રચનાંતર કરી શકે છે, પોતાને તથા અન્યને જાણી શકે છે. સુખદુઃખાદિ હંદના ભોક્તાજેવા જણાય છે. તેઓ મનુષ્ય પ્રાણી જેવી માનશક્તિ, વૈભવામાં આવતી નથી. મનુષ્ય તો આ સર્વથી ઉત્તમ છે જ. જડ પદાર્થોનાં રચેલાં અને આસિ, વાયુ, જલ, વરાળ, વિદ્યુત્વિગેરેથી પ્રવર્તીયતામાં અસંખ્ય યંત્રો પણ હાલમાં ઘણાં જોવામાં આવે છે. જેમની રચનાનો વિચાર કરતાં રચનારની શોધકશક્તિને ધન્યવાદ આપ્યા વિના મારતું નથી. એવા સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મ રચનાઓવાળાં સર્વ યંત્રો કરતાં આ મનુષ્ય શરીરરૂપ યંત્ર સર્વ પ્રકારે જાનકીયુક્ત ચત્રીઆતું છે એ તે નિર્વિવાદ છે. આગગાડી ચાલે છે, ખાય છે, પીએ છે, ખોતે છે, વાત કરે છે, એમ; સગજ ક્રેટલાએક અમાનો શરીરયંત્રની અને વરાળયંત્રની તુલના કરવારૂપ હારથજનક વ્યાપારમાં મિથ્યા કાલક્ષેપ કરે છે. યંત્રશાસ્ત્રમાં તથા શારીરશાસ્ત્રમાં પારંગત વિદ્વાનો કપલ રીતે જાણે છે તથા, જણાવે છે કે એ જે યંત્રનો ભેદ કોઈ પણ પ્રકારે હાલ સાંધી શકાય એવો નથી. વરાળ યંત્રમાં સર્વ વસ્તુઓ (Impressions) જડ છે. તથા એ યંત્ર અગ્નિરૂપ સત્તાને-ગતિરૂપ સત્તાના રૂપાંતર પમાડવા સિવાય બીજું કંઈ જ કરતું નથી. અર્થાત્ કોયલા જળવાથી-કોયલામાં રહેલો અગ્નિ, તેમની સાથે સંબંધવાળા જલસંયુક્ત યાવ છે. તે વરાળ સંજ્ઞાને ધારણ કરે છે. એ વરાળને પુનઃ એકદમ કંડી કરવામાં વરાળગત અગ્નિ તેથી વિમુક્ત થાય છે, તે ગતિ રૂપ રૂપાંતરને પામી યંત્રને પ્રેરે છે. વરાળયંત્રનું આ હેતુરૂપ પરિણામ છે. આ પ્રમાણે અપાયલી આવગતિ, ચોગ્ય યુક્તિઓથી આગગાડીની હારો-નૌકાયંત્રને-તથા મોટી મોટી મીથોને પ્રવર્તીવું છે. સર્વ વિદ્વાનો જાણે છે કે આ સર્વ યંત્ર રચના ચેતનાશક્તિ અથવા માનવિરૂદ્ધિ છે. આગગાડીનું એજન કંઈ એમ જાણતું નથી કે હું રચના રચના આ-

ગળા ઉધું છે તથા હવે 'મારે આલંબુ' જોઈએ' વરાળયંત્ર અથવા કોઈ પણ યંત્રને ઝોળામાં ઝોળી એક વાર આઘગતિ આપવી પડે છે. અને તે આઘગતિ તે યંત્રથી જિન ગણાતા શરીરયંત્ર, જેમાં એતનાશક્તિ ઉદ્ભૂત છે, તેવાથી જ આપી શકાય છે. એક વાર આઘગતિ આપાયા પછી તે યંત્ર ગમે તેટલી વાર સ્વતંત્રપણે આલંબુ દેખાય. વાંજની પેટીને કે ઘડીઆલને એક વાર કુંચી આપવાથી તે કદાચિતે આઠ દિવસ, માસ અથવા તેથી પણ અધિક કાલ સ્વતંત્રપણે પ્રવૃત્ત થતું પ્રતીત થાય. પરંતુ તે કુંચી આપતી વખતે એતનાશક્તિ સંયુક્ત શરીરયંત્રથી નેટલી સત્તા મુકાઇ હશે તેટલી સત્તા પહોંચશે ત્યાં સુધીજ પ્રવૃત્ત રહી તે સંતાનો નિઃશેષ વ્યય થયેથી તત્ક્ષણુ આટકી જમાતું. એકવાર ગતિમાન કરાયેથી અનંતકાલ સુધી ગતિમાન રહે એવું યંત્ર (Perpetual Motion Machine) શોધી કાઢવા પાશ્વિમાત્ર લોકોએ કાલ, ઋતુ, તથા દ્રવ્યનાં વ્યયમાં કસર રાખી નથી તથા હવે ઉવટે યાદીને એવા યંત્રની અસાધ્યતા સિદ્ધ કરી છે. તે એટલે સુધી કે હવે પછી એવા યંત્રની આશા રાખનારની જીવિને કેવળ દારવજનક જ ગણી કાઢે છે. તાત્પર્ય કે લોક પ્રસિદ્ધ યંત્રોમાં

૧ તેમના અવયવો કેવળ જડ (Inorganic) વસ્તુના બનેલા છે.

૨ તે યંત્રને એતનાશક્તિયુક્ત શરીરયંત્રથી જ આઘગતિ આપાય છે. કેટલાએક યંત્રો વાયુ અને જલથી જ ચાલે છે તથાપિ તેમની પણ રચના અને આઘપ્રવૃત્તિ એતના શક્તિવાળા શરીરવિના થતી નથી.

૩ તેમની સર્વ ક્રિયાઓ ઝાન અથવા એતના શક્તિ વિરહિત છે.

૪ આજ સુધી જે જે યંત્રો શોધાયેલા છે તેમાંનું એક, પણ એવું નથી કે જેમાંથી કેવળ જડ (Inorganic) પદાર્થ સકરણુ (Organic) પદાર્થરૂપ પરિણમીને પામે.

જાંબુ, લોખંડ, સુવર્ણ, રૂપ, સંયળ, સિંધવ વિગેરે ક્ષારાદિ સર્વ કેવળ જડ—અકરણુ—(Inorganic) ગણાય છે. વનસ્પતિ વં

ર્ગનો નાનામાં નાનો અંશ—ડાળી, પત્ર, યુલ, ફળ વિગેરે—સકરણુ (Organic) ગણાય છે. યુધ્ધ, પત્ર કાપાદિ સકરણુ પ

દાર્થો ધણે કાળે જળ અગ્નિ તથા વાયુની સત્તાથી અકરણુ—પા

ગણાદિ રૂપે થઈ શકે અથવા પરંતુ અકરણુ (Inorganic) પ

દાર્યો કોઈ પણ પ્રકારની વનસ્પતિદ્વારા શોધાયો વિના સકરણુપ-
જ્ઞાને પામી શકતા નથી. લોકપ્રસિદ્ધ કોઈ પણ જડ યંત્રમાં
અકરણુ પદાર્થને સકરણુ કરવાનું સામર્થ્ય આ કાળ સુધી પ્રાપ્ત નથી.
પરંતુ પ્રમાણે સ્વતઃ ચેતનાશક્તિ વિરહિત લોકપ્રસિદ્ધ જડ યંત્રો
અકરણુ પદાર્થને સકરણુ પરિણામપર પણ લાવવા ને અસમ-
ર્થ છે, તો સાક્ષાત્ ચેતનાશક્તિ અથવા જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરવામાં
એટલે તેની ઉદ્દ્યુતરૂપે પ્રતીતિ કરાવવામાં અસમર્થ હોય એમાં
તો શો શક?

જેથી અનેક કાલ સુધી યત્ન કરી, સ્વભાવસત્તાના વિવિધ રૂપોનાં
દીર્ઘકાલપર્યંત વિચાર કરી અનેક વિદ્વાનોની બુદ્ધિથી શોધાયેલું કોઈ પણ
મંત્ર જે શુભાળના, પુલની એક જ કળી, અથવા પ્રાણીઓના શરીરમાં નિર-
તર વહેતું—રોટલા અને પાણીમાંથી થતું એક અધોજ જ રૂધિર બનાવ-
વા અસમર્થ છે તે આ વનસ્પતિરૂપ યંત્ર તથા શરીરરૂપ યંત્રથી કેટલું
બધું ઉતરતું છે એ સદજ જણાશે. આથી આ લોકિક યંત્રના શોધકોને
આજો ધન્યવાદ થતો છે એમ નથી. જેમણે પુષ્કળ કાળ, શ્રમ, તથા દ્રવ્ય-
નો વ્યય કરીને લોકહિતાયે નાના શુકિતયો શોધી કાઢી છે, જેનો આજે
અસંખ્ય લોકો કાણે કાણે લાભ લે છે, તેમની અન્ય સર્વેની અપેક્ષાથી જે-
ટલી સ્તુતિ થાય એટલી ઓછી છે. પરંતુ વિવક્ષિત અર્થ આજે છે કે
આવા જડયંત્રોના શોધકોને જ ને આટલો ધન્યવાદ થતો છે તો આ વનસ્પ-
તિરૂપ યંત્ર તથા શરીરરૂપ યંત્ર, જેમાં રહેલી શક્તિના સ્વરૂપવિષે આ
વિદ્વાન શોધકોની બુદ્ધિ, આજ સુધી કંઈ જ અનુમાન કરવા કેવળ અસમ-
ર્થ જણાઈ છે તે યંત્રોના નિર્માતાની તથા તેમાં રહેલી અદ્ભુત શક્તિની
કેટલી સ્તુતિ કરવી? આવા અને આથી અનેક કોટિશુભ ઉત્કૃષ્ટ વિચારોને
અનુસરીનેજ આપણા આર્ય વિદ્વાનો આ વિશ્વના ધણી, શ્રી મહેશ્વરની
“અળોરળીયાન્ ० નમોસ્ત્વનંતાય ० સહસ્ત્રશીર્ષા ० અસિતગિરિસમંસ્વાત્
વિગેરે પુષ્પ વાક્યોવડે નિરંતર સ્તુતિ કરતાં છતાં પોતાને એ વિષયમાં અ-
પૂર્ણ માને છે.

આ વાંચનાર દૃષ્ટા છે. આ ઉપર, પર્યંત કરાવેલા સર્વ પદાર્થો તેની
અપેક્ષાથી દૃશ્ય છે. તો આ નાના મોટા જડ પદાર્થો, નોનાં, મોટાં વન-
સ્પતિ-શરીરો—વૃક્ષોક્ષતાઓ—નાના મોટા પશુ પક્ષી તથા અન્ય અસંખ્ય

વર્ગના મનુષ્ય વ્યતિરિક્ત પ્રાણીઓ તથા પરિણામે મરેથી હિતમ મનુષ્યો.
 એ સર્વતું પૂર્ણ સ્વરૂપ શું છે, એમને પરસ્પર-સંબંધ જો છે, એમાં પ-
 રસ્પર બેઠે શું છે, તથા એ સર્વની જે નિયમાનુસાર પ્રતીતિરૂપ-હૃત્પત્તિ
 રિચીત; તથા રૂપાંતર થયેથી અપ્રતીતિરૂપ નાશ થાય છે તે નિયમોનાં સ્વ-
 રૂપ-શું છે તથા તે સર્વ નિયમોની પ્રત્યેકની પ્રવૃત્તિ સ્વતંત્ર છે કે પરતં-
 ત્ર છે, સ્વતંત્ર છે તો તે સર્વની એક પરિણામગામી પ્રવૃત્તિ પુનઃ જે નિયમને અનુ-
 સાર થાય છે તેનું સ્વરૂપ શું છે તથા પરતંત્ર છે તો જે સત્તાને આધીન તેમની પ્ર-
 વૃત્તિ છે તે સત્તાનું સ્વરૂપ શું છે, તથા “હું કાણું છું” “મારું શરીર શાનું” બ-
 નેલું છે” “એ શરીરમાં જે વિવિધ ક્રિયાઓ થાય છે તેમાંની કેટલી એક
 તો મારી ઈચ્છા પ્રમાણે થતી જણાય છે પરંતુ કેટલી એક તો મારી ઈ-
 ચ્છા વિરૂદ્ધ મારી સાક્ષાત્ ઈચ્છાની અપેક્ષા રાખ્યા વિના; મારા અજ્ઞાન
 પણમાં મારી અજ્ઞાન રિચિતિમાં નિર્દાવ્ય રિચિતિમાં પણ થવા જ કરે છે;
 એ ક્રિયાઓ ક્યાં સત્તાથી થાય છે,” એ સર્વનું આધાત્ સ્વરૂપમાં દક્ષ અને
 દંસ્ત્રનો પૂર્ણ સ્વરૂપનું જ્ઞાન મેળવવાની ઈચ્છા સર્વ સદ્વિચારવાન શોધકને
 હોતી પડે છે. એ ઈચ્છા ઉદ્ભૂત અનુદ્ભૂત રૂપે ન્યૂનાધિક અંશે પણ
 ખંડા મનુષ્યોને હોય છે અને વિદ્વાનોને વિશેષતઃ ઉદ્ભૂત. હોય છે. તેમાં
 જેમણે એતદેશીય તથા પાશ્ચાત્ય શાસ્ત્રોમાં કોઈનું પણ અનુસંધાન નથી કર્યું
 તથા જેમને તે જાણનાર ચોથ પુરંધરો સમાગમ નથી એવા અસંખ્ય અ-
 જ્ઞાન મનુષ્યો તો કોઈ કોઈનું સાંભળીને નજરમાં આવે તેવા અસ્પૃશ્ય નિ-
 શ્ચો પર મઢીને કેવળ અજ્ઞાનમાં જ આ શરીરનો અંત લાવે છે. કોઈ
 પણ પ્રકારના સ્પૃશ્ય નિશ્ચય માટે તેમનું અંતઃકરણ પૂર્વકર્માનુસાર અધિ-
 કારી જ હોય નથી. ખીજા એમના કરતાં થોડાં તથા બિ. અસંખ્ય એવા
 પણ છે કે જેઓ અંગ્રેજ બણીને તે તરફથી અપરાધો દેશના શાસ્ત્ર-
 ગાંધી. ઉપર ટપકે જેલને તેમાંથી, અથવા જેમાંથી, અથવા એ બેના અ-
 પચન વાળા પુકાગોઢાનાં એટલે અંગ્રેજ, વાલેલા વિદ્વાનનાં ગળાના પુર-
 પોઢાના અપવાદો પ્રસિદ્ધ શાસ્ત્રી પુરાણીનારા-પ્રોફે. દક્ષ, વરૂણ-સંપ્રદા-
 દશ્ય વગેરે તથા પ્રાણીઓ, સર્પાનું વિષ તથા પરમેશ્વર-એમનાં સ્વરૂપ, પર-
 સ્પર સંબંધ તથા બેઠે વિરે કઈક કઈક જાણતા હોય છે. . . .
 ઉદ્દિષ્ટ તથા જરૂરિયાતિ ત્રણમાં રહેલાં સામર્થ્ય વિશેષ અથવા
 એના અગ્રિ અથવા અવલ, અને સર્વજ્ઞ બાપક સમાના સ્વરૂપ નિર્ણે

આજ કાલ જે મતભેદ જેવામાં આવે છે તે આ વર્ગમાં છે. આ સર્વ વિષયો પ્રતિપાદન કરનારી વિદ્યાઓને માટે “તત્વસંશોધન વિદ્યા” એવી સામુદાયિક સંજ્ઞા આપીએ છીએ. એ વિદ્યા સર્વથી હયામાં હંચી અને સર્વથી ગહન છે એ તો સર્વમાન્ય છે. વિદ્યાઓની ગહનતાના પ્રમાણમાં તેના આદક યોગ્ય અને ગહનતાની શિખરવાળી વિદ્યાના આદક ધણાજ યોગ્ય એ પણ નિર્વિવાદ છે. આ દેશના ધણા વિદ્વાનેને તો એ વિદ્યા પર હાથોડો તિરસ્કાર છે. અન્ય અસંખ્યને સ્ત્રી, પુત્ર, દ્રવ્ય, યશસ્, સત્તા વિગેરે સંપત્તિયો યોડે અથવા ધણે અંશે પ્રાપ્ત હોવાથી આ વિદ્યા છે એમ જાણવાની જરૂર જણાતી નથી. અને જાણતા હોય છે તો અલક્ષ કરે છે. અન્ય અસંખ્ય એ વિદ્યા જાણવાની સામાન્ય ઈચ્છાવાળા છતાં પોતાના તંત્રકાંક્ષાલાભને પ્રતીત કરાવનાર હવમમાં એટલા હવત હોય છે કે આ વિદ્યાનું કંઈક યથાક્રમે જ્ઞાન મેળવના જોઈએ તેમને અવકાશ બાંહેજ હોય છે. યદ્યપિ કલ્પનામાં જઈ દી, કાંઈ સીમાર પીવાનો અને બિજાંકે રમવાનો અવકાશ નિસ કાઢવો પડે છે ખરો કેમકે તેઓ મગજના નિયમે પૂર્ણ અંશે સમજતા હોય એમ જતાવીને કહે છે કે મગજને નિસ થોડો વખત આવા પ્રકારનો વિરામ (recreation) આપવો જ જોઈએ. આ શ્રમ માત્ર એજ છે કે એવી રીતે મગજને વિરામ આપી આલુપ્તને લાવવાનારા વિદ્વાનોમાંના કાંઈ કોઈનું સુગૃહીતનામધેય, નિસ છપાતા ન્યુસ-પેપરોનો (Obituary) મૃત્યુપત્રકમાં આવીને કહે છે કે આ પોતાને આપાર યાનવાળા સગજનાર, મગજના નિયમને યથાવત જાણનાર વિદ્વાનનું મગજ સદાકાળને માટે વિરામને પામ્યું છે. વિશેષ વિસ્તાર ન કરતાં સ્વસ્થમાં એજ કે આવા વિદ્વાનો જેઓ ધણાખરા પોતાના દ્રવ્ય અથવા સત્તાને લીધે જ વિદ્વાનમાં ખપે છે તેઓ અનેક કારણોને લીધે આ તત્વસંશોધન વિદ્યા (Philosophy) માં આગ્રહપૂર્વક પ્રવેશ કરતા નથી, તથાપિ પ્રસંગવશાત્ પોતે સર્વથા હોય એમ વર્તી જે વિષયના કાળા અક્ષરને પણ ફટી મારતાં જેને આવડતું નથી, તે વિષયમાં “આ તો આમ જ છે” “આ તો આમ નથી જ,” એમ પ્રતિપાદન કરતાં તથા સામાને તોડી પાડતાં તેઓ જવાપણુ આંચકા ખાતો નથી. આ દેશનાં શાસ્ત્રો ઉપર તેમને શ્રદ્ધા બાંહેજ હોય છે. તેમની જાદી હામી પાચાલ વિદ્વાનો ઉપર હોય છે. શોચનીય માત્ર એટલું જ છે કે જે વિદ્વાનોનું નામ તેઓ

વગોવે છે, તથા જે વિદ્વાનોને નામે ઉચિત સિદ્ધાન્તોનું પ્રતિપાદન કરી આ દેશનાં શાસ્ત્રોનું ખંડન કરવાનું પરાક્રમ કરી તેઓ પોતે જગ જગ સાંગજે છે, તે વિદ્વાનોની લક્ષણે પણ ખરાબરી આ કહેવાતા વિદ્વાનો કરી શકે એમ નથી. ઉજડ ગામમાં એરંડા પ્રધાન જેવા તેઓ છે. અહાવિ-
ધાને પ્રતિપાદન કરનારાં આ દેશનાં શાસ્ત્રો પણ, કંઈ સહજ બુદ્ધિગમ્ય નથી; તથા જ્ઞાન, કર્મ, ભક્તિ, શ્રુતિ, સ્મૃતિ વિગેરેનું એકીકરણ કરવું તો ઘણુંજ કઠિન છે. એ સર્વનું યથાર્થ જ્ઞાન તો મનુષ્યાણાં સહસ્રેષુ એ ન્યાયે કોઈકને જ હોય અને અન્ય અસમ્પન્ને ન હોય એ પણ સ્વાભાવિક જ છે. એવા અસમ્પન્ન કે જેમને આ વિદ્યાનું નિઃસંશય યથાર્થ જ્ઞાન નથી તેમને તે વિષયપર ઉલટ સુલટ શંકા કરવામાં આવે; તે તો યોગ્ય ઉત્તર ન આપાય એ પણ સ્પષ્ટ જ છે. એવા વિચારા શ્રદ્ધાવાન છતાં અયથાર્થ જ્ઞાનવાળાઓને ઉપર લખેલા એરંડા વિદ્વાનો કૃતર્ક કરી પરાજય કરે તેથી કંઈ તેમના વિચારની યથાર્થતા ગણાય નહિ, તથા અન્ય શાસ્ત્રોની પૂર્ણતામાં ખામી આવી એમ પણ ગણાય નહિ. એ તો હકને ભેટેલા નાના છોકરાને છેતરીને વધારે લાપવા જેવું તથા સગીરવ-
યના બાળક પાસે અથવા એછી અક્ષરવાળા મોંટી ઉમરના ગામડીઆ પાસે સહી કરાવી લેવા જેવું છે. યથાર્થ તત્ત્વવેત્તા સર્વસંપૂર્ણ પાસે આ ભાઈનું પરાક્રમ ન ચાલે તથા નોસવાની ખારીઓ શોધે, એ પણ સ્વાભાવિક છે. તાત્પર્ય કે આ દેશના હાલના કાળખળને લીધે આવા અર્ધ-
દગ્ધ વિદ્વાનોનું બળ ઘણું છે. સત્તાજિમાં શ્રદ્ધાવાળાઓની શ્રદ્ધા તેમણે મુકાવી છે તથા મુકાવે છે. નવાની શ્રદ્ધા ન જેસવા દેવાનું તેમનું યત્ન છે જ, તથા હાલ અત્ર જે નાસ્તિકપણું જેવામાં આવે છે તેના સાક્ષાત્કાર રણુ આ વિદ્વાનો તથા તેમના અનુમવના પ્રતિપાદન કરનારાં યથો છે. તેમના આ વિચારોનો મુખ્ય આધાર પાશ્ચિમાલ વિદ્વાનો છે, એમ તેઓ સમજે છે. ખરું જોતાં આ લોકો પાશ્ચિમાલ વિદ્વાનોના વિચારને પૂરેપૂરા જોતાં નથી, જેવા જેટલી ધીરજ રાખતા નથી, અને યોદ્ધા ગૃહણ કરી પોતે પૂરું જોયું છે એમ જણાવી આ દેશના લોકોને ભોળવે છે.

હવે પાશ્ચિમાલ વિદ્વાનો વિશે વિચાર કરતાં જણાય છે કે તેઓ ધણુ ઉદ્યોગી છે. તેમની તર્ક કરવાની નીતિ પણ સારી છે. તેઓ જે માને છે તેને માટે પ્રથમ સમજા દારણુ જુએ છે. આપણા વિચારથી વિરુદ્ધ

વિચારો પણ તેમના છે. પરંતુ તે વિચારો પણ અમુક કારણોને અવસ-
 થીને છે. તે કારણો ઉપરથી તે 'વિચારનું' અનુમાન અસત્ય છે એમ ને
 ઠરે તો તે સ્વીકારવા તેઓ તૈયાર હોય છે. એટલા માટે બિન્ન બિન્ન શા-
 સ્ત્રોમાં અને વિશેષે કરીને આ તત્ત્વસંગ્રહોનું શાસ્ત્રમાં તેમના સર્વ વિચા-
 રો અદંદ સિદ્ધાન્તનાં (Theory-Hypothesis) રૂપમાં રાખી મુકે
 છે. તેઓ જાણે છે કે તેઓ શોધક છે. તથા આજ ને નિયમે જાણવા-
 માં નથી તે કદાચિત્ પાછળથી જાણાય અથવા હાલ પણ અન્ય કોઈ
 દેશમાં યાત્રા હોય માટે પોતાના એમ મંદત્વના વિચારને સિદ્ધાન્તમાં એ-
 ટશે. સિદ્ધાન્તનિશ્ચયમાં નજીકથી આદર કદિપત્ સિદ્ધાન્તમાં જ રાખી મુકે
 છે. તેઓ દુરામલ કરતા નથી. પોતાનું અગ્રાન કમુલ કરવાને જરા પણ
 આંચકો ખાતા નથી, આપણા દેશના હાલના કેટલાએક વિદ્વાનો, જેવા
 રૂપમાં તેમને પ્રતિપાદન કરીને તેમને નામે નાસ્તિક મતને પ્રતિપાદન કરે
 છે. તથા આપણા શાસ્ત્રકારોનું અસંખ્યપણું ખતાવવા મિથ્યા થતું કરે
 છે, તેવા એ વિદ્વાનો નથી.

પાશ્ચિમાત્મ સંગમ્ય વિદ્વાનો તેવા નથી. એ ખતાવવાને માટે જ આ
 વિષયનો આરંભ છે. યદાકિચ્ચિદ્ગોઽહંદ્વિપદ્મવાદાન્વ્યઃસમમુવમ્ એ શ્લો-
 કનાં તાત્પર્યને અનુસાર હવે ન્યારે ઘોડે ઘોડે કરીને એ લોકોએ પશુ
 ખરી વિધાઓમાં યુક્તિ શોધી કરી છે ત્યારે તેઓ સ્પષ્ટ કમુલ કરે છે
 કે જાણવા યોગ્ય વસ્તુઓના સ્વરૂપ વિષે હજી તેઓ કેવળ અગ્રાન છે.
 જે યુરોપીય વિદ્વાનોને આ દેશના પ્રયોજનાનો અવકાશ આપ્યો છે
 તેમાંના ઘણા ખરાઓએ તો આ દેશનાં શાસ્ત્રોની તથા મુખ્યત્વે કરીને
 બ્રહ્મવિદ્યાપ્રતિપાદક ઉપનિષદ શાસ્ત્રની ઉચ્ચતા એકે અવાજે સ્વીકારી
 છે. અને સાનંદાશ્રયની વાતો માત્ર એટલી જ છે યુરોપીય વિદ્વાનોના ત-
 ત્ત્વસ્વરૂપ સંબંધી જે ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ વિચારો છે તે યદ્યપિ સંપૂર્ણ અંશે
 મળતાં અવિતતાં હજી વિશ્લેષ છે તેમજ નેટ્યે અંશે એ વિચારો યાતા
 નાં છે. તેટલે અંશે તે વિચારો અત્તલ સિદ્ધાન્તથી સર્વ પ્રકારે અવિદા-
 થી હોય છે.

બ્રહ્મવિદ્યા જે સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરે છે તે સ્વરૂપ તથા તેના
 ચમત્કારસ્વ આદર્ય પ્રમુખ અર્પાર છે. તેથી એક પરમાત્મ સ્વરૂપનું ય-
 થાર્થ માન કરાવવા સાર તે સ્વરૂપ સત્તાથી જે કેટલીએક બિન્ન પ્રતીતિ-

ઓ ધાય છે જેને, જીવ, ઇશ્વર, સૃષ્ટિ એવી સંજ્ઞાઓ અપાયેલી છે; તેમનાં સ્વરૂપ તથા તેમનો પરિણામ સ્વરૂપથી અંબેદે એ પણ અદ્ધ - વિદ્યાના અંગરૂપ ગણાય છે. તેમાંના એક એક અંગ ઉપાંગના પ્રતિપાદનમાં આખાં શાસ્ત્રો રચાઈ ગયાં છે. યુરોપીયન લોકોનાં એક એક શાસ્ત્રો આ મહામાયા શક્તિની એક એક વર્ગની પ્રતીતિઓના નિયમેને પ્રતિપાદન કરનાર છે. એવા ધણાખરા વર્ગની પ્રતીતિ (orders of Manifestations) આતું સ્વરૂપ તેજ થીમહામાયા શક્તિતું સ્વરૂપ છે અને તત્ત્વ-સ્વરૂપ તો તેમાં અનુસૂત જ છે. એવા એક વર્ગની પ્રતીતિ-જીવત્વ અથવા ચેતનાશક્તિ-જે કોઈક વિલક્ષણ પ્રકારે ઉદ્ભવિતમાં પ્રતીત ધાય છે, અને સ્પષ્ટ રૂપમાં જરાયુજ અંકજ અને સ્વેદનમાં પ્રતીત ધાય છે, તેતું સ્વરૂપ, તેની પ્રતીતિ અથવા ઉત્પત્તિ અને અપ્રતીતિ અથવા લયમાં હેતુ, વિગેરેને પ્રતિપાદન કરનાર સ્વતંત્ર શાસ્ત્રને તેઓ Physiology તથા Psycho-Physiology કહે છે. એ એક જ શાસ્ત્રમાં પણ તેમની શોધ આશ્ચર્યજનક છે. એ એક જ વિષય ઉપર જુદા જુદા યુરોપીય તથા અમેરિકન વિદ્વાનોએ એટલા અંચો લખ્યા છે કે તે સર્વતું સક્ષિત વર્ણન પણ ધણું મોટું ધાય. તોપણ એ શાસ્ત્રના ફટલા એક મુખ્ય નિશ્ચયો તો ધણાખરા અંચોમાં સરખાજ હોય છે. તેવા એક પ્રસિદ્ધ અંચમાંથી જીવત્વ અથવા ચેતનાશક્તિ વિષે એ લોકના વિચારતું દિગ્દર્શન કરાવવું. એ આ વિષયનો ઉદ્દેશ છે. જેથી એમના વિચારો આપણા વિચારો સાથે ક્ષત્રી રીતે અવિરોધી છે, એ લોકો પોતાના વિચાર દર્શાવવામાં પ્રાપ્ત પ્રમાણો ઉપર કેટલું બહું વચન રાખે છે તથા પ્રમાણથી બહાર અંજત: પણ વિશેષ તર્ક કરવામાં કેટલું સાવધાન પણ રાખે છે, તથા જીવત્વના સ્વરૂપનો તર્ક કરતાં હેવટ તેઓ ક્યાં અટકે છે અને જ્યાં અટકે છે ત્યાં તેઓ પોતાનું અગાન ક્ષત્રી સ્પષ્ટ રીતે કચ્છ કરે છે તે સદજ જણાશે.

“જીવત્વ અથવા ચેતનાશક્તિ મુખ્ય પાંચ રૂપમાં પ્રતીત ધાય છે. જન્મ (Birth) વૃદ્ધિ (Growth), વિપરિણામ (Development) અપક્ષય (Decline) અને વિનાશ-મૃત્યુ (Death).

જન્મ-શરીરનો જીવનવ્યાપાર થોડે અથવા ઘણે અંશે જાતાનાં શરીરની અપેક્ષા વિના સ્વતંત્રપણે ચાલી શકે એવા સામર્થ્ય સહિત શરીરનું

માતાના શરીરથી વિયુક્ત થવું તે. (ગર્ભનો જીવનવ્યાપાર માતાના જીવનવ્યાપારને અધીન છે.)

આ જીવનવ્યાપાર અક્ષાપવાની શક્તિ જેને જીવત્વ અથવા ચેતના શક્તિ કહીએ છીએ તે સર્વ જીવોમાં તેમનાં (ચેતના શક્તિયુક્ત) માતા-પિતા દ્વારા જ આવે છે. આ નિયમના અપવાદરૂપ એક પણ દાખલો આજ સુધી જાણ્યામાં આવ્યો નથી.

The capacity for life in all living beings is got by inheritance, to which no exception has yet been proved to exist.

વૃદ્ધિ=કદમોં વધવાની એટલે શરીરાકૃતિને સર્વતઃ વિસ્તૃત કરવાની શરી-
રમાંજ રહેલી કોઈ શક્તિવિશેષ.

આ વૃદ્ધિ સજીવ અને નિર્જીવ બંને વસ્તુઓમાં જોવામાં આવે છે. પરંતુ સજીવ વસ્તુઓની વૃદ્ધિ નિર્જીવોની વૃદ્ધિ કરતાં વિલક્ષણ પ્રકારની છે, તે બેઠે અત્ર સ્પષ્ટ થવો જોઈએ.

સજીવ પદાર્થો.

- ૧ સજીવ પદાર્થોની વૃદ્ધિ અંતર્ગત ક્રિયાથી થાય છે.
- ૨ સજીવ પદાર્થોમાં એક તરફથી વૃદ્ધિની ક્રિયાઓ ચાલતી હોય છે તેજ સંજો અન્ય તરફથી ક્ષયની ક્રિયાઓ પણ ચાલતી હોય છે.
- ૩ સજીવ પદાર્થોને પોતાની વૃદ્ધિને માટે બહારથી જે પદાર્થો પ્રાપ્ત થાય છે તેમને એકરસ કરવાનું તથા પોતાને અનુકૂળ પરિણામને પ-
માડવાનું સામર્થ્ય હોય છે. તેમની વૃદ્ધિ તેવા એકરસ પરિણામને પામેલા પદાર્થથી થાય છે.
- ૪ સજીવ પદાર્થોની વૃદ્ધિ પોતપોતાના વર્ગની અમુક મર્યાદા સુધી જ થાય છે. તેથી વધારે ચતી નથી. યદ્યપિ તે મર્યાદા બાકિતપરત્વે તથા દેશકાલપરત્વે ચોડી ઘણી ન્યૂનાધિક ચતી જોવામાં આવે છે ખરી, તથાપિ નિયમિત હોય છે.

નિર્જીવ પદાર્થો.

- ૧ નિર્જીવ પદાર્થોની વૃદ્ધિ પડ ઉપર પડ બદલાયથી થાય છે, અંતર્ગત ક્રિયાથી ચતી નથી.
- ૨ નિર્જીવ પદાર્થોમાં ક્ષયવૃદ્ધિની ક્રિયાઓ સાથે સાથેજ માલે એવો

નિયમ નથી.

૩ પ્રાપ્ત પદાર્થોને સર્વત્ર એક રસ કરીને જ વૃદ્ધિ પામવું એવો પણ નિયમ નથી.

૪ નિર્ણય પદાર્થોની વૃદ્ધિ અમર્યાદ છે.

સર્વ સજીવ શરીરોમાં ક્ષયની ક્રિયા પણ સતત ચાલતી જ હોય છે. કોઈ પણ મનુષ્યના શરીરમાં આજે જે પરમાણુઓ હશે તેના તેજ બ-રાબર બધા કાલે હોવાના નહિ. (આ પ્રમાણે દરરોજ, દર માસે તથા દર વર્ષે પરમાણુઓ નિરંતર જતા આવતા અથવા બદલાતા રહે છે) તોપણ મનુષ્ય જીવતો તેનો તેજ રહે છે. શરીરનું પ્રત્યેક અવયવ ક્રમેક્રમે બદલાય છે પણ તે બદલાવાની ક્રિયા એવી તો શનૈઃ-શનૈઃ ક્રમેક્રમે થાય છે, અને જે ભાગ બદલાતો જાય છે તેને બદલે જે નવો આવે છે તે એવો તેને બરાબર મળતો (સદૃશ) હોય છે કે જુના અને નવા ભાગમાં કંઈ ફેર જણાતો નથી અર્થાત્ કંઈ પણ ફેર થયો છે એમ ખબર પડતી નથી. પછી લાંબી મુદતે કદાચિત્ત મુખ તથા અવયવોની વર્ણાદિ, તિમાં ફેર જણાય છે.

વિપરિણામ. (Development) એ સજીવ શરીરનો એક એવો ફેરફાર (વિકાર) છે કે જે ફેરફાર પ્રત્યેક શરીર અથવા પ્રત્યેક અવયવ પોતાની પૂર્ણકળાને પામેલાં સુધી નિરંતર ચાલ્યા જ કરે છે, અને જેથી કરીને તે શરીર અથવા તે અવયવ પોત પોતાની ક્રિયા વધારે સારી રીતે કરવા સમર્થ થતાં જાય છે.

અપક્વ અને વિનાશ અથવા મૃત્યુ.

પૂર્ણપણાને પામવાની ક્રિયા અમુક વખતે જ અટકે છે અને ક્ષયની ક્રિયા ચાર પછીજ ચાલવાં માંડે છે એવું કંઈ જણાતું નથી, કેમકે એક ફેર છે જો એ બંને ક્રિયાઓ લાગલાગટ પણ ચાલતી જોવામાં આવતી અણેટક તો ખરું જ કે શરીરની કોઈ એક મુદત પછી જન્મ (Birth) વૃદ્ધિની ક્રિયા એક સરખી સાથે ચાલતી દેખાય છે અપક્વ (Decline) : જ. (૫૪. ૧ થી ૩)

જન્મ=શરીરનો જીવનવ્યાપક નથી તેથી તેમનું અત્યુ પણ ગણવું નથી. અપેક્ષા વિના સ્વતંત્રરિત્ત્યાગ કારણ છે, તેથી જન્મને જીવવાપણું

1 'Gir' e's Hiaat સ્વંહિ ધ્રવં મૃત્યુઃ) (મરણં પ્રવૃત્તિઃ શરીર-

જામ્) જીવત શરીરમાં જીવનબાષારના સર્વ કાળમાં નિરંતર ચાટકયા વિના ફરફાર (Unceasing change) ચાલ્યા જ કરે છે. (એટલા જ માટે આર્ય વિદ્વાનોએ ગૃધ્રાત્ત ઉપરથી સારીર એવી સંજ્ઞા આપી છે) જીવત સ્થિતિને જુદે જુદે વખતે જુના પરમાણુઓનું ખરી જવું અને નવાઓનું આવવું એ બે ક્રિયાઓ ન્યૂનાધિક અંશે હોય છે ખરી.

બાલક અવસ્થામાં પરમાણુઓના અપચય કરતાં ઉપચય વધારે હોય છે, અને તેથી વૃદ્ધિ (Growth) થઈ ગેણાય છે; તેમજ દરેક અવયવ અપચય પૂર્વે જવું હોય છે તેના કરતાં ઉપચય પછી વધારે સદૃઢ થવું જાય છે તેથી પૂર્ણપણાને પામવું જવું ગણાય છે. જુદાવસ્થામાં આ ક્રિયા ઉત્તરી યાય છે, તેમાં ઉપચય કરતાં અપચય વધારે હોય છે, અને અવયવો સદૃઢ થતા જવાને અદ્યે અપચય પછી ક્રમે કરીને નિર્મળ થતા જાય છે તેથી અપચય થતા ગણાય છે. પરંતુ જીવત સ્થિતિનો એવો એક પક્ષ વખત નથી કે જે વખતે પરમાણુઓની શક્તિ હાનિની આ ક્રિયાઓ સંપૂર્ણ અંશે બંધ હોય. (૫૯-૧૧)

મીન (Fishes) એ કારણશરીરમાંથી છુટા પડેલા કારણનો એક અંશ છે. જે અંશમાં કારણસદૃશ રૂપમાં શક્તિ પામવાનું સામર્થ્યવિશેષ રહેલું છે; નવાં સજીવ શરીરો ઉત્પન્ન થવા માટે સ્ત્રીપુરુષ બંને શરીરોનો સંયોગ થવો જ જોઈએ એવો સર્વ સજીવ શરીરો માટે એક સરખો નિયમ નથી. ઉદ્ધિજ શરીરો પણ જીવતવાળાં ગણાય છે. માત્ર હંચા વર્ગના ઉદ્ધિજો અને પ્રાણીઓમાં જ નવા શરીરનાં બીજના અંશો સ્ત્રીપુરુષ રૂપે શરીરમાં રહેલા હોય છે. ધણીજ ઉતરતા વર્ગના ઉદ્ધિજોમાં તો શરીરનો ધણું કરીને દરેક ભાગ સ્વતંત્ર વ્યક્તિ તરીકે છુટા પડી શકે છે. તેના કરતાં હંચા વર્ગનાં જીવોમાં અમુક ભાગ જ સ્વતંત્ર થઈ શકે એમ હોય છે અને તે અમુક બીજા ભાગના સંયોગદ્વારા જ થઈ શકે એમ હોય છે. ધણીજ ઉતરતા વર્ગના જંતુઓમાં પણ આ પ્રમાણે થઈ શકે છે. આ ક્રિયા સર્વ પ્રાણીઓમાં અને હંચા વર્ગના ઉદ્ધિજોમાં સ્ત્રીપુરુષ શરીરમાં બીજના અંશો રહેલા હોય છે. (૫૯-૭-૮)

હાલના વખતમાં (Heat, light-electricity &c.) ગરમી પ્રકાશ વિદ્યુત વિગેરે વિશ્વપ્રવર્તક સત્તાઓ ગણાય છે. એ

સત્તાઓનાં કોઈ કોઈ સુક્તિથી પરસ્પર રૂપાંતર થઈ શકે છે. વરાળમાંથી ગરમીરૂપ સત્તા ગતિરૂપ સત્તાના રૂપાંતરને પમાડી શકાય છે. તેમજ યોગ્ય યંત્રોથી વિદ્યુતરૂપ સત્તા પણ ગતિરૂપ સત્તાના રૂપાંતરને પમાડી શકાય છે. જેથી વીજળીથી ગાડીઓ-ટ્રામ્વે ચાલી શકે છે. ગતિરૂપ સત્તાથી મુનઃ ગરમી અથવા વિદ્યુત અથવા પ્રકાશરૂપ રૂપાંતર થઈ શકે છે. આ સત્તાઓનાં રૂપાંતર અમુક નિયમ પ્રમાણે જ થાય છે. ઓછા વધતા નહિ. ગતિરૂપ સત્તા આટલી હોય તો તેમાંથી યોગ્ય સુક્તિથી ગરમીરૂપ સત્તા આટલી જ મળી શકે. એવા શોધો કરીને નિયમો સિદ્ધ કરેલા છે. સત્તાઓનાં રૂપાંતરો માટે સંખ્યાત્મક પરિમાણોના રૂપમાં નિયમો સિદ્ધ કરાયેલા છે. જગતમાં જે જુદા જુદા યંત્રો છે, તે સર્વે આમાંની એક સત્તાને અન્ય સત્તારૂપ પરિણામને પમાડવા સિવાય બીજું કંઈ કરવા સમર્થ નથી. જેવી રીતે આ દુરૂપ જગતના જડ પદાર્થો જે પરમાણુઓના બનેલા છે તે પરમાણુઓ અનેક નામ રૂપને ધારણ કરતાં છતાં તેમાંનો એક પણ ઓછો અથવા વધતો થઈ શકતો નથી, જેવી રીતે આ સૃષ્ટિમાં જેટલા પરમાણુઓ અસ્તિત્વમાં મુકાયેલા છે તેટલા અને તેટલા જ રહે છે, તેમાંનો એક પણ પરમાણુ અસ્તિત્વમાંથી ઓછો કરી શકતો નથી તેમ નવો અસ્તિત્વમાં મુખી શકતો નથી, તેવી જ રીતે આ વિવિધ નામ રૂપવાળી સત્તાઓ અનેક રૂપાંતરને પામતાં છતાં તેમાંનો કોઈ અંશ અસ્તિત્વમાંથી ઓછો થઈ શકતો નથી તથા નવો અસ્તિત્વમાં મુકતો નથી. કોઈ પણ યંત્ર નવી સત્તા ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી તથા જુની સત્તા નાશ કરી શકતું નથી. સૃષ્ટિમાં જેટલી સત્તા અસ્તિત્વમાં મુકાયેલી છે, તેટલી સર્વદા કાયમ જ રહે છે.

“ We may use the term transformation of force if we will, or say that throughout the cycle of changes there is but 'one' force variously manifesting itself. It matters not, so that we keep clearly in view the notion that all force, so far at least as our present knowledge extends, is but a representative, it may be in the same form or another of some previous force, and incapable like matter

of being created afresh; except by the Creator". (p. 12)

“ઉપર વર્ણવી ક્રિયાઓમાં આપણે ગમે તેા એક કહીશું કે સત્તાઓનાં રૂપાંતર થાય છે એટલે એક વર્ગની સત્તા અન્ય વર્ગની સત્તાના રૂપાંતરને પામે છે અથવા આ સર્વ રૂપોના પરિવર્તનોમાં સત્તા તેા માત્ર એક જ છે જે ભિન્ન ભિન્ન રૂપોમાં પ્રતીત માત્ર થાય છે. આ પ્રમાણે કહેવાને કંઈ હરકત નથી. માત્ર આપણે એટલું ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે આપણું જ્ઞાન હાલે જેટલે સુધી પહોંચેલું છે તેટલા પ્રમાણે તેા આ સર્વ સત્તા કોઈ પણ પૂર્વ સત્તાનું ઉત્તર રૂપ માત્ર છે; પછી તે ઉત્તરરૂપ ગમે તે પ્રકારનું હોય; અને જેવી રીતે શ્રી પરમેશ્વર અથવા સદા ઉશ્વર વિના જડ પદાર્થ નવો ઉત્પન્ન થઈ શકતો નથી તેવી જ રીતે સદા સત્તા વિના આ પ્રકૃત સત્તા પણ નવી ઉત્પન્ન થઈ શકતી નથી.”

ચેતના શક્તિ (Vital force) પણ આ જડ યંત્રોદ્ધાર રૂપાંતરને પામતી સત્તાનું એક અમુક પ્રકારનું રૂપાંતર માત્ર છે. એ રૂપાંતર કેવી ક્રિયાથી થાય છે એ તેા નિઃસંશય જવાબ છે. પરંતુ જેવી રીતે ચેતનાશક્તિના રૂપાંતરની ક્રિયા શુદ્ધિગમ્ય નથી તેવી જ રીતે ગરમી (heat) નું પ્રકાશમાં (light) અને એ હમયમાંથી યાંત્રિક શક્તિ-રસાયન ક્રિયા શક્તિના રૂપાંતર પણ અગમ્ય જ છે.” (પૃષ્ઠ ૧૪).

જેવી રીતે ગરમી વિગેરે સત્તાઓનાં પરસ્પર રૂપાંતર કરનાર જડ યંત્રો છે તેવી જ રીતે એ સર્વ સત્તાઓને ચેતનાશક્તિના રૂપાંતરને પમાડનાર યંત્ર આ શરીર છે. જેવી રીતે જડ યંત્રોમાં અમુક સત્તાને અમુક રૂપાંતર પમાડવાનું પ્રયોગમાં સામર્થ્યવિશેષ હોય છે તેવી રીતે આ શરીરનાં આ સર્વ સત્તાઓને ચેતનાશક્તિરૂપ રૂપાંતરને પમાડવાનું સામર્થ્યવિશેષ રહેલું છે. અને ઉપર વર્ણવેલ વીજ તે આ શરીરનું અત્યંત પૂર્વરૂપ છે. તેમાં રહેલા ગુપ્ત સામર્થ્યને (Dormant Vitality) અનુદ્યુત ચેતનાશક્તિ કહે છે. એના અર્થ માત્ર એટલો જ છે કે એ બીજાનાં પદાર્થ સંકરણ ((Organism matter)) છે અને તેમાં એવું સામર્થ્યવિશેષ રહેલું છે કે તેને ગરમી વિગેરે સત્તાઓ અમુક સંયોગમાં પ્રાપ્ત થયેથી તે સત્તાઓને ચેતનાશક્તિના રૂપાંતરમાં તે પ્રતીત કરાવે છે. (પૃષ્ઠ ૧૦.)

પૂર્વ જણાવ્યા પ્રમાણે ગાનુપ શરીર પણ એક યંત્ર છે પણ જડ

યંત્રો કરતાં વિલક્ષણ પ્રકારનું અને વિલક્ષણ સામર્થ્યવાળું છે. કેટલાએક સકરણ પદાર્થો જીવત્ શરીરોની સહાયતાના પશુ અકરણ પદાર્થોમાંથી બનાવાયા છે. પરંતુ આ મનુષ્ય શરીરમાં રહેલી સકરણ યંત્રરચના (Organised structure)ના એક પશુ અવયવ, ઝીણામાં ઝીણા પરમાણુ અથવા એક સૂક્ષ્મ તંતુની બનાવટ કેવળ જુદા જ પ્રકારની છે.

The formation of such an 'organised structure as a cell or a muscular fibre is a different thing altogether. There is at present no reason for believing that such will ever be formed by artificial means; and, therefore, among the peculiarities of living force, transforming agents, must be reckoned as a great and essential one, a *Special intimate Structure* to which there is no close likeness in any artificial apparatus, even the most complicated (Page 23).

મનુષ્ય શરીરના અવયવનો નાનો અથવા મોટો ભાગ કૃત્રિમ રીતે બનાવવાનો આગળ જતાં કોઈ પણ વખતે સંભવ આવશે એમ માનવાને હાલ જરા પણ કારણ જણાતું નથી. અને તેથી આવા પદાર્થોની રચનાવિશેષ એ આ જીવત્ યંત્રોની એક મોટી અને મુખ્ય વિલક્ષણતા ગણાશે. કૃત્રિમ જડ યંત્રોની સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ રચના પણ આ જીવત્ યંત્રની રચનાને કોઈ પણ અંશે ખરેખરી મળતી આવવાની નથી.

“ખરી ગયેલા પરમાણુઓને બદલે નવા પરમાણુઓ લેવાની જીવત્ શરીરોમાં જે તદ્દગત શક્તિ છે તે એવી છે કે જેથી કરીને અમુક આકારનું અવયવ અમુક કદ સુધી વધી શકે છે એ શક્તિના સ્વરૂપ વિશે આપણે ખરેખર હાલ કંઈ જ જાણતા નથી, અને તેથી એ અગત્ય શક્તિને “વ્યક્તિગત સામર્થ્ય વિશેષ” (Inherent power Individual endowment); એવી ધોળ ધોળ સંજ્ઞા ન છુટકે આપી આગળ ઉપર કંઈ નવી શોધો થાય તેની વાટ જોઈએ છીએ.” (૫૪૮ રપ).

જડ યંત્રોમાં ધસારાથી પરમાણુઓનો ક્ષય થાય છે ખરો પરંતુ તેમનામાં પોતાની મેળે તેને બદલે નવા પરમાણુઓ લાવી જરૂર જોઈવાના સામર્થ્ય નથી.

We have as much right to use the term "vital" as the words galvanic and chemical. All alike are but the expressions of our ignorance concerning the nature of that power of which all that we call "forces" are various manifestatidus.

જે-રી રીતે ખીજ બધી સત્તાઓ માટે જુદા જુદા શબ્દો વાપરીએ છીએ તેવી રીતે ("Vital") "ચેતનાશક્તિ" એ શબ્દ વાપરવા હરકત નથી. પરંતુ જે એક સત્તાની બિન બિન પ્રતીતિરૂપ આ સર્વ સત્તાઓ છે તે એક સત્તાના સ્વરૂપના આપણા અજ્ઞાનનેજ એ સર્વ શબ્દો સૂચવે છે. (૫૪૮ ૨૬).

"ચેતના શક્તિ છે તે પણ આ ખીજ બધી જડ સત્તાઓનું અમુક પ્રકારનું રૂપાંતર માત્ર છે એવી શોધ કરીને કદાચિત્ આપણે હરખાઈ નર્ઈશું પરંતુ આપણે એટલું તો કયુલ કરવું નોઈશું કે મગજ તથા જ્ઞાન ક્રિયાના તંત્રોઓમાં એવી કેવી ક્રિયા અથવા ક્રિયાઓ પામ છે કે જેના પરિણામમાં જડ સત્તાનું રૂપાંતર મર્ઝ આ ચેતના શક્તિની પ્રતીતિ પામ છે—તે ક્રિયાઓનાં સ્વરૂપ વિષે આપણે કેવલ અજ્ઞાન છીએ.—અને જે યોડી વિગત જાણીએ છીએ તે ઘણી જ નજીવી છે.—એટલું જ નહિ, પણ એ ચેતના શક્તિ જે ખીજ સત્તાઓનું રૂપાંતર ગણીએ છીએ તેના કરતાં કેવળ જુદા પ્રકારની છે.

હવત્ શરીર અને કૃત્રિમ યંત્રો કેટલે એક અંશે મળતા આવે છે. "પણ વળી આ એક મોટો ભેદ છે. હવત્ શરીરમાં જે સુધારો વધારો પામ છે તે અમુક રૂપ ધારણ કરવાની તદ્વિશિષ્ટ શક્તિવિશેષને લીધે પામ છે, જે શક્તિના સ્વરૂપ વિષે આપણે કંઈ જ જાણતા નથી. (absolutely nothing). આપણે માત્ર નોઈએ છીએ કે આત્મા ફેરફાર પામ છે. વીજળી ક્તપન્ન કરવાનું—અર્થાત્ પ્રતીતિ કરાવવાનું યંત્ર—જે યંત્ર કેવળ જડ પદાર્થોનું જનેલું છે તેના સુધારો વધારો કંઈ તેમાં રહેલી રુમ શક્તિથી થતો નથી. એ સુધારો વધારો તો તે યંત્રઅતિરિક્ત 'કોઈ' સત્તાથી પામ છે. અને તે યંત્ર કેમ બનાવવું તે આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ." (૫૪૮ ૨૭)

"મન અને જડ પદાર્થો સાથેના પરસ્પર સંબંધ વિષે આપણે જે

નજીએ છીએ. તે એટલું તો થોડું છે કે વિચાર અથવા ખીજી માનસી સ્થિતિયો. પણ જડસત્તાઓનાં રૂપાંતર છે એમ કંઈક દિગ્ભંત ધરીને જોવાનું અસંભવ છે. જ્ઞાન તંતુઓના જડ પરમાણુઓદારા દૃશ્ય પદાર્થોનું જ્ઞાન શી રીતે આવે છે, તથા એ જડ તંતુદારા મગ્નમાં આવેલી અસર કયી કિયાથી અભિગાનીને જ્ઞાનરૂપે સમજાવે છે, તથા જ્ઞાન એ શું છે, તથા આ જે રૂપાંતર યશું છે તેને મળતા રૂપાંતરનું ખીજું કોઈ ઉદાહરણ છે કે નહિ એ વિષે આપણે કશું નાણતા નથી.”

It is therefore better, for the present to confess our ignorance, than with the knowledge which we have lately gained to build up rash theories, serving only to cause that confusion which is worse than error.

“આ પ્રમાણે આપણી હાલ કરેલી શોધો ઉપરથી વગર વિચારે મળે તેવાં કલ્પિત અનુમાનો જાંધવાં અને સાધારણ જુદાં કરતાં વધારે પ્રતિજ્ઞાધક થઈ પડે એવી ગુચ્છવણ કરવી તે કરતાં હાલ આપણું અજ્ઞાન (અથવા અધ્યક્ષતા) કમજી કરવું એ વધારે સારું છે.”

“કદાચિત્ આપણે જરાવાર એમ પણ આગીકાર કરીએ કે જ્યેષ્ઠ શરીરોમાં ચેતના શક્તિની જે જે પ્રતીતિયો થાય છે તે બહારની સામાન્ય જડ સત્તાઓનાં રૂપાંતર માત્ર છે, તોપણ આ પ્રમાણે હોવાને માટે પણ એટલું તો આપણે ધારી જ સેવું જોઈશું કે—

૧ સકરણ પદાર્થોનું બનેલું ચેતના શક્તિયુક્ત એક યંત્ર છે.

૨ તે યંત્ર પોતાની વૃદ્ધિ-પૂર્ણપણું તથા જ્યેષ્ઠની ખીજી પ્રતીતિયો માટે બહારની સત્તાનો ઉપયોગ કરવાના સામર્થ્યવિશિષ્ટ છે.

૩ તે યંત્રમાં બહારની સત્તાઓનું એવું પણ રૂપાંતર કરવાનું સામર્થ્ય છે કે જ્યાં કરીને પોતાનો એક અંશ એવી રીતે જુદા પાડી શકે કે તે અંશ (જો) કોરણ શરીર યંત્રના સદૃશ રૂપ ગુણોવાળો વધીને થાય અને પરિણામે પ્રજાની વૃદ્ધિ થાય.

આવા સામર્થ્યવિશિષ્ટ એક શરીર યંત્ર છે, એમ આપણે લેઈએ તો પછી તેમાં પ્રતીત થતી સર્વ ચેતના શક્તિની પ્રતીતિયો બહારની સત્તાનું રૂપાંતર છે એમ કહેવામાં કંઈ વાંધો નથી. પણ એથી કરીને તો પાછા

આપણે ઘેરના ઘેર જ રહ્યા. કેમકે એ સરીર યંત્રમાં એવું સામર્થ્ય વિ-
શેષ શું છે તેનો ઉત્તર તો જાણી જ રહ્યો. એ તો અજ્ઞાનમાં જ રહ્યું.
(પૃષ્ઠ. ૨૯)

હવત્વવાળા સકરણ પદાર્થો બનાવવાનું સામર્થ્ય આપણામાં નહિજ
આવે, અને આવે એવી આશા તો માત્ર કેવળ જડસત્તાવાદીજ રાખી
શકે એમ છેક કહેવું એ તો અયોગ્ય છે; તેમજ આ અખિલ વિશ્વનો આ
બૂલોક તો એક નાનો અંશ માત્ર છે. તેટલા બૂલોકમાં જે સત્તાભિન્નભિન્ન
અનેક રૂપે પ્રતીત થાય છે, જેને force કહીએ છીએ, તેનાથી પર બીજી
કોઈ પણ સત્તા હોવી સંભવતી જ નથી એમ આજ સુધી યથાર્થ શોધો
હવરથી સિદ્ધ થાય છે એમ પણ કહેવું તેટલું જ અયોગ્ય છે. કેમકે જે
વિદ્વાન એમ માને છે કે જડમત્તા અને એતનસત્તા પરસ્પરના રૂપાંતરને
પ્રમાણી શકાય છે, જે એમ માને છે કે આ એ સુખ્ય રૂપે પ્રતીત થતી
સત્તા પણ વસ્તુતઃ એક જ છે, અને તે અવિનાશી છે તે વિદ્વાન તો એમ
માનવાને કોઈ પણ દિવસ વાંધો નહિ જ લે કે:—

एक सर्वशक्त सत्तानुं पण अस्तित्व होवु घटे छे. आ
प्रतीत यती सर्व सत्ताओ ते सर्वशक्त सत्ताना ईक्षणना
परिणाम मात्र छे; तेमांही आ सर्व सत्ताओ उद्भव अथवा प्र-
तीतिने पामे छे अने तेमां सर्वनो लय चाय छे. (પૃષ્ઠ. ૩૦)

પુરુષ સરીરમાંથી સ્નેહા વીર્યરૂપ પ્રવાહી પદાર્થમાં એવું શું સામ-
ર્થ્ય છે કે જેથી ગર્ભ ધારણ થાય છે, અને (તેના કરતાં વધારે આશ્ચર્યકાર-
ક) જેથી ગર્ભમાં અને પાછળથી ઉછરતા બાલકમાં પિતાની નીતિ રીતિ,
પિતાના સુખની તથા બીજા અવયવોની આકૃતિ, શરીરનું કદ, મનના સ્વ-
ભાવ તથા વિકારો, અને પિતાના રોગ એ સર્વ કંમે કરી યથાકાલે પ્રાપ્ત
થયા જ બન્ય છે. આ વિષય સંપૂર્ણ રીતે અગમ્ય છે. This is a
fact wholly inexplicable (પૃષ્ઠ ૭૪૧.)

સદ્વિચારવાનું વાંચનારને આટલેથી જલ્પાશે કે પાશ્વિમાત્ય લોકો, એ-
તના શક્તિ વિષે વિચાર કરતાં કેટલે સુધી ગયાલા છે, તેમની વિચાર ક-

સ્વામીની નીતિ, અનુમાન બાંધવાની નીતિ, અને સ્પષ્ટ વક્તાપણું કેવું છે. જે વાર્તા તેઓ જાણતા નથી તે જાણવાનો દંભ તેઓ રાખતા નથી. જે જે વસ્તુઓ તથા બનાવો તેમના જ્ઞેયામાં અથવા જાણવામાં આવે છે તેનો કોડો છોડતા નથી. તેના પ્રથમ તો પૂરેપૂરા વર્ણનનો સંગ્રહ કરે છે અને પછી ક્રમે કરી તે ઉપર તર્ક કરવા શરૂ કરે છે. દૃશ્ય પદાર્થોમાંથી કેવળ જડ પદાર્થોનાં સ્વરૂપ સંશોધન કરવામાં તેમણે કંઈ જ કસર-રાખી નથી. જ્યાં જ્યાં બની શક્યું છે ત્યાં ત્યાં સંયોગીકરણ તથા પૃથક્કરણની ક્રિયાદ્વારા, અને નિરૂપાને સ્વભાવથી બનતા બનાવોના ચેત્ય સુક્તિથી આવલોકનદ્વારા તત્ત્વનિર્ણય કરવામાં જરા કચાશ મેલી નથી, અને જડ પદાર્થોનાં ધણાખરાનાં સ્વરૂપો સિદ્ધ કર્યાં છે. આ બુદ્ધોકપર જડ પદાર્થો સંબંધમાં બનતા અસંખ્ય વર્ગના બનાવો તથા ખગોલના બનાવોના યથાશક્તિ યથામતિ વર્ણનનો સંગ્રહ કરવામાં અપાર શ્રમ લીધો છે. તેમજ વનસ્પતિવર્ગ અને; પ્રાણી વર્ગના અનંત બોદોનાં સ્વરૂપો, તેમના સંબંધ, તે-પ્રત્યેક વર્ગના શરીરોની રચના, તેમાં થતી વિવિધ ક્રિયાઓનાં સ્વરૂપ એ વિગેરે વિષયો ઉપર બંધુ તેટલું કરવામાં તેમણે જરા પણ કચાશ રાખી નથી-તોપણ આ બુદ્ધોક્ષતુ સ્વરૂપ ખગોલના અસંખ્ય ગોદોનાં સ્વરૂપ-એક પણ, વૃક્ષ, એક પ્રણી, એક પણ નાનો જંતુ, તેના શરીરનું યથાર્થ સ્વરૂપ, શુભ્ર અથવા ચેતના શક્તિનું સ્વરૂપ (Light) પ્રકાશ, (Heat) ગરમી, (Electricity) વિદ્યુત વિગેરે એક પણ સત્તાનું ખરું સ્વરૂપ, દષ્ટા મન (Subject) અને દૃશ્ય વિશ્વ (Object), આં સર્વમાં જે જાણવાથી વાસ્તવ સુખ થાય, અર્થાત્ આ સર્વ વિષયોનું જે પ્રકારે જ્ઞાન મેળવવાથી સર્વ ઈષ્ટ સુખની પ્રાપ્તિ થાય, અને અનર્થની નિવૃત્તિ થાય, તેનું જ્ઞાન તેઓમાં આપ્ત સરખા ગણાતા આ વિદ્વાનોના વિચાર જોતાં હજી સુધી તેઓ મેળવી શક્યા નથી. તેઓ મેળવી શક્યા નથી એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. જે એક સત્તા સર્વત્ર વ્યાપક રહેલી છે, જેની જુદા જુદા નામ રૂપ યુક્ત બિન્ન બિન્ન પ્રતીતિ જ તે સત્તાના સ્વરૂપના જ્ઞાન વિના બિન્ન બિન્ન પદાર્થરૂપ મનાય છે, જે સત્તાના અજ્ઞાનને લીધે જ પદાર્થોના વાસ્તવ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી, અને તે જ્ઞાનના અભાવે તે તે પદાર્થના સંબંધદ્વારા તેમાંથી જે જે સુખ-પ્રાપ્ત કરી શકે તે કરી શકે.

કાતું નથી, અને તે તે પદાર્થોનો જે પ્રકારે સંબંધ ન થયો જોઈએ તે પ્રકારનો સંબંધ અગાનને લીધે થઈ જવાથી ઉદ્ભવે દુઃખ પ્રતીત થાય છે, તે સત્તાનું સ્વરૂપ ગ્રહણ કરવું એ કંઈ સહ જ નથી. જે સત્તાના સ્વરૂપનું વર્ણન વાંચીને અથવા અવલુ કરીને ધારણ કરવું જ કઠિન છે, તે સત્તાના સ્વરૂપનું નવું શોધન કરવું તો વિશેષ કઠિન હોય એમાં શું આશ્ચર્ય? સ્વદ્રષ્ટાં એજ કે કદાચિત્ પાછળથી ગમે તે કાળે તેઓએ સત્તાનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવા સમય થયો પરંતુ હાલ તો તેઓ વિશેષ આશે નથી જાણતા એ તેઓમાં આત્મ મનાતા વિદ્વાનોના વિચારશક્તિ અવલોકતાં નિર્વિવાદ સિદ્ધ સરખું છે. કદાચિત્ કોઈ હશે તોપણ તે પ્રસિદ્ધ નથી, એટલે આ રચણ નથી જ એમ કહેવું નિર્દોષ છે. અને એ સત્તા તથા દશા દશ્યતા સંપૂર્ણ જ્ઞાન વિના સુખ પણ નથી એ પણ નિર્વિવાદ છે. અને સુખને દરેક માણસ ઇચ્છે છે એ પણ નિર્વિવાદ છે.

હવે પાશ્ચિમાત્મ લોકો એ સત્તાનું સ્વરૂપ શોધી કાઢશે તે પૂર્વે તો એમનાં હાલના પણ સર્વ વિદ્વાનો તથા તેમને ખોટા વગોવનાર આ દેશના દેશી વિદ્વાનો તો તે સત્તા દ્વારા અનેક રીપોર્ટરને પામી શુક્રવાના, અને તે વખતે આપણા આ વિદ્વાનો પણ ક્યાં હશે એ તો તેમના જ મગજને યુક્તિ જોતું જોઈએ. તેઓ પણ પોતાના સુખને ઇચ્છે તો છેજ પરંતુ બહાર વાર્તામાં દેશનું હિત જ પ્રધાન પ્રાપ્ત્ય માનતા હોય એમ મનાવે છે. એમના વિચાર પ્રમાણે પોતાના અથવા એક વ્યક્તિના સુખ કરતાં આખા દેશનું એટલે જાતિનું સુખ પ્રાપ્ત કરવું વધારે સરલ હશે. ગમે તેમ હોય પણ તેમના વિચારનો કંઈ ધડો હોવો સંભવતો નથી. આ દેશમાં કંઈ ધન છે કે નહિ એ જોવાનો અવકાશ નથી. અન્ય દેશમાં ખરું ધન નથી તોપણ છે કે નહિ તેનો વિચાર ક્યાં વિના હશે એવું અનુમાન કરી બેસી રહ્યા છે. હશે એમ સમજીને પણ જે શોધે તો જે યોગ્ય છે તેટલું પણ મળે. પરંતુ તેમ કરવાનો પણ અવકાશ નથી. ખરું જોતાં બુદ્ધિ પણ નથી. તેઓ કોઈનું માનવાના પણ જાગ્યેજ, માટે તેમને તો સ્વચ્છંદ વર્તતા રહેવાજ દેવા.

અત્ર તાત્પર્ય માત્ર એટલું જ છે કે જેમને સુખ પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા છે, જેમને પોતાનું સ્વરૂપ-ચેતનાશક્તિનું સ્વરૂપ-સર્વત્ર વ્યાપક સત્તાનું સ્વરૂપ અથવા સંપૂર્ણ દશ્યનું સ્વરૂપ-અને વાસ્તવ સુખ તથા તેના સાધનોનું સ્વરૂપ જાણવાની ઇચ્છા છે તેમણે તે વિષે કોઈ પણ પ્રકારનું

સ્પષ્ટ જ્ઞાન પાત્રિમાસ લોકો તરફથી તત્કાળ મેળવવાની આશા રાખવી નહિ. એમ છતાં કદાચિત્ કાંઈ દાન અથવા કાળોત્તરે એવી આશા રાખે તો તે પણ અધિક યોગ્ય ગણાવા સરખું નથી. કારણ કે સમીપમાં જે પદાર્થ સુગમતાથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું ન ગૃહણ કરીને દૂર દેશથી તેજ પદાર્થ કષ્ટરૂપે પ્રાપ્ત કરવાની આશા રાખવાની રીતિ ઉલ્લેખ ગણી જ નથી. અનાદિ સિદ્ધ માહાત્મ્યવાળા વેદ તથા ઉપનિષદ શાસ્ત્રોમાં તથા તેમના અર્થ જણાવવા માટે રચાયેલાં અન્ય અન્ય શાસ્ત્રોમાં ઉપર વર્ણવેલા સર્વ વિવેચનાનું જ્ઞાન સારી રીતે વર્ણન કરાયેલું છે. તે ગુરુ મુખે જાણવાથી સુગ્રામ્ય છે. પાત્રિમાસ લોકો હજી એ વિષયોના સ્પષ્ટ નિર્ણયપર આવ્યા નથી તેથી એમના અંધો પથા વિસ્તારવાળા છતાં કલ્પિત તર્કોથી ભરેલાં છે. તેમાં અને તેટલા વર્ષે શ્રમ કરવાથી પણ તત્ત્વ જરૂરું અસંભવ છે. તેથી સુગ પુરૂષે દુંકા આયુષ્યમાં એ તરફ નકામે કાલરૂપ કરવો નહિ. તોપણ આજ કાલ પ્રજાખરા યુવાનોની મતિ મૂરોપીય વિદ્વાનોથી પોવાયલી છે તેથી આપણ દેશનો ખરો વિદ્વાન્ત પણ જ્યાં સુધી મૂરોપીય વિદ્વાનોદ્વારા ન આવેલાં સુધી કેટલાએક સ્વીકારવાના નહિ. ન સ્વીકારનારને મારીને મુસલમાન કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. પરંતુ તેમાંના જે યોગ્ય સુમ છે, જેઓ યોગ્ય મુન્નિથી તત્ત્વસંશોધન કરવાની ઈચ્છાવાળા છે, જેઓ દુરાધર્મી નથી તેઓને સહજ જણાશે કે પાત્રિમાસ તત્ત્વસંશોધન વિદ્યા ધણી અપૂર્ણ છે તથા પિ તેટલે અંશે એ વિદ્યા ખેડાયેલી છે તેટલે અંશે આપણી ખજાવિદ્યાના નિર્ણયો સાથે સર્વ પ્રકારે અવિરોધી જ જોવામાં આવે છે. આપણી ઘટ્ટ વિદ્યાના જે મોટા મોટા કેટલાએક સિદ્ધાન્તો છે તે દાહના વખતની જુદી જુદી મૂરોપીય વિદ્યાઓના કેટલાએક જ્ઞાનથી વધારે સારી રીતે સમજાય છે. માટે તે તે વિદ્યાઓનું મુદ્દ જુદીથી સાધન તરીકે અવલોકન કરી-કાંકા પરેલાં અનુભવી સદ્ગુરુથી સમાધાન મેળવી-અને એ પ્રમાણે થવાથી-અપનિષદ્દિ મત્તમ્. ઉપર સદ્ગુરુ સ્વજાએ દેવ યતી ધર્મ-સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી-શ્રી સદ્ગુરુના સ્વરૂપને-પોતાના તથા પોતાની બિન પ્રતીત યતા-દેશ માનના વધાર્યે સ્વરૂપને જાણી જત દેસ યતું એજ માન પરિક્રામે તેરૂપને નીકળે-છે.

વિભાગ પાડી શકાય છે. (૧) કામ્ય અને નિગિદ્ધનો ત્યાગ, (૨) નિત્ય, નૈમિત્તિક અને પ્રાયશ્ચિત્તનું અનુદાન તથા (૩) નાના વિષ ઉપાસના રૂપ ભાવનાની સિદ્ધિ. આ ત્રણે 'કારણે' સાધનચતુષ્ટયની સંપત્તિમાટે આવશ્યક કહ્યાં છે. અને તે યોગ્ય જ છે.

ત્યાં કામ્ય કર્મોનો ત્યાગ આવશ્યક છે તેનાં બે કારણ છે. (૧) કામ્ય કર્મથી કામનાની તથા રજ્જેચુણની વૃદ્ધિ થાય છે તથા (૨) એના અનુદાનથી તે તે લોકોની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ બંને સાધનચતુષ્ટયની સંપત્તિમાં વિરોધી છે. પ્રથમે તો કામ્યનાં વિના કોઈ કામ્ય કર્મનું અનુદાન જ થતું નથી, તેથી કામ્ય કર્મના અનુદાનપૂર્વે કામના હોય છે. એ કામના રજ્જુ દ્રવ્યના કાર્યરૂપ હોવાથી કામ્ય કર્મના અનુદાન કરનાર ગાણ-સના અંતઃકરણમાં રજ્જુ દ્રવ્યની પ્રધાનતા પણ હોય છે. એ રજ્જુ દ્રવ્યની વૃદ્ધિ કામ્યકર્મના અનુદાનથી થાય છે. આ જગતમાં એવો નિયમ જોવામાં આવે છે કે દરેક પદાર્થ પોતાના સમ્પત્તિયનાં મેળવાથી પુષ્ટિ પામે છે તથા વિરોધીના મળવાથી ક્ષયને પામે છે. એ નિયમ પ્રમાણે જ્યારે કામ્યકર્મ કરવામાં આવે છે ત્યારે એ કર્મ પણ પોતાના સમ્પત્તિય સંસ્કાર અર્થાત્ કામનાના સંસ્કારને મુકે છે. તેથી કર્મવખતે ઉદ્ભૂત થયેલી કામના આ નવા સમ્પત્તિય સંસ્કારથી બળવાન થાય છે. અર્થાત્ અંતઃકરણમાં કામનાની વૃદ્ધિ થાય છે અને તેના કારણરૂપ રજ્જુ દ્રવ્યની પણ વૃદ્ધિ થાય છે. જેમ અગ્નિમાં ધૂત હોંગવાથી અગ્નિ શાન્ત થતો નથી પણ ઉલ્લેહ અતિશય વધે છે તેમ પ્રમાણે કામનાનાં વિષયની પ્રાપ્તિ તથા તેને માટે કરતાં પ્રયત્નથી કામના પણ અતિશય વધે છે, એ વાત શ્રી અનુરમ્ભતિમાં પણ

ન જાતુ કામઃ કામાનામુપયોગેન શ્યામ્યતિ ।

હવિષા કૃષ્ણવર્ત્મેવ મૂય એવામિવર્તતે ॥

ઈત્યાદિ વચનથી કહી છે. આ પ્રમાણે કામ્ય કર્મના અનુદાનથી રજ્જુ દ્રવ્ય તથા કામનાની વૃદ્ધિ થાય છે એટલું જ નહિ પણ એ કામ્ય કર્મનું ફલ જ્યારે ભોગવવાનું આવે છે ત્યારે તે વિષય ભોગથી પણ કામનાની વૃદ્ધિ થાય છે. આ વાત ઉપર પ્રમાણે જ સિદ્ધ થઈ શકે છે. શ્રી સાંખ્યમૂર્તિમાં પણ ન મોગાદ્રાગશાન્તિર્મુનિવત્ વિષયભોગથી કામનારૂપ સ-

ગની શાન્તિ યતી નથી પણ જેમ સૌભારિ મુનિની કામના વિવૃદ્ધ થતી
 ગઈ તેમ વૃદ્ધિને જ પ્રામતી બન્ય છે. એ સૂત્રથી વિષયભોગવડે કામ-
 નાનું, અશમન, જ, સૂચ્યું છે, આ પ્રમાણે કામ્ય કર્મનું, અનુદાન
 સ્વરૂપદાર તથા પોતાના ફલદાર, એમ બિભષ પ્રકારે કામનાની તથા રજો
 દ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરનાર છે તેથી એ કામનાની વૃદ્ધિ કરનાર હોવાથી સમય
 કામનાનો રહે પ્રકારે ત્યાગ જેમાં જરૂરનો છે એવા વૈરાગ્યનું સાક્ષાત્ વિ-
 રોધિ છે, અને રજો દ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરનાર હોવાથી એ ચારે સાધનોનું અ-
 ને વિશેષતઃ શમ, દમ, અદ્વા અને સમાધાન એ સંપત્તિઓનું વિરોધિ છે.
 જે આંતઃકરણ રજસૂથી ચાંચલ્યદાતું થયું છે તે કોઈ પણ વિષયપર રિય-
 સ્વૃત્તિથી વિચાર કરવા દેતું નથી તેથી નિત્યાનિત્ય વિવેકનું, અને તદ્વારા
 તથા સ્વતંત્ર રીતે પણ વૈરાગ્યનું વિધાતક છે. તેમજ રજો દ્રવ્ય વિષય વિ-
 પે મન તથા પ્રવિદ્યોને સદા વળગેલાં રાખે છે, તેથી એ દ્રવ્ય વિષય ત-
 રક્ષથી આંતર્યાલ્ય કરણોને ખેંચી લેવા નથી દેતું, અર્થાત્ શમદમાદિનું
 પ્રતિબંધક છે, તેમ જ તત્ત્વગાન માટે અપેક્ષિત શુદ્ધ સાત્વિક દૃઢ અદ્વાના
 આવિર્ભાવમાં પણ એ જ રજો દ્રવ્ય મુખ્ય પ્રતિબંધક છે. એ દ્રવ્યથી પણ
 અદ્વા યાય છે ખરી તથાપિ તે સમસી છે એટલે રજોગુણના કાર્પક હો-
 વાથી એ અદ્વામાં અપળતા, તરલતા હોવાથી એ અદ્વા અત્યત્ અદૃઢ હો-
 વ છે તેથી એ તત્ત્વગાનની સાદાચક અદ્વા નહિ હોવાથી ઉપેક્ષ છે તેમજ
 એ સમાધાન સંપત્તિનું પણ વિરોધી છે. સમાધાન સંપત્તિ વિશેષને ખાત-
 યવાળી મળે છે અને રજો દ્રવ્ય પ્રધાનપણે વિશેષને જ ઉત્પન્ન કરનાર છે.
 તેથી એ સર્વ સંપત્તિના વિધાતક રજો દ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરનાર હોવાથી પણ
 કામ્ય-કર્મનેષ્ટ છે.

આ પ્રસંગમાં એ શંકા યાય છે કે શાસ્ત્રમાં સાત્વિક કર્મોનો અધિ-
 કાર ન આવ્યો હોય ત્યાં મુખી રાજસ કર્મ કરવાનું કહ્યું છે, તથા કહ્યું
 છે કે રાજસ કર્મ કરવાથી સાત્વિક કર્મ કરવાનો કાળે કરીને તે સાધકને
 અધિકાર પ્રાપ્ત યાય છે, એ વાત ઉપરના લખાણથી અસત્ય કરશે કેમકે
 ઉપરના લખાણમાંની પ્રતિબંધી તે, રાજસ કર્મ કરનારથી મુન-મુન, રા-
 જસ કર્મજ સધા કરવાનાં એ પ્રાપ્ત યાય છે. અનુ. સમાધાન આ પ્રમાણે-
 રાજસ કર્મનું પુનઃ પુનઃ અનુદાન કરવામાં આવે તો તેથી ઉપર કદા પ્ર-
 માણે રજો દ્રવ્ય બળવાન યાય છે, અને રજો દ્રવ્ય જેટલું સાત્વિકનું વિ-

રોધી છે તેના કરતાં તમસ દ્રવ્ય-વધારે વિરોધી છે. તેથી જોગ જોગ રા-
જસ કર્મનું આનુષ્ઠાન કરવામાં આવે તેમ તેમ તામસકર્મ છુટી જાય છે
અને તેમ થવાથી એ કર્મના આધારભૂત તમસ દ્રવ્યપોષકનો અભાવ થ-
વાથી નિર્બળ થઈ અભિભવ પામે છે. તેથી મુખ્ય લક્ષ્યરૂપ સાત્ત્વિક દ્રવ્ય-
ની વૃદ્ધિ તથા તેના હેતુરૂપ સાત્ત્વિક કર્મોના અત્યંત વિરોધી એવાં તામસ
કર્મોના પરામવદ્વારા તમસ દ્રવ્યના અભિભવને કરનાર હોવાથી રાજસ-ક-
ર્મનું શાસ્ત્રમાં કોઈ કોઈ સ્થળે વિધાન કરવામાં આવ્યું છે કે તે અગોચ્ય નથી.
તથાપિ એટલાથી એવું કોઈ પણ રીતે સિદ્ધ થતું નથી કે રાજસકર્મ સાધન્યવુદ્ધ
મની સંપત્તિમાં વિરોધી નથી. ખીજું જે કલ્પે કે રાજસકર્મના આનુ-
ષ્ઠાનથી સાત્ત્વિક કર્મોના અધિકાર આવે છે એવું રાસ્ટ્રવચન ખડિત ધરી
તે પશું યોગ્ય નથી. કેમકે રાજસ-કર્મ પણ બે પ્રકારનાં છે (૧) શુભ
અને (૨) અશુભ. જ્યારે જ્યારે અતંકરણની વૃત્તિઓ ઉડે છે અર્થાત્ અ-
તંકરણ વૃક્ષાકાર પરિણામને પામે છે ત્યારે એક પ્રત્યેક વૃત્તિ ત્રિગુણાત્મક
અતંકરણના પરિણામરૂપ હોવાથી ત્રિગુણાત્મક હોય છે, એટલે પ્રત્યેક વૃ-
ત્તિમાં સત્ત્વાંશ અંશ, રજસ્વનો અંશ અને તમસ્વનો અંશ એમ ત્રણે અંશ
હોય છે. તથાપિ માહુલ્યાતતુતદ્વાદઃ—જે પદ્યમાં ને વર્ગના "શુણા-વ-
ધારે હોય છે તે પદ્ય તે વર્ગનો કહેવાય છે એ ન્યાય પ્રમાણિ ને વૃ-
ત્તિમાં સત્ત્વાંશ અધિક હોય છે તે વૃત્તિ સાત્ત્વિક કહેવાય છે; જોગ રજ-
સ્વના અંશ અધિક હોય છે તે રાજસી કહેવાય છે અને તમસ્વના અંશ
અધિક હોય છે તે તામસી કહેવાય છે. એ ત્રણે દ્રવ્યનો સહાવરધાનમાં
લેઈ પણ વિરોધ નથી. શ્રી પતંજલિ ભાગવાને પણ ગુણવૃત્તિવિરોધાચ્ચ
એ સૂત્રના પ્રતીકથી એજ અર્થનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. તેમજ ચલંચ ગુણ-
વૃત્તમ્—સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ ગુણોના પ્રતિદર્શણે પરિણામે
યથા જ કરે છે એ સાંખ્ય સિદ્ધાન્તથી પ્રત્યેક વૃત્તિ ત્રિગુણાત્મક હોય છે
એ પણ સદન્ સિદ્ધ થાય છે. તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે જે રાજસવૃત્તિ
હોય છે તથા રાજસ કર્મ હોય છે એમાં પણ સત્ત્વાંશનું અસ્તિત્વ તો
છેજ. એમાંથી જે રાજસવૃત્તિમાં તથા જે રાજસ કર્મમાં સત્ત્વાંશ ધણો
હોય છે અર્થાત્ રજો દ્રવ્ય કરતાં કંઈક જ અંશે ન્યૂન હોય છે તે રા-
જસવૃત્તિ અને રાજસકર્મને રાજસશુભ વૃત્તિ તથા રાજસેશુભ કર્મ કહ્યાં
છે. અને તેથી વિપરીતને અશુભ કહ્યાં છે. તેથી જે માણસ રાજસ શુભ ક-

મનુ પુનઃ પુનઃ અનુદાન કરે છે તે માણુસને ઉપરની પ્રક્રિયાનુસાર રાજસ દ્રવ્યની વૃદ્ધિ તો થાય જતાં છે, તથાપિ તેજ કર્મમાં રહેલા સત્વાંશના બળમાં સત્ત્વની પણ વૃદ્ધિ થતી જાય છે. તેમજ એ માણુસ તામસ ઈન્દ્રિયો તથા તામસ કર્મને છોડી દે છે. તેથી તેનામાં તમે શુશુની ન્યૂનતા થતી જાય છે, તેમ જ રાજસકર્મ કરનાર માણુસ પણ આદો રાત્રમાં સર્વ કાળે કેવળ રાજસ કર્મ કરે છે, એવું તો છે જ નહિ. બ્યારે સાત્વિક કર્મના સંસ્કારોનો ઉદય થાય છે ત્યારે સાત્વિક પણ કરે છે. એ સાત્વિક કર્મથી અતઃકરણનું સત્ત્વ પોષાઈ વૃદ્ધિને પામે છે. બ્યારે તામસ સંસ્કાર સ્વભાવાનુસાર ઉદય થાય છે ત્યારે તો તે માણુસ તેને વિચારાદિથી નિર્બળ કરી બળવાન થવા દઈ કર્મરૂપ પરિણામ પામવા દેતો નથી. તેથી રાજસ શુભ કર્મ કરનાર માણુસને સર્વ રીતે તમસ દ્રવ્ય નિર્બળ થાય છે તથા રાજસ શુભ કર્મથી અને અન્ય કાળમાં કરેલાં સાત્વિક શુભ કર્મથી સત્ત્વની અધિકતા થતી જાય છે. અને પ્રકારનાં કર્મથી અધિકતાને પામવું સત્ત્વ કાળે કરીને એક પ્રકારનાં જ કર્મથી અધિકતાને પામતા રજસને અભિમત કરે છે ત્યારે તે માણુસ પ્રધાનપણે સાત્વિક કર્મ કરવા સમર્થ થાય છે. તેથી રાજસ શુભ કર્મના અનુદાનથી સાત્વિક કર્મ કરવાનો સાધકને અધિકાર આવે છે, એ વાત ઉપરની પ્રક્રિયાથી અંગિત થતી નથી પણ તેજ પ્રક્રિયાથી સિદ્ધ થાય છે. તેથી એ પ્રક્રિયા તથા આ સાત્ત્વ વચનનો પરસ્પર વિરોધ નથી પણ ઉલટાં એ બંને પરસ્પરના સ્થાયબૂત છે.

ખીજી રીતે વિચારીએ તો કામ્ય કર્મથી તે તે લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી કામ્ય કર્મ કરનાર જીવને તે તે લોકમાં જવું પડે છે. એ તો આપણે સર્વ પુરુષોનાં અનુભવદર્શક વાક્યોરૂપ શાસ્ત્રોથી જાણીએ છીએ કે મનુષ્ય લોક રિચાય એવા અન્ય બહુ જ યોગ્ય લોક છે કે જ્યાં નવાં કર્મ થઈ શકે છે. તો આ પછે જોતાં પણ જીવને જેટલો વખત તે તે કામ્ય કર્મથી ઉપાર્જિત લોકમાં રહેવું પડે છે તેટલો વખત તેનાથી સાધન સંપત્તિગારે કંઈ જ પ્રયત્ન થઈ શકતું નથી. પણ જોથી ઉલટું ને તે લોકની સ્પૃહા દૃઢ થતી જાય છે. તેથી એ બંને રીતે કામ્ય કર્મનો ત્યાગ વેદાન્તના અધિકારીએ અવરંધ કર્યો જોઈએ.

તેમજ નિષિદ્ધનાં પણ ત્યાગ કર્યો અલંકાર આવશ્યક છે. કામ્ય કામ્ય કર્મ યોગ્ય પણાં થઈ જાય તો તે અલંકાર વિરોધી નથી થતાં પણ

અને પ્રાયશ્ચિત કર્મના અનુક્રાંતથી પૂર્વના અગત્ય પાપોથી પેટેલા સંસ્કારો દમ્ભચર્ચ નય છે. જેથી તે હવે તે તે પાપથી થયેલી અશુદ્ધિ દબે છે અને તે પાપનાં ફલરૂપ જ્ઞાનવિધિ દુઃખપ્રધાન જન્મોને ધારણ કરવાપણું પણું રહે છે. તેથી એ સર્વ કર્મો પાપસંસ્કાર તથા જન્મસૂતમસૂરૂપ અશુદ્ધિને દૂર કરવા માટે આવશ્યક છે. આ વિષયનું કમ્પટીકરણ એ કર્મોના સ્વરૂપની વ્યાખ્યામાં કરવામાં આવશે. અશુદ્ધિને દૂર કરનાર હોવાથી એ સર્વ કર્મ સાધનચતુષ્ટય માટે અવશ્યનાં છે. કેમકે પાપથી તથા જન્મસૂતમસૂના અધિકૃતથી કલુષિત થયેલા આંતઃકરણમાં સાત્વિક વૃત્તિરૂપ એ સાધનો કદાપિ પ્રકટ થતા નથી.

ત્રીયું જ્ઞાનાવિધિ ઉપાસના છે. એ ઉપાસનાના મુનઃ મુનઃ અનુક્રાંતથી પ્રધાનપણે આંતઃકરણનો રમેયગ્રુ દબે છે, તથા શુદ્ધ સાત્વિક દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થાય છે, અર્થાત્ શુદ્ધ સાત્વિક દ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરનાર, હોવાથી એ જરૂરની છે. તેમ જ સંપતિના અંતમાં અને તેથી એક પછે, આઘ નણે સાધનોના અંતમાં પ્રકટ થતી સમાધાન જ્ઞાનની સંપત્તિ તો મુખ્યત્વે કરીને આ ઉપાસનારૂપ ભાવનાની સિદ્ધિ જ સિદ્ધિ થાય છે. તેથી આ કારણ પણું આવશ્યક પ્રોક્ષિત છે.

આ પ્રમાણે આ જ્ઞાન સાધન જેવામાં સિદ્ધિ હોય છે તેને જ સાધનચતુષ્ટયની સિદ્ધિ થાય છે. અને એ સાધનચતુષ્ટયની સિદ્ધિવાળું આંતઃકરણ જ આ શાસ્ત્રમાં અધિકારી છે. અર્થાત્ તેવાને જ આ શાસ્ત્રમાં કહેણું ફળ થાય છે.

અહિં એ શંકા યોગ્ય છે કે ઉપર જે બધાં સાધનો કહ્યાં છે તે બધાંનું રૂડું પ્રકારે અનુક્રાંત એક જન્મમાં કેવી રીતે થાય તે નહિ જ થાય તો પછી તત્ત્વજ્ઞાનનો અધિકાર કદાપિ કોઈ હવે આવે એમ નથી, તો તત્ત્વજ્ઞાનની તો આશા શી? એનું ઉત્તર એ કે એક જન્મમાં એ બધાં સાધનોની સિદ્ધિ થવી આવશ્યક જ નથી, તેમ તે થાય એમ પણ કશ્ચિત્ જ નહિ છે. ત્રીપ્રહમભવદ્વીપમાં પણ સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે અનેકજન્મસંસિદ્ધસ્તતો યાતિ પરાં મતિમ્ । સાધનોની વધારી સિદ્ધિ અનેક જન્મમાં જ થઈ શકે છે અને એવી સિદ્ધિ થયેથી જ શ્રેષ્ઠ રિયતિને પમાય છે. વિચારથી પણ એ સુક્તિયુક્ત દેખાય છે. આ સંસાર પ્રવાહ જ્ઞાનદીકાળથી પ્રવૃત્ત થયેલા હોવાથી હવેના આંતઃકરણમાં અનાદિ

કાળથી વાસના જાણતી તથા દંડ યતી ચાલી આત્મી છે. તે જ વાસનાને દંડ થઈ હાસના રૂપમાં આવતાં અનાદિ કાળ લાગ્યો છે તે જ પ્રમાણે તેને સંકારણુ નિર્મૂલ કરતી એ દિવસ, માસ કે વર્ષોદિનું કાળ નથી. જેઓ એ વાસનાને પ્રપલ્ન કર્યા છતાં પણ નિર્મૂલ થયેલી ન અનુભવીને એવો વિચાર કરે છે કે હજી કેમ વાસના નિર્મૂલ થઈ નહિ—તેઓ વિચારવાનું, મારો પુત્ર વેદ ભણવા શરૂ કર્યો ગયો તેને પાંચ દિવસ થઈ ગયા અને વેદ તો ચાર છે છતાં હજી કેમ પાછો આવ્યો નહિ એમ ચિન્તા ધરનાર આત્મસ્મરણ કરાવે છે. આમ હોવાથી જ અંધકારે અસ્મિન્ જન્મનિ જન્માન્તરે વા એવું સ્પષ્ટ કહ્યું છે. એ જ કારણથી શ્રી શુકાદિને વર્તમાન જન્મથી જ સાધન સંપત્તિ કથન કરી ગઈ છે. તેમાં કશો વિરોધ આવતો નથી, કારણ કે એ સાધનસિદ્ધિ માટે આવશ્યક કર્મોપાસના તેમણે પૂર્વ જન્મોમાં ચાર્ય સિદ્ધ કર્યાં હતાં. જે ઈશ્વરની લીલાતનુઓ હોય છે તેમને પણ જન્મતાજન્મ સાધનસંપત્તિ દેખાય છે અને તેમનો મર્યાદા પૂર્વ જન્મ નથી હોતો તથાપિ એ દક્ષાન્ત પશું બાધક નથી. જેમના અંતઃકરણમાં પાપના સંસ્કારો તથા રજસ્-તમસ્વરૂપ અશુદ્ધિ હોય છે તેમને જ સાધનસંપત્તિ સાધ્ય કરવાની હોય છે. શ્રી ઈશ્વરને તો સ્વભાવથી જ રજસ્-તમસ્વરૂપ લેણી પણ સંસર્ગ વિનાતું ચિત્ત મૂળથી જ હોય છે તેથી તેમને માટે કોઈ પણ પ્રપલ્નની અંપેક્ષા હોતી જ નથી. તેમને તો વર્તમાન જન્મમાં સાધનસંપત્તિ હોય છે એમ નથી પણ ત્યાર પૂર્વે અનાદિ કાળથી જ હોય છે. એટલું જ નહિ પણ તેમને તો કશું પ્રાપ્ત્ય જ નથી. તેથી તેઓ તો શાસ્ત્રના ફક્ત આપનાર તથા પ્રવર્તક હોવાથી તેમનો પ્રસંગ જ અધિકારીના વિષયમાં ઘટતો નથી. તેથી સર્વતઃ ઉપરની શંકા યોગ્ય નથી. દરેક જીવે વર્તમાન જન્મમાં જ બધું કરવું જોઈએ એવો નિયમ નથી પણ એટલું જ માત્ર અહીં પ્રતિપાદન કર્યું છે કે અમુક પ્રકારની અંતઃકરણની અતિ સાત્ત્વિકી સ્થિતિ હોવી જોઈએ. આ અધિકારીના વિષયમાં અન્ય શંકા જે અંધકારે તું સપ્તદેહર કરી છે તે આ પ્રકારની છે. ધણીને અહિં એમ લાગશે કે આ શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરવું, એમાં આટલાં બધાં વિશેષણની કશી જરૂર નથી. ગ્રામ અર્થે સમજી શકાય એટલી શાસ્ત્રમાં વ્યુત્પત્તિ થઈ હોય તો બસ છે. એથી વધારે અંતઃકરણની શુદ્ધિ, વા સાધનસંપત્તિની શી આવશ્યકતા છે? કંઈ જ નહિ, તથા અન્ય કેટલાકને એવી પણ શંકા યાવ એમ છે કે જેમ પૂર્વ

મીમાંસા શાસ્ત્ર નિયમે કરીને. વેદાધ્યયનની અપેક્ષા રાખે છે તેમ ઉત્તર મીમાંસા શાસ્ત્ર પણ વેદાર્થનો વિચાર કરનાર હોવાથી વેદાધ્યયનની અપેક્ષા રાખે વિગેરે. એવું સંક્ષિપ્ત ઉત્તર એ કે એ, અને એકાએક અગાનમૂલક ન જ છે. પ્રત્યેક શાસ્ત્ર કોઈ કોઈ ફલને લક્ષ્યે પ્રવૃત્ત થાય છે. અને એ શાસ્ત્રનાં શ્રવણાદિથી જેવાં લક્ષણવાળાં જીવને તે ફલ પ્રાપ્ત થાય તે લક્ષણવાળો જીવ અધિકારી કહેવાય છે. એ નિમગ્ની જે આ શાસ્ત્રનું માત્ર તે તે વિષયનું વાચક માત્ર ફલ હોત તો તો માત્ર શબ્દાર્થ સમજી શકે એવો જીવ એનો અધિકારી કહેવાત. પણ તેમ નથી, એ શાસ્ત્રનું પ્રયોગન-આગળ કહેવામાં આવશે તેમ-સમગ્ર દુઃખનો નાશ તથા સ્વતંત્ર નિર્વિયથી શુખની પ્રાપ્તિ અર્થાત્ અન્ય રીતે કહીએ તો બ્રહ્મરૂપ સ્થિતિ અથવા હું બ્રહ્મ છું એ પ્રકારનું અપરોક્ષ જ્ઞાન છે. તો એ પ્રયોગન માત્ર શબ્દાર્થ કરી જાણનાર અથવા વાદવિવાદ કરી જાણનાર અથવા એવાંજ કોઈ પ્રકારનાં લક્ષણવાળા અંતઃકરણમાં યતું નથી પણ અહિં જે લક્ષણો કહ્યાં છે તે લક્ષણવાળા અંતઃકરણમાં જ થાય છે. તેથી અન્ય કોઈ મુદ્દે એ શાસ્ત્ર વાંચો પણ તેઓએ એ ફલની ઈચ્છા રાખવી વ્યર્થ છે. એ તો ખુદ્દુ જ છે કે વાંચવાથી લાભ તો છે જ, કારણ કે જ્યારે એક જીવ પોતાનું મંતવ્ય સ્થાપન જાણે છે તથા તેને માટે સાધનો (કર્તવ્ય) જાણે છે સારે અપૂર્ણ.

મૃહસ્યાશ્રમનો ઉદ્દેશ.

સ્વધર્મોચ્ચે મુક્ત મૃહસ્યાશ્રમ એ આર્થ પુરષોની લૌકિક સ્થિતિનું શિખર છે; ત્રિવિધ ઈચ્છાના સદ્ભાવવાળા જતાં ત્રિવિધ સ્વચ્છથી મુક્ત થવા ઈચ્છનાર સાધકને ઉત્તમ સાધન છે. બ્રહ્મચર્ય આશ્રમના અતિમ ભાગમાં વિવિધ વિષયની ઈચ્છા પ્રગળ વેગથી ઉઠતી. જતાં આશ્રમપ્રતિબંધને લીધે તે ઈચ્છા તૂટ કરવા અત્યુદ્ગતા ન હોવાથી પ્રસંગોપાત્ત ઉદ્ધિન્ન-સ્થિત રહેતા બ્રહ્મચારીને ન્યાયમાર્ગે ઈષ્ટ લૌકિક સુખ ભોગવવાનું વિશ્રમસ્થાન છે. દેવ, પિતર, અન્ય આશ્રમી, અતિથિ તથા શ્રી પરમેશ્વરની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરી, સંપૂર્ણ વિશ્વથી પોતે નિલ અગિલ છે એવો પોતાના અદ્વૈત સ્ફુરપનો અનુભવ કરાવી જીવન્યુક્તાત્વને સંધાવનાર એક જ

ઉત્તમ સાધન છે. વિષયમુખ અર્થાત્ સોપાધિક મુખમાં - મુખશુદ્ધિ રાખી તેમને નિત્ય તથા સત્ય માની - અનર્થપરંપરાને સદન કરનાર છતાં વાસ્તવ મુખની ઈચ્છા રાખનાર સાધકને તે વિષયોનાં તથા હાવાનાં - વધે-ઘટે અનુભવદ્વારા તથા તેમના વાસ્તવ સ્વરૂપના જ્ઞાનદ્વારા તેમનું દુઃખરૂપપણું તથા અનિત્ય અથવા અસંતોષપણું સિદ્ધ કરાવી હાવાધરૂદિત પરમાત્મા સ્વરૂપ વિષે આસક્તિ તથા સોપાધિક મુખોવિષે અસક્તિ અથવા વૈરાગ્યરૂપ મહાસંપત્તિનું સાધક એ એકજ સાધન છે.

ન્યાય માર્ગે પ્રાપ્ત થતા તથા ભોગવાતા વિષયો ન સહિયારદારના વૈરાગ્યમાં હેતુ છે. અન્યાય માર્ગે ભોગવાતા વિષયો કેવળ અનર્થને જ કં રનારા છે. પરમાત્મ સ્વરૂપ સર્વે પ્રતિજ્ઞા રૂદિત, નિત્ય, સ્વતંત્ર છે, અને આનંદ સ્વરૂપ છે. તેથી તે સ્વરૂપનાં અંશરૂપ આ છવો પણુ-જેઓ સ્વતંત્ર અને પૂર્ણાનંદ છે પરંતુ કંઈક અગમ્ય પ્રતિજ્ઞાને લીધે ધણે અંશે ધરતંત્ર તથા વાસ્તવ આનંદના અભાવવાળા થઈ ગયા છે તેઓ સર્વ પ્રતિજ્ઞા રૂદિત પૂર્ણાનંદને નિરંતર ઈચ્છે છે તથા તેને માટે અનેક પ્રકારે શ્રાંશ્રાં મારે છે. પ્રતિજ્ઞાવાળી સ્થિતિમાં કોઈ પેણુ અદૃષ્ટ, તથા ન સમ-જન્ય એવા કારણને લીધે મુકાયા છતાં, પોતે સર્વ પ્રતિજ્ઞાથી રૂદિત દોષ એવી રીતે વર્તવા યત્ન કરતું એતો તે પ્રતિજ્ઞાને હમદુ' દંડ કરનારજ થઈ પડે છે. એક કેટલી ચોરી વિગેરે અપરાધને લીધે અમુક કામ માટે બંધીખાનાને સ્વાધીન કરવામાં આવ્યો હોય તોપણ તે કેટલી જો વખતે વખત અનુકૂળતા સમજી પસાયન કરવા યત્ન કરે અથવા સીપાઈઓ અને જલસરના સ્વાધીનમાં છતાં તેમના સ્વાધીનમાં જાણે ન હોય એમ પ્રશ્ન કરવા જાય તો તો તે કેટલી છુટવાને બાલે. હલદો વધારે કામ સુધીની કે નો અધિકારી છે. (આ દૃષ્ટાંત એક દેશી છે. 'છવેલું બદપણું' અને લોક પ્રસિદ્ધ કેટલીના બદપણાનું સર્વ અંશે સામ્ય નથી.) ગમે તે વિષયનો ગમે તે કાલે ગમે તે પ્રકારે ભોગ લાવ તોપણ તેથી જોક્તાલે કંઈપણ દાનિ ન થાય એતો નિપ્રતિજ્ઞા સ્વતંત્ર સ્થિતિ કહેવાય. ગમે તે કાલે ગમે તે સ્થાને જઈ શકે, ગમે તે કાલે ગમે તે કરી શકે, સર્વ વખતે સર્વ. જાણી શકે એ તો પૂર્ણ સ્વતંત્રતાનું લક્ષણ છે. એવી સ્વતંત્રતા તો થી પર-મેચરે, તથા વિશ્વચક્રના નિર્વાહાર્યે સ્થપાયલા તેમના અંશ-અદૃષ્ટ વિ-રોધ-ન્યાય આદંબમાં પ્રતિજ્ઞાવરણમાં છતાં અમુક નિયમાનુસાર વર્તતી,

અમુક સાધન પ્રયોગથી અર્થાત્ અમુક વિશેષ પ્રતિષ્ઠાવાળી સ્થિતિનો સ્વી-
કાર કરવાથી પરિણામે મૂલ્ય પ્રતિષ્ઠા રહિત સ્વરૂપે ધર્ષ ગયલા, અવ-
શિષ્ટ દેહ પ્રારબ્ધથી શરીરસંયુક્ત પ્રતીત થતા, તે શ્રી-પરમેશ્વરથી અ-
ભિન્ન મહાત્મા માટે જ છે. અન્ય સર્વ જીવો ગમે તે વખતે ગમે ત્યાં
જઈ શકે, ગમે તે રૂપ ધારી શકે, ગમે તે બાણી શકે એમ નથી. અને
ગમે તે કરી શકે, ગમે તે ભોગ ગમે તે પ્રકારે ભોગવી શકે એમ પણ
નથી. પૂર્વના અનેક જન્મોનું અગાધ અને આ જન્મમાં પણ અત્યંત દુરના
ભૂત કાળનું તથા અપ્રાપ્ત બાલક અવસ્થાનું અગાધ, તથા ઉત્તર હાથ-
વર્તી બલિષ્ઠ સ્થિતિના નિઃસંશય જ્ઞાનનો અભાવ એજ જીવનું જીવન
છે. કાર્ય કારણ સંબંધના આતિ ઉત્તમ જ્ઞાનવાળાને પણ અદૃષ્ટ કારણની
શંકા તો હોવી જ જોઈએ. અમુક દૃષ્ટ કારણથી અમુક કાર્ય સંભવે એ
તો કદાચિત્ નિર્વિવાદ ધારી શકાય પરંતુ “આમ યશે જ. એમાં વાંધો
નહિ જ આવે”, એવું તો આ વિશ્વના સ્વરૂપની શોધ કરનાર કોઈ મધ્ય
નિયમ વિચારતો વિદ્વાન કહેવા લિંગત ધરશે નહિ. મનુષ્યનું બધામાં બધું
જ્ઞાન તે આ મહત્ત્વ વિશ્વના પ્રમાણમાં યોગમાં યોગું જ છે. અને એવા
જ વિચારનો આશ્રય કરીને એક પાશ્ચાત્ય કહેણી ચાલે છે કે “Man can
never reach perfection. Perfection can be aimed but not
attained” “મનુષ્ય પૂર્ણતાને પામી શકે એમ નથી. પૂર્ણતાને લક્ષ્ય ગણી પ્ર-
વૃત્તિ કરવાની છે, પરંતુ એ લક્ષ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકાય એમ નથી. પૂર્ણ-
તાનાં જ સ્વરૂપો, રચનાં છે તે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ કરાવવા માટે છે, પૂર્ણતા
સિદ્ધિ યવાના આશયથી નથી. વિગેરે” (આ વિચાર અદ્યતન જીવ માટે અત્યંત
સસજે. તે જોટલે અંશ સસજે, તેટલે અંશે તો અત્રલ વિદ્વાનોના વિચારને
પણ અનુકૂળ છે. ત્યાં સુધી જીવત્વ છે ત્યાં સુધી અપયાર્થ જ્ઞાન છે એ તો
નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે. જેઓ જીવતા જીવત્વનો કોઈ પણ કાલે અભાવ સ્વી-
કારતા નથી તેમને માટે તો અપયાર્થ જ્ઞાનનો અભાવ થવો અસંભવ છે
અથવા પૂર્ણ અંશે યયાર્થ જ્ઞાન થવું અસંભવ છે એ નિશ્ચય જ યોગ્ય છે.
અને “જીવનું જીવત્વ ટળી શકે છે. જીવ. પણ યોગ્ય સુક્તિથી સર્વજ્ઞ
તથા યયાર્થ જ્ઞાનવાન અને પૂર્ણ સામર્થ્યવાન ધર્ષ શકે છે” એમ આન
નારોને માટે પણ ત્યાં સુધી તે યોગ્ય સુક્તિથી જીવત્વના અભાવપૂર્વક
યયાર્થ જ્ઞાન અને પૂર્ણ સામર્થ્યની પ્રાપ્તિ નથી ધર્ષ ત્યાં સુધી તેમું તે મા-

નતું પણ મનમાં જ છે. અનુભવમાં નથી. 'માટે તેટલે' અંશે ઉપરનો વિચાર સત્ય છે. પરંતુ, સર્વ અંશે સત્ય નથી એટલું જ માત્ર અનં વિવક્ષિત છે. મનુષ્યાણામસહસ્વેપુઠ એ શ્લોક સંક્ષિપ્ત અર્થ સાધકો સર્વસત્ય, યથાર્થ જ્ઞાન, અને પૂર્ણ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તેટલે અંશે એ વિચાર અસત્ય છે. એ વિચાર મૂળ તો ખરો છે. પરંતુ તે જે બાબમાં દર્શાવાયો છે તે દૂષિત હોવાથી તેમાં અસત્યાંશ પણ બળી ગયો છે. અસાવધપણે રચાયેલાં નિષેધસૂચક એવાં સર્વ વાક્યોમાં અસત્યાંશ બળેલા હોય છે જ. જેમણે તર્ક શાસ્ત્રમાં પાશ્વત્ય શાસ્ત્રદ્વારા પ્રવેશ કર્યો છે તેઓ તો સદજ બળે છે કે જમે તેટલી ખાતરી હોય તો પણ સર્વ દર્શી વ્યતિરેક વ્યાપ્તિ (Universal Negation-E Proposition) કથન કરવાનું સાદસ દાર્ઠ પણ વિચારવાનું પુરૂષે કરવું નહિ. તો પણ આટલી બધી માયાકૂટ કરવાનો હાલ સર્વને આવકારા નથી. તેથી ઉપરનું અંગ્રેજી વાક્ય હાલ તો આ દેશમાં પૂર્ણ અંશે સત્ય તરીકે મનાય છે અને અનત્ય આધુનિક વિદ્વાનો તદ્દનુદ્ધસ નિશ્ચયને દર કરી બેસા છે. આ વિષય ઘણી સાધક બાધક યુક્તિયોથી સિદ્ધ કરવા જેવો છે. અત્ર તો કિંપરનાં અંગ્રેજી વાક્યો એમના સત્યાંશમાં લીધાં છે.)

આ જગત જે નિયમાનુસાર ચલે છે, અને જે કારણો કારણરૂપે રહીને આ વિવિધ કાર્યોની પ્રતીતિ કરાવે છે, તે સર્વ કારણો તથા તેમની પ્રવૃત્તિના સર્વ નિયમો અર્થાત સંપૂર્ણ કાર્ય કારણ સમુદાયનું જ્ઞાન આ અત્યંત જીવને અનેક યત્ન કરતાં છતાં પણ યતું જણાવું નથી. સર્વ કારણોનું જ્ઞાન યતું નથી એનો અર્થ જ એ કે કેટલાંએક કારણો અદૃશ્ય છે. અર્થાત ગમે તેવા દર નિશ્ચયો કરવામાં પણ અદૃશ્ય કારણોની પ્રવૃત્તિની જગ્યા ખાલી રાખવી પડે છે. અને એ અદૃશ્ય કારણોની સંખ્યા કેટલી છે તેનો સશક્ત વિચાર કરતાં તો બુદ્ધિ યુગ્મી જાય છે. કેમકે હાલના વખતમાં જેમણે ધણામાં ધણી શોધો કરી છે તથા જેઓએ ધણામાં ધણા દૃશ્ય કારણોનાં સ્વરૂપ જાણ્યાં છે તેઓ તો એમ કહે છે કે દૃશ્ય કારણોના પ્રમાણમાં હજુ અદૃશ્ય કારણોની સંખ્યા ઘણી જ છે. અદૃશ્ય કારણોના પ્રમાણમાં દૃશ્ય કારણોની સંખ્યા ઘણી જ યોડી છે. અર્થાત આ જગતનું સ્વરૂપ હજુ જેટલે અંશે જાણવાનું બાકી છે, તેના પ્રમાણમાં જેટલું જણાવું છે તે તો ઘણું જ યોડું છે. અને જ્યાં સુધી જીવનું જીવન

જેનું નથી 'સાં' સુધી' એ સૌંદર્ય છે નહીં 'સુધી' રહેવાનું! આ પ્રમાણે જાણી જાણી ધણે અંશે અપૂર્ણ અને અધાર્મિક છે. અને અધર્મિક જાણને લીધે સામર્થ્ય પણ ધણું જ મર્યાદાયું છે. (Knowledge is Power). અધ્યયનપણું જાણે અધ્યયન શક્તિમત્તપણું એજ જીવનું સ્વરૂપ છે. આ પ્રમાણે અધ્યયનપણું લીધે જુઝને આપનારા પદાર્થો પણ જુઝ કરતાં સુખ વધારે આપે છે એવી બ્રાંતિ થઈ તે પદાર્થો મેળવવા સત્ત્વ દિવસ થતો કરાય છે પરંતુ તે સુખની તો ખાત્ર આપ્યા જ આપે છે અને કેવલ જુઝનેજ આપનાર છે એવું મર્યાદા જાણ થઈ શકતું નથી, અને ખરા સુખને આપનારી વસ્તુ કયી છે તે તો નિરંતર પદાર્થો જ રહે છે, એ જ અધ્યયનપણું લીધે અપવિત્ર પદાર્થોને પણ પવિત્ર ગણી તેમના સંસર્ગમાં આનંદ મનાય છે, અને વસ્તુતઃ પવિત્ર વસ્તુ કયી છે તેવું યથાર્થ જાણ થવા પામતું નથી. એ જ અધ્યયનતાને લીધે જે પદાર્થો નિલ એક સરખાઈપમાં રિયર રહેવાના સ્વભાવવાળા નથી જ-જે પદાર્થો આપણી સાથે બારે દિવસ સંબંધવાળા રહેવાના નથી-તે પદાર્થો ચિરકાલ અથવા અનંતકાલ સુધી એક સરખા અવિકૃતરૂપે રહેશે અને આપણી સાથે સર્વ કાલ સંબંધવાળા રહેશે એવો વિશ્વાસરૂપ ભ્રમ થાય છે. અર્થાત્ જે પદાર્થો સ્વભાવથી જ સર્વદા હિતકર અથવા સુખપ્રદ, સર્વદા એકજ વસ્તુ સાથે સંબંધિત અને સર્વદા એક જ રૂપે પ્રતીત થવા અથવા રહેવાના નથી તે પદાર્થો તદ્દિપરીત રૂપે નિરંતર રહેશે એવો વિશ્વાસ બેઠેલો છે. એજ અધ્યયનતાને લીધે આ વર્તમાન શરીરમાં આ દાણે કયે કયે રથને કયી કયી ક્રિયાઓ ચાલે છે, આજથી બસે વર્ષપર મારું અસ્તિત્વ હશે કે નહિ, હોઈશ તો કયા કયા રૂપમાં હોઈશ; તેજ પ્રમાણે આ સંબંધી વર્ગ પણ કયા રૂપમાં હશે, અમે સર્વ કુટલાં વર્ષ જીવીશું, જીવનના કાળમાં કયા કયા વ્યાધિઓ કયે કયે વખતે આવશે, અમુક વ્યાધિ કયા ઔષધથી તત્કાલ નિવૃત્ત થઈ શકે, અમુક બાળક આગળ જતાં કેવા સ્વભાવનું, તથા કેવા સામર્થ્યવાળું થશે, અમુકને કેટલી પ્રજા થશે, અમુકને પ્રજા નથી થતી તો કયા હિપાયથી તત્કાલ અથવા યોગ્ય કાલે પણ થાય, અમુક ધંધામાં પુષ્કળ દ્રવ્ય મળશે કે નહિ, કયે દેકાણે સુવર્ણની ખાણો પુષ્કળ છે, બ્યાંથી પુષ્કળ દ્રવ્ય લાગાય, સામા માણસના મનમાં આ વખતે શું વિચાર ચાલે છે અથવા એ શું કરવા માટે છે, વિગેરે, તથા 'હું કોણ છું-અગ્નિ છું, વિદ્યુત્ત્વ છું, પ્ર-

કાચ છું, કે લોહું છું, કે લાકડું છું કે શું છું" તથા આ સામા અસંખ્ય માણસો, પશુઓ, પક્ષીઓ, જંતુઓ, વૃક્ષો વિગેરે શું છે, એ વિગેરે અસંખ્ય બાબતો વિષે કંઈ પણ નજર પડેલી રાકતી નથી. તેજ પ્રમાણે અલ્પશક્તિમત્પણાને લીધે મનુષ્યો પોતાનું ધાર્મ્ય કરવામાં પાછા ફરી જાય છે. જેમને પુત્ર સુખની ખાસ ઈચ્છા છે તેમાંના કેટલાએકને અનેક પ્રયત્ને તે સુખ મળતું નથી તથા કુતરાં, બિલાડાં પાળીને અથવા દત્તપુત્રથી મન વાળે છે. જેમને પ્રજાનું પોષણ કરવાનું સામર્થ્ય નથી, અથવા જેમને પ્રજા તરફથી ધણો ત્રાસ છે અને તેથી હવે પછી પ્રજા ન થાય એમ ઇચ્છે છે તેવા કેટલાએકને નિયમ પ્રમાણે પ્રજોત્પત્તિ થશે જ નહીં છે તેવી જ રીતે અશુદ્ધ દ્રવ્યની ઇચ્છા રાખનારાઓ, રાગ અથવા દીવાન, અથવા બીજાં અધિકારનાં પદની ઇચ્છા રાખનારાઓ, પરીક્ષામાં પાસ થવાની ઇચ્છા રાખનારાઓ, પ્રાપ્ત વ્યાધિને તત્કાલ દૂર કરવાની ઇચ્છા રાખનારાઓ, તથા અપ્રાપ્ત વ્યાધિને ન પ્રાપ્ત થવા દેવાને ઇચ્છનારાઓમાંના ઘણાંની તે તે ઇચ્છા સફળ થતી જણાતી નથી. જો ગમે તેટલો શ્રમ કરતાં મણુ શરીર અરોગ અને મન સ્વસ્થ રહી શકે એમ હોય, જો કુટુંબ પોષણ માટે દ્રવ્ય મેળવવાનો બોજો ન હોય અર્થાત્ કુટુંબનું અન્ય પ્રકારે સુખરૂપે પોષણ થતાં પોતાના અધ્યયન માટે યથેચ્છ દ્રવ્ય મળી શકે એમ હોય, અને લાંબા કાલ પર્વત જીવવાનું સામર્થ્ય હોય તો સુખમંત્રી યુનિવર્સિટીની, અથવા યુરોપ અમેરિકાની યુનિવર્સિટીઓની બિન્ન બિન્ન સર્વ ડીગ્રીઓ મેળવી શકે આજના વખતનો કયો યુવાન તેવાર નહિં ધાય? તેમ છતાં તે સર્વ ડિગ્રીઓ તેઓ કેમ પ્રાપ્ત કરતા નથી? અથવા તેમને માટે ઉદ્યમ પણ કેમ કરતા નથી? તથા યોગે યોગેથી અટકી કેમ જાય છે? પાશ્વર્થમેટના મેમ્બરોમાં જે જ્ઞાન છે તેટલું જ્ઞાન આ દેશના કોઈ પણ દેશીમાં નથી કે તેઓ પાશ્વર્થમેટના મેમ્બર થઈ શકતા નથી? તેમના જેટલા જ્ઞાનવાળા અને તેમાંના કોઈ કોઈ કરતાં વધારે જ્ઞાનવાળા પણ દેશીઓ છે. તેમ છતાં અનેક વર્ષથી યત્ન કરતા છતાં તેઓ મેમ્બર કેમ થતા નથી? તેમના તે પ્રમાણે કરવામાં અથવા સવામાં અનેક પ્રતિબંધો આવે છે જે દૂર કરવાનું તેમનામાં સામર્થ્ય નથી તેથી તેઓ સર્વ ડિગ્રીઓ મેળવી શકતા નથી, અથવા મેમ્બર થઈ શકતા નથી. જો સામર્થ્ય હોય તો ધાય. બ્યારે સામર્થ્ય આવશે ત્યારે થશે. પરંતુ આ સજ્જ સુધી તો સામર્થ્ય નથી.

આ પ્રમાણે અલ્પચપણને ક્ષીણે અને અલ્પશક્તિમત્તપણને ક્ષીણે અર્થાત્ અનેક આદ્ય, અગમ્ય સ્વરૂપવાળું અનિવાર્ય પ્રતિબંધોથી આદ્યત્ત હોવાને ક્ષીણે મનુષ્યોને પદાર્થોના વાસ્તવ સ્વરૂપનું જ્ઞાન-ધર્મ શક્ય નથી, અને વાસ્તવ ઈષ્ટ સુખની પ્રાપ્તિપૂર્વક અનિષ્ટની નિવૃત્તિ યથા શક્ય નથી. અર્થાત્ ધારેલાં સુખ મળતાં નથી અને નહિ ઈચ્છેલાં દુઃખ વારંવાર આવે છે તે ધારેલે વખતે દૂર કરી શકાતાં નથી.

પ્રતિબંધાવસ્થાવાળાં મનુષ્યો-શ્રી પુરુષો-એ વર્ગનાં છે.

૧ જેઓ પોતે પ્રતિબંધથી આદ્યત્ત છે એમ સમજે છે, અને તે પ્રતિબંધોથી મુક્ત યથા પોતાના સર્વ પ્રતિબંધ સહિત મૂળ સ્વરૂપે યવાની ઈચ્છાવાળા મુમુક્ષુ છે. જેમને વર્તમાન શરીરમાં પૂર્વ ક્રમાંનુસાર આવી સદ્યુદ્ધિનો ઉદય થયો છે.

૨ જેઓ પૂર્વ ક્રમને માનતા નથી. જેઓ સ્વતંત્ર એટલે ધારે તે કરવા સમર્થ છે એમ કાંકો રાખે છે. તથાપિ વળી વખતે ઈચ્છા નહિ છતાં (અથવા કદાચિત્ ખાસ ઈચ્છાથી પણ !!!) ધનકલ્પ એન્ડાના પંડામાં સપડાઇ જાય છે. જેમને વ્યાધિ, અશક્તિ, દ્રવ્યનો સંકોચ ત્રિગેરે “પ્રતિબંધો” છે એમ કહેતાં કદાચિત્ મગજ ખસી જાય. પરંતુ Debility, Weakness, Helpless condition એવા શબ્દો-વાપરવા હંરકત નથી. તેમને પ્રતિબંધ તો છે જ નહિ એટલે તેમાંથી મુક્ત થવા પણ તો રહ્યું જ નથી. પરંતુ રેખા નિવૃત્તિ, ધન પ્રાપ્તિ આદિને ઇચ્છે છે ખરા અર્થાત્ કોઇ પણ પ્રકારના દુઃખને ઇચ્છતા નથી. સર્વ દુઃખને દૂર કરવા અને સર્વ સુખ મળી શક્ય હોય તો પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છાવાળા છે. અર્થાત્ સર્વ અનર્થની નિવૃત્તિ અને સર્વ સુખની પ્રાપ્તિની ઇચ્છાવાળા છે. જાણે સર્વ દુઃખની નિવૃત્તિનું આયધ તો પરમાત્મ સ્વરૂપના જ્ઞાન વિના આસ્ત્રેલીઆની ખાણોમાંથી ખોદી કઢાવું હશે.

કોઇ પણ પ્રકારના અને સર્વ પ્રકારના પ્રતિબંધથી આદ્યત્ત શ્રી પુરુષો જેઓ પોતે પ્રતિબંધથી આદ્યત્ત છે એમ સમજે છે, અને તેથી પ્રતિબંધથી મુક્ત થવાની ઇચ્છાવાળા છે તેમણે

૧ પ્રથમ તો તે પ્રતિબંધનું અર્થ, સ્વરૂપ, ધર્મથી જાણી તે પ્રતિ-

બંધનો, સ્વીકાર, કરવો, એટલે તે પ્રતિબંધને વશ થોડો કાલ અથવા
 યોગ્ય કાલ રહેતું, કારણ વિનાની કોઈ ક્રિયા નથી. તેથી આ
 પ્રતિબંધ, અથવા પ્રતિબંધનું પણ કોઈ કારણ હોવું જોઈએ. આ
 તે કારણના જેટલા વેગથી અથવા જેટલા સામર્થ્યથી આ પ્રતિ
 બંધરૂપ કાલ રચાયું છે તે સામર્થ્ય ન્યાં સુધી ટકશે અથવા ન્યાં
 સુધી ન્યૂન તુલિ પ્રાય ત્યાં સુધી તે વેગ અથવા સામર્થ્યના પ્રમા
 ણમાં તે પ્રતિબંધ અનિવાર્ય છે. પ્રતિબંધથી મુક્ત થવાની ઈચ્છા
 છે ખરી. યોગ્ય પ્રયત્નથી મુક્ત થઈ શકાય એમ પણ છે. પરં
 તુ સર્વ પ્રતિબંધોમાંથી સર્વ કાલે અથવા એક કાલે મુક્ત થઈ
 શકાય એમ તો નથી જ. પ્રતિબંધોથી મુક્ત થવા ઈચ્છનારને બે
 પ્રકારનું પ્રયત્ન કરવાનું છે. એક તો પ્રાપ્ત પ્રતિબંધોની યોગ્ય
 મુક્તિથી નિવૃત્તિનું ચત્ન. અને બીજું નવા પ્રતિબંધો પ્રાપ્ત ન થાય
 તેને માટે યોગ્ય પ્રયત્ન. નવા પ્રતિબંધો ક્યા પ્રકારના ક્યારે, પ્રાપ્ત
 થવાના છે એ જાણવું અત્યંત જરૂરી શક્તિથી બદાર છે. બિ-
 બ્ધને સ્પષ્ટ જાણવું, એ સર્વગતા વિના બની શકતું નથી. માટે
 સર્વેશ્વરી સદૃશ પ્રત્યેક સાધકના અપ્રાપ્ત પ્રતિબંધને યથાવત
 જાણવા હોવાથી તેમની નિવૃત્તિ માટે યોગ્ય ઉપાય સાધકને આ-
 પે છે. પ્રાપ્ત પ્રતિબંધો તો અર્થ જ, એ કે તે પ્રતિબંધો અમલ
 ને ક્ષણે શરૂ થાય છે અથવા યથો છે તે ક્ષણે તે પ્રતિબંધનું તે
 મનુષ્યને અભાન હોય છે. આ પ્રતિબંધો આલ્પ છે, એમ પ્રતીતિ
 થવાના કાળ પૂર્વે તો તે પ્રતિબંધ આવેલું જ હોવું જોઈએ.
 એટલે તે પ્રતિબંધ પોતાનું દુઃખ આપવા રૂપ કાર્ય શરૂ કરે ત્યાર
 પછી જ તે દુઃખથી તે પ્રતિબંધના અસ્તિત્વનું જ્ઞાન થાય છે.
 પ્રતિબંધનું જ્ઞાન, માત્ર થવાથી તેની નિવૃત્તિ થતી નથી. પ્રતિબં-
 ધનું જ્ઞાન થવા પશ્ચાત્ પ્રતિબંધ નિવર્તક એટલે પ્રતિબંધપ્રતિ-
 બંધકનું જ્ઞાન થવું જોઈએ. તે નિવર્તક ઉપાયનું જ્ઞાન મેળવ્યા
 પશ્ચાત્ યોગ્ય અનુકૂળતાઓ સંદર્ભે ઉપાયની યોગ્યતાનો આરંભ
 થવો જોઈએ, તે આરંભ એવા પછી ને કાળે એ નિષ્ક્રિય ઉપાયજન્ય
 સામર્થ્ય, મૂલ પ્રતિબંધના સામર્થ્યના વેગને તોડતા જેટલું વેગવાળું
 નિર્ધારણ કરે તે પ્રતિબંધનો ખાસ થયો, તથા તત્કાલ દુઃખ નિવૃત્ત

પણ એમ કહેવાય. ત્યાં સુધી નહિ. તેથી જ્યારથી પ્રતિજ્ઞાની પ્રતી-
તિ યદ્ય ત્યારથી તે આ નિવર્તક ઉપાય યોગ્ય સામર્થ્યવાળો થયે
ત્યાં સુધી તો તે પ્રતિજ્ઞાનો અમલ રહેવાનો જ. આટે તેટલો કાળ
તો ધીરથી તે પ્રતિજ્ઞાનું દુઃખ સહન કરવું એજ માત્ર
કર્તવ્ય છે. નેટલાં વખત સુધી એ પ્રતિજ્ઞા અનિવાર્ય જ ગણાય.
તે અનિવાર્યપણાની મર્યાદા જુદા જુદા પ્રકારના પ્રતિજ્ઞાના પ્ર-
માણમાં, તથા તેમને આટે નિયુક્ત ઉપાયના પ્રમાણમાં જુદી
જુદી છે. પરંતુ સામાન્ય નિયમ માત્ર એજ છે કે તે પ્રતિજ્ઞા-
ની અનિવાર્યપણાની મર્યાદા સુધી તો-તે પ્રતિજ્ઞાનિવૃત્તિનું
યોગ્ય વલન કરતાં છતાં—તે પ્રતિજ્ઞાને આધીન જ રહેવું નેટ-
લામાં ચિહ્ન યદ્ય અયોગ્ય હાંફાં જે મરાય તો તે પ્રતિજ્ઞા નિ-
વૃત્ત થવાને બદલે ઉલટું વધારે હાનિકર થઈ પડે. બ્યાધિચરત
મનુષ્યો, સાંસારિક આપત્તિમાં આવી પડેલા મનુષ્યો, પથર તલે
ડળાયેલા દાગ, એ વિગેરે અનેક લૌકિક પ્રસંગો તથા આ ભવ-
શમરૂપ મહાબ્યાધિચરત સાધકો—સર્વે આટે આ સામાન્ય નિયમ
જણાય છે.

૨ અને ખીજું તે પ્રતિજ્ઞાની નિવૃત્તિના સાધન તરીકે વિશેષ પ્ર-
તિજ્ઞાનો ઈચ્છાપૂર્વક સ્વીકાર કરી તદનુકૂલ વર્તવું. રોગ નિવૃત્તિ
આટે ઝોપધનું સેવન કરનારને કરી પાળવી પડે છે તે પ્રસિદ્ધ છે.
પૂર્વે જણાવ્યા પ્રમાણે અદ્યગપણાને શીધે અપચાયે જાનને સીધે,
અહિતકર પદાર્થોનું હિતબુદ્ધિથી સેવન કરવાનો જીવોને સ્વભાવ
પડ્યો છે. એ પ્રમાણે સર્વ કષ્ટોમાં અયોગ્ય વસ્તુઓનું તથા ક્રિ-
યાઓનું યોગ્ય ગણી સેવન કરવાથી પ્રતિજ્ઞા નવા. પ્રતિજ્ઞાને
જન્મ અપાતો જ જાય છે. જેથી એક પક્ષથી મનુષ્યોને અસં-
ખ્ય પ્રતિજ્ઞા પ્રાપ્ત છે. તેમાંથી યુક્ત થવાની તથા નવાં ન પ્રાપ્ત
થાવું એવી ઈચ્છા છે. તથાપિ અવિદ્યમત્ત અંતઃપ્રવૃત્તિવાળા હોવા-
થી ધણી બરા મનુષ્યો વારંવાર નવા પ્રતિજ્ઞાનો જન્મ યામ
એવાં કષ્ટો કરતાં જ હોય છે. આ પ્રમાણે નવા પ્રતિજ્ઞાને જન્-
મ અપાતો જ રહે તો તે પ્રાપ્ત પ્રતિજ્ઞા નિવૃત્ત કરવાના હ-
યાયો ભાગ્યે જ સફલ થાય. તેથી નવા પ્રતિજ્ઞાને જન્મ આ-

ખનારી ક્રિયાઓને થતી અટકાવવી જોઈએ. અથવા તેવી સર્વ ક્રિયાઓ ન અટકે તે પ્રસ્તુત પ્રતિજ્ઞાની હોતોતક સર્વ ક્રિયાઓ તો અવરય અટકવી જોઈએ. સ્વેચ્છાધારામાં તેને કુપથ્ય પદાર્થો સેવન કરે છે. આવી કુપથ્ય રૂપ ગણાતી ક્રિયાઓ વસ્તુતઃ પ્રતિજ્ઞા હોવા છતાં અવ્યવસ્થાને લીધે સદન સ્વભાવે અને અધિક આસક્તિ અથવા રચિતી કરાવતી હોવાને લીધે જો તે પ્રતિજ્ઞારૂપ ગણતા નથી પરંતુ ઉલટું તેવી કુપથ્ય રૂપ ક્રિયાઓ ન કરવાના નિયમનું પાલન કરવું તેને પ્રતિજ્ઞા રૂપ ગણે છે. ઉપર તે નિયમો અચાનજન્ય સ્વેચ્છાધારના પ્રતિજ્ઞા છે. આ પ્રમાણે કુપથ્ય રૂપ ગણાતી, પ્રસ્તુત પ્રતિજ્ઞામાં હોતોતક નવાં પ્રતિજ્ઞાને જન્ય આપનારી ક્રિયાઓના ત્યાગ કરવાના કઠિન નિયમોનું ઈચ્છાપૂર્વક સુખશુદ્ધિ પાલન કરવું અને અચાન જન્ય દુઃખમૂલક સ્વેચ્છાધારના પ્રતિજ્ઞા નિયમોનો ઈચ્છાપૂર્વક સ્વીકાર કરી તદ્વત્કલ વર્તવું એ જરોજર છે.

આવી રીતે સર્વ ગુણો—શ્રી પુરુષોત્તમવિધારમિત આ ભવરૂપ મહા પ્રતિજ્ઞાથી દૃઢ સંકલિત છે. તેમાંનાં યોગ્યોંક આ ભવ તે શું, અવિદ્યા તે શું, અમે તે શું, આ પ્રતિજ્ઞા તે શું, એ જાણવાની હઠકર્ષ જાણવાના હોઈને એ પ્રતિજ્ઞા અવરયામાંથી સુકત ધર્મ પોતાના સર્વ પ્રતિજ્ઞા રહિત સ્વતંત્રસ્વરૂપે યથા ઈચ્છાવાળા છે. તેમાં શ્રી પુરુષોત્તમ જાણવા યોગ્ય સર્વ વસ્તુઓનું અધિકાર પ્રમાણે યથાકામે જ્ઞાન થવું રહે, પ્રતિજ્ઞાનું જ્ઞાન થતાં તેમની અનિવાર્યજ્ઞાની મર્મદામુખી વિકળ ન થતાં ધૈર્યથી તે પ્રાપ્ત પ્રતિજ્ઞાજન્ય દુઃખ સદન કરવાની આનંદજ્ઞતા મળે. નવા પ્રતિજ્ઞાને નિરોધ અને પ્રાપ્ત પ્રતિજ્ઞાને સ્થપ એમને માટે યથાકામે સ્થાપ સાધવાની આનંદજ્ઞતા મળે એટલા માટે અને કુપથ્યરૂપ ગણાતી ક્રિયાઓ ન થવા માટે યોગ્ય પ્રતિજ્ઞા જન્યા રહે એટલે અચાન જન્ય સ્વેચ્છાધાર કરવા અવકાશ અથવા આનંદજ્ઞતા ન મળે એટલા માટે સ્વધર્માચરણુત શુદ્ધસ્થાનગતું સર્વ આયેરદોષે વિધાન કર્યું છે.

ગુણગતું મૂળ સ્વરૂપ નિત્ય સુકત, સ્વતંત્ર અને પૂર્ણ સુખ સ્વરૂપ છે તેથી પ્રતિજ્ઞા માત્રને તોડી પ્રતિજ્ઞા રહિત રિગિનિર્માનયા જને તેટલા વધારે સુખનો આનંદ કરવા તુરંત ગુણ ગતનું સ્વાભાવિક વર્ણન.

હોય છે. સુખના સાધનોમાં સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, યશસ્, સુવસ્ત્ર, સુબોજન, વિગેરે યાનેન્દ્રિયો, તથા કર્મેન્દ્રિયો દ્વારા જીવને અનુકૂળ લાગનારા સર્વ પદાર્થો છે. પોતે અવિદ્યાથી આગ્રહ હોવાને લીધે પોતાના સુખના તથા સુખના સાધનોના વાસ્તવ સ્વરૂપનું જ્ઞાન હોતું અસંભવ છે. માટે સુખ અને સ્વતંત્રતા ને પણ એક પ્રકારનું સુખનું સાધન જ છે, તેની પ્રાપ્તિ માટે ને ને પ્રવૃત્તિઓ થાય છે તે થોડી અથવા ઘણી અવધાર્ય હોય છે. એ સિવાય અવિદ્યા એટલે અવધાર્ય જ્ઞાનને લીધેજ રાગ દ્વેષ-અનુકૂળ પ્રતિકૂળ રૂપ પ્રધાન દંદ સર્વના અંતરમાં હોય છે જ. તથા તેમના કાર્ય રૂપ કામ-ક્રોધાદિ પદ્ધતિઓ પણ હોય છે જ. આ મૂલાવિદ્યા-આ દંદ-અને પદ્ધતિઓનું મનુષ્યો ઉપર એટલું તો પ્રબળ છે કે તેમની થોડી જ પ્રવૃત્તિ યથાર્થ પ્રવૃત્તિમાં ગણાવા યોગ્ય હોય છે. આ અહિતકર સમુદાય જીવોને ઉપર-પણેલા અજ્ઞાનન્ય સ્વેચ્છાચાર અથવા કુપદ્ય રૂપ ક્રિયાઓ કરવામાં નિરંતર પ્રેરે છે. મનુષ્યની પોતાની હત્યતિ જ સામાજિક સ્થિતિમાંથી છે. પોતે ને સુખો ઈચ્છે છે તે ધણું ખરાં સામાજિક સ્થિતિને અધીન છે. ઉપર-જીવોએ અહિતકર સમુદાય મનુષ્યોને સમુદાયમાં રહેવાને પ્રેર્યા વિના રહે એમ જ નથી. આરૂઢ વિરાગવાન મહાત્મા-યોગી સિવાયના સર્વ મનુષ્યો કાંઈ પણ પ્રકારના સમુદાય-અથવા સંસર્ગ વિના રહી શકે એમ નથી. જેથી ઉપરના અહિતકર માનસ સમુદાય સાથે સર્વ મનુષ્યોને સમુદાયમાં રહેવાનું છે અને વધારેમાં વધારે સ્વતંત્રતા તથા સુખ પ્રાપ્ત કરવાં પાત્ર કરવાનું છે. આ તો સર્વ સ્વજ્ઞાન સિદ્ધ છે.

(અપૂર્ણ)

સામાન્ય સાધક તથા યથાર્થ સાધક વચ્ચે સંવાદ.

(અનુસંધાન રૂપ ખીલના પૃષ્ઠ ૩૦૨ થી.)

હે સદ્વિચારવાન! આ જંગલના સર્વ પ્રાણિપેદાઓ પંચરૂપના સંબંધમાં આવતાં એકખીલના શુચુદેષની અન્વેષણને અસર કરે છે, એ સર્વત્ર સિદ્ધ નિયમ છે. મહાપ્રગિરિ ઉપર આવેલાં અશુરનાં વનમાંથી વહેતાં આવતાં પ્રવેશ રૂપસંધી સામાન્ય કાષ્ઠનોં પેદા પંજુ અંદાન થઈ જવાનો

વાર્તા વૃદ્ધ પરંપરાથી આજે પણ ધરણે આંચે છે. જ્યારે ઉચ્ચ જડ પદ્ધતિ, અનુચ્ચ જડ પદ્ધતિને પોતાના સંબંધથી ઉચ્ચ કરી મુકે છે, તો ચેતના-યુક્ત પ્રાણિઓનાં સ્થૂલ શરીરોનો સંબંધ, પરસ્પરને પોતપોતાના ગુણદોષની અસર કરે એમાં શું આશ્ચર્ય જોવું છે? વૈદ્ય વિદ્યા આપણને જણાવે છે કે વૃદ્ધ અને દુર્બલ યર્ષ ગયેલા ડાસા વા ડાસીઓના પડખામાં, આરોગ્ય બાળકો રાત્રે નિત્ય સુઈ રહેવાથી અને દિવસે પણ તેમના સદવાસમાં ધણે કાળ રહેવાથી ધીરે ધીરે તવાઈ જાય છે, અને એથી ઉલટું પેલાં વૃદ્ધો, સંરીકે ધીરે ધીરે સદૃઢ થતાં જાય છે. આ વિગેરે અનેક દૃષ્ટાંતોથી, જેમ જડ પદ્ધતિ પરસ્પરના સંબંધથી એક બીજાના ગુણદોષ અન્યોન્યને આપે છે એ સિદ્ધ થાય છે. તેમ ચેતનાયુક્ત પ્રાણિઓનાં સ્થૂલ શરીરો પણ પોતપોતાના સંબંધથી પરસ્પરમાં ગુણદોષની અસર કરે છે, એ સિદ્ધ થાય છે. અને આમ હોવાથી આ દુબ્ય પ્રપંચમાં સર્વોત્કૃષ્ટ લાભને આપનારાં દ્રવ્યોથી યુક્ત પરમાણુના બનેલા શ્રીસદ્ગુરના સ્થૂલ શરીરના કેવળ સંબંધથી પણ સર્વદા લાભ જ થાય છે, એ સદૃઢ સમજાય છે.

પરંતુ આ તો શ્રી સદ્ગુરનાં સ્થૂલ શરીરના સંબંધથી થતા સામાન્ય નૈસર્ગિક લાભનો જ આપણે વિચાર કર્યો. પરંતુ એ સંબંધમાં ઉભયની પરસ્પર અનુકૂળ પ્રવૃત્તિથી જે અસામાન્ય અલૌકિક લાભ થાય છે, તેનો યથાર્થ વિચાર તો પડિત છતાં પણ ગુરુ પિહિન પામર મનુષ્યોને આવવો બહુ કઠિણ છે. મનુષ્યસ્વભાવ અનુકારી હોવાથી ઉન્નત સંસ્કૃતિના મહાત્મા પુરુષોનાં જીવંત દૃષ્ટાંતો તેમનાં નેત્રસૈમુખ્ય નિરંતર રહેવાથી તેની અવર્ણનીય અસર તેમનાં જીવનમાં યર્ષ જાય છે. અનેક સુખ દુઃખના પ્રસંગમાં તે ઉન્નત ભૂમિકામાં વિચરતા મહાત્મા પુરુષની અલૌકિક પ્રવૃત્તિ સામાન્ય વાર્તામાંથી પણ દોષદૃષ્ટિનો બાધ કરી ગુણને ચંદણ કરતું તેમનું આશ્ચર્યકારક સદ્ગતિ; વ્યાવહારિક નિઃસાર વાર્તાઓને પણ અઘરૂં બનાવી દઈ અખંડ સ્વસ્વરૂપાકાર રહેતાં તેમના દ્વારા સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તાવવામાં આવતી અનેક સંયુક્તિયો; ઉત્તમ, મધ્યમ, મંદ અને મંદતમ પ્રકૃતિનાં અનેક અનુકૂળ પ્રતિકૂળ મનુષ્યોના સંબંધમાં અનેક પ્રસંગે આવતાં છતાં પણ તેમના ગુણદોષથી નિરંતર અલિપ્ત રહેતી તેમની સદ્ગતિ; ભક્તિ, પૂજા અને સ્તુતિ આદિથી નિરંતર અનુકૂળ વર્તનાર સન્મતપ્રતિ, અને નિષ્પ્રયોજન તેમની નિંદા તથા દોષ કરનાર અસાધ્ય

દુર્જનપ્રતિ પણ તેમની રાગદ્વેષરહિત રહેતી સમાન ઇતિ; ભૂતમાત્રમાં સંદોદિત રહેતી તેમની અચલ નિર્વેર જુદિ; સંજ્ઞાનોનાં ધર્માનુકૂલ આચરણોથી તેમનાં સ્ફટિકથી પણ અતિ શુદ્ધ અંતઃકરણમાં પ્રકટતી મુદિતા; આત્મ જ્ઞાનોનાં દુઃખને જોઈ જાણી, પોતાના ઉપર આવી પડતી મહા આપત્તિના પ્રસંગોમાં પણ મેરુથી પણ અધિક આગ ધીરવાળા તેમના અંતઃકરણમાં સદા સ્વભાવે ઉત્પન્ન થતી ક્રૂરતા; પોતાના સમાન સ્થિતપ્રજા અંતઃકરણવાળા મહા જ્ઞાનેને વિલોડી તેમના ઈર્ષા, અસપ્તાઆદિ દોષથી રહિત દેવમાં ઉદય થતી મૈત્રી; દુર્જન, ખજા મનુષ્યોનાં અનેક દુષ્ટાચરણોને જાણતાં છતાં પણ અને તેમને શિક્ષા કરવાનું સર્વ પ્રકારનું સામર્થ્ય છતાં પણ ઈશ્વરની પેઠે, જાણે તેને જાણતા જ ન હોય, તેમ તેને ઉપેક્ષી રહેવારૂપ તેમની ઉદાસીનતા; વિગેરે અનેક દૈવી સદ્ગુણોનાં અનેક જીવંત દૃષ્ટાન્તો શાંતિ, દિવસ તે સાધકના અંતઃકરણ સમીપ રમતાં રહેતાં હોવાથી, ક્રમે ક્રમે તે, સાધકનું અંતઃકરણ પોતાના મલિન સ્વભાવનો પરિણામ કરી અનાયાસ એવી તો ઉચ્ચ અવસ્થામાં રમનારૂ કરે છે કે જોનાં રૂપો વર્ણન કરતાં ચાતા પુરુષો સત્સંગતિઃ કથય કિં ન કરોતિ પુંસામ્ વદી વિરામ્યા છે. અહો! જિત ભૂમિકામાં વિચરતા બ્રહ્મભૂત મહાત્માઓના વિશુદ્ધ ચરિતનું માહાત્મ્ય કેવું અસૈદ્ધિક છે! તામસ પ્રધાન અંતઃકરણવાળા વ્યાધ, સિંહાદિ હિંસ પશુઓ પણ, અરણ્ય ગિરિ આદિ જોડાંત સ્થળોમાં નિવાસ કરતા, ભૂતમાત્રમાં નિર્વેર જુદિવાળા મહાત્માઓના સમીપવર્તી પ્રદેશમાં પોતાની હિંસ પ્રકૃતિ સજ્જ દઈ, સાત્વિક બાવને પ્રાપ્ત થાય છે. અંતઃકરણની યથાર્થ સામગ્રી વિનાના આ પશુઓ પણ જ્યારે સંપુરણનો કેવળ સંબંધથી નિર્મલતાને અનુભવે છે તો પુરુષાર્થ સાધવા યોગ્ય અંતઃકરણ પ્રાપ્ત મનુષ્ય સત્પુરુષોના સામીપ્યમાં રાજસ તામસ ગુણોના તિરોધાનને અનુભવે, અને તેમના ઉપદિષ્ટ માર્ગે અનુસરતાં પરિણામે શુદ્ધ સાત્વિક થઈ રહે એમાં શું આશ્ચર્ય છે? અગ્નિના સમીપવર્તી પ્રદેશમાં સ્થિત, ધૂત, જેમ જલકલવાળી સ્થિતિમાંથી અનાયાસ જ પ્રેવોહીતેને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ શુદ્ધ સાત્વિક મહાત્માઓના સમીપવર્તી પ્રદેશમાં સ્થિત સાધક જ્ઞાનેના રત્નત્રયાદિ જલકલવાળા દોષો ક્રમે ક્રમે યંત્રવિના પણ સંસ્કરણ તાને પ્રાપ્ત થતા જાય છે. અને આથી જ સંસ્કરણોમાં મોક્ષના ચાર દોર પાલોમાં સંસ્કરણને મુખ્ય દોર પાલો ગણ્યો છે. સંસ્કરણનું જ નિરંતર અ-

ધ્યન કરનાર મનુષ્ય સત્સાક્ષીમાં પ્રતિપાદન કરેલાં 'શમદમાદિ દેવી સં-
પત્તિઓનાં સ્વરૂપો પાંચી જાણે છે, અને શબ્દદ્વારા બીજાં સાધારણ મનુ-
ષ્યોને તેનો બોધ પણ આપે છે, પરંતુ આ દેવી સંપત્તિઓ જેમનામાં
મૂર્તિમાન અવતાર પામેલી હોયછે એવા ધ્વજસદૃશ મહાત્માઓનાં ચરણ-
કમળમાં નિલ સ્થિતિ કર્યા વિના, જેમ શ્રી કૃષ્ણની પાત્રપાયા-
શ્ચાદિની મૂર્તિ વિલોકવાથી તેમના ત્રિજુવનમોહક સ્વરૂપની છાયાનું પણ
વિલોકનારને જ્ઞાન થતું નથી, તેમ આ દેવી સંપત્તિઓનાં વાસ્તવ સ્વરૂપનું
ચિત્કિયિત્ જ્ઞાન પણ મહાત્માઓના સમાગમવિનાનાં આ મિથ્યા પંડિતોને
હોતું નથી. અને આમ હોવાથી જ અંધારા નિલાનિલ વિવેક વૈરાગ્યાદિ
સાધનોનાં નામ જાણી લીધાથી તેમનાં મથાર્ય સ્વરૂપના જ્ઞાન વિનાના
અનેક મતિમંદો, પોતાનામાં તે સાધનોની સિદ્ધિ સ્વીકારીને અર્થાત્ પો-
તાને અધિકારી લેખીને, તત્ પદ અને ત્વપદનો લક્ષ્યાર્થ સમજવા પો-
તાને મિથ્યા સમર્થ માની, કિંચિત્ કાળ અંધારા વા કોઈ અનુભવ
હીન મિથ્યા વેદાંતીદ્વારા સમજવાનું પલંગ કરી, પોતાની રજતભાષાવાળી
કિંચિત્ કલ્પનાનુસાર તે પોતાને મથાર્ય સમજાયો છે એમ માની વર્ષ, અં-
તઃકરણની સ્વસ્વરૂપાકાર સ્થિતિવિના સિદ્ધ દક્ષામાં રમમાણ કરતા મહા-
શિદ્ધનું ઉપદ્રાસારૂપ ડાળ કરી વેદાંતના મહા સમર્થ વિવેચક થઈ બેસે
છે, અને અજ્ઞાની પ્રજ્ઞને આવજો માર્ગે ઉતારે છે. તાત્પર્ય એ કે સાધ-
નોનાં સ્વરૂપ જ પ્રથમ તો શ્રી સદ્ગુરના સમાગમવિના મથાર્ય સમજવાનું
નથી, તો પછી તે સાધનોની મથાવત્ સિદ્ધિ તો તેમના સમાગમવિના
થવાની આશા જ ધી! અને સાધનોની સિદ્ધિવિના જ્ઞાનપ્રાપ્તિરૂપ પરિ-
ણામી ફળનો અલંતામાવ રહે એમાં પણ આશ્ચર્ય શું? સ્વરૂપમાં શ્રી
સદ્ગુરનો સમાગમ એ સુખેચ્છક સર્વ મનુષ્યોને સર્વદા અપેક્ષિત છે. તે
સદ્ધિવેદિનું આ સર્વ વાતાંથી દબે તમને એ તો સ્પષ્ટ થયું જ દશે કે
શ્રી સદ્ગુરના કેવળ સ્થૂળ શરીરનો સંબંધ પણ, તે સ્થૂળ શરીરમત્ ક-
બમાં રહેથી શુદ્ધ સાત્વિક સત્તાને લીધે, સાધકના રાજસ તામસ વિકા-
રોનો રાત્રે રાત્રે સ્વાભાવિક અભિભવ કરવામાં સમર્થ છે, તથા સાધ્ય
વસ્તુનાં મથાર્ય સ્વરૂપનાં મૂર્તિમાન દૃશ્યોત્તો દ્વારા તે તે દેવ ગુણોના પરિ-
દારાર્થે અન્ય પ્રકારે સાધકને અગમ્ય રીતે સાદાપણૂત થઈ પડે છે.

સામાન્ય સાધક—સાધક મહાશય । આપની કલ્પાશ્ચક્રારક વાર્તાથી

મારા લક્ષ્યમાં આવ્યું કે શ્રી.સદ્ગુરુ પરમાત્માનો સંબંધ એ જ આ જી-
વેને મોક્ષમાં અનિવાર્ય સાધન છે. એ સંબંધવિનાના જીવો અનેક યત્ને
વાસ્તવ કલ્યાણને સાધી શક્યા સમર્થ થઈ શકતા નથી, એ પણ આપની
વાર્તાથી મને સમજાયું. વળી શ્રી સદ્ગુરુના સમીપ રહી પુરુષાર્થ સાધનાર
સાધકને, 'સિદ્ધ કરવા યોગ્ય સાધનેનાં મૂલ્યોના સ્વરૂપે શ્રી સદ્ગુરુમાં
સ્થિતિ કરી શકેલાં સર્વદા દૃષ્ટિએ પડવાથી 'ઉપદેશ કરતાં આમાર બલ-
વત્તર આસર કરે છે,' એ નિયમાનુસાર, સાધ્ય પદાર્થ સ્વરૂપ કાળમાં અને
સમય રીતે સાધી શકવાનો સંભવ હોય છે, એ પણ મને સમજાયું. એમ
છતાં હજી શ્રી સદ્ગુરુને શરણે રહી પુરુષાર્થ સાધનાર સાધકને મળતા
સામોનું વિશેષ વર્ણન સાંભળવા મારી આતુર વૃત્તિને આપ તૃપ્ત કરેશો:

યયાર્થ સાધક—હું સન્મતિમાન! એ વિષયમાં કહેવા યોગ્ય થયું
ખરું સદ્ગુરુમાં કહેવાય ગયું છે, એમ છતાં પુનઃ એ વિષયને અધિક સ્પૃહ
રીતે સાંભળવા આતુરતાવાળી તમારી શુભ વૃત્તિને આદર આપી, પુનર-
ક્રિયા થવાનો સંભવ છતાં, અવ્યાસ અંગની સિદ્ધિમાં એ અદ્વિતિય સ્વી-
કારાએકું હોવાથી, અન્ય પ્રકારે આપણે એ વિષયને પુનઃ ચર્ચાશું. હું
સત્સંસ્કારવાળા! શ્રી સદ્ગુરુના સમાગમમાં રહી પુરુષાર્થ સાધતા સાધક-
ની દિયતિસમાન આ જન્મતમાં બીજી કોઈ પણ અવરથા સુખેચ્છવાન
પુરુષને સ્પૃહણીય નથી. આ જન્મતમાં પ્રાપ્ત થતી સર્વ પ્રકારની ઉન્નત-અ-
વરથાઓ વ્યાવહારિક અને પારમર્થિક—યોગ્ય પ્રકારે આ સંબંધમાં ન
પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આ જન્મતમાં એવી એકે પણ વસ્તુ નથી કે જે
શ્રી સદ્ગુરુના સંબંધમાં રહી યોગ્ય પ્રકારે પુરુષાર્થ કર્યાથી ન પ્રાપ્ત થઈ
યકે. વ્યવહારમાં ઉંચાં ગંજાતાં સુખો, શ્રી સદ્ગુરુના સંબંધવિનાના મનુ-
ષ્યોને બહુ યત્ને, અનેક કષ્ટે અને ઘણે કાળે પ્રાપ્ત થાય છે, એમાં ઘણે
સ્થળે જોવામાં આવે છે એ ખરું છે, તોપણ તે સુખો પરિણામે પાપને
ઉપજાવી અંતમાં દુઃખને રાખી લય પામે છે, તેથી તે સુખો, સુખ છતાં
પણ દુઃખમૂલક હોવાથી વિવેકાની દૃષ્ટિથી દુઃખરૂપ જ ગણાયો છે; પરંતુ
શ્રી સદ્ગુરુના સંબંધને પ્રાપ્ત પુરુષો ઉચ્ચ વ્યાવહારિક સુખોને પરમાર્થ
સાધતાં અનોખાસ અલ્પ કલ્પનાં પામે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ તે સ-
ખો અંતમાં દુઃખરૂપ ફળને ન સુધી જતાં વૈરાગ્યાદિ દૈવી સંપત્તિનો અ-
વરથામાં ઉદય કરી તે હાંસ તે પુરુષને પ્રાપ્તગાન કરી, નિર્મલમય સુખ-

નો દેહની અવધિપર્યંત જોક્ત કરી, પરિણામે તેને સુખસ્વરૂપ કરી મુકે છે. આમ વ્યાવહારિક સુખો પ્રાપ્ત કરવાનું યત્ન ગતુખ્યને પરિણામે તે સુખ-પ્રાપ્તિના અંતમાં દુઃખરૂપ ફળ આપનાર પાપરૂપ કારણ ઉપજાવવામાં ન સમર્થ થાય એટલા માટે, તથા તે સુખોની પ્રાપ્તિમાં અલ્પ આયાસ અને કાળનો વ્યય થાય એટલા માટે તેમની છાજવાળા પુરુષોએ પણ શ્રી સદ્-ગુરુનો સંબંધ સર્વ પ્રકારે પ્રાપ્તવ્ય સિદ્ધ કરે છે. તે પરમાર્થ સાધનાર સાધકને સુગમપણે પોતાના યત્નની સુસિદ્ધિ માટે તેવો સંબંધ સર્વથા પ્રાપ્તવ્ય હોય એમાં શું આશ્ચર્ય છે ?

હવે શ્રી સદ્ગુરુને શરણે રહી પુરુષાર્થ સાધતા સાધકને મળતા વિ-
શેષ લાભોનો વ્યાપજી વિચાર કરીએ. અંતઃકરણની નિઃશેષ શુદ્ધિ થાય,
અર્થાત્ રજ તમ ગુણોનો અભિબ્યવ થઈ અંતઃકરણમાં, સત્ત્વની પ્રાધાન્ય-
તા થાય સારે જ્ઞાન થાય છે, એ સર્વ સત્યાચોનો સિદ્ધાન્ત છે, એ ઉભય
ગુણ તથા તેથી ઉત્પન્ન થતા મળ અને વિશેષ એ જ્ઞાનના પ્રતિજ્ઞાંક છે.
પ્રતિજ્ઞાંકોની નિવૃત્તિ વિના જ્ઞાન પ્રાપ્તિ અર્થે કરેલું પ્રયત્ન સર્વદા નિષ્ફળ
જાય છે, એ હાલના કહેવાતા શબ્દજ્ઞાની મિથ્યા વેદાંતીઓની સ્થિતિ આદિ
જોતાં સહજ સમજાય છે. સત્યાચરમાં વિધાન કરેલાં કર્મ તથા ઉપાસના,
એ મળ અને વિશેષરૂપ પ્રતિજ્ઞાંકનો લય કરનાર છે. એ કર્મ તથા ઉપા-
સના સદ્ગુરુના સંબંધમાં રહેતા સાધકને અમલને સર્વદા યતાં, જતાં હોવા-
થી તેના મળ વિશેષનો લય બહુ સત્વર થાય છે. મળ દોષનો લય કરનાર
જે કર્મો શાસ્ત્રે પ્રતિષ્ઠાપન કર્યાં છે, તે કર્મોમાં નિલ નૈમિસિકઆદિ કર્મો,
તથા ઉપવાસ વગેરે દેહને કષ્ટ આપનાર સાધનો તથા યજ્ઞ દાનાદિ અને-
કનો સમાવેશ થઈ શકે છે એ સર્વ કર્મો સર્વથી સર્વદા જાની શકે એમ
ધણે પ્રસન્ને હોવા નથી, તેમ જ ઉપાસનાના પણ અનેક ભેદ હોવાથી ક્યા
અધિકારીએ કયેકાળે કથી ઉપાસના કરવી તે જ્ઞાત્રમાંથી સ્પષ્ટ થાય એમ
જ ન હોવાથી તે પણ સદ્ગુરુ વિરહિત સાધકોથી યજ્ઞયં સાધી શકાતી નથી.
પરંતુ શ્રી સદ્ગુરુને શરણુ, ધણેલા સાધકને, દરરોજ, જોટસો કાળ તે શ્રી
સદ્ગુરુના સંબંધમાં રહે છે તેટલો કાળ તેની પ્રત્યેક ઉદ્ધિપને સત્કર્મોદિ
સાધવાનો સંજવ અનાયાસ સિદ્ધ રહે છે.

(અંપૂર્ણ.)

મહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૩,--જેઠ કુળ ૧૪ સં. ૧૯૪૭ દર્શન (અંક) ૮.

દોષરૂપ રિપુઓનો સંહાર કરવા વિષે.

પદ રાગ મહાડ.

ઓ આપી રિપુની ધાડ, સુજનો હો રે હો. ૨૩.

અંચળ ચિત અખળ નમતો કરી, એંપે આવે કામ,

કૂર ધણો એ દોસે વીરો, ફેડો પ્રથમ એતો કામ.

સુજનો ૦ ૧

ચોરી કમ વ્યગિયાર અસલ વળી, નાના છળ અન્યાય,

રાગંદોપાદિ થોડા લઈ સહ, આપી વધાવે ત્રાણ.

સુજનો ૦ ૨

કોઈ સોભ મદ મોહ ચઢ્યા છે, સછને નાના રાત્ર,

આલસ્યને આશ્રય નાપે ધીર, સત્વર સાધો અસ્ત.

સુજનો ૦ ૩

નથી અરપૂહાને આ હાથ ધરવી, નથી હણવો અહંકાર,

મહારથી થોડો એક જ ગાનો, જે સૌ પ્રલે પાડી પોકાર.

સુજનો ૦ ૪

કાગતણું રણતુર શુણીને, કરીયા દય દિકૂપાત,

રોષ અળ્યો મેર પણ ડોલ્યો, અળભજીયાં પાતાત.

સુજનો ૦ ૫

સૂર્યાદિ સદગંડળ અણાયું, ભગીવા સર્વે દેવ,

કાનો ભય ન ધરે એ અણાયો, જેની કરે સૌ સેવ.

સુજનો ૦ ૬

અંકડાહની બીતર સધળા, જગવી દોષા લોક,

નસિંહ પ્રભુપદ રહાયે ગ્રહીને, હણી એ રાણો શોક.

સુજનો ૦ ૭

॥ ૐ શ્રી ॥

ગ્રહણધારણશક્તિ.

શાખામાં અવ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીને, પરમાર્થ સાધક અધિકારીને

તથા સુખેચ્છક સર્વ સંસારી મનુષ્યોને પણ પોતાના અંતરમાં રહેલી આ શક્તિઓનો વારંવાર ઉપયોગ પડે છે. તેથી એ વિષયે કંઈક વિવેચન આવ કરવાનું યદ્યચ્છાથી પ્રાપ્ત થયું છે. પ્રથમ તો એ શબ્દોનાં લક્ષણ બાંધીશું.

પાઠશાળાના વર્ગમાં શિક્ષક, વિદ્યાર્થીઓને કોઈ પાઠ કે કવિતાના અર્થ તથા સાર સમજાવતા હોય તે વખતે શિક્ષક જે શબ્દ તથા જે લીટીને જેવો અર્થ પોતાના મનમાં સમજાવતા હોય તે શબ્દ તથા તે લીટીના તેવો અર્થ શિક્ષકનાં વચનમાંથી સમજી લેવાની શક્તિને ગ્રહણશક્તિ કહે છે. તે અર્થ સમજીને યાદ રાખીને તથા તે પાઠ તથા કવિતાનો જે સાર શિક્ષક સમજાવે તેને આદિથી અંત સુધી મધ્યક્રમે સ્મરણમાં રાખતાં તે એટલે સુધી કે પાછળથી તે બધો બોલી અથવા લખી જવો હોય તો તેમ થઈ શકે તેને ધારણ કરવું કહે છે, અને તેમ કરવાની શક્તિને ધારણશક્તિ કહે છે. તેજ પ્રમાણે કોઈ મનુષ્ય આપણી સાથે વાર્તા કરતા હોય—અથવા કોઈ વખત અથવા વક્તા પ્રસિદ્ધ રીતના બાપણ કરતાં હોય અથવા કોઈ વિદ્વાન કોઈ ગદ્ય વિષયને પ્રતિપાદન કરતા હોય—તો તે વખતે તે વક્તા પોતે જે વાક્યો તથા શબ્દો જે ભાવમાં વાપરે છે તે વાક્યો તથા શબ્દોના તેવા ભાવ તરત સમજી જવાની શક્તિને ગ્રહણશક્તિ કહે છે; અને તે વક્તા ઉપક્રમથી તે ઉપસંહાર સુધીમાં જે વિષય પ્રતિપાદન કરે તથા તેમાં જે વિચારો જે કમપૂર્વક દર્શાવે, તે સર્વ વિચારોને તે કમપૂર્વક લેવામાં રાખવાની અને તે આખો વિષય યથાવત્ ધ્યાનમાં રાખવાની શક્તિ—વિશેષને ધારણશક્તિ કહે છે.

આ બે શક્તિઓ પરસ્પર ઘણી સંબંધવાળી—તથા ઘણા ખરા મનુષ્યોમાં સંયુક્ત જોવામાં આવતી છતાં ઘણી જુદી છે. કેટલાઓમાં કવિતાઓ—મનનો—પ્રતોદો તથા મનના કટકાઓ પણ શબ્દો સ્મરણ રાખવાની શક્તિ ચમત્કારિક હોય છે. તેમની ધારણશક્તિ સારી કહેવાય છે. તેવી શક્તિવાળા પ્રશ્નો અથવા વિદ્યાર્થીઓ એક વાર વાંચે કે તરત તેમને યાદ રહી જાય છે. તેવા કેટલાઓમાં કોઈ પણ અર્થ એકવાર સમજાવ્યો કે તરત સમજી લેવાની શક્તિ પણ સાથે સારી હોય છે. તેમની ગ્રહણ ધારણ કરવાની બંને શક્તિઓ સારી કહેવાય છે. આ પ્રમાણે કોઈ પણ નાના અથવા મોટા, સરલ અથવા ગદ્ય વિષયને યથાવત્ સમજીને આદિથી અંત સુધી ધારણ કરનાર અથવા ઉપરિચિત રાખનાર—એટલે પ્રમુખચાર

અન્યને પણ પુનઃ તેવાજ રૂપમાં, તેવાજ ક્રમમાં પ્રતિપાદન કરવા સમર્થ પુરૂષ-બુદ્ધિમાન ગણાય છે. આ જાને શક્તિયો જેની સતેજ હોય છે તે વિદ્યાર્થી કદિન પરીક્ષાઓ પણ પાસ થતા નગરે પડે છે. ધારણશક્તિ ધણું કરીને બાલકોમાં વધારે હોય છે. પકવ વય થતાં ધારણશક્તિ કુટ-લાએક પુરૂષોમાં મંદ પડતી જણાય છે અને મહાનશક્તિ જે બાલકોમાં યોડી હોય તે તેમનામાં બલવતી હોય છે. જેથી બાલક અવસ્થામાં વ્યાકરણ-કાવ્યાદિ શાસ્ત્રો-તથા અન્ય સર્વ શાસ્ત્રોનાં સૂત્રો-તથા શ્રી વેદની સંહિતા ઉત્તમ પ્રકારે મુખપાઠ ધર્ષ શકે છે. તેમના અર્થ સમજવાનું તથા ઉંડા તર્ક કરવાનું તેમનામાં સામર્થ્ય હોતું નથી. તેમ તે અર્થ મહત્ત્વ કરવાને તથા તર્ક કરવાને આ દૃશ્ય જગત્તો તથા જનગંડલો કટકોએક અનુ-ભવ પણ હોવાની જરૂર છે તે તેમને હોવો સંભવતો નથી તેથી તેમને, વિચાર-શિયા પ્રધાન, શાસ્ત્રોમાં તત્કાલ પ્રવેશ ન કરાવતાં માત્ર પકન કરવા-થીજ સિદ્ધ ધર્ષ શકે એવાં શાસ્ત્રો-તથા પૂર્વોક્ત શાસ્ત્રોનાં સૂત્રમાત્ર શિખ-વડાની નીતિ આર્યવિદ્વાનોએ સ્વીકારી છે. પાછળથી પકવ બુદ્ધિ થતાં તથા સંસારનો અનુભવ થતાં અન્ય શાસ્ત્રોમાં તથા વ્યાકરણ વેદાદિ શાસ્ત્રોના અર્થોમાં મથાગ્રક્તિ વિશેષ પ્રવેશ કરાવાય છે. પકવ વય થયા પશ્ચાત્ વ્યાકરણ-સં-હિતા-તથા સૂત્ર પદન કરવાનું જાદુ કદિન ધર્ષ પડે છે. હાલ પણ નાની વયમાં મેટ્રીકુમેશન અથવા ખી. એ. સુધી અધ્યયન કરવા કુટલાએક બા-લકો થયે છે. પરંતુ ધારણશક્તિ તીવ્ર હોવા છતાં મહાનશક્તિ તથા જગત્તો અનુભવની સહજ કચાચને લીધે એકંદર જાનમાં તેટલી કચાચ ન જોવામાં આવે છે. અને મોટી વયે અભ્યાસ કરવો, તથા પરીક્ષા આ-પવી ધણાને કદિન પડતી જોવામાં આવે છે. વધુ નાની વયથીજ અધ્યયન કરનારને તો મોટી વયે પણ અભ્યાસ કરવો જાદુ કદિન જણાતો નથી. માટે જ આ નિયમ અવ્યભિચરિત નથી. પણ ધણે અંશે સિદ્ધ છે. ધણો મુશ્કેલો મોટી વયે પણ ગ્રહણધારણ અને શક્તિ ઉત્તમ પ્રકારની હોય છે. તેઓજ આ વખતમાં કદિન પરીક્ષાઓ આપવામાં તથા બવદાર સિ-દ્ધિમાં ધણા કુશળ ગણાય છે. સ્ત્રીઓમાં ધણું કરીને ગ્રહણશક્તિ મંદ જ હોય છે. અને કોઈ કોઈમાં મંદ પુરૂષો કરતાં તીવ્ર જણાય છે. પરી-પરંતુ તેના સમાન યોગ્યતાવાળા પુરૂષ કરતાં તો મંદ જ હોવાની, અર્થાત

અભણુ પુરૂષ કરતાં બહેલી સ્ત્રીની—અને યોહું બહેલા પુરૂષ કરતાં વધારે બહેલી સ્ત્રીની ગ્રહણ શક્તિ કદાચિત્ત બલીયસી જણાશે. પરંતુ મેટ્રીકપુરોશને અથવા બી. એ. ગાં પાસ થયેલી એક સ્ત્રીની તે શક્તિ તેમાં જ તે વર્ગમાં પાસ થયેલા એક પુરૂષ કરતાં ઘણી તીવ્ર હોવાનો સંભવ જોઈએ છે. કદાચિત્ત કાઈ હોય તો તે અપવાદ તરીકે હોય; સામાન્ય નિયમ તરીકે નહિ. સામાન્ય નિયમ તરીકે તો સ્ત્રી જાતિમાં મંદજ્ઞ શક્તિ પુરૂષ જાતિ કરતાં મંદ જ ગણાય. બાલક પુરૂષ કરતાં કેટલીએક બાલક સ્ત્રીમાં ધારણ શક્તિ વધારે જોવામાં આવે છે ખરી. એકેદરે સ્ત્રીઓમાં ગ્રહણ શક્તિ કરતાં ધારણ શક્તિ વધારે તીવ્ર ગણાય છે.

ધારણશક્તિ ઘણું કરીને બે પ્રકારની જોવામાં આવે છે. કેટલાએક વગર સમજ્યે શબ્દે શબ્દ ધારણ કરી શકે છે. તેગનામાં બે ગ્રહણશક્તિ હતાં તી નથી તો તેઓ માત્ર સુખપાઠ જ કરી જાય છે. તેવા વિદ્યાર્થીઓ ઈતિહાસ વ્યાકરણની વ્યાખ્યાઓ, કવિતા તથા ગદ્યમાં પાઠોના પાઠો વગર સમજ્યે પણ સુખપાઠ કરી શકે છે. અર્થ સમજાવી શકતા નથી. વ્યાકરણ ન્યાય—કર્મકાંડ વિગેરે શાસ્ત્રોને શબ્દશઃ પઠન કરનારની પણ આ જ શક્તિ બલવતી ગણાય છે. સંહિતા પઠન કરનારા બિચારા પવિત્ર બ્રાહ્મણો અર્થજ્ઞાનના અભાવને લીધે જ વેદોના સંચાને પાત્ર થાય છે. આજ કાલ વેદાંત પઠનમાં પણ જોઈશું તો પેહેલ મૂરતમાં પંચીકરણ વિચારસાગર સુંદરવિદ્યાસ—તથા શ્રીગત્ત ભગવદ્ગીતા—ને શબ્દે શબ્દ પઠન કરનારની સંખ્યા ઘણી વધી પડી છે. તેના વાસ્તવ અર્થ તો ટીકાકારને જ સોંપેલા હોય છે, યદ્યપિ અર્થને માટે ટીકાકારોનાં કેટલાંએક સુંચણાં થાય છે ખરાં. એ સર્વ શબ્દજ્ઞાનમાં ગણાય છે.

કેટલાંએક સમજ્યાવિના એટલે અર્થમહણ કર્યાવિના કશું જ નહીં જાણી શકતા નથી. પરંતુ એકવાર અથવા ભુદ્ધિ પ્રગણે અનેકવાર માનથી મંદજ્ઞ કર્યા પછાત તે વિષયને સારી રીતે ધારણ કરી સંખવા સમર્થ હોય છે. તેવા વિદ્યાર્થીઓ ગણિત, જ્યોતિષ, તર્કશાસ્ત્ર ધર્મશાસ્ત્ર વેદાંત વિગેરેમાં કુશળ હોઈ શકે છે. જરા વિશેષ ગત્તથી સરીર સંપત્તિ સારી હોય અને બીજી સાંસારિકી આનુકૂળતા હોય તો ઘણું અધ્યયન કરી કઠિન પરીક્ષાઓ પણ પાસ થઈ શકે છે.

કેટલાએકમાં એકલી અર્થ સમજવા નેટલી ન એટલે ગ્રહણશક્તિ ન હોય છે, ધારણશક્તિ હોતી નથી. તેઓ નેટલીવાર તેમને કાંઈ સમજાવે તેટલીવાર સમજે પણ, પણ તે તેટલી ન વાર. ધડી પછી પાછું બાંધું બુદ્ધી ન્યા. સમજેલો વિષય તેમને ઉપરિચિત રહે નહિ. એવા ધણા બિચારા વાંચી સમજીને વળી વળી બુદ્ધી ન્યા છે. તેથી વારંવાર પરીક્ષામાં નાપાસ થાય છે. મેટ્રિક્યુલેશન તથા હાઈકોર્ટ પરીક્ષામાં સાત સાત વર્ષ જનનાઓમાંના કેટલાએક આ વર્ગના હોય છે.

ઉપર વર્ણવી ગ્રહણધારણશક્તિ પુનઃ કેટલાએકને એક દેશી અને કેટલાએકને સર્વ દેશી હોય છે. આ ભેદ સ્વભાવથીજ હોય છે. બાપા-બ્યા-કરણ-ગણિત, તર્ક, ઇતિહાસ જુદી જુદી વિદ્યાઓ-કળાઓ-સંજીત-ચિત્ર વિગેરેમાંથી કેટલા એકની બુદ્ધિ તો એ સર્વ વિષયો મહત્વ ધારણ કરવા સમર્થ હોય છે; અને કેટલાએક એમાંના એક અથવા સગતીય અનેકનેજ માત્ર મહત્વ ધારણ કરી શકે છે. તેથી જ્યાં અનુકૂલ વિષયોમાં ન પરીક્ષા આપવાની સ્વતંત્રતા હોય છે-અથવા ને પરીક્ષામાં ને વિષયનું પ્રાધાન્ય હોય છે તે જો અનુકૂલમાંના હોય છે તો તે પરીક્ષા આપનારાઓ યોગ્ય શ્રમે પાસ થઈ શકે છે અને જેમાં અનુકૂલ વિષયો પસંદ કરવાની સ્વતંત્રતા નથી તથા જેમાં અનેક વિષયો હોય છે અને તેમાં પ્રતિકૂલ વિષયોનું પ્રાધાન્ય હોય છે-અથવા ને વિષયો હોય છે તે અનુકૂલ નથી હોતા તે પરીક્ષામાં તેવા વિદ્યાર્થીઓને પાસ થવું કઠિન થઈ પડે છે. ગણિત તથા સાયન્સ જેમને અનુકૂલ નથી એવા અસંખ્ય વિદ્યાર્થીઓ અનેક યત્ન કરી મેટ્રિક્યુલેશન-પ્રિવિયસ-વિગેરે પરીક્ષામાં અનેકવાર જતાં છતાં નાપાસ થતા-તથા પરિણામે કદ્યી-જ્વરહાર સાધતા નજરે પડે છે, એમાં એમનો કાંઈ આ જન્મકૃત હોય તો કારણ લેવાય એમ નથી. મોટી વયના યતાં પરીક્ષા પાસ કર્યાવિના ખીજે ઉપાય નથી એમ નિશ્ચય બાણી ધણા શ્રમ કરતાં છતાં અમુક વિષયનું મહત્વ ધારણ ન જ થાય એમાં તે પોતે તેના ચોક્કસ વડિક મહત્વિતા વિગેરે તથા હોલિક શિક્ષક એ સર્વ નિરપાય છે. અર્થ સાક્ષાત્ કારણ તો મગજમાં કંઈક ખોડ છે એમ અનુમાન થાય છે. પ્રત્યક્ષ તો અલ્પક પ્રાણીઓને હોય જ ક્યાંથી? એ ખોડ આ તથા માંથી કોઈએ તો ઉપગમી નથી જન્મથીજ હોય એમ જણાય છે. તેમજ એ કંઈ પથરી નથી કે શસ્ત્ર કિયાથી કાઢી લેવાય-તથા નહીં અરિષ-નવો દાંત-અથવા

નવું રશિરંધ્ર પ્રસંગે સુકી શકાય છે તેમ આ શક્તિ કંઈ નવી મુકવાનો પ્ર-
યોગ હાલના ગણ્યતા વિદ્વાનોમાંથી કોઈને થતો નથી. જેથી પરિણામે
સહન કરવાનું માત્ર અવશેષ રહે છે. આવી રીતે સર્વદેશી અંદરથી ધારણ
શક્તિવાળા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા થોડી હોય છે અને એક દેશી
શક્તિવાળાઓની સંખ્યા અપાર હોય છે અને ધણી ખરી. પરીક્ષાઓમાં
વિષયો સર્વ પ્રકારના હોય છે, તેથી તે એક દેશી શક્તિવાળાઓ માત્ર
પોતાને અનુકૂળ વિષયમાં જ પ્રવૃત્તિ કરી અન્ય વિષયોથી અનેક યત્ન છોડી
પણ નિવૃત્ત જ રહે છે જેથી તેમનો પૂર્વાવસ્થાનો ઘણો ખરા શ્રમ-તથા
દ્રવ્ય અને કાલનો વ્યય વ્યર્થ જ નજીક છે. આ પ્રમાણે ગમે તે અગત
કારણથી પણ-ધણા સુવાનોનાં માતા પિતાનું દ્રવ્ય-અને તેમનું આયુષ્ય ન-
કામું જવું જોવામાં આવે છે. હાલમાં “Phrenology” એટલે મગજની
તથા તદ્દગત શક્તિઓની નિરીક્ષા કરવાનું શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધિમાં આવતું જાય
છે. તે શાસ્ત્રની અથવા ખીલ કોઈ યોગ્ય શાસ્ત્રની સહાયથી જે મનુષ્ય
જે વિદ્યા કરવાનું અધ્યયન કરવા સમર્થ થઈ શકે એમ હોય તેમાં જ એ-
નો પ્રવેશ કરાવવામાં આવે તો તન્નિમિત્ત વ્યય થતા દ્રવ્યકાલ તથા શ્રમ
સાધક નીચડે નહિ તો વ્યર્થ તો છે જ. આ દેશની નીતિ પ્રમાણે તો
સર્વદેશી શક્તિવાળા પુરો પદશાસ્ત્ર સંપન્ન થઈ શકે, પરંતુ એકદેશી
શક્તિવાળાઓ તો માત્ર પોતપોતાની શક્તિને અનુકૂળ એક અથવા અનેક
શાસ્ત્ર ગાતરું જ અધ્યયન કરે. અન્ય શાસ્ત્રનો આરંભ કરી જુઓ ને તે
માં જુદી ન પ્રવેશે તો પડતું મુકે, અને જેણે જે જે શાસ્ત્રને, સિદ્ધ કર્યું
હોય તેની તે તે શાસ્ત્રમાં જ માત્ર વિદ્વાનોની સજ્જામાં પરીક્ષા પામી અને
તે શાસ્ત્રમાં જ પ્રવીણ ગણાય. તેમજ એક જ શાસ્ત્રનું હાલના વર્ષ અ-
થવા યોગ્ય પણ દીર્ઘકાલ અધ્યયન કરવાથી તે શાસ્ત્ર સિદ્ધ પણ સાદું
થાય છે એટલે પરીક્ષા આપી કે ખીજે દિવસે વિરમણ કરવાનું નહિ.
પરંતુ જેમ હસ્ત-પાદ-નેત્ર વિગેરે શારીરિક સાધનોને આમરણાંત અભિ-
માની વાપરે છે તેમ જ આ વિદ્યારૂપ ગાનસ સાધનને પણ આમરણાંત
જ વાપરવાનું. આ કાળમાં આ દેશમાં એક જ ખાલક એકી વખતે અ-
નેક શાસ્ત્રોના ઉપક્રમ કરે છે. તેમાંના કેટલાએક પ્રતિકૂલ હોય છે તે તો
કેવળ હાનિકારક જ. તેમનો તથા ખીલ પણ અનેક અનુકૂળનો મુગપલ
અભ્યાસ કરવાનો હોવાથી એક પણ પાકું ન થાનાં સર્વ કાયાં રહે છે.

આવી રીતે જેઓ નાની પરીક્ષાઓના જ અભ્યાસ કરી ચાલે છે તેમનો પ્રથમાવસ્થાનો સર્વકાલ નકારો ગયા જેવો જ થાય છે. માત્ર જેઓ અનેક અનુકૂળ કારણોને લીધે—નાની પરીક્ષાઓ તથા પ્રવેશક મોટી પરીક્ષાઓ પાસે થઈ શકે છે તેઓને પછી કેવળ પોતાની શક્તિને અનુકૂળ વિદ્યા-કળાનો અભ્યાસ કરવાનો હોવાથી તેઓ એક અથવા અનેક વિદ્યાઓને રૂઢે પ્રકારે સિદ્ધ કરનારા નીવડે છે.

કેટલાંકમાં મહાત્મા ધારણ અને શક્તિયોનો અભાવ જોવામાં આવે છે, અથવા સહજ સફળાવહોય છે તો તે નહિ જેવો. વ્યવહારમાં કંઈ કામમાં આવે એવો હોતો નથી. તેના બિચાર જગજુહિના માત્ર હસકા પ્રકારની મેહેનત મચુરી કરીને જ—એટલે દાસત્વ કરીને જ હર નિર્વાહ કરી શકે છે. આંતઃકરણની આવી શક્તિવાળી પ્રજાને જ દાસત્વને યોગ્ય ગણી શરૂ એવી સંજ્ઞા આ દેશના સર્વ વિદ્વાનોએ આપેલી હશે. ખરું જોતાં સીપાઈનું કામ કરવામાં અથવા મચુરીનું કામ કરવામાં પણ કેટલીક મહાત્મા ધારણશક્તિની જરૂર છે.

એ શક્તિયોની માત્ર બહુવામાં અને પરીક્ષા આપવામાં જ જરૂર છે એમ નથી. પરીક્ષાઓનો તો આ પ્રકારનો વાવડો આ કાળમાં જ ઘણો વાય છે અને સંસાર તો અનાદિ કાળથી વહેતો આવે છે. તેથી સંસારના બિન બિન અનેક વ્યાપારમાં એ શક્તિયોની પૂર્ણ અંશે જરૂર છે. પંચતાનેન્દ્રિયો સાથે સંબંધમાં આવતા તે તે વિધેયના સંસ્કારોનો યથાવત્ સંબંધ કરવો એ ધારણ શક્તિનું કામ છે. તેમજ શ્રાવણ અને નેત્રદ્વારા જે શબ્દો શ્રવણ કરવામાં અથવા વાંચવામાં આવે તે શબ્દમાનના જે સંસ્કારને ખરાબર ધારણ કરવા એ ધારણ શક્તિનું કામ છે અને તે શબ્દો જે અર્થને વિષે સંકેતવાળા છે તે પરત્વના સ્વરૂપને અંતરમાં રચવું એ ગ્રહણ શક્તિનું કામ છે. અને તેવું સ્વરૂપ રચાયા પછી તે પરત્વના સ્વરૂપને દીર્ઘકાળ અથવા યોગ્ય કાળ સંસ્કારરૂપે સંખર્ણ એ પાછું ધારણ શક્તિ નું કામ છે. કોઈ મધ્ય પદાર્થ—પુરુષ—સ્ત્રી—વૃક્ષ—અથવા મધુરશદ્ધિ પ્રાણી—નદી—પર્વત—આકાશવિગેરે નેત્રથી જોયા કે તરત અથવા પાછળથી યોગ્ય કાળે તેનું ચિત્ર પાછું એ કંઈ જેવી તેવી ધારણ શક્તિ કહેવાય નહિ. અથવા કવિત્વશક્તિ હોય તો શ્રવણ કરનારના અંતરમાં યથાવત્ છાપ પાડે

એવું ગદ્યમાં કે પદ્યમાં વર્ણન કરવું એ પણ ઉત્તમ ધારણ શક્તિનું કા-
મ છે. ધરનો એક નમુનો જોયો કે તેવું ધર જ્યાંધવું, ધરજુનો એક ધાટ
જોયો કે તેવો ધાટ ધડો—મરત યુગ્મજનો કે પેટ્ટેરવાનાં વસ્ત્રનો એક ધાટ
જોયો કે તેવો ખીજો તૈયાર કરવા સમર્થ થવું—પદ્યના વિગેરે ઉત્તમ
પાકના પદાર્થોને તૈયાર કરતા જોઈને પછી તેવા કરવાની આવડત આવી;
નાના રંગોના મેક્ષનદ્વારા નાના વિચિત્ર રંગની ઉત્પત્તિ થતી એકવાર જો-
વામાં આવી કે પછી તે પ્રમાણે પાછળથી તે મેક્ષનના નિયમ લક્ષમાં રા-
ખી તેવા વિચિત્ર રંગ ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ થવું એ સર્વ નેત્ર ઈન્દ્રિયની
ઉત્તમ ધારણ શક્તિનાં ઉદાહરણ છે. તેજ પ્રમાણે રાંગીનમાં એક પ્ર-
કારનો રંગ સાંજાયો કે પુનઃતેજોજ પોતાના કંઠમાંથી કાઢવાનું સામર્થ્ય
આવવું એ પણ ઉત્તમ ધારણ શક્તિનું કામ છે. અર્થાત્ ઉત્તમ ચિત્તકા-
રો, સૂતકારો (સૂતારો) કવિઓ, દરજીઓ, તથા ગાયકો વિગેરે અનેક ક-
ળા પારંગત પુરોહિતો તે તે કળામાં પ્રાવીણ્ય પોતાની ઉત્તમ ધારણ શક્તિને
લીમિત ગેજાએ છે. અર્થાત્ સર્વ ઉત્તમ કળાભિષ્ટ પુરોહિતો ઉત્તમ ધારણ શ-
ક્તિવાળા હોય છે. ગંદ ધારણ શક્તિવાળાઓને તે તે વિષયનું સ્વરૂપ પૂ-
રેપૂરું ધારણ થતાં સુધીમાં તે વિષયનો તે ઈન્દ્રિય સાથે એકથી અધિકવાર
સંનિકર્ષ જોઈએ સંજ્ઞા કરવો પડે છે, અને ઉત્તમ ધારણ શક્તિવાળાઓ-
માં પણ માત્રે એક જ ઈન્દ્રિયસંનિકર્ષથી અર્થ સ્વરૂપને ધારણ કરી
લેનારા તો વિરલા જ. અર્થાત્ જલ્દી સંનિકર્ષ થયા વિનાજ અર્થ સ્વરૂપને
ધારણ કરી શકે તેનેજ ઉત્તમ કહીએ તો આત્રે. અને જેમને પ્રમાણમાં
ધણીવાર સંનિકર્ષ કરવા પડે તેમને મધ્યમ શક્તિવાળા કહીએ તો આત્રે.
ઉપર વર્ણવી કળાઓનું માન ગેજાવવા માટે વિદ્યાર્થીઓને તે તે કલાભિષ્ટ
પુરૂષ પાસે છાસ વર્ગ અથવા અનેક વર્ગ પર્યંત કામ શિખવું પડે છે. તે વખતે
તે તે કળાના પ્રત્યેક અંગ ઉપાંગરૂપ મુક્તિગોને તે વિદ્યાર્થી ધારણ
કરવા મત્ત કરે છે. તે પ્રત્યેક મુક્તિને એકવાર નહિ પણ અનેક વાર
જોઈ જોઈને—અથવા ગ્રવણ કરીને દૃઢ ધારણ કરી શકે છે. સોનીઓ—
ચીતણીઓ સૂતાર—કડીઆ વિગેરે કુદળ પુરોહિત પાસે ખીજા ગાજાપો
પોતાના છોકરાઓને—શિખવા મુકે છે તે સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાં તે છોક-
રાઓ આરંભમાં સરસ અને પાછળથી અધિકાર આવ્યે કઠિન મુક્તિ-
ગોને ધારણ કરી લે છે જોઈએ સિદ્ધ કરી કહેવાય છે. જેની ધારણ શક્તિ

નહિ જોવી હોય છે તે આ કામ પણ શિખી શકતા નથી. તેવીજ રીતે સંગીત શિખનાર પણ કુશળ આપક પાસે દીર્ઘકાલ સુધી અભ્યાસ કરે છે તેમાં રાગોના સ્વરૂપને-વાદ્ય નૃત્ય અને ગીતની બીજી મંથુ અનેક મુક્તિ-યોના સ્વરૂપને-તેમના બેદોના સ્વરૂપને-ધારણ કરે છે-તથા એ ત્રણેમાં જો ક્રિયાનો ભાગ તેમના સ્વરૂપને ધારણ કરી યાગિન્દ્રિય તથા શરીરના અન્ય અવયવો યોગ્ય અભ્યાસવાળા કરે છે. આ સર્વ કળાઓમાં ધારણ સંકિત જ પ્રધાન છે. આ કળા બધુનારાઓ વિચારપ્રધાન-તથા પદન-પ્રધાન વિદ્યાઓ બાધુવાની યોગ્યતાવાળા ભાગ્યેજ હોય છે-અથવા હોય છે તો વિરલ હોય છે. અર્થાત્ તેમની ગ્રહણ શક્તિ મંદ હોય છે અને ધારણ શક્તિ ઉત્તમ પણ એક દેશી હોય છે. માટે જ કેટલાએક, છોકરાઓ વિદ્યા ભણવામાં અકુશળ હોય પણ ચિત્તાદિક કળા સિદ્ધ કરવામાં કંઠાચિત્ત કુશળ હોય. કેટલાએક વિચાર પ્રધાન વિદ્યા બાધુવામાં કુશળ હોય છતાં કળા સિદ્ધ કરવામાં અરચિવાળા હોય છે. કેટલાએક બને સિદ્ધ કરવામાં કુશળ-અને કેટલાએક એક પણ સિદ્ધ કરવામાં અકુશળ એવા જોવામાં આવે છે.

ઉપર વર્ણવેલી કળાઓ સિવાય વ્યવહારનાં અન્ય સર્વ કાર્યોમાં પણ મહત્વ ધારણ સંકિતની પૂર્ણ અંશે જરૂર છે અર્થાત્ તેમનો ઉપયોગ પામ છે જ. વ્યાપારી તથા ગાંધીને ત્યાં નવા રાજેલા શુભાસ્તાઓ, નવા રાજેલા સૌખ્ય આકરો-નવા ઉછરતા બાળકો તથા નવી આવેલી વહુઓ પેત્રોત્તરને રહેવાનાં તથા કામ કરવાનાં સ્થાનોમાં શું શું કામ કેવી રીતે કરવાનું કયે વખતે કરવાનું કયો પદાર્થ કયાં મુકવાનો છે. ત્યાં કયે વખતે શું ખોલવાનું છે તે વિગેરે એક અગવા અધિક ચાર જોઈને અથવા કોઈનું કહેલું સંભળીને ધારણ કરી લે છે તો જ સુખી પામ છે. કોઈએ કંઈ સંદેશ કહાવ્યો હોય તેને તેના જ ભાવમાં કહેતાં સર્વને આવડતું નથી. કોઈકદર વિગેરે મોટા અધિકારીઓના ચિટનીસ અથવા શિરસેદારોને તે અધિકારી અમુક કામમાં અમુક પ્રકારનો ઝોર કરવાનો કહે તે શેરો તે અધિકારીએ સૂચવેલા ભાવવાળો કરતાં સર્વ ચીટનીસોને ભાગેજ આવડે છે. સંદેશ મોટે કહેવામાં, કોઈનો લખાવેલો પત્ર લખવામાં અને ચીટની સોના શેરા કરવામાં સખ્ત તથા વાઙ્ય રચનામાં ફેર મવાથી ગાંધ સૂચનમાં પણ સહજ ફેરફાર મવાથી સ્પષ્ટીકાર અર્થનો અનર્થ થાય છે. મોટે સંદે-

શા કહેવામાં સદંત્ર ફર થવાથી વખતે વિનાદનું. વરસી યાય છે. પણ ન અવામાં જુલ થવાથી પણ તેમજ યાય છે. અને મહાત્મના કામમાં શેરાની જાણમાં ફર થવાથી વંચ પરંપરા મુધી ભોગવવાની મોટી દાનિયો યાય છે. આયવા સદંત્ર કામમાં પણ ગરીબ લોકોને નુકસાન યાય છે. બ્યવહારમાં એકના જોલ ખીખને કહી સંજાવાવડમાં ઘેરે ઘેર જુલ યાય છે અને બારે વિરોધ અથવા ભાગ થતા જોવામાં આવે છે. એ સર્વ અમધાર્ય પારણ શક્તિનાં પરિણામ છે. જેથી એ શક્તિયોની ભોક્ત્રબ્યવહારમાં, નાના વિદ્યા તથા કળાઓની સિદ્ધિમાં અને કુકામાં સુખપ્રાપ્તિનાં સર્વ સાધનોના પ્રયોગમાં અવશ્ય જરૂર છે.

પરમાર્ય સાધક અધિકારીઓને આ શક્તિયોની, સર્વથી વધારે જરૂર છે કેમકે તેઓ સર્વથી મોટું સુખ પામ કરવામાં પ્રયત્નવાળા છે. જીવ, ઈશ્વર, પરમેશ્વર, જગત્, પ્રપંચ, સંસાર, જ્ઞાન, વિદ્યા, અજ્ઞાન, અવિદ્યા, મહામાયા, આત્મા, પરમાત્મા, વિવેક, વૈરાગ્ય, મોક્ષ વિગેરે અનેક શુભ શબ્દો આજના વખતમાં ટકેટકે વેચાય છે-ઠેરેઠેર અચ્ચાય છે. અને એવા પ્રત્યેક શબ્દનાં અનેક અનેક સ્વરૂપો શરૂ થઈ જોડેલા ઉપદેશો આતાવર્ગના આગળ રચે છે. ઉપર લખેલા સર્વનાં. સ્વરૂપને અનુભવપૂર્વક જાણનાર વિદ્વાન ઓટલે સર્વથા પુરૂષ જ પરમાત્મ સ્વરૂપને જાણવા તથા જાણવવા સમર્થ છે એ તે સર્વ માન્ય છે. અથવા સર્વને માન્ય ન હોય તો પણ વસ્તુથી સિદ્ધ છે. કેમકે સર્વમાં તે નારિતકો પણ આવી જાય છે તેમને પરમાત્મ સ્વરૂપ સાથે તથા આ વિષય સાથે તેમના માનવા પ્રમાણે કંઈ સંજ્ઞા નથી. પૂર્વોક્ત સર્વથા પુરૂષો જ સદૃશ્ય સંજ્ઞાને યોગ્ય છે. તેવા સદૃશ્યથી પૂર્વોક્ત સત્યાત્મના પારિભાષિક શબ્દોના અર્થોનાં-અર્થાત્ તે શબ્દોને શબ્દપ્રયોક્તા શાસ્ત્રકારોએ કઈ કઈ વસ્તુની સંજ્ઞા તરીકે નિર્ધારિત છે તે વસ્તુઓનાં તથા તે શબ્દો ગુણ્યાય તરીકે અથવા શક્તિવૃત્તિથી કથી વસ્તુનું સૂચન કરે છે અને લક્ષ્યાય તરીકે અથવા લક્ષણા વૃત્તિથી કવી વસ્તુનું સૂચન કરે છે-તથા તે એક જ શબ્દ બિન બિન શાસ્ત્રોમાં-અને એક જ શાસ્ત્રમાં બિન બિન સંજ્ઞામાં બિન બિન કથી વસ્તુની સંજ્ઞા તરીકે નિયુક્ત છે તે વસ્તુઓનાં-જે સ્વરૂપો રચે તેવાં સ્વરૂપો સાધક આત્માના અંતરમાં રચાય-અર્થાત્ સદૃશ્ય શીનાં વચનથી તેવાં સ્વરૂપ રચવા તે સાધક સમર્થ થાય એ તો તે શબ્દના અર્થનું સ્વરૂપ ગ્રહણ કર્યું કહેવાય. આ પ્રમાણે જીવ, પરમાત્મ તત્ત-મહામાયા-વિગેરે-તથા-સ્વરૂપ

સિદ્ધિનાં વિચાર ક્રિયા-તપા ભક્તિ પ્રધાન સાધનોનાં મધ્ય સ્વરૂપનાં મહાત્મ્ય
 નું ધણે કાળે-એક વાર નહિ પણ અનેકવાર અવશ્ય કર્મ પચાત્તપા યોગ્ય
 સેવા ઉપાસનાથી અંતર શુદ્ધ થવા પચાત્ત મર્ષ શકે છે. ભૂમિતિના એક
 દુર્લભ સિદ્ધાન્તનું મહાત્મ્ય અથવા તદ્દના એક આટપટા સફળતું મહાત્મ્ય મધ્ય
 મહા કહે-અને યોગ્ય દીર્ઘ કાલે જ ધાય છે તો આ સર્વોત્તમ જ્ઞાન વિધાની
 ઉચ્ચતમ પ્રતિષ્ઠાએનાં સ્વરૂપનું મહાત્મ્ય અંતઃશુદ્ધિ અને યોગ્ય અ-
 વ્યાસ વિના ક્યાંથી જ ધાય? આ પ્રકારે પ્રતિષ્ઠાદન કરાતાં સ્વરૂપને ધા-
 રણ્ય કરી લેવું એમ કહીએ તોપણ કંઈ વિરોધ નથી. તથાપિ સદ્ગુરુશ્રી
 દ્વારા અવશ્યથી અને સત્સાચદ્વારા વાચનથી શબ્દમાર્ગે જે સ્વરૂપ પ્રથમ
 ધારણ્ય કરાય છે તેને “મહાત્મ્ય કયું” એમ કહેવાનો વ્યવહાર છે અને એક-
 વાર મહાત્મ્ય ક્યાં પછી વારંવાર મનનથી તે આરંભમાં સ્થાપના સ્વરૂપને
 અંતરમાં દૃઢ સ્થાપવું તેને ધારણ્ય કરવું કહેવાય છે. જેથી આવા ‘કૈંકિ-
 નતમ વિષયમાં પ્રવેશ કરનારાઓને ઉત્તમ મહાત્મ્ય ધારણ્ય શક્તિની અપેક્ષા’
 છે. આથી ઉત્તમ મહાત્મ્ય ધારણ્ય શક્તિવાળા જ ગાત્ર આ વિષયમાં મ-
 ધ્યાર્મ પ્રવેશ કરી શકે છે એમ કહીએ તો આલે લૌકિક વ્યવહારમાં અને
 આમાં ફરમાત્ર એટલેજ કે લોકમાં અમુક વ્યવહાર- અથવા વિચારકળા
 માટે અપેક્ષિત મહાત્મ્ય ધારણ્ય શક્તિનો જેનામાં અભાવ હોય છે તેનો સ-
 હભાવ કરવા માટે-અથવા ગંદ હોય તેને કાળેકરીને પણ તીવ્ર કરવા માટે
 યોગ્ય સાધનોનું જીવેને અદ્યપદ હોવાથી ‘ચાન હોવું સંભવતું’ નથી. તેથી
 તે શક્તિના અભાવવાળા અથવા મંદ શક્તિવાળા તે તે વિચારકળા કાળે
 કરીને પણ સિદ્ધ કરવા શાગ્યેજ સમર્થ ધાય છે. અને આ વિધાના પો-
 થક સદ્ગુરુ શ્રી તો સર્વથ જ હોવા જોઈએ-જો સર્વથ ન હોય તો તે
 સદ્ગુરુ નહિ અને પરમાત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરાવવા સમર્થ નહિ-તેથી મ-
 હાત્મ્ય ધારણ્ય શક્તિના અભાવવાળામાં કોંકરીને યોગ્ય કાલે તે શક્તિની અભિવ્ય-
 ક્તિ ધાય-અને ગંદ શક્તિવાળો યોગ્યકાળે તીવ્ર શક્તિવાળો-ધ્યાન એવા ઉપાધને
 જાણે છે. તેથી તે ઉપાધેને યોજીને તેવા મંદ અને મંદતમને પણ યોગ્ય કાલે
 યોગ્ય શક્તિવાળા કરી શકે છે. એટલું તો ખરું જ કે જ્યાં સુધી યોગ્ય મહાત્મ્ય
 ધારણ્ય શક્તિની અમુક સાધકના અંતરમાં અભિવ્યક્તિ નથી થઈ ત્યાં સુ-
 ધી તે ‘પૂર્વોક્ત સંદેષો સમજી શકવાનો નહિ. પરંતુ યોગ્ય એવા ઉપાસના
 તો કાંઈ પણ સાધક અધિકાર પ્રમાણે કરી શકે તેથી તે પ્રમથે યેંત્રથી

આધિકાર વધતાં પાછળથી સર્વ સ્વરૂપો વધાર્યત સમજી શકે અને પરિણામે અનુભવમાં પણ આણી શકે. આટલી આમાં વિશેષતા છે. પછી કોઈને એક જન્મે મર્યાદા સિદ્ધિ થાય, કોઈને અધિક જન્મે પણ થાય. પરમાર્થના સાધકોને ધારણશક્તિ તો એક જુતન ઉપયોગ કરવાનો છે. અને તે પણ ધારણ શક્તિને જ ઉત્તમ કરવા માટે; મંદણ શક્તિને ઉત્તમ કરવા માટે, તથા અંતઃકરણ શુદ્ધ કરવા માટે જ, ચિત્ત ચાંચલ્ય નિવૃત્ત કરવા માટે, વૃત્તિયોને અંતર્બુદ્ધ કરવા માટે, પ્રાણનો પણ સહેજ સ્વભાવે નિઃશ્વર કરવા માટે, દુષ્ટ સંસ્કારોનો પણ નિમ્ન કરવા માટે, શુદ્ધ સત્યની શ્રદ્ધા કરવા માટે, અંતઃકરણને શુદ્ધ કરવા માટે, ધ્યાનમાં આધિકારી કરવા માટે, તથા પરિણામે અવિદ્યાવરણની નિવૃત્તિ પૂર્વક સ્વસ્વરૂપાધાર કરવા માટે સર્વે સદ્ગુણોને ધારણા નામના સાધનનું વિધાન કરેલું છે. તેમાં સાધકના અધિકાર પ્રમાણે આરંભમાં એક અવયવવાળા દૃષ્ટ સાધક અને એક જે ગુણોનાં આરોપવાળા પદાર્થોની ધારણા, અધિકાર વધતાં જે આરંભમાં અન્યવયવવાળા દૃષ્ટ સાધક અને વધારે ગુણોવાળા પદાર્થોની ધારણા, તેથી અધિકાર વધતાં અનેક અવયવવાળા અદૃષ્ટ સાધક અને અનેક ગુણોવાળા પદાર્થોની ધારણા અને પરિણામે અધિકાર વધતાં અપાર હોવાથી નિરવયવ અદૃષ્ટ સાધક રહિત તથા ગુણોના આરોપવાળા તત્વની અથવા ગુણાતીત તત્વની ધારણા કરવામાં તે સાધક પ્રેરણ છે.

આ શક્તિયોના ઉપર વર્ણવ્યા બે સ્વરૂપો નીચે પ્રમાણે—

- ૧ ગ્રહણ ધારણ શક્તિ અને ઉત્તમ-સર્વ દેશી.
- ૨ ગ્રહણ ધારણ શક્તિ અને ઉત્તમ તથાપિ એક દેશી.
- ૩ માત્ર શબ્દ ધારણ શક્તિ—ગ્રહણ શક્તિના અભાવવાળી.
- ૪ ઉપયોગ પૂરતો, અર્થ ગ્રહણ કર્યા પશ્ચાત્ ધારણ કરવાની શક્તિ એટલે મંદ ગ્રહણ ધારણ શક્તિ.
- ૫ માત્ર ગ્રહણ શક્તિ ધારણ શક્તિના અભાવવાળી.
- ૬ ઉભય શક્તિનો અભાવ.

આમાં શક્તિનો અભાવ એટલે અસંતાપનાં સમજવાનો. નથીની જાણરૂપે સદૃશ સંસ્કારરૂપે સદ્ભાવનો હોય પરંતુ મગજમાં દોષને સીધે જ, શક્તિની વ્યવહારમાં ઉપયોગ પૂરતી અભિવ્યક્તિ નથી. તે શક્તિનો

અભાવ ન માણાય છે.

આ શક્તિયોની અગેક્ષાથી વિચાર કરતાં મનુષ્યોની જુદી પણ આ-
ટલા ભેદવાળી ગણાય.

આ ભેદ ધણું કરીને સ્વભાવથી જ એટલે જન્મથી એટલે મર્ણથી જ
હોય છે. તેમાં જન્મ પછીનાં ખીજાં કારણોથી કેટલાએક ફેરફાર સદજ
સ્વભાવે થાય છે. આ અને યોગ્ય સુક્તિયો જાણવામાં હોય તો કેટલોએક
ફેરફાર પર્ષ થકે ખરો. પરંતુ યોગ્ય સુક્તિયો ધણા જ વિરલ પ્રયોજના
જાણવામાં હોય છે. તેથી એ સ્વભાવથી જ બંધાયલા-તથા બંધાતા ભે-
દમાં મોટા ફેરફાર થવાનો સંભવ ઓછો છે.

આ શક્તિયો આયુરના જુદા જુદા ભાગમાં જુદે જુદે અંશે અ-
ભિવ્યક્ત એટલે ખીલેલી હોય છે. એ શક્તિયો મનુષ્યના સ્પૃશ્ય શરીરદ્વારા
અભિવ્યક્ત થાય છે તેથી મનુષ્ય શરીરની જુદા જુદા વખતની સ્થિતિ
ઉપર પણ એ શક્તિની પ્રતીતિનો આધાર છે. મનુષ્ય શરીર અહો રાતના
મોવિય કલાકમાં જુદે જુદે વખતે જુદી સ્થિતિમાં હોય છે તેથી એ શ-
ક્તિયો પણ તે તે વખતે જુદી જુદી ક્રિયામાં હોય છે.

અલેક્ઝાન્ડર યેન નામક પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજી પિદ્ધાન પોતાના શિક્ષણ
શાસ્ત્ર સંબંધના ગ્રંથમાં (Education as a Science) આ વિષે
નીચે પ્રમાણે વિચારો દર્શાવે છે. તે ઉપયોગી જાણી ટાંકવા છે.

“ધારણ શક્તિના શરીર સાથેના સંબંધ વિશે જાણી વરદથી વિચાર
કરતાં જણાય છે કે મનમાં સંસ્કાર ધારણ કરવાનું બળ જુદે-જુદે વખતે
ધણું જુદે-જુદે અંશે હોય છે. આપણે એટલું તો ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ,
કે એવો પણ કેટલોએક વખત હોય છે કે જે વખતે આપણે કોઈપણ સંસ્કાર
ને દૃઢ ધારણ કરી શકવા સમર્થ હોતા નથી; અને ખીજા કેટલીએક વખતે
આપણે એવી પણ સ્થિતિમાં હોઈએ છીએ કે તે વખતે સંસ્કાર ધારણ
કરવાનું આપણામાં અસાધારણ સામર્થ્ય હોય છે. આ પ્રમાણે જુદે-જુદે
વખતે ધારણ શક્તિ ભિન્ન, ભિન્ન ક્રિયામાં હોય છે. તે ઉપરથી એમ સ-
મજવાનું નથી કે મનની ખીજા પણ શક્તિયો તેમની સાથે જ ઓછી
વધતી હોય છે. આપણે આપણું નિલ નિયમનું ખીજુ ધણું કરી રાખીએ
છીએ. વાંચવું લખવું-વાતો કરવી-રમતો, રમવી-એ બધું પદ થકે છે.
પરંતુ નવું જ્ઞાન મેળું કરવું તેને સ્મરણમાં રાખવું, અર્થાત્ નવા સં-

સ્કાર ધારણ કરવા તેને માટે આપણું મન જોડું જોઈએ તેવું તેવારે હોવું નથી. અને તેથી ધણીવાર એવું પણ જાને છે કે જે કામમાં અથવા વાર્તામાં એકસણે આપણે જાતે ગાગ લીધે હોય તેવું જ દ્વિતીય કણે વિસ્મરણ થયું માલમ પડે છે. અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીને અને ધારણના પ્રયોગ કરનાર સાધકને આ વાર્તા અનુવાદ સિદ્ધ છે.

એટલું તો ખરું જ કે નવા સંસ્કાર ધારણ કરવાની ક્રિયામાં મનજના ઊંચામાં ઊંચા જગતી જરૂર છે. તેથી જે વખતે આપણું મન અથવા આપણું મન નવું જાન—નવી રેવો ધારણ કરવા યોગ્ય સ્થિતિમાં હોય છે તે વખતે મગજમાં પ્રવૃત્તિ સક્રિય રહીલકમાં છે એમ સમજવાનું છે. તે વખતની શરીરની સ્થિતિ મનજના હંચામાં હંચા જાગતી પ્રતીતિને અનુકૂળ હોવી જોઈએ. આપણે એક દૃષ્ટાંત લઈ જોઈશું.

જ્યોતિષિનો કાંઈ નવો સિદ્ધાન્ત સિદ્ધ કરવામાં અથવા શુદ્ધરૂપની વસ્તુ એટલે ત્યાં કરવામાં, કાપડાની કલમે લગાડવામાં તથા એવાં જ બીજાં શુદ્ધિજનતા કામમાં મનને કંઈ ઓછાં શ્રમ નથી. અને એવા માનસ શ્રમનાં કાર્યો તે વખતે મગજનું દ્રવ્યગત ગળ જેટલું વધારે હોય છે તેના પ્રમાણમાં સ્વસ્થતાથી કરી શકાય છે.

આ વિગેરે કેટલાએક વિચાર કર્યા પછી હવે આપણે જોઈએ કે જ્ઞાન પ્રાપ્તિમાટે અથવા નવા સંસ્કાર ધારણ કરવા માટે કયા કયા વખત અનુકૂળ છે. એવો નિશ્ચય જ છે કે પ્રાતઃકાલમાં એટલે પ્રથમ પ્રહરમાં આખા શરીરની અને મગજની સક્રિય થઈ રહેતી હોય છે અને સાંજ પડતામાં તે કામે કરીને મંદ પડી જાય છે. આથી એટલું તો નક્કી જ કે પ્રાતઃકાલનો વખત સંસ્કાર ધારણ કરવામાં ખરેખરો અનુકૂળ છે. એક વખત આહાર લીધા પછીના બે ત્રણ કલાક સુધી મગજનું જગ થઈ જાય છે. વિગેરે.”

“માણસની જુદી જુદી સ્થિતિને લીધે આ નિયમમાં કેટલોએક ફેરફાર જોવામાં આવે છે ખરો. જે આપણે સવાર જાગેરના વખતમાં જ નિદ્રા અથવા પ્રવૃત્તિ વિરામ લીધે હોય તે સાંજે આપણી સક્રિયતા તાજી હોય છે. પરંતુ તે સાંજની સક્રિય ગમે. તેથી તાજી હોય તેવા પ્રાતઃકાલની સક્રિયતા ન પડે. દિવસના વખતમાં આપણે ગમે તેટલું ઓછું કામ કરીએ તોપણ જ્ઞાનવૃત્તિઓનું જગ કામે કરીને જે મંદ પડે જાય

છે તે તો સાંજ પડતાં થયાનું જ.

...એ તો એક નિયમ જ છે કે વર્ષમાં શીતકાળમાં મગજની સક્રિય પૂર્વજાલમાં હોય છે. અને શીયાળામાં જ શરીર તથા મનનું વધારે કામ થઈ શકે છે. ઉષ્ણકાળમાં કરેલો અભ્યાસ તેટલો સળગી જાય નથી.”

પ્રાણાયામ ધારણા ધ્યાનાદિ સાધનોના સાધકને પણ વર્ષની ઋતુ અનુસાર અને દિવસમાં કાલાનુસાર યોગ્ય ફેરફાર કરવા પડે છે તે તે તે સાધકને સુચીત છે. એટલે એ મગજના સ્વભાવનું વર્ણન મથાર્થ છે.

શ્રી પંચવરદ વૃત્તાંત.

(અનુસંધાન વલેગાન રૂપના પૃષ્ઠ ૧૧૩ થી.)

...તથા ક્રમે ઉપાસનાના સગ્રુથ તથા નિર્ગ્રુથ એ બેમાંથી પ્રત્યેકના બે બે બેદ પાડવા પડે છે. એક તો સગ્રુથ પદાર્થોના ઉપાસના અથવા સગ્રુથ સાકાર ઉપાસના; અને બીજી સગ્રુથ સૂક્ષ્મ તત્વાકાર ઉપાસના અથવા સગ્રુથ નિરાકાર ઉપાસના. સાં ઉપાસ્યને વિષે ગુણો વા ધર્મોનાં આરોપણ પૂર્વક, જે ઉપાસના થાય તે સગ્રુથોપાસના છે. તેમાં ઉપાસ્યને વિષે - ગુણ વા ધર્મોનો આરોપ છતાં આકારનો પણ આરોપ કરવામાં આવે તે સગ્રુથ સાકાર ઉપાસના. જેમ કે વિષ્ણુલોકનિવાસી, અતુલ્લભ, સંખ, મહા, મહા; પ્રકારે ધારણ કરનાર ધનરથાગ વર્ણુવાળી મનોહર મૂર્તિવાળા વિષ્ણુ જાગવાતલી અથવા એ જ પ્રકારે ખીલ રથાનાધિપતિ ઉપાસ્ય દેવતાઓની ધારણામાં લેવાતું રૂપ તે આકાર; તથા જગતના પાસન કરનારા, શુભ માત્રનાં કર્મકળને આપનારા, દયા સ્વભાવ આદિથી સુખ, વિગેરે ધર્મોને જે આરોપાય તે ગુણ. આ પ્રકારે આકાર તથા ગુણનો જેમાં આરોપ કરાય છે, એવા ઉપાસ્ય સ્વરૂપની ઉપાસના તે સગ્રુથ સાકારઉપાસના છે. તથા જેમાં ગુણોનો વા ધર્મોનો આરોપ કરવામાં આવે, તથાપિ આકારનો આરોપ કરવામાં આવે નહિ એવી ઉપાસના તે સગ્રુથ નિરાકાર ઉપાસના છે. જેમકે દશ દિશમાં અનવધિપણે વ્યાપક, જેના પિના અણુમાત્ર પણ જગા આસી નથી એવા, હસ્તપાદાદિ કર્મેન્દ્રિય તથા ઔર્ભાવકાદિ ચારેન્દ્રિય જેને નથી છતાં સર્વથા, સર્વના કારણરૂપ, સર્વને નિષાગમાં ચલાવનાર, સર્વના દૃષ્ટા, કૃપા ઉદારતા આદિથી સુખ, ઉપાસકના રક્ષક, વિગેરે ત્રિગેરે. આ

પ્રકારે જેમાં સર્વવૃત્તાદિ ધર્મો વા ગુણોનો આરોપ કરવામાં આવે પરંતુ
 ગોળ, લંબ, ત્રિકોણ, ચતુષ્કોણાદિ વા ગુણ્યાદિ પ્રાણી સરીરસગાનાં વા ઉ-
 તર-કોઈ પણ પ્રકારના આકારનો આરોપ કરવામાં આવતો નથી, પણ ઉ-
 લટા નિરાકારાદિ શબ્દોના આરોપવડે આકારના વિશેષપૂર્વક ઉપાસનરચણી
 જે ઉપાસના કરવામાં આવે તે સુશુભ નિરાકાર ઉપાસના છે. બીજા નિ-
 શુભ ઉપાસનાના પણ એ જ પ્રકારે-જે એક પાડવા થટે છે, તેમાં પ્રથમ
 નિશુભ સાકાર, અને બીજા નિશુભ નિરાકાર. સાં શુભમયી માયાના સંબંધવાળા
 છતાં શુભનો જેના સાથે શુભ શુભી જાત સંબંધ કદાચિત્ત પણ થતો નથી
 એવા સ્વતઃ શરીરી તદિ છતાં પણ ઉપાસકને સામયિક શરીરવાળા ઉ-
 પાસનાના આંતમાં પ્રતીત થતા, શરીરના સંપૂર્ણ શુભ વા ધર્મથી અસ-
 બદ્ધ એવા, પ્રકૃતિ સ્થાનમાં વ્યાપેલા છતાં આંકાર સ્વરૂપોના આંકટા-
 દની ગર્ભાદાયકે આંકાર પરિણામવાળા, તે નિશુભસાકાર ઉપાસ છે. તે
 મની વિવિધ પ્રકારે કરાતી ઉપાસના તે નિશુભ સાકાર ઉપાસના છે. તથા
 પરમ લ-ત્વરે પ્રકૃતિને વ્યાપીને પણ પ્રકૃતિરિક્તિઆદિ જડ પરિ-
 ઘાતને પ્રાપ્ત સંપૂર્ણ સુદ્ધ દ્રવ્યની મર્બાદાયી ઉત્તર સર્વ-પ્રદેશમાં વ્યાપક
 તેમ જ જેના સાથે પ્રકૃતિનો સાક્ષાત્ત્વ વા પરંપરા કાર્યકાર પરિણામ પ-
 વામાં કદાચિત્ત પણ સંબંધ થતો નથી એવા, તથા એ પ્રકૃતિ નામના
 સુદ્ધ દ્રવ્યના શુભના સંબંધથી પણ અતીત હોવાથી શુભાતીત તથા અ-
 મર્બાદ હોવાથી જેને કોઈ પ્રકારનો પણ આકાર બાંધી રહ્યો નથી એવા,
 અર્થાત્ દેશ કાલ વસ્તુ પરિવર્તેદયી રહિત ઉપાસની જે વિવિધ પ્રકારે
 ઉપાસના કરવામાં આવે છે, તે નિશુભ નિરાકાર ઉપાસના છે. એ
 ચારે પ્રકારની ઉપાસનાના પુનઃ સકાગ તથા નિષ્કામ એવા જે એક છે,
 સાં જે ઉપાસના કેવળ મોક્ષસુખ-વિનાના સંપૂર્ણ અદિક કે પારલૌકિક
 સુખની અભિલાષાવડે કરવામાં આવે તે સકાગ ઉપાસના ગણાય છે. અને
 જે ઉપાસના કેવળ મોક્ષની જ અભિલાષાવડે કરવામાં આવે છે, તે નિષ્કામ
 ઉપાસના ગણાય છે. એ નાના કમ સકાગપણે કર્યા છે, અને તેમાં આવી
 મોક્ષી ઉપાસના પણ સકાગપણે મારાથી કરાઈ છે, તથાપિ ઉપાસકે ઉ-
 પાસ્યાકાર પરિણામને પામવા પર્વત જે ઉપાસનામાં અવિચ્છિન્ન તૈલધા-
 રાવત્ વૃત્તિને સ્થાપવી જોઈએ તે મારાથી રૂડે પ્રકારે સ્થપાઈ નથી, અને
 તેથી જ મને હજી ઉપાસના સંબંધે તુષ્ઠિ થઈ નથી. ઉપાસ્યાકાર પરિ-

જામને પામવા યોગ્ય અંતઃકરણનું સ્થાયી તે તે સકામ ઉપાસનાકાળે ન
હોવાથી જ તદ્દકાર પરિણામને મારાથી પમાયું નથી. જે ઉપાસનાર્થ
સ્થાયી વિરોધી અને આંતર્યનું સામક સકામપણું વિવિધમાન હોય છે તે
ઉપાસના કવચિત્ આમણી પુરુષને જ ઉપાસ્યાકાર પરિણામને પ્રાપ્ત થવા દે છે.
જેથી મને યોગ્ય પરિણામકર ન આજુનાર આ વિલેપના કારણરૂપ સ-
કામપણાનો હવે મારે સત્તર અંતરથી ત્યાગ કરવો જોઈએ, અને યોગ્ય
પ્રકારે નિષ્કામ ઉપાસનાનો જ આરંભ કરવો જોઈએ. કોઈ કોઈ પ્રસંગે
નિષ્કામમાં ગણી સકાય એવાં ક્રમોનું મારાથી અનુદાન કરાયું છે, તોપ-
ણુ તે આજપર્યંત મને નિષ્કામ ઉપાસનામાં જોડનાર થયું નથી. તથાપિ
આજે મને જે નિષ્કામ ઉપાસનામાં દૃઢ અભિરુચિ ઉત્પન્ન થઈ જણાય
છે, તે સકામ ક્રમોપાસના તથા પ્રસંગવશાત્ કરાયેલાં નિષ્કામ કર્મનું જ
ફલ છે, એમાં કોઈ સંદેહ નથી.

આ વિગેરે અનેક પ્રકારના વિચારને કરીને તત્વસાક્ષાત્કાર પર્વેત આ-
મવા તો અંતમાં તત્વાકાર પરિણામને પામવાપર્યંત દૃઢપણે નિષ્કામ ઉ-
પાસના કરવા કરવાના નિશ્ચયપૂર્વક મેં કમથી પ્રથમપ્રાપ્ત સગુણ સાકાર
ઈશ્વરની નિષ્કામ ઉપાસનાનો આરંભ કર્યો. આ ઉપર વર્ણવેલા આદ્ય ઉ-
પાસનાના ભેદને યોગ્ય પ્રકારે સિદ્ધ કરનાર પુરુષને સંપૂર્ણ ક્રિયાપ્રધાન,
વિચારપ્રધાન તથા મિત્ર માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થનાર અધિકારી પડે કરાતાં સા-
ધનોનો ઉપયોગ છે, અને તે ઉપાસના માર્ગે જનાર પુરુષને સંપન્ના સા-
ધનતા પ્રકાર સદૃઢ આવૃત્તા જાય છે, જેથી તે ઉપાસકને તે ત્રણે માર્ગ-
નાં મુખાકર્મવડે પૃથક્ પૃથક્ સાધનો કરવાની અપેક્ષા રહેતી નથી.

આ ઉપાસનાના આરંભથી તે એની સિદ્ધિપર્યંતમાં નાના અંતર ત-
થા બહિર્ વિદ્યો પ્રતીત થયાં. પણુ તે સર્વને ઉપાસ્યસ્વરૂપમાં વૃત્તિના દ-
ંદતાપૂર્વક અનુસંધાન કરવારૂપ પ્રપાનકારા મેં નિષ્કૃષ્ટ કર્યાં હતાં.

વૃત્તિમાં ઉપાસ્યાકાર પરિણામને પામવા યોગ્ય સામર્થ્ય આજુબા અ-
ર્થે તેને નાના રૂપાનમાં નાના પદાર્થોકાર પરિણામને પમાડવાનો અભ્યસ
સાધકે વા ઉપાસકે કરવો પડે છે. તે પૂર્વે વૃત્તિને વિવિધ સાધે, સગ્રહ

૧ ઉપર કહેલાં ક્રિયાપ્રધાન, વિચાર પ્રધાન તથા મિત્રપ્રધાન માર્ગ-
નાં મુખ્ય સાધનોનાં સ્વરૂપ શ્રી સિદ્ધાન્તસિન્ધુ ગ્રંથના પ્રથમ રાતના અ-
ંતમાં વિસ્તારે પૂર્વક વર્ણન કરાયાં છે, માટે આ સ્થળે મુનઃ તેમને સ્ફુટ
કરી સમ્યાં ગયાં.

કરવાનાં દ્વારરૂપ ઈન્દ્રિયોને આપણે અધીન વર્તેવવાને અર્થાત્ ઉપાસ્યવિરોધક વ્યાપારમાં જ પ્રવૃત્ત થવાના અનુકૂળ વેગવાળી કરવામાં આવે છે. ઉપાસકને વૃત્તિના નિરોધ કરવાના સમયે વારંવાર વિદ્યમાનના સંપૂર્ણ ઈન્દ્રિયોમાં પ્રધાન એવી યોગ, ત્વદ્ વધા અસ્તુ-ઈન્દ્રિય છે. તેમનો પ્રયત્ન રૂડે પ્રકારે જ્ય કરવો અવશ્યનો છે. ત્યાં ઉપાસનાકાળે ઉપાસ્યથી વ્યતિરિક્ત પદાર્થગાત્રના સંબંધમાં ઉપાસકની ઈચ્છાથી તે તે ઈન્દ્રિયની નિવૃત્તિ રહેવી એ જ આ સ્થળે ઈન્દ્રિયનો રૂડે પ્રકારે જ્ય સમજવો.

ઉપાસકને વિદ્યમાં પ્રત્યક્ષ દ્વારરૂપ આ ચાર છે.

૧ પ્રતિકૂળ શરીર, ૨ પ્રતિકૂળ વેગવાળી વૃત્તિ, ૩ પ્રતિકૂળ વિષયના સંબંધમાં આસક્ત ઈન્દ્રિય, અને ૪ પ્રતિકૂળ પ્રાણિપદાર્થનો સંગ વા સમીપતા. ઉપાસના સિદ્ધ કરાવવામાં પણ અનુકૂળ થવાથી એજ ચાર સાદાક છે. અનુકૂળ શરીર એટલે રોગાદિ વ્યથાથી રહિત નીરોગ શરીર. અનુકૂળ અંતઃકરણ, મન, વા વૃત્તિ એટલે આત્મસ્ય પ્રમાદાદિ દોષોના હાવાદક તામસ સ્વભાવથી તથા કામ ક્રોધ રાગદ્વેષાદિ દોષોના પ્રવર્તક રાજસ સ્વભાવથી રહિત અંતઃકરણ, મન વા વૃત્તિ. અનુકૂળ ઈન્દ્રિય એટલે અનુકૂળ વસ્તુરૂપ ઈષ્ટને જ સર્વ વિષયના અધિકરણરૂપ માનીને તેમાં જ વેગવડે પ્રાપ્ત થનારી ઈન્દ્રિય. અને અનુકૂળ પ્રાણિપદાર્થની સમીપતા એટલે સુદૃશ્ય અથવા સમાન સાધન બળવાળા ઉપાસક પુરો તથા તેમાં આવશ્ય ઉપયોગી પદાર્થની સમીપતા. આ ચાર, ઉપાસના સિદ્ધ કરાવવામાં હેતુરૂપ છે. એથી પ્રતિકૂળને પૂર્વોક્ત પ્રતિકૂળના અર્થરૂપ જણવા.

આ ચાર વિદ્યમાં પ્રથમ જે પ્રતિકૂળ શરીરરૂપ વિદ્ય છે, તે તો ઈન્દ્રિયની કૃપાથી મારામાં મુખ્ય પ્રતિબંધકરૂપ જણાયું નથી. પ્રસંગવશાત્ જ્યારે ક્ષુદ્ર વ્યાધિઓ આવીને પીડતા, પણ તે આસ-સાધકાવસ્થામાં મને પીડનાર યથા ન હતા, અર્થાત્ શરીર તો અનુકૂળ જ હતું, એમ ગણવામાં કોઈ મોટો વિરોધ નથી. પ્રતિકૂળ વેગવાળું અંતઃકરણ, મન વા વૃત્તિ એ ધણે પ્રસંગે ઉપાસનાના આરંભમાં વિદ્ય કરનાર જણાયાં હતાં. ભારે ભારે હું ઉપાસનાનો આરંભ કરી એમું લારે ત્યારે છંદે-હેસાં નાગનામણી કે વ્યાધની ન્તિ જેમ અંતરમાં પ્રાપ્ત થનારને આવશ્ય હાનિ કરે છે, તેમ એ મન તથા નાના વૃત્તિ મને ધણે ધણે વિકળ કરતાં. ભારે હું ઈષ્ટનું અનુસંધાન કરવાનો આરંભ કરું ત્યારે ભ્રમણ તો એ

મન તથા વૃત્તિ સમજાવે મિત્રની પેઠે મારી ક્રિયામાં અનુકૂળ થઈ પ્રવેશ કરતાં. પણ જો કપડી મિત્ર, ઉપરથી આપણા ઈશ્ટની જ ઈચ્છા કરતો હોય તો અંદરથી આપણું અનિષ્ટ જ કરવામાં અભિરૂચિવાળો રહીને લાગ, સાધીને આપણને અસાવધ કરીને આપણને અનુચિત વ્યવહારમાં જોડીને આપણું અનિષ્ટ જ કરે છે. તેમ જો મન તથા વૃત્તિ પ્રથમ અનુકૂળ બાવ દેખાડીને પછી ક્રમે કરી અને અસાવધ કરીને અનિષ્ટના જનક વ્યવહારના ચિંતનમાં જોડી દેતાં તેજો જાને જોગતાં હતાં. વળી કાણુ પશ્ચાત્ત પુનઃ સાવધાન થઈને જોમના છાત્રને જાણીને જો મનવૃત્તિને તિરસ્કાર કરીને, અલંબ લખાવીને, જોમનાથી પૂર્વપચાના નિશ્ચયને આગળ રચાવીને પુનઃ હું છોટોપાસનામાં પ્રવેશ કરતો. આ પ્રમાણે અનેક પાર જો મન તથા વૃત્તિજો સાથે યુદ્ધ કરતો, તથા પ્રસંગે જોમની સ્તુતિ કરતો. ઉત્તરોત્તર મારી ઉપાસનામાં દૃઢ થતો ગયો. યોગ્ય કાળ તથા પ્રયત્નના ચેત્રે સચણુ સાકાર નિષ્કામ ઉપાસનામાં હું સદૃશ થયા સરજો જાણ્યો. નિશ્ચય કરેલા ઈશ્વરવરણની અંતર વા બહિર ઈચ્છિત સ્થાનમાં પધાવત પ્રતીતિ, તથા ઉપાસનાના નિયમિત કાલપરિત વિખતીય વૃત્તિના વ્યવધાનરહિત ઈશ્વરવરણના અવસેકનમાં જ તત્પરતા, તથા ઈશ્વરવરણનું અનુસંધાન થયા પછી મન વા ચિત્ત તથા વૃત્તિને ઈન્દ્રિયોસહિત જે અવસર બાવ થઈ રહેવો જો આ સ્થળે સરલતા સમજવી.

આ પ્રકારે અન્ય વ્યવહાર સંબંધી સંપૂર્ણ વ્યાપારની રૂઢે પ્રકારે સિદ્ધિ કરીને વ્યવહારની પરિસિમા ઉપર આવી રહેલો હું દિવસ રાત્રિના આરંભમાં તથા અંતના સમયમાં પવિત્રપણે શુદ્ધયુદ્ધિપૂર્વક ઈષ્ટોપાસના કરવા લાગ્યો. તેથી ક્રમે કરીને મારા અંતઃકરણના પ્રગલ રાજસ તામસ બાવ સિધિલ થતા જાણ્યા. સારખળી ઉત્તરોત્તર પ્રવૃત્તિ કરવામાં આ મન તથા વૃત્તિરૂપ અંતઃકરણ અને સાક્ષાત્ પ્રતિજ્ઞાનું જાણ્યું નહિ.

અંતઃકરણની સિધિલતા થયાથી ઈન્દ્રિયોની પણ પોતપોતાના વિષયમાં જે અલંબ આસક્તિપૂર્વક ગતિ હતી તે રોકાઈ જતી જાણાઈ. તેથી આ ઈન્દ્રિયોની અયોગ્ય પ્રવૃત્તિરૂપ પ્રતિજ્ઞાની પણ વિશેષ અંશે નિવૃત્તિ જાણાઈ હતી. ચોથું વિધન જે પ્રતિકૂળ પ્રાણિપદાર્થનો સંગ વા સમીપતા છે, તે પ્રથમતઃ જે પ્રયત્નપૂર્વક ત્યાજ્યું હતું. તેણે અને પ્રથમ તો મારા કાર્યમાં પ્રવેશ કરી દઈ આપ્યું નહિ, પણ પછી પાછળથી અને જો વિધે પશો

સંતોષ આપ્યો હતો. તે દવે સ્પષ્ટ કરીને કહ્યું. પ્રીતિપૂર્વક સર્વ અવશ્ય કરે. સચુલ્લ સાકાર ઉપાસનાનો પરિપાક થયા પછી સચુલ્લ નિરાકાર ઉપાસનામાં આ અંતઃકરણ વૃત્તિ સહિત જોડાયું, સારે સંપૂર્ણ વિશ્વપ્રપંચ ઈશ્વરી વસ્તુતઃ પૃથક્ નથી એવો મને દૃઢ અનુભવ થયો. ઉપાસનાકાળે સર્વ જગતનો પ્રથમ ઉપાસ્યમાં લય થતો, અને પછી આ દેહમાં 'હું છું' એવું માનનાર જે ઉપાસક, તે હું પણ ઋણે કરીને ઉપાસ્યસંમુખ વિસાઈ ગયો સરખો થતાં—અર્થાત્ ઉપાસ્ય સર્વ સ્થળે હોવાથી, સંમુખ વિસાઈ ગયો સરખો થતાં, એટલે બિનાસ્થિતિસ્વરૂપે પોતાની પ્રતીતિ કરતો હતો, તે પોતે પણ તેમાં લય ભાવને પામી જતાં—ઉપાસ્ય માત્રની સ્થિતિ રહેતી. એ કાળ કેવળ ઉપાસ્યાકાર એટલે સુખસ્વરૂપાકાર થયેલો હું 'પૃથક્ ભાવથી રહિત, ઉપાસ્યમાં લયભાવને પામી રહેતો. અને ઉપાસનાના સમયની અવધિએ પુનઃ જાગૃત્ કરનાર સંસ્કારના બળે ઋણે કરીને પ્રથમ મારી પ્રતીતિ કરતો, પછી ઉપાસ્ય સ્વરૂપને અનુભવતો, પછી ઉપાસ્યના સર્વ વ્યાપક સ્વરૂપમાંજ જગતને પૂર્વવત્ અનુભવતો. આ પ્રકારનાં સચુલ્લ નિરાકાર ઉપાસ્યના સ્વરૂપ સાથે નિરંતર વૃત્તિનું અનુસંધાન કરતો 'હું' ઉપાસનાવસ્થામાં પણ પૂર્વ કરતાં અધિક સંતોષ તથા નિર્ભયતાનો અનુભવ કરવા લાગ્યો, તથા અંતઃકરણ પણ સંપૂર્ણ સંસયવિપર્ણ્ય હોવાથી રહિત થયેલું અનુભવમાં આવવા લાગ્યું.

મહા પ્રલયના સમયે મૂળ પ્રકૃતિપિન્ડિત્વે એતન જે શુદ્ધ બ્રહ્મ, મહાકાલ વા મહેશ્વરાદિ સંસારી અનુભવાય છે તે, 'દ્રોહ ભગવાનની ઈષ્ટ-અજ્ઞાને તૃપ્ત કરવા નિમિત્ત દિવ્ય લીલાતનુને ધારણ કરી તે સ્વે પ્રતીત થાય છે. એ નિર્ગુણ સાકાર સ્વરૂપ છે. તે નિર્ગુણ સાકાર ઈષ્ટ સ્વરૂપને જોતાં જોતાં જેમ તે મહેશ્વરથી બાહ્યરિપ્ત રચાવને કાર્યકાર પરિણામથી રહિત કેવળ પ્રકૃતિસ્વે તે 'દ્રોહ અનુભવે છે, અને તે પ્રકૃતિસ્વ એતનસંતાના બળે પ્રસરતું પ્રકૃતિ દ્રવ્ય વેગવડે મહેશ્વરના નિર્ગુણ સાકાર સ્વરૂપને નિર્ગુણ નિરાકાર સંતોષ કરી તેમાં મળી જઈ પછી 'દ્રોહનાં દિવ્ય તનુને પોતામાં સુપ્ત કરી દે છે, અર્થાત્ લગ કરી દે છે, તેમ પ્રથમ સચુલ્લ સાકાર ઉપાસ્યના સ્વરૂપને અનુભવતો હું તદ્દગિત નાગરૂપ જગતને સામ્યાવસ્થાવાળી પ્રકૃતિસ્વ જ અનુભવતો હતો, તે પ્રકૃતિસ્વ દ્રવ્ય જે મારા સચુલ્લ સાકાર ઉપાસ્યની બિન સંતાનાયું નથી, તેમાં પ્રથમ આ

સગુણ સાકાર સ્વરૂપ એક બાવને પામી જતું, અને પછી જેમ દસ દિ-
શને પૂર્ણ કરતું જળ, પ્રાણિપદાર્થ માત્રને ઢાંકતું આતીને મધ્યસ્થિત કોઈ
એક દેશના ઉપર ફરી વળી તેને પોતામાં ગ્રુપ્ત કરી કેવળ પોતે જ સર્વ
સ્થળે હોય છે તેમ મારા સગુણ સાકાર સેવ્ય, સગુણ નિરાકાર સ્વરૂપને
પામી, હું દેશરૂપ મધ્યસ્થ ઉપાસકને આશ્ચર્યન કરી રહેતા, અને પછી
ઉપાસનાના નિયમિત સમયની સમાપ્તિએ, જેમ સર્ગ કાળે પુનઃ સામ્યા-
વસ્થાવાળા પ્રકૃતિસ્થાનમાં પ્રથમ રૂઢ ભગવાન પ્રકટ થઈને પશ્ચાત્ત સંપૂર્ણ
સ્થિતિનું મંડાણ પામ્ય છે અને જેમ અંતમાં ઉચ્ચસ્થાનાવચ્છિન્ન દેશને ગ્રુપ્ત
કરવા પર્વત પ્રવર્તેલું જળ પુનઃ ઉતરીને પ્રથમ દેશને પ્રકટ કરીને પછી
સંપૂર્ણ સ્થાન તથા પદાર્થને સ્પષ્ટ કરે છે, તેમ મારા ઉપાસ્ય, પ્રથમ પો-
તામાં મારી પ્રતીતિ મને કરાવીને પછી પોતાના વ્યાપક સ્વરૂપમાં જ આ
સંપૂર્ણ જગત્સાની જેમની તેમ પ્રતીતિ મને કરાવતા અનુભવાતા હતા.

આ પ્રકારે સગુણ સાકાર તથા સગુણ નિરાકાર ઉપાસનામાં મારે
હતાથી ઉત્તમ પ્રકારનો પ્રવેશ થયો સારે મને ઉપાસના કાળે તથા ઉ-
ત્થાનકાળે પણ અવર્ણનીય આનંદ પ્રતીત થતો હતો.

પ્રથમથી જ લોકોમાં મારી ઉત્કૃષ્ટતાને સન્નિધિ પુરો પાડેલા સર્વ-
તા હતા, તથા હું ઉત્તરોત્તર વ્યવહારની અધિક કાળછને ત્યજીને પરમાર્થ
નિમિત્તે ઈષ્ટોપાસનામાં તત્પર રહું છું એ વાર્તાને પણ સર્વ સન્નિધિમાં જા-
ણતા હતા તેથી કામે કરીને સન્નિધિના મારા અધિક સ્થિતિ થવા લા-
ગી. આ જગત્ત ગુણદોષવાળી પ્રકૃતિનું કાર્ય હોવાથી સંપૂર્ણ જગત્ત ગુણ-
દોષથી નિરંતર મુક્ત જ હોય છે. (પ્રકૃતિને ગુણમયી કહી છે. દોષવાળી
કહેવાં યોગ્ય નથી. પણ જ્યાં જ્યાં ગુણનું સ્થાન હોય છે ત્યાં ત્યાં દોષનો
પણ ભાવજ હોય છે, માટે પ્રકૃતિને ગુણદોષવાળી કહેવામાં કોઈ વિરોધ
નથી. રજ, સત્, તથા તમ એ ગુણો પણ એક જીજ્ઞાની અગેક્ષાથી આ
લોકમાં કાર્યની પ્રવૃત્તિવડે દોષરૂપ જ ગણાય છે.) આ જગત્તમાં ઈશ્વરના
પણ અવિરોધ તથા વિરોધને સાધનાર જીવો છે, તો ઈતર દેવ કે મનુ-
ષ્યના વિરોધ તથા અવિરોધને સાધનાર પ્રજા હોય એમાં શું આશ્ચર્ય છે!
શિકાર કરનારા શિકારીઓ જે પશુપક્ષીને મારે છે, તેમનું કાંઈ સકારણ
વેર પ્રત્યક્ષ નથી. તેમ જ માત્સ્યને મારનાર માછીનું ને મત્સ્યનું કાંઈ સ-
કારણ વેર પ્રત્યક્ષ નથી. તેમણે તે કુદ જનો પ્રતિદિવસ તેમને મારે છે.

તેમ જ જમતમાં સપુરણ તથા દુર્જનોનું કાંઈ સકારણ વૈર પ્રત્યક્ષ નથી
પરંતુ તે દુર્જનો પોતાના દુષ્ટ સ્વભાવને વશ રહી નિરંતર દેવ તથા સારી નિ-
દાને કરે જ છે.

આ પ્રકારના નિયમને અનુસરીને પણ સજ્જનો તથા દુર્જનો ક્રમે
કરી ગારી સ્તુતિ તથા નિંદા કરવામાં પ્રવૃત્ત થયા. તેમ જ કેવળ દૂર ર-
હીને જ સ્તુતિ ન કરતાં સજ્જનો તો પારંવાર મારા સંગની ઈચ્છા રા-
ખતા મારા સમીપ આવવા લાગ્યા, અને પોતાના શ્રેય નિમિત્તે નાના પ્ર-
કારની યજ્ઞના નિવારણાર્થે મારા પ્રતિ પ્રાર્થો કરી સમાધાન લેવાને ઈચ્છા-
વાન બન્યા. તેમને સમયની અનુકૂળતાએ યથાસક્તિ સમાધાન આપવા-
માં પ્રયત્ન તો મને પણ કોઈ મોટો વિરોધ જણાયો નહિ, -તેથી ઉત્તરો-
ત્તર એ વ્યવહાર વધવા લાગ્યો.

આ સંસારમાં ઈશ્વરની કૃપા તથા ઐશ્વર્ય અપવા તો બેમાંથી એક
પણ બંન્ને હોય છે, સાં સાધારણ રીતે લોકોની વિવિધ નિમિત્તથી પ્રવૃત્તિ
થતી જણાય છે. સાં અસૌકિક ઐશ્વર્યવાનના સમીપ તો આ લોકના વિ-
વિધ પદાર્થોના સુખની ભાસલાવાળા પ્રાણિઓ, જાય છે, અને કૃપા તથા
અસૌકિક ઐશ્વર્ય જમની પાસે હોય છે તેમની પાસે તો આ લોક પરલોકનાં
સમગ્ર સુખની અભિલાષાવાળાં, તથા અસૌકિક નિત્ય નિરામય સુખની
અભિલાષાવાળાં, એમ સંપૂર્ણ પ્રાણિઓની પ્રવૃત્તિ થાય છે. તથાપિ ઉન્નત
સ્વભાવસંસ્કાર કે પુણ્ય કર્મના સંસ્કારવિના કૃપાવાન તથા અસૌકિક ઐ-
શ્વર્યવાન પુરુષોનો પ્રાણિઓને સંબંધ જાયતો નથી. કોઈ અંદાજ પુણ્ય
વા સુસ્વભાવના સંસ્કારોને આગવુંક સંબંધ થાય છે, તો તે તત્કાળ ઉન્-
તરોત્તર જીવિને પામતો રહેતો નથી; મધ્યે જ પ્રતિજ્ઞા આપી સંબંધ
છૂટી જાય છે. તેથી તેવા મહાત્મા પુરુષસમીપ નિરંતર અધિક મનુષ્યોનો
સંબંધ જામ્યો રહેતો નથી, પણ નદીના જંગની પેટ્રે પ્રવાહરૂપ સંબંધ
યાય છે. કોઈ કોઈ પ્રજાનું સુસંસ્કારના યોગવાળા પુરુષો ઈચ્છાની અવધિ-
પર્યંત અર્થાત્ આત્મકામ યવા પર્યંત પણ ટકી રહે છે.

જેમ લૌકિક ઐશ્વર્યવાળા તથા ઈષ્ટકૃપાવાળા પુરુષો પણ હોય છે, તેમ
જ કેવળ કૃપાપ્રાપ્ત પુરુષો પણ હોય છે. અને એમ પ્રકારે એ કૃપા
તથા લૌકિક અસૌકિક ઉભય ઐશ્વર્યવાળા પુરુષો પણ આ જમતમાં હોય છે.
એમાંના પ્રલોકને વિવિધ સંસ્કાર જળવાળા પુરુષો પૂણ્ય સુધિથી સેવે છે.

તેમાં ઉત્તરોત્તર ક્રમથી શ્રેષ્ઠતાનો આ નિયમ જાણવો. જગત્માં સામાન્ય
છવેઠ કરતાં લૌકિક ઐશ્વર્યવાળા શ્રેષ્ઠ છે. (લૌકિક ઐશ્વર્યમાં ધનાદિ પદાર્થ
તથા વિવિધ વિદ્યા કલાદિનો સમાવેશ જાણવો.) તેનાથી કેવળ કૃપાપાત્ર
શ્રેષ્ઠ છે. (ઉત્તમ સદ્ગુણનીતિવાન તથા ઈશ્વરપરાયણુ પુદ્ધિવાળો, સર્વત્ર
નિરંતર શુભ જ ચિંતવનાર, મોક્ષેચ્છાવાળો મુમુક્ષુ કૃપાપાત્ર જાણવો) તે-
નાથી, કૃપા તથા લૌકિક ઐશ્વર્યવાળો શ્રેષ્ઠ છે. તેનાથી કૃપા તથા અલૌકિક
ઐશ્વર્યવાળો શ્રેષ્ઠ છે. તથા તેનાથી કૃપા, તથા લૌકિક અલૌકિક ઐશ્વર્ય-
વાળો પુરુષ શ્રેષ્ઠ છે. એ સપળા કરતાં પણ એ ત્રણ પ્રાપ્ત કર્યા પછી
એ જગુની અપેક્ષા ઉપેક્ષાથી રહિત ધર્મને નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં સ્થિત
છત્ર-સુકત પુરુષ શ્રેષ્ઠ ગણવો યોગ્ય છે. પરંતુ તેની સ્થિતિ વ્યવહાર દ-
શના અંતમાં ઉપર ધર્મ જવાથી આ ક્રમમાં તેની ગણના કરવી
હયિત નથી.

આ પ્રકારના પુરોપાસિત નાના પ્રકારના સંબંધવાળા અસંખ્ય છવેઠ-
નો આ સદ્વિપ્રવાહ વસા કરે છે. તેમાં મારા પ્રતિપણ મારાથી અનુકૂળ
પ્રતિકૂળ બાવનાં સંસ્કારવાળા પ્રાણિઓનો પ્રવાહ આવતો તથા જતો જો-
યો. અનુકૂળ પુદ્ધિવાળા પ્રાણિઓ તો મારા સમીપ આવીને પોતાનું દિત
પ્રધાનપણે તથા અદિત અત્યંત ગૌણપણે કરી જતા હતા. અત્યંત અનુ-
કૂળ પ્રાણિઓ તો મારાથી સંબંધ કરીને પોતાનું કેવળ દિત જ સાધતા
હતા. પ્રતિકૂળ મનુષ્યો જેઓ મારા પ્રતિ આવતાં તેઓ તો પ્રધાનપણે
અદિત અને ગૌણપણે પોતાનું દિત સાધી જતા. અને અત્યંત પ્રતિકૂળ
પ્રાણિઓ તો મારાથી સંબંધ કરીને તે પ્રડે પોતાનું કેવળ અદિત સાધી
લેતા હતા. અને મારાથી અનુકૂળપ્રતિકૂળ પુદ્ધિથી રહિત પુરુષો તો પ્રસ-
ંગવશાત્ પોતાના પ્રાપ્ત દિતને જ માત્ર સિદ્ધ કરી લેતા હતા. આ પ્રકાર-
ના સદ્સાવધિ મનુષ્યનો નિરંતર મારા પ્રતિ આવજનો વ્યવહાર થવા
લાગ્યો. ક્રમે કરી પ્રદેશથી પણ મનુષ્યની પરપરાદ્વારા ચાલેલી મારી કીર્તિને
શ્રવણ કરીને ધણા મનુષ્યો જતાં આવતાં માર્ગમાં શોધ કરીને કાંઈ તો
માત્ર દર્શનની લાલસાથી તથા કોઈ તો દર્શન તથા સમાગમથી બોધવાર્તા-
ને આપવા શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તને શ્રવણ કરવાની લાલસાથી આવવા લાગ્યા-
કાંઈ તો માત્ર એટલું જ જોવાને, કાંઈ મારી સ્થિતિ તથા કૃતિ જોવાને,
કાંઈ મારું વધત્ય જોવાને, કાંઈ મારા આશ્રમનો વેબવ જોવાને, કાંઈ મા-

રા સાત્વિક રાજસ તામસ સ્વભાવની મર્યાદાના અનુમાન કરવાને, કોઈ મારા જ્ઞાન વા અજ્ઞાનની તુલના કરવાને ને કોઈ તો મારા દંભી કે અ-
દંભીપણાના નિર્ણય કરવાને આવતા હતા. આ પ્રકારે અનેક મનુષ્યોના
નિરંતર સદ્વાસથી પણ કેટલાક દિવસ પર્થત તો મારા આંતઃકરણમાં
કોઈ પ્રકારની પણ મુક્તત્વના માર્ગની વિરોધી ભાવના પણ પ્રતીત થઈ ન-
હિ તેમ જ મારી વૃત્તિને નિયમિત તત્વાનુસંધાનનો વ્યવહાર-આસતો તે-
માં કિંચિત્ પણ વિલક્ષણતા જણાઈ નહિ. કારણ કે મારા નિયમિત નિ-
વૃત્તિ સેવવાના સમય શિવાયના કાળમાં જ આ જનસંગરૂપ ઉપાધિનો
નિરંતર સંબંધ રહેતો હતો. મારા દ્વારા સંભળના સિદ્ધાન્તને નિર્દિવાદપણે
શ્રવણ કરી સિદ્ધ કરનાર પુરુષો પોતાનાં આંતઃકરણમાં ક્ષત્ત્વના જાણેલા
નિશ્ચયોના અનુસાર આ પ્રકારના વિચારો કરવા લાગ્યા.

અપૂર્ણ.

મનની અસ્થિરતા વિષે.

સૌરકાં.

આ મન તો કણમાંક, ચોરે સોકે ફરી વળે,
કરીએ કોણ ઉપાય, ધરથી એ નવ નીકળે.
રથજ રથજ ધર કરી ધાય, આગળ આગળ એકલું-
સંતોષે ન રાગાય, કહી કહી પાડ્યા કેટલું.
ગળે કિંતિતું રાજ્ય, તોપણ પગ આગળ ભરે,
જ્યમ દોઝ્યાથી આજ્ય, અગ્નિ વધી ધૂમ જ કરે.
વઠ કેરું જ્યમ ળીજ, વાધી વસુધા પેરતું,
તેમ જ મનરૂપ ળીજ, મગ જાવે વધી હેરતું.
જાણે મન આ અર્થે, કામ ન આવે કાષ્ઠને,
તોપણ ઇચ્છી વ્યર્થ, નિરા વલોવે તોષ્ઠને.
ધી માંખણુ નવ યાય, તુચ્છ તકમાં મોહ છે,
સત્તલીન આ ગાય, પાત્રવિના પણ દોષ છે.
વિંજ પાત્રે રજગાંઘ, દોણું પવ વહી જાય છે,
ફિન ન માતું કાંઈ, દુઃખદાના રિપુ જાય છે.

મહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૩, - આપાદ કૃષ્ણ ૧૪ સં. ૧૯૪૭ દર્શન(અંક) ૯.

ઉદ્ભૂત પાપસંસ્કારના પરિણામ.

છપાય,

પાપ પ્રકટિને પ્રથમ, મલિન સંકલ્પો આણે,
અતિ ચંચળ કરિ ચિત્ત, બુદ્ધિને ભ્રમમાં તાણે,
દૃઢ નિશ્ચય નવ કરે, ભયર્થ મત બાંધે ઝાઝા,
અભિમાની અતિ થાય, ત્યજે મોટાની માત્રા,
વળિ નીતિ શાસ્ત્ર સ્વધર્મને, ત્યજી વિપરીત વાટે વહે,
તોપણ શાણો મણી આપને, સાચું સમજું છું કહે. ૧
પ્રકટ પાપ જન હોય, હૃદય અગ્નિવિણુ બાળે,
સુમતિકેરો માર્ગ, રોકિ મતિ અવળી વાળે,
શાણા જન દે સીખ, પ્રતિજ્ઞા તે પણ લાગે,
ગુણતાં હિતકર વાત, હૃદય જાણે રેણ વાળે,
સહ ક્રિયા કરે અન્યાયની, ન્યાય મણે નિમ્ન ઉર વિણે,
અતિ પાપપ્રકોપપ્રતાપથી, જગ સધળું અવળું દીસે, ૨
પ્રકટે જેનાં પાપ, બાપ માને નવ પાળે,
ભગિની વ્રાતશું વૈર, વિરોધે નિરાશિન ગાળે,
કરે મિત્રની ધાત, શત્રુને વશ નાહ વતે,
અધર્મોના ગુણુ ગાય, ન્હાય નિત પાતક ગતે,
બાહુ સજ્જનની નિંદા કરી, કહે દૂષિત નિદોષને,
વળિ દીનપ્રતિ અતિ ક્રોધ કરી, ધારે અતિશય રોપને. ૩
નવ જગે છે પાપ, તાપ સર્વોગે રોકે,
ત્યજે શુભ બાવહાર, સદા ચાહે અધિવેકે,

વદીને જૂઠું વેણુ, કહે સાચું બોલું છું,
 પ્રકટ કરી અન્યાય, કહે ન્યાય જ તોણું છું,
 ત્યાં અવરતણું હિત હોય ત્યાં, વ્યર્થ જઈ આડો પડે,
 વળિ અહિત ચઢીને અન્યનું, ત્યાં ત્યાં જઈ જાણું નડે. ૪
 પ્રકટયું જેતું પાપ, ચોરને શાદ ગણે છે,
 પ્રકટયું જેતું પાપ, શાદને ચોર બણે છે,
 પ્રકટયું જેતું પાપ, સતીને આળ સદાવે,
 સાચાં જૂઠાં કરી, પરસ્પરને જ વશવે,
 વળિ નવરો બેસી નકોર યઇ, અનિષ્ટ સહતું ધારતો,
 જુ માકણ મચ્છર મક્ષિકા, આદિ જીવને મારતો. ૫
 મનવાણી તનુ વડે, કરી હિંસા અતિ દુલે,
 ગણે નહિ ઉપકાર, કરેશો તે પણ ભૂલે,
 પૂણ્ય કર્મ નવ કરે, કરે કાં તોપણ વારે,
 પાપ કરે ભણી બાતિ, કરાવે ચઢીને બેઢારે,
 વળિ જ્ઞાનરતિ ધરિ ભટકિને, ભય આપે અતિ રોકને,
 દે દ્રેષ ધરી ઝીણધ અશુભાં વધારવા આતંકને. ૬
 માને કહે કુપાત્ર, બાપને મૂર્ખ કહે છે,
 સજ્જનને દે માળ, નીચની ગાળ સદે છે,
 નિદે નિજ કુળ ભતિ, તજે સંબંધી જનને,
 નિજ કુળ ધર્માચાર, તજે કરી સ્થામ વત્તને,
 એમ પાપમતિ પ્રકટયા યદી, અધર્મમાં વહી જાય છે,
 યદ્યપીતિ જ્ઞાન સુભાવીને, મનિહીન નિર્લેજ થાય છે. ૭
 સુરને સુર નવ લહે, નીચને સુર ગણી સેવે,
 અનાચારને શુદ્ધ, ગણી વધી જાય કુટેવે,
 કાં નવ માને દેવ, સુર કે ઇંદ્ર ન માને,
 ઈશ્વરનો પણ સદા, અજ્ઞાન ગણે મચી તાને,
 વળી વિના પ્રયોજન સુરને, નિદે અપદ્યન્દો કહે,
 મુજ સમ નયિ કા આ વિશ્વમાં, લહી યયા રસિએ વડે. ૮
 પાપ પ્રકટ જવ યાવ, વગરું વિરોધ બાંધે,
 ભૂડી જઈ ઉપકાર, દુષ્ટપણું સમગ્ર સાધે,

મળી શકે નર લોક, તે જ મેળવવા તત્ત્વે,
હોય અસંખ્ય વાત, સદા અંતરમાં કહે,
આ વિધ વળી પાપ સ્વભારથી, નવિન પાપ ધરતો ફરે,
કો સુખદ પુણ્ય પરવારતાં, પડી દુઃખ દરિએ બધ ધરે. ૯
(અપૂર્ણ.)

શ્રી પંચવરદ વૃત્તાન્ત.

(અનુસંધાન ગત દર્શનના પૃષ્ઠ ૧૯૨ થી.)

આ સધળાં શાસ્ત્રો છવના દુઃખરૂપ બંધની નિવૃત્તિના ઉપાયને પ્રણીત કરે છે; છવનેદુઃખરૂપ બંધની પ્રતીતિરૂપ પ્રાપ્તિનાં કારણો તથા આ દુષ્પ્રપંચનું દુઃખપ્રદ સ્વરૂપ વર્ણુ છે, તેમ જ એ બંધનિવૃત્તિ કરનાર અધિકારિના સ્વરૂપને વર્ણુ છે, બંધનિવૃત્તિપર્યંતના માર્ગને દેખાડનાં મધ્યે આવનાર વિધોને તથા બંધનિવૃત્તિપર્યંતમાં અધિકારિને પ્રતીત થનાર સાક્ષાત્ત્વ સિદ્ધ, તથા અંતર કલનાં સ્વરૂપને સ્પષ્ટ કરીને કહે છે, તથા અંતમાં સિદ્ધ દેશાનાં સ્વરૂપને સ્પષ્ટ કરી જણાવે છે. મધ્યે મધ્યે વ્યવહારનીં શ્રેષ્ઠ, મધ્યમ, તથા નેક અવસ્થાઓનાં સ્વરૂપને, તેના સાધક હેતુઓને, તથા તેથી થતા લાભને તેમ જ હાનિને વર્ણુ છે. વળી વ્યવહારની ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠતા અનુભવવાના નિમિત્તે નાના પ્રકારના નીતિના નિયમોને સૂચવે છે. આ સધળું રૂઢે પ્રકારે પ્રાણિઓના લક્ષમાં આણુવા માટે નાના રચનાવડે નાના પ્રકારની આખ્યાયિકાના નિરૂપણપૂર્વક નાના ત્રયો આજપર્યંત યથા છે, થાય છે, ને યશે. પણ તે સર્વમાં સુખનાં તથા દુઃખનાં વિરોધી અને અવિરોધી સ્વરૂપ તથા કારણને જ માત્ર પ્રતિપાદન ક્રમ છે, એમાં કોઈ સંદેહ નથી. આ સધળાનો આપણે કેવળ ધૃષ્ટિની જ ધૃષ્ટિ સમજાવે સાર કાઢવા જતાં માત્ર એ જ નિકળે છે કે આ મનના અમન ભાવ કરવો; આ વિપરીત શુદ્ધિને સંસારવિપર્યયરૂપ નિશ્ચયને જ કરનાર નિર્દોષ કરવી; આ વિષયસંસ્કારવાળા ચિત્તના અતિ અંતરલગ્નરૂપ સ્વભાવનો તેના કારણસહિત લય કરવો, અને આંતરલગ્નરૂપ, સ્થિતિયુક્ત ચિત્તનો અયંતર સ્વભાવ પ્રકટ, અનુભવવો; આ દુષ્પ્રતિબંધાયકો અભિગાનીનો મમત્વભાવ ક્રમે કરીને નિર્મૂળ કરવો, તથા શરીરીની આ અદ્ભાવનાની સિધ્ધિલતા તથા લય, અથવા તે અપરિ-

ચિહ્ન મહત્ શુદ્ધાભિમાનનો અચલ ભાવ પ્રકટાવવો. આ સધળું કમચી યતાં હવન્યુક્તિસુખનો અનુભવ કરતાં અંતમાં મનપુદ્ધિ, ચિત્ત તથા અહંકારનો એક કાલાવિચિહ્ન દૃઢ સ્વરૂપ ભાવનાવડે લય થઈ પુનરુત્થાનરહિત સ્વરૂપે રહેવું.

આ પ્રકારના કર્તવ્યને નિશ્ચય કરી સિદ્ધાન્તાનુસાર ચલન કરવામાં પોતાને અસમર્થ જાણતા એવા કેટલાક શ્રદ્ધાવાન અધિકારીઓએ તો આ પૂર્વોક્ત વિચાર પ્રમાણે અંતમાં કર્તવ્ય છે, એમ જાણતાં છતાં પણ પોતાના અંતઃકરણમાં આ પ્રકારનો વિવિધ વિચારદ્વારા નિશ્ચય બાંધ્યો હતો. એ વિચાર તથા નિશ્ચયને પણ સ્વરૂપમાં કહું છું.

• આ વિશ્વપ્રપંચ જે બ્યવહારકાળમાં નામરૂપથીજ બ્યવહારાય છે, તે નામરૂપ પ્રપંચને જગત્, સંસાર, વિગેરે ભિન્ન ભિન્ન શ્રવણગોચર થતા શબ્દોથી ઝાળખાવવામાં, આ લોક તથા શાસ્ત્રનું પ્રયત્ન જણાય છે; અને આ જગતરૂપ પ્રપંચ જેના વડે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લયને પ્રાપ્ત થતો તથા જેને વિશે પરતંતરૂપ વર્તે છે પ્રતીત થાય છે, તેને તથા જે આધાર આધેય ભાવથી રહિત ગણાતા છતાં પણ તથા કાર્યકારણાદિ સંજ્ઞાઓ વસ્તુતઃજે મારૂંધટી નથી છતાં પણ જેને આધાર તથા કારણરૂપ ગણવામાં આવે છે તેને જ મહેશ્વર, શમ્ભુ અથવા વિગેરે શબ્દોથી ઝાળખાવવામાં લોકશાસ્ત્રનું પ્રયત્ન જણાય છે. આથી પરતંત્ર વર્તે છે પ્રપંચ તથા તેનો પ્રવર્તક હેતુ એમ જ એ જ, અંતમાં તથા આરંભમાં ગણવાં થાય છે. પદ્ધતિરૂ એને જ અનાદિ તથા અનંત ગણવામાં આવે છે; તથા તત્ત્વવિચારમાં પદ્ધે પ્રપંચને અનાદિ સાંત, તથા હેતુને અનાદિસિદ્ધ અર્થોત્, અનાદિઅનંત, નિશ્ચય કરવામાં આવે છે. આ પ્રપંચ અનાદિસાંત હોવાથી સ્થિર નથી, અને અસ્થિર હોવાથી અંતમાં અથવા પદ્ધર્થોનાં રૂપોત્તરસ્થાનોંતરમાં દુઃખદં થાય છે પ્રતીતિ કરનારને દુઃખદં હોવાથી એને દુઃખરૂપ કહ્યો છે. આ પ્રપંચની પ્રતીતિ કરનાર સર્વને સુખ પ્રિય છે. દુઃખ પ્રિય નથી, માટે દુઃખરૂપ હોવાથી આ પ્રપંચ પ્રીતિથી સેવવા થાય નથી. એમ છતાં પણ જનોની પ્રીતિ પ્રપંચમાં હોય છે, તથા તે પ્રીતિવડે દુઃખનો અનુભવ પણ તેમને જણાય છે આ કારણથી જ શાસ્ત્ર તથા સંપ્રદેશો, જનોને કહે કરી પ્રપંચની આસક્તિથી મુક્ત થવા કહે છે. વિવંશપદ્ધર્થ માર્ગમાં આસક્તિવડે આમહંકાર વડે જનોની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે ટાળવા અર્થે જ દુષ્ય વિગત માર્ગમાં અ-

સ્વરૂપ વિરાગને સાધવા બોધે છે. અસ્પૃહારૂપ વિરાગ અંતઃકરણમાં પ્રકટ થવાથી પદાર્થલાક્ષણ શિથિલ થાય છે, અને તેથી વિષય પ્રાપ્ત થતાં તથા અપ્રાપ્ત રહેતાં અંતઃકરણમાં સંતાપ યદ્યદુઃખાનુભવ યતો નથી. જેથી વિરાગાદિ સાધના સુખેચ્છક જનોને અવસ્ય ઉપયોગી છે એમાં સંદેહ નથી. આ પ્રકારે જેતાં તત્વાકાર પરિણામને પામવાની અર્થાત્ સુખસ્વરૂપ યદ્યદુઃખાની ઇચ્છાવાળા સર્વ જનોએ લોકલોકાંતરમાં પ્રાપ્ત થતાં સંપૂર્ણ વિષમ-જન્ય સુખમાં અસ્પૃહારૂપ શુદ્ધ વિરાગને જ પ્રથમ સિદ્ધ કરવો ધટે છે એમ સિદ્ધ થયું. પણ એવો શુદ્ધ વિરાગ બધાં પર્વત આપણને પ્રાપ્ત થયો નથી, ત્યાં પર્વત આપણે સકામ કર્મોપાસના કરવાની અમલ છે; અને તેમ કરતાં નિષ્કામ કર્મોપાસનાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થશે ત્યારે જ આપણે વિરાગને પ્રાપ્ત કરી શકીશું.

હવે સકામ કર્મોપાસના તથા નિષ્કામ કર્મોપાસના કોઈ પણ ઉપારૂપ દેવતા સિદ્ધ કરવા વિના યદ્યદ શકે નહિ. જેથી કોઈ શાસ્ત્રે વિધાન કરેલા, તથા લોકપરંપરાથી ઉપાસ્યરૂપે ગણાયેલા એવા ઉપાસ્યને સિદ્ધ કરવા બોધે.

ત્યાં ઉપાસનાપ્રતિપાદક વિવિધ શાસ્ત્રમંથપ્રતિ લક્ષ કરતાં જણાય છે કે વિવિધ સ્વરૂપે અનેક ઉપાસ્ય દેવતાની ઉપાસનાને શ્રેષ્ઠ કહી છે. પ્રત્યેક ઉપાસનાને તે તે શાસ્ત્રમાં શ્રેષ્ઠ કહી છે તેથી ગમે તેની ઉપાસના કરીએ તો આશે એમ છે. પણ તે સઘળાં ઉપાસ્ય સ્વરૂપમાંથી કયા એક સ્વરૂપને જ પ્રધાનપણે ઉપાસ્યરૂપે ગ્રહણ કરવા, એ નિશ્ચયમાં પ્રવેશતાં વારંવાર વ્યામોહ થાય છે. મળી તેવા જ ગ્રંથોમાં એક ઉપાસ્યની શ્રેષ્ઠતા અને બીજા સર્વ ઉપાસ્યની ગૌણતા પણ પ્રતિપાદ્ય કરી હોય છે. તેથી પણ અચુક દેવને જ ઉપાસ્યરૂપ ગ્રહણ કરવા, એવો નિરાંક નિર્ણય થતો નથી. આ લોકપ્રવૃત્તિ-પ્રતિ લક્ષ કરતાં પણ તેમ જ યોગ્ય છે, કારણ કે ધણા લોકો તો શિવની ઉપાસના કરે છે, ધણા તો વિષ્ણુની કરે છે, ધણા તો શક્તિની કરે છે, ધણા તો બ્રહ્માની કરે છે, ધણા તો સૂર્યની કરે છે, ધણા તો સરસ્વતીની કરે છે, ધણા તો ગણેશની કરે છે, ધણા તો વિવિધ દેવીની કરે છે, અને એ જ પ્રમાણે અન્ય-વિવિધ ઉપાસ્યની ઉપાસના કરે છે. જે લોકો જેની ઉપાસના કરે છે, તેને જ તેઓ શ્રેષ્ઠ ગણે છે, અને બીજાને ગૌણ ગણે છે. આ પ્રમાણે લોક તથા શાસ્ત્રથી ભેદબુદ્ધિ સ્થપાતાં એક ઉપાસ્યને ગ્રહણ કરવામાં વારંવાર શંકા રહેવી ધટે છે. માટે હવે જેમાં લોકશાસ્ત્રદ્વિધી પ્ર-

ધાનપણે અવિરોધપૂર્વક ઉપાસ્યરૂપના સિદ્ધ યાગ તેને જ ઉપાસ્યરૂપે ગ્રહણ કરવા નિશ્ચય કરીએ.

અનેક પ્રકારના વિચારથી, શાસ્ત્રથી તથા લોકપરંપરાથી વ્યાજ્ઞતા આવેલા બ્યવહાર નિશ્ચય કરવા જતાં એક સદ્ગુરુદેવની ઉપાસેના જ સર્વકરતં અધિક અવિરોધવાળી છે. તે શાસ્ત્ર તથા લોકવ્યવહારથી અવિરોધપણે સિદ્ધ કરાવનાર વિચારનું સ્વરૂપ આ છે.—

શાસ્ત્રમાં પ્રબળપણે સ્થળે સ્થળે એવો ભાવ જણાવ્યો છે કે આ અધિકારની દૃષ્ટિવાળાએ જેથી પરમાત્મા દેવમાં ભક્તિ રાખવી ઘટે છે, તેથી જ શ્રીગુરુદેવમાં પણ રાખવી ઘટે છે. અર્થાત્ પરમેશ્વરથી અભેદપણે ગુરુભક્તિ કરનાર જ આ પરમ રહસ્યને પામે છે. વળી એવા આપનાં પણ પ્રબળ પ્રમાણવાક્યો છે, કે પરમ તત્ત્વસ્વરૂપને યથાવત્ અનુભવનાર પુરુષની સેવા અથવા ઉપાસના સર્વ પ્રકારની કામનાને પરિપૂર્ણ કરી આપનાર છે, અર્થાત્ સંપૂર્ણ સદાગ્ર જનોએ સેવ્ય, ઉપાસ્ય, પરમતત્ત્વ તથા સદ્ગુરુદેવને જ જાણવા. વળી એવો પણ નિશ્ચય પ્રબળ પ્રમાણવાક્યો કરી આપે છે કે સદ્ગુરુભક્તિ યથાર્થપણે અનુભવનાર પુરુષ થાકરૂપ જ હોય છે. અર્થાત્ બ્રહ્મ જોગ ઉપાસ્ય છે તેમ તે સ્વરૂપ જ સદ્ગુરુ પણ પ્રધાનપણે ઉપાસ્ય જ છે. વળી એવાં પણ શાસ્ત્રવચનો પ્રસિદ્ધ છે કે સર્વાત્મભાવ, હૃદ સ્થાપનાર મહા પુરુષ જ સર્વતઃ અભેદ હોવાથી દિવ, વિષ્ણુ; બ્રહ્મા આદિ સંપૂર્ણ દેવરૂપ છે. અર્થાત્ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મરૂપતાને પ્રાપ્ત તે પુરુષ દેવાથી અન્ય સંપૂર્ણ દેવદેવી આદિ અવાંતર ઉપાસ્ય દેવરૂપ પણ છે. જ, એમાં શંકા કરવા યોગ્ય કંઈ જ નથી. વળી એવાં પણ વચનો છે કે સંપૂર્ણ ઉપાસ્ય દેવના, અધિકારિઉપર પ્રથમતઃ શ્રીસદ્ગુરુદેવનો અનુગ્રહ જાણે છે ત્યારે જ પ્રસન્ન થાય છે. અર્થાત્ શ્રીગુરુદેવિના અન્ય ઉપાસ્યની સિદ્ધિ જ થઈ શકતી નથી. આ જ કારણથી સ્થાનપરત્વ પ્રતિષ્ઠાન કરાવું છે કે ગુરુદેવથી અધિક કોઈ નથી. આ વિગેરે અનેક પ્રમાણવચનોથી પ્રતીત થાય છે કે શ્રીસદ્ગુરુદેવના અનુગ્રહવિના પરમાત્મને પ્રાપ્ત થવાનું નથી. અર્થાત્ તે પરમ તત્ત્વાનુભવ કરનાર મહાં પુરુષ જ પરમ પદને પામે છે, તથા ખખટે છે. જેથી પ્રત્યક્ષ પ્રધાન ઉપાસ્ય શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી સર્વરૂપ શ્રીસદ્ગુરુદેવ જ હોય છે. હવે બ્યવહાર દૃષ્ટિથી જોતાં પણ એમ જ જણાય છે. આ લોકમાં ઉપાસક માત્ર કેઈ પણ ગુરુકારી પોતાના ઉપાસને સિદ્ધ કરે છે. રામજા હોદાને ધર્મ રમ નથી

ઉપાસનાનું યથાવત્ જ્ઞાન શ્રીગુરૂદ્વારા જ મળે છે. સપૂર્ણ ઇષ્ટાભિમુખ થવા ઇચ્છનાર મનુષ્યોએ કેવે પ્રકારે પ્રવેશ કરવો, એ વાર્તા અનુભવી માર્ગદર્શક-વિના પોતાની મેજે નાણી શકાતી નથી.

લૌકિક વૈદિક સધના પ્રકારના બળદારની વિદ્યામાં પ્રવૃત્તિ ગુરુવડે જ ચાલે છે. જેમ આ લોકમાં રોગનાં સ્વરૂપ તથા વિવિધ ઔષધોને પ્રતિપાદન કરનાર વૈદ્યશાસ્ત્રના અનેક ગ્રંથો તથા ઔષધો પ્રત્યક્ષ હોય છે, તેમજ રોગીઓને અનુભવી વૈદ્યની અપેક્ષા રહે છે, તેમ જ શાસ્ત્રાદિ સાધન છતાં પણ આ ભવદુઃખરૂપ મહા બ્યાધિની નિવૃત્તિ અર્થે ગુરૂની અપેક્ષા છે. ઉપાસકોને બ્યારે બ્યારે ઉપાસ્યસિદ્ધિમાં વિધન કે વિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ યાય છે, ત્યારે પણ શ્રી ગુરૂદ્વારા જ પ્રાપ્ત સંશય વિપર્યયને નિવૃત્ત કરવા પડે છે.

ઉપાસ્ય દેવતાને પ્રસન્ન કરનાર મંત્ર તથા તત્સંબધી સંપૂર્ણ વિધિ શ્રી-ગુરૂદ્વારા જ અદ્યક્ષ કરવામાં આવે છે.

આ વિષેરે અનેક પ્રકારે વિચારી જોતાં શ્રીગુરૂના અનુમતિવિના કોઈ પણ ઉપાસ્ય દેવતાં સિદ્ધ થતા નથી તો સર્વ ઉપાસ્ય દેવતાને પોતાના સ્વરૂપમાં અભેદભાવે અનુભવનાર હોવાથી સર્વ દેવમય ગણાતા પ્રત્યક્ષ શ્રીગુરૂદેવને જ શાં માટે ઉપાસ્યદેવ નાણી ન સેવવા? સર્વથા સેવવા જ જોઈએ,

વળી અન્ય દેવતાઓનાં દિવ્ય તનુને ન જાણનાર તથા જોનાર એવા સર્વ ઉપાસકો તે તે ઉપાસ્ય દેવતાનિમિત્તે ધાતુઆદિની પ્રતિમા સ્થાપીને તેના પ્રતિ સર્વોપચારથી પૂજનાંદિ બ્યવહાર કરીને ઇષ્ટપૂજાને છે, અને તે તે પૂજનાંદિ બ્યવહારથી પણ તે સર્વજ્ઞ ઉપાસ્ય દેવતા પ્રસન્ન થાય છે. તો સર્વ દેવમય શ્રીગુરૂની તનુપ્રતિ અર્પણ પૂજનાંદિથી ઇષ્ટ ઉપાસ્ય પ્રસન્ન થાય એમાં શું બ્યાશ્ચર્ય? આ પ્રકારે કોઈ પણ ઉપાસ્યના ઉપાસક છતાં પણ શ્રી-ગુરૂદ્વારા કરેલી ભક્તિપૂર્વક પૂજાને સ્વીકારી તે તે ઉપાસ્ય પ્રસન્ન થવા સંભવે છે, તો સર્વ ઉપાસ્યનિમિત્તે અથવા સાક્ષાત્ ઉપાસ્યરૂપ ગણીને શ્રીગુરૂદેવની જ ઉપાસના કરવી અધિક યોગ્ય છે, એ વાર્તાને કોણ ખુદિમાન અનુમિત ગણે? કોઈ જ નહિ.

આ શિવાય અનેક વિધિએ પ્રકારોનરથી વિચાર કરીને તે શ્રદ્ધાવાન ઉપાસકોએ પ્રમંથના હેતુરૂપ, પ્રવર્તક, નિવર્તક, સ્થાપક, રક્ષક આદિ અનેક સત્તાધીશ ઉપાસ્ય દેવતાની પ્રીતિ અર્થે તથા સર્વ દુઃખની નિવૃત્તિ અર્થે શ્રી સદ્ગુરૂ દેવની ઉપાસનાજ માત્ર આપણે તાત્કાલિક કર્તવ્ય છે, એવો દૃઢ

નિશ્ચય કર્યો.

આ પ્રકારનો નિશ્ચય કર્યા પછી તે સર્વ શ્રી સદ્ગુરુ દેવની ઉપાસના કરવાને વિધિવત્ પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યા.

જેમ આ લોકમાં અન્ય ઉપાસકો પોતાના ઇદિને સર્વોત્કૃષ્ટ માની સેવે છે, તેમ તેમણે પણ શ્રી સદ્ગુરુને સર્વોત્કૃષ્ટ ગણી સેવવાનો આરંભ કર્યો.

જે લોકોએ પોતાના યોગ્ય પ્રકારના વિચારોવડે સિદ્ધ કરીને આસ્થા જે આ દાણે તમારા સમીપ વિદ્યમાન છે, તેમાં સદ્ગુરુપ્રુદ્ધિ સ્થાપી, અને તે સધળા આ સ્થૂલપ્રતિ વિધિવત્ પૂજનઅર્ચન કરવા લાગ્યા.

આ સ્થૂલનું તે વેળાએ હું દૃઢ આત્મપ્રુદ્ધિથી અથવા દૃઢ મન લાવથી સેવન કરતો નહોતો, તોપણ એમાં શિથિલ થયેલું અદૃઢ અભિમાન તથા મનુષ્ય હતું. જેથી મેં તેમને તેમના શુદ્ધાશુદ્ધ નિશ્ચય સંબંધે આ પ્રકારના પ્રશ્ન કર્યા, તથા તેનાં ઉત્તર પણ આ તેમણે દીધાં.

પ્રશ્ન—તમે આ પંચભૂતનું દૃષ્ય શરીર, જેમાં મહામૂર્તિ દોષરૂપ પદાર્થો છે, તેને ઉપાસ્ય દેવને સ્થાને કેમ મહણુ કરો છો?

ઉત્તર—અમે સત્યાત્મદ્વારા જાણું છું કે એ હાયવાણું, તથા પરમાત્મ તત્વના સ્વરૂપના જ્ઞાનવાણું અંતઃકરણ જેમાં વિદ્યમાન હોય એવું શ્રી સદ્ગુરુનું સ્થૂલ સેવના યોગ્ય છે. બ્રહ્મતત્વને યથાવત્ જાણનાર બ્રાહ્મણ પણ પૂજવા યોગ્ય છે, તો આ સ્થૂલમાં અમે પૂજન કરવાની અયોગ્યતાનો નિશ્ચય કેમ કરીએ? વળી દેવજા ભૌતિક શરીર, માનવું, પણ પૂજનવિધિરૂપ છે. મહાત્માનાં મૃત શરીરોનું પણ પૂજન કરવામાં આવે છે, તો ચેતનતા યુક્ત મહાત્માનાં શરીરનું પૂજન કેમ હચિત ન ગણાય? વળી કાદ, પાષાણ, મૃત્તિકા, અને ધાતુઆદિની પ્રતિમાઓને પણ અમે ઉપાસ્ય દેવતાનિમિત્ત ઇદિપ્રુદ્ધિથી વિધિવત્ પૂજ્ય એ છીએ, તો આ પ્રત્યેક સચેત, ઇન્દ્રિયો જે વિવિધ દેવતાઓની સત્તાથી દેવયુક્ત ગણાય છે, તે ઇન્દ્રિયોવાળા તથા દેવોના સત્તારૂપે નિવાસસ્થાનરૂપ અંતઃકરણ સ્વરૂપ અર્થવા પંચક જેમાં વિદ્યમાન છે, એવા મહા પુરૂષના શરીરને અમે પૂજ્ય કેમ ન ગણીએ? અમારા વડિલની પૂર્વપરંપરાથી અમારો કુલાચાર પણ મહાસેવાનો છે, જેથી આપ મહા પુરૂષ શ્રી સદ્ગુરુના પ્રસન્ન સ્થૂલને અમે સેવીએ છીએ, તે શાસ્ત્રની આજ્ઞારૂપે, ધર્માચરણરૂપે, તથા કુલાચાર જાણીને અવશ્ય કર્તવ્યરૂપ નિશ્ચય સાધીને જ સેવીએ છીએ. વળી આપ કહે છે કે મહાદેવ

દોષયુક્ત શરીર છે, તો તે પણ સંકરૂપ નથી. કારણ શરીર તથા શરીરી-
નો બેદ છે. તેમ જ પ્રયેક શરીર મલાદિ દોષ તથા અંતઃકરણાદિ ગુણરૂપ
પદાર્થોવાળું છે. જેથી ગુણની પ્રધાનતાવડે અમે તેને સેવીએ છીએ. જે
મલાદિ દોષના સંબંધથી આ સ્થૂણાવિચ્છિન્ન મહા પુરૂષ પૂજ્ય કે ઉપાસવા
યોગ્ય ન હરતાં હોય તો પરમેશ્વર પણ પૂજ્ય તથા ઉપાસ્ય નહિ હરશે. કા-
રણ કે જેમ આ સ્થૂણમાં ગુણદોષ છે, તેમ જ પરમાત્માને આશ્રિત રહે-
નારી મહિનસત્તા તથા શુદ્ધસત્તા પ્રકૃતિ, અથવા અવિદ્યા તથા વિદ્યા
માયા એ પણ પુરુષોત્તમરૂપ પરમેશ્વરનું દોષયુક્ત સ્થૂણ જ ગણાય છે, જે
આ સંપૂર્ણ શરીરે તથા શરીરીઓનું પરમ ધામરૂપ છે. આથી નિશ્ચય થાય
છે કે જેમ ગુણદોષયુક્ત પ્રકૃતિરૂપ ચેતનરૂપ પુરુષોત્તમ સર્વોદ્દૃષ્ટ સેવ્ય તથા
ઉપાસ્ય ગણાય છે, તેમ ગુણદોષયુક્ત શરીરરૂપ ચેતનરૂપ મહા પુરૂષ પણ
પૂજ્ય થાય છે. જેમ પુરુષોત્તમ પરમાત્મા, દૃષ્ટિના વિષયરૂપ પ્રસક્ત ન
હોવાથી, પ્રકૃતિદ્વારા જ પૂજવામાં આવે છે, તેમ આ શરીરરૂપ અથવા
અંતઃકરણાવિચ્છિન્ન ચેતનરૂપ તત્ત્વ મહાત્મા પુરૂષ પણ પ્રકૃતિરૂપ શરીર-
દ્વારા જ પૂજવા યોગ્ય છે.

આ લોકમાં જેમ રાત્ન્યસત્તાધારી પ્રધાનથી તે દ્વારપાલપર્યેત સંપૂર્ણ
અંકિત તથા અધિકારપરેત્વ નમન કરવા યોગ્ય ગણાય છે,—એ નમન વ-
સ્તુતઃ રાગને જ ગણાય છે, તેમ જ રાત્ન્યસત્તાધારીનું કોઈ અપમાન કરે
છે, તો તે પણ અફે જોતાં રાગનું જ અપમાન ગણાય છે,—તેમ જ આ
સંપૂર્ણ પ્રજામાં જેઓ અંતઃકરણપૂર્વકે ઈશ્વરાભિમુખ થયા હોય છે, તે
સધ્ધા, વિશ્વાધિપતિ મહારાગની સત્તા ધારણ કરનાર ગણાય છે. તેમાં જેમ
આ લોકમાં દ્વારપાલથી તે પ્રધાનપર્યેત અધિક ચક્ષુતાંકમે સત્તાવાન ગણાય
છે, તેમ અત્ર પણ જ્ઞાન સદ્ગુણાદિની અધિકતાએ શ્રેષ્ઠત્વ હોય છે. એ શ્રેષ્ઠ-
ત્વને પ્રાપ્ત પર્યંતની સર્વે ઈશ્વરાભિમુખ મહાપુરૂષનું પૂજન વિગેરે તે શ્રી પર-
માત્મા પુરુષોત્તમનું જ પૂજન ગણાય છે. આ વિગેરે અનેક પ્રકારના લોક-
રૂઢિ, તથા શાસ્ત્રના મર્મને વિચાર કરીને અમે પરમ ઉપાસ્ય શ્રી પરમે-
શ્વરની પ્રસન્નતા અર્થે આપ મહા પુરુષોત્તમ વિશેષ ઉપાસ્યશુદ્ધિ સ્થાપી
વિધિવત્ પૂર્જનાદિ કરીએ છીએ; અને તે પૂર્જનાદિ સંક્રિયાં પરમ ઉપાસ્યને
વિશેષ અર્પાય છે. તથા તે શ્રેષ્ઠપ્રકાશ સર્વે પુરુષોત્તમ આ આમારા યોગ્ય
વર્તનના સાતા હોવાથી અવશ્ય જ આપશે એવો આમારો દૃઢ નિશ્ચય છે.

પ્રશ્ન—જે શરીરમાં તમે ઉપાસ્યબુદ્ધિ સ્થાપો છે, તે શરીરી ઉચ્ચ-
ભિમુખ છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ અધિકાર પ્રાપ્ત છે, એવો નિશ્ચય કયા પ્રમાણોથી કર્યો છે?

ઉત્તર—તે શરીરીના અંતર આશયો, જે વાણીદ્વારા પ્રકટ થાય છે,
તે શ્રવણ કરીને તથા તેમની તદ્દનુકૂલ થતી બાહ્ય ક્રિયાઓ જોઈ જાણીને,
તેમ જ શાસ્ત્રમાં એવા પુરુષોનાં ઉત્તમોત્તમ જે જે ગુણ લક્ષણોનાં સ્વરૂપ
કહ્યાં છે, તે તે પ્રસંગવશાત્ તેમનામાં અભિવ્યક્ત થયેલાં પ્રતીત્ત્વ, થવાથી
અમે યોગ્ય નિશ્ચય, જેમ અન્ય અર્થમાં થયામતિ કરીએ છીએ, તે પ્રમાણે
આ પક્ષમાં પણ કર્યો છે. આ લોકમાં સર્વ પ્રાણિઓ, પોતાને યોગ્ય લા-
ગ્યા વિના સારી વા નકારી ક્રિયામાં પ્રવેશ કરતા નથી. તો પણ ક્રિયામાં
પ્રવેશ કર્યા પૂર્વે કેવળ પોતાને જ યોગ્ય લાગ્યાથી ક્રિયાનું નિર્દોષપણું સિ
કરવું ઉચિત નથી. પણ ઉત્તમ પુરુષોએ, સેવવા યોગ્ય કહીને જેને નિર્દો-
ગણી છે, તથા ઉત્તરોત્તર ક્ષુદ્ધિમાન ધીર પુરુષો જેને, સેવતા આગ્યા છે
તથા જે નીતિ અથવા ક્રિયાને સેવનારાની આ કાળે પણ શ્રેષ્ઠ લોકોએ
સ્તુતિ કરાય છે, તે સેવવા યોગ્ય નીતિ અથવા ક્રિયાને સ્વાનુભવ, લોક તથ
શાસ્ત્ર એ ત્રણવડે સિદ્ધિવિહિત નિશ્ચય કરીને પાંચી નિર્દોષ ગણવી, તથ
સ્વીકારવી એ ઉચિત છે. આ પૂર્વોક્ત રીતિને અનુસરીને અમે સેવ્ય તથ
ઉપાસ્યની યોગ્યતા નિશ્ચય કરી છે, જેથી હવે અમારે એમાં અધિક પ્રમા-
ણની અપેક્ષા નથી. (અપૂર્ણ.)

સન્મિત્રનું મિત્રપ્રતિ પત્ર.

(અનુસંધાન પર્વમાનરૂપના ૫૯૮૬ થી.)

આ જગતમાં સંગતિ જ સુખતિ તથા કુમતિ કરવામાં કારણરૂપ છે.
સંગ એ જ આ લોકના અંતરમાં પડી રહેલાં કામનારૂપ બીજને જળ્ય સિં-
ચનારું મેધરૂપ છે. પ્રાણિ પદાર્થના સંગથીજ આ જગતની કામના વેગવડે અંકુર
કાઢતી જાય છે, અને ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિને પામતી તે કામના અંતમાં આ
જીવને સર્વ અનર્થ આપી રહે છે. જેથી જેમ સંગ તેમ જ કામના પણ
સુખ્ય ત્યજવા યોગ્ય છે, એ પ્રયત્નથી જ મારા વડે સચવાતું આવેલું કિ-
તકર વાક્ય તું કદી પણ વિસરીશ નહિ. મોટા ચિત્તાના સૂર્યને પ્રાપ્ત સર-
ખા પુરુષો પણ આ કામનાથી ભયને પામના રહ્યા છે. પૂર્વે જેના અર્થ

ઈન્દ્રિયે સીંગાતવુ ધારણ કરવું હતું એવા સાચા ભક્ત મહા પુરુષ શ્રીપ્રહ્લાદ-
દેવે જ્યારે ભગવાને કહ્યું કે હું સાચા ભક્ત પ્રહ્લાદ ! હું કે જે મનુષ્યની
સુધળા પ્રકારની કામનાને પૂર્ણ કરનાર છું, તેના પાસે તું તારી ઈચ્છા પ્ર-
માણે વર માગ. તારે ભગવાનનાં એ પ્રકારનાં વચનોને ધ્રુવણ કરીને હસ-
તાં હસતાં શ્રી પ્રહ્લાદે કહ્યું છે કે ભક્તિયોગનાં વિધરૂપ વરોની મને ઈચ્છા
નથી, માટે હું કે જે જન્મથી જ વિષયોમાં આસક્ત છું તેને વરદનોની
લોભ્ય આપીને આપ લક્ષ્યોવશો નહિ. આ વિગેરે અનેક પ્રિય વિનય વ-
ચનો બોલ્યા. પંડી તે પ્રહ્લાદ ભગવાન પાસે ભગવાનની વર માગવાની આ-
ગ્રહને મસ્તકે ચઢાવી આં પ્રકારનાં વચનો બોલ્યા છે કે,

યદિ રાસીશ મે કામાન્ વરાંસ્ત્વં વરદર્પમ

કામાનં દદ્યઃ સંરોહં ભવતસ્તુ તુળે વરમ્ ॥

इन्द्रियाणि मनः प्राण आत्मा धर्मो धृतिर्मतिः

દ્વીઃ શ્રી સ્તેજઃ સ્મૃતિઃ સત્યં યસ્ય નદયતિ જન્મના ॥

विमृञ्चति यदा कामान् मानवो मनसि स्थितान्

तर्ह्येव पुंडरीकाक्ष भगवत्त्राय कल्पते ॥.

અર્થ—હું વર દેનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! આપે જે મને માગેલા વર જ આપ-
વો પ્રસન્ન હો તો હું આપની પાસે એટલું જ માગું છું કે કોઈ કામ-
નાનો અંકુર નહીં આ મારા મનમાં ઉપજાયા નહિ. (કરણ કે) કામનાને
જન્મ સ્વાધી ઈન્દ્રિયો, મન, પ્રાણ, દેહ, ધર્મ, ધીરજ, શુદ્ધિ, લજ્જા, લક્ષ્મી,
તેજ, સ્મૃતિ, અને સત્ય એ સુધળાં નારા પામે છે. હું પરમેશ્વર ! મનુષ્ય
જ્યારે સુધળી મનમાં રહેલી કામનાઓને લજ્જા દે છે, તારે જ મુક્તિને યો-
ગ્ય થાય છે.

હે મિત્ર ! આ પ્રકારની લજ્જાયોગ્ય કામનાને ઉપજાવી છવોને અ-
નર્થને પ્રોત્સાહ કરનાર આ પ્રવચનો સંગ અથવા વિષયપ્રતિની આસક્તિ છે,
માટે સંગ કરતાં, સાર્વધાનપૂર્ણ રાખજો.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ મુનિએ પણ પોતાની માતા દેવકીની પ્રોથ આ-
પતાં કહ્યું છે કે ! સંગ કરવો એ આત્માને કષ્ટરૂપે પણ તુટે નહિ એવો
પાશ છે, એમ વિદ્વાનોનો સિદ્ધાન્ત છે, પણ તે જ સંગ જે સૈવપુરોનો

કર્યો હોય તો તે ઉચ્ચેકું મોક્ષનું દાર છે.' આ પ્રકારનાં વચનને કહેનાર શ્રીકૃષ્ણ જગવાને સત્પુરુષનાં મુખ્ય સામાન્ય લક્ષણો પણ કહ્યાં છે કે 'સુખ તથા દુઃખને સહન કરનારા, દયાળુ, સર્વ પ્રાણિઓના મિત્રરૂપ, કોઈને વિશે પણ શત્રુબુદ્ધિ નહિ કરનાર એવા શાંત ચિત્તવાળા, શાસ્ત્રને ઉત્તમ ધન કરીને ક્ષણિત્ત પણ ન વર્તનારા, સુસ્વભાવ માત્ર જ જેને શોભાવનારા અલંકાર છે એવા, એક નિશ્ચયી પરમેશ્વરની દૃઢ ભક્તિવાળા, પરમેશ્વરનિમિત્તે જ સર્વ કર્મફલના ભાગવાળા, સ્વંન તથા બાંધવોના સ્નેહને જ ઈષ્ટ માની ન સેવનારા,, નિરંતર પરમાત્માની પવિત્ર કૃપાને શ્રવણ કરનારા તથા તેથી કૃપાનું વર્ણન કરનારા જેઓ છે તેઓને સંતુરુપ જણાવ્યાં." એવા સંતુરુષો કે જેમનું ચિત્ત પરમેશ્વરમાં જ રહેલું હોય છે તેમને કોઈ પ્રકારના પણ ત્યાગ પીડતા નથી. જેઓ 'સર્વ પ્રકારની સકર્મ ભક્તિના' સામંપૂર્ણ પરમેશ્વરને સેવનારા છે, તેઓ જ સાધુ કે સત્પુરુષમાં ગણાય છે, અને સંગ પણ તેવાનો જ કરવો હોય છે. કૃષ્ણે પ્રાણિપદાર્થમાં આસક્તિને તથા તત્કાલ્ય દોષને તેઓનો સંગ જ મટાડવામાં સમર્થ હોય છે.

આ જગત્તમાં જેવા પ્રમળ વેગથી બુદ્ધિમાન પુરુષોએ દુર્જનના સંગની નિંદા કરી છે, તેવા જ પ્રમળ વેગથી સજ્જનના સંગની સ્તુતિ કરી છે, માટે પોતાના કલ્યાણને ધ્યેયનારે દુર્જનને સ્વર્ગને અને સજ્જનની સાથે સ્નેહ કરવો.

હે સદ્ભક્તિવાળા ! આ સંસારમાં ઈશ્વરસરખા સત્પુરુષનો જેને અત્યંત મહત્ત્વ થાય છે, તેને કંઈ પણ દુઃસાધ્ય નથી. જેથી આપણાં વ્યાવહારિક કાર્યને કરીને પછી અવકાશનો સમય કાઢીને તેટલા સમયમાં નિત્ય મહાત્મા સંતુરુષના સમીપ જઈ.

ધણા મનુષ્યો પોતે અદ્યત્ન છતાં પણ પોતાના વિશે સર્વેષુપણના અનુમાનથી અન્યના સમીપ, જવામાં નીચાપણ માને છે. કોઈ તો આ જગત્તમાં સર્વેષુ મહાત્માનો અભાવ નિશ્ચય કરી બેસે છે તેથી, તથા કોઈ તો પોતાના અજ્ઞાનને પ્રકટ થવાના ભયથી અન્ય સત્પુરુષસમીપ જતા નથી. કોઈ તો આ વ્યવહારકાર્યમાં, કેવળ અસ્ત ઇષ્ટ રહીને પોતાને અવકાશ ન મળવાના નિમિત્તે કોઈ પાસે જતા નથી. કોઈ તો પ્રારબ્ધને વશ વર્તનાર પોતાને સમજીને પ્રારબ્ધજનથી જ તેવા મહાત્માને ઘેર બેસા પ્રાપ્ત કરવાની અપશાયી અન્ય રૂપે જતા નથી. આ વિગેરે અનેક કારણોને વશ

યતાં મનુષ્યો નિરંતર બુદ્ધિમાં જમનાં હાનિને સદન કરે છે. પરંતુ તેઓ આ સંસારના સ્વરૂપને યથાવત્ જાણવામાં અસમર્થ હોવાથી અત્યંત યોગ્ય નિશ્ચયને કરી શકતા નથી. . .

વળી અન્ય પક્ષે જોતાં આ જગતમાં મદાત્મા સત્પુરુષનો વેપ કાઢવાની ઇચ્છાવાળા પણ ઘણા જણાય છે, અને તેવા મિથ્યા વેવધારીઓ દ્વારા ઘણી વેળા મનુષ્યો સંભવ કરી દેવાયા છે. જેથી ખરા પુરુષોમાં પણ છવોને બ્રાંતિ થવાનો સંભવ હોય છે, તેથી કેવળ મનુષ્યોનો પણ દોષ દર્શાવ એમ નથી. .

૧. આ લોકમાં રૂપિયાની કે કાદવાવાળી કે અન્ય ધાતુઓ આદિની પણ યથાર્થ પરીક્ષા કરવામાં તે તે ક્ષમમાં નિપુણ પુરુષો પ્રસંગે બૂલ ખાય છે, તો મનુષ્યની પરીક્ષા કે જે કરવાનો સર્વ મનુષ્યોનો મુખ્ય વ્યાપાર નથી, તેમાં તો તેઓ ભૂલ ખાય એમાં સંદેહ શી? આ પ્રકારે પરીક્ષક દર્શિવિના ઘણા મનુષ્યો ઇચ્છિતાર્થ સાધ્ય કરી શકતા નથી, એ પણ ખરી વાત છે. અન્ય કેવળ જડ પદાર્થની પરીક્ષા કરવામાં કદાચિત્ નિપુણતા થવાય, પરંતુ અનુપ્યતી પરીક્ષા કરવામાં કુશળ થવું એ અત્યંત દુર્લભ કામ છે.

મનુષ્ય કે જે અંતરબહિર્ નિતપણે દેખાવ આપી શકે છે તે મન, વાણી તથા શરીરરૂત એકાથી એકાએક ખરે-રૂપે ઝાગખી રાખ્ય તેમ નથી. તેથી લોકો મનુષ્યની પરીક્ષામાં દેખાવ એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી.

૨. આમ છતાં પણ જગતમાં યથાર્થ-પ્રયત્ન કરનારને કોઈ પણ અર્થ અસાધ્ય છે એમ નથી. તેથી યોગ્ય ઉપાયવડે મનુષ્યની પણ પરીક્ષા કરવી એ સર્વને ઉચિત છે. યોગે કાળ પણ નિરંતર સદ્વાસ કરીને મનુષ્યની પરીક્ષા બુદ્ધિમાન પુરુષો કરી શકે છે, અને ઘણા કાળના સદ્વાસથી મધ્યમ મતિનાં મનુષ્યો પણ મનુષ્યની પરીક્ષા કરી શકે છે.

સામાન્ય મનુષ્યકરતાં પણ સત્પુરુષોની પરીક્ષા કરવી બહુ દુર્લભ છે, તથાપિ બુદ્ધિમાન પુરુષો સદ્વાસવડે તેમની પરીક્ષા પણ અવશ્ય કરે છે. માટે હે સુદૃઢ બુદ્ધિવાળા! તારે તો સદ્વાસવડે સત્પુરુષોને જાણવા યત્ન રાખવું, તથા પ્રતિદિન યોગે કાળ પણ તેમનો સંગ કરવો. સત્પુરુષના અનુસરણથી જ અશ્વય દુળ મળે છે.

લોકોમાં કોઈ તો મોટા વિભવવાળા પુરુષને જ મહાત્મા પુરુષ માને છે. કોઈ તો કેવળ લાગીચરખા નબ અથવા કૌપીન ધારણ કરીને વિચ-

દેનારાને જ મહાત્મા માને છે. કોઈ તો સામાન્ય વેપ અથવા સ્થિતિમાં રહેનાર શુદ્ધ અથવા ત્યાગીને મહાત્મા માને છે. કોઈ તો ઘણા વિદ્વાનો, કોઈ તો સામાન્ય વિદ્વાન છતાં યથાર્થ નીનિમાળને, કોઈ તો વિદ્વાન તથા નીનિમાળને, અને કોઈ તો વિદ્વા તથા નીનિમા નિયમ વિનશ્ચીને મહાત્મા પુરુષ માને છે.

હે બાધા નિશ્ચય કરવામાં સર્વ લોકોની મતિને સમાન વેગ તથા અભિપ્રાય એક, એમ હોતું નથી, એ પ્રસક્ત છે. દૃષ્ટાંત તરીકે ધણા ધનવાન પુરુષો પોતાને દારિદ્ર્ય આપવાના ભયથી પુણ્ય કર્મમાં તથા દાનમાં પોતાના ધનનો વ્યય કરતા નથી; અને ઘણા ધનવાનો પોતાને દારિદ્ર્ય પ્રાપ્ત થવાના ભયથી જ પુણ્ય કર્મમાં તથા દાનમાં પ્રીતિવડે ધનનો વ્યય કરે છે. આ પ્રકારે એક જ કારણના અનુમાનથી વિવિધ કાર્યવિધયક નિશ્ચય મિત્ર મિત્ર મતિદ્વારા પ્રકટે છે, જેથી જગતમાં કોઈ પણ પ્રકારના નિશ્ચયસંબંધે અનિશ્ચેદ પડવામાં આશ્ચર્ય પામવા સરખું કંઈ નથી.

યોગાયોગ્ય નિશ્ચય કરવામાં પણ સર્વ મનુષ્યની ભુદ્ધિ એકસરખું કામ કરી શકતી નથી. માટે સુત્ર પુરુષે પોતાનાં કલ્યાણનિમિત્ત યોગ્ય વિચારથી કરેલા નિશ્ચયમાં અન્યની સંમતિની ખાસ અપેક્ષા રાખવી અધિક ઉપયોગની નથી. એક કરતાં વધારે પુરુષો જે નિશ્ચય કરવામાં એકસરખા વારંવાર આવે તેવાઓનાં અંતઃકરણ ઘણું અર્થ સમા સમતીય દ્રવ્યવાળાં હોય છે. તેથી તેમનો પરસ્પરનો સ્નેહ પણ શોભે છે, તથા નિષે છે; અને તેવા અનુકૂળ સંપત્તિવાળા પુરુષોએ પરસ્પરનાં કાર્યમાં, અથવા કાર્યવિધયક નિશ્ચયમાં પરસ્પરની સંમતિની અપેક્ષા, રાખી હોય તો તે, યોગ્ય પ્રકારે જ્ઞેતાં પ્રતિજ્ઞા નથી.

આ વિગેરે અનેક પ્રકારના વિચારના તાત્પર્યને સમજીને તારે તો પોતાના શ્રેયના નિશ્ચયમાં, અન્ય વિજ્ઞાતીય દ્રવ્યવાળા સંગીઓની સંમતિ લેવાની પ્રવૃત્તિ દહે. પછી બધું જ પાડવી આપણને યોગ્ય વિચારથી અનુકૂળ જણાય તે નિશ્ચયને જ્ઞે સત્યાચ વિદિતરૂપે સ્વીકારવું હોય તો તે અધિક પ્રમાણ કરવા યોગ્ય જાણવું, અને નિશ્ચયપણે તે ને નિશ્ચયાનુસાર નિર્દોષ પ્રવૃત્તિ કરવી.

અનેક પ્રકારની ઉપાધિયુક્ત પ્રતીત થતા છતાં પણ નિર્ણય અનંતકરણવાળા મહાત્મા પુરુષની સ્થિતિ જગતમાં દુર્લભ છે. તેમ જ કેવળ સંમતિનિર્ણય પ્રદેશમાં જ નિર્ણયર રહેવાના પુરુષોની સ્થિતિ પણ દુર્લભ

છે. મધ્યમ પ્રકારની સવળી સ્થિતિ ગુમત્ત અને મુક્તમ છે. કેટલાએક મહા-
ત્મા પુરુષ સાધકના ઉપયોગમાં આવે એવા હોય છે. કેટલાએક તો માત્ર
પોતાના જ કલ્યાણને કરનાર છે. કેટલાએક મહાત્મા નહિ છતાં તેવો ડાળ
ધારણ કરીને પોતાનું તથા અન્યનું અકલ્યાણ કરનારા હોય છે; અને તેવા
કેટલાએક માત્ર પોતાનું જ અકલ્યાણ કરનારા હોય છે. વળી કેટલાએક
પોતાનો સ્વાર્થ અર્થાત્ સાંસારિક કામનાઓ સાધી કેવળ અન્યનું જ અક-
લ્યાણ કરનારા હોય છે. આ વિગેરે વિવિધ બેદસ્વરૂપવાળા યોગ્યાયોગ્ય પુ-
રુષને યુક્તિથી અથવા સહવાસથી ઝોળખીને તેમાંના યથાર્થ મહાત્મા
પુરુષદ્વારા આપણા સંશયનું છેદન કરવું.

ઘણા મનુષ્યો એમ માને છે કે મહાત્મા પુરુષનો અનુમદ કાઢવું
ખડું કરતો નથી, અને અનુમદ થતો પણ નથી, અને તેથી કોઈપણ મ-
હાત્મા પુરુષદ્વારા જ શ્રેયનો માર્ગ જાણવો જોઈએ, અથવા તેમનો સંગ
કે સહવાસ સેવવો જ જોઈએ, એ વાતો યોગ્ય નથી. આ પ્રકારના વિ-
ચારના ઘણા મનુષ્યો, કેવળ સ્વપુરુષપ્રયત્નથી કલ્યાણ કરવા મથે છે, અને
અન્ય તેમના સંગીને પણ તે જ પ્રમાણે મથવા પ્રેરે છે. પરંતુ અધિકૃતમ
વિચારવડે આ સંસારપ્રપંચના સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરનાર મહાજનોને એ
નિશ્ચય કેવળ નિરાધાર અને અદિતકર જણાય છે. માટે હે મિત્ર! તેવા
વિચારને વંશ યદ્યપ્યર્થે સ્વાભિમાનનો આશ્રય લઈ તુ આપણા આશુપુત્રે
નિષ્ફળ કરીશ નહિ.

આ લોકવ્યવહારતરફ દૃષ્ટિ કરતાં તથા આપણા પોતાના અનુભવપ્રતિ-
ભાસ કરતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે દરેક વ્યવહારોપયોગી વિદ્યા અથવા કલા
કોઈ કોઈ પણ અનુભવી માર્ગદર્શકવિના સંપૂર્ણ અંશે આપણે પોતાની
એજે જ ધારણ કરી શકતા નથી. જ્યારે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છતાં પણ આપણે
પ્રવર્તક વિના તેના યોગ્ય મર્મ જાણવા સમર્થ થતા નથી, તો જે વસ્તુ સ-
ર્વને આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી અનુભવવી અશક્યસરખી છે; તેને યોગ્ય પ્રવર્તક
વિના કેમ જ અનુભવી શકાય?

ઘણા મનુષ્યોનું એમ માનવું થાય છે કે કોઈ કોઈ પુરુષને કોઈ કા-
ઈ વિદ્યામાં પ્રવર્તક પુરુષવિના પણ પ્રવેશ થતો જણાય છે; તો એ વાતો
અંશતઃ સ્વીકારવી યોગ્ય છે. એમ છતાં એટલું સ્વીકારવાથી કોઈને જ પ્ર-
વર્તકની અપેક્ષા નથી એમ સિદ્ધ થશે નહિ.

હવે વર્તમાન કાળે પ્રવર્તક પુરુષ વિના જે કોઈની કોઈ નવિન અથ-
વા પ્રાચીન વિદ્યા વા કલામાં પ્રવૃત્તિ થતી જણાય તો સાં તેના પૂર્વરચિત
અથવા સ્વભાવસિદ્ધ તે તે પ્રકારના સંસ્કારના બળથી તેની પ્રવૃત્તિ થતી જ-
ણાય છે. પૂર્વરચિત સંસ્કાર હોય છે તો પૂર્વકાળમાં પ્રવર્તકદ્વારા રચિત હરે
છે; અને સ્વભાવસિદ્ધ હોય છે તો સર્વથા ધર્મિરસતા જે સ્વભાવસિદ્ધ સંસ્કાર-
ની પ્રવર્તક સત્તા છે તે જ પ્રવર્તક હરે છે. આથી કોઈ એમ સિદ્ધ થતું ન-
થી કે પ્રત્યેક પ્રાણિને પ્રત્યેક વિદ્યા કલા આદિમાં કોઈ પણ પ્રવર્તકની અગ-
ત્ય નથી. પણ ઉલ્લેખ એમ સિદ્ધ થાય છે કે પ્રત્યેક પ્રાણિદ્વારા થતી પ્રત્યેક
ક્રિયામાં તથા તે તે ક્રિયાદ્વારા પ્રાપ્ત કરાતાં ફલમાં કોઈ પણ પ્રબળ પ્રવ-
ર્તક પુરુષ, સત્તા વા હેતુની અપેક્ષા છે. સાં જે પુરુષ વા સ્ત્રીને ઈચ્છિતાર્થ,
વિદ્યા વા કલાને યથાવત્ સાધવા ઈચ્છા છતાં અનુકૂળ સાધનોની અસાધ્યતા
વિદ્યમાન હોય તો તેણે પ્રવર્તક પુરુષદ્વારા અનુકૂળ સાધનોની પ્રાપ્તિ કરી
લેવી ઘટે છે. જે વ્યક્તિમાં પ્રત્યેક પ્રાપ્તિ અર્થ, કલા અથવા વિદ્યા વિષયક ઈચ્છા ઉ-
દય થાય અને તેને તે તે પ્રાપ્તિવ્યભાંગ અનુકૂળ સાધનોના જ્ઞાનને તત્કાલ અંતરમાં
ઉદય કરનાર પ્રબળ સત્તા અંતરમાં વિદ્યમાન હોય, અને તે સત્તાદ્વારા તે પુરુષ વા
સ્ત્રી સકલ ઈચ્છિત પદને સિદ્ધ કરી શકે એમ હોય છે તો તો તે પુરુષાદિને
સ્વશરીરસ્ય પ્રવર્તક સત્તાના યોગથી પ્રાપ્ત્ય પ્રાપ્ત કરવાનો સંભવ હોવાથી
અન્ય પ્રવર્તક પુરુષની અપેક્ષા રહેતી નથી. એ જ પ્રમાણે જેને પ્રવર્તક
પુરુષ અથવા સ્વશરીરસ્ય સત્તાથી ભિન્ન કોઈ પ્રવર્તક હેતુ પ્રાપ્તિ યોગ અને
તે હેતુ પ્રત્યક્ષ થતાં જ પ્રાપ્તિ અર્થવિષયક સંસ્કારનો ઉદય થઈને તત્કાલ
અનુકૂળ સાધનોનું જ્ઞાન થાય, ને તે સાધન સિદ્ધ કરવા પ્રયત્નશુદ્ધિ દદ થાય,
ને પ્રાપ્તિ અર્થ પ્રાપ્ત કરે તો તેને પણ પ્રવર્તક પુરુષની સાક્ષાત્
અપેક્ષા રહેતી નથી. આમ છે તથાપિ આ પાછલા બે પ્રકાર અસંત કવચિત્
વ્યક્તિને પ્રાપ્તિ હોય છે વા થાય છે. માટે અન્ય સંપૂર્ણ મનુષ્યને તો પ્રવર્તક
પુરુષની અવશ્ય અગત્ય પડે છે. કેવળ સત્તા સિદ્ધ પ્રવર્તક સત્તા સંપૂર્ણ
અંશે તો ધર્મિરકોટિને જ પ્રાપ્તિ હોય છે; અને હેતુદ્વારા જ્ઞાન થતું એ તો
અનેક પૂર્વરચિત સંસ્કારના બળથી અથવા ધર્મિરકોટિના અનુબ્રુધથી જ
પ્રાપ્તિ થાય છે. જેથી ઈતર સર્વ મનુષ્યોને પ્રવર્તક પુરુષની અપેક્ષા છે એમાં
લગાર પણ સંદેહ કરવા સરખું હોતું નથી.

આ પ્રકારે હોવાથી હે પ્રિય સખા! તારે તો અવશ્ય કોઈ પણ

મહા પુરુષદ્વારા યોગ્ય સાધનસંપત્તિને આ સર્વોત્તમ સુખદ ફલ આપનાર મહા વિદ્યાની પ્રાપ્તિઅર્થે સપાદન કરવી, અને તેની સિદ્ધિદ્વારા સંપૂર્ણ ક્ષેત્રથી મુક્ત થવું.

ઉપરનાં વચનોથી એ જાણાવ્યું કે મનુષ્યોને ન્યાયે ન્યાયે સુખાસિ-
ત્વજનક વિદ્યાકલાઆદિની પ્રજ્ઞા ઈચ્છા યાગ અને તે આપણી મેળે જ
પ્રાપ્ત ન કરી શકાય તો તત્કાળ કોઈ કોઈ તે તે વિદ્યાકલાના તત્ત્વને યથા-
વત્ જાણનાર મહા પુરુષને શરણુ જવું, તથા ઈચ્છિત પ્રાપ્ત કરવા આ-
જ્ઞાનુસાર પ્રયત્ન કરવું.

હવે ઈશ્વર અથવા ઈશ્વરરૂપ ગણાત્મા મહાત્મા પુરુષોની કૃપા અથવા
અનુગ્રહ યવા સંભવ છે, ને તે ફલદ છે કે કેમ તે વિષે સૂક્ષ્મમાં કંડુ છું.
આ લોકમાં એવો સામાન્ય વ્યવેશાનિયમ રહેલો જણાય છે કે જેની પાસે
જે પદાર્થ હોય છે તેની પાસે તે તે પદાર્થની ઈચ્છાવાળા પુરુષો તે તે પદાર્થ
પ્રાપ્તિ કરવા નર્થ છે, અને જેની પાસે જે પદાર્થ નથી તેની પાસે તે પ-
દાર્થની ઈચ્છાવાળા જતા નથી; અને કલચિત્ત અગણ્યતાં જાય તો તેને તે
પદાર્થ ત્યાંથી પ્રાપ્ત થતો નથી. એ નિયમે આ મહા વિદ્યાવાળા મહા પુરુષ
પાસે એ વિદ્યાની ઈચ્છાવાળાએ જવું એ તો અવશ્ય જ છે.

મહાત્મા પુરુષોને વા ઈશ્વરને, એક પક્ષથી જોતાં કોઈ ઉપર પણ
પ્રાપ્ત અકૃપા કરવાનું કારણ હોતું નથી. કારણ કે એમનું અનિષ્ટ કરવા કોઈ
સમર્થ નથી. તેમ જ એમને પોતાનું ઈષ્ટ કરવું અવશ્ય ન હોવાથી અમારું
કોઈ દ્વારે કોઈ પ્રકારનું ઇષ્ટ થાય તો ઠીક એવી ઈચ્છા પણ તેમને હોતી
નથી. આ લોકમાં જે પ્રાણી જે અન્યનું અનિષ્ટ ઈચ્છે છે અથવા અનિષ્ટ
કરવા પ્રયત્ન કરે છે, અથવા અનિષ્ટ કરે છે, તેના ઉપર જ તે અન્યની
અકૃપા થાય છે વા હોય છે. આ પ્રકારે અનિષ્ટપ્રાપ્તિનો ઉશ્વર કે ઈશ્વરરૂપ
મહાત્મા પુરુષમાં સંભવ હોતો નથી, એટલે એમની અકૃપાનું તો કોઈ આ
પક્ષથી જોતાં પાત્ર નથી. અન્ય પક્ષથી જોતાં આ લોકમાં મોટા પુરુષો
કિંવા રાજાઆદિની આજ્ઞાનું ઉચ્ચન કરનાર મનુષ્ય તે તે મોટા પુરુષ
અથવા રાજા આદિની અકૃપાનું પાત્ર થાય છે. એ ન્યાયે પણ ઈશ્વર અથવા
મહાત્મા પુરુષની અકૃપા પ્રવર્તતી નથી. કારણ કે ઈશ્વર અથવા મહાત્મા
પુરુષને કોઈ પ્રકારના પણ સ્વાર્થને સંજોડે પ્રાપ્તવ્ય અથવા કર્તવ્ય અવશ્ય
રહેલું હોતું નથી, જેથી કોઈ કાર્યનિમિત્તે કોઈને પણ આજ્ઞા કરવાનું હોતું
નથી. તેથી એ પ્રકારની આજ્ઞાના ભંગનો સંજોગ હોતો નથી, આ લોકમાં

જે જે આજ્ઞા કરનાર હોય છે તે, તે સ્વાર્થસંબંધ અથવા કર્તવ્ય પ્રાપ્તિ-
વ્યતિ સંબંધવાળા જ હોય છે.

આ પ્રકારે ઉભય પક્ષથી ધ્વિર અથવા મહાત્મા પુરુષની કોઈ ઉપર પણ
અકૃપા તો સંભવતી નથી. ત્યારે હવે એ જોવાનું છે કે એમની કૃપા ય-
વાનો સંબંધ છે કે કેમ ? છે તો કયા નિમિત્તે, અને તે કૃપા કેવા પ્રકાર-
ની ? અર્થાત્ લોકરીતિપ્રમાણની લૌકિક, કે લોકરીતિપ્રમાણથી રહિત.
એવી અલૌકિક ?

(અપૂર્ણ)

॥ ૐ શ્રી ॥

॥ શ્રી ત્રિભુવનવિજયીચંદ્ર ॥

શ્રી વીરપિન્નવચંદ્ર માર્ગમાં ચાલતાં આગુબાળુ જંગલમાં કોઈ પણ
મનુષ્ય નથી એવું જોઈને, એક ગભીર છાયાવાળા મોટા વટવૃક્ષતળે વિશ્રાંતિ
લેવા બેસીને આ પ્રકારે ઉંચા શબ્દથી બોલવાં લાગ્યો.

સોરઠા.

ધિક્ ધિક્ ધિક્ તે રાજ, (જ્યાં) રાંકસમું વસતું પડે,
ધારકું યામ ન કાજ, પ્રતિમધી જ્યાં ભાં-નડે.
વીર પુરુષ તો તેહ, જે આબુ ઉર તે કરે,
આદિ સમર્પે હેહ, પછી કાળયિ પણ નવ ડરે.
જો જૂડો સંસાર, જાણ્યો, તો ત્યજવો ભલો,
ન તો, ન પામી હાર, ગણિ સાચો વ્યવહાર લો.
શું ભોગવવા ભોગ, રોગશનુભય આપતા,
માટે સજવો યોગ, જે અરિ આગમ કાપતા.
કોં તો કરિ કો યત્ન, લિણુવન વશ વર્તાવતું,
ના તો આ તતુસ્તન, કરિ તપ ઉચ્ચ, પતાવતું.
ન મજે ઇન્છ્યો અર્થ, તો શું પુરુષપંથું રહ્યું,
જગમાં તપિ તપિ વ્યર્થ, દુષ્ટ સંકટ સ્કંધે વહ્યું.
શત્રુ ન ધટે નિરાશ, ઘટમાં પ્રાણું રહ્યા લગી,
કોં તો ત્યજની આશ, કોં મેળવતું નવ ડગી.

આ પ્રમાણે બોલતાં વળી અટકીને નિઃશ્વાસ નાંખે છે, અને ફરી બોલે છે,

દોહરો.

‘ર’ મન ! આ સંસારમાં, દુઃખથી તું ન ડરીશ,

છે આશા ત્રિભુવન ફરી, પારકું તે જ કરીશ.

આ વચનો બોલી રહે છે એટલામાં તે વક્ષના પાછળથી કાઠી જલ તપસ્વી પુરુષ નિઃકળીને તેના સંપ્રુખ આવી જુએ છે. તેને જોઈને આશ્ચર્ય પામતો આ વીરવિજયચંદ્ર તે પુરુષને હોતો થઈ નમસ્કાર કરે છે, તથા પોતાના મસ્તકકું વચ્ચે પાથરી તેમને બેસવા પ્રાર્થના કરે છે. તે પુરુષ નીચે જ બેસીને વચ્ચે પાછું આપી આ પ્રમાણે બોલે છે:—

હે પ્રવાસિન ! તમે કોણ છો ? શા દુઃખમાં છો ? અને ક્યાં જા-
ઓ છો ? આ મન કે જે આ સંસારમાં જીવ માત્રને ચક્રે ચક્રાવનાર તથા
નીચે પાડી દુઃખ આપનાર ધૂત છે તેને તમે વશ વર્તો છો કે એ તમારે
વશ વર્તે છે ? તમારા શબ્દો જે મેં શ્રવણ કર્યા છે તે પ્રતિ લક્ષ કરતાં
કંઈક સંદેહ રહે છે, માટે તમે તમારા જ્ઞાતાંતને પોતાને મુખે સંક્ષેપમાં કહો.

વીરવિજયચંદ્ર લગાર હસીને કહે છે, આ પ્રશ્નોનાં ઉત્તર આપવાથી
જે કાંઈ ફળ ન થાય એમ હોય તો તો જ્ઞાન જ બધું છે. ફારણ કે
દુઃખના ટાળનાર આગળ જ દુઃખ કહેવું સાર્યક ગણાય છે.

તપસ્વી કહે છે, આ લોકમાં દુઃખનો ટાળનાર કોણ છે તેને આપણે
જ્યાં લગી ન જાણીએ ત્યાં લગી કાંઈપણ યોગ્યતાવાળા પુરુષને આપણું દુઃખ
કહેવામાં ચિંતા નથી, પણ લાભ છે. આપણું દુઃખ ટાળી ન સકે તો તે
દુઃખ ટળવાના ઉપાયને જાણવે, અથવા, તો દુઃખના સમયમાં સહ્યોધ કે
સહાતીદારા ધૈર્યને આપે. માટે યોગ્ય પુરુષ જાણીને દુઃખવાર્તા કરવામાં
સહાયને પામવું ધટિત નથી.

વીરવિજયચંદ્ર કહે છે, આપ સરખા એકાંત સેવન કરનાર મહાત્માને
પારકું દુઃખ શ્રવણ કરવાની ભાગ્યે જ ઈચ્છા થાય છે, એમ છતાં આપને
યઈ છે તો હું સક્ષમમાં કહું છું.

હું વીરવિજયચંદ્ર રાગના પુત્ર વીરવિજયચંદ્ર છું. જ્યાં ત્યાં મારું ધા-
રણું ન થવાથી હું દુઃખી છું. આ શરીરને તથા અંતઃકરણને અથવા એ
બેમાંથી એકને, પણ વિકારી કરનાર રોગ તથા શત્રુના સદા અભાવને હું
ધનિષ્ઠું છું. આ સંસારના સંપૂર્ણ ભોગો દુઃખ આપનાર છે, એવું સેવન શ્રવણ

કરે છું, તથાપિ વિવિધ વિષયજોગની તૃષ્ણાવાજો છું. ઇચ્છિત ભોગો ઇચ્છા-
નુસાર મળે, તથા તે ભોગોને નિર્વિઘ્ન ભોગવી શકું એવું સાગર્થ્ય મેળવવા
ઈચ્છું છું, એમ છતાં તે મળવા અસંભવ નિશ્ચય થશે તો તે તે ભોગવા-
સનાના સાગની ઇચ્છાને પણ અંતરૂમાં રાખું છું. આ સંવળું છતાં હું હજી
કુંવારો છું. લગ્નની માગણી છતાં પરવા ઇચ્છિત થતી નથી, તોપણ સ્ત્રી-
રહિત રહેવાથી પીડિત છું. એક કન્યાનું મુખ જે સ્વપ્નાવસ્થામાં મેં જોયું
છે, તે આકૃતિની શોધમાં પણ રહું છું. તે આકૃતિ ન જ મળે તો સંસાર-
દશાની આશા છોડવાના નિશ્ચયવાજો છું. રાજ્યનો અધિકારી હું ન છું,
એટલે ધનાદિ પદાર્થની ઇચ્છાવાજો નથી, તોપણ આ લોકના સંપૂર્ણ રા-
જ્યની તથા ત્રિલોકનના રાજ્યની તૃષ્ણાવાજો છું. એમ છતાં તે ન જ મળી
શકે એમ હશે તો તૃષ્ણાના કાયની પેલું ઇચ્છાં ધારું છું.

ઉત્તમોત્તમ વસ્ત્રાલંકાર, વાહન, તથા સેવકોને સમીપ રાખવા શક્તિ
વાજો છું, તથાપિ તે અંતરૂ પ્રદિરૂ આવી પ્રાપ્ત થતા સંતાપને હરવા
નહોવાની તેમના વિના જ નિશ્ચયો છું. ખીજનો સંગ લગાર મુખ આ-
પનાર હોય છે તોપણ પ્રમાણ કાઢતાં હું વધારે આપનાર થાય છે, ને
હું આપવા છતાં આપણું ધારું છું. ઇચ્છી કરી આપવા અસમર્થ હોય છે,
તેથી ખીજ પ્રિયના સંગની ઇચ્છાવાજો છતાં અન્ય અપ્રિયનો અથવા સા-
માન્યનો સંગ રાખતો નથી.

પિતાની અસંત પ્રીતિનો પાત્ર પાટવી પુત્ર છું, અને તેમની ઇચ્છા
ઉપરાંત તથાપિ આજ્ઞા માગીને નિહળ્યો છું. ક્યાંક પોછો ફરવું તેનો સા-
મ્ય આંધ્યો નથી, પણ ધારણા પાર પડવે પાછાં વળેલાં નિશ્ચય છે.

આ પ્રમાણે સર્વ પ્રકટતી, ઇચ્છાને નિર્વિઘ્ન પૂર્ણ કરવાની શક્તિને ત-
થા સ્વપ્નમાં પ્રિયરૂપે પ્રતીત થયેલી આકૃતિવાળી કન્યાને શોધી પ્રાપ્ત કરવા
પ્રયાસ કરું છું. એ મારું વૃત્તાંત છે. હવે આપને જે યોગ્ય જણાય તે મને
આપો અથવા કહો.

તપસ્વી કહે છે કે ભાર્ગવ તમારી કામના મોટી છે. આ જગતમાં
કોઈ પણ શક્તિ કે પદાર્થ ન મળે એમ તો નથી જ, પણ ધણે કષ્ટે તથા
કાળે સાધ્ય થાય એવી તમારી ઇચ્છા છે.

સર્વ શક્તિ પ્રાપ્ત કરી આપણો નો પરમેશ્વરની ઉપાસના જ સમર્થ
હોવાથી તે કરી શકે છે. પણ તે ઉપાસના સ્ત્રીમાં આસક્ત ચિત્તવાળા
તમે કેમ કરી શકો? કારણ કે ધર્મરોપાસના દેહ કરવામાં તથા પરમેશ્વ-

રને જ પ્રિયરૂપે સાધવામાં. અન્ય વિષયપ્રતિની આસક્તિ ચિત્તને વ્યગ્ર કરે છે, જેથી પરમેશ્વરને પ્રસન્ન કરવાની ઇચ્છાવાળાએ પ્રથમ તો વિષયકામ નાથી વિરક્ત થવું થટે. છે. આમ છે માટે કાં તો પ્રથમ પરમેશ્વરને પ્રાપ્ત કરવાનું જ કેવળ યત્ન કરે, અથવા તો પ્રથમ કેવળ સ્ત્રીની જ પ્રાપ્તિ માટે ઉદ્યોગ કરે. વિષય તથા પરમેશ્વર એ એની સરખી પ્રીતિ તમને બનેથી બહુ રાખશે.

આ મારા વચનથી કદાચિત્ તમને એવી શંકા યશે કે સ્ત્રીપુત્રાદિમાં આસક્તિ ગૃહસ્થ પુરુષ માત્ર, શું પરમેશ્વરને પામવા યોગ્ય નથી? તો આ મારા કહેવાનું છેક, એવું તાત્પર્ય નથી કે કોઈ પણ વ્યવહારસેવન કરનાર પુરુષ પરમેશ્વરને પામવા યોગ્ય નથી. પણ મારા બોલવાનું તાત્પર્ય તમે એટલું જ જાણો કે પ્રધાન પ્રીતિનો વિષય પરમેશ્વરને માનનાર જ ઉપાસક કોઈ શકે છે, અને તે વ્યવહારને ગૌણપણે સિદ્ધ કરે છે. એમ છતાં પણ તે ગૌણ વિષયાસક્તિવાળા પુરુષો પણ ઘણે ધારે ઉપાસ્યની સિદ્ધિને પામે છે, અને કેવળ ઈશ્વરમાં આસક્ત પુરુષો ઉપાસ્યની સિદ્ધિને, જેનાસર પ્રાપ્ત કરે છે. તેમાં તમે તો ઉપાસ્યની સિદ્ધિને સત્વર પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા છો, ને વળી દ્વિધા ચિત્તવાળા છો એટલે એ કાર્ય સત્વર કેમ સધાશે?

તમે કામનાના બળને હજી જોયું કે અનુભવ્યું નથી. તમે તો હજી કામનાના દાસત્વને સ્વીકારી રહ્યા છો, તેથી એ કામના તમને પોતાનો સમક્ષર જોવો છે તેવો દેખાડતી નથી. જો આ બેમાંથી સ્ત્રીવિષયક કામનો સંગ કરવાનો આદર કરી પરમેશ્વરપ્રાપ્તિમાં પ્રયત્ન આરંભો તો પછી તમને એ કામનાના જીજ્ઞાસુઓને અનુભવ યશે. હે રાજપુત્ર! આ જગતમાં વિષયકામના પ્રાણિઓને મહા સંતાપ આપનાર પિશાચીતુલ્ય છે. તેમાં પણ સ્ત્રીધનાદિની કામના તો અસંખ્ય કદને આપનાર છતાં પણ પ્રસંગે કેવળ અનિદ્ર કરનાર થાય છે. તે સર્વ વિષયકામના કરતાં ઐશ્વર્યની કામના એકી દુઃખદ છે. ઐશ્વર્યની કામના પણ ઇષ્ટોપાસનામાં તો વિદ્ય આણનાર જ છે, તથાપિ કામવાસનાની પ્રબળ સત્તાવાળા પુરુષો કેવળ નિઃકામ થાય છે. સંપૂર્ણ ઐદિકપારલોકિક વિષયકામની અસ્પૃહાવાળા યદિ ઇષ્ટોપાસનામાં પ્રવૃત્ત થતા નથી, તેથી તેમને તે કામનાસહ ઉપાસના કરવી અનુચિત નથી. આમ છે માટે હવે જોમ યોગ જાણાય તેમ વિચારી સ્ત્રીકામ-

નાના લાગપૂર્વક ઇષ્ટોપાસના કરવા, અથવા સ્ત્રીની સેવામાં, યત્ન કરો. કે-
વળ મારી ઇચ્છા પ્રજ્ઞતા હો તો, હુઝ આપનાર કામનાને જ. કેવળ વચ
રહેશે નહિ. પૂર્વે તમારા સરખી વયસ્કૃદિયાઓ બદલેને નામનો રાજક-
માર વિષયકામનાના વચવતીપણાથી ઘણા કોસને પામ્યો છે, તેનું સ્વ-
લ્પમાં દર્શાત કહું છું તે લક્ષમાં રાખી યથાર્થિ વિચરવે.

વીરવિગ્નપચંદ્ર કહે છે, હે મહા પુરુષ! આપ અરુણમાં વાંસ પૂરી
રહો છો, ને જનમાવનો સંગે કરતા હો એમ જણાવું નથી. તેમ જ્યાં
આ રાજપુત્રની વાતો ક્યાંથી જાણી? વળી આપ આ દાણે આ સ્થળે
ક્યાંથી આવ્યા? મારી દૃષ્ટિએ કોઈ પણ મનુષ્ય ન પડ્યું. ત્યારે
મેં ઉઘ્યા સ્વરથી હૃદય લગાર ખાલી કર્યું; તે મારા રાજ્યને તમે
ક્યાંથી સાંભળ્યા? નિરાંતર ક્યાં રહો છો? શો ઉચોગ રાત્રિવચ્ચ કરો
છો? અને આ સંસારમાં આટલું આયુષ્ય ભોગવીને મેળવતા યોગ્ય શી
વસ્તુ મેળવી છે? આ વિગેરે આપના સંબંધમાં જાણવા યોગ્ય વાતોને
આપ કૃપા કરી અને કહો. એથી પણ મને ઘણી શાંતિ મળે તો સંભવ
ભાંસે છે. આપનું જ્ઞાતિ કલા પછી સંશોધમાં એ બદલેને નામના રાજપુ-
તનું પણ ચરિત સંભળાવવા કૃપા કરશો.

તપસ્વી કહે છે, હે રાજપુત્ર! આ પ્રાચીન કાળથી સિદ્ધ પુરુષના
નિવાસનું સ્થાન છે. આ વટરક્ષા-પણું ધણા કાળનું હોય એમ ભાસે
છે. આ વટરક્ષના યડ, પાછળના ભાગમાં ઘણા કાળથી રચાયેલી ગ્રંથ
ગુદા છે. એ ગુદા કોઈ પણ તપસ્વીવિના બ્યારથી યઈ છે ત્યારથી ખાલી
રહી નથી. મારા પૂર્વ એમાં ઘણા પુરોષ યઈ ગયા છે. એ ગુદામાં તમારો
રાજ આગ્યો ત્યારે મેં ગુદાના મુખ આગળ આવી તમારા રાજ્યો સાંભ-
ળ્યા. પત્રાત્ર બદાર નિકળીને, તમે ભોલતા બંધે યથા ત્યારે તમારા સમીપ
આગ્યો છું.

હું રાત્રિવચ્ચમાં નિયમાનુસાર ઇષ્ટનુસંધાન કરે તો આ ગુદામાં જ
રહું છું. મારા શ્રીસદ્ગુરુ ધણા આયુષ્યને ભોગવીને રવેચ્છાથી સિદ્ધ લોકમાં
હાલ રિયનિ કરી રહ્યા છે. અને આ ગુદામાં રહેતાં સાઠ વર્ષનો ગુમાર યયો છે.
પ્રથમાવસ્થા એટલે સગમગ પચીસ વર્ષની વયથી મારો અત્ર પ્રવેશ છે. દેવનિર્જ-
હક ધર્મે જેવા કે મગમૂતનો લાગ તથા આદારાદિનું મદલુ એ આદિ આસનિ-
મિતે હું ઉઘ્યાનાવસ્થાને ભોગવું છું. વળી હે રાજપુત્ર! મારા રાજ્યના પ્રમાણે

વે મારે નવીન કાંઈ કરવાનું રહ્યું નથી, તેથી 'આ કરવું' અને 'આ ન કરવું' એવો આમલ કોઈ પણ કાર્યપ્રસંગમાં ઉત્તો નથી. કોઈ વેળા સહજ સ્વ-ભાવથી હું ચુંદાથી બહાર નિકળું છું, ત્યારે થોડો સમય બહાર પણ બેસી રહું છું. આ વન છતાં પણ કોઈ સુંદર ઉપવનથી પણ અતિ રમણીય છે. નદન વનથી આ વન સુંદર હશે કે સમાન હશે એવો પ્રસંગે જોનારને સંશય થાય છે. ધણી વાર અંદ્રના રમણીય પ્રકાશવાળી રત્નિમાં દેવદેવાંગનાઓ કે દેવકન્યાઓ તથા ગાંધર્વી કન્યાઓ અને આપ્સરાઓ આદિ વિષ્ણુને શોભાવનાર સંરખી સ્ત્રીઓ આ વનમાં રમવા ફરવા ઉતરે છે. આ વનની શોભા પ્રવાસી મહાત્માઓ અધિક વર્ણન કરે છે. આ માર્ગ લગાર વિકટ ગણાય છે તેથી સાધારણ લોકોને એકલા જવા આવવાનો આ માર્ગ ક્યં-ચિત જ સંભવ હોય છે. જે ચાર અથવા વધારે મનુષ્યનો સમુદાય આ માર્ગે માત્ર દિવસે જાય આવે છે. મહાત્મા વિરક્ત પુરુષો તથા ઉપાધિરહિત નિર્મલ પુરુષો ધણા જ આવ કરે છે. અને આખા માગમાં આ સ્થળ ધણું શોભતું હોવાથી ચિત્તને પ્રસન્ન કરનાર છે તેથી, તેમ જ જળાશયની સમીપતાવાળું છે તેથી ધણા મનુષ્યો આ જગ્યામાં વિશ્રાંતિ લે છે. કોઈ કોઈ વેળા ચાર લોકો મૂલ્યવાન પદાર્થો તથા પુષ્કળ ધન ચોરી લાવે છે, અને આ સ્થળે જાગ વહેંચવા બેસે છે. પશ્ચાત્ આ સિદ્ધ પુરુષના સ્થાન-માહાત્મ્યથી તેમને સહજ વિરોધ થઈ પરસ્પર ભારે ક્રોધ થાય છે; અને તેથી પછી તેમના ચિત્તમાં ભારે ઉદ્વેગ થાય છે, ભારે તેઓ તે ધનાદિ પદાર્થો આ સ્થળે જ પડ્યા મુકી વિકળ કે ઉન્મત્ત થયેલા મનુષ્યની પેઠે અવ્યવસ્થ ચિત્તવાળા થઈને વિવિધ દિશાઓપ્રતિ નાસી જાય છે. એ ધનાદિને પશ્ચાત્ આ ગુહામાં રહેનાર મહાત્મા કોઈ રંક, દરિદ્ર, દુઃખથી પીડાતા પવિત્ર બ્રાહ્મણને આ સ્થળે આવી ચઢેલા જાણી અર્પણ કરી દે છે. એવા ધણા પ્રસંગ મારે પણ આવ્યા છે. આ પ્રકારનો પરાપકર પણ ઉપાધિ કરનાર પ્રસંગે યાય છે. જ્યારે તે ધનાદિના ધણી છે, બ્રાહ્મણને પોતાના પદાર્થમુક્ત જુએ, જાણે અને પકડે, ભારે પુનઃ તે આ સ્થળે આવી અપરાધથી મુક્ત થાય છે. તથાપિ તે ધન અર્થે અર્ધ ધણી તથા બ્રાહ્મણને આ સ્થળનિવાસી મહાત્મા અપાવે છે. જેથી મહાત્માના વચનમાં વિશ્વાસ વાળા તે ધનવાન તથા દરિદ્રી અને પ્રસન્ન થઈ જાય છે.

હે રાજપુત્ર! આ પ્રકારે અન્ય પુરુષો પણ આ સ્થળે બેસીને પોતા પોતાના દુઃખમુખની વાર્તા કરે છે, અને તે સમયે જો હું દેહનિર્વાહક ધર્મમાં જામત્ હોઈ તો તેમની વાર્તાને શ્રવણ કરું છું. મને અંતરથી સહજ સ્વભાવે યોગ્ય જણાય તો હું તેમને મળી વાર્તા કરું છું, નહિ તો જાન જ રહું છું. આ પ્રકારે અનેક પ્રસંગોથી અનેક વાર્તા મારા શ્રવણમાં આવે છે, તેમાંથી જે સારરૂપ, બોધક દર્શાવે હોય છે તેને તો પ્રસંગે અન્ય આગળ કહું છું, અને અન્યનું તો વિસ્મરણ કરું છું. આમ છે મોટે હે સ-

દ્વિચારવાળા ! આ ભદ્રસેન આદિ અનેક પ્રાણિઓના સંબંધની કથા ક્યાંથી મારા જાણવામાં આવી છે, એવો સંશય આણવાનું પ્રયોજન નથી. એ ભદ્રસેન પણ તમારી પેઠે જ આ સ્થળે આવ્યો હતો. સાર પૂર્વે યથેહુ વૃત્તાંત તેણે કહેલું, અને પાછો આમકામ થવાની શ્રેણીએ ચઢેલા સારે પણ આવેલો, તેથી તેનું સંપૂર્ણ વ્યવહારચરિત તથા પરમાર્થપ્રતિ પ્રવેશપર્યંતનું સંઘર્ષ વર્ણન જાણવામાં આવ્યું હતું, તે હવે સંક્ષેપમાં કહું છું.

સુદિમાન્ પુરુષોએ વ્યવહારમાં અનુભવેલાં જાણવા યોગ્ય પરસ્પરતાં અથવા અનેક પૂર્વ પુરુષોનાં વૃત્તાંતને અવલુ કરવામાં પણ ઘણા લાભ છે, અને મહાત્મા પુરુષોના સુખદ અનુભવને અવલુ કરવો એ તો અતુલ્ય લાભને આપનાર છે.

એક દિવસ મધ્ય રાત્રિનાં સમયે મારાં શ્રી ગુરુએ મને આજ્ઞા કરી કે આ ક્ષણે તું જાગૃત્ બેસજે. હું બહાર ફરીને આવું છું. મને એ વખતે આ ગુહામાં ગુરુસમીપ આવ્યે માત્ર એ જ વર્ષનાં સુમાર થયો હતો, તેથી મારાં ધૈર્ય તથા હિમત કેવળ દૃઢ ન હતાં, આ દિવસપર્યંત કોઈ એક રાત્રિ પણ હું એકલો વનમાં રહ્યો ન હતો. ગુહાથી બહાર પણ હું રાત્રે નિકળ્યો ન હતો. આમ છતાં પણ શ્રી ગુરુની આજ્ઞાથી હું તે મધ્ય રાત્રિના સમયે સાવધાન થઈને બેસી રહ્યો. શ્રી ગુરુને બહાર નિકળ્યે ચાર ઘટિકાનો સુમાર થઈ ગયો. સારે હું ગુહાથી બહાર નિકળ્યો, આસપાસ જોતાં શ્રીગુરુ તો દૃષ્ટિએ પડ્યા નહિ, પણ આ પૂર્વના રંગભૂમિ મંડપસરખા સ્થાનમાં જાણે દશવીશ ચંદ્રનાં બિંબ હોય, એવું જણાવા લાગ્યું. જેવો જોણ ચંદ્ર શુક્લ વર્ણનો હોય છે, તે વર્ણાન્તરમાં તેને ફરતું, નજીક જોઈને વર્ણનું કુંડાળું હોય છે તેમ આ શુક્લ વર્ણના આસપાસ જોઈ પ્રભાતી બધાએલા વર્ણકાકાર પદાર્થને ચંદ્રના સમાન જાણીને બાંતિમાં પડ્યો. પણ પછી તો આ બિંબને ફરતાં જોયાં ત્યારે તો તેમના નીચે સુંદર શોભતાં વસ્ત્ર, પહેરેલાં શરીરો છે એવો મને ભાસ થયો, તેથી આ તે કોઈ દેવ, દાનવ કે ભૂત, પ્રેત, પિશાચ હશે એવી શંકા યદ્ય તેથી ધૈર્ય ધરીને ખરો નિશ્ચય કરવાને હું એમનાં તરફ ગયો, અને જોગ જોગ હું સમીપ જતો ગયો તેમ તે દૂર દેખાતાં, પછી આકાશમાં હચ્ચે ગતિ કરતાં, દિશામાં દૃષ્ટિની મર્યાદાથી બહાર જતાં રહ્યાં. સારે મેં તે કોઈ સ્ત્રિયો હતી. એવો નિશ્ચય કર્યો. પછી હું પાછો વળીને સ્થાનમાં આવ્યો. ચોડી વારમાં શ્રીગુરુ પાછા આવ્યા, સારે મેં સર્વ વ્યતીત વાર્તા કહીને પૂછ્યું કે આ શું હતું? સારે શ્રી ગુરુએ કહ્યું 'એ તો દેવકન્યાઓ હતી. તેનાં સુખ તારા દીકરામાં આવ્યા છે. તે ચંદ્રસરખાં તને ભાસ્યાં છે. પછી મારે સ્ત્રિયોના સંબંધમાં એ અવસ્થામાં રહી, વાર્તા કરવી, ઉચિત નથી. એમ જાણીને હું મૌન બેસી રહ્યો. સાર પછી આ વટજાની શાખા ઉપર, ગરૂડ પ્રહરીતું બેસી રાખ્યું કરતું સંભળાયું. તે પરસ્પરની વાર્તા સાંભળીને, મારા ગુરુએ મને આ પ્રકારે કહ્યું.

(અપભ્રંશ)

महाकाल

रूप (पुस्तक) ३, - श्रावण कृष्ण १४ सं. १९४७ दर्शन (अंक) १०.

भजनभागीरथी.

(પુરાં પુરાં સજ્જનો સંબંધ.)

(૩૫ ખીમ્મના દર્શન ૯ માના પૃષ્ઠ ૧૯૬ થી.)

મન મહારાજને ચેતવણી.

૫૬ ૧૩ અં.

જોગીયા અશાવરી.

(જોગીઆસે' કહીઆ રે, કાઈ મેરીરે આદેશ —એ રાગ.)

મન ગદારાખરે, તારૂં સિંહાસન નવ ઊડ—ટેક.

જો સિંહાસન છેડી જઈશ તો,

विधि: नऽशे क्रोडः— मन गढाराजरे० १

૧૩. સત્રુનું બળ બહુ વધશે,

હાંકી જીતશે હોય— મન મહારાજરે. ૨

રાજ્ય સહારૂં રાજાઈ જાશે,

આવિ ખરેખર ખોડ— મન મહારામરે ૩

પ્રાથમિક પ્રધાન ચિંતાએ પાંચે,

निज शिर नहि ले मोह—गन गहाराग्नरे० ४

वृत्ति महाराणी व्याकुल यष्टि,

करशे होडा होड—   गन गहाशगरे० ५

સદગુરુજી ૫ હથિમાર સહને.

૫૩ રિપુતણું બળ તોડ.— ગત મહારાજરે. ૬

દી.૧-૦-૧૯૭૧ ચેતારે,

शुद्धप्रति भूति ज्ञेय— मन मङ्गलान्तरे ७

સદ્ગુરની પ્રાપ્તિ.

પદ ૧૪ મું.

(મેરી અખિયાં ફરકેન લાગી:— એ રાગ.)

હું સદ્ગુર સાચા પામ્યો, મુજ પુણ્યતણો ગદા પર્વત;
દત્તમયો—સદ્ગુર—૨૩.

કર્મશયમાં બાર હતો તે,

સરણે માતાં સમજો વામ્મો.—

સદ્ગુર ૧

આત્મારાગ થયો છવતો મટિ,

આદંકાર દશમુખને નામ્યો.—

સદ્ગુર ૨

સંશય રોગ આસાધ્ય થયો તો,

તેને સદગ સમજો ગમ્યો.—

સદ્ગુર ૩

દીન—અધીન વદરિને,

હરિ હરિ હરિ હરિ ઠીક વિરામ્યો.—

સદ્ગુર ૪

ગુરુસાક્ષતનાં કાલપ્રતિ વચન.

પદ ૧૫ મું.

સમ ઉપરનો.

૧ કાલા મને શું ડરાવે, મદાકાલનું બાલ હું,

હું નહિ કાવે—કાલા

૨૬.

મદાકાલ—શક્તિ મદાકાલી,

મુજને પદાલ ધરી ધવરાવે—

કાલા ૧

વત્સલતાથી મદાકાલીની,

આંખ-પાલિ મુને નવરાવે.

કાલા ૨

મુજ પિતાની વિશ્વવાડી આ,

તેમાં હું મને ફરવા લાવે—

કાલા ૩

ખવાસ હું મુજ તાત તણો છે,

જાનો રહે હું મોટગ-દાવે?

કાલા ૪

માતતણી આચા યાગે તન,

તું મુજ તાતની બેટ કરાવે—

કાલા ૫

મારે વ્રજથી આન્ય ડરે પશુ,

દીન—ન દીલ ડગાવે.

કાલા ૬

ગૃહસ્થાશ્રમ.

(૩૫ ૨ જાના, અધિક દર્શનના પૃષ્ઠ ૨૪૬ મેથી.)

ખીજ એક વાર્તા આર્ય શ્રીમતોએ ધ્યાનમાં રાખવાની છે તે એ છે કે જેમની પાસે જોઈએ તે કરતાં અધિક ધન છે તેઓ ડિગાકના ખાતર મિથ્યા વ્યય કરે તોપણ તેમને કુર્ષ પ્રકારે ઘોકા પહોંચતો નથી, ત્યાંપિ તેમનું જોઈને અન્ય ઓછા સમર્થ માણસો પણ મિથ્યાવ્યય કરવામાં આગર સમજે છે કેમકે 'યદ્યદ્યાચરાતિશ્રેષ્ઠસ્તત્તદેવેતરોજનઃ' એ કહેવત સચળી બાજતોમાં પોતાનો આમલ ચલાવે છે; પ્રજામાં એવા માણસો તો ઘણા યોગજ હોય છે કે જેઓ 'લાંબાની જોડે ટૂંકો જાય તો મરે નહીં તો માંદો પણ થાય' એ કહેવતનો પરમ દિતકર મર્મ સમજે છે; અવિચારી શ્રીમતો મિથ્યા વ્યય કરીને પોતે તંગીમાં નથી પડતા પણ ખીજઓને તંગીમાં પડતાને લલચાવે છે, એમાં કાઈ પણ પ્રકારે શંકા કરવા જેવું નથી. આ વાતનો અનુભવ દરેક નાતના હિન્દુને હરોજ એમ અમો બેધકક રીતે કહી શકીએ છીએ. આમાં અનેક કારણોથી અમે આર્ય શ્રીમતોને પણ મિતવ્યથી ચલાવે માટે ભ્રામણ કરીએ છીએ, શાથી જો તેમનાથી ઓછા સમર્થ આર્ય બુદ્ધિઓ પણ તેઓનો પડકો લેઈ મિતવ્યથી થાય. આમ કરવાથી કેટલાક મગડ તો પ્રથમ પાણી ચલાવવાના હેતુથી નિંદા જેવું કરશે ખરા પણ સમજી લોકો મિતવ્યને માટે પ્રશ્ન કર્યા વિના રહેશે નહીં અને આર્ય બુદ્ધિઓના ગૃહસ્થાશ્રમનો એક પ્રકારે સુધારો ચલામાં નિમિત્ત ૩૫ થઈ પડવાથી મિતવ્યનો સિદ્ધાન્ત અંગીકાર કરનાર શ્રીમતોને મહાપુણ્યની પ્રાપ્તિ થશે. આખા ભારતવર્ષને એકંદરે જો લાભ થશે તે તો જુદોજ.

ધન વ્યવસ્થાનો સક્ષિપ્ત સાર એ છે કે—વાપમાં ધન ઉપાર્જન કરવું; એ ધનવડે પોતાના કુટુંબના દરેક માણસનું ચર્ચાર્ય રીતિથી ભરણપોષણ કરવું અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણેજ પરોપકારને માટે વાપરવું અને બાકીના દ્રવ્યનો સંગ્રહ કરતા જવું. કે સંકલ્પના સમયમાં ઉપયોગી થઈ પડે. ડિગાકને માટે લેશ પણ ખર્ચ કરવું નહીં. પરોપકાર કરવામાં માત્રકૃપાવતો, વિચાર કરી, ધન વાપરવું; આ સૂચનાઓથી વિરુદ્ધ વર્તવાથી પરોપકારને જહલે આત્મદોષ થાય છે. આત્મદોષીને કાઈ પણ સ્થળે

સુખનો ભાસ થાય એ વાર્તાનો કેવળ અસંભવ છે. આત્મદોહમાં અને વિશ્વદોહમાં કોઈ પણ પ્રકારનો અંતર નથી. વિવેકહીન ઉદારતા એ જાણે બદલે વ્યુત્તિઓ આપાવનાર છે. વિવેકહીન પુણ્ય એ પાપનું 'બીજ' નામ છે.

આ પ્રમાણુ ધનવ્યવસ્થાના સંજ્ઞામાં સુખ્ય-સુખ્ય સૂચનાઓ કરી ગયા.

૪. હવે ગૃહસ્થાશ્રમનું ચોથું અંગ જે ગૃહ એટલે, ઘર તેના સંજ્ઞામાં વિવેચન ચલાવીએ છીએ. ગૃહ એ પણ એક પ્રકારની મિલકત હોવાથી સામાન્ય રીતે ધનમાં આવી જાય છે પણ ગૃહસ્થાશ્રમના સંબંધે ગૃહના વિશેષ ઉપયોગો હોવાથી તથા 'ગૃહસ્થાશ્રમ' એ સમાચરપ ચંદ્રમાં 'ગૃહ' એ શબ્દ પ્રથમ અને મુખ્ય જણાય છે માટે ગૃહ વ્યવસ્થા વિશે પણ ગૃહને એક 'નિરાણું' અંગ ગણી થયેલું વિવેચન કરવું યોગ્ય છે.

ગૃહવ્યવસ્થાના સંજ્ઞામાં પ્રથમ તો એ લક્ષણો રાખવાનું કે : પર લેવું તે જાત્રા અને સદાચરણી ગૃહસ્થો જ્યાં પ્રધાનપણે રહેતા હોય તેવા ભાગમાં લેવું. ખરાબ પાડોશથી બચી તથા દુર્ગુણી અસર થયેલો સંજોગ રહે છે. "કેવું ઘર જોઈએ" તેના સંજ્ઞામાં સિદ્ધ શાસ્ત્રના મનોર્થોમાં તથા અન્ય શાસ્ત્રમાં ઘણી સૂક્ષ્મ સૂચનાઓ દેખી છે; એ સચળો-સૂચનાઓ સર્વે કોઈ ધ્યાનમાં રાખી શકે નહીં અથવા ધ્યાનમાં રાખી શકે તો પણ તે સર્વ સૂચનાઓ અમલમાં આણવાનાં સાધનોની ન્યૂનતાથી તે પ્રમાણે વર્તી શકાય નહીં, માટે 'સારા પાડોશ' જોવો, જોઈએ એવી એક જ સૂચના અંગે કરી અમે સંતોષ માનીએ છીએ. અમારી આ સૂચનામાં અન્ય બીજી સૂચનાઓનો ઘણો અંગે સમાવેશ થઈ ગયેલો છે એમ દરેક અનુભવી માણસને સમજાવવાના રહેશે નહીં. જે સ્થળે કોઈ ઉત્તમ કાર્ય કરવું હોય તે સ્થળ સારું જોઈને પસંદ કરવું જોઈએ તે પ્રમાણે જે ગૃહસ્થાશ્રમરૂપ કાર્યમાં અનેક ઉત્તમ કાર્ય ગઈ શકે છે તે ગૃહસ્થાશ્રમરૂપ મહા કાર્યને માટે બનતાં સુધી અધિક યોગ્ય ઘર સોંપીને પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ.

બીજી એક અતિ ઉપયોગની જાણત એ છે કે ઘરના જે ખંડ રાખવા જોઈએ કે જેથી એકમાં આપણી આત્મીયતાપ્રમાણે સ્ત્રી રહે અને બીજામાં પુરોને બેસવા દેવાનું રહે. આ રીતિ પશ્ચિમમાં જનતાઓને કરી અજાણામજી સામ્રાજ્યે પણ તેઓ-

ને તો એકજ ઉત્તરથી બોલતા ગમ કરી સકાય, તેમ છે:—પાત્રિ-
ગાલ પ્રજાઓમાં માણસે માણસે એક ખંડ જોઈએ એવું અધેર તો અ-
મારા આયોમાં નથી, એ ધરમાં સ્ત્રીઓ અને પુરુષોને માટે શુદ્ધ શુદ્ધ
ખડો. રાખવામાં નથી આવતા તે ધરમાં પ્રસાસાપાત્ર મયોદા વસતીજ
નથી; આ વિષયમાં કોઈ અનુભવી પુરુષ કિંવા સ્ત્રી શંકા કરે એવું છેજ
નહી. વિશેષ જોમ જોમ કુટુંબ વૃદ્ધિને પામતું જાય તેમ પુત્ર પુત્રવધૂ વ-
ગેરે કુટુંબીઓને માટે શુદ્ધ શુદ્ધ ખડો જોઈએજ અને તે પ્રમાણે આપ
કુટુંબમાં અદ્યપિ લગી માલ્યુ આવે છે માટે એ વિષયમાં અમારે અધિક
કહેવાનું પ્રયોજન નથી.

પણી શુદ્ધ શુદ્ધ કાર્યને માટે શુદ્ધ શુદ્ધ ખંડ જોઈએ; પણ એ
પ્રમાણે સઘળી બ્યવસ્થા કરવાને માટે ઓછા દ્રવ્યવાળા ગૃહસ્થથી જની
શકે નહીં. સંશ્લેષમાં માત્ર એટલીજ સૂચના કરવાની છે કે માણસે પો-
તાની ઉપજના પ્રમાણમાં યોગ્ય સોઈવાળું ધર રાખવું. વધારે ઉપજવાળો
માણસ જો ધરની સોઈ તપાસવામાં કચર કરે છે તો તે ગૃહસ્થાશ્રમમાં
પણ કચર આલ્યાવિના રહેતીજ નથી; પરિણામે એ કચરને માટે શોભવું
પડે છે. ઉપજ વધે છે તેની સાથે વ્યવહાર વધે છે અને વ્યવહારની વૃ-
દ્ધિની સાથે ગૃહસ્થના ગૃહસ્થના ગમોદા પણ વધવી જોઈએજ; અને
તેથી ધર પણ વધારે સોઈવાળું જોઈએજ. ગૃહ એ ગૃહસ્થાશ્રમનું વરદ
અને સ્ત્રી એ ચેતન ચિહ્ન છે.

તેમજ ધર એવું જોઈએ કે જોગાં આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરી સકાય; આ-
રોગ્યવિના ગૃહસ્થાશ્રમનો બાર વહન કરી સકાય તેમ નથીજ 'પહેલું' સુખ
તે જાતે નથી એ કહેવંત સર્વારો સત્ય છે. ગૃહસ્થાશ્રમના સાદામ્પક દ્ર-
વ્યાદિ પદાર્થોની પ્રાપ્તિના સાધનનું મૂળ સારીર છે. માટે સારીર આરોગ્ય
રહે એવું ધર ગૃહસ્થે રાખવું જોઈએ.

આ શિવાય બાકીની ગૃહવ્યવસ્થા અર્થાત્ ગૃહની અને ગૃહની અ-
દર રહેલા ખીજ કેટલાક પદાર્થોની વ્યવસ્થા કરવામાં સ્ત્રીની કુશળતા જો-
ઈએ. સ્ત્રીને 'વ્યવહારકુશળ' કરવી એ વિષયના સંબંધમાં સ્ત્રીવ્યવસ્થા
વિશે વિવેચન કરતાં લખી ગયા છીએ.

ગૃહવ્યવસ્થાના સંબંધમાં સ્ત્રીનાં શાં કર્તવ્ય છે તે પણ આ વિષયમાં
સંક્ષેપે દર્શાવ્યાં જોઈએ.

તર્કસરખું નિષ્કંટક રાજ્ય તમા રહે પ્રધારે ખરચતાં ન ખુટે એવી રા-
જ્યવસ્થામાં હતાં પણ ધણા રાજ્યો ગાનસામિતી વિવિધ નિગિતે રાજ-
દિવસ અંતરમાં પ્રજાના જ કરે છે. કોઈ કાળે પણ પૂણીતાને ન પામે
એવી વિલક્ષણ આશાતુષ્ણાઓ તેગને, ભાગ્યદીનસરખા; કરી મુકે છે.
તેથી ખરું જોતાં તેઓ દીનભાગ્ય છતાં પણ, યોગ્ય પદાર્થવિચારવિના-
ના મૂર્ખ લોકો તેગને મોટા ભાગ્યવાન સમજે છે. એવો ભાગ્યવાન હતાં
પણ હું આ કાળે ભાગ્યદીનની રિયાતને ભોગવતો બીજાને ભાસું છું. ખ-
રો ભાગ્યવાન તો હું તેને જ મળું છું કે જોને કોઈ પણ નિમિત્તથી માન-
સ અગ્નિ અંતરમાં દાહ કરતો નથી, તથા; જાણ પદાર્થો જેના માન-
સ અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરતા નથી.

આ મારો માનસ અગ્નિ ગને જાણે છે. એક-સજ્જન્યા જેવું ચિત્ર
માત્ર મેં જોયું છે તે એ માનસ અગ્નિને વારંવાર પ્રદીપ્ત કરે છે. તે
કન્યાનું ખરું રૂપ કે ગુણ ગને પ્રલક્ષ નથી; તોપણ કોઈ અંતરમાં રહેલું
પ્રખળ કારણ ગને તેના તરફ દોરવા કરે છે. એ ચિત્રકારે આજએલી
કન્યાનું ગામ કે નામ જાણવામાં નથી. જાતિકુળ પણ માત્ર નથી, છતાં
તેને પ્રાપ્ત કરવારૂપ આ આશાપાશ મને દીન કરીને ધમાકે છે. વિચાર
કરવાથી ખરું જોઈ કે લાભહાનિને સમજાવું છું, પણ આ મન તે મા-
રા નિશ્ચયને નાશ કરીને ઉપરનું ઉપર જ પોતાનું ધારણ કરવા મચ્યું
રહે છે. લગભગ અઢાર માસ યયાં વન તથા વસતિમાં બટકું છું પણ
કોઈ પ્રકારે ધારણ યત્નનું ચિહ્ન જણાવું નથી. અઢાર માસમાં ભોગવેલાં
સંકટ વર્ણન કરતાં હૃદય કંપે, તથા સાંભળતાં શ્રોતાનું પણ ચિત્ત દ્રવે
એવાં છે. મારો નિશ્ચય છે કે ધારણ પાર પડતાં પર્વત એ દુઃખવાર્તા
કોઈ આગળ પણ કહેવી નથી. આ-સંસારમાં જીવ માત્રને પદાર્થપ્રતિ ય-
તો મોહ જેટલો દુઃખદ છે, એટલું દુઃખદ બીજું કોઈ નથી, એ ગને સ-
મજાયું છે, પણ તે હાલ છુટવો નથી. આ પ્રમાણે મારી કથા છે. દરે
એવી વધારે હાલ કહેવાનું કોઈ નથી. મારે જે પોટે તે કહીને તમે પો-
તાને કામે લાગો, અને હું પણ મારે માર્ગે ચાલતો ચાલું. કામનાને વધ
પડેલો હું રાત્રિદિવસ મુખદુઃખ આદિ કાંઈ જ જોતો નથી. માત્ર વચ્ચા
કરું છું.

આ પ્રમાણે તેનાં વચ્ચેનાં અવકાશ કરીને દયાળી ગાર હલ્ય લીનું
 યયું, ને તેથી મેં તેને આ પ્રમાણે કહ્યું. હે બાઈ! તમે ધૈર્ય રાખો. ત-
 ગારે ધાર્યું થવાતો પરમેશ્વરી સવાથી હવે સમય આવનાનો 'સંભર છે.
 ગુરૂએ મને આગા કરી નથી, તેમ જ ગુરૂપાસે મેં આગા માગી નથી
 તોપણ આ તમારી રિયતિ જાણીને તમને ધૈર્ય આપનાર તમારા લાભનું
 પચન કલ્યાણગર મારે હલ્ય શાંત થયું નથી. મઠ કાલે મધ્ય રાત્રિના સ-
 મયે મને શ્રી ગુરૂએ કહ્યું કે જો! આ ઉપર પશ્ચિમ જોડું પરસ્પર વા-
 તો કરે છે. તું તે સમજતો નથી. એ પક્ષી એવી વાર્તા કરે છે કે કાલે
 રાત્રે આ વૃક્ષનજે કોઈ દુઃખી પુરુષ આવનાર છે. ને તે જો અહીંથી ઉ-
 ત્તર દિશામાં ચાલી જશે તો તેનો પારમો ગનસુખો પાર પડશે. એ વા-
 તો મેં જાણી લારથી તે પુરુષની ગનમા મને સ્મૃતિ આવતી. આજે ત-
 મને જોયા બધા લારથી નિશ્ચય થયો કે તે પુરુષ તમે જ છો. હવે
 તમારી ઈચ્છામાં આવે તેમ કરો. આ સાંભળી તેણે મોટા હર્ષથી મને
 કહ્યું કે એ તમારા ગુરૂનું મને દર્શન કરાવવાની કૃપા કરો. મેં કહ્યું, એ
 વાર્તા મારે હાથ નથી. તેમ છતાં વળી હાલ તે અપાનકપર નથી. ક્યારે
 પાછા પધારશે એ નિશ્ચય નથી. ત્યારે તેણે કહ્યું કે મારે એટલું પૂછવાનું
 છે કે એ ગામનું તપા સ્ત્રીનું નામ શું છે. તેમ જ તે કુંવારી છે કે
 તેનું લગ્ન થયું છે? કારણ કે લગ્ન થયું હોય તો મારો શ્રમ નિષ્ફળ જ-
 વાતો સંભવ છે. પારકા ધનદારદે પદાર્થને પ્રપંચવડે પ્રાપ્ત કરવા સમાન
 અન્ય પાતક હું બચતો નથી મેં કહ્યું, ગુરૂશ્રીનો એવી વાર્તાનું ઉત્તર આ-
 પશે નહિ. અને 'ધાર્યું' પાર પડશે એટલે એમ જ સમજવાનું કે તમારી
 ઈચ્છા પ્રમાણે જ થશે. આટલું સાંભળીને તરત તે ઉઠ્યો. કાર્ય યશો લાવે
 પાછો અહીં આવીશ, એમ બોલી મને નમસ્કાર કરી ઉત્તર દિશામાં ચા-
 લતો. થયો અને હું ગુહામાં આવીને બેઠો. થોડી વાર પછી ગુરૂ પધાર્યા.
 મેં નમન કરી સ્વપ્ન જોડી બેઠેલી સુષમી વાર્તા કરી. તે સાંભળી 'લમાર
 મોન રંછી ગંદમંદ' હસતાં બોલ્યા, હજી તારે હલ્ય કુદ બળવાનું છે.
 વાતોને હલ્યમાં ગુપ્ત કરી રાખવાનું અથવા તેનું વિસ્મરણ કરવાનું સા-
 મર્થ તારામાં નથી. આગા લીધાવિના વાર્તા કરવા સંકોચ થયો નહિ
 તેથી ગુપ્ત રાખવા. થોડા વાર્તા તારા પ્રતિ કરવાં સંકોચને પામવું પ-
 ડશે. આ સાંભળી મેં નમન કરી દીનપણે કહ્યું. હે ગયત્રી, એ આ

કાર્યમાં અપરાધ થયો હોય તો દાખા કરસો. હવે પછી આપની કૃપાથી સાગધાન રહીશ. ગુરુ બોલ્યા, મનરાઈસ નહિ. આ અપરાધ થયો નથી, તારી પાસે કહેવરાવવા અર્થે જ તને એ વાર્તા કહી હતી. પણ એવે પ્રસંગે પૂછી લેવું ઘટે કે આ વાર્તા શુદ્ધ રાખવા ગોચર છે કે કેમ? તુ પ્રસન્નચિત્તાથી તું તારા કર્તવ્ય કર્મને કર. પછી નમન કરી હું મારે મા-મે લાગ્યો.

આ પ્રસંગ આવી ગયા પછી સુમારે પણ વર્ષ જાતીન યયાં ભારે એક દિવસ લગભગ મધ્ય રાત્રિના સમયે શુદામાં બેઠાં મારે કાને પો-ડના બેંખારા તથા મનુષ્યનો કલગલાટ સંભળાવા લાગ્યો તથા એક બી-જાને બોલાવતા તથા બોલતા ધણા મનુષ્યો હોમ એવું મારયું. જાણે જ-ગીનમાં લાકડાના મોટા ખીંટા ઠોકતા હોય એવા ધનાધન આરામ સંભ-ળાવા લાગ્યા. આ સ્વર્ગી મડગાડા જાણીને હું શુદાથી જદાર નિકળ્યો. આ સમયે પણ શ્રી ગુરુ તો બદાર જ વિચરતા હતા. બદાર આવીને બેઠું તો સમીપના મેઘનમાં જાણે કોઈ મોટા રાખની સ્વારીનો પગલ આવી પડ્યો હોય એવું જણાયું. મોટા મોટા મુંદર ચોમતા ને ઝગઝગાં મારતા જરીના ડેરાઓ ઉભા કરવા માંડ્યા હતા. એક બાજુએ ધોમ-ઝોની હાર ખાંચી હતી, ને તેનાં માથુસો પોતાને બેસવા ઉઠવાની જગા ઠીક કરતા જણાયા. એક બાજુએ રથો છૂટેલા જણાયા. વિવિધ વાદનો તથા આ સવરો ઠાક બેનાં આ કોઈ રાખનો મુકામ આવ્યો છે એવું અનુમાન તો નહીં થયું. પણ મારે તેનું કોઈ પ્રયોજન ન હોવાથી જરા પાર ચંદ્રના પ્રકાશરાણી રાત્રિથી શોભના વનને તથા આકાશને બેનો હું હગો, અને પછી પાછો શુદામાં જઈને બેઠો; તથા મારે પોતાનું કાર્ય કરવા લાગ્યો.

આ રાત્રિની સમાપ્તિએ પણ મીઘુર તો આસનઉપર પધાર્યા ન હતા, અને શ્રીજી દિવસે પણ પધાર્યા ન હતા. સૂર્યોદય થતાં જ વેળા હું આજ શુદતેની ક્રિપાને સમાપ્ત કરી ઉઠ્યો તે વેળા ‘મહારાજા’ મ-દા ગોમીરાજી આપને સુવિનય પ્રવારીના દંડપત્ર પ્રજ્વાલ છે’, એવા શબ્દ સંભળાયા. આ શબ્દથી મને એવું અનુમાન થયું કે તે રાત્રિએ આવી ગયેસો પુરવ આ દોનો ઘટે છે. પછી તત્કાલ હું શુદાનું દાર જે વાંચી શ્રીજીઓના મધ્યમાં શુદ્ધ સદશ્વ હતું, તેમાંથી જદાર નિકળ્યો. મને નિ-ર્ધને તેજે પ્રેમપૂર્વક પ્રજ્વાલ કરવા, અને કશું કે આપની કૃપાથી મારી

ધારણા પાર પડી છે.

આ સાંભળી ગેં તેને ક્ષુદ્ર કે બદ્ધે હવે હચ્છિત સુખ એવી પ્રાપ્તિ થાય તો કરી સુખી રહેા. મારે તમારી વ્યતીત વાર્તા શ્રવણ કરવાનું સુખ્ય પ્રયોજન તો કાંઈ નથી, તોપણ આ સંસારમાં તુચ્છ વિષયસુખ પ્રાપ્ત કરવામાં પણ પ્રાણિઓને કેટલું કષ્ટ ભોગવવું પડે છે, એ જાણવા આજે તમારી સઘળી કથા સુદમમાં સાંભળવા આ ક્ષણે વૃત્તિ થાય છે. માટે જો હવે તમને ચિંતા ન હોય તો પ્રસન્નતાથી તે સર્વ વૃત્તાંતને મારા પ્રતિ આ ક્ષણે કથન કરો. કારણ કે શ્રીગુરુ પધારમાં પછી અને સાંભળના અવકાશ મળશે નહિ. આ વચન સાંભળી તેણે પ્રીતિપડે બેસીને આ પ્રમાણેની પોતાની સઘળી કથા મારા પ્રતિ કહી.

તે બોલ્યો હે ભગવન ! હું કુતૂહલપુરના મહાપદ્મસેન રાજાનો બદ્ધ-ચેત નાગનો પુત્ર છું. લગભગ મારા વીસ વર્ષના વયે હું વિદ્યાભ્યાસ કાર્ય-પૂરતો કરી રહ્યા. અને સામાન્ય વ્યવહારનીતિ તથા રાજ્યનીતિ પ્રથમ શિખાવી હતી, તથા પાછળથી ધર્મના સિદ્ધાન્તો પણ મને રૂઝે પ્રકારે સમજાવી શિખાવ્યા હતા, અને ત્યાર મંછી ચાતુરી પ્રાપ્ત થાય એવા વિવિધ રસાક્ષંકારયુક્ત સાહિત્યના ગિત્રલુપાણા અથો શિખાવ્યા. અને છેવટે વિવિધ વિદ્યા કલા આદિના અથો શિખાવ્યા. આમ યવાથી સામાન્ય રીતે મારા અન્ય અથોમાં પણ પ્રવેશ થયો તેથી પ્રસ્તાવિક ધણા અથો મારા જોવામાં આવ્યા. તેમાં સામુદ્રિક વિગેરે પણ સમજાવામાં આવ્યું હતું. આ મ-માણે અભ્યાસમાં મારી કુશળતા જાણવા પછી રાજકાર્યમાં મારો પ્રવેશ થાય, અર્થાત્ રાજ્યવ્યવહાર સંબંધી અનુભવથી અને પૂરતું જ્ઞાન પોતાની દયાલીલામાં થાય તો ધણું સારું. એવો મારા પિતાનો વિચાર થયો. મારું જ્ઞાનવયમાં મારા પિતાએ કર્યું ન હતું, કારણ કે મને વિદ્યા સંપાદન કરવામાં મોટું વિદ્ય આપે. જ્યારે મારા પિતાને મારા વિગે સારો સંતોષ થયો કે હવે આ પુત્ર જીવયોગ પૂરતું સર્વ શિખ્યો છે, સારે તે મારા જ્ઞાનસંબંધી વિચાર કરવા લાગ્યા, મારા પિતાએ જ્ઞાનગો હવે વિચાર રાખ્યો છે, એ જાણવાથી દેશદેશથી કન્યાનાં ચિત આવવા લાગ્યાં. પણ મારી પ્રસન્નતા લેવા તે સર્વ રાખી મુકતા. એ આવસરમાં કાંઈ દૂર દેશનો ચિત્રકાર અમારા નગરમાં આવ્યો. તેની પાસે ધણાં રાજપુત તથા રાજકન્યાનાં ચિત્રો હતાં. તે મારી પાસે આવી ચિત્ર દેખાડવાની ઈચ્છા

રાખ્ખનો દત્તો પણ તે પહેલાં અગાનક તેનો દાળ થયો. દૈવયોગે તેનો લાં કોઈ વારસ નહિ દોષાયો તેનો સંજ્ઞો સામાન રાજદારમાં આવ્યો. એ માત્રમાં સુંદર છત્રીઓ છે એમ મારા જાણવામાં આવવાથી મેં તે સર્વ ચિત્ર જોવાને મંગાવ્યાં. એ ચિત્રના સમગ્રમાંથી એક કન્યાનું ચિત્ર મારા ચિત્તને આકર્ષણ કરતું નિકળ્યું. તે ચિત્ર નીચે 'કન્યા' એટલા અક્ષર લખેલા પણ કોણ જાતિની કે ક્યાંની કન્યા છે, કેટલા વયની છે, વિગેરે કંઈ લખેલું નહિ અને ચિત્રકારનું મૃત્યુ થવાથી તે વાર્તાનો ખુલાસો કરે એવું અન્ય કોઈ ન હતું. આ ચિત્ર મેં મારી પત્ની રાખ્ખુ, અને અન્ય શિષ્યો પાછાં આપ્યાં તે રાખ્ખની ચોકસીમાં રહ્યાં. આ થવા પછી પ્રથમ જે જે ચિત્રો આવેલાં તથા આવતાં તે સર્વ કન્યાઓનાં ચિત્ર મને જોવા પિતાએ મોકલ્યાં. તે સર્વ કરતાં આ કન્યા અને અતિ જીવન ભાસવાથી મેં સર્વને ના પાડી. આ મારા કૃત્યો મારાં માતાપિતાને ઘણો ખેદ થવા લાગ્યો, અને તેથી વડા પ્રધાનદ્વારા પિતાએ મારી ઈચ્છા જાણવા માગી. હારે મેં પેલું પસંદ કરેલું ચિત્ર આપી જણાવ્યું કે આ કન્યા મળે તો ઈચ્છા પ્રમાણે વિવાહ કરવા થતુ કરે. માતાપિતાએ ચિત્ર જોઈને કન્યાને યોગ્ય ગણી, તથા તેના સ્થાનવિશે તજવીજ કરી. પણ તે જાણવામાં ન આવવાથી નિરૂપાય થયાં. વિશ્વાસુ ચિત્રકારને બોલાવી પ્રદેશ મોકલ્યા. પ્રદેશથી થાણા મિત્રકારોને બોલાવ્યા, તથા આ 'ચિત્ર જેવું છે તે કન્યાની શોધ લાવવા આજ્ઞા કરી. પણ તે સર્વ ઉપયોગમાં ન આવી. લગભગ બાર માસ એ તજવીજ ચાલતાં જ્યારે કાંઈ પણ સગમલું નહિ ત્યારે મેં જાતે પ્રદેશ જોવા નિમિત્તે તથા તીર્થ કરી આવવા નિમિત્તે, તથા વિવિધ રાજા તથા પ્રજાની રીતમાત જોઈ જાણી આવવાને મિત્રે તથા એસધિમાં આ ચિત્રશાળી અથવા કોઈ અન્ય યોગ્ય કન્યાની યોગ્યતા જાણી આવે તો તેને પ્રાપ્ત કરવા નિશ્ચય કરવા. આદિ નિમિત્તને આગળ કરી વડા પ્રધાનદ્વારા પ્રવાસે નિકળવાની આજ્ઞા માગી. માતાપિતાએ પોતાના મનમાં ઘણું વિચાર કર્યા. પણ આંતરે પ્રધાનની સલાહથી તથા મારા હિતનો વિચાર કરીને એક પોતાના વિશ્વાસપાત્ર મુખ્ય રાજસેવકને મારા સાથે રાખીને અન્ય સર્વ રાજપુત્રને ઘટે એવાં સેવક માણસો તથા વાદનોસહિત પ્રવાસે નિકળવા આજ્ઞા આપી. નિષમ પ્રગણે સધળી તૈયારી થયેથી હું તૈયાર થઈ માતાપિતાને પ્રણામ કરી આજ્ઞા માગી સર્વસાથે નગર છોડી બહાર નિકળ્યો.

(અધ્યૂર્ણ.)

ॐ

परमात्मने नमः

भगवान् शंकराचार्यप्रणीत
अत्मबोध.

अत्ययान्तर.

॥ श्रीसच्चिदानंदायनमः ॥ श्रीसद्गुरुभ्योनमः ॥

॥ अथात्मबोधप्रारंभः ॥

तपोभिः क्षीणपापानां शान्तानां वीतरागिणाम् ।
मुमुक्षूणामपेक्ष्योयमात्मबोधो विधीयते ॥ १ ॥
बोधो न्यसाधनेभ्यो हि साक्षान्मोक्षैकसाधनम् ।
पाकस्य वद्विवज्ज्ञानं विना मोक्षो न सिध्यति ॥ २ ॥
अविरोधितया कर्मणा विद्यां विनिवर्त्तयेत् ।
विद्याविद्यां निहत्येव तेजस्तिमिरसंयवत् ॥ ३ ॥
अवच्छिन्न इवाज्ञानात्तन्नाशे सति केवलः ।
स्वयं प्रकाशते ह्यात्मा मेघापायैशुमानिव ॥ ४ ॥
अज्ञानकलुषं जीवं ज्ञानाभ्यासादिनिर्मलं ।
कृत्वा ज्ञानं स्वयं नश्येज्जलं कतकरेणुवत् ॥ ५ ॥
संसारः स्वमतुल्यो हि रागद्वेषादिसंकुलः ।
स्वकाले सत्यवद्भाति प्रबोधे सत्यसद्भवेत् ॥ ६ ॥
तावत्सत्यं जगद्भाति शुक्तिकारं जतं तथा ।
यावन्न ज्ञायते ब्रह्म सर्वाधिष्ठानमद्वयं ॥ ७ ॥

सच्चिदात्मन्यनुस्यूते नित्ये विष्णोः प्रकल्पिताः ।
 व्यक्तयो विविधाः सर्वा हाटके कटकादिवत् ॥ ८ ॥
 यथाकाशो हृषीकेशो नानोपाधिगतो विभुः ।
 तद्देवादिभ्यद्वाति तन्नाशे सति केवलः ॥ ९ ॥
 नानोपाधिवशादेव जातिवर्णाश्रमादयः ।
 आत्मन्यारोपितास्तोयै रसवर्णादिभेदवत् ॥ १० ॥
 पञ्चीकृतमहाभूतं संभवं कर्मसंचितं ।
 शरीरं मुखदुःखानां भोगाय तनमुच्यते ॥ ११ ॥
 पंचप्राणमनो बुद्धिर्दशेंद्रियसमन्वितं ।
 अपञ्चीकृतभूतोत्थं सूक्ष्मांगं भोगसाधनं ॥ १२ ॥
 अनाद्यविद्यानिर्वाच्या कारणोपाधिहच्यते ।
 उपाधिघ्नितयादन्यमात्मानमवधारयेत् ॥ १३ ॥
 पञ्चकोशादियोगेन तत्तन्मय इव स्थितः ।
 शुद्धात्मानि लवस्त्रादि योगेन स्फटिको यथा ॥ १४ ॥
 वपुस्तृपादिभिः कोशैर्बुक्तं युक्तं यावदात्ततः ।
 आत्मानमंतरं शुद्धं विविच्यात्तं दुर्लभया ॥ १५ ॥
 सदा सर्वगतोऽप्यात्मा न सर्वत्रावभासते ।
 बुद्धावेवावभासे तस्वच्छे पुमतिर्विवर्तते ॥ १६ ॥
 देहेंद्रियमनो बुद्धिप्रकृतिभ्यो विलक्षणं ।
 तद्धृतिसाक्षिणं विद्यादात्मानं राजवत्सदा ॥ १७ ॥
 व्यापृतेऽपि त्रिष्वप्यात्मा व्यापारो वा विवेकिनो ।
 दृश्यते भ्रेषु धावत्सु धावन्न विवयथा शशी ॥ १८ ॥
 आत्मैव तन्ममाश्रित्य देहेंद्रियमनो धियः ।
 स्वकीयार्थे पुवर्त्तते सूर्यालोकं यथा जनाः ॥ १९ ॥

વેદંદ્રિયગુણાન્કર્માણ્યમલેસાધિદાત્માનિ ।
અધ્યસ્ત્યલવિવેકેન ગગનેનીલતાદિવન્ત્ ॥ ૨૦ ॥
અજ્ઞાનાન્માનસોપાધેઃકર્તૃત્વાદીનિચાત્માનિ ।
કલ્પ્યંતેત્રુગતેષ્વદ્રે ચલનાદિયથામ્ભસઃ ॥ ૨૧ ॥

પ્રત્યયાન્તરં.

રોમરચિરા.

(આત્મજોષ શંકર તો આપે, આત્મજોષ શંકર તો ૨ :)

સુનયોગે દીપ્તિ પાપ જેતાં, સાત્ત્વ પીતરાણી જે ૨,
મુમુક્ષુ જોજોને અપેક્ષર આ, આત્મજોષ દિવાગે ૩ ૨. આત્મજોષ.
અન્ય સાધનોથી મોક્ષીકર ન; સાક્ષાત્સાધન^૪ જોષ ૧ ૨,
પાકતણા વહિવત, ૬ જ્ઞાન-જલ વિના ન સિદ્ધે^૭ મોક્ષ પડે. આત્મજોષ.
કર્તૃ નિવર્તે^૮ ન અનિવાને, અનિરોધિના-કારણ ૨,
વિદ્યા ૧ અનિવાને હણતી, તેજસ્-તિમિર-સંવ્રાત^૯ ૨. આત્મજોષ.
અજ્ઞાનથી અંધચિહ્ન^{૧૦} ૧ જો, તે^{૧૧} નારા થતે કેવલ^{૧૨} ૨;—

૧. જો છન્દ નીચેના અને જીન બહુ રાગે ગવાય છે, જેમકે:—

(૧) બજ જોવિંદ બજ જોવિંદ જોવિંદ બજ મુદ્દમતે.

(૨) કર્મનદી ગતિ ન્યારી જોધો કર્મનદી ગતિ ન્યારી ૨.

(૩) કડિન થયા માધવ મથુરા જઈ દામજ ન લખ્યો કટકો ૨.

(૪) વૈષ્ણવ જનતો તેને કહીયે પીડ પરાઈ જાણે ૨.

(૫) મીરસમીરે મમુનાતીરે વસતિ વને વનગા(ક)લી(ક)

મરાડી સાખી—જાનણી—જો આદિ અનેક રાગે ગવાય છે. ૨ અનુ-

સરણીય, જ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં આકાંક્ષા કરવા યોગ્ય. ૩ પ્રેરક, કૃતિસાધક,

અનિષ્ટજાતક અને મિટિસાધક જે જોષ છે તે ત્રિધિ, તેવા વિધિમુખે પ્ર-

તિપાદન થાય છે. ૪ મોક્ષનું 'જોડ' નામ મુખ્ય. ૫ પરંપરાથી નહિ, પણ

પોતે ઉપજેતાનું સાધે તે. ૬ રસોઈ કરવામાંના અગ્નિનાં 'જેવું'. ૭ જ્ઞાન-

વિના મોક્ષ સીઝે નહિ—પાકે નહિ, ગ્રાધે નહિ. ૮ નિવારે, દૂર કરે. ૯ જેમ

પ્રકાશનો અને અંધકારનો સંયોગ થતાં પ્રકાશ, અંધકારનો નાશ કરે છે

તેમ. ૧૦ પન્નિચિહ્ન, પરિમાણ કરેત્ર, સીમા કરેલું જેવો. ૧૧ અજ્ઞાન,

૧૨ એક માત્ર, અદ્વિતીય.

૧. શરીર વદાયે સુખદુઃખોતું, ભોગાયતન^૧ અદિયાં રે. આત્મબોધ. ૧૧
૨. મેઘપ્રાણુ દશેન્દ્રિય યુદ્ધિ, મન એએયો સમન્વિત^૨ રે, અપ્રયોક્ત જુનોતી દલિયત, સુદગાંમ ભોગ-સાધન^૩ રે. આત્મબોધ. ૧૨
૩. અનિર્વાચ્ય જ. અનાદિ અવિદ્યા, કથાય કારણ-ઉપાધિ^૪ રે, એ ઉપાધિ-ત્રયથી અન્ય^૫ જ, આત્માને જાણે સદિ રે. આત્મબોધ. ૧૩
૪. પંચકોશ^૬ આદિના યોગે, તેનેમય જેવો રિપા રે.—
૫. સુદ્ધાત્મા, જ્યમ નોત્રપઆદિયોગે, સ્ફટિક જ છે ભમ રે. આત્મબોધ. ૧૪
૬. અવધાતથી^૭ જ્યમ વપુ-તુંગદિયુગ, તંદુલને સુક્તિએ રે—
૭. દાશેાએ યુત આન્તર^૮ શુદ્ધ જ, આત્માને વિવેચે રે. આત્મબોધ. ૧૫
૮. સદા^૯ સર્વગત આત્મા છે, પણ સર્વ ન તે બાસે રે,
૯. સ્વચ્છવિગે પ્રતિબિંબવત જ સુ-યુદ્ધિ વિગે જ બાસે રે. આત્મબોધ. ૧૬

૧. ત. ભોમને ભોગવતાનું સ્થાન, વિશ્રામઅર્થે આશ્રમ; એ આત્માનો સ્થૂત ઉપાધિ છે. ૨. સુદગમ શરીર છે તે સત્તર તત્ત્વો છે અને તે ભોગનું સાધન છે. તે આત્માનો સુદગમ ઉપાધિ છે. ૩. સત્ અસતથી, વિલક્ષણા બાધયોગ્યસ્વરૂપવતી, એવી ત્રિગુણાભિન્ન અવિદ્યા, તે કારણ-શરીર છે; અને તે આત્માને ત્રિગે, ઉપાધિ છે. ૪. ઉપર કહેલાં ત્રણે ઉપાધિથી જુદો, તેઓનો સાક્ષી જે છે, તેનેજ આત્મા છે એમ મુમુક્ષુ જાણે. ૫. અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિગાનમય અને આનંદમય એ પાંચ કોશસાથે તાલત્ત્વ સંબંધથી જાણે તે તે કોશમય હોય એવો જણાય છે. જેમ ધીલો સ્ફટિક, (કાચ જેવો પથ્થર) કાળા કંપડા આદિના યોગથી કાળાજેવો પ્રતીત યાય છે, પણ પોતે, સ્વચ્છ અને સ્વેતર છે, તેમ આત્મા પણ શુદ્ધ છે.

૬. જેમ 'વપુ તુંગદિ' નામ પ્રચલિત આકાર છે જેનો એમાં દ્વાતરો આદિ તેસહિત જે 'તંદુલ' નામ એમો, તેને 'અવધાતથી' નામ ખાંડીને તેનાં દ્વાતરો આદિરૂપ શરીરથી જુદો કરે છે, તેમ વિવેકદિ સુક્તિવડે, પંચકોશરૂપ શરીરથીપણુકત જે તેમના અન્તરમાંના શુદ્ધ આત્મા તેને મુમુક્ષુ વિવેચે-દેહ અને આત્માનાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપ તેનેવધાર્યે સંગ્રહ તેના બેદનો નિશ્ચય કરે.

૭. આત્મા સર્વમાં વ્યાપી સદૈવ છે તથાપિ સર્વ જણનાં નથી પહોં તે નિર્ગત સંપા નિશ્ચયો બુદ્ધિવિગે જ જણાય છે; જેમ પદ્માર્ધનું પ્રતિબિંબ સ્વચ્છ દર્પણમાં જ પડી શકે છે તેમ.

દેહ ઇન્દ્રિયો મન જુદિ ને, પ્રકૃતિયો વિલક્ષણ જો રે,
 તદ્વૃત્તિસાક્ષી આત્માને, સદા રાજ્યવત્ જાણે રે. આત્મબોધ. ૧૭

ઇન્દ્રિય^૨ વ્યાપ્ત જ યોગે આત્મા, વ્યાપારી સગ દીસે રે,
 અગ્ર ધાનતાં રાક્ષી ધાનતસમ^૧ જેમ અગ્નિનેકાગે રે. આત્મબોધ ૧૮

સ્વચેતન્યને^૩ આશ્રયીને તો, દેહેન્દ્રિય જુદિ મન રે,
 નિજ અર્થવિશે વર્તે છે, જ્યમ^૪ સૂર્યપ્રકાશને જન રે. આત્મબોધ. ૧૯

દેહેન્દ્રિયનાં ગુણ-કર્મોને, અધ્યસે જ અવિવેક રે,
 ગામૈશ સચ્ચિદાત્મા વિશે તો, જ્યમ નીલતાદિ મગને^૫ રે. આત્મબોધ. ૨૦

અચાનયી^૬ માનસોપાધિનાં, કર્તૃતાદિ જ કલ્યાણે-
 આત્મામાં, જ્યમ અંબાતણાં ચક્રનાદિ અંબુગત રાક્ષીમાં જો. આત્મબોધ. ૨૧

અપૂર્ણ.

૧ આત્મા, દેહ આદિ સર્વ દૃશ્યથી વિભિન્ન છે, અને 'તત્' નામ મન આદિની વૃત્તિઓનો સાક્ષી છે. જેમ રાજસભામાં રાજા સર્વના પ્રવૃત્તિ-કર્યે સર્વને જોતે સતે પોતે સાક્ષી જેવો રહે છે, તેમ આત્મા, દેહાદિ સંધનો અવિકારી સાક્ષી જેવો છે, તેને તેવો વિદ્યાન્ જાણે.

૨ આત્માનો અવિકારી સાક્ષીભાવ કેવી રીતે છે તે કહે છે:—જેમ વાદળ દ્રોણનાં જોઈ ચંદ્રમા દ્રોણતો દોષ એમ આસમજીને જોવાય છે, તેમ દેહ ઇન્દ્રિયાદિના વ્યાપાર યેતાં, આત્મા વ્યાપારી જેવો અંચાનીને લાગે છે.

૩ જેમ સૂર્યના પ્રકાશને આશ્રયીને લોકો પોતપોતાનાં કામેમાં પ્રવર્તે છે, તેમ દેહાદિ સંધાતગાંના ચેતન્યને આશ્રયીને દેહાદિ જડ સતે પણ પોતાના વિષયવિશે પ્રવર્તે છે.

૪ 'અધ્યસે છે' નામ આરોપે છે, જેમાં જે ન હોય તેમાં તે ધાર્યું તે; એકના ગુણ-દોષ ખીજમાં કલ્પના તે.

૫ આકાશમાં કોઈ રંગ નથી તેમ છતાં તેમાં કાળો રંગ તથા કોઈ આકાર આદિ કલ્પે છે, તેમ મનુષ્ય અવિવેકવડે નિર્મલ આત્મામાં દેહ ઇન્દ્રિયોનાં ગુણકર્મો આરોપે છે.

૬ જેમ પાણીના હાલવા ચાલવાદિના ધર્મ, પાણીમાં પ્રતિબિંબરૂપે મગેલા ચંદ્રમામાં દોષ એમ અચાનયી કલ્પાય છે, તેમ અન્તઃકરમ્બુરૂપ ઉપાધિના કૃત્વભોક્તૃતાદિ ધર્મ અવિવેકથી આત્માવિશે કલ્પાય છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

બ્રહ્મવિદ્યાનાં સાધનો તથા અધિકાર.

છાપવાની કળાથી અનેક લાભ થયલા મનાય છે. તેનો એક લાભ એ પણ છે કે પ્રાચીનકાલમાં જે વિદ્યાકળાઓ અમુક કુશળ પુરુષના સાક્ષાત્ સંઠવાસથી જ શિખી શકાતી હતી તે હવે તે પુરુષની અપેક્ષા વિનાજ સ્વતંત્રપણે તે વિદ્યાવિષયક ગ્રંથ છપાયેલા હોય તેની એક નકલ ખરીદ કરી તે વાંચવાથી જ તે વિદ્યાકળા સિદ્ધ કરવાનો સંભવ છે. જેની પાસે ગ્રંથ ખરીદ કરવા જેટલું દ્રવ્ય હોય તે સર્વને તે વિદ્યાનો લાભ મળે એ આ છાપવાની કળાનો મોટો લાભ ગણાય છે. પૂર્વે જ્યારે ગ્રંથો છપાતા ન હતા ત્યારે તે વિદ્યા શિખવામાં અથવા લખેલા ગ્રંથની નકલ કરી લેવામાં તે તે પુરુષની ધણી ખુશામત કરવી પડતી હતી તથા સેવા ઉઠાવવી પડતી હતી. છાપવાની કળાથી બધી અડચણ દૂર થયતી જણાય છે. સર્વ વિદ્યાના ગ્રંથો છપાઈને પ્રસિદ્ધ થયા છે. જેની પાસે વધારે દ્રવ્ય હોય તે વધારે ગ્રંથો લે અને વધારે વિદ્યાકળાઓ જાણે એમ કરવું હોય તો થઈ શકે એમ છે. વૈદ્યવિદ્યા જાણવાથી પોતાના, પોતાના ઘરના સર્વના તથા પોતાના સંબંધી માનના વ્યાપ્તિના નાશ થઈ શકે છે. એ વિદ્યાના ગ્રંથો છપાયા ન હોત તો એ વિદ્યા શિખવાને કોઈની ખુશામત કરવા જવું પડત. પરંતુ હવે એ વિષે અનેક ગ્રંથો છપાયા છે તેથી જેને એ વિદ્યા જાણવાની ઇચ્છા હોય તેણે તંત્ર ગત્રવામાંથી ગ્રંથની કિંમત કાઢી તેમને વાંચવાનું જ માત્ર બાકી છે. અને પછી તો પોતે જ વૈદ્યરાજ અથવા દાકતર સાહેબ થયા એટલે કોઈ માંદું પડે તો બીજા કોઈની ખુશામત કરવા જેવું પણ રહ્યું નહિ. આવી રીતે છાપવાની કળાનો લાભ લઈને હાલ આવા કેટલા વૈદ્યો તથા દાકતરો છે અને તેઓ પોતાને તથા જનસમૂહને કેટલું અગણ્ય સુખ કરે છે એ સુપ્રસિદ્ધ હોવાથી લખવાની જરૂર નથી.

તેવીજ રીતે યોગવિદ્યાના અને શ્રદ્ધાવિદ્યા (વેદાંત)ના ગ્રંથો પણ છાપવાની કળાથી પુષ્કળ પ્રસિદ્ધ થયા છે. પૂર્વે પુરુષોએ એ વિદ્યાઓને સુલાત-શુંબ દોષી મારીને-બીજાને ન બતાવીને એ વિદ્યાને પ્રસરવા દીધી નહતી. અને એમને એમ જ બીજા પણ કેટલીએક ખરેખરી વિદ્યાઓને, ન બતાવીને દુનિયાને અંધારામાં જ રાખી હતી. હવે ગ્રંથો એક પછી એક છ-

પાતા જવાથી આ સર્વ અધાર ખપવા માંડ્યું છે અને જ્યાં જ્યાં પ્રકાશ થવા માંડ્યો છે. પૂર્વ પુરુષો આ વિદ્યા શિખવતાં પૂર્વે શિષ્યોપાસે લાકડાં ચીરાવતા હતા. પરંતુ હવે શ્રેયો છપાવાથી એવા લોકોનું નકંઈ આસે એમ નથી. જ્યાં જ્યાં વેદાંતનાં અને યોગેશનાં પુસ્તકો વેચાયાં છે અને તેનો ન ગણી શકાય એટલો લાભ જ્યાં જ્યાં થતો-જોવામાં આવે છે. કુટીબધ મનુષ્યશરીરાકૃતિવાળાઓ “અહં બ્રહ્માસ્મિ” યદ્ય ગંગા છે. તેમની ઇન્દ્રિયો પોત પોતાનું કામ કરે છે અને પોતે તો “બ્રહ્મ” યદ્ય ગંગા છે. તેમ પ્રભાણે યોગીઓ, મહાત્માઓ, ગુરુઓ પશુ કુટીબધ થયા છે. પૂર્વ પુરુષોએ “સ્ત્રીઓનો અધિકાર નથી. શરોનો અધિકાર નથી” એમ કહી કહીને જ્યાં જ્યાં અધિકારનું જાહાનું કાઠીને અનેક વિદ્યાઓ શુભ નં રાખી મુકી છે. અને હુનિઆને જે લાભ થયો હોત તથા હાલ જે લાભ થતો પ્રલંઘ જોવામાં આવે છે તે લાભ લેવા દાંધો નથી. હવે તો શ્રેયો છપાતા થયા છે એટલે અધિકારનું આસે એમ નથી. અધિકારનાં તથા અધિકારીનાં વર્ણન પણ અ-ધર્મો દોષ છે જ. તે પ્રભાણે પોતાનો અધિકાર પોતે જ જોઈ લેવાનો છે. અને ખરું જોતાં અધિકાર સર્વને સંરખો છે. તેથી સાધન ચતુષ્ટયનાં વર્ણન વાંચ્યાં કે તે ધ્યાનમાં રાખી વેદાંત આલેખું કરવાનું છે.

નિઃસંશય ઉપરનાં વાડ્યો ઉપદાસંદેશિથી લખાયેલાં છે. છાપવાની કળાથી અનેક લાભ થયા છે એ તો નિર્વિવાદ છે. પરંતુ જગતમાં ચુંચુદોષ સંયુક્ત હોય છે. તેથી વાણી લાભસાથે યોડી હાનિ પણ થયેલી જોવામાં આવે છે. તે હાનિ ખરું જોતાં અપાત ગંતુઓથી થયેલી છે તેથી કેવળ છાપવાની કળાનો દોષ કાઢી શકાય એમ નથી.

દોષપીટલો (ઔપધાલવો) માં અસંત ઝેરી તથા અસંત કિમતી ઔપધો એક નાની પેરીમાં મુકી, તેને પણ પુનઃ એક મોટા કળાટમાં મુકી તેની કુંચી વાળું કરીને મુખ્ય સુરત્યનની પાસે જ રાખવામાં આવે છે. તે કુંચી બાંધે જ દોહનિ ધીરવામાં આવે છે. આનું કારણ શું? કારણ એ જ કે ઔપધોના નિહિતનિષિદ્ધ ઉપચારથી યતાં લાભહાનિ નેટલાં સર-જ્યન સમજે છે તેટલાં કંપાઉંડર સમજવા અસમર્થ છે. એટલું જ નહિ પણ એ ઔપધો કિમતી અને ઝેરી હોવાથી રોગી, અનુપાન તથા પથ્ય સેવન માટે ખાસ તજવીજ કર્યાવિના જે વાપરવામાં આવે, તો નિઃસંદેહ કાષ્ઠનો પશુ પ્રાણ લે. એવાં ઔપધો બેકાળજીથી વપરાવાથી ઘણાના પ્રાણ

ગયલા સાંભળવામાં આવે છે. તેથી એ ઔપચીક ગ્રહણ કરવાને અમુક રા-
ગી જ અધિકારી છે અને બીજા અધિકારી નથી જ, તેમજ એવાં ઔપચી-
કાસે રાખવાને માટે પણ અમુક જ્ઞાન તથા હૃદયબળવાળા પુરોહિત અ-
ધિકારી છે અને બીજા નથી જ.

દારગોળી તથા શરોનો ઉપયોગ કરવાને પણ સરકાર સર્વને અ-
ધિકારી ગણી શકતા નથી કેમકે અપાત્રને હાથે ધાતક શસ્ત્ર ચઢે તો અન-
ર્થ જ કરે. તેમજ અકુશલ પુરુષને હાથે એવી ક્ષત્ર ચઢે તો તે પણ અનર્થજ
કરે. તેથી જ સોમલ વિગેરે વેચવાને પણ સર્વને અધિકાર આપવો યોગ્ય
ગણાતો નથી. આટલી સાવધાનતા રાખતા છતાં પણ અરીણ વિગેરે વ-
સ્તુઓ, અધોગ્ય સ્ત્રીપુરુષને હાથે ચઢે છે તથા હાનિ કરે છે એ સુખ-
સિદ્ધ છે.

સરકારનાં સેક્રેટરીઓમાં એટલે ગવર્નર વિગેરેની ખાસ કચેરીઓમાં
લખાતા સર્વ કાગળો સર્વને વાંચવાનો અધિકાર નથી. તે કચેરીના પણ સર્વ
માણસોને વાંચવાનો અધિકાર નથી એવા કાગળો ગુપ્ત (confidential)
ગણાય છે. તે અમુક માણસો જ જાણે. તે કાગળો જે અધિકારીની પાસે
રહે છે તેને માથે મોટી જોખમદારી ગણાય છે. તથા ખાસ કારણથી તેવો
કાગળ જેને સોંપવામાં આવે છે તેને આગળથી ધણીએક સચનાઓ આપવા-
માં આવે છે. બીજાં પણ ધણાં સરકારી ખાતાઓમાં એવા ગુપ્ત વ્યવહાર ચાલે છે
તે સર્વને જાણવાનો અધિકાર નથી. તેનું કારણ શું? એજ કે અયોગ્ય માણ-
સને હાથ એ કાગળ ચઢેથી મહા અનર્થ થાય. અને રાજ્યવ્યવહારમાં સ-
ર્વત્ર એવા ગુપ્ત વ્યવહારની જરૂર તો ખરી જ. રાજ્યવ્યવહાર તો શું પણ
ગૃહવ્યવહારમાં પણ જે જે વાતો અને છે, જે જે વિચાર થાય છે તે પણ
તે ગૃહનાં સર્વને જાણવાનો અધિકાર નથી અને જણાવવામાં આવતા નથી.
અમુક વિચારો તો ચાકરોને તજ જણાવવા. અમુક તો પુત્રને પણ ન જ-
ણાવવા. અને અમુક તો સ્ત્રીને પણ ન જણાવવા એમ હોય છે, વિગેરે.
નહિ તો મહા અનર્થ થવાના સંભવ છે અને થતા જોવામાં આવે છે.

અપાત્ર મનુષ્યો વેદવિદ્યાના જાણુનારા થવાથી જનસમૂહને કેટલી
હાનિ કરે છે, એ લખવાની જરૂર નથી.

તેમજ અહાલિધા તથા યોગવિદ્યા પણ પૂર્વોક્ત એવી ઔપચીક તથા

સુખ કાગળોની પેઠે શુદ્ધાત્ શુદ્ધજ રાખવાંની છે. મૂલ પુરૂષે આ વિદ્યાના સ્વરૂપનો તથા જનસ્વભાવનો વિચાર કરીનેજ એ વિદ્યાઓને શુદ્ધતમ ગણી છે તથા તે પ્રમાણે રાખવા વિધાન કર્યા છે. એ વિદ્યાઓ માટે સર્વ અધિકારી નથી. તત્ત્વવિત્ પુરૂષોએ અધિકારીની ખાસ પરીક્ષા કરીને ઉપયોગ પૂરતો જ વિષય અને તે પણ અમુક શિક્ષાસહિત બતાવવાનો છે. જેમના ઉપર ઉપદેશ પુરૂષની કોઈપણ પ્રકારની સત્તા નથી એવાને આ વિદ્યામાં પ્રવેશ કરાવવાનો જ નથી. તે છતાં હવે તો અયોજ્યપાથી ઉપદેશ પુરૂષની સત્તા કંઈ રહી જ નથી. પરંતુ અધિકારની પરીક્ષા થયા વિના એ વિષય આજકાલ જેટલો ચર્ચાય છે તે લાભને બદલે હાનિજ કરે છે. પરંતુ એ સ્થિતિ હજુસુધી હાનિરૂપ મનાઈ નથી.

જેની રીતે વેદાંતનાં પુસ્તકોનો આજકાલ ધણો પ્રસાર થયો છે તેવી રીતે અન્ય પક્ષથી પ્રાણાયામાદિ યોગનાં સાધનો સ્વતંત્રપણે સાધવાનો વાવર પણ ધણો થયો છે. તેથી પ્રસંગપરત્વ અધિકારનો વિચાર, યથા વિના સ્વતંત્રપણે આ વિદ્યાઓમાં પ્રવેશ થાય છે તે અધિક યોગ્ય છે કે કમ તેનો વિચાર કરવા આ વિષયનો ઉપજામ છે.

પ્રથમ નિર્દેશન તરીકે પ્રાણાયામે સાધન જ લઈશું. આ ક્રિયાનું ફલ જેટલું મહાન તથા અલૌકિક છે તેટલું જ એ સાધન પણ વિકટ છે, અને એક પક્ષથી અલૌકિકમાં ગણાવા યોગ્ય અસાધારણ યત્ન તથા સાધનતાથી સાધ્ય છે; એટલા જ માટે યોગતત્ત્વવિત્ મહાત્માઓ પ્રાણુગ્ય કરવાના યત્ન તથા ધૈર્યના સ્વરૂપનું કંઈક જ્ઞાન કરાવવા માટે સિંહવ્યાઘ્રાદિ અત્યંત કૂર જાંગલ પશુઓનો નિગ્રહ કરવામાં આપરચક સમુક્તિયત્ન તથા ધૈર્યને નિર્દેશન તરીકે મુકે છે. આ સાધન અમંતા પ્રમાણમાં અનેકજુથુદ્ધલ આપનાર તથા યોગ્ય યત્નવડે સધાયેથી ઉત્તરકાલઓવી અનેક જન્મોનાં બીજરૂપ સંચિતકર્મ માત્રનો તથા કર્મ માત્રની મૂલરૂપ મહાબલવંતી વાસના અધિનો લય કરનાર છે પરંતુ યોગ્ય યત્ન વડે સધાય તો જ.

યત્ન યોગ્ય ગણાવા માટે નીચે પ્રમાણે અનુકૂળતાઓ હોવાની જરૂર છે. ૧ સાધનનો આરંભ કરતી વખતે ઉદ્ભૂત કળાને નહિ પામેલા અને ઉદ્ભૂત કળાને પામેલા હોય તોપણ અભિમાનીથી નહિ પરંપી શકાયલા એવા કોઈ અત્યંત કુદ્ધ પાંપસરકાર હોવા ન જોઈએ. અત્યંત વિરોધી પાપ સંસ્કાર આનાં મોટાં અને ઉચ્ચ સાધનો બા-

એજ સિદ્ધ થવા દેછે; અર્થાત તેવા પાપસરકારવાળાં મનુષ્યો આ-
વાં સાધનોના અધિકારી નથી, તેમણે અન્ય આરબક સાધનો અ-
ધિકારપ્રમાણે થોડા દારથી બાણી તે સાધવા યત્નવાન થવાનું છે.
૨. યમનિયમના પાલનદ્વારા અંતઃકરણ તથા આદ્ય કરણોનો અમુક અં-
શે જય તથા આસનની સ્થિરતા-વર્તમાન જન્મમાં અનુકૂળ સા-
ધનોવડે પ્રથમથી સિદ્ધ કરેલી હોવી જોઈએ અથવા પૂર્વ સદ્કર્મ
રચિત શરીરારંભક કર્મ તથા સ્વભાવના સરકારે એટલા ઉત્તમ-
લ હોવા જોઈએ કે શરીર તથા અંતઃકરણને અમુક કાલમુધી અ-
મુક નિયમપ્રમાણે પ્રવર્તાવવાનું સામર્થ્ય સ્વભાવસિદ્ધ ગણી શકાય.

૩. વર્તમાન શરીર તથા શરીરની અમુક દેશ જાતિ સળધી તથા વ્ય-
વહારસંયુક્ત સ્થિતિ આવા પરમાર્થ સિદ્ધવર્થ સાધનો માટે અ-
ત્યંત પ્રતિકૂળ ન જ હોવી જોઈએ, એટલે અત્યંત સ્થૂલ અત્યંત
રોગી અથવા બહારથી સદૃઢ જણાતું છતાં અંતરથી કાંઈ મોટા
અસાધ્ય વ્યાધિથી ખીડાતું શરીર તેમજ અત્યંત વિરોધી તથા તે-
મનાથી અવિરોધીપણે છુટા ન થઈ શકાય એવાં નિદ્રાનાં સખ-
ધીઓનો સહવાસ, તથા ઘણાં છોકરાં છૈયાં અને સગાં વડાલાંઓ-
નો અનિવાર્ય સહવાસ, અને અત્યંત પ્રતિકૂલ નોકરી, વ્યાપાર વિ-
ગેરે આ સાધનનાં વિરોધી છે. કેમકે તે પુરુષના અંતઃકરણની એ-
કંદર સ્થિતિ તથા અહોરાત્રની તેની સર્વ ક્રિયાઓ તેના શરીરની
તથા વ્યવહારની આ સ્થિતિને અનુસરીને જ હોવાની.

૪. પ્રાણનો જય કરવા ઇચ્છનાર પુરુષ યોગતત્ત્વવિદ્ સદ્ગુરુશ્રીને અ-
ભિમુખ થયેલો હોવો જોઈએ.

ઉપરની ત્રણ અનુકૂળતાઓ પોતામાં છે કે નહિ તે પોતે પોતાની મે-
ળે બાણી લઈ યત્નનો આરંભ કરવા તથા સ્વતંત્રપણે તે યત્ન સિદ્ધ કરવા
ઓજ્જતા વખતમાં ઘણાને હોંસ હોય છે પરંતુ એ તેમની હોંસ નેવના મો-
ટા રોગથી ખીડિત કાંઈ રોગી વૈદ્યવિધાના કાંઈ અંચનાં પાનાં પોતે ઉચ-
લાંવી નેત્રવિકારોના ભેદને વાંચી પોતાનો વિકાર ક્યા ભેદવાળો છે તે પોતે
જ પરખી, તે અંચમાંજ વિધાન કરેલા એકાદ ઔષધનો પ્રયોગ કરવામાં જે
ગતિને સ્વાધીક્ષ યાય તે ગતિનો જ તે પુરુષને અધિકારી કરનાર છે.

ચિત્તવૃત્તિનિરોધરૂપ યોગના આ એક ઉત્તમમાં ગણાતા સાધનને સા-

ધવા તથા તત્ત્વન્ય અનુત્તમફલને પામવા ઇચ્છનાર સાધકે યોગતત્ત્વવિદ્ સદ્ગુરુ મહાત્માને વિધિવત્ શરણુ જનું જ જોઈએ. દંભરહિતપણે તેમનું ઉપાસન કરી યોગ સાધનની ચામત્કાર કરવી જ જોઈએ, અને તેમને પ્રસાદ પ્રાપ્ત કરાવનાર પુરુષાર્થનો આદર કરીને અન્ય સાધનો કરતાં જતાં પણ એકદર સત્ પુરુષાર્થથી સિદ્ધ થતી તેમની કૃપા વડે જ ઇચ્છિત પ્રાપ્ત થવાના નિશ્ચયરૂપ શ્રદ્ધા તેમનામાં દૃઢ થયેલી અથવા થતી હોવી જ જોઈએ. અભિધ્યા અને તદ્દંતર્ગત યોગવિધાનું પ્રતિપાદન કરનાર પ્રત્યેક મંથમાં આ વિદ્યા તથા તેનાં સાધક સાધનો યોગતત્ત્વવિદ્વરિષ્ઠ સર્વેષુ આચાર્યકારા જ અને તેમની કૃપાથી જ સિદ્ધ થઈ શકે છે. એ વાતો સર્વેષુ શાસ્ત્રકારોવડે એઠલી તો નિઃશંકપણે અને વારંવાર જણાવાયેલી છે કે તેટલા વિસ્તારથી જેમનું સમાધાન ન થયું હોય તેમને માટે આ ચાર લીટીનો વિસ્તાર કેવલ નિરર્થક છે.

જે વિદ્યાનું ફલ મોટું તે વિદ્યા સિદ્ધ કરાવનાર ચત્ત પણ તે ફલના પ્રમાણમાં મોટું હોયું જોઈએ. આ વિદ્યાઓનું ફલ સર્વેથી મોટું છે તો તેને સધાવનાર સાધનો પણ તેવાં જ હિન અને દુઃસાધ્ય હોવાં જોઈએ અને તેમ છે પણ ખરું. અને આવી દુઃસાધ્ય ક્રિયા અને ગદનમાં ગદન વિચાર-પ્રધાન વિદ્યા સિદ્ધ કરવામાં તે વિદ્યાપારંગત અનુભવી પ્રેરકની દાણે દાણે અપેક્ષા હોય એ તો સુસિદ્ધ છે. અમુક પુરુષનાં ઉદ્ભૂત અનુદ્ભૂત શરીરારંભક કર્મો કેવાં છે, તેનો પૂર્વ જન્મ વિગેરેનો સંબંધ કેવો છે, તેના શરીર તથા અંતઃકરણમાં ક્યાં ગુણપ્રકૃતિ પ્રધાન છે અને ક્યાં કેટલે અંશે ગાણુ છે, તેનું શરીર તથા બીજી સર્વ પ્રકારની લોકિક સ્થિતિનો અને તેની જે કુલ વર્ણ તથા આશ્રમમાં સ્થિતિ હોય તે કુલ વર્ણ તથા આશ્રમના આચાર વગેરેનો વિચાર કરતાં તથા ઉપરનાં અન્યને અદૃષ્ટ લક્ષણો ઉપર વિચાર કરતાં અમુક પુરુષને અમુક વર્તમાન દાણે પરમાર્થ સિદ્ધયર્થ સાધનમાં પ્રવેશવા જે વૃત્તિનો ઉદય થયેલો જણાય છે તે વૃત્તિ દ્રાઢ ઉમ્મ પૂર્વ સત્કર્મથી પ્રેરાયેલી અને ઉત્તરોત્તર દૃઢ વેગવાળી થતી જવાના સ્વભાવવાળી છે, કે વર્ષાદાયે પ્રતીત થતા અસંખ્ય જંતુઓની જેડે કેવલ આગંતુક અને ચોદા જ પખતમાં રળી નાથ એવા વેગવાળી છે, એ સર્વ જોવાનું છે. કેમકે એવી આગંતુક દ્રાઈ સદૃશતિથી પ્રેરાયલા પણ ધણા મનુષ્યો, પરમાય અથવા પોતાના માનવા પ્રમાણે દ્રાઈ શુભ અર્થ સિદ્ધ કરવાની આતુરતા જણાવતા સાધુ મહાત્માઓની પાસે જતા હોય છે, અને તે મહાત્મા જો સંસ્કૃત સ્ત્રીવિદ્ હોય છે તો તે તેમનાં પૂર્વાપરં ગુણકર્મ તથા લોકિક સ્થિતિ વિગેરે જાણીને-આ પ્રતીત થતી સદૃશતિનો વેગ સગાજ નાથ છે.

(અપ્રમુ.)

મહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક), ૨-ભાદ્રપદ કૃષ્ણ ૧૪ સં. ૧૯૪૭ દર્શન(અંક) ૧૧.

જનનભાગીરથી.

(હ્રીં હ્રીં હ્રીં જનનો શાંતિ.)

(આશુ રૂપ ૨ જનના દર્શન ૧૦ માતા પૃષ્ઠ ૨૧૭ એ પા.)

લક્ષ લાડુની ભિક્ષા.

પદ ૧૬ મું.

(હે હંસા રાજ્ય એ પિજરા નહિ તેમ:—એ રાગ)

હે દે દેશુ લક્ષલાડુની ભિક્ષા ?

કર્ણ પંડિત કરારે પરીક્ષા—

હે દે દેશુ ૧

જગમાં જન્મે કદિયે ટળે નહિ,

અંતર ડેરી અપેક્ષા—

હે દે દેશુ ૨

લોટ મળે તે હઠી જાયે પયને,

હુખદ જાને પછી— દિક્ષા—

હે દે દેશુ ૩

લોટનો લાડુ જનનો કલિષ્ણ ગદ્,

વિષુ સદ્ગુણની સિક્ષા.—

હે દે દેશુ ૪

દીન—ને ગુરુએ કરાવી—

લક્ષ લાડુની નિરીક્ષા,

હે દે દેશુ ૫

લક્ષ લાહુનું સિંધુ.

૫૬ ૧૭ મું.

આવોને સાધુ લક્ષલાહુને બનાવોછ,	આવોને ૧
કાંઈ જોગની બુક્તિ જમાવો—	
દેહ નગરિમાં ફેરી લગાવો,	આવોને ૨
વૃત્તો શેરીઓ ચેતાવો—	
સ્ફુરણુ સુરણુ સંયમ જ્ઞાનકમાં,	આવોને ૩
સાયવી સાયવી લાવો—	
પવનનિ ગતિ પણુ રાંધી કળધી,	આવોને ૪
લોહને ઉડતો જાયાવો—	
લગની અગની ને સમદમ જળ,	આવોને ૫
શુભ સામગ્રી જમાવો—	
અધૈય ઈન્ધન લઈ મનવનથી,	આવોને ૬
લગનિ અગનિમાં જલાવો—	
દટતા કદાર્થમાં સુરગમધૃતતી,	આવોને ૭
આશય ધાર ચલાવો—	
સ્ફુરણુ સુરણુનાં મુઠિયાં વાળી,	આવોને ૮
સુરગમ ધીમાં તળાવો—	
વૈરાગ્ય મોગરી ગાર લગાવો,	આવોને ૯
સૂરમુ શર રચાવો—	
સુરગમ ધૃત અને જ્ઞાનગોળ ધરિ,	આવોને ૧૦
મોદક મધુર વળાવો—	
અન્તરીક્ષ લક્ષ લાહુને રાખી,	આવોને ૧૧
બક્ષ વિના તૃપ્ત થાઓ—	
—નરહરિ ગુરુ સ્મરિ ઉરમાં,	આવોને ૧૨
લક્ષ લાહુને લ્યો લલાવો—	

(અપૂર્ણ.)

ॐ

परमात्मने नमः

लगवान् शंकराचार्यप्रणीत

आत्मबोध.

प्रत्ययान्तर.

(अनुसंधान गत दर्शनना ५४ २३४ थी.)

॥ श्रीसच्चिदानंदायनमः ॥ श्रीसद्गुरुभ्योनमः ॥

॥ अथात्मबोधप्रारंभः ॥

रागेच्छासुखदुःखादि बुद्धौसत्यांभवर्त्तते ।

सुषुप्तौनास्तितन्नाशे तस्माद्बुद्धेस्तुनात्मनः ॥ २२ ॥

प्रकाशोऽर्कस्यतोयस्य शैत्यमग्नेर्यथोष्णता ।

स्वभावःसच्चिदानंदनित्यनिर्मलतात्मनः ॥ २३ ॥

आत्मनःसच्चिदंशश्च बुद्धेर्दृष्टिरितिद्वयं ।

संयोज्यचाविवेकेन जानामीतिमवर्त्तते ॥ २४ ॥

आत्मनोविक्रियानास्ति बुद्धेर्वोषोनजात्विति ।

जीवःसर्वमलंज्ञात्वा कर्ताद्रिष्टेतिमुह्यति ॥ २५ ॥

रज्जुत्तर्पवदात्मानं जीवंज्ञात्याभयंवहेत् ।

नाहंजीवःपरात्मेतिज्ञातंचेन्निर्मयोभवेत् ॥ २६ ॥

आत्मावभासयत्येको बुद्ध्यादीर्नाद्रियाणिहि ।

दीपोघटादिवत्स्वात्मा जडैस्तैर्नावभास्यते ॥ २७ ॥

स्वबोधेनान्यबोधेच्छा बोधरूपतयात्मनः ।

नदीपस्यान्यदीपेच्छा यथास्वात्माप्रकाशते ॥ २८ ॥

निर्पिण्द्यनिखिलोपाधीर्ज्ञेतिनेतीतिवाक्यतः ।

જો જાણ્યું—‘હવે નદિ હું પદ્માત્મા’ જોમ જ નિર્મલ થામે રે. આત્મજોષ. ૨
 ‘બુદ્ધિઆદિને ઈન્દ્રિયોને, જોડાત્મા જ બસાવે રે,
 ધટાદિને દીપત, પણ સ્વાત્મા, તે જડવડે ન ભાસે રે. આત્મજોષ. ૨
 આત્માની^૨ જોષરૂપતા જો, સ્વાત્મા સ્વયં પ્રકાશે રે,
 સ્વજોષમાં આન્ય ન જોયેમ્હા, જમ ન દીયેમ્હા દીપને રે. આત્મજોષ. ૨
 ‘નેતિ’ નેતિ’ જો વાક્યથી નિખિલ જ, કપાલિને નિરોધી રે,
 પામે હવાત્મા પરમાત્માનું, અંક મહાવાક્યથી રે. આત્મજોષ. ૨
 આપિદંક^૩ શરીરાદિ દૃશ્ય છે, બુદ્ધ્યુદ્ધત્ ક્ષર જ તે રે,
 જોઈ વિવક્ષણ નિગેલ ‘અહમ, તે હું’ જોમ જ જાણે રે આત્મજોષ. ૩

જોમ રુપરો હોતો, તે તો માત્ર આગાસજ છે, વિવેકથી ‘જોતાં’ જિજ્ઞાસ
 અખંડ સમ્વિદાનન્દ જોક પરમાત્મા જ છે, પરમાત્માપિના બીજું કંઈ
 નથી, તે વાક્યુખાદિથી રહિત થઈ ચુખાસ્વરૂપ માત્ર છે.

૧. જોમ દીવો અથવા કોઈ પણ પ્રકાશ, ધટાઆદિ દૃશ્ય પ્રાણિ-
 પદાર્થો દેખાડે છે, તેમ જોક આત્મા જ બુદ્ધિઆદિ તથા ઈન્દ્રિયો આદિ
 દૃશ્યને પ્રકાશિત કરે છે, પણ તે બુદ્ધિઆદિ જડવડે આત્મા પ્રકાશિત
 થતો નથી. પણ પોતેજ પ્રકાશે છે.

૨ જોમ જોક દીવાને જોવા સારે બીજા દીવાની અપેક્ષા નથી, માત્ર
 દૃષ્ટિ કરવાની જ અપેક્ષા છે, તેમ જ્ઞાપ્રકાશ આત્માના જ્ઞાનસાર. ‘જ-
 તિત્યાપ્તિની’ અર્થાત્ માત્ર નિર્મલ નિર્લેપ અન્તઃકરબુદ્ધિની વિપા-
 તાનીજ અપેક્ષા છે. કારણ કે તેથી દૃષ્ટિથી આત્મરૂપ જમ થયે, આત્માની
 જ્ઞાન (પ્રકાશ) રૂપતાવડે સ્વયં પ્રકાશ પ્રભાત્મા પોતે પ્રકાશે છે.

૩. સામાન્ય અન્તઃકરબુદ્ધિને જ્ઞાન થવામાં પ્રથમ ‘નેતિ નેતિ’ આદિ
 વાક્યથી સમય દૃશ્ય કપાલિના નિરોધની અપેક્ષા છે, અને પછી વેદના
 ‘તત્ત્વમસિ’ આદિ મહાવાક્યથી હવાત્માની અને પરમાત્માની અર્થાત્ પ્ર-
 તિજિજ્ઞાની અને જિજ્ઞાની જોડતાનું જ્ઞાન પામવાની જ અપેક્ષા છે, તે
 આત્મા અને અહમની જોડતા સુખહુ પામે.

૪. પ્રથમ અતત્ (તે અહા નદિ) અર્થેન જમનું ચતુર્થ જ્ઞાન
 થયે પછી તત્ (અહા આત્મા) નું જ્ઞાન થાય છે, મારે અધિવાનાં કાર્ય
 આ મહિન શરીરાદિ દૃશ્ય પદાર્થો છે તે જાણીના પરપોટા જેવા કષબ-
 ગુર છે જો ચતુર્થ સમજીને, જોયી નિખિલ સમ્વિદાનન્દસ્વરૂપ નિર્મલ જ્ઞાન
 (તત્) નિર્લ છે, ‘ને’ જ આ શરીરાદિના સ્વયંમાંનો ‘હું’ પડેનો દૃશ્યમાં
 જ્ઞાન આત્મા છે, જોમ વિદ્યાન જાણે. તેથી જ્ઞાન ચતુર્થ છે.

દેદાન્યત્વથી^૧ મને ન જાણે જરૂર, જ્ઞાન-કાર્ય-જન્ય-આદિ રે,
નિરિન્દ્રિયતાએ નહિ સંગ જરૂર, શબ્દાદિ વિષયસદ આદિ રે, આત્મબોધ. ૩૧
આગનસ્ત્વથી^૨ મને નહિ દુઃખ જરૂર, રાગ-દ્વેષ-મયાદિ રે,
“અપ્રમાણોહમનાઃશુભ્ર” એ. આદિ શ્રુતિ શાસનથી રે, આત્મબોધ. ૩૨
એથી^૩ ઉપજે છે પ્રાણ મન જરૂર, સર્વ ઈન્દ્રિયા પશુ સદિ રે,
ખ^૪ વાયુ જ્યોતિ આપ તથા, વિશ્વ-અદિથી પૃથિવી રે, આત્મબોધ. ૩૩
નિર્ગુણ^૫ નિષ્કૃત્ય નિર્વિકલ્પ ને, નિત્ય તથા નિરંજન રે,
નિર્વિકાર ને નિરાકાર હું, નિલસુક્ત છું નિર્મલ રે, આત્મબોધ. ૩૪
હું છું આકાશવત્ સર્વના, જલિન્દ્રિય-અન્યુત રે,
સદા-સર્વગાં સંગ, નિઃસંગ જરૂર, શુદ્ધ અસત્ત ને નિર્મલ રે, આત્મબોધ. ૩૫
નિલ-શુદ્ધ-નિર્મુક્ત જ અદ્રવ્ય, એક અખડાનંદ ખરે,
સત્ય-જ્ઞાન-અનંત જ જે પર-બ્રહ્મ જ તે હું નિશ્ચય રે, આત્મબોધ. ૩૬
“અત્મ” જરૂર છું ઈમ એથી વાસના, અજપ્રતા નિરંતર રે,-

૧. પૂર્વોક્ત જ્ઞાન દર થવા સાર કેવું મનન કરવું ને કહે છે:-હું જે પ્રસંગાત્મા ને દેદથી જુદો છું તેથી મને દેદના જન્યમગ્ન્યાદિ ધમ નથી, ઈન્દ્રિયરહિતતા હોવાથી ઈન્દ્રિયના વિષય જે શબ્દાદિ તે સાથે મારે સંબંધ નથી.

૨. આત્મસ્વરૂપ જે હું તેને મનના બાવથી રહિત હોવાથી મનનાં સુખ દુઃખ રાગ દ્વેષાદિ નથી, તેમાં શ્રુતિના રાજજેખનું પ્રમાણ આપે છે કે:-‘તે પ્રાણ નથી, મન નથી, સ્વેન વર્ણ છે.’ ૩ આત્માથી. ૪ આકાશ. વાયુ, તેજ, જલ, તથા સર્વનું કારણ કરનારી પૃથિવી ૫ આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ વ્યતિરેક રીતે લક્ષણે છે,-દેદાદિ સંધાતમાંની બુદ્ધિ આત્માની નથી તેથી આત્મા ‘નિર્ગુણ’ છે; ઈન્દ્રિયાદિ આત્માનાં નથી તેથી તે ‘નિષ્કૃત્ય’ છે; સંકલ્પવિકલ્પ તેના નથી તેથી તે આત્મા ‘નિર્વિકલ્પ’ છે; તેને ક્ષયનો અવાય છે તેથી તે ‘નિલ’ છે. તે અસંગ છે તેથી ‘નિરંજન’ છે; દેદ તેના નથી તેથી તે ‘નિર્વિકાર’ છે. તેને અગમ નથી તેથી તે ‘નિરાકાર’ છે; તેને બંધ નથી તેથી તે ‘નિલસુક્ત’ છે; અવિદ્યા તથા તેનાં કાર્ય રહિત છે તેથી તે ‘નિર્મલ’ છે.

૬. આત્માનું સ્વરૂપ અન્ય રીતિએ લક્ષણે-કે:-આત્મા, આકાશની પેઠે, સર્વ દરેગની બાદિર માંદિ સ્થિત છે, ‘અન્યુત’ નામ સ્વરૂપના સામર્થ્યથી સદા અક્ષર છે, સર્વમાં સમાન બાધી રહે છે. ઈત્યાદિ.

૭ શુદ્ધ શસ્ત્રના પ્રસાદથી બાગત્યાગજન્યજ્ઞાનવરે વિવેચિત, દેદાદિ સંધાતનો અભિગાની, કુંકેષે સ્ફુરતા છવતે સદા સ્ફુરતા આપનાર આત્મા, તે બ્રહ્મ જ છે, અર્થેત્ આત્મસ્વરૂપ હું પ્રાણ જ છું, એમ પૂર્વ

તિની ઈચ્છા છે. પરંતુ પ્રત્યેક વ્યક્તિના બંધમાં ઉપાધિવડે ઘણા ભેદ થઈ ગયલા છે, અને તે પ્રત્યેક ભેદ અને ભેદાંતર્ગતભેદવાળા બંધની નિવૃત્તિ માટે સર્વને માટે એક ઉપાય સંભવતો નથી. તેથી યદ્યપિ પ્રાપ્ત્ય મુખ્ય સર્વને માટે એક છે તથાપિ બંધના ભેદને લીધે મુખ્યભાદક બંધનિવૃત્તિના ઉપાય અથવા સાધનો બુદ્ધાં બુદ્ધાં જ હોવાં સંભવે છે, અને તે પોતાનો બંધ કયા ભેદવાળો છે તે ભેદનું સ્વરૂપ અને પ્રાણી-માત્રને જે સામાન્ય બંધ છે તે બંધનું સ્વરૂપ પણ તે પુરૂષ પોતે સ્વતંત્ર રીતે આતુભથી સદ્દુરૂચીના દીર્ઘકાલના સેવન વિના-અપ્રાણી-શકે એવો કેવલ અસંભવ જ છે. અવિદ્યા અધિનું સ્વરૂપ સહજમાં સમગ્રમ એમ નથી એટલું જ નહિ પરંતુ કેટલા અભ્યાસથી અને પુરૂષપ્રવલ્લથી એ અધિનું સ્વરૂપ સમજી શકાય એ લખીને વર્ણન કરવાની શક્તિથી બહાર છે. કેમકે અવિદ્યાઅધિનું સ્વરૂપ જાણવું અને વિદ્યા, અવિદ્યા, પરમાત્મતત્ત્વ અને વિશ્વપ્રપંચનું સ્વરૂપ જાણવું બરાબર છે; કેમકે આત્મનું સ્વરૂપ જાણવા વિના તે અધિનું સ્વરૂપ કદાપિ સ્પષ્ટ સમજવાનું નહિ. આ પ્રમાણે જીવ-માત્રમાં સામાન્યપણે રહેલી મૂળાવિદ્યાનું એટલે સામાન્ય બંધનું સ્વરૂપ જ જાણવું હુકમ છે, તો તેમાં પણ ચુરોથી-પડેલા અનંત ભેદો તથા તે અનંત ભેદવાળા સ્વભાવથી અનેક જન્મોમાં કરાયલાં અનેક કર્મોથી બંધાયેલા અનંત ભેદવાળા સંસ્કારોથી રચાયેલી પ્રત્યેક જીવની એક ઉપાધિ-વિશેષનું એટલે વિશેષ બંધનું સ્વરૂપ જાણવું એવો જીવની શક્તિથી બહાર હોય એમાં આશ્ચર્ય શું? સામાન્ય તથા વિશેષ બંધનું યથાર્થ જ્ઞાન જ જો થયું તો પછી આવશ્યક કંઈ કર્તવ્ય જ રહેતું નથી. કેમકે તે બંધનું યથાર્થ જ્ઞાન થયું એટલે “તે બંધ મારામાં હોતો જ નહિ અને છે જ નહિ; અને મારું વાસ્તવ સ્વરૂપ તો આ છે” આ પ્રકારનું જ્ઞાન થયું એ છે. અર્થાત્ બંધનું વાસ્તવ જ્ઞાન થયું અને સ્વરૂપનું વાસ્તવ જ્ઞાન થયું એ એક જ છે. જીવલે બંધના યથાર્થ જ્ઞાનકાલે બંધની પ્રતીતિ જ હોવી સંભવતી નથી અથવા હોય, તો બંધનિવૃત્તિની જ પ્રતીતિ હોય છે. અર્થાત્ બંધના યથાર્થ જ્ઞાનકાલે બંધની નિવૃત્તિ જ થાય છે. બંધનું યથાર્થ જ્ઞાન થયા પછી બંધનિવૃત્તિ કરવી બાકી રહેતી જ નથી. તેથી બંધનું યથાર્થ જ્ઞાન એજ મુખ્ય પ્રાપ્ત્ય તરીકે જ્ઞાનમાર્ગથી જ્ઞાનાયત્રું છે અને તે જ્ઞાન દૃઢ યથાર્થ ગવા માટે જ ઉચ્ચત્ત્વ અનેક સાધનોનું વિધાન છે. ચિત્તચાંચલ્યને લીધે યથાર્થ જ્ઞાન યઈ શકતું ન-

થી તેથી ચિત્તચૈર્ધમાટે જ પ્રાણાયામાદિ સાધનોનું વિધાન છે. તેથી જ પ્રાણાયામ સિદ્ધ થયે અને ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ થયે જ્યત્યજનધનું યથાર્થ જ્ઞાન થવું સંભવે છે, તે જનું યથાર્થ સ્વરૂપ જીવ પોતે સદ્ગુરુશ્રીના આશ્રયવિના સ્વતંત્રપણે જાણી તે જનની નિવૃત્તિમાટે પ્રાણાયામ સાધવા પોતે સ્વમતિઅનુસાર યત્ન કરે અથવા પોતે માનેલા સદ્ગુરુશ્રીને તે સાધન આપવા યાચના કરે, એ તો કેટલું અઘટિત છે? બ્યારે જનું અને જનનિવૃત્તિના સાધનનું યથાર્થ જ્ઞાન પોતે પોતાની મેળે જ થઈ શકે એમ છે, તો તત્ત્વવિદ્ સદ્ગુરુશ્રીની આશ્રયના જરૂર જ નથી. પરંતુ વસ્તુ-નિસ્મારણી જ જ્યાં સુધી અંતઃકરણ અવિઘાતિત છે અને શરીર તથા અંતઃકરણ તે સ્વાભાવિક સામાન્ય જન તથા અનેક પૂર્વજન્મકૃતકર્મજન્ય વિશેષ જનથી આ જાવપ્રવાહમાં તણાયાં જાય છે ત્યાં સુધી તે જનનું અને તે જનનિવૃત્તિના અને હૃદયજાગ્રમિના ઉપાયરૂપ વિવિધ સાધનોનું યથાર્થ જ્ઞાન કેવલ સ્વપરશક્તિ જ થવું અસંભવ છે. અને પોતાની મેળે તે જ્ઞાન થઈ શકે એમ નથી માટે જ સર્વદા તત્ત્વવિદ મહાત્માનો આશ્રય લેવાની જરૂર મનાયતી છે. અને પોતાનો વિશેષ જન કેવા બેઠવાળો છે, અને તે સામાન્ય તથા વિશેષ જનની નિવૃત્તિમાટે પોતાને કયા સાધનવિશેષનો આદર કરવો જોઈએ, એ જ્ઞાન પોતાની મેળે જ થવાને અસંભવ હોવાથી સદ્ગુરુશ્રીથી જ તે જાણવાતું છે તો તે “હું પ્રાણાયામનો અધિકારી છું. મને પ્રાણાયામથી વાસ્તવ રુપ થશે” એટલો નિશ્ચય તો પોતે સ્વતંત્રપણે કરી પછી “સદ્ગુરુશ્રી સમીપ જઈ પ્રાણાયામ કેવી રીતે કરવો” અથવા “મને પ્રાણાયામ બતાવો” એમ કહેવું એ બ્રહ્મવિદ્યાના સંપ્રદાયની નીતિથી કેવલ ઉલટું છે. બ્રહ્મવિદ્યાની તો શું પણ કોઈ પણ વિદ્યાના સંપ્રદાયની નીતિથી વિરુદ્ધ છે. તાવથી ખીડતો પુરુષ પોતાને “ડાયાક્રેટિક મીકસચર” થી ગુણ થશે એમ પોતે જ જાણવા સમર્થ છે તો પછી તે મીકસચર લેવા માટે ડાકટરને કંઈ કહેવાની જરૂર નથી. મીકસચર મેળવી આપવું એ તો કંપાઈનરનું કામ છે. એમાં ડાકટરના અનુભવની જરૂર નથી. અને હું “ડાયાક્રેટિક મીકસચર લઉં કે કેમ?” એમ જો પુછવાપણું છે તો તો આ તાવ કયા વર્ગનો છે, મારી શરીર પ્રકૃતિ કેવા પ્રકારની છે, તે તાવ અને આ શરીરમાટે આ મીકસચર અનુકૂળ છે કે નહિ, એ સર્વનું જ્ઞાન પોતાને તો નથી જ અથવા છે તો અથવા-

ર્થ છે, યથાર્થ નથી, અને યથાર્થ જ્ઞાન વિના પ્રવૃત્તિ કરવી બપ બરેલી છે. તેથી યથાર્થ જ્ઞાનભાટે તો ડાક્ટરની ખુદ્દિની જ-જરૂર છે. ત્યાં આગળ પોતાનું ડાહ્યાપણ નવિ ચાલે. આ તો એક સામાન્ય ઉદાહરણ છે, પણ ખીજા મોટા વ્યાધિઓમાં પણ જો પોતે પોતાના વ્યાધિ યથાવત્ પરખી શકે અને તેને માટે યોગ્ય દવાનો પણ પોતેજ પુસ્તકોદ્ધારા સ્વતંત્રપણે નિર્ણય કરી શકે તો તો પછી તે આપખ તો કાંઈ પણ કેમિસ્ટ (એટલે કે-વા મેળવી આપનાર દુકાનદાર) ને સ્થાંથી મેળવી શકાય. તેમાં ડાક્ટરની ખુદ્દિની જરૂર નથી. અને પોતાને યથાર્થ જ્ઞાન નથી તો તો પોતાનું એવું અર્ધદુઃખ અને વધારે જોખમમાં નાંખનાર જ્ઞાન પાણુએ મુકી છાનાગાતા અનુભવી ડાક્ટર જેમ સૂચના કરે તેજ પ્રમાણે વર્તવું યોગ્ય છે અને તે પ્રમાણે ન વર્તનારા કેટલાએક પોતાના ડાહ્યાપણના પરિણામમાં વધારે દુઃખી થાય છે, એવું વારંવાર જોવામાં આવે છે. ધણીના જાણુવા સંભળવા પ્રમાણે તો ઉસડું એમ છે કે અનુભવિ દાકતરો પણ અન્યના જ વ્યાધિની ચિકિત્સા કરીતે આપધો આપવા સમર્થ હોય છે અને પોતાના કંઈ સામાન્ય દટ વિક્રિયા ધઈ હોય તો તો પોતે જ તેના ઉપાય કરી શકે છે. પરંતુ જરા પણ વધારે જ્વર, અને ખીજા મહાવ્યાધિના પ્રસંગે તો પોતાના વ્યાધિની ચિકિત્સા પોતે ન કરતાં પોતાના મિત્ર-રૂપ અન્ય ડાક્ટર અથવા ડાક્ટરોની સલાહપ્રમાણે જ ઔષધ મેદણુ કરે છે, અને ધણા વ્યાધિયો તો એવા જ હોય છે કે તેમાં શરીર તથા અંતઃકરણ સાવધ રહી શકતાં નથી. તેથી પોતાના વ્યાધિની પોતે ચિકિત્સા કરી શકતા જ નથી અને તેથી અન્ય ડાક્ટરપાસે ચિકિત્સા કરાવ્યા વિના અન્ય કાંઈ ઉપાય જ નથી. આ પ્રમાણે સંપૂર્ણ વૈધવિદ્યાને યથાશક્તિ જાણનાર વ્યાધિમસ્ત પુરૂષ પણ પોતાનો વ્યાધિ તથા તેને માટે યોગ્ય ઔષધનું સ્વરૂપ કળી શકતો નથી અને તેને પણ અન્ય અનુભવીના આશ્રયની જ-રૂર પડે છે તો તે વિદ્યાના એક પણ અંશને ન જાણનાર અથવા ધણે જ અપૂર્ણ અંશે જાણનાર અન્ય જીવોને તો પોતાના વ્યાધિની નિર્ણય માટે અન્ય વૈધ ડાક્ટર ને ઉપાય બતાવે તેજ નિર્ણયાદ્યને સાધવા પડે એમાં શો સંશય છે? અર્થાત્ મોટા વ્યાધિમસ્ત પુરૂષ (નાના કુદ્ર વ્યાધિને અપવાદ તરીકે બાદ કર્યો છે) પોતાના વ્યાધિની પોતે પોતાની મેળે જ ચિકિત્સા કરવા-તથા ઔષધ નિર્ણય કરી લેતા અસમર્થ છે—એ-

રહ્યું તો નિર્વિવાદ કરે છે. હવે આ વ્યાખ્યાનો તો પણ આંશે દૃષ્ટ-સ્પષ્ટ છે. તેમનાં લક્ષણો પણ કરીને સ્પષ્ટ હોય છે. અને તેમના ઉપાયરૂપ ઓપધો પણ દૃષ્ટ સ્પષ્ટ પદાર્થોમાંનાં છે. પરંતુ આ ભવરોગ તો આંતઃકરણની અમુક પ્રકારની દુઃખરૂપ સ્થિતિ છે. તેનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ નથી એટલું જ નહિ પણ સૂક્ષ્માત્ સૂક્ષ્મ છે. તેના ઉપાયો પણ તે આંતઃકરણ ઉપર જ ચોંટવાના છે. એ આંતઃકરણ પવન તથા વિદ્યુતના વેગથી પણ વધારે વેગવાળું ગણાય છે. તો એ આંતઃકરણ જાને જ ઉપાધિ અથવા વ્યાધિ છે. આંતઃકરણ કારણાકાર પરિણામવાળું થયેથી જીવતું જીવત્વ રહેતું જ નથી. જીવ તો પરમાત્મ તત્ત્વ જ છે આંતઃકરણ ઉપાધિ એજ જીવતું જીવત્વ છે. એ આંતઃકરણનું સ્વરૂપ જાણવાને હાલના પશ્ચિમાત્મ વિદ્વાનો પણ ધણા મથે છે. પરંતુ છેવટે હારી “Mysterious Something” (કંઈક અકળ વસ્તુ) એવી સંજ્ઞા આપી નિરમે છે, અને અક્ષરવિધાનો અવધાસ કરનારાઓમાંથી પણ જેમને યથાર્થ જ્ઞાન નથી થયું તેમને પણ અનેક શાસ્ત્રોના શબ્દાર્થ કરવાનું સામર્થ્ય છતાં આંતઃકરણ તો. (“Mysterious Something”) કંઈક અકળ વસ્તુ જ છે.—તો આ આંતઃકરણરૂપ કંઈ અકળ વસ્તુરૂપ વ્યાધિ જે વ્યાધિથી પ્રાણી માત્ર ઇસ્ત છે, તે મહા વ્યાધિથી ઇસ્ત પુરૂષ પોતાના વ્યાધિની પોતે પોતાની મેજેજ-અન્ય અનુભવીના આશ્રય વિના ચિકિત્સા કરે-અને તેની નિવૃત્તિના યથાર્થ ઉપાય પણ પોતાની મેજે જાણી શકે-તે ઉપાય સાધે અને વ્યાધિનિવૃત્તિનો અનુભવ કરે-આ વાક્ય જ કેટલું હાસ્યજનક છે? આ વાક્યમાં વદતો વ્યાધાત (Contradiction) રૂપ દોષ પૂરું આંશે ભરેલો છે.

પરિણામ એજ કે આ ભવરોગઇસ્ત રોગી પોતાનો વ્યાધિ પોતે પરખી શકે એમ નથી. અને પોતે પરખી શકે એમ નથી તો તેને માટે યોગ્ય સાધનોનો પોતે નિશ્ચય કરી શકે એમ પણ નથી. અને તેમ કરી શકે એમ નથી તો-અક્ષતત્ત્વવિત્ત મહાત્માના આશ્રયની જરૂર છે-અને તેમના આશ્રયની જરૂર છેજ તો પછી તેમનો આશ્રય અહણ કર્યા પછી “મને અમુક સાધન આપો”—અથવા “મારે અમુક સાધન સાધવું છે માટે તેનો વિધિ દર્શાવો” એમ હુદ્ગાર કરવા એ સંપ્રદાયનીતિથી વિરુદ્ધ છે વિરુદ્ધ છે એટલે પોતે મુશ્યું અશે અજ્ઞાન છતાં પોતાનું તે, પૂણે અજ્ઞાન ન સ્વીકારતાં (દૃષ્ટ્ય આગળ પેટાં છુપાવતાં)—જે નિર્ણય સદ્ગુરુ મહાત્માએ કરવાનો છે તે તો પોતેજ કરી

લેવાળી, તે દંભી તથા યોગ્ય શ્રદ્ધા વિનાના અધિકારીમાં જ ગણવાના યોગ્ય હરે છે. તેવા ગુણો યથાર્થ સરજી યથક્ષામાં ગણાતા જ નથી. અને જ્યાં સુધી તેમને તેમની આ પોતાની મેળેજ સાધનોના નિર્ણય કરવાની જરૂરિયાત થતાં અસખ્ય દુઃખોનો અનુભવ થયો નથી—જ્યાં સુધી તેમને પોતાના અજ્ઞાનની ખાત્રી થઈ નથી—અને તે દાર્ઢ પછી મોટી પીડા સહન કર્યા વિના થવાની નહિ—ત્યાં સુધી તેઓ અન્ય યોગ્ય સાધનની યોગ્યતા સ્વીકારવાના જ નહિ—અન્ય યોગ્ય સાધનની શોધ કરવાના જ નહિ—અને શોધ કરવાના તો પછી જે સાધન પોતાની જરૂરિયાત અનુકૂળ હશે તેને જ યોગ્ય માનવાના અને તેથી કરીને તત્ત્વચિત્ત સદ્ગુરુશ્રીદ્વારા અપાતાં સાધનોના તેવા ગુણો ત્યાં સુધી અધિકારી જ ગણાવાના નહિ—અને તેવા અન્ય અનેક પ્રકારે વિવેકી છતાં વારતાવ સાધનના અનધિકારીને તેવાં સાધનો આપવા યોગ્ય ગણાતાં જ નથી.

તાત્પર્ય કે વારતાવ સુખના સાધકે—અનુભવી સદ્ગુરુ શ્રીને જણી તેમના સમીપ જઈ “મારે પ્રાપ્તિપદ કરવો છે. અથવા મારે અમુક સાધન મેળવું છે” એવું કહેવું ઘટવું જ નથી—એવું કહેવાપણું છે ત્યાં સુધી તેના દ્વારા યોગ્ય સાધન મેળવવાનો તે અધિકારી થતો નથી—માટે તેમ કરતાં—પોતાનું અજ્ઞાન નિરગિમાનપણે સ્વીકારી, “આ દુઃખરૂપ સંસારથી મુક્ત થવા માટે મારે શો ઉપાય કરવો, તે હું, જાણુવા અસમર્થ છું. માટે જે ઉપાય મારે માટે સરજ આપને યોગ્ય જણાય તે ઉપાય મને આપવા કૃપા કરો” એવી દીનતાપૂર્વક યાચના કરવી ઘટે છે. આ પ્રમાણે સંપ્રદાયની નીતિથી યાચના કરનાર, સદ્ગુરુશ્રીના ઉપાસનદ્વારા તેમને અનુમદ પ્રાપ્ત કરીનેજ ઈષ્ટ સુખ પ્રાપ્ત કરવાના નિશ્ચયોગે શ્રદ્ધાવાન પુરુષ અધિકારી ગણાય છે. અને તેવા પુરુષને જ તે અનુભવી સદ્ગુરુશ્રી પૂર્વોક્ત સર્વ વિચારો કરીને તેને માટે જે સાધન યોગ્ય હોય તે સાધવામાં તેને ગ્રેરે છે આ પ્રમાણે શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રદ્ધાનું કરાયેલું સાધન જ યોગ્ય સાધન ગણાય છે અને તેજ યોગ્ય ફલ—અને કર્મ કરીને પરિણામે અવિનાશી ફલને આપે છે.

ઉપરના વિવેચનથી જણાશે કે યદ્યપિ પ્રાણનો અને મનનો નિમદ સર્વ સુખેચ્છક પુરુષને કર્તવ્ય છે. તથાપિ ગુણ કર્મ અને લોકિક સ્થિતિના ચોક્કસ વિચારથી દરેક પુરુષ પ્રાણાયામનો અધિકારી હોતો નથી જ. તે-

ગત્ત યીન્નં' પણ સર્વ સાધનોનો અધિકારી છે એમ પણ નથી. યોગધી શાસ્ત્રમાં અનેક યોગધેા વર્ણુાયલા છે. પરંતુ તે સર્વ યોગધેા પ્રત્યેક મનુષ્ય માટે પ્રત્યેક વખતે યોગ્ય ગણાતા નથી. અમુક મનુષ્યને અમુક કાલે અમુક યોગધ અથવા યોગધેા જ યોગ્ય હોય છે. તેથી જ રીતે પ્રાણ તથા મનના નિચય માટે—સ્વરૂપ મુખની પ્રાપ્તિમાટે યોગધરૂપ અનેક સાધનો બ્રહ્મવિદ્યાપ્રતિપાદક ગ્રંથોમાં વર્ણુાયલાં છે. તથા અનુભવી મહાત્માઓ જાણી શકે છે. પરંતુ તે પ્રાણાયામાદિ સર્વ સાધનો સર્વ માટે જ યોગ્ય નથી. અર્થાત્ તે સર્વ સાધનોના સર્વ અધિકારી હોતા નથી. પરંતુ અમુક મુશુકર્મવાળા એક પુરૂષને માટે અમુક કાલે અમુક સાધન અથવા સાધનો જ યોગ્ય હોય છે. અર્થાત્ તે એક અથવા અનેક સાધનોનો જ તે અધિકારી હોય છે માટે તેનું તો તે સાધનો સાધવામાં જ હિત છે—અને અન્ય સાધના વત્તાં હલકું અહિત પણ થાય. તે અમુક પુરૂષમાટે કહું સાધન યોગ્ય છે તે પણ તે અનુભવી સદ્ગુરુથી જ જાણી શકે એમ છે. તે પુરૂષ જાણવા અસમર્થ જ છે. અને તે યોગ્ય સાધન પ્રાણાયામ પણ હોય અથવા બીજું પણ હોય.

જેવાં યીન્નં' કેટલાંએક સાધનો હંયાં છે, તેમ પ્રાણાયામ પણ ઉત્તમ સાધનોમાંનું એક છે. પોતાનો અધિકાર પોને નહિ જાણતાં છતાં ઉત્તમ સાધનની સર્વને ઈચ્છા થાય એ સ્વાભાવિક છે. કેમકે મનુષ્યો તો ઉત્તમ ક્ષત્રને જ માત્ર જુએ છે. પણ સાધનની વિકટતા અને પોતાના અધિકાર જોવા નેટલું ધૈર્ય રાખી સકતા નથી. તેથી હંયાં ફક્તની આશા રાખી એકદમ હંયાં સાધનોમાં પ્રવેશવા ઈચ્છે છે. હંયાં સાધનો સિદ્ધ કરવાની ઈચ્છા એ તો એક શુભ વૃત્તિ છે અને ઉત્તેજનને પાત્ર છે પરંતુ તે સાધનોમાટે યત્ન કરવા પૂર્વે શરીર તથા અંતઃકરણની નેટલી યોગ્યતા સિદ્ધ હોવી જોઈએ તેટલી પેતાને છે કે નહિ તેનો વિચાર કર્યાવિના ગમે તે એક ઉત્તમોત્તમ સાધન અંધગાંથી શોધી કાઢી સ્વમતિથી તે સિદ્ધ કરવાનું યત્ન એ તો કેવળ હાનિ જ કરે છે. આવાં વિકટ સાધનોમાટે સ્વમતિથી અથવા યથાર્થાનુભવ વિનાના પ્રેરકોની મતિથી યત્ન કરનારા પુરૂષો ભયંકર સ્થિતિને પામતા પ્રસંગોપાત્ત ધણા જોવામાં આવે છે માટે વાસ્તવ સુખેચ્છક પુરૂષોએ હંયાં સાધનો સાધી હંયાં ફક્ત મેળવવા ઈચ્છા રાખવી એ તો ભૂપણુ રૂપ છે પરંતુ પોતાનો તે સાધનો સાધવા નેટલો

અધિકાર થયો છે કે નહિ તે કેવલ સ્વગતિથી જ ન જોતાં અનુભવી પુ-
રોધોથી જ ખૂબી પોતાનો અધિકાર ન હોય તો તે અધિકાર પ્રાપ્ત્યર્થે જે 'યત્ન
કર્તવ્ય' હોય તે કર્તવ્યનો પ્રથમ આદર કરવો ઘટે છે. મેટ્રિક્યુલેશન પરી-
ક્ષામાં પાસ થયા વિના કોઈ પણ ઉત્તર પરીક્ષા આપી શકાતી જ નથી.
તેમજ બી. એ.ની પરીક્ષામાં પાસ થયા વિના એલ. એલ. બી. અથવા
એમ. ડી.ની પરીક્ષા આપતા પ્રતિજ્ઞ છે. આ પ્રતિજ્ઞ આસ રાજસભા
તરફથી છે. તેથી રીતે નિતવ્યવહાર કરવાની જોગવાઈ અત્યુક્તતા નથી અ-
થવા સામર્થ્ય નથી, જેમનું શરીર અસ્થૂત અથવા મહાબ્યાધિથી રક્તિ ન-
થી, તથા જેઓ અમુક ઉચ્ચત્ત્વ પૂર્વકર્મસંસ્કારવાળા નથી તેઓ પ્રાણા-
યામભાટે અનધિકારી છે. પરંતુ તેઓ પ્રાણાયામ ન જ કરે એવી કોઈ
સત્તા સાક્ષાત્ પ્રવર્તતી જણાતી નથી. અધિકાર વિના સાધવાલા સાધનો
પાછળથી હાનિ અથવા નિષ્ફલતા પ્રતીત કરાવે છે ત્યારે જ તે અનધિ-
કાર સિદ્ધ થાય છે. તેથી સાક્ષાત્ પ્રતિજ્ઞક સત્તાના અભાવે ધણા પુર-
વો આવાં સાધનો સાધવાનાં ચલનો આરંભ કરી દે છે પરંતુ આરંભનાં
છ અંગ્રેજી ધોરણો પાસ થયા વિના એટલે ત્યાં સુધીનો પાકો અભ્યાસ ક-
ર્મો વિના મેટ્રિક્યુલેશનમાં વારંવાર જનાર વિદ્યાર્થીઓની જે વિશે યાચ છે
અને અંગ્રેજી ભાષાનું સારું જ્ઞાન મેળવ્યા વિના તથા મંદચક્ષુધારણશક્તિ
અમુક અંશે ખીલ્યાવિના, ડિસ્ટ્રિક્ટ પ્લીડરની પરીક્ષામાં પાસ થયાવિના
એકદમ હાઈકોર્ટ પ્લીડરની પરીક્ષા આપવા - વારંવાર જનારની. જે દશા
યાચ છે તેથી પરંતુ તેથી અનેકગુણ અધિક ગાડી દશા આ અનધિકારી
સાધકની યાચ છે. મેટ્રિક્યુલેશન તથા હાઈકોર્ટ પ્લીડરમાં નાપાસ થનારની
સંખ્યાજ નતાવે છે કે એ પરીક્ષાગાટે ચલ કરનારમાંના ઘણા યોગ્ય અ-
ધિકાર પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ પાસ થવાની ઈચ્છાવાળા હતા. યદ્યપિ આ પરી-
ક્ષાનું ફક્ત આપનાર સત્તા તો લૌકિક છે અને તેમાં બુદ્ધિપૂર્વક અથવા
અભણતાં અન્યાય થવાનો પણ સંભવ છે; પરંતુ આ સધનોનાં ફક્ત આ-
પનાર તો ત્રિગુણના પતિ શીવહૃંશ્વરની સત્તા છે. તેમની પ્રવૃત્તિ અસ્ખ-
લિત છે અને તેમાં લેશ પણ અન્યાય અથવા વિષમદૃષ્ટિ થવાનો સંભવ
નાથી. તેથી અધિકાર વિના તથા અનુભવી પ્રેરકના આશ્રયવિના વિકટ સા-
ધનો સાધવા ચલ કરનારને પાછળથી અત્યંત ગદાહાનિ સદન કરવી પડે
છે. વિચાર કરતાં સ્વાભાવિક પરિણામ તો આ પ્રમાણે જણાય છે. પછી

અધિકારવિના પણ યત્ન કરનારને તત્કાલ રોકનાર કોઈ સત્તા પ્રસક્ત તો છે જ નહિ. તેથી યથાર્થ વિચાર, નિશ્ચય તથા યત્ન કરવા આરંભમાં તો સર્વ સ્વતંત્રતા જ હોય એમ પ્રતીત થાય છે. અને તે પ્રતીત થતી સ્વતંત્રતાનો લાભ જોગને લેવો અયોગ્ય ન લાગે તે બલે લે.

પછનામ-સૌમત્ર-ગૌષ્ઠ-પારદ-તથા અન્ય અનેક માત્રાઓ યથાર્થ રીત્યા એટલે સ્વભાવના નિયમાનુસાર વસ્તુસ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરનાર શાસ્ત્રમાં વર્ણુલી વિધિઅનુસાર નિદ્ધ થયલી હોય અને અનુભવી વૈદ્યની અનુગામી-પથ વસ્તુના સેવનપૂર્વક અદબ કરવામાં આવી હોય તો તે પુરુષના શરીરને વજ્રબુદ્ધ કરવા સમર્થ થાય છે, અથવા કષ્ટસાધ્ય રોગોને પણ દબાવા સમર્થ થાય છે. પરંતુ તે માત્રાઓ સિદ્ધ કરવામાં પ્રમાદ થયો હોય, અને કોઈને શદ્દે કોઈ માત્રાનું જ અદબ થયું હોય, અને અનુભવી વૈદ્યની અનુગામી અપેક્ષા ન જણાઈ હોય તો એ માત્રાઓ કેટલી દાનિ કરે છે તે અત્ર ન લખતા સુઠ વાચકવર્ગને પોતાના અનુભવથી જ જોઈ લેવાનું શખવામાં આવે છે.

શ્રી બ્રહ્મવિદ્યા તથા તેની અંગભૂત યોગવિદ્યાનું ફલ નિઃસંશય મોહક છે, અને તે જોડું મોહક નથી, પણ વસ્તુતઃ છે પણ તેમ. મનુષ્યોને નાના પદાર્થો મેળવવાની ઈચ્છા હોય છે. તે મેળવવા પુનઃ પુનઃ યત્ન થાય છે અને પુનઃ પુનઃ નિષ્ફલ થયાય છે. આ જગત્માં સર્વ મનુષ્યો જે જે વસ્તુઓ, શક્તિઓ, પૂર્ણ જ્ઞાન તથા પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યની ઈચ્છા રાખે છે તે સર્વ પ્રાપ્ત કરાવી હવે કંઈ જ ઈચ્છવાનું બાકી નથી રહ્યું, જે જોઈતું હતું તે સર્વ મળ્યું, એવી તૃપ્તિરૂપ પરમાશાંતિને સિદ્ધ કરાવી આપનાર આ મહાવિદ્યા છે. તે એટલે સુધી કે સુખ-જ્ઞાન-તપા સ્વાતંત્ર્ય મેળવવા માટે મનુષ્યો અન્ય જે જે ઉપાયો યોજે છે તે સર્વ અપયાર્થ છે અને એ સર્વને નિઃસંશય સિદ્ધ કરાવનાર યથાર્થ સાધન તો આ એક જ મહાવિદ્યા છે. હવે આવી આ શ્રીબ્રહ્મવિદ્યા જોતું ફલ જોઈતું મોહું છે કે તેના ખરાપણા વિશે પણ ધણું કરીને સર્વની અજ્ઞા હોવી સંભવે છે-અને હોય છે-તે વિદ્યાને સધાવનાર સાધનો પણ કેટલા પ્રયત્નવડે સાધ્ય હોવાં જોઈએ? યદ્યાપિ એ સાધનો તથા એ વિદ્યા સર્વને અસાધ્ય તો નથી જ, તથાપિ અનેકજન્મસંસિદ્ધિસ્તતોયાતિપરાંગતિમ્ એ ન્યાયે અનેક જન્મવડે કરાવો અસાધારણ યત્નેની અપેક્ષાવાળાં તો ખરાં જ. અને સર્વને અસાધ્ય નથી

માટે મનુષ્યાણામસહસ્રેષુ એ ન્યાયે થોડાંને જ સાધ્ય છે અને અન્ય સર્વને તરત નથી જ એ પણ ખરું. તેમ જ એવી મોટી વિદ્યા માટે કોઈ વિકટ સાધનશ્રેણી પણ હોવી સંભવે છે, અને તે શ્રેણીના પ્રત્યેક પદરૂપ સાધનમાટે અમુક અધિકાર પણ સિદ્ધ હોવા જોઈએ. અને તે પ્રમાણે છે પણ ખરું. એ સાધનોને આરંભથી ક્રમ પ્રમાણે સધાયાં જાય છે તો પરિણામે પરમ સુખને પણ આપે છે અને અધિકાર વિના આ-રંભાયલાં સાધનો વિચારપ્રધાન હોય છે, તો તો માત્ર નિષ્ફળ જ થાય છે પરંતુ જે ખાસ કરીને ક્રિયાપ્રધાન હોય છે તો તે યમાદિય પાત કરનારને નાની અથવા મોટી સાધનના પ્રમાણમાં શારીરિકી પીડા કરે છે, એટલા નિષ્ફળતા ઉપરાંત વિશેષ હાનિ આપે છે.

અંતમાં આજના વળતના વિદ્વાનોને માટે સ્પષ્ટ જણાવવું જોઈએ કે જેવી રીતે ટાઈટાઈ પ્લીડરની પરીક્ષામાં કેળીછ એવી ડીપાર્ટમેન્ટલ પરીક્ષાઓમાં ટાઈની મદદવિના કેવળ અંધપટનથી જ પાસ થઈ શકાય છે એમ જે માનવામાં છે તેવી રીતે આ વિદ્યામાટે સમજવાનું નથી. વળી કેટલાએક ભોડા ઘેર અથો વાંચીને વૈદ્ય તથા જ્યોતિષિકનાં ધંધા ચલાવતા પણ જોવામાં આવે છે આ ઉપરથી ધણાના મનમાં હાલ એમ સિદ્ધ જેવું છે કે આ બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગવિદ્યા પણ એવીજ રીતે કોઈને પણ નમ્યા વિના—કેવળ અંધપટનદ્વારા સિદ્ધ કરી શકાય. પરંતુ આ એમનું માનવું તેમને એ વિદ્યાનું ખરું તત્ત્વ ન જાણવા દેવાને તથા પરિણામે અશ્રદ્ધા કરાવવા માટે જ હોય એમ જણાય છે. હાલ ધણું-ખરું એવું જ પરિણામ જોવામાં આવે છે. આવી મોટી વિદ્યા સિદ્ધ કરવા માટે અનુભવી પ્રેરકના આશ્રયની અપેક્ષા આદિથીજ સિદ્ધ છે. આ વિષયમાં પણ તે વિશે કેટલુંએક વિવેચન આવી ગયું છે. જે કોઈને પણ નમ્યાવિના કેવલ અંધપટનથી આ વિદ્યા સિદ્ધ થઈ શકે એમ હોત તો સત્યાજ્ઞના રચનાર પ્રત્યેક 'પુરૂષે સાત્ત્વરંભે' પણ ગંગલ કરી ઈંટને નગવાતો જે સપ્રદાય પાડ્યો છે તે ન પાડત. એક સાત્ત્વરચનરૂપ કાર્યની સિદ્ધિયથે અને તેમાં આવતાં વિધ્નની પણ નિવૃત્તિયથે ઈષ્ટપ્રસાદની જે અપેક્ષા છે, તો તે સાત્ત્વમાં વર્ણુન કરેલી મહાવિદ્યા સિદ્ધ કરવા માટે અને તેમાં આવતાં અનેક અગમ્ય વિધ્નોની નિવૃત્તિમાટે તો તેથી પણ ઉંચી કોટીનો ઇષ્ટપ્રસાદ જોઈએ જુએ સ્પષ્ટ છે. અને સત્-

શાસ્ત્રોના રચનાર પ્રત્યેક વિદ્વાને-એ સહિષ્ણુ સિદ્ધર્થ સાધનોના પ્રતિપાદન કરવામાં પણ અનુભવી સદ્ગુરુશ્રીનો આશ્રય-તેગની સેવા-અને તત્ત્વજ્ઞ પ્રસાદ એ સર્વથી પ્રથમ સાધન તરીકે વર્ણ્યાં છે, અને ક્રિયાપ્રધાન યોગ-વિદ્યાનાં સાધનો પ્રતિપાદન કરવામાં તો તે પ્રત્યેક સાધન-યાત્ર કરતાં પણ ઈષ્ટપ્રસાદથી જ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એમ કહ્યે કહ્યે પ્રતિપાદન કરેલું છે-અને તે અત્યંત સત્ય છે જેથી આ મહા વિદ્યા સિદ્ધ કરવાની કોઈને ઈચ્છા હોય તો તે સર્વથી પ્રથમ બીજું કંઈ જ ન કરતાં કોઈ અનુભવી, તત્ત્વવિદ્, સદ્ગુરુશ્રીને શોધી તેગનો આશ્રય લેવો ધટે છે. એ શિવાય બીજો કોઈ સુભગ ઉપાય નથી. સત્શાસ્ત્રોમાં ક્રિયા તથા વિચારનાં અનેક સાધનો વર્ણ્યાં છે ખરાં પરંતુ તે સાધનો ચર્વેને માટે સામાન્ય રીતે વર્ણુન કર્યાં છે. ગુણુ કર્મ તથા લોકિક સ્થિતિ અનુસાર વ્યક્તિપરત્વ તેમાં શાશ્વત ફેરફાર કરવા તે વિશે શાસ્ત્રોમાંથી કંઈજ ખુલાસો મળવાનો નહિ. તેગજ અમુક સાધનનો પ્રયોગ કરતાં અમુક સાધકને અમુક પ્રકારનું વિદ્યા આપ્યું તો તેને કયા લેખાવથી નિવૃત્ત કરેલું એ પણ તે શાસ્ત્રનાં પાનાં ઉઘલાવતાં જડે એમ નથી. વૈદ્યશાસ્ત્ર તથા કાયદાઓ પણ એ જ પ્રમાણે સર્વે માટે સામાન્યપણે વર્ણુન કરે છે. પરંતુ તેમનો વ્યક્તિપરત્વ પ્રયોગ કરવા માટે વૈદ્ય તથા વકીલની અપેક્ષા છે. તથાપિ આ શાસ્ત્રો તો કંઈક સ્પષ્ટાવૈવાળાં, સ્પૂલ્લ ઐદિક વસ્તુને પ્રતિપાદન કરનારાં છે. પણ આ બ્રહ્મવિદ્યા તો ગુણાત્ ગુણ, અત્યંત અસ્પષ્ટ-સ્પૂલ્લથી સ્પૂલ્લ અને સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ-દેશ કાલાદિ પરિચ્છેદથી રહિત વસ્તુ તથા તેને સિદ્ધ કરવાનાં સાધનો તથા અંતઃકરણમાં રહેલા સૂક્ષ્મ દોષોનો જપ તથા લય કરવાનાં સાધનોને વર્ણુન કરનારી છે. પરમાત્મતત્ત્વનું વર્ણુન એક નહિ પણ અનેક યથોમાં અનેક સુકિતસદ્ કરાયેલું છે તથાપિ એ તત્ત્વનું યથાર્થ જ્ઞાન તે પુસ્તકોનાં અધ્યયન કરનાર કેટલાને છે એ તો સહજ વિચાર કરતાં જણાશે અર્થાત્ વસ્તુસ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન ન યવામાં હેતુરૂપ અંતરમાં રહેલા દોષો ત્યાં સુધી ટળ્યા નથી ત્યાં સુધી અનેક પુસ્તકોના પઠન માનથી વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન યાજ જ નહિ. એમાં શાસ્ત્રકારોનો દોષ નથી પરંતુ અંતરમાં રહેલા અને અનેક જન્મના નિપિદ્ધ કર્મસંસ્કારોથી દૃઢ યથલા દોષો જ કાઢી છે. એ દોષો વારતત્વ ઉપાયથી જ્યાં સુધી કારણમાં સમ્માનની ત્યાં સુધી આ જગત્માં કોઈ પણ વસ્તુનું અને કોઈ પણ વિદ્યાનું યથાર્થ તથા પૂર્ણજ્ઞાન યવા

દેતા નથી. તેથીજ સમર્થ જ્યોતિષિકોની બુદ્ધિ પણ પ્રસંગે સ્ખલિત થાય છે. અને તેમની મણુના તથા અનુમાન ખોટાં પડે છે અને અન્ય સામાન્ય બુદ્ધિના ગરીબ જ્યોતિષિકો તો વારંવાર ખોટા પડતા જોવામાં આવે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. તેમજ સમર્થ વૈદ્ય (દાકતરો) પણ ધણે પ્રસંગે અને રોગીના અવસાનકાલે તો સર્વત્ર રોગની ચિકિત્સા કરવામાં તથા યોગ્ય ઔષધનો નિર્દેશ કરવામાં ભુલે છે નહિ તો રોગનું સ્વરૂપ, રોગીની એકંદર શરીરપ્રકૃતિ અને તેમને માટે યોગ્ય ઔષધનું વૈધને તે તે વખતે યથાર્થ જ્ઞાન યતું રહે તો તેમના હૃદયમાં મિથ્યા ન જ જતાં જોઈએ. પરંતુ એક વૈધની તો શું પણ અનેક વૈદ્યો જ્યાં સંગતિથી ઔષધ નિર્દેશ કરે છે ત્યાં તેમની પણ બુદ્ધિમાં સ્ખલન મત્ર વારંવાર જોવામાં આવે છે. ઘણી વખત તે વૈદ્યો તથા દાકતરોને પાછળથી એમ સ્મરણ થાય છે કે અમુકને બદલે અમુક ઔષધનો નિર્દેશ કર્યો હોત તો વિશેષ યોગ્ય યાત પણ પાછળથી શા કામનું પ્રસંગપરત્વ યથાર્થ જ્ઞાન યતું નહિ. આમ યવાથી તે જ્યોતિર્વિદ્યા અથવા વૈદ્યવિદ્યા કંઈ ખોટાં ઠરતાં નથી. તે વિદ્યાઓમાં કંઈ દોષ નથી. પરંતુ તે અલગ જ્યોતિષિક અથવા વૈદ્યના અંતરમાં રહેલા અવિદ્યારચિત દોષો જ તેમને યોગ્ય વખતે યથાર્થ જ્ઞાન યવા દેતા નથી.

આ બ્રહ્મવિદ્યા આ બંને તથા અન્ય સર્વવિદ્યાઓ કરતાં વધારે મદન છે. તેથી એ વિદ્યાનાં એટલે પૂર્વોક્ત અવિદ્યારચિત દોષોની નિવૃત્તિનાં સર્વને માટે સામાન્યપણે વર્જેલાં સાધનો પણ જ્યાં જ્યાં છે ત્યાં અસંત અસ્પૃશ્ય જ છે. અને ગુણકર્મ તથા લૌકિક સ્થિતિથી સાધકોના જે અનંત બેદ હોય છે તે તે બેદનાજ સાધકોમાટે તો કંઈ જ વિવરણ નથી એમ કહીએ તોપણ ચાલે. શબ્દજ્ઞાન તો સંસ્કૃત બાળા મણુનાર સર્વને યથે શકે. પરંતુ પારિભાષિક શબ્દો કયા અર્થને વદના કરે છે, તથા એક આખી પ્રક્રિયાથી કયી સ્થિતિનું વર્ણન થયું છે તેમનાં સ્વરૂપ મનમાં રચાવાં ધણાંજ કઠિન છે. સર્વસ શબ્દકારોએ આ સાધનોમાટે સદ્ગુરૂનીની અપેક્ષા આદિથી અંતઃસુધી રાખેલી છે; અને ગમાર્થ સાધકે તો શ્રેષ્ઠ સાધનો શ્રીગુરૂને આશ્રમે એટલે તેમના અસંત સમીપ નિરૂપાધિ સ્થાનમાં જ સાધવામાં છે. વસ્તુસ્વરૂપ તથા સાધનપ્રતિપાદક અંયોપચ્ચ ગુરુગુણે જ જોવાનાં વિધાન છે. અર્થાત્ આ વિદ્યાપ્રતિપાદક અંયો પણ

સ્વતંત્રપણે જોવાનો નિષેધ છે, યદ્યપિ એકવાર ગુરુમુખે જોયા પછી અ-
બ્યાસમાટે તેમનું મનન કરવા વિધાન છે. એ પ્રથો સ્વતંત્રપણે જો-
વાથી કંઈ લાભ તો નથી જ કરતા પણ ઉઘટી સાક્ષાત્ હાનિ કરે છે,
અને તે હાનિ તો સુપ્રસિદ્ધ છે વેદાંતના વક્તા તથા શ્રેતા આજ્ઞકાલ
આ ગુરુરાતમાં તો ધણાખરા મોટા શેઠેશમાં અને કોઈ કોઈ નાના ગા-
મોમાં પણ ઘણા થયા છે જ્યાં ત્યાં વેદાંત પ્રસરી રહ્યું છે. યથાર્થ જ્ઞાન
સર્વને ન હોય એ તો સ્વાભાવિક છે. અને તેને અગાંવે વેદાંતી સંજ્ઞાથી
ઝોળખાતા આ વાચક જ્ઞાની મહાત્માશ્રીઓની અંતર બહારની સર્વ પ્ર-
વૃત્તિ વેદાંતશાસ્ત્રમાં વર્ણવી ઉચ્ચ સ્થિતિઓથી વસ્તુતઃ કેવલ પ્રતિકૂલ હોય
એ પણ સ્વાભાવિક છે. આ પ્રમાણે તેમની પ્રવૃત્તિ તેમને મુખે જ પ્રતિ-
પાદન કરાતી સ્થિતિને અનુકૂળ ન હોવાથી વેદાંતી શબ્દ હાલ બહુજ હ-
લકા અર્થમાં વ્યવહારાય છે; અને સર્વ શાસ્ત્રોતું શિરોમણિભૂત જે વેદાંત-
શાસ્ત્ર તે આ વાચક જ્ઞાનિઓને લીધે હાલ કેટલેક સ્થળે એ શાસ્ત્રના
રહસ્યને ના બનાવનારને હાસ્યાર્પક થઈ રહ્યું છે. યદ્યપિ વસ્તુવિચારમાં તો
એ શાસ્ત્ર સર્વકાલે ઉત્તમ છે. એ જ પ્રમાણે હક્યોગનાં ધોતી નેતી જેવાં-
હ્રુદ્દ શારિરિક સાધનોને કરી અન્ય અગ્નિનેત્રી દૃષ્ટિથી “યોગી” માં મણ્યા-
તા મનુષ્યો પણ ઘણા થઈ ગયા છે. અપ્રમાદયુક્ત ધૈર્યસહ સધાતા યો-
ગનાં આરુઢ સાધનોની સિદ્ધિએ શ્રીગુરુપ્રસાદથી સાધક યોગીને અનુકૂલ
વર્તનાર અષ્ટ સિદ્ધિયોના સદ્ભાવને આ પામર જીવોમાં સ્વપ્નામાં પણ
સંભવ ના હોવાથી, સિદ્ધિયો તથા સર્વ પ્રકારના અલૌકિક સામર્થ્યમાં અથ-
વા અવાનું એક સમર્થ કારણ ઉત્પન્ન થયું છે. આવા પામર ‘યોગીઓને’
સિદ્ધિયોની પ્રાપ્તિ ન હોવાથી સિદ્ધિયો ખોટી છે તથા ગપ છે એવું અસ-
દ્ભુગાન હાલ ટેરડેર થતું જોવામાં આવે છે. અન્યપક્ષથી આશ્ચર્યસહ એ-
વું પણ જોવામાં આવે છે કે આ દેશમાં ‘ધીઓસોફી’ (Theosophy)
નો પ્રસાર થયા પછી ઘણા આધુનિક વિદ્વાનો જેઓ યોગસામર્થ્યને પૂર્વે
જરાપણ સ્વીકારતા ન હતા તેઓ હવે વળી એટલે મુશ્કેલી માનતા થયા છે
કે અયોગ્ય પુરૂષને રિષે પણ તે સામર્થ્યનો સદ્ભાવ સ્વીકારવામાં બાગ્યે
જ આંચકો ખાય છે. અને યોગવિદ્યા અને યોગસામર્થ્ય ઘણાંજ ગુપ્તરાખવાનાં
હોવાથી, તે ગુપ્તપણુને બહાને અંતરનું મર્મે તેવું પોકળ પણ અવગાંધર્શિને જ-
ણાવું કઠિન પડે છે. અર્થાત્ જેઓ પૂર્વે ખરાને પણ માનતા નહતા તે હવે ખોટાને

પણ માનના થયા છે અને ખરાનાં કંઈ ટોળેટોળાં તો હોય જ નહિ, તેથી જ ટેર ટેર 'યોગી' ગાં ખપે છે તેમાંનો મોટો ભાગ વસ્તુતઃ યોગ જ હોવો સંભવે છે. વચ્ચે જ ધર્મ પર આસ્થા ઓછી થતી જણાતી હતી તે આજકાલ થતી જતી હોય એમ જણાય છે. અને તેથી આ દેશને મોટો ભાગ થયો હોય એમ ગણાય છે તથા જણાય છે. વસ્તુતઃ કેમ છે તે તો યથાર્થદર્શી પુરુષો જાણે. પરંતુ યોગસામર્થ્યમાં આવી નૂતન શ્રદ્ધાવાળા કેટલાએક વિદ્વાનો યોગનાં સાધનો સાધી તેમનાં ઉત્તમ ગણાતાં ક્ષેત્રોને પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષાવાળા હોય છે. તેઓ વિદ્વાન હોવાથી યોગનાં પુસ્તકો બનતાં સુધી સ્વતંત્રપણે જોઈ શકે છે. ખજી જે સાધનનું ફલ બધા કરતાં બધારે સ્વતઃકરવાળું હોય તેને પસંદ કરી તે સાધવા ચલાવતુ થાય છે. જરૂર પડે છે તો ન છુટકે સદાજ ખુલાસો પૂરોક્ત પંડિતના યોગીશ્રીથી મેળવી શકે છે. પરિણામમાં નિષ્ફલ થાય છે. અશ્રદ્ધા થાય છે અથવા થોડી ધણી હાનિ થાય છે.

આ સર્વનું કારણ પૂર્વે જણાવ્યા પ્રમાણે ઓજ કે યોગ અને સાંખ્યના મંથો તે વિદ્યામાં પારંગત અનુભવી સદ્ગુરૂના આશ્રયવિના કેવલ સ્વતંત્રપણે જોવાનો ખાસ નિષેધ છતાં તે પ્રમાણે ધણે ઠેકાણે જોવામાં આવે છે, અથવા ખીજ ધણાઓ કાંઈ પુરૂષવિશે ગુરુશુદ્ધિ રાખતા જણાય છે તો તે ગુરુ યથાર્થ જ્ઞાન તથા અનુભવ વિનાના હોવા પડે છે. યોગ સાંખ્ય શાસ્ત્રના સર્વ પ્રવર્તક, વક્તા-શ્રોતા અથવા સાધક આ જાતિના છે એવો આ વાક્યનો ભાવર્થ નથી. પરંતુ જ્યાં પૂરોક્ત અનર્થ થાય છે ત્યાં જ વક્તા-શ્રોતા-અથવા સાધક આવા હોવા જોઈએ. યથાર્થદર્શી અનુભવી ગુરૂના આશ્રયથી પ્રવર્તતા સાધકોનાં તો આવાં પરિણામ નહિ જ થતાં હોય.

ખીજ અનેક વિદ્વાના પ્રવર્તક મૂલ પુરૂષોએ તે તે મંથો લખાવાગુ ગુરૂને સ્વાનુભવથી ઉમેરવાના જે ભાગ બાકી રાખ્યા છે, તે સર્વ કરતાં આ મહાવિદ્યાના પ્રવર્તક સર્વમૂલ પુરૂષોએ સત્શાસ્ત્રો લખવામાં વસ્તુ-સ્વરૂપનાં તથા સાધનોનાં વર્ણનોમાં સદ્ગુરૂશ્રીને સ્વાનુભવથી ઉમેરવાનું ધણુંજ રાખ્યું છે. અર્થાત્, વસ્તુ અતુર્યાસ સદ્ગુરૂને નવીન ઉમેરવાનું રાખી માત્ર એક અતુર્યાસનું જ વર્ણન કર્યું છે એમ કહેવામાં બહુ વિરોધ આવે એમ નથી. જેમણે મંથોને માત્ર વાંચી જવામાંજ, અને પછી અમે આટલા મંથુ વાંચ્યા છે અને અમુક આકર અથવા ત્રણ ચાર અથવા

પાંચ આટલિ કરી છે, એમં અન્નને જળાવવામાં જ મોટાઈ અને કૃત-
 કૃતતા માની નથી પણ સતપુરુષોએ વર્ણુથી તથા અનુભવેથી એક એક
 સ્થિતિનો ક્રમશઃ અનુભવતા જતું અને પરિણામે અનુભવના શિખરપર
 જિતું એજ જેમનો ઉદ્દેશ છે-તેમને તો ઉપકાં વાક્યોની સહતા સદજ
 જણાશે. યોગસાંખ્યના તત્ત્વને પૂર્ણપણે હસ્તામલકરત નિઃશંકપણે અનુ-
 ભવતા છતાં જેઓ નિરંતર સ્વરૂપે જ રિપત છે, જે આપ્તકામ પુ-
 રુષ પ્રાપ્તશ્યનું શિખર અને કર્તવ્યની અવધિથી પણ પર હોવાથી જેઓ
 પ્રાપ્તવ્યકર્તવ્યથી રહિત છે તેઓજ “સદ્ગુરુ” સંજ્ઞાને યોગ્ય છે. તે-
 ઓજ યોગસાંખ્યના રહસ્યનો અન્ય અધિકારીને અનુભવ કરાવવા સમર્થ
 છે. તે પુરુષો આ વિદ્યાના મૂળ પ્રવર્તક પુરુષોથી અગિજ છે. પોતે મૂલસ્વ-
 તંત્ર સ્વરૂપ હોવાથી તથા સમગ્ર ઐશ્વર્યસંપન્ન હોવાથી મૂલ પ્રવર્ત-
 કોની સર્વ પ્રકારે અપૂન અપવા બરાબર જ છે. તે પુરુષો દેશકાલાક્ર-
 સાર સાધકનાં યુગ્મર્ગ, શુદ્ધિ તથા લૌકિક સ્થિતિનો વિચાર કરીને જે
 પ્રક્રિયા તે સાધકને માટે સરલતમ હોય તે પ્રક્રિયાથી તે સાધકને કમેક-
 રીને વસ્તુ સ્વરૂપનો બોધ કરે છે, તથા તેજ વિચાર કરીને ઈન્દ્રિયનિયંત્ર
 મનોજન્ય પ્રાણમય-તથા પરિણામે સર્વ કર્મસંસ્કારના દહનપૂર્વક હૃદય-
 અધિવિશ્લેષનાં સાધક યોગ્ય સાધનો કમેકરીને સપાંતે છે. આ બને કા-
 વંચાં તે સદ્ગુરુશ્રીને એક પણ પુસ્તક કામ આવે એમ નથી, તેમ જરૂર
 પણ નથી. તેમને સાધકપરત્વ વિચારની જે જે પ્રક્રિયાનો તથા જે જે
 યોગકુકિનો પ્રયોગ કરવો પડે છે તે સર્વ આ શાસ્ત્રોમાં બાળેજ વર્ણન
 કરાયેલી હોય છે. અર્થાત્ આ સર્વ કામ સદ્ગુરુશ્રીએ સ્વતંત્રપણે નવીન
 જ કરવાનું હોય છે. નિશાળમાં જેમ ચોપડી લઈને ‘ભૂમંગ’ શિખરે છે
 છે તેમ આ ચોપડી લઈને શિખરવાનું નથી. જેથી આ પુસ્તકો સદ્ગુ-
 રુશ્રીને તો કોઈ પણ પ્રકારે સહાય કરનારાં નથી. તેમજ પ્રથમ શ્રવણ
 વખતે જે શંકાસમાધાનથી અમુક વિચાર સાધકને સિદ્ધ કરાવાય છે, તે
 શંકાસમાધાન પ્રત્યેક સાધક માટે જુદાં જુદાં જ હોય છે. પુસ્તકોમાં
 તો કટલીએક સામાન્ય મુખ્ય શંકાઓ જ લીધેલી હોય છે. પણ
 અહીં તો પ્રત્યેક સાધકના ચાલની ગર્ભાદા જુદી જુદી હોય
 છે. કોઈ ગંદ જુદોનો હોય છે, કોઈ તીવ્ર જુદોનો હોય છે,
 કોઈ ધણા કુતર્ક કરવાના સ્વભાવવાળો હોય છે. કોઈ અતર્ક અંતઃકરણનો

જે શ્રવણ કરે તે યોગ્ય હોય તો વિશેષ શંકા કર્યાવિના સ્વીકાર કરે એવો હોય છે, કોઈનું ચિત્ત વાણુપ્રધાન હોવાથી ભગવતું હોય છે, એટલે એક વખતે એક વિચાર કરે, અન્ય ક્ષણે અન્ય વિચાર કરે તેમજ શ્રવણ વખતે આવશ્યક આવધાન રાખવાના સામર્થ્ય નિનાતો હોય છે. કોઈનું અંતઃકરણ જલતત્ત્વપ્રધાન હોવાથી જલ જોગ જે રંગથી સંયુક્ત થાય છે તે રંગાકાર થઈ જવાના, તથા દ્રવ્યના અને પ્રસરવાના સ્વભાવવાળું છે તેમ સહજમાં ક્વીભૂત થઈ જાય એવું અને વકતાનો જે ભાવ હોય તે ભાવને તરત અનુકૂળ થઈ જાય એવું હોય છે. કોઈ અગ્રેષ્ઠ સાધારણ બળેલા હોવાથી રસાયનાદિ શાસ્ત્રોના મૂલતત્ત્વને જાણનારા હોય છે. કોઈ બીજકુલ અગ્રેષ્ઠ બળેલા જ નથી હોતા કોઈ વિશેષ અભ્યાસવાળા અને નારિતક વાદીઓના અનેક ગતને જાણનારા તથા તદ્વનુકૂલ વર્તકરનારા હોય છે. અન્ય તેટલાજ અભ્યાસવાળા છતાં નારિતક ગતને નહિ જાનનારા હોય છે. કોઈનામાં સત્ય શોધવાની બુદ્ધિ પ્રજલવેગથી સ્ફુરેલી હોય છે અને કોઈ તો આકાનેડ વાદ કરી પોતાનો કંકો ખરો કરવાના જ દુરામદવાળા હોય છે. કોઈ જૂદા આ સંસારના અનેક સુખદુઃખના અનુભવવાળા હોય છે અને કોઈ પ્રથમાવસ્થામાં અનુભવ વિનાના અભ્યુદિષ્ટિયા આખસા જેવા નિર્ઘ્રાંતપણે ભસ્ત થઈને વિચરનારા હોય છે. કોઈ સંસ્કૃત ગ્રંથો તથા ન્યાયાદિ શાસ્ત્રોના પુષ્કલ અભ્યાસવાળા હોઈને કુટિલ ગતિના થઈ ગયલા હોય છે અને કોઈ તેવાજ વિદ્વાન છતાં સરલ મનિના હોય છે. આ પ્રમાણે વર્ણન કરતાં પાર ન આવે એવા જુદા જુદા બેધવાળી ગતિ તથા શક્તિના પુરો હાલના વખતમાં હોય છે. તેમજ જુદે જુદે સર્વ વખતે દેશકાળાનુસાર હોય જ. તે સર્વ સદ્ગુરુથી સમીપ જુદા જુદા સંસ્કાર સંબંધથી જતા હોય છે અને સર્વ સમાધાનને ધ્વજતા હોય છે. સમજવવાની વસ્તુ એકની એક છતાં, તેની શક્તિ જુદા જુદા. પુરૂષ માટે જુદી જુદી જ હોવી જાણ્યો. અને આ જાણી વ્યક્તિપરત્વ વાપરવાની શક્તિઓ પુસ્તકોમાં વર્ણન કરતાં પાર આવે નહિ. આગળ શાસ્ત્રકારોએ આ કાર્ય અનુર્ણવી પુરૂષોને તે તે દેશકાળાનુસાર કરવા માટે બાકી જ રાખ્યું છે. અને ગ્રંથો જે રચ્યા છે તે ટ્રેરકને માટે નહિ પણ સાધકને માટે છે, તે એવી રીતે કે સાંખ્ય શાસ્ત્રના મુખ્ય મુખ્ય મિદાન્તો અનુકૂળ શક્તિથી પ્રથમ તો સદ્ગુરુશ્રીદ્વારા અદ્ય કરવામાં આવે. પરંતુ જુદા જુદા સર્વ સાધકોને સદ્ગુરુશ્રીનું નિરંતર સામીપ્ય હોવું સંભવે નહિ તેથી તેમની અનુપરિચિતિને કાલે શ્રુતવિષયનું, ગનન કરી દઃ કરવા માટે ગ્રંથોની જરૂર પડે છે.

મહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તકે), ૨-આશ્વિન કૃત્તિક ૧૪ સં. ૧૯૪૭ દર્શન(અંક) ૧૨.

॥ ૐ શ્રી ॥

વેદાન્તસાર.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૫૩ થી.)

તે જીવમાં તે ગંતવ્યવસ્થાત પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા તથા તેને માટે નિશ્ચિત ધ્યેયો સાધનોનું અનુધાન કરવાનો ઉત્સાહ હૃદય ધાય છે. એ ઇચ્છા તથા ઉત્સાહ યથાવી જ તે માણસ તે તે સાધનોનું અનુધાન કરે છે તથા ક્રમે કરી અધિકાર પ્રાપ્ત કરી ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિગત યતો જાય છે. સો-લોગમાં પશુ ગાન, ઇચ્છા અને કૃતિ એ સાધારણ ક્રમ સંમત ધ્યેયો દેખાય છે. પ્રથમ વસ્તુનિવચક ગાન થાય છે. પછી તે વસ્તુ જો અનુકૂલ હોય છે તો તેને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા અને પ્રતિકૂલ હોય છે તો તેને દૂર કરવાની ઇચ્છા થાય છે. વસ્તુનંતર જ તેની પ્રાપ્તિ તથા પરિહાર માટેનાં યોગ્ય સાધનોમાં પ્રવૃત્તિ વા પ્રવૃત્ત યવાનો ઉત્સાહ ધાય છે. તેથી અધીને ય-આવિધિ વાંચનામાં બાધ નથી. તથાપિ તે વાંચીને જ માત્ર કૃતકૃત્યતા માનવાની નથી, આપવા તો તે વાંચ્યા છતાં તેનું ફલ કેમ નહિ થયું એ ચોંકા બિડાવી અંધ વા તેના કર્તાપર આશ્રય કરવી ઘટતી નથી, કારણ કે ફલપ્રાપ્તિ માટે અધિકારિ માટે નિયમ કસયેલાં લક્ષણો અવશ્ય હોવાં જોઈએ છીએ. આ શાસ્ત્રનું ફલ બ્રહ્મરૂપ સિદ્ધિ છે, એ સિદ્ધિ અર્થે કહેલાં લક્ષણવાળા અંતઃકરણમાં જ યાય છે, માત્ર શબ્દાર્થ કરી જાણનારમાં નથી થતી. તેથી શબ્દાર્થ માત્ર કરી જાણનાર આ શાસ્ત્રનો અધિકારી નથી.

યદ્યપિ આ વેદાન્તશાસ્ત્ર ઉત્તરમીમાંસા શાસ્ત્ર કહેવાય છે, પણ એટલા ઉપરથી જગ પ્રવૃત્તિમાંસા વેદાધ્યયનની જ અપેક્ષા રાજે છે તેમ આને માટે નથી. કેમકે વેદનું અધ્યયન કરેલા માણસો પણ જો યથાર્થ

વિવેકવૈરાગ્યાદિથી યુક્ત નથી હોતા તો તેમને આ શાસ્ત્ર પોતાનું ક્ષણ નથી આપતું. હાલ આપણે જોઈએ છીએ કે અનેક વેદાધ્યયન કરેલા શાસ્ત્રીઓ તથા પાશ્વત્ય પંડિતો આ શાસ્ત્રને ધાંચે છે તથાપિ તેમાંના ધણાને તો એ શાસ્ત્ર લેશ પણ જ્ઞાન ન કરતાં ધણી વાર અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરે છે. આવા પરિણામનું કારણ એ શાસ્ત્ર નથી પણ તે અજ્ઞાન લોકોએ જે સમયે જે વિધિથી એ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કર્યું છે તે સમય તથા વિધિની અયોગ્યતા તથા તેમની કુમતિ એ જ કારણ છે. એ સર્વ લોકોમાં વિવેક-વૈરાગ્યાદિનો અભાવ હોય છે એટલું જ નહિ પણ કેટલાકમાં તો નિપિદ્ધા-ચરણનો ત્યાગ તથા રાજસ દ્રવ્યનું ગૌણપણું પણ નથી હોતાં. તેથી એ લોકોને એ શાસ્ત્ર અશ્રદ્ધા વા નાસ્તિકતા ઉત્પન્ન કરે એ યોગ્ય જ છે ઉચ્ચ પદાર્થની અધિકારવિના યથેલી પ્રાપ્તિ લાભને બદલે હાનિ કરનાર નીવડે છે એ સર્વમાન્ય નિયમ જ અત્ર લાગુ પડે છે. તેથી માત્ર વેદાધ્યયનથી આ શાસ્ત્રમાં ચાલે એમ નથી. એ જ પ્રમાણે યજુષ્યાદિ માટે પણ સમજવું. તેથી અત્ર જે લક્ષણો કહ્યાં છે તે યોગ્ય જ છે.

આ પ્રમાણે અધિકારીનું સ્વરૂપ કહ્યું. એ સ્વરૂપ બતાવવામાં કેટલાંક પદો એવાં આપ્યાં છે જે તેના અર્થ સ્પષ્ટ કરીને કહેવા જોઈએ. એ પદો કામ્ય, નિપિદ્ધ, નિત્ય, નૈમિત્તિક અને પ્રાયશ્ચિત્ત એ પંચવિધ કર્મપ્રતિ-પાદક સંખ્યા તથા ઉપાસના અને સાધનચતુષ્ટય છે. એનાં સ્વરૂપો યથા-ક્રમે અંચકાર સ્પષ્ટ કરે છે.

કામ્યાનિ સ્વર્ગાદીષ્ટસાધનાનિ જ્યોતિષ્ટોમાદીનિ ॥૭॥

અર્થ :—સ્વર્ગ વિગેરે ઈષ્ટ પદાર્થને આપનાર જ્યોતિષ્ટોમ યાગ વિગેરે કર્મો કામ્ય કર્મો છે.

આ વાક્યમાં પ્રથમ પદથી (કામ્યાનિએ પદથી) લક્ષ્યનો નિર્દેશ કર્યો છે. દ્વિતીય પદથી લક્ષણનું સૂચન કર્યું છે અને તૃતીય પદથી ઉદાહરણ આપ્યું છે.

સ્વર્ગાદિ—એટલે સ્વર્ગ અને એવા જ બીજા ઈષ્ટ પદાર્થનાં સાધનરૂપ.

દરેક મનુષ્યને સધારણ રીતે તો આત્મદની પ્રાપ્તિ અને દુઃખનો પરિહાર એ ઈષ્ટ પદાર્થ છે. તથાપિ એમાં જે આત્મદની પ્રાપ્તિ છે તે બે પ્રકારની છે, કેમકે આત્મદ બે પ્રકારનો છે (૧) વિયયાત્મદ અને (૨) નિર્વિયવી આત્મદ. લાં મોક્ષ સમયે, જીવ-મુક્તિ સમયે, સમાધિ

વિગેરે રચણે થતો આનંદ નિર્વિધી ગણાય છે અને આધ્યાસિક વૃત્તિના વેગને લીધે જગતના વિષયોથી થતો આનંદ તે વિષયાનંદ છે. વિષય શબ્દથી બંધનના હેતુરૂપ સર્વ આસક્તિના પદાર્થોનું અંદણુ થાય છે. આ જે પ્રકારના આનંદમાં જે વિષયાનંદ છે તેના સાધનસ્વરૂપ કર્મો તે કામ્ય કર્મો છે. એ વાત આ લક્ષણમુચક પદથી બતાવી છે જે માત્ર ઈષ્ટ સાધન હોય તે કામ્ય કર્મ એમ કહ્યું હોત તો ઈષ્ટ વસ્તુમાં નિર્વિષયાનંદ પણ આવત, અને તેમ થવાથી નિર્વિધી આનંદના સાધનરૂપ કર્મો પણ કામ્ય થવા જાત; જેથી નિલ, નૈમિત્તિક વિગેરે કર્મો પણ કામ્ય કર્મોમાં જ આવી જાત. એ અટકાવવા ઇષ્ટવસ્તુનો સંકોચ કરનાર સ્વર્ગાદિ શબ્દ છે. એ શબ્દથી અંચકારે એ બતાવ્યું છે કે ઈષ્ટ શબ્દે કરીને ઇષ્ટ માત્રનું અંદણુ ન કરવું પણ માત્ર સ્વર્ગ અને એના જેવા બીજા પદાર્થોનું જ અંદણુ કરવું. બીજા પદાર્થોનું અંદણુ કરવામાં સ્વર્ગની સાથે તેમનું શું સામ્ય હોવું જરૂર છે? એનું ઉત્તર એ કે સ્વર્ગમુખ્ય અનિલ છે, તેમજ વિષયરૂપ-બંધનરૂપ છે તેથી આદિ શબ્દથી સ્વર્ગથી આરંભી સંપૂર્ણ બંધન કરનાર પદાર્થોનું અંદણુ કરાય છે, અર્થાત્ સ્વર્ગની સાથે બીજા પદાર્થોનું વિષયવરૂપ સામ્ય હોવું જોઈએ.

આથી કામ્ય કર્મનું એ લક્ષણ થયું કે જે કર્મો વિષયપ્રાપ્તિના હેતુરૂપ હોય તે સર્વ કામ્ય કર્મ છે અને અન્ય સર્વ નિષ્કામ કર્મ છે. કામ્યનો, સાધારણ અર્થ પણ એ જ છે કે કામ્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિના હેતુજાત કર્મો. જે વસ્તુઓ કામતાના વિષયરૂપ હોય છે તે કામ્ય વસ્તુ કહેવાય છે. આ ઉપરથી પણ કામ્ય કર્મનું લક્ષણ ઉપર પ્રભાવે જ નિકળે છે.

આ વાક્યમાં જોઆદિ પદ મુકી દીધું હોત તો સ્વર્ગની પ્રાપ્તિના સાધનરૂપ જ્યોતિષ્ટામ યાગ વિગેરે જહુજ યોગ કર્મો કામ્ય કર્મમાં આવત. પણ તેમ થતું અટકાવવા આદિ પદ મુક્યું છે. યદપિ સ્વર્ગની પ્રાપ્તિના સાધનરૂપ કર્મો વેદમાં વિધાન કરેલાં છે તથાપિ અન્ય પદાર્થોનું જોગતું આદિ પદથી અંદણુ કરવામાં આવે તેમનું સ્વર્ગસાથે એ અંશમાં સામ્ય હોવું જરૂરનું નથી. કારણ કે જે જે વાતો લૌકિક પ્રભાવથી જ જણાય તેથી વાતો મટે વેદની જરૂર છે. જે વાત સાધારણ વિચારથી, તા લૌકિક-પ્રસક્ત વિગેરેથી જણાય એવી હોય અને તેજ વાત વેદ મોધન કરે તો

તેમાં કંઈ વેદનું માહાત્મ્ય નહિ કહેનાય. પણ જે વાત લૌકિક પ્રમાણનો વિષય નથી અને તેથી વેદ વિના જાણવી અશક્ય જેવી છે તે વાતોનું જ વેદમાં વિધાન કરેલું હોવાથી વેદનું માહાત્મ્ય છે આમ હોવાથી લૌકિક કામ્ય કર્મો જેનું જ્ઞાન સાધારણુ વિચારથી તથા સાધારણુ અનુભવથી સર્વને થઈ શકે એવું છે તેમનું વેદમાં વિધાન નહિ હોવાનું. તથાપિ એ કર્મો પણ કામનાથી પ્રેરાયેલાં હોવાથી તથા પોતે સ્વસંસ્કારદ્વારા કામનાની વૃદ્ધિ કરનાર હોવાથી સાધનચતુષ્ટયના પ્રતિષ્ઠાકરુપ હોવાથી અધિકારીએ અનસ્ય ત્યજવા યોગ્ય છે તેથી એ કર્મોનું પણ અનસ્ય કામ્ય પદથી અલણુ કરવું ઉચિત દેખાય છે. તેથી માત્ર વિષયત્વરુપ જ સામ્ય લેઈ તેના સાધનભૂત સંપૂર્ણ કર્મને કામ્ય કર્મો લેવાં યોગ્ય છે.

આથી “હું તે શરીર છું, મારું શરીર બગડ્યું છે” ઇત્યાદિ પ્રકારની અવિદ્યાથી પ્રેરાયેલી વૃત્તિએ કરીને અહમમ અભિમાનના વિષયભૂત શરીરની આરોગ્યતામાટે જે આયુષ્ય લેવું, યજ્ઞકૃતિમાટે જે દાન, ધર્મ, ખર્ચ કરવા, મમત્વપૂર્વક પુત્રપુત્રીને ઉછેરવાં વિગેરે ઐહિક સુખની પ્રાપ્તિ માટે કરાતાં કર્મો, તથા સ્વર્ગ લોક, ઉદ્ધલોક, વરણુ લોકઆદિ ઇતર લોકનાં સુખ ભોગવવાની કામનાથી કરાતાં જ્યોતિષ્ટેમ યાગ વિગેરે સર્વ કર્મો કામ્ય છે. સંધ્યાવંદન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર આદિ સમાધિની તથા તદ્વારા તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિાર્થે કરાતા યોગના પ્રયોગો વિગેરે સર્વ નિષ્કામ કર્મ છે, કારણ કે એ કર્મો કામ્ય વિષયની પ્રાપ્તિમાટે કરાયેલાં નથી. અગર જે કામ્ય એ કર્મનું નામ હોવાથી અને કર્મ અને ભાવનામાં ભેદ હોવાથી કર્મશબ્દથી ભાવનાનું અલણુ કરવું ઉચિત નથી તથાપિ ઉપાસનાઓ પણ કામનાથી પ્રેરાઈને કરાય છે તથા તે ઉપાસનાઓ પણ કામનાની વૃદ્ધિ કરનાર છે, તેથી સાધકે તેવી ઉપાસનાનો પણ ત્યાગ કરવો જરૂરનો છે. તથાપિ એ ઉપાસનાનો ત્યાગ અત્ર અન્ય કશામાં આવી શકે એમ નથી તેથી કામ્ય કર્મને ઉપશબ્દ લેઈ ઉપાસનાનું અલણુ કરવામાં કશો બાધ નથી દેખાતો. તેજ પ્રમાણે નિત્યમાં વિષયમાં પણ લેવું ઉચિત છે. આમ યવાથી બાધા, આખડી વિગેરે સર્વ ઉપાસના, તથા ઐહિક અને પારલૌકિક સુખની પ્રાપ્તિની સર્વ ઉપાસના પણ તે તે સુખની પ્રાપ્તિાર્થે કરવામાં આવી હોય તો કામ્ય છે અને તેથી અધિકારી માટે હેય છે. તેમજ સારણા, ધ્યાનાદિ યોગના પ્રયોગો, મનન નિદિધ્યાસનાદિ વેદાન્તના પ્રયોગો વિગેરે તત્ત્વ-

જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે કરવામાં આવે છે તે નિષ્કામ છે. જોન પ્રયોગોન્ને કામ્ય વિષયની પ્રાપ્તિ અર્થે કરવામાં આવે છે તે કામ્યક્રાંતિમાં આવે છે, જેમ કે શત્રુના પરાજય, સ્ત્રીપુત્રની પ્રાપ્તિ, યજ્ઞની પ્રાપ્તિ, સંબંધીઓની પ્રસન્નતા (જે મગવાથી આ લોકમાં સુખ છે તે સુખની પ્રાપ્ત્યર્થે મેળવાતી) એ વગેરે ઐહિકપારલૌકિક અર્થને માટે કરતાં કર્મ અને ઉપાસનાઓ. આ પ્રમાણે કામ્યકર્મની વ્યવસ્થા હોવાથી એકનું એક કર્મ પ્રસંગે કામ્ય અને પ્રસંગે નિષ્કામ થઈ શકે છે. જેમ કે શ્રીકૃષ્ણ, રામ વિગેરે ઇશ્વરાવતારોએ કરેલાં સુદેહા, યાગો વિગેરે સર્વ નિષ્કામ છે કેમકે ઇશ્વરાવતારમાં કામનાને । અત્યંતાભાવ હોવાથી તેમનાં કર્મો કામનાથી પ્રેરાઈને થયાં હોય એ અત્યંત અસંભવ છે. એ જ પ્રમાણે શ્રીયાત્વદ્વયે કરેલું જે સ્ત્રી-સાથેનું લગ્ન, એમણે આંગીકાર કરેલો શૃદ્ધયાશ્રમ તથા પછીથી સંન્યાસ વિગેરે સર્વ નિષ્કામ કર્મ છે, કારણ કે એ કર્મો એમણે કામનાથી પ્રેરાઈને કર્યા નહોતાં.

યદ્યપિ વ્યવસ્થા ઉપર પ્રમાણે જ છે તથાપિ ઐહિક સુખની પ્રાપ્તિનાં કર્મો કામ્ય છે એ સિદ્ધવત્ લઈને વિચક્ષણ શાસ્ત્રકારો પારલૌકિક સુખની પ્રાપ્તિનાં હેતુરૂપ કર્મોને જ કામ્યનાં ઉદાહરણરૂપે આપે છે. એવું કારણ રૂપ છે. ઐહિક સુખની પ્રાપ્તિમાટેનાં કર્મો કામ્ય છે એ વાત તો સહજ વિચારથી સાધારણજીદિ ગતુઓને પણ સમજાય એવી છે. પણ સ્વર્ગાદિની પ્રાપ્તિના હેતુરૂપ કર્મો જોયો વેદમાં વિધાન કરાયાં છે, જેમનું અનુદાન પૂર્વથી અનેક મોટા ઋષિઓ અનેકશઃ પ્રીતિથી કરતા હતા, જેમના અનુદાનની પદ્ધતિમાટે અત્યંત બારીકાઈથી અનેક મહાત્માઓએ વિવિધરૂપે લખાણ કીધાં છે, જેથી સાધ્ય થતા ફલમાટે વેદ પોકારીને અનેક પ્રકારે સ્તુતિ કરે છે તે કર્મો કામ્ય હશે કે નહિ એ પણ વિચારવાનું છે. પશુ સંશયજનક છે. તેથી માત્ર જોન કર્મોને કામ્યનાં ઉદાહરણ તરીકે લખાયેલાં જીવામાં આવે છે, પણ એટલાથી એવું સમજવાનું નથી કે ઐહિક સુખપ્રાપ્તિમાટે કરાયેલાં સાધારણ કર્મો કામ્ય નથી. પણ જેમ એક સમર્થ રાજાને કામ્યજે બરાબર રીતે હરાવ્યો તો તે ગાથાસની તેટલા ઉપરથી જ અન્ય ન્યૂન બળવાળા રાજાઓ કરતાં અધિક શક્તિ સિદ્ધ યાય છે તેમ બ્યારે જ્યોતિષ્ટામ વિગેરે કર્મ પણ કામ્યરૂપ કર્યાં સારે. પ્રાયશઃ સર્વને અસંદિગ્ધ એવાં ઐહિક સુખપ્રાપ્તિના હેતુરૂપ કર્મો એની

મેળે કામ્ય કરે એમાં શું સંદેહ હતો ?

આ પ્રમાણે કામ્ય કર્મની વ્યવસ્થા હોવાથી એનો સાગ ને અધિકારીમાટે આવશ્યક ગણ્યો છે તે કેવી રીતે થાય તે વિચારીએ. કામ્યના જે વિભાગ તો ઉપરના વિચારથી સ્પષ્ટ થઈ જાય છે, તેમાં જે ઐહિક સુખોત્પાદક કર્મો છે તેમાંથી કેટલાંક તો અધિકારીને પણ આવશ્યક કરવાં પડે એવાં છે, જેવાં કે શરીરની સ્વાધારણ્ય આયોગ્યતા માટેનાં, શુષ્કતાપાત્રી નિવૃત્તિ અર્થેનાં, વિગરે શરીર નિર્વાહક આવશ્યક વ્યવહારના સાધનશ્રુત કર્મો. એ કર્મો અવરગ કર્તવ્ય છે કેમકે એ વિના શરીર મોક્ષસાધનના અનુષ્ઠાનમાટે અનુકૂળ અવસ્થામાં નહિ રહેવાનું અને તેથી મોક્ષસાધનનું અનુષ્ઠાન નહિ થવાનું. તેથી અધિકારીએ પણ એ કર્મ કરવાં જરૂરનાં છે. અને એ કર્મ ઐહિક સુખોત્પાદક હોવાથી કામ્ય કર્મ થવાનાં અને તેથી એમનો શાસ્ત્રમાં તો સાગ કલ્પ્યો છે. તો પછી અધિકારીએ એ કરવાં કે સાગ કરવાં એ સંશય પ્રાપ્ત થાય છે. એનું ઉત્તર એ છે કે શાસ્ત્રમાં ઐહિક સુખોત્પાદક કર્મને કામ્ય કર્મ કહ્યાં નથી, પણ ઐહિક સુખની પ્રાપ્તિમાટે કરાતાં કર્મને કામ્ય કર્મ કહ્યાં છે. જે ઐહિક સુખને ઉત્પન્ન કરવાની યોગ્યતાવાળાં કર્મોને કામ્ય કહ્યાં હોત અને તેનો ત્યાગ આવશ્યક અધિકારીમાં અપેક્ષિત હોત તો તો કાંઈ છવન્યુક્ત દશામાં હોત જ નહિ, અર્થાત્ છવન્યુક્તનો લોપ થાત, એટલું જ નહિ પણ મોક્ષનો પણ લોપ જ થાત—એ વાત ઉપરના વિચારથી સદજ સમજાય એવી છે. તેથી માત્ર એટલું જ કે અધિકારીએ એ આવશ્યક કર્મ કામ્યનાના વિષયના સાધનરૂપે કરવાનાં નથી. આ શરીર ખાર છે વાં હું છું, એ શરીર ન રહેશે તો હું વિષયસુખો કેવી રીતે ભોગવીશ ઈલાદિ વિચારના સાગપૂર્વક શરીર મોક્ષનું સાધન છે તેથી ઈશ્વરેચ્છાથી શરીર અનુકૂળ રહી જ્ઞાનનાં સાધનોનું અનુષ્ઠાન થાય તો સાર ઈલાદિ આજ વૃત્તિની સિદ્ધિપૂર્વક કરવાનાં છે, અને એ સર્વ કર્મો આવા પ્રકારની નિષ્કામ વૃત્તિની સિદ્ધિપૂર્વક કરાતાં હોવાથી ઉપરના લક્ષણ પ્રમાણે એ નિષ્કામ કર્મો જ છે. તેથી ઐહિક કર્મોમાંનાં કેટલાંક જે જરૂરનાં છે તે માટે અધિકાર સત્વર પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખનાર સાધકે તેથી યતા ઐહિક વિષયાત્મક ફલની કામનાનો ત્યાગ કરવાનો છે; કેમકે તે કર્મોનો ક્ષિપ્રરૂપે ત્યાગ કરવો જરૂરનો નથી. જે પારશ્વિક સુખને આપનાર કર્મો છે તે તો ઉ

પર પ્રમાણે અવસ્થા કર્તવ્ય રૂપ છે. જ, નહિ, તેથી તેઓ કિવારૂપે સાગ્રયાય તેઓ બાધ નથી. તથાપિ પ્રારબ્ધવશાત્ ધનાદિ સંપત્તિ જેને પ્રાપ્ત છે તેને ધનના શુભ વ્યવહારા ચતી અંતઃકરણની શુદ્ધિમાટે એજ મોટા મોટા યાગો વિગેરે ઈશ્વરાર્પણ શુદ્ધિથી કર્યા હોય તો તે અનુકૂલ મણવા યોગ્ય છે. શાસ્ત્રકારો પણ પૂર્વથી સ્પષ્ટ લખતા આવેલા છે કે એ યાગો જે સકામવૃત્તિથી કરવામાં આવે છે તો એટું ફક્ત સ્વર્ગાદિલોકના વિભવો છે, પણ ઈશ્વરાર્પણ શુદ્ધિથી કરવામાં આવે, છે તો એજ યાગો વિગેરેનું ફક્ત અંતઃકરણની અપૂર્વ શુદ્ધિ છે. તેથી અધિકારીમાટે પણ એ કર્મ બને તો ઈશ્વરાર્પણ શુદ્ધિથી કર્તવ્ય છે.

આ પ્રમાણે વિષયની પ્રાપ્તિનાં સાધનરૂપે નિશ્ચય કરાયેલાં તથા એ ફલની ઈચ્છાથી કરવામાં આવતાં કર્મો કામ્ય છે એ પ્રતિપાદન કર્યું. હવે દુઃખની પ્રાપ્તિના સાધનરૂપ કર્મો જે નિષિદ્ધ કહેવાય છે તેનું પ્રતિપાદન કરવા કહે છે કે

નિષિદ્ધાનિ નરકાયનિષ્ટસાધનાનિ બ્રહ્મહત્યાદીનિ ॥૮૧॥

અર્થઃ—નરક વિગેરે દુઃખરૂપ અનિષ્ટનાં સાધન જેવાં કે બ્રહ્મહત્યા વિગેરે કર્મો તે સર્વ નિષિદ્ધ કર્મો છે.

આ વાક્યમાં પણ પૂર્વવત્ જ લક્ષ્ય લક્ષણાદિ નિર્દેશ છે. નિષિદ્ધાનિ પદથી લક્ષ્ય નિર્દેશ છે, દ્વિતીય પદથી લક્ષણનું સૂચન કર્યું છે અને તૃતીય પદથી ઉદાહરણનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. દ્વિતીય પદથી એ લક્ષણનું સૂચન કર્યું છે કે જે અનિષ્ટના સાધનરૂપ હોય તે કર્મો નિષિદ્ધ કર્મો છે. ત્યાં દરેક પ્રાણિને સામાન્ય રીતે અનિષ્ટરૂપ પદાર્થ દુઃખ જ છે તેથી દુઃખરૂપ કાર્યને ઉત્પન્ન કરનાર જે કર્મો તે નિષિદ્ધ કર્મો છે.

નરકાદિ પદથી એ સૂચન કર્યું છે કે પારલૌકિક દુઃખને આપનાર કર્મો પંચ નિષિદ્ધ જ છે. આથી એ તો સ્પષ્ટ જ છે કે આલોકમાં દુઃખને આપનાર કર્મો પણ નિષિદ્ધ છે.

બ્રહ્મહત્યાદીનિ એટલે બ્રહ્મહત્યા વિગેરે, આદિ પદથી સુરાપાનાદિનો સંગ્રહ કરાય છે.

આ પ્રમાણે નિષિદ્ધ કર્મનું પ્રતિપાદન કરી હવે કર્મ પ્રાપ્ત નિત્ય કર્મનું પ્રતિપાદન કરવા કહે છે કે

નિત્યાન્યકરણે પ્રત્યવાયસાધનાનિ સંધ્યાવંદનાનિ ॥૧॥

અર્થ:-જેના અનુશાનનો અભાવ દુઃખરૂપ પ્રત્યવાયનું સાધન થાય છે એવાં સંધ્યાવંદનાદિ કર્મો નિત્ય કર્મ છે.

આ વાક્યમાં પણ પૂર્વવત જ વિભાગ છે. પ્રથમ પદ્યથી લક્ષ્યનિર્દેશ છે. અંકરણે પ્રત્યવાયસાધનાનિ એ પદોથી લક્ષણનું પ્રતિપાદન કર્યું છે અને સંધ્યાવંદનાદોનિ (સંધ્યાવંદન, પંચમહાયાત્રિગેરે) એ પદથી ઉદાહરણનો નિર્દેશ કર્યો છે.

આ પ્રમાણે લક્ષ્યલક્ષણપ્રતિપાદક પદો છે. એમાં લક્ષણપ્રતિપાદક પદોથી કયા લક્ષણનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તે જોઈએ.

ત્યાં લક્ષણસૂચક પદોનો સાધારણ અર્થ એ પ્રમાણે છે કે જે કર્મોનાં અનુશાનનો અભાવ પ્રત્યવાયરૂપ દુઃખનો હેતુ છે. એથી એ અર્થ થયો કે જેનું અનુશાન ન કરવામાં આવે તો તેથી દુઃખની ઉત્પત્તિ થાય છે, અથવા તો પ્રત્યવાયનો અર્થ દુઃખના હેતુરૂપ પાપસંસ્કારો લઈએ તો પાપસંસ્કારોની ઉત્પત્તિ થાય છે. તથાપિ વિશેષ વિચાર કરતાં એ અર્થ સંપૂર્ણ અંશે યોગ્ય ઠરતો નથી. કારણ કે કાંઈ પણ ક્રિયા કરવાથી સંસ્કાર વા સુખદુઃખની ઉત્પત્તિ થઈ શકે, પણ કાંઈ પણ ક્રિયા ન કરવાથી પ્રુણ વા પાપ, સુખ વા દુઃખ, કંઈજ ઉત્પન્ન થતું નહિ. કારણ કે એમ હોય તો અભાવમાંથી ભાવની ઉત્પત્તિ પ્રાપ્ત થાય. પણ એ સંભવતું નથી, એ વાતનું વિસ્તારથી પ્રતિપાદન “ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય” તથા “કાંઈનો કારણથી અભેદ” એ જે વિષયોમાં થઈ ગયેલું છે, તેથી અત્ર પુનઃ વિસ્તારની જરૂર નથી. આ કારણથી આ અર્થ દૂષિત ઠરે છે. તેથી કાંઈ અન્ય અર્થ લેવો આવશ્યક છે. ત્યાં કેટલાકનું મત એવું છે કે સાધન પદ્યથી કારક હેતુ ન લેતાં સાપક હેતુ એવાં અર્થ લેવો, અને પ્રત્યવાય પદ્યથી દુઃખ સામાન્ય ન લેતાં આગામિ દુઃખમાત્ર લેવું. એ પ્રમાણે પદોના અર્થ લેવાથી નિત્ય કર્મનું એ લક્ષણ થયું કે જેનું અનુશાન ન કરવું એ અર્થાત્ જેના અનુશાનનો અભાવ આગામિ દુઃખનો સાપક હેતુ હોય છે તે કર્મ નિત્ય કર્મ છે. અહિં આ પ્રમાણે આશય દેખાય છે. મનુષ્યનો જન્મ પ્રુણ અને પાપ એ ઉભય પ્રકારનાં સંસ્કારોથી થાય છે અર્થાત્ એ ઉભય પ્રકારના સંસ્કારોથી મનુષ્યશરીરની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને એ શરીરમાં ઉભય

પ્રકારના સંસ્કારોનું ફલ સર્વને મળે છે. ત્યાં નિત્યકર્મનું અનુષ્ઠાન કરવાથી પૂર્વરચિત પાપસંસ્કારોનો હાથ ધાય છે અને તેથી નિત્યકર્મનું અનુષ્ઠાન કરનાર માણસને પૂર્વ-પાપ સંસ્કારોમાંથી જોડાણનો હાથ ધરે છે. હેલ છે તેટલાનું ફલ ભોગવવાનું નથી હોતું, અર્થાત્ નિત્ય કર્મનું અનુષ્ઠાન આગામિ દુઃખમાંથી કેટલાક દુઃખનો અભાવ સૂચવે છે. અને તેથી જે માણસ નિત્ય કર્મનું અનુષ્ઠાન કરતો નથી તે માણસને પૂર્વનાં પાપ કર્મો હાથ નહિ પામેલાં હોવાથી સંપૂર્ણ ભોગ આપે છે અર્થાત્ પૂર્વના પાપસંસ્કારોથી તેને આગામિ દુઃખ આવનાર હોય છે. તેથી નિત્ય કર્મના અનુષ્ઠાનનો અભાવ આગામિ દુઃખનો રાખક હેતુ થઈ શકે છે આ પ્રમાણે ભ્રેતાં નિત્ય કર્મો સામાન્ય પ્રાપચિત્તરૂપ થઈ શકે છે. નિમિદ્ધ કર્મથી પડેલા સંસ્કારો દાદ કરનાર પ્રાપચિત્ત છે. એ પ્રાપચિત્ત કર્મો અનેક પ્રકારનાં હોય છે એટલે એક દ્વરિતસંસ્કારને નાશ કરવા માટે એક પ્રાપચિત્ત જોઈએ છીએ અને બીજા દ્વરિતના નાશમાટે બીજું જ પ્રાપચિત્ત જોઈએ. અને આ નિત્ય કર્મ તો કોઈ અધિક પ્રકારના દ્વરિતના સંસ્કારને દાદ કરનાર રૂપે વિહિત થયાં નથી તેથી ઉપરના પ્રાપચિત્ત જે વિશેષરૂપ છે તેની અપેક્ષાથી આ નિત્યકર્મોને સામાન્ય પ્રાપચિત્ત સંસા આપવી ખોટી નથી. આગ છે તો પણ નિત્ય કર્મનું એથી અધિક ફલ છે. નિત્ય કર્મથી દ્વરિતનો હાથ ધાય છે એટલું જ નહિ પણ એથી અતઃકરણનો વિશેષ દોષ ટળે છે તથા અતઃકરણ શુદ્ધ રૂઢિકવત્ નિર્મલ થાય છે. અને આ બીજું ફલ સાધક માટે વિશેષ ઉપયોગી છે. કેમકે અતઃકરણની શુદ્ધિ તથા વિદ્યેષનો અભાવ એ મોક્ષમાટે અસુસ કરીને જોઈએ છીએ. એ પક્ષે વિચાર કરતાં નિત્ય કર્મનો અર્થ આ પ્રમાણે પણ લેઈ શકાય છે:-

જનસ્વભાવ જાણનાર આપે તત્ત્વવેદાઓના સાધન અને દક્ષ નિર્દેશ કરવામાં બેઠા આશય હોય છે (૧) તે તે અર્થને જાણવો અને (૨) સેકિની તે તે સાધનમાં અધિકાર પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરાવવી. આ બેમાં પ્રણી વાર બીજો આશય વધારે ઉપયોગી અર્થને સિદ્ધ કરનાર હોવાથી વધારે બલવાન હોય છે. આ બીજા આશયને લેઈને ધણે સ્થળે વિવક્ષણવત્ જાસતાં વાક્યો ભ્રેવામાં આવે છે. જેમકે શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે આતુર્ભાસ યાગ કરનારને અક્ષમ્ય પુણ્ય થાય છે. વિધિવત્ ભરમ ધારણ કરનાર અનેક પાપ કરે તોપણ મુક્ત થાય છે વિગેરે. આ વાક્યો જે અર્થમાં ભાસે છે તે અર્થમાં સમ્પૂર્ણ ખાતું નથી

કેમકે જે જે શાવ પદાર્થ હત્યન થાગ છે તે તે અવસ્થ નાશ પામે છે એ નિયમથી તથા તદ્યથેહ કર્મલિતો લોકઃક્ષીયત એવેવાંમુત્ર પુણ્યચિત્તો લોકઃ ક્ષીયતે--જેમ દૃષ્ટાદિ કર્મથી સંપાદન કરેલા આ લોકના ધાન્યાદિ ભોગો ક્ષયને પામે છે તેજ પ્રમાણે પુણ્ય કર્મથી સંપાદન કરેલા પારલૌકિક ભોગ પણ ક્ષય પામે છે ઇત્યાદિ શ્રુતિથી પણ આતુર્માસ યાગથી યથેક્ષુ સુકૃત કેવલ નિત્ય ધટવું નથી. તેમજ એ સુકૃતનું ક્ષય ધણે લાંબો વખત આગ્રનાર હોવાથી એમાં આપેક્ષિક નિત્યત્વ છે પણ ખરે તેથી એ વાક્ય અસત્ય પણ નથી. તેમજ આપેક્ષિકત્વરૂપ અર્થને પ્રતિપાદન કરનાર પદ ન મુકવાથી અસત્ય પદથી એ ક્ષય ધણું ભારે છે એ ગાન સાધકને સહજ થાય છે તેથી આતુર્માસ યાગ કરવામાં એની પ્રવૃત્તિ પણ સહજ થાય છે. આ પ્રમાણે ધણે સ્થળે જોવામાં આવે છે. આથી એ શંકા કરવાની નથી કે આમ રાખવાથી અર્થવિપ્લવ થાય છે, કેમકે એ બંધને લઇને એ મહાત્માઓએ સ્પષ્ટ વિધાન કર્યું છે કે એ સર્વ-શાસ્ત્ર-શુભ્રમુખે જ બાણમાં. આગ હોવાથી ગુરૂ તે તે સાધકને યોગ્ય સમયે સત્ય અર્થને બરાબર સમજાવી દે છે, તેથી તે સાધકની કર્મમાં પ્રવૃત્તિ તથા તેને સત્યાર્થનું ખરે સ્વરૂપે ગાન જાને યોગ્યકાળે થાય છે. હાલ જે વાદ-વિવાદ તથા કલહ જોવામાં આવે છે તથા જેથી આ દેશની પડતી આપી છે તેનું મુખ્ય કારણ જ એ છે કે અગાન લોકો પોતે અભિગાની થઇ ગયેલા હોવાથી આત્મા આત્માનો ગુરૂ છે અન્ય ગુરૂની શી આવશ્યકતા હોય છે વિગરે ગિદ્યા-વાતોને સિદ્ધાન્ત કરી જેથી અન્ય લોકોને તેથી જાગવી દે છે, જેમ પૂર્વે એક સમયે સ્થળે સ્થળે નાના ઉપદેષ્ટાઓ હતા તેમજ હાલ પણ જો અનેક સ્થળે યથાર્થ મહાત્માઓને આચાર્યના કાળને સ્વીકાર કરાવવામાં આવે તો અર્થને ધોરાઓ જતો રહી સંલ અર્થ તથા તેની પ્રાપ્તિના સાધનોનું યથાર્થ ગાન અને અતુષ્ટાન થઇ પૂર્વવત્ શાન્તિ, સુખ, અર્થ અને જ્ઞાન પુનઃ ઉદય પામે.

આ વિચાર, પ્રમાણે જ્યારે પ્રસ્તુત વાક્ય જોઇએ છીએ ત્યારે સ્પષ્ટ માત્રમ પડે છે, કે નિત્ય કર્મમાં દૃઢતાથી પ્રવૃત્તિ કરાવવાને માટે ઉપરનું લક્ષણ શાસ્ત્રકારોએ બાંધ્યું છે. નિત્ય કર્મ અને તેમાંએ મુખ્યત્વે કરીને સંધ્યાવંદન વિગેરે જોવાં છે કે તેની જેટલી સ્તુતિ કરીએ તેટલી ઓછીજ

મળ્યા. માણસ જો પીચું કાંઈ જાન કરે તથાપિ જો નિત્ય નિયમથી ચ-
 ચાર્ય સમજીને સંજ્ઞાદિ નિત્ય કામ કરવા કરે તો તેને તત્ત્વજ્ઞાન તથા મો-
 ક્ષ મળવાં સંભવે છે. નિત્ય કર્મને શ્રીસદ્ગુરની આજ્ઞાનુસાર ચચાર્ય સમજી-
 ને કરનાર માણસને અન્ય યોગ, વૈદાન્ત વિગેરે કંશાંતી આવરણકતા નથી.
 એ તો સાચુંજ છે કે અન્ય પ્રયોગો પણ શ્રીસદ્ગુરની આજ્ઞાનુસાર કરવા-
 થી ઇષ્ટ ફલની સદા પ્રાપ્તિ યાગ છે તથા ધણા સાધકો - માટે જરૂરના
 જેવા પણ હોય છે. તથાપિ અત્ર કહેવાનું માત્ર એટલું જ છે કે કેવળ
 નિત્ય કર્મના જ્ઞાનપૂર્વક અનુક્રાનથી પણ પરિણતી ફલને પમાય છે. આ પ્ર-
 માણે હોવાથી દરેકમાટે નિત્ય કર્મનું વિધાન કરવું-જરૂરનું હત્યું. સાં એક
 એવો નિયમ જોવામાં આવે છે કે દરેક માણસને સુખ તરફ જોડશે રાગ
 છે તેના કરતા દુઃખ તરફ યજવાનુ હોય છે. ધણા લોકોને આપણે એવું
 કહેતાં સાંભળીએ છીએ કે મને અમુક સુખ ન થાય તો બસે પણ મને
 દુઃખ ન આવે તો બહુજ સાર. સુખનાં સાધનો સદા પડ્યાં હોય છે ત-
 થાપિ લેશ પણ દુઃખ આવતાં તે સર્વ અકારાં યજ પડે છે અને એથી ઉ-
 લટું બારે દુઃખમાં સુખનાં સાધનો પ્રાપ્ત થાય છે તો તેથી સુખ નહિ પ-
 લ્લ દુઃખ જ થાય છે, એ સર્વ પણ ઉપરનો નિયમજ દર્શાવે છે. સાચકા-
 રણે તો એ નિયમનો પૂર્ણ ઉપયોગજ કરવો છે.

(અપૂર્ણ)

આત્મવૌધ.

પ્રત્યયાન્તર.

(અનુસંધાન ગત દશનના પૃષ્ઠ ૨૪૮ થી.)

एवमात्मारणौध्यात्तमयनेसत्तत्कृते ॥

उदितावगतिज्ज्वाला सर्वाज्ञानेधनंदहेतू ॥ ४२ ॥

अरुणेनेवबोधेन पूर्वसंतमसेदते ॥ ४३ ॥
 ततआविर्भवेदात्मा स्वयमेवांशुमानिव ॥ ४३ ॥
 आत्मातुसततं प्राप्नोप्यप्राप्तवदविद्यया ॥ ४४ ॥
 तन्नाशेप्राप्तवद्वातिस्वकंठाभरणंयथा ॥ ४४ ॥
 स्थाणौपुरुषवद्भात्या कृतत्रल्लणिजीवत ॥ ४५ ॥
 जीवस्यतात्त्विकेरूपे तस्मिन्हृष्टोनिर्वर्तते ॥ ४५ ॥
 तत्त्वस्वरूपानुभवादुत्पन्नंज्ञानमंजसा ॥ ४६ ॥
 अहंममेतिचाज्ञानं बाधतेदिग्भ्रमंयथा ॥ ४६ ॥
 सम्यग्विज्ञानवान्योगीस्वात्मन्येवाखिलंस्थितं ॥ ४७ ॥
 एकंचसर्वमात्मानमीक्षतेज्ञानचक्षुषा ॥ ४७ ॥
 आत्मैवेदंजगत्सर्व मात्मनोन्यन्नविद्यते ॥ ४८ ॥
 मृदोयद्वद्धटादीनि स्वात्मानंसर्वमीक्षते ॥ ४८ ॥
 जीवन्मुक्तस्तुतद्विद्वान् पूर्वोपाधिगुणांस्त्यजेत् ॥ ४९ ॥
 सच्चिदानंदरूपत्वाद्ब्रह्मभ्रमरकीटवत् ॥ ४९ ॥
 तीर्त्वामोहार्णवंहत्वारगद्वेपादिराक्षसान् ॥ ५० ॥
 योगीशांतिसमायुक्तो ह्यात्मारामोविराजते ॥ ५० ॥
 बाह्यानिशुश्रूषासक्तिं हित्वात्ममुखनिर्मुक्तः ॥ ५१ ॥
 घटस्थदीपवत्स्वच्छः स्वांतरेवप्रकाशते ॥ ५१ ॥
 उपाधिस्थोपेतद्धर्मैर्नलिसौख्योमवन्मुनिः ॥ ५२ ॥
 सर्वविन्मूढवत्तिष्ठेदसक्तोवायुवच्चरेत् ॥ ५२ ॥
 उपाधिविलयाद्विष्णौ निर्विशेषंविशेन्मुनिः ॥ ५३ ॥
 जलेजलंविद्यद्वयोऽत्र तेजस्तेजसिवायथा ॥ ५३ ॥
 यल्लाभान्नापरोलाभो यत्सुखान्नापरंमुखं ॥ ५४ ॥
 यज्ज्ञानान्नापरंज्ञानं तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ ५४ ॥

मत्वा

यद्दृष्टानपरंदृश्यं यद्भूत्वानपुनर्भवः ॥
यज्ज्ञात्वानपरंज्ञेयं तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ ५५ ॥
तिर्यगूर्ध्वमधःपूर्णं सच्चिदानंदमव्ययं ॥
अवतंतनित्यमेकंयत्तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ ५६ ॥
अतद्व्यावृत्तिरूपेण वेदांतैर्लक्ष्यतेव्ययं ॥
अखंडानंदमेकंयत्तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ ५७ ॥
अखंडानंदरूपस्यतस्यानंदलवाश्रिताः ॥
ब्रह्माद्यास्तारतम्येन भवंत्यानेदिनोऽखिलाः ॥ ५८ ॥
तद्युक्तमाखिलंवस्तु व्यवहारस्तदन्वितः ॥
तस्मात्सर्वगतंब्रह्म क्षीरेसर्पिरिवाखिले ॥ ५९ ॥
अनण्वस्थूलमद्भस्वमदीर्घमजमव्ययं ॥
अरूपगुणवर्णीरूपं तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ ६० ॥
यद्भासाभासतेर्कादिर्भास्यैर्यत्तुनभास्यते ॥
येनसर्वमिदंभासिततद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ ६१ ॥
स्वयमंतर्बहिर्व्याप्य भांसयन्नखिलंजगत् ॥
ब्रह्मप्रकाशतेवन्निह प्रतप्तायसर्पिडवत् ॥ ६२ ॥
जगद्विलक्षणंब्रह्म ब्रह्मणोन्यन्नकिंचन ॥
ब्रह्मान्यद्भातिचेन्मिथ्या ययामरुमरीचिका ॥ ६३ ॥
दृश्यतेश्रूयतेयद्यद्ब्रह्मणोन्यन्नविद्यते ॥
तत्त्वज्ञानाच्चतद्ब्रह्मसच्चिदानंदमद्वयं ॥ ६४ ॥
सर्वगंसच्चिदान्मानं ज्ञानचक्षुर्निरीक्षते ॥
अज्ञानचक्षुर्नेक्षत भास्वंतंभानुर्मधवत् ॥ ६५ ॥
श्रवणादिभिरुद्दीप्तज्ञानाग्निपरितापितः ॥
जीवःसर्वमलान्मुक्तः स्वर्णवत्शोततेम्बयं ॥ ६६ ॥

હૃદાકાશોદિતોદ્યાત્મા વૌધંભાનુસ્તમોપહૃત્ ॥

સર્વવ્યાપીસંવધારી યેનસર્વમકાશતે ॥ ૬૭ ॥

દિગ્દેશકાલાવ્યનપેક્ષ્યસર્વગં

શીતાદિદ્વન્નિત્યસુંઘનિરંજનં ॥

યઃસ્વાત્મતીર્થમજતેવિનિષ્ક્રિયઃ ॥

સસર્વવિત્સર્વગતોમૃતોભવેત્ ॥ ૬૮ ॥

ઓમ નમઃ આત્મ-અરણિમાં સંતતે, ધ્યાન-મયન કરતાં તે દે;
ઉદિતા અવગતિ-ન્યાયા દહે જ, સહુ આચાર-ધનને, ૨. આત્મઓપ. ૪૨
અરુણે પૂર્વ યતાં સંહત રતમ, અશુભાનું પ્રકટે છે, ૩;
સમ યોધે (અચાન ગયે) પછી, પ્રકટે આત્મા પોતે ૨. આત્મઓપ. ૪૩
આત્મા તે સસત પ્રાપ્ત પણ અંધારમાં અવિદ્યાથી ૨,
તે નાશ પ્રાપ્તવત જ બાસે, અમ નિષ્ક્રિય પ્રકટ અરુણ હિરે. આત્મઓપ. ૪૪
શાન્તિએ સ્થાણમાં પુરવંત, કૃતા બ્રહ્મમાં હોયતા, ૨;

૧. પૂર્વોક્ત પ્રકારે 'આત્મ' = અન્તઃકરણરૂપ 'અરણિ' (મન્ય-થી
અગ્નિ ઉત્પન્ન કરનાર કાષ્ઠ) ઉપર, 'ધ્યાન' નામ નિરાત્યતાવડે 'બ્રહ્મ જ
હું છું' એવી સદૃશિ સાથે પરમ આનંદદાયિની અગેદ રિયતિ, તેજ
ધ્યાનરૂપ 'મ'યન' = ધર્મણ, તેને નિરંતર કરે સતે, જે 'અવગતિ' નામ
ચાનરૂપ જ્ઞાણ પ્રકટ યાપ છે, તે ચાનની જ્ઞાણ દુઃખમય સંસારનું મૂલ
જે 'અચાન'રૂપ સર્વે 'ઈન્ધન' (લાકડું) તેને બાળે છે.

૨. જેમ પ્રાતઃકાલમાં પ્રથમ અરુણોદયવડે અધિકારનો સારી રીતે
નાશ યતાં, પછી સૂર્ય પ્રકાશે છે, તેમ 'ઓધ' = વિશેષચાનવડે અચાનરૂપ
અધિકારનો નાશ થઈ ગયે, સૂર્ય સંભ, પછી સમિધાનન્દ સ્વરૂપ આત્મા
પોતે આલિંગનને પ્રાપ્ત યાય છે.

૩. આત્મા નિરંતર પ્રાપ્ત છે પણ અચાનથી અપ્રાપ્ત જેવો લાગે છે.

૪. અવિદ્યા જતે. ૫. ચેતાના કોટમાંનું ધરણું.

૬. અધિકારમાં રહેલા 'સ્થાણ' નામ યાંમલામાં મનુષ્યમાત્ર ક-
રાઈ સંકાવડે કોઈ બીજાને છે, તેમ અચાન કાલમાં બ્રહ્મરિ એવાય
કરાયો છે, અને તેથી સંસારના અનંત ક્ષેત્રો યાપ છે, પણ અવનું 'તા'

તે નિવર્તે, જીવનું તાત્વિક રૂપ તે દૃષ્ટ થતે ભાગે. આત્મબોધ. ૪૫
 તત્ત્વ^૧ સ્વરૂપના અનુભવથી, અંજસુ, ઉત્પન્ન જ્ઞાન જ રે;
 બાધે અજ્ઞાન-અહં ગમને, ન્યમ દિશુ-અમને (બાનુ ખરે) આત્મબોધ. ૪૬
 સમ્યક્^૨ વિજ્ઞાની યોગી તે, જ્ઞાન-અક્ષુએ જીવે રે;
 સ્વાત્મમાં જ અખિલ સર્વ સ્થિત, એક જ આત્મારૂપે રે. આત્મબોધ. ૪૭
 આ^૩ સર્વ જગત આત્મા જ હેવ, આત્માથી નથી અન્યત્ રે;
 મૃત્ત્યુ જેમ ઘેટાદિ (આન્યત), જીવે સર્વ આત્મારૂપે રે. આત્મબોધ. ૪૮
 તદ્દ^૪ વિદ્યાને જીવન મુક્ત-સજે, પૂર્વોપાધિ-શુદ્ધોને રે;

ત્વિકરૂપ^૫ નામ સસ સ્વરૂપ-‘તત્ત્વમસિ’ આદિ વાક્યો વડે ‘દૃષ્ટ’=અપરોક્ષ
 થતે, ‘તે નિવર્તે’=અર્થાત્ જીવતા જાય છે, અને અહા જ હું છું એમ
 અનુભવ ધર્મ સુખમય થયાય છે.

૧. જીવનું ‘તત્ત્વ સ્વરૂપ’ જે અહાથી અબેદ પ્રસર આત્મા, તેના
 અનુભવથી જે ‘અંજસુ’ નામ શીઘ્ર, ઉત્પન્ન થયેલુ જ્ઞાન-પ્રકાશ, તે, ‘દૃ’ ને મારૂં^૬ યથાર્થ^૭
 એ રૂપ જીવના અજ્ઞાન સ્વરૂપને બાધે છે-નાશ કરે છે. જેમ અંધકારવડે
 દિશાને ભ્રમ થયો હોય તેને, સૂર્યનો પ્રકાશ, કેઈ દિશા છે તે તુરત જ-
 છાત્રી, નાશ પમાડે છે તેમ.

૨. એ રીતે અહંમમ એ વૃત્તિનો જામ થયે સારી રીતિએ વિ-
 જ્ઞાનવાન ‘યોગી’ નામ, જીવાત્મા પરમાત્માનો યોગ (એકત્વ જ્ઞાન) કરનાર
 તે, સર્વાત્મા-અહાથી અખિલ પોતાના આત્મામાં જ સ્થિત આ સમગ્ર દૃશ્ય
 સૃષ્ટિ પ્રપંચને, જ્ઞાન નેત્ર વડે એક આત્મ સ્વરૂપ જ દેખે છે.

૩. જેમ અધિષ્ઠાન માટીથી ઘડા શકેરાં આદિ અનેક નામરૂપના પદાર્થો પાપ
 છે તે માટી જ છે, તે માટીથી જૂદા નથી; તેમ સર્વાત્મા અહાની સત્તા
 ચક્રુરતાથી પ્રતીત થતું આ વિશ્વ ને આત્મા જ છે, આત્માથી જૂદા નથી.
 એમ સર્વને સ્વાત્મ સ્વરૂપે જ જીવે છે.

૪. ‘તત્ત્વ’ નામ તે અહાને ‘વિદ્યાન’ નામ જીજ્ઞાસુનાર, જીવતાં મુક્ત
 તો, એમ પોતે સમ્યક્જ્ઞાન-દૃશ્ય હોવાથી અહરૂપ થાયછે, અને અવિદ્યાએ
 કલ્પિત આગળના ઉપાધિઓ દેહ ઈન્દ્રિય આદિકને તથા તેમના જાત્રાત્ સ્વભ-
 સંપ્રસિ જન્મ મરણ સુખ દુઃખ આદિ શુદ્ધો (ધર્મો) તેને સજો. જેમ ભ-
 મરનો કાડો ખેતે જેમાં વીંટાપતો એવો પોતાનો પ્રથમનો ઉપાધિ તેને
 લાગે પોતે જગત જેવો જ પાંખ વાળો, સ્વતંત્ર થાય છે તેજ.

સચ્ચિદાનન્દ રૂપત્વથી છે બ્રહ્મ બ્રમર-કૌટવત્ તે રે. આત્મબોધ. ૪
 'તરી' મોહાર્ણવ ને હસી રાક્ષસ રાગદ્વેષાદિ રે;
 શાન્તિ સંગાયુક્ત જ યોગી, યર્થ આત્મારામ વિરાગે રે. આત્મબોધ. ૫
 બાહ્યરે અનિસ સુખાસક્તિને લઈ, આત્મસુખે નિર્વૃત રે;
 ધટ્સ્ય દીપવત્ સ્વાન્તરમાંદિ જ, પ્રકાશે જ તે સ્વચ્છ અરે. આત્મબોધ. ૫
 હપાધિસ્ય^૩ પણ તદ્ધર્મોએ, મુનિ આલિખ બોધ વત્ જ રે;
 સર્વો વત્ પણ મૂલવત્ રહે, વાયુવત્ અરે અસક્ત રે. આત્મબોધ. ૫૨
 'હપાધિના વિધયથી વિષ્ણુમાં, વિશે નિર્વિશે મુનિ રે;
 જ્યમ જલમાં જલ, વિયત્ યોગમાં, વા તેજ તેજ માંદી રે. આત્મબોધ. ૫૩

૧. મોહરૂપ સમુદ્રને તરીને, રાગદ્વેષરૂપ રાક્ષસોને મારીને વિષયોથી મનના નિવારણરૂપ શાન્તિવડે સારી રીતે આરે પાસથી યુક્ત યમેજ, સર્વજ્ઞ આત્મ સ્વરૂપ દેખી, નિર્વેગ્ય આનન્દને અનુભવનાર યોગી, -તે, -'આત્મા' વિષેજ છે 'આરામ' નામ રતિનું રચાન તથા સાધનું જોને, અને જો આત્મા વિના કિંમિત્ત વિશ્વને નથી દેખતો અને બ્રહ્માં, અવસ્થાન કરી રહે છે એવો- 'આત્મારામ' યર્થ, સ્વારામ્યમાં અભિપ્રિય યર્થ પ્રકાશે છે.

૨. જેમ ધટમાં નિર્મલ દીપ પ્રકાશે છે તેમ, જીવન્મુક્ત પુરુષ, 'બાહ્ય' નામ વિષય તથા હિન્દ્રવના સંયોગ જેન્ય, તથા 'અનિસ' નામ હપતિ નાશવાળું 'સુખ' તેની 'આસક્તિ' (પ્રીતિ-વાસના) તેને લાગીને, 'આત્મ સુખે' એટલે નિજનન્દમાંજ 'નિર્વૃત' નામ સુર્ય-સુખી-અર્થ, પોતાના અન્તરગાંગ, પ્રત્યક્ અભિજ્ઞ બ્રહ્માના અપરોક્ષ જ્ઞાન-દાર, સ્વસ્વરૂપનું સંધાન ધડે, નિર્મલ પ્રકાશે. સ્વસાક્ષિક આત્માને અનુભવવાના ગિર્વિષય સુખને જીવન્મુક્તિના અન્ય કોઈ જાણી શકતા નથી.

૩. જેમ આકાશ કોઈ પણ હપાધિવડે લેપાળું નથી, તેમ જીવન્મુક્ત મુનિ પણ સાક્ષિભાવવડે દેહઆદિ હપાધિમાં સ્થિત સતે. 'તત્' નામ તે હપાધિના જન્મ મૂલ્ય, રાગદ્વેષ સુખ-દુઃખાદિ 'ધર્મવડે' લેપાધિનાનો રહે છે; જીવન્મુક્ત એક રીતિએ સર્વજ્ઞ છે, તોપણ પ્રાપ્ત જન જેવો રહે છે અને જે જે વિષયો યદ્વચ્છાએ પ્રાપ્ત થાય તેમાં આસક્તિરહિત ધઈ, પવનની પેઠે, સ્વતંત્ર ચિયરે છે.

૪ પ્રારબ્ધ ક્ષય થયે, રૂપક મુદ્ગ દેહના હપાધિ લીન થયે, જીવન્મુક્ત મુનિ, 'વિષ્ણુ' નામ સર્વ બ્યાપક પરબ્રહ્મ વિશે, વિશેષરહિત સર્વજ્ઞ એકરૂપ

જે^૧ લાભથી નહિ આપર લાભ, જે સુખથી ન આપર સુખ ભારે;
જે જ્ઞાનથી આપરે જ્ઞાન નહિ, તે ^{જ્ઞાનથી} જ્ઞાન એમ આવધારે. આત્મબોધ. ૫૪
જેને દેખી આપર દ્રવ્ય નહિ, જે પામી ન મુનર્ભવ રે;
જેને^૨ જાણી એવ આપર નહિ, આવધારે તે જ્ઞાન જ રે. આત્મબોધ ૫૫
તિયંક^૩ અથ ઊર્ધ્વ પૂણે આદ્ય, સચ્ચિદાનન્દ ગદા રે;
નિત્ય અનન્ત જ એક જ જે છે, તે જ્ઞાન એમ આવધારે. આત્મબોધ. ૫૬
આત્મતત્ત્વો^૪ વ્યાવૃત્તિરૂપે, એક અખંડાનન્દ ખરે;

મુક્ત
ગત્યત

જ્ઞાન થાય તેમ, 'વિશે' નામ પ્રવશે છે. જેમ જલખિંદુ સમુદ્રમાં, ધટાકાશ મહાકાશમાં, અથવા દીપ આદિ રૂપ વિશેષનેજ સામાન્યરૂપ મહાતેજમાં (પ્રકાશમાં) અત્યંત એકતાને પામે છે તેમ.

૧. સ્વરૂપમાં પ્રવિષ્ટ તેથી સદા વિચિત્રાન સતે વ્યાવર્તક એવું, અચિન્ત્ય જ્ઞાનું 'સ્વરૂપ લક્ષણ' સચ્ચિદાનન્દાદિ શબ્દે પૂર્વે લક્ષ્યાંતું. હવેસ્વરૂપમાં અપ્રવિષ્ટ તેથી કદાચિત્ સતે વ્યાવર્તક એવું 'તદ્વસ્થ લક્ષણ' તેવડે જ્ઞાને લક્ષણે છે.—જે જ્ઞાનના સાક્ષાત્કારરૂપ લાભથી પછી ખીજે લાભ છે જ નહિ અર્થાત્ ખીજા લાભ નહિવત્ છે, જે જ્ઞાનના અનુભવના સુખથી પછી ખીજું સુખજ નથી અર્થાત્ ખીજા સુખ નહિવત્ છે, જે જ્ઞાનના જ્ઞાનથી (સાક્ષાત્કારથી) પછી ખીજું જ્ઞાન જ નથી, તે જ્ઞાન, એમ મુમુક્ષુ નિશ્ચય જાણે.

૨. જે જ્ઞાને અપરોક્ષ કર્ય પછી ખીજું કંઈપણ 'દ્વર' નામ જોવા યોગ્ય રહેતું નથી, જેને પામીને (જેની સાથે એકતા પામીને) પછી જન્માદિક રહેતું નથી; જેને જાણી (જે સ્વરૂપ જાણેથી) પછી ખીજું કોઈ 'એવ' નામ જાણવા યોગ્ય રહેતું નથી. તે જ્ઞાન, એમ મુમુક્ષુ નિશ્ચય કરે.

૩. જો રીતે જે શ્લોકવડે 'તદસ્ય લક્ષણ' કહી, પુનઃ સ્વરૂપ લક્ષણ કહે છે:—આડે, નીચે, ઉપર, સર્વ દિશામાં જે પરિપૂર્ણ વ્યાપી રહ્યું છે, જેને કોઈ ખીજું નથી એવું એક, અસ્તિ ભાતિ અને પ્રિય સ્વરૂપ, સદા જેનો અંત નહિ એવું એક જ, તે, જ્ઞાન છે, એમ મુમુક્ષુ નિશ્ચય કરે.

૪. વેદાન્ત શાસ્ત્રદ્વારા, તત્ત્વનામ સત્-જ્ઞાન, તે સત્ જ્ઞાન, તે તત્ (સત્) નહિ તે, 'અતત્' એટલે જગત્.—તે જગત્ તેની 'વ્યાવૃત્તિ' નામ નિરસન-નિવારણ, તેરૂપે કરી અખંડ જ્ઞાનને અવ્યય (વિકાર-શૂન્ય) જે એક, લક્ષણ છે, તે જ્ઞાન છે, એમ મુમુક્ષુ નિશ્ચય કરે.

વિલક્ષણ^૧ જગત્ પય તે અહ જ, અહયો અન્યત્ કંઈ ના રે,
અહયો અન્યત્ જો વાસે, મરુ-મરીચિકા સગ, મિથ્યા રે. આત્મબોધ. ૬૩
જે^૨ દેખાયે, શ્રુણ્ય જે, તે, અહયો અન્ય-જો છે નહિ રે;
તત્ત્વજ્ઞાનયો તે. અહ જ સત્ વિદ્યનન્દ અહ્ય સહિ રે. આત્મબોધ. ૬૪
જ્ઞાન-ચક્ષુ નિર્મે છે સર્વગ, એ સંવિદ્યાત્માને રે;
અજ્ઞાન ચક્ષુ^૩ નહિ દેખે-બ્યગ; અંધ બાનુ બારવાનુ રે. આત્મબોધ. ૬૫
અવશ્યુદિધી ઉદીપ્ત જ્ઞાનાગ્નિએ પરિતાપિત રે;
સર્વ મલ ધરી મુક્ત જ પોતે, છવે-ઘોતે સ્વર્ણ વતે જ રે. આત્મબોધ. ૬૬
હૃદયાકાશે ઉદિત તમો-દત્ત, બોધ-બાનુ આત્મા છે રે;

૧. આ વિભિન્ન ભાસતું. નામરૂપાત્મક વિશ્વ છે તે (અધિજ્ઞાનરૂપે જોતાં) અરિત-ભાતિ-પ્રિય સ્વરૂપ) અહ જ છે-અહા વિના ખીચું કિંમિત્ પૂણું નથી. જો અહયો ખીચું વાસે તો તે 'મરુ-મરીચિકા' નામ નિર્જલ દેશમાં સૂર્યના કિરણમાં જલની શાન્તિ યાવ છે તેવું, મૃગતૃષ્ણુકા અથવા ઝાંગવાના જલ જેવું,--અયપાયે જાણવું.

૨. જે જે આંખે દેખાય, કાને સંભળાય, મનવડે સંભારાય, વા-ણીથી બોલાય ઈત્યાદિ યાવ તે તે, સર્વ, યથાર્થ દર્શનથી, સંવિદ્યાનન્દ અહ્ય અહ જ છે, અહયો ખીચું કંઈ જ નથી.

૩. એમ સંવિદ્યાનન્દ અહા સર્વગત સને પણ, માત્ર જ્ઞાનરૂપ નેત્ર છે જેને એવું મનુષ્ય જ તેને સારી રીતે જુવે જ, જ્ઞાનનેત્ર જેને નથી એવું મનુષ્ય. તે સર્વ વ્યાપક અહાને જેઈ શકતું નથી. જેમ ચક્ષુર્હન્દ્રિય સંહિત અંધ મનુષ્ય દીપ્તિમાન સૂર્યને દેખે નહિ તેમ.

૪. અવશ્ય-મનન-નિદિધ્યાસનવડે પ્રદીપ્ત જે જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ, તે વડે શોધિતું છવ, તે, 'સર્વ' નામ સંપૂર્ણ, સંસાર મૂલ જૂત 'મલ' નામ અજ્ઞાન, તેથી છૂટી, સુવર્ણ સગાન, પોતે પ્રસગાત્મ સ્વરૂપે પ્રકાશે છે.

૫. (પૂર્વેક્ત 'રીતિએ આત્મા અંનાત્માના વિવેક પૂર્વક જહદજહદ લક્ષણોથી સંશોધિત) સર્વનો. આચાર જૂત તેથી સર્વમાં વ્યાપી રહેલ, અને સર્વને ધારણ કરનાર, અને જેનાવડે આ સુવ પ્રપંચ પ્રકાશે છે-ભાસે છે, એનો તથા 'તમો-દત્ત' નામ અજ્ઞાન રૂપ અંધકારને (સ્વસાક્ષાભારવડે) હ-ણતો; એનો, 'બોધવાનુ' નામ જ્ઞાનરૂપ સૂર્ય જે આત્મા તે શુદ્ધ અન્તઃક-રણરૂપ આકાશમાં પ્રકટિત છે.

સર્વવ્યાપી સર્વ-ધારી વસી, જેણે સર્વ પ્રકારે ર. આત્મબોધ.

દેશ-કાલ દિગ્ગતીરૂપિ, કાંઈ અપેક્ષા ન્યાંહ, તર
નિરંજન, શીતાદિ-હત્વ, નિલ સુખ છે સાંહ;
સર્વગ નિખત્ય તીર્થને, બન્ને વિનિષ્કય નેદ,
તે યામે છે સર્વવિતપ, અમૃત સર્વગત એહ. ૬૮

ૐ શ્રી

મહાવિદ્યાનાં સાધનો તથા અધિકાર.

તે ગ્રંથો એકવાર શ્રીગુરુદ્વારા વિધિપૂર્વક જોવામાં આવ્યા હો
તો પછી જગ આપના અપધાર્ય બાવના ઉપજ ન કરતાં શ્રુત વિધય
દૃઢ કરવામાં સરસ રીત્સા સદાય કરે છે. જોને પ્રથમ શ્રીગુરુદ્વારા જોવામાં
ન આવ્યા હોય તો શંકાપર શંકા પ્રકટ કરી ચિત્તને વ્યામોહ પમાડે છે
યોગના ગ્રંથો તો આરંભમાં તેમજ પાછળથી પણ સાધકને ખંડ કામન
આપવા કામના નથી—કેમકે ગ્રંથમાં ગમે તે લખ્યું હશે પણ સાધકને તે
ની પ્રકૃતિરિધિઅનુસાર જે કર્તવ્ય હશે તે કામનું છે અને ખીજું બ
ધું નકામું છે, અને પ્રવર્તક સદ્ગુરુશ્રીને તો સર્વ સાધનો પ્રલંભે ચાત હોવાથી
તથા વ્યક્તિપરત્વ નવીન સાધનો મોજવા સામર્થ્ય હોવાથી
ગ્રંથો બાગે જ સદાયરૂપ હોય છે. તથાપિ યોગના ગ્રંથોમાં જે નાના પ્ર
કારનાં આશ્રય પમાડનારાં દ્વેષો પ્રતિપાદન કર્યાં છે તે દ્વેષો, સાધકને
વૃત્તિને આકર્ષી તેને ઈષ્ટ સ્વરૂપાભિમુખ તથા તે સ્વરૂપ સિદ્ધયર્થ સાધના
ભિમુખ કરવામાં મોટા સદાયરૂપ છે. તેથી શ્રીગુરુદ્વારા એ ગ્રંથો સદૃશ
જોવામાં આવે તો મુખ્ય પ્રાસંગ્ય—તથા કર્તવ્ય શ્રેણીના સ્વરૂપને દ્રઢ કરા
વવામાં તથા એકંદરે કોઈ સંસ્કારવાનની વૃત્તિને સન્માર્ગભિમુખ કરાવવામાં

૧. આત્માને તીર્થની ઉપમા આપી તેની સેવા કરનારને કારણ
સહિત દુઃખના અગાધ પૂર્વક પરમાનન્દની પ્રાપ્તિ અનાપાસે થાય છે, તે
વર્ણ છે. ૨. દિશા. ૩. દોષ-રૂઢિત. ૪. તહાડ તાપ સુખ દુઃખાદિ
હંદને સ્વાનુભવદ્વારા દૂર કરવાં. ૫. સદ્ગુણશુનાર. ૬. ચક્ર, અક્ષ.